5

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

5. CİLT

BAKARA SÛRESİ 180 -197

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Eğt. Görevlisi (Diyanet Akademisi) Güneş ÖZTÜRK (Bakara Sûresi 180-186. Âyetlerin Tefsiri)
Doç. Dr. Ömer Dinç (Bakara Süresi 187-196. Âyetlerin Tefsiri)
Levent Toslak (Bakara Süresi 197. Âyetin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut KAYA - Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN
Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye SEVİNÇ

TASHİH
Sefanur ÇELİKTAŞ - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6757-30-1 (5.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

ŞEVVAL - 1445 / NİSAN - 2024
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0552 625 4968
Web: www.bekakitap.com Eposta: bilgi@bekakitap.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 180. ÂYETİN TEFSİRİ] 15

a. {كُتِبَ عَلَيْكُمْ} "Size farz kılındı." 15

b. {خَيْرًا} "Hayır (mal)" 16

c. {بِالْمَعْرُوفِ} "Bi'l-ma'rufi: meşru bir tarzda" 16

d. {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak" 16

e. Mal Sahibi Bir Kimsenin, O Malı Ana-Babasına ve Mirasçı Olmayan Akrabalarına Vasiyet Etmesi Üzerine Farz mıdır? 17

f. Peki Bunun Böyle Olduğunu Gösteren Delil Nedir? 17

g. Bu Âyetin Miras Âyetiyle Neshedildiği Görüşü 18

h. Bu Âyetin Hükmü 21

i. Bu Âyetin Hükmünün Kendisini Bağlayıcı Olması İçin Bıraktığı Malın Miktarının Ne Kadar Olması Gerektiği Konusu 37

[BAKARA SÛRESİ 181. ÂYETİN TEFSİRİ] 40

1. {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" 40

a. {فَمَنْ بَدَّلَهُ} "Her kim vasiyeti değiştirirse" Cümlesindeki {هَا} Zamirinin Merciî 41

b. {بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} "Vasiyeti işittikten sonra" Cümlesindeki {هَا} Zamirinin Merciî 42

2. {إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" 45

[BAKARA SÛRESİ 182. ÂYETİN TEFSİRİ] 46

1. {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur" 46

a. İtirazlar ve Cevapları 56

b. {مُوصٍ} "Vasiyet edenin" Kelimesinin Kıraati 57

c. {جَنَفًا} "Cenef" Kelimesi 58

[BAKARA SÛRESİ 183. ÂYETİN TEFSİRİ] 63
a. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} "Ey iman edenler!" 64
b. {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} "Oruç size de farz kılındı" 64
c. {كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}
"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı" 65
d. {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için" 70
[BAKARA SÛRESİ 184. ÂYETİN TEFSİRİ] 71
1. {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} "Sayılı günler" 71
2. {فَمَنْ كَانَ مِنكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}
"Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir" 76
a. Kıraat 77
b. Nüzûl Sebebi, Nesh 78
c. الْفِدْيَةُ "Fidye" 111
d. الْمِسْكِينُ Kelimesinin Kıraati 112
e. Kişinin Oruç Tutamadığı Durumda Yoksula Yedirmesi Gereken Yiyeceğin Miktarı 114
3. {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} "Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır" 114
4. {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" 119
[BAKARA SÛRESİ 185. ÂYETİN TEFSİRİ] 121
1. {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ} "(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır" 121
a. رَمَضَانُ "Ramazan" 121
b. {شَهْرُ} "Şehr" 122
c. {الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} "Kur'ân'ın kendisinde indirildiği ay" 123
d. {هُدًى لِلنَّاسِ} "İnsanlar için bir hidâyet rehberi" 128
e. {وَبَيِّنَاتٍ} "Apaçık deliller" 128
f. {وَالْفُرْقَانِ} "Hak ile bâtılı ayırma" 128
2. {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} "Sizden kim bu aya erişirse onu oruçlu geçirsin" 129
a. شُهُودُ الشَّهْرِ "Aya erişmek" 129
3. {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} "Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder" 141

a. Allah'ın Ramazan'da Oruç Tutmamaya Müsaade Edip Başka Günlerde Kaza Etmelerinin Farz Olduğu Hastalık 141
b. الْأُخَرُ "el-Uharu" 143
4. {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} "Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez" 162
5. {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} "Bu da sayıyı tamamlamanız için" 165
6. {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} "Ve sizi hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için" 167
7. {وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} "Ve şükretmeniz içindir" 169
[BAKARA SÛRESİ 186. ÂYETİN TEFSİRİ] 170
1. {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler." 170
a. {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm" 170
b. Nüzûl Sebebi 170
c. {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} "Benim davetime uysunlar" 176
d. {وَلْيُؤْمِنُوا بِي} "Ve bana iman etsinler" 177
e. {لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} "Umulur ki doğru yolu bulurlar" 178
[BAKARA SÛRESİ 187. ÂYETİN TEFSİRİ] 181
1. {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı" 181
a. {أُحِلَّ لَكُمْ} "Size helâl kılındı" 181
b. {لَيْلَةَ الصِّيَامِ} "Oruç gecesinde" 181
c. {الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} "Kadınlarınıza yaklaşmak" 182
2. {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} "Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz." 185
3. {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} "Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın" 191
a. Âyette Geçen, Bir Topluluğun İşlediği ve Allah'ın Yaptıklarından Dolayı Tevbelerini Kabul Edip Affettiği Bu 'Hıyânet' (Zulmetmek) Nedir? Ne Anlama Gelmektedir? 191

b. Nüzûl Sebebi 191
c. الْمُبَاشَرَةُ "Mübaşeret" 208
d. {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} "Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın." 212
e. Kıraat 217
4. {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun." 219
a. {حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar" 219
b. Nüzûl Sebebi 225
c. الْفَجْرُ "Fecr" 242
d. {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} "Sonra da akşama kadar orucu tam tutun." 243
5. {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} "Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın" 250
a. {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} "Eşlerinize yaklaşmayın." 251
b. {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} "Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken..." 251
c. الْعُكُوفُ "el-Ukûf" 251
d. {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} "Eşlerinize yaklaşmayın." 252
e. Nüzûl Sebebi 253
f. الْمُبَاشَرَةُ "el-Mübâşeret" 258
6. {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا} "Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın" 262
a. {حُدُودُ اللَّهِ} "Allah'ın koyduğu sınırlar" 263
7. {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} "Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar" 264
a. {لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} "O'na karşı gelmekten sakınsınlar diye." 264
[BAKARA SÛRESİ 188. ÂYETİN TEFSİRİ] 265
1. {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için ınları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin" 265
a. {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ} "Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin." 265
b. {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} "Hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin" 267
c. {بِالْإِثْمِ} "Günaha girerek" 267

d. {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Bile bile" 267
e. الْإِدْلَاءُ "İdlâ" 271
f. {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} "Hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin." İfadesinin İ'râbı 272
[BAKARA SÛRESİ 189. ÂYETİN TEFSİRİ] 273
1. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} "Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir'" 273
a. Nüzûl Sebebi 274
b. {وَالْحَجِّ} "Hac için" 278
2. {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} "İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz." 278
a. Nüzûl Sebebi 278
3. {وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} "Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz." 289
[BAKARA SÛRESİ 190. ÂYETİN TEFSİRİ] 289
1. {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} "Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez" 289
a. Nesh 290
b. {وَلَا تَعْتَدُوا} "Aşırılığa sapmayın!" 295
c. {إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} "Allah aşırılığa sapanları sevmez." 295
[BAKARA SÛRESİ 191. ÂYETİN TEFSİRİ] 295
1. {وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ} "Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın." 295
a. {وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ} "Onları nerede yakalarsanız öldürün." 296
b. {وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ} "Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın." 296
2. {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} "Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır" 297
3. {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ} "Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir" 300
a. Kıraat 300
b. Nesh 301
[BAKARA SÛRESİ 192. ÂYETİN TEFSİRİ] 306
1. {فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir" 306

[BAKARA SÛRESİ 193. ÂYETİN TEFSİRİ] 307
1.{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} "Hiçbir fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın" 307
a. {فِتْنَةٌ} "Fitne" 307
b. {الدِّينُ} "Din" 311
2. {فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} "Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır" 312
a. {فَإِنِ انْتَهَوْا} "Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa" 312
b. Zalim Birine Karşı Düşmanlık Caiz midir? 313
[BAKARA SÛRESİ 194. ÂYETİN TEFSİRİ] 317
1. {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} "Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır" 317
a. {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} "Haram ay haram aya karşılıktır." 317
b. Nesh 324
c. {الْحُرُمَاتُ} "Hürmetler (dokunulmazlıklar)" 327
d. {قِصَاصٌ} "Karşılıklıdır" 327
2. {فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} "Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın" 327
a. Nüzûl Sebebi 328
b. Nesh 330
3. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} "Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir" 332
[BAKARA SÛRESİ 195. ÂYETİN TEFSİRİ] 332
1. {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} "Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın." 332
a. Nüzûl Sebebi 335
b. "{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ} 'Kendinizi kendi elinizle atmayın!' kısmında 'be' harf-i cerri gelmesinin nedeni nedir? 355
2.{وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} "İşlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever" 356
a. {وَأَحْسِنُوا} "İşlerinizi iyi yapın!" 356
[BAKARA SÛRESİ 196. ÂYETİN TEFSİRİ] 358
1. {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} "Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın" 359
a. "Umre" İfadesinin Kıraati 371
2.{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} "Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin." 381

a.{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} "Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız" 381
b. {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} "Artık size kolay gelen kurbanı gönderin." 391
c. {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} 'Artık size kolay gelen kurbanı gönderin.' Kavlinde Geçen {ما} Edatının İ'râbı 406
d.الْهَدْيُ "Kurbanlar" 407
e. Kıraat 408
3. {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} "Bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" 409
a. Allah'ın Belirttiği Kurban Yerinin Neresi Olduğu 410
b. {مَحِلَّهُ} "Mehilleh" 434
c. Düşmanın Engel Olması İddiası 436
4.{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} "İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir." 437
a. Tefsiri 437
b. İlaç Kullanılması ve Başın Tıraş Edilmesine Müsaade Edilen Hastalık 444
c. Nüzûl Sebebi 444
d. İhramlı Olup Rahatsızlıktan Dolayı Saçını Tıraş Edenlere Orucun ve Fakiri Doyurmanın Miktarı 462
e. İhramlı Olan Kimsenin Bir Hastalığa veya Başındaki Bir Rahatsızlığa Binaen Başını Tıraş Etmesinden Dolayı Allah'ın Emrettiği Kurbanı Nerede Keseceği, Fakiri Nerede Doyuracağı 477
f. Başını Tıraş Etmesinden Dolayı Fidye Olarak Kurban Kesmesi Gereken Bir Kimsenin, Kurbanın Etinden Yiyip Yiyemeyeceği 485
g. النُّسُكُ "Nüsük" 491
5.{فَإِذَا أَمِنْتُمْ} "Güvende olduğunuz zaman" 491
a. Tefsiri 491
6.{فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} "Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser" 493
a. Tefsiri 493
b. "Temettu" İfadesinin Niteliği 494
7.{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} "Kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar" 504
a. Tefsiri 505

b. Hacda Zorunlu Tutulan Üç Günlük Orucun Hac Günlerinin Hangisinde Yerine Getirileceği 505
c. Umreden Faydalanan Kimseye Zorunlu Olan Üç Günlük Orucun Başlangıç Vaktinin İlk Zamanı İle Her Ne Kadar Bu Üç Günlük Oruç Kendisine Zorunlu Olmasa da O Kimse İçin Ne Zaman Caiz Olduğu 518
8.{وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} "Yedisi de döndüğünüz zaman" 525
a. Tefsiri 525
b. Hacda Üç Günlük Oruç Tuttuktan Sonra Şehrine ve Ailesine Döndükten Sonra Yedi Gün Oruç Tutması mı Gerekir? 526
c. Âyetin{وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} "yedisi de döndüğünüz zaman" Kısmında Geçen İfadenin 'Evinize ve Şehrinize Döndüğünüz Zaman' Anlamına Geldiğinin, 'Mina'dan Mekke'ye Döndüğünüz Zaman' Anlamına Gelmediğinin Delili Nedir? 528
9. {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} "Tam on gün oruç tutar" 530
a.{كَامِلَةٌ} "Tam" 530
10. {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir." 532
a. {ذَلِكَ} "Bu (durum)" 532
b. Kimlerin Kastedildiği 533
c. Umreden Faydalanmanın (Temettu Yapmanın) Mescid-i Haram'ın Civarında Bulunan Kimseler İçin Geçerli Olmamasının Sebebi 539
11.{وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} "Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin" 540
a. Tefsiri 540
[BAKARA SÛRESİ 197. ÂYETİN TEFSİRİ] 541
1. {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} "Hac bilinen aylardadır" 541
a. İ'râbı 541
b. Aylardan Kasıt 542
c. {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} 'Hac bilinen aylardadır.' Sözünde Aylar Kelimesi Çoğul Olduğu Halde Nasıl Olur da Üç Ay Tam Olarak Kastedilmeyip İki Ay ve Üçüncü Ayın Bir Kısmı Kastedilir? 557
2. {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} "O aylarda hacca girişen kimse" 558
a. Tefsiri 558
b. Bir Kişiye Haccın Ne İle Farz Olduğu 558
3. {فَلَا رَفَثَ} "Kadına yaklaşmak yoktur" 565
a.الرَّفَثُ Kelimesi 565

b. "Âyet, Rafesin Tüm Mânalarını
Değil Bir Kısım Mânalarını İfade Eder" İddiası 584
4. {وَلَا فُسُوقَ} "(İhramlıya yasak) günahları işlemek yoktur" 585
a. اَلْفُسُوقُ "Füsûk" ile kastedilen 585
b. Tefsiri 597
5. {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "Hacda tartışmak yoktur" 597
a. Tefsiri 597
b. Tartışma ve Çekişme Nedenleri 615
c. Rivayetlere Göre Tartışma/Cidâl 615
d. Kıraat 620
6. {وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ} "Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir" 622
a. Tefsiri 622
7. {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} "Kendinize azık edinin,
şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur" 622
a. Nüzûl Sebebi 622
b. Bu Konuda Gelen Rivayetler 622
c. Tefsiri 634
8. {وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} "Ey akıl sahipleri! Benden korkun" 635
a. Tefsiri 635
b. اَلْأَلْبَابُ "el-Elbâb" 635

DİZİN

İSİMLER **637**
ŞAİRLER **644**
RÂVİLER **645**
KAVRAMLAR **660**

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 180. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾

"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı." (Bakara 2/180)

Şanı yüce olan Allah'ın {كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} *"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."* sözünün tefsiri:

a. {كُتِبَ عَلَيْكُمْ} "Size farz kılındı."

Şanı yüce Allah'ın bu sözünün anlamı:

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ}

"Size farz kılındı."[1]

"Ey müminler! vasiyette bulunmanız sizin üzerinize farz kılındı."

---

1 Bakara 2/180.

{إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ}

"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa vasiyette bulunması"[2]

b. {خَيْرًا} "Hayır (mal)"

الْخَيْرُ burada mal anlamındadır.

{لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ}

"Anaya babaya ve yakın akrabaya..."[3]

"Onun, anne babasına ve kendisine mirasçı olmayan akrabalarına..."

c. {بِالْمَعْرُوفِ} "Bi'l-ma'rufi: meşru bir tarzda"

{بِالْمَعْرُوفِ}

"Meşru bir tarzda"[4]

"Vasiyette Allah'ın (cc) izin verdiği üçte bir sınırını aşmamak ve vasiyet eden kimse diğer varislere zulmetmeyi amaçlamamak üzere..."

d. {حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak"

{حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}

"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak..."[5]

"Bu, Allah'tan korkan müminler üzerine bir haktı." Yani: Size bu vasiyet hükmünü farz kıldı ve bir vecîbe yaptı. O hükmü, Allah'tan (cc) korkan ve bu hükümle amel ederek O'na itaat eden kimseler üzerine bir hak kıldı. **[3/123]**

---

2 Bakara 2/180.
3 Bakara 2/180.
4 Bakara 2/180.
5 Bakara 2/180.

e. Mal Sahibi Bir Kimsenin, O Malı Ana-Babasına ve Mirasçı Olmayan Akrabalarına Vasiyet Etmesi Üzerine Farz mıdır?

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Mal sahibi bir kimsenin, o malı ana-babasına ve mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet etmesi üzerine farz mıdır?"

Ona şöyle cevap verilir: "Evet, farzdır."

1. "Peki bu kimse vasiyet etme fırsatı bulamasa (fırsatı kaçırsa) ve onlara vasiyette bulunamasa, zayi etmesinden dolayı günahkâr olacak şekilde bir farz hükmü zayi etmiş sayılır mı?"

Evet.

f. Peki Bunun Böyle Olduğunu Gösteren Delil Nedir?

2. "Peki bunun böyle olduğunu gösteren delil nedir?"

Allah Teâlâ'nın şu sözüdür:

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}

"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı."[6]

Burada bize, O, vasiyet hükmünü üzerimize yazdığını ve farz kıldığını bildiriyor. Nitekim oruç hakkında;

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ}

"Sizin üzerinize oruç yazıldı/farz kılındı."[7]

Şu konuda âlimler arasında ihtilaf yoktur: Her kim tutabileceği halde orucu terk ederse, terk etmesi sebebiyle Allah'ın (cc) kendisine farz kıldığı bir hükmü zayi etmiş olur. Aynı durum ana-babaya ve (varis olmayan) akrabalarına vasiyet hükmünde de geçerlidir. Bu konuda onlara vasiyette

6 Bakara 2/180.
7 Bakara 2/183.

bulunması onun görevidir, (yerine getirmezse) Allah'ın (cc) farzlarından birini zayi etmiş olur.

g. Bu Âyetin Miras Âyetiyle Neshedildiği Görüşü

"Fakat sen de biliyorsun ki ilim ehlinden bir grup şöyle dediler: 'Ana-babaya ve akrabalara vasiyet hükmü miras âyetiyle neshedilmiştir.' (Buna ne diyeceksin)?"

Başka bir âlim grubu da onlara muhalefet etmiş ve şöyle demişlerdir: "Bu âyet muhkemdir, mensûh değildir. Bu âyetin neshi konusunda ilim ehli arasında tartışma olunca, bizim elimizde -kendisine teslim olmayı gerektiren- kesin bir delil olmadan bu âyetin mensûh olduğunu söylememiz söz konusu olmaz. Çünkü vasiyet âyetinin hükmü ile miras âyetinin hükmünün tek bir konuda farklı cihetlerle ilgili hükümler olarak, birbirini nakzetmeyecek şekilde, beraberce bulunmasının sahih olması imkânsız değildir. Nâsih ve mensûh konusunda bu iki hükmün sahih olarak tek bir konuda, birbirini nakzetmeleri sebebiyle, beraberce bulunması caiz değildir."

Bizim söylediğimiz bu görüşü mütekaddimûn ve müteahhirûndan pek çok âlim de söylemiştir. **[3/124]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٢٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ «مَنْ مَاتَ وَلَمْ يُوصِ لِذَوِي قَرَابَتِهِ فَقَدْ خَتَمَ عَمَلُهُ بِمَعْصِيَةٍ.»

2628. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "Her kim akrabasına vasiyette bulunmadan ölürse, bu kimsenin amelleri masiyetle hitama ermiş olur."[8]

[٢٦٢٩] حَدَّثَنِي سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ السَوَائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ: أَنَّهُ حَضَرَ رَجُلًا يُوصِي بِأَشْيَاءَ لَا تَنْبَغِي، فَقَالَ لَهُ مَسْرُوقٌ «إِنَّ اللَّهَ قَدْ قَسَمَ بَيْنَكُمْ فَأَحْسِنِ الْقَسْمَ، وَإِنَّهُ مَنْ يَرْغَبْ بِرَأْيِهِ عَنْ رَأْيِ اللَّهِ يُضِلَّ، أَوْصِ لِذِي قَرَابَتِكَ مِمَّنْ لَا يَرِثُكَ، ثُمَّ دَعِ الْمَالَ عَلَى مَا قَسَمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ.»

8 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-356); Türkî, 3/125.

2629. Bana Selm b. Cünâde es-Süvâî, Ebû Muâviye, A'meş, Müslim tarikiyle Mesrûk'tan şu olayı nakletti: "Uygun olmayan şeyler vasiyet eden bir adam ona geldi. Mesrûk ona şöyle dedi:

'Şüphesiz ki Allah (cc) malı sizin aranızda taksim etmiştir ve ne güzel de taksim etmiştir! Kendi görüşünü Allah'ın (cc) hükmünden daha çok beğenen kimse sapıtmış olur. Sana mirasçı olamayacak akrabalarına vasiyette bulun. Sonra da bırak malı Allah'ın (cc) taksim ettiği şekilde bölüşsünler.'"[9]

[٢٦٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو تُمَيْلَةَ يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «لَا تَجُوزُ وَصِيَّةٌ لِوَارِثٍ وَلَا يُوصِي إِلَّا لِذِي قَرَابَةٍ، فَإِنْ أَوْصَى لِغَيْرِ ذِي قَرَابَةٍ فَقَدْ عَمِلَ بِمَعْصِيَةٍ، إِلَّا أَنْ لَا يَكُونَ قَرَابَةٌ فَيُوصِي لِفُقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ.»

2630. Bize İbn Humeyd, Ebû Tümeyle Yahyâ b. Vâdîh, Ubeyd tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "Varise vasiyet caiz değildir. Vasiyet ancak mirasçı olmayan akrabaya yapılırsa caiz olur. Eğer akrabadan başkasına vasiyette bulunursa günah işlemiş olur. Ancak kişinin akrabası yoksa fakir Müslümanlara vasiyette bulunabilir."

[٢٦٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، قَالَ «الْعَجَبُ لِأَبِي الْعَالِيَةِ أَعْتَقَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ بَنِي رِيَاحٍ وَأَوْصَى بِمَالِهِ لِبَنِي هَاشِمٍ.»

2631. Bize İbn Humeyd, Cerîr tarikiyle Muğîre'nin şöyle dediğini nakletti: "Ebü'l-Âliye'nin durumu çok şaşırtıcıdır. Riyâhoğulları kabilesinden bir kadın onu azad etti, o ise bütün malını Hâşimoğullarına vasiyet etti."[10]

[٢٦٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ «لَمْ يَكُنْ لَهُ ذاك وَلَا كَرَامَةَ.»

---

9 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-360, 361, 362); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 10/422; Türkî, 3/125.

10 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/198; Türkî, 3/125.

2632. Bize İbn Humeyd, Cerîr, bir râvi tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "Onun (Ebü'l-Âliye'nin) böyle yapması gerekmezdi ve bu yaptığında bir güzel taraf yoktur."[11] **[3/125]**

[٢٦٣٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ:أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُبَيْدِ الله بِنْ مَعْمَرٍ، فِي الْوَصِيَّةِ «مَنْ سَمَّى جَعَلْنَاهَا حَيْثُ سَمَّى، وَمَنْ قَالَ حَيْثُ أَمَرَ اللَّهُ جَعَلْنَاهَا فِي قَرَابَتِهِ.»

2633. Bana Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Eyyûb, Muhammed tarikiyle Ubeydullah b. Ubeydullah b. Ma'mer'in vasiyet hakkında şöyle dediğini nakletti: "Kim birine vasiyette bulunursa vasiyet ettiği kimseye ulaştırırız, Allah'ın (cc) emrettiği yere vasiyette bulunursa akrabalarına ulaştırırız."[12]

---

11 Matbu nüshada bu ifade لَمْ يَكُنْ لَهُ حَالٌ وَلَا كَرَامَةٌ şeklinde yer alır. Ancak bu, bana göre şüphesiz ki hatadır. Çünkü bu rivayet bir önceki, Mugîre'nin Ebü'l-Âliye'nin yaptığı şeye şaşırmasını ifade eden rivayete düşülen bir açıklamadır. Onu Reyâhînoğullarından bir kadın azad etti, O da malını Hâşimoğullarına vasiyet ediyor. eş-Şa'bî, Muğîre'nin bu şaşkınlığına cevap veriyor ve diyor ki: "Şüphesiz ki Ebü'l-Âliye'nin ne bir mevlâları var ne de mirasına sahip çıkmadığı için bir kimseye mekruhluk vardır!" Ebü'l-Âliye'nin haberi şu şekildedir: "Onu bir kadın satın aldı. Sonra onu mescide götürdü ve elinden tuttu şöyle dedi: 'Allah'ım! Bunu benim için âhiret azığı olarak muhafaza et! Ey mescit ahalisi siz şahit olun ki ben bunu Allah için (السَّائِبَةُ) azad ediyorum. Velâyetini de istemiyorum. Hiç kimse onun aleyhine bir yol bulamaz ancak ma'ruf yol müstesnadır." Ebü'l-Âliye dedi ki: "السَّائِبَةُ olarak azad edilen kimse özgürdür, dilediği yere gider"; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/1/81.

السَّائِبَةُ: Velâyet ilişkisi olmaksızın (mevle'l-muvâlât olmaksızın) azad edilen köle demektir. (Sadece hürler arasına katılması amacıyla azad edilen ve hakkında tüm velâyetten de vazgeçecek şekilde azad edilen köledir.) Fakihler böyle bir kölenin bıraktığı mirası konusunda ihtilaf etti. Onu azad eden mi alır yoksa onun malından bir şey alması helâl değil midir? Ebü'l-Âliye vefat edince, mevlâsı onun malını getirip şöyle dedi: O saibe olarak azad edilmişti. Böyle deyip mirası reddediyor.

İşte bu Şa'bî'nin kastettiği şeydir ki o şöyle demişti: "Ebü'l-Âliye sâibedir. Bu ise mevlâsı olmayan demektir. Malını istediği kimseye bırakabilir. Azad edenlerin (mevlâlarından) kimseye bu mekruh da değildir. İşte bu sâibenin hükmüdür.

İşte benim bu cümleyle ilgili tashih etmek için sarf ettiğim sözler bunlardır. Başka bir kaynakta bulamadım. Allah Teâlâ'dan bu konuda hedefime ulaşmamı dilerim; Şâkir, 3/386.

12 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/163; Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 1/303; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (16430); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-354); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/126.

[٢٦٣٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي مِجْلَزٍ «الْوَصِيَّةُ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ؟ قَالَ عَلَى مَنْ تَرَكَ خَيْرًا.»

2634. Bana Muhammed b. Abdüla'lâ es-San'ânî, Mu'temir tarikiyle İmrân b. Hudeyr'in şöyle dediğini nakletti: "İbn Miclez'e dedim ki:

'Vasiyette bulunmak her Müslümana farz mıdır?' Dedi ki:

'Geride miras malı bırakan herkese farzdır.'"[13]

[٢٦٣٥] حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِلَاحِقِ بْنِ حُمَيْدٍ «الْوَصِيَّةُ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ؟ قَالَ: هِيَ حَقٌّ عَلَى مَنْ تَرَكَ خَيْرًا.»

2635. Bize Sevvâr b. Abdillah, Abdülmelik b. Sabbâh tarikiyle İmrân b. Hudayr'ın şöyle dediğini nakletti: "Lâhık b. Humeyd'e dedim ki:

'Vasiyet etmek her Müslümanın vazifesi midir?' Dedi ki:

'Miras malı bırakan herkese vazifedir.'"

h. Bu Âyetin Hükmü

Bu âyetin hükmü hakkında ilim ehli ihtilaf ettiler:

1- Bazıları dedi ki: "Allah (cc) bu âyetin hükmünden hiçbir şey nesh etmemiştir. Bu âyet zâhiren umum ifade eder. Bu umumî mâna ile murad ise bunları tamamı değil onlardan sadece bir kısmıdır ki onlar da vasiyette bulunan kimsenin mirasından hak alanlar değil hak alamayanlardır. Bu görüş, tefsirlerini zikrettiğim kimselerin ve başka bir âlim grubunun görüşüdür. **[3/126]**

Bu görüşü benimseyip de görüşünü zikretmediğim kimselerden gelen rivayetler:

[٢٦٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، «فِي رَجُلٍ أَوْصَى لِغَيْرِ ذِي قَرَابَةٍ، وَلَهُ قَرَابَةٌ مُحْتَاجُونَ، قَالَ «يَرُدُّ ثُلُثَا الثُّلُثِ عَلَيْهِمْ، وَثُلُثُ الثُّلُثِ لِمَنْ أَوْصَى لَهُ بِهِ.»

13 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/126.

2636. Bize İbn Beşşâr, Muâz b. Hişâm, babası (Hişâm), Katâde tarikiyle Câbir b. Zeyd'e (ra) şöyle bir soru sorulduğunu nakletti: "Bir adam yardıma muhtaç akrabaları da varken, akrabası olmayan birine vasiyette bulunsa (durum nedir)?" Şöyle cevap verdi:

"Malının üçte birinin üçte ikisi akrabalarına çevrilir, kalan üçte biri de vasiyette bulunduğu kişiye verilir."

[٢٦٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَجَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، وَعَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ يَعْلَى، أَنَّهُمْ قَالُوا «فِي الرَّجُلِ يُوصِي لِغَيْرِ ذِي قَرَابَتِهِ وَلَهُ قَرَابَةٌ مِمَّنْ لَا يَرِثُهُ قَالَ»كَانُوا يَجْعَلُونَ ثُلُثَيِ الثُّلُثِ لِذَوِي الْقَرَابَةِ، وَثُلُثَ الثُّلُثِ لِمَنْ أَوْصَى لَهُ بِهِ.»

2637. Bize İbn Beşşâr, Muâz b. Hişâm, babası (Hişâm), Katâde, Hasan (el-Basrî) tarikiyle Câbir b. Zeyd ve Abdülmelik b. Ya'lâ'nın (ra) şöyle dediklerini nakletti: "Kendisine varis olmayan akrabaları bulunan bir kimse akrabası olmayan birine vasiyette bulunsa (durum nedir?)"

"Bu kimseler malının üçte birinin üçte ikisini akrabalarına, kalan üçte biri de akrabaları dışında vasiyet etmek istediği kimselere vasiyet edebilirler." dedi.[14]

[٢٦٣٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ «إِذَا أَوْصَى الرَّجُلُ لِغَيْرِ ذِي قَرَابَتِهِ بِثُلُثِهِ فَلَهُمْ ثُلُثُ الثُّلُثِ، وَثُلُثَا الثُّلُثِ لِقَرَابَتِهِ.»

2638. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Humeyd tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "Bir kimse akrabası olmayan birine malının üçte birini vasiyet ederse, vasiyet yapılan kimse üçte birin üçte ikisini alır, akrabaları da üçte birin üçte birini alırlar."[15]

---

14 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 2/20; Türkî, 3/127.

15 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-355); *Tefsîr*, 254; Beyhakî, *Sünen*, 6/265; İbn Ebî Şeybe, 11/165; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (16433); Türkî, 3/127.

[٢٦٣٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ «مَنْ أَوْصَى لِقَوْمٍ وَسَمَّاهُمْ وَتَرَكَ ذَوِي قَرَابَتِهِ مُحْتَاجِينَ انْتُزِعَتْ مِنْهُمْ وَرُدَّتْ إِلَى ذَوِي قَرَابَتِهِ.»

2639. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle babasının (Tâvus'un) şöyle dediğini nakletti: "Bir kimse, yardıma muhtaç akrabaları varken, isim belirterek akrabası olmayan birilerine vasiyette bulunsa, o mal onlardan alınıp, bu muhtaç akrabalara verilir."[16] **[3/127]**

2- Diğerleri dedi ki: "(Bu âyet umum ifade eder) Ancak kısa bir süre de olsa bu âyetin ifade ettiği hüküm geçerli olmuş (amel edilmiş, daha sonra Allah Teâlâ miras âyetiyle bu âyetten, vasiyette bulunan kimsenin anne babasına ve mirascı olan akrabasına vasiyet etmesini neshetmiş, mirasçı olmayanlara yapılan vasiyeti ise kabul etmiştir (onaylamıştır)."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٤٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ «{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} فَجُعِلَتِ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بَعْدَ ذَلِكَ فَجُعِلَ لَهُمَا نَصِيبٌ مَفْرُوضٌ، فَصَارَتِ الْوَصِيَّةُ لِذَوِي الْقَرَابَةِ الَّذِينَ لَا يَرِثُونَ، وَجُعِلَ لِلْوَالِدَيْنِ نَصِيبٌ مَعْلُومٌ، وَلَا تَجُوزُ وَصِيَّةٌ لِوَارِثٍ.»

2640. Bize Bişr, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması size farz kılındı.'*[17] Vasiyet hükmü ana baba ve akrabalar için meşru kılındı, sonra bu hüküm kaldırıldı, onlara sadece mirastaki payları bırakıldı. Sonuç olarak vasiyet hükmü mirasçı olmayan akrabalara ait bir hüküm oldu. Ana baba için mirastan belli bir pay ayrıldı. Varislere vasiyet caiz değildir."[18]

16 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (16426); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/166; Türkî, 3/128.

17 Bakara 2/180.

18 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 165; Dârimî, *Sünen*, 2/419; Türkî, 3/128.

[٢٦٤١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ «نُسِخَ الْوَالِدَانِ مِنْهَا، وَتُرِكَ الْأَقْرَبُونَ مِمَّنْ لَا يَرِثُ.»

2641. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[19] Bu âyetten ana baba ile ilgili vasiyet kısmı neshedildi, mirasçı olmayan akrabaya vasiyet hükmü ise bırakıldı."[20]

[٢٦٤٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ «نَسَخَ مَنْ يَرِثُ وَلَمْ يَنْسَخِ الْأَقْرَبِينَ الَّذِينَ لَا يَرِثُونَ.»

2642. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[21] Allah (cc) mirasçı olanlara vasiyet hükmünü neshetti, varis olmayan akrabalara vasiyet hükmünü ise neshetmedi."[22] **[3/128]**

[٢٦٤٣] حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ «كَانَتِ الْوَصِيَّةُ قَبْلَ الْمِيرَاثِ لِلْوَالِدَيْنِ، وَالْأَقْرَبِينِ، فَلَمَّا نَزَلَ الْمِيرَاثُ نَسَخَ الْمِيرَاثُ مَنْ يَرِثُ وَبَقِيَ مَنْ لَا يَرِثُ، فَمَنْ أَوْصَى لِذِي قَرَابَتِهِ لَمْ تَجُزْ وَصِيَّتُهُ.»

2643. Bize Bahr b. Nasr, Yahya b. Hassân, Süfyân, İbn Tâvus tarikiyle babasının (Tâvus) şöyle dediğini nakletti: "Vasiyet hükmü miras âyeti inmeden önce ana baba ve akrabalar için caizdi. Miras âyeti inince, miras

19 Bakara 2/180.
20 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/68; Türkî, 3/128.
21 Bakara 2/180.
22 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/175; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 164; Türkî, 3/129.

hükmü varis olanlardan vasiyet hükmünü neshetti, mirasçı olmayan akrabaya vasiyet hükmünü neshetmedi. Buna göre her kim (mirasçı) akrabasına vasiyette bulunursa bu vasiyet caiz değildir."[23]

[٢٦٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ الْمَكِّيِّ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ «نَسَخَ الْوَالِدَيْنِ، وَأَثْبَتَ الْأَقْرَبِينَ الَّذِينَ يُحْرَمُونَ فَلَا يَرِثُونَ.»

2644. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, İsmâil el-Mekkî tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[24] Allah (cc) ana babaya vasiyet hükmünü neshetti, mirasçı olamayan akrabalara yapılan vasiyeti ise neshetmeyip olduğu gibi bıraktı."[25]

[٢٦٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُبَارَكِ بْنِ فَضَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ «{الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ: لِلْوَالِدَيْنِ مَنْسُوخَةٌ، وَالْوَصِيَّةُ لِلْقَرَابَةِ وَإِنْ كَانُوا أَغْنِيَاءَ.»

2645. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Mübârek b. Fedâla tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın

---

23 Bazı nüshalarda يَحْيَى olarak geçmektedir. 3/516. sayfada doğrusu gelecektir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/16; Türkî, 3/516;

Ahmed Şâkir şu açıklamayı yapmaktadır: Taberî'nin şeyhi olan Yahyâ b. Nasr kimdir bilmiyorum. Bu isimde râviler arasında birini de bulamadım. Bulduklarım da ya Taberî'den önce yaşamışlar veya rivayet zincirindeki hocasıyla görüşme imkânı olmayan kimselerdi. Ancak *et-Tehzîb'de* 11/292-293 yer alan Yahyâ b. en-Nadr b. Abdillah el-İsbahânî ed-Dakkâk, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî rivayette bulunmuştur. *Târîhu İsbahân*, 2/257-258. Kuvvetli ihtimal ki bu şahıs Taberî'in hocası olan Yahyâ'dır.

Onun hocası olan Yahyâ b. Hassân ise et-Teysî el-Bekrî olup sika/güvenilir bir râvidir. *et-Tehzîb'de* hakkında bilgi mevcuttur. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/2/269; *et-Târîhu's-Sağîr*, 229; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/2/136; Şâkir, 3/389.

24 Bakara 2/180.

25 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-378), (Tefsîr-247); Beyhakî, *Sünen*, 5/265; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 164; Türkî, 3/129.

{الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Anaya, babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması'*[26] sözünde ana babaya yapılan vasiyet hükmü mensûhtur. Zengin olsalar bile (mirasçı olmayan) akrabaya yapılan vasiyet geçerlidir."

[٢٦٤٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} فَكَانَ لَا يَرِثُ مَعَ الْوَالِدَيْنِ غَيْرُهُمْ إِلَّا وَصِيَّةً إِنْ كَانَتْ لِلْأَقْرَبِينَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ هَذَا: {وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ} فَبَيَّنَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مِيرَاثَ الْوَالِدَيْنِ، وَأَقَرَّ وَصِيَّةَ الْأَقْرَبِينَ فِي ثُلُثِ مَالِ الْمَيِّتِ.»

2646. Bana Müsennâ, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[27] Ana baba ile birlikte bulunan diğer akrabalar (pay sahibi olan akrabalar hariç) mirasçı olamaz, ancak kendilerine vasiyette bulunulmuşsa o başkadır. Bu hükümden sonra Allah (cc) şu âyeti indirdi: {وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ} *'Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa, anasına üçte bir düşer.'*[28] Allah Teâlâ ana babanın miras payını açıklıyor ve ölünün malının üçte birinden akrabaya yapılan vasiyeti de onaylıyor."[29] **[3/129]**

[٢٦٤٧] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} فَنَسَخَ الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ، وَجَعَلَ لَهُمَا الْمِيرَاثَ وَأَثْبَتَ الْوَصِيَّةَ لِلْأَقْرَبِينَ الَّذِينَ لَا يَرِثُونَ.»

---

26 Bakara 2/180.
27 Bakara 2/180.
28 Nisâ 4/11.
29 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174,175; Türkî, 3/130.

2647. Bana Ali b. Dâvûd, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[30] ana babaya vasiyet hükmünü neshetti, onlara mirastan hak verdi. Varis olmayan akrabaya yapılan vasiyeti geçerli kabul etti."

[٢٦٤٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلُهُ: {كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} بِالْمَعْرُوفِ. قَالَ «كَانَ هَذَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ سُورَةُ النِّسَاءِ، فَلَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ الْمِيرَاثِ نَسَخَ شَأْنَ الْوَالِدَيْنِ، فَأَلْحَقَهُمَا بِأَهْلِ الْمِيرَاثِ وَصَارَتِ الْوَصِيَّةُ لِأَهْلِ الْقَرَابَةِ الَّذِينَ لَا يَرِثُونَ.»

2648. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ} *'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı.'*[31] Bu hüküm Nisâ sûresi inmeden önce geçerli idi. Miras âyetleri inince ana babaya vasiyet hükmünü kaldırdı ve onları miras payı alanlara (ashâbu'l-ferâiz) ekledi. Vasiyet hükmü de varis olmayan akraba için geçerli oldu."[32]

[٢٦٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ مُسْلِمَ بْنَ يَسَارٍ، وَالْعَلَاءَ بْنَ زِيَادٍ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، تَبَارَكَ وَتَعَالَى»{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَا: فِي الْقَرَابَةِ.»

2649. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Hammâd b. Seleme tarikiyle Atâ b. Ebî Meymûne'nin şöyle dediğini nakletti: "Müslim b. Seleme ve Alâ b. Ziyâd'a şu âyet-i kerîmeyi sordum. Allah'ın {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ

30 Bakara 2/180.
31 Bakara 2/180.
32 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/300; Türkî, 3/130.

وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması'*[33] sözü hakkında dediler ki: '(Bu vasiyet hükmü) akrabalar (için geçerlidir.)"[34]

[٢٦٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ إِيَاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ، قَالَ «فِي الْقَرَابَةِ.»

2650. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Hammâd b. Seleme tarikiyle İyâs b. Muâviye'nin şöyle dediğini nakletti: "(Bu vasiyet hükmü) akrabalar (için geçerlidir)."[35]

3- Diğerleri dediler ki: "Bu âyetin tüm hükümleri ferâiz ve miras âyetiyle neshedilmiştir. Yakın olsun uzak olsun hiç kimse için vacip olan bir vasiyet yoktur." **[3/130]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٥١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} الْآيَةَ، قَالَ: فَنَسَخَ اللَّهُ ذَلِكَ كُلَّهُ وَفَرَضَ الْفَرَائِضَ.»

2651. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması'*[36] âyetinde Allah Teâlâ bu vasiyet hükümlerinin tamamını kaldırmış ve ferâiz (miras) hükümlerini teşrî buyurmuştur."

[٢٦٥٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَامَ فَخَطَبَ النَّاسَ هَاهُنَا، فَقَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَةَ الْبَقَرَةِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ مِنْهَا، فَأَتَى عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ: نُسِخَتْ هَذِهِ.

---

33 Bakara 2/180.

34 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/166; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 163, 164; Türkî, 3/130.

35 Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, 1/333; Türkî, 3/130.

36 Bakara 2/180.

2652. Bana Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Yunus, İbn Sîrîn tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "O kalktı ve burada insanlara hutbe okudu. Hükümlerini açıklamak için onlara Bakara sûresini okudu. Şu âyete geldi: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[37] dedi ki: 'Bu âyet neshedilmiştir.'"[38]

[٢٦٥٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} نَسَخَتِ الْفَرَائِضُ الَّتِي لِلْوَالِدَيْنِ، وَالْأَقْرَبِينَ الْوَصِيَّةَ.»

2653. Bana Muhammed b. Sa'd, babası (Sa'd b. Muhammed), amcası (Hüseyin b. Hasan), onun babası (Hasan b. Atıyye), dedesi (Atıyye b. Sa'd) tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın, '{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[39] sözü hakkında miras âyetleri, ana baba ve akraba için (vacip) olan vasiyet hükümlerini neshetmiştir."[40]

[٢٦٥٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَهْضَمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَدْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ: نَسَخَتْهَا آيَةُ الْمِيرَاثِ.» قَالَ ابْنُ بَشَّارٍ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَسَأَلْتُ جَهْضَمًا عَنْهُ فَلَمْ يَحْفَظْهُ.

2654. Bana Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Cehdam, tarikiyle Abdullah b. Bedr'in şöyle dediğini nakletti: "İbn Ömer'i (ra) şöyle derken işittim: Allah'ın {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya*

37 Bakara 2/180.

38 Beyhakî, *Sünen*, 7/427,428; Hâkim, 2/273; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-252); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 163, 164; Türkî, 3/131.

39 Bakara 2/180.

40 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 159,160; Türkî, 3/131.

vasiyette bulunması...'[41] sözü hakkında 'Bu âyetin hükmünü miras âyeti neshetmiştir' dedi. İbn Beşşâr şöyle dedi: Abdurrahman dedi ki: 'Cehdam'a onu sordum, ama ezberlememişti.'" **[3/131]**

[٢٦٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، قَالَا «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} فَكَانَتِ الْوَصِيَّةُ كَذَلِكَ حَتَّى نَسَخَتْهَا آيَةُ الْمِيرَاثِ.»

2655. Bize İbn Humeyd, Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyn b. Vâkıd, Yezîd en-Nahvî tarikiyle İkrime ve Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediklerini nakletti: "Allah'ın {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması...'*[42] sözü hakkında miras âyeti neshedilinceye kadar vasiyet hükmü bu şekilde idi."[43]

[٢٦٥٦] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: زَعَمَ قَتَادَةُ، عَنْ شُرَيْحٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ «كَانَ الرَّجُلُ يُوصِي بِمَالِهِ كُلِّهِ حَتَّى نَزَلَتْ آيَةُ الْمِيرَاثِ.»

2656. Bana Ahmed b. Mikdâm, Mu'temir (b. Süleymân) tarikiyle babasından (Süleymân'dan) şunu nakletti: "Katâde'nin iddiasına göre Şüreyh {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması...'*[44] âyeti hakkında şöyle dedi: 'Miras âyeti ininceye kadar, bir kimse malının tamamını vasiyet edebiliyordu.'"[45]

[٢٦٥٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: زَعَمَ قَتَادَةُ «أَنَّهُ نُسِخَتْ آيَتَا الْمَوَارِيثِ فِي سُورَةِ النِّسَاءِ الْآيَةَ فِي سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي شَأْنِ الْوَصِيَّةِ.»

---

41 Bakara 2/180.
42 Bakara 2/180.
43 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 162; Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2869); Beyhakî, *Sünen*, 6/265; Türkî, 3/132.
44 Bakara 2/180.
45 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/175; Türkî, 3/132.

2657. Bize Ahmed b. Mikdâm, Mu'temir (b. Süleyman) tarikiyle babasından (Süleyman'dan) şunu nakletti: "Katâde'yi şunu iddia ederken duydum: 'Nisâ sûresindeki miras âyetleri, Bakara sûresindeki vasiyetle ilgili âyeti neshetmiştir.'"[46]

[٢٦٥٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} قَالَ «كَانَ الْمِيرَاثُ لِلْوَلَدِ، وَالْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ، وَالْأَقْرَبِينِ، وَهِيَ مَنْسُوخَةٌ.»

2658. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, Îsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması...'*[47] âyeti hakkında daha önce miras çocuğa, vasiyet ise ana baba ve akrabalara bırakılırdı. Bu hüküm neshedildi."[48] **[3/132]**

[٢٦٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ «كَانَ الْمِيرَاثُ لِلْوَلَدِ، وَالْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَهِيَ مَنْسُوخَةٌ نَسَخَتْهَا آيَةٌ فِي سُورَةِ النِّسَاءِ: {يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ}.»

2659. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Miras, çocuğun, vasiyet ise ana baba ve akrabalarındı. Bu hüküm daha sonra neshedildi. Onu Nisâ sûresindeki {يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ} *'Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, (erkeğe iki dişinin payı kadarını) emreder.'*[49] âyeti neshetti."[50]

[٢٦٦٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} «أَمَا الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ فَيَوْمَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ كَانَ النَّاسُ لَيْسَ لَهُمْ مِيرَاثٌ

46 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; Türkî, 3/132.
47 Bakara 2/180.
48 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 220; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 162, 163; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/175; Türkî, 3/132.
49 Bakara 2/180.
50 Nisâ 4/11.

مَعْلُومٌ، إِنَّمَا يُوصِي الرَّجُلُ لِوَالِدِهِ وَلِأَهْلِهِ فَيَقْسِمُ بَيْنَهُمْ حَتَّى نَسَخَتْهَا النِّسَاءُ فَقَالَ: {يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ}.»

2660. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ} *'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması size farz kılındı.'*[51] Ana baba ve akrabaya vasiyete gelince, bu âyet indiği zaman insanların mirastan belli bir payı yoktu. Kişi ana babasına ve ehline vasiyette bulunur -Nisâ sûresindeki {يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ} *'Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, (erkeğe iki dişinin payı kadarını) emreder.'*[52] âyet bu hükmü neshedinceye kadar- aralarında mal böyle taksim edilirdi."[53]

[٢٦٦١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، لَمْ يُوصِ وَقَالَ «أَمَّا مَالِي فَاللَّهُ أَعْلَمُ مَا كُنْتُ أَصْنَعُ فِيهِ فِي الْحَيَاةِ، وَأَمَّا رِبَاعِي فَمَا أُحِبُّ أَنْ يُشْرِكَ وَلَدِي فِيهَا أَحَدٌ.»

2661. Bana Yakub (b. İbrahim), İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle Nâfi'den şöyle dediğini nakletti: "İbn Ömer vasiyette bulunmadı. O şöyle dedi: 'Malıma gelince, onunla hayattayken ne yaptığımı Allah (cc) çok iyi biliyor. Evime gelince, oğlumun evim konusunda kimseyle ortak olmasını istemem."

[٢٦٦٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: سُفْيَانُ، عَنْ نَسِيرِ بْنِ ذُعْلُوقٍ، قَالَ: قَالَ عُرْوَةُ يَعْنِي ابْنَ ثَابِتٍ، لِرَبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ أَوْصِ لِي بِمُصْحَفِكَ قَالَ «فَنَظَرَ إِلَى ابْنِهِ فَقَالَ: {وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ}.»

2662. Bana Muhammed b. Halef el-Askalânî, Muhammed b. Yusuf, Süfyân, Nesîr b. Zü'lûk tarikiyle Urve b. Sâbit'in Rebî' b. Huseym'e şöyle dediğini nakletti: "Mushaf'ını vasiyet ederek bana bırak?' Rebî' babasına baktı ve,

---

51 Bakara 2/180.
52 Nisâ 4/11.
53 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; Türkî, 3/133.

{وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ}

'Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitabı'na göre (miras konusunda) birbirleri için ((diğer) müminlerden ve Muhacirlerden) daha önceliklidirler.'[54] dedi."[55] **[3/133]**

[٢٦٦٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «ذَكَرْنَا لَهُ أَنَّ زَيْدًا، وَطَلْحَةَ كَانَا يُشَدِّدَانِ فِي الْوَصِيَّةِ، فَقَالَ» مَا كَانَ عَلَيْهِمَا أَنْ لَا يَفْعَلَا، مَاتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يُوصِ، وَأَوْصَى أَبُو بَكْرٍ، أَيُّ ذَلِكَ فَعَلْتَ فَحَسَنٌ.»

2663. Bize Ali b. Sehl, Zeyd, Süfyân, Hasan b. Abdillah tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: "Ona Zeyd ve Talha'nın (ra) vasiyet konusunda ısrarcı olduklarını hatırlattık. Bunun üzerine o şöyle dedi:

'Yaptıkları şeyde üzerlerine bir vebal yoktur. Peygamberimiz (sav) vasiyet bırakmadan vefat etti. Ebû Bekir (ra) ise vasiyet bıraktı. Hangisini yaparsan güzel bir şey yapmış olursun."

[٢٦٦٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَهُ طَلْحَةُ، وَزُبَيْرٌ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ وَأَمَّا الْخَيْرُ الَّذِي إِذَا تَرَكَهُ التَارِكُ وَجَبَ عَلَيْهِ الْوَصِيَّةُ فِيهِ لِوَالِدَيْهِ وَأَقْرَبِيهِ الَّذِينَ لَا يَرِثُونَ فَهُوَ الْمَالُ.

2664. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, (Süfyân) es-Sevrî, Hasan b. Abdillah tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: "Onun yanında Talha ve Zeyd'den bahsedildiği bir sırada yukarıdaki cevabın aynısını verdi."[56]

Ölen kimsenin geride bıraktığı hayra (الْخَيْرُ) gelince, bu konuda ana babaya ve mirasçı olmayan akrabaya vasiyette bulunmak vaciptir. İşte bu hayır, maldır.

---

54 Ahzâb 33/6.
55 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/228; Türkî, 3/133.
56 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/68,69; Türkî, 3/134

[٢٦٦٥] كَمَا حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} يَعْنِي مَالًا.»

2665. Bana Müsennâ b. İbrâhim, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[57] yani mal bırakmışsa demektir."[58]

[٢٦٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} مَالًا.»

2666. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[59] yani mal bırakmışsa."[60] **[3/134]**

[٢٦٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} كَانَ يَقُولُ «الْخَيْرُ: فِي الْقُرْآنِ كُلِّهِ الْمَالُ {لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ} الْخَيْرُ: الْمَالُ وَ {أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي} الْمَالُ {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا} الْمَالُ {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ} الْمَالُ.»

2667. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Kur'ân'da geçen tüm الْخَيْرُ 'hayır' kelimeleri mal anlamındadır. {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa'*[61] {لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ} *'Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.'*[62] {أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي} *'Süleyman, 'Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim' dedi.'*[63] ve {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ

57 Bakara 2/180.
58 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299 (1600); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/134.
59 Bakara 2/180.
60 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 220; Türkî, 3/134.
61 Bakara 2/180.
62 Âdiyât 100/8.
63 Sâd 38/32.

{عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا} *'Eğer onlarda bir hayır (mal) görürseniz onlarla mükâtebe yapın.'*[64] (âyetlerindeki gibi)."[65]

[٢٦٦٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ} أَيْ مَالًا.»

2668. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[66] yani mal bırakmışsa."[67]

[٢٦٦٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ} أَمَّا خَيْرًا: فَالْمَالُ.»

2669. Bana Musa b. Harun, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[68] Burada الْخَيْرُ mal anlamındadır."[69]

[٢٦٧٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} قَالَ: إِنْ تَرَكَ مَالًا.»

2670. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa...'*[70] yani mal bırakmışsa."[71]

[٢٦٧١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَوْلَهُ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} قَالَ «الْخَيْرُ: الْمَالُ.»

---

64 Nûr 24/33.
65 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/135.
66 Bakara 2/180.
67 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; Türkî, 3/135.
68 Bakara 2/180.
69 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299. Türkî, 3/135.
70 Bakara 2/180.
71 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; Türkî, 3/135.

2671. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[72] الْخَيْرُ 'hayır' mal anlamındadır."[73]

[٢٦٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ يَحْيَى، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ} قَالَ: الْمَالُ، أَلَا تَرَى أَنَّهُ يَقُولُ: قَالَ شُعَيْبٌ لِقَوْمِهِ: {إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ} يَعْنِي الْغِنَى.»

2672. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, Hasan b. Yahyâ tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa...'*[74] yani mal bırakmışsa. Görmez misin ki Rabbimiz şöyle buyuruyor: Şuayb (as) kavmine şöyle seslendi: {إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ} *'Ben sizi hayır içinde görüyorum.'*[75] yani bolluk/zenginlik."[76] **[3/135]**

[٢٦٧٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْيَافِعِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: {كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} قَالَ عَطَاءٌ «الْخَيْرُ فِيمَا يُرَى: الْمَالُ.»

2673. Bana Yunus, İbn Vehb, Muhammed b. Amr el-Yâfi'î, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ b. Ebî Rebâh'ın şöyle dediğini nakletti: "{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa... size farz kılındı.'*[77] Görünen o ki buradaki 'hayır' mal anlamındadır."[78]

---

72 Bakara 2/180.
73 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/135.
74 Bakara 2/180.
75 Hûd 11/84.
76 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; Türkî, 3/136.
77 Bakara 2/180.
78 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; Türkî, 3/136.

i. Bu Âyetin Hükmünün Kendisini Bağlayıcı Olması İçin Bıraktığı Malın Miktarının Ne Kadar Olması Gerektiği Konusu

Daha sonra bu âyetin hükmünün kendisini bağlayıcı olması için bıraktığı malın miktarının ne kadar olması gerektiği konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları dedi ki: "Bu miktar bin dirhemdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ} قَالَ «الْخَيْرُ: أَلْفٌ فَمَا فَوْقَهُ.»

2674. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Hemmâm b. Yahyâ tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'* الْخَيْرُ[79] 'hayır'; bin dirhem ve fazlasıdır."[80]

[٢٦٧٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ: أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، « دَخَلَ عَلَى ابْنِ عَمٍّ لَهُ يَعُودُهُ، فَقَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُوصِيَ، فَقَالَ عَلِيٌّ «لَا تُوصِ فَإِنَّكَ لَمْ تَتْرُكْ خَيْرًا فَتُوصِيَ قَالَ: وَكَانَ تَرَكَ مِنَ السَّبْعِمِائَةِ إِلَى تِسْعِمِائَةٍ.»

2675. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Hammâd b. Seleme, Hişâm b. Urve, Urve tarikiyle Ali b. Ebî Tâlib'den (ra) şunu nakletti: "Ali (ra) amcasının oğlunun yanına hasta ziyareti için gitti. (Amca oğlu ona) dedi ki:

'Vasiyette bulunmak istiyorum.' Ali (ra) şöyle cevap verdi:

'Vasiyette bulunma çünkü sen vasiyet edecek kadar mal bırakmadın'.

(Urve) dedi ki: 'Geriye bıraktığı mal yedi yüz ile dokuz yüz (dirhem) arası idi.'" [81]

---

79 Bakara 2/180.

80 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/299; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/208; Türkî, 3/136.

81 Dârimî, *Sünen*, 2/405; Türkî, 3/136.

[٢٦٧٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ الْحَكَمِ الْحِزَامِيُّ، وَابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ «أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى رَجُلٍ مَرِيضٍ، فَذَكَرَ لَهُ الْوَصِيَّةَ، فَقَالَ» لَا تُوصِ إِنَّمَا قَالَ اللَّهُ: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} وَأَنْتَ لَمْ تَتْرُكْ خَيْرًا « قَالَ ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ فِيهِ: فَدَعْ مَالَكَ لِبَنِيكَ.

2676. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, Osman b. Hakem el-Hizâmî, İbn Ebî Zinâd, Hişâm b. Urve, babası (Urve), tarikiyle Ali b. Ebî Tâlib'den (ra) şu olayı nakletti: "Bir hastayı ziyaret etmişti, hasta da ona vasiyet etmekten bahsetti. Ali (ra) ona şöyle dedi:

'Vasiyette bulunma. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[82] Sen geride (vasiyet bırakmaya yetecek bir) mal bırakmadın.'"

İbn Ebî Zinâd bu konuda dedi ki: "Malını çocuklarına bırak."[83] **[3/136]**

[٢٦٧٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَوْ غَنِيَّةَ، الشَّكُّ مِنِّي «أَنَّ رَجُلًا أَرَادَ أَنْ يُوصِيَ وَلَهُ وَلَدٌ كَثِيرٌ، وَتَرَكَ أَرْبَعَمِائَةِ دِينَارٍ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ، مَا أَرَى فِيهِ فَضْلًا.»

2677. Bize Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Mansûr b. Safiyye tarikiyle Abdullah b. Utbe veya Ganiyye -burada tereddüt benden (Taberî) kaynaklıdır- şunu nakletti: "Pek çok evladı olan bir adam, vasiyette bulunmak istedi, geride bıraktığı malın miktarı da dört yüz dinar idi. (Olay kendisine anlatılan) Âişe (ra) şöyle dedi: 'Böyle yapmasında (vasiyette bulunmasında) bir fazilet göremiyorum.'"[84]

---

82 Bakara 2/180.

83 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 55, 56; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (16352); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/208; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-251); Dârimî, *Sünen*, 2/405; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/298; Hâkim, *el-Müstedrek;* 2/273, 274; Beyhakî, *Sünen*, 6/270; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/137.

84 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (16354); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-248); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/208; Beyhakî, *Sünen*, 6/270; Türkî, 3/137.

[٢٦٧٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلَ عَلِيٌّ عَلَى مَوْلًى لَهُمْ فِي الْمَوْتِ وَلَهُ سَبْعُمِائَةِ دِرْهَمٍ أَوْ سِتُّمِائَةِ دِرْهَمٍ، فَقَالَ: أَلَا أُوصِي؟ فَقَالَ «لَا، إِنَّمَا قَالَ اللَّهُ {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} وَلَيْسَ لَكَ كَثِيرُ مَالٍ.»

2678. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, Hişâm b. Urve, babası (Urve) tarikiyle Ali b. Ebî Tâlib'den (ra) şu olayı nakletti: "Ali (ra) kendi akrabasından bir hastanın yanına gitti. O kişinin yedi yüz veya dokuz yüz dirhem malı vardı. Hasta kişi dedi ki:

'Vasiyette bulunayım mı?' Ali (ra) şöyle cevapladı:

'Hayır, Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[85] Senin çok bir malın yok ki (vasiyette bulunasın)!"[86]

2- Bazıları dedi ki: "Bu miktar beş yüz dirhem ile bin dirhem arasıdır." **[3/137]**

Bu görüşü benimseyen kimselerden gelen rivayet:

[٢٦٧٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، فِي قَوْلِهِ «{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} قَالَ: أَلْفُ دِرْهَمٍ إِلَى خَمْسِمِائَةٍ.»

2679. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde, Ebân tarikiyle İbrahim Nehaî'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنْ تَرَكَ خَيْرًا} *'Eğer geride bir hayır bırakmışsa'*[87] yani bin dirhem ile beş yüz dirhem arası."[88]

3- Bazıları dedi ki: "Geride bırakılan mal az olsun çok olsun vasiyet bırakmak vaciptir."

Bu görüşü benimseyen kimselerden gelen rivayet:

[٢٦٨٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ «جَعَلَ اللَّهُ الْوَصِيَّةَ حَقًّا مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ.»

---

85 Bakara 2/180.
86 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/68, *el-Musannef*, (16351); Türkî, 3/137.
87 Bakara 2/180.
88 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/69; Türkî, 3/138.

2680. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Zührî'nin şöyle dediğini nakletti: "Allah Teâlâ, geride bırakılan mal az olsun çok olsun, vasiyette bulunmayı bir görev kılmıştır."[89]

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ}

'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya vasiyette bulunması size farz kılındı.'[90] âyetinin tefsiri hakkındaki bu görüşler içerisinde doğruya en yakın olanı Zührî'nin söylediğidir. Zira malın azına da çoğuna da الخير "hayır" kelimesi kullanılır. Bu konuda Allah Teâlâ bir sınır belirtmemiştir. Herhangi bir miktarı da tahsis etmemiştir. Bu durumda zâhirin bâtına hamledilmesi edilmesi caiz olur. Ölüm vakti yaklaşmış (gelmiş olan) ve az veya çok malı bulunan herkesin, mirasçı olmayan dedeleri, nineleri ve akrabalarına meşru bir tarzda vasiyette bulunması, Allah Teâlâ'nın buyurduğu ve emrettiği gibi, farzdır. **[3/138]**

[BAKARA SÛRESİ 181. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

"Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Bakara 2/181)

1. {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *"Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır."* sözünün tefsiri:

---

89 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/68; Türkî, 3/138.

90 Bakara 2/180.

Şanı yüce Allah buyuruyor ki: "Her kim, vasiyet sahibinin, ana-babası ve mirasçı olmayan akrabaları için meşru bir tarzda yaptığı vasiyeti işittikten sonra bilerek değiştirirse, değiştirmenin günahı, vasiyeti değiştirenin üzerinedir."

a. {فَمَنْ بَدَّلَهُ} "Her kim vasiyeti değiştirirse" Cümlesindeki {هَا} Zamirinin Mercîi

Şayet biri şöyle bir soru sorarsa: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ} *'Her kim vasiyeti değiştirirse'*[91] cümlesindeki {هَا} zamiri nereye râcidir?"

Ona şöyle cevap verilir: Kelâmın zâhiri delâlet ettiği mahzûf olan kısma râcidir. Bu zamirin mahzûf olan bu mercî (şunlardan birisi olabilir): Ölmüş kimsenin vasiyet emri; الوَصِيَّةُ kelimesinde yer alan الإيصَاءُ masdarı; vasiyete konu olan mal; kendisi lehine vasiyet yapılan kimse المُوصَى لَهُ. Bu durumda âyetin anlamı: "Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı. O halde onlara vasiyette bulunun. Her kim, siz onlara vasiyette bulunduğunuzda, sizin vasiyetinizi işittikten sonra o vasiyeti değiştirirse, bunun günahı o değiştirenedir, size değil."

Burada {فَمَنْ بَدَّلَهُ} *'Her kim vasiyeti değiştirirse'*[92] âyetindeki {هَا} zamirinin mercî, kelâmın zâhirinin delâlet ettiği mahzûf söz olduğunu söyledik. Çünkü;

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ}

"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa vasiyette bulunması size farz kılındı."[93] âyeti de Allah'ın (cc) sözüdür. Değiştiren kimsenin değiştirmesi, ancak vasiyet edenin vasiyetinde gerçekleşir. Allah'ın (cc) vasiyet etmeyi emretmesine gelince, ne vasiyeti değiştiren ne de başkası onu değiştirmeye muktedir değildir. O halde {فَمَنْ بَدَّلَهُ} *"Her kim vasiyeti değiştirirse"*[94] sözündeki {هَا} zamirinin de vasiyete dönmesi caizdir.

---

91 Bakara 2/181.
92 Bakara 2/181.
93 Bakara 2/180.
94 Bakara 2/181.

b. {بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} "Vasiyeti işittikten sonra" Cümlesindeki {هَا} Zamirinin Merciî

{بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} *"Vasiyeti işittikten sonra"*[95] cümlesindeki {هَا} zamiri de, {فَمَنْ بَدَّلَهُ} *"Her kim vasiyeti değiştirirse"*[96] sözünde geçen ilk {هَا} zamirine (o zamirin merciine) döner. {فَإِنَّمَا إِثْمُهُ} *"onun günahı ancak"*[97] cümlesindeki {هَا} zamiri ise değiştirmek mastarından kinayedir. Sanki şöyle demiş oluyor: "Burada değiştirmenin günahı, değiştirenin boynunadır."

Bizim bu âyetle ilgili olarak söylediğimiz bu tefsiri, tefsir ehli de söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٨١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ}، قَالَ: الْوَصِيَّةُ.»

2681. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} *'Her kim işittikten sonra onu değiştirirse...'*[98] yani vasiyeti."[99] **[3/139]**

[٢٦٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2682. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

[٢٦٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ «{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} وَقَدْ وَقَعَ أَجْرُ الْمَيِّتِ عَلَى اللَّهِ وَبَرِئَ مِنْ إِثْمِهِ، وَإِنْ كَانَ أَوْصَى فِي ضِرَارٍ لَمْ تَجُزْ وَصِيَّتُهُ، كَمَا قَالَ اللَّهُ: {غَيْرَ مُضَارٍّ}.»

95 Bakara 2/181.
96 Bakara 2/181.
97 Bakara 2/181.
98 Bakara 2/181.
99 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 220. Türkî, 3/140.

2683. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *'Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır.'*[100] Ölenin (vasiyet yapanın) mükâfatı Allah'a (cc) aittir ve o vasiyeti değiştirme günahından uzaktır. Şayet zarar verecek şekilde bir vasiyette bulunsaydı bu vasiyet, Allah Teâlâ'nın da buyurduğu gibi {غَيْرَ مُضَارٍّ} *'zarar vermeksizin'*[101] zaten caiz olmazdı."[102]

[٢٦٨٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} قَالَ «مَنْ بَدَّلَ الْوَصِيَّةَ بَعْدَ مَا سَمِعَهَا فَإِثْمُ مَا بَدَّلَ عَلَيْهِ.»

2684. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *'Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse...'*[103] Her kim vasiyeti işittikten sonra onu değiştirirse, bunun günahı değiştirenin boynunadır."[104]

[٢٦٨٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا، إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} فَمَنْ بَدَّلَ الْوَصِيَّةَ الَّتِي أَوْصَى بِهَا وَكَانَتْ بِمَعْرُوفٍ، فَإِنَّمَا إِثْمُهَا عَلَى مَنْ بَدَّلَهَا أَنَّهُ قَدْ ظَلَمَ.»

2685. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *'Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır.'*[105] Her kim, meşru bir tarzda yapılan vasiyeti değiştirirse, o değiştirmenin günahı, zulmettiği için değiştirenin boynunadır."

---

100 Bakara 2/181.
101 Nisâ 4/12.
102 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/300; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/175; Türkî, 3/140.
103 Bakara 2/181.
104 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/69; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/300; Türkî, 3/140.
105 Bakara 2/181.

[٢٦٨٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثنا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ فِي قَوْلِهِ {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} قَالَ: يَمْضِي كَمَا قَالَ.

2686. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Hammâd, Katâde tarikiyle Atâ b. Ebî Rebâh'ın Allah'ın {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *"Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır."*[106] sözü hakkında "Vasiyet dediği gibi geçerlidir." dediğini nakletti. **[3/140]**

[٢٦٨٧] حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ يَزِيدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ، «{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} ، قَالَ: مَنْ بَدَّلَ وَصِيَّةً بَعْدَ مَا سَمِعَهَا.»

2687. Bana Süfyân b. Vekî', babası (Vekî'), Yezîd b. İbrahim tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ} *'Her kim işittikten sonra onu değiştirirse'*[107] yani; 'Her kim vasiyeti işittikten sonra onu değiştirirse.'"[108]

[٢٦٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثنا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} قَالَ «هَذَا فِي الْوَصِيَّةِ مَنْ بَدَّلَهَا مِنْ بَعْدِ مَا سَمِعَهَا، فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى مَنْ بَدَّلَ.»

2688. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Yezîd b. İbrahim tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *'Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır.'*[109] Bu vasiyet hakkındadır. Vasiyeti işittikten sonra her kim onu değiştirirse değiştirmenin günahı değiştirenin boynunadır."

---

106 Bakara 2/181.
107 Bakara 2/181.
108 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/300; Türkî, 3/141.
109 Bakara 2/181.

[٢٦٨٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثنا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، وَسَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَسُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا "تَمْضِي الْوَصِيَّةُ لِمَنْ أَوْصَى لَهُ بِهِ" إِلَى هَاهُنَا انْتَهَى حَدِيثُ ابْنِ الْمُثَنَّى وَزَادَ ابْنُ بَشَّارٍ، فِي حَدِيثِهِ قَالَ قَتَادَةُ: وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعْمَرٍ "أَعْجَبُ إِلَيَّ لَوْ أَوْصَى لِذَوِي قَرَابَتِهِ، وَمَا يُعْجِبُنِي أَنْ نَنْزِعَهُ مِمَّنْ أَوْصَى لَهُ بِهِ. قَالَ قَتَادَةُ، وَأَعْجَبَهُ إِلَيَّ لِمَنْ أَوْصَى لَهُ بِهِ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ}.»

2689. Bize İbn Beşşâr ve İbn Müsennâ, Muâz b. Hişâm, babası (Hişâm), Katâde tarikiyle Atâ, Sâlim b. Abdillah ve Süleyman b. Yesâr'ın şöyle dediklerini naklettiler: "Vasiyet, kendisine vasiyette bulunulan kimse için geçerlidir." Müsennâ'nın naklettiği hadis burada bitti. İbn Beşşâr rivayetinde şunu ekledi: "Katâde şöyle dedi ve Abdullah b. Ma'mer şöyle dedi: 'Kendisine vasiyette bulunulan kimseden vasiyet edilen malı geri almak benim hoşuma gitmiyor. Asıl hoşuma giden şey kişinin akrabalarına vasiyette bulunmasıdır." Katâde dedi ki: "Benim de hoşuma giden şey vasiyet edilen kimseye vermektir. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ} *'Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır.'"*[110]

2. {إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} "Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ} *"Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce Allah bununla şu mânayı kastetti: "Şüphesiz ki Allah (cc) babalarınıza, analarınıza ve akrabalarınıza yapmanızı emrettiği vasiyeti yerine getirdiğiniz anda o vasiyeti işitendir. O vasiyette, size izin verdiğim (emrettiğim) şekilde âdil mi davranacaksınız yoksa zulmedip haktan sapacak ve dosdoğru yoldan uzaklaşacak mısınız? Gönüllerinizde saklı tuttuğunuz şey hak ve adalete meyletmek mi yoksa zulüm ve haksızlığa sapmak mı hepsini çok iyi bilir." **[3/141]**

110 Bakara 2/181.

[BAKARA SÛRESİ 182. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." **(Bakara 2/182)**

1. {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur."* sözünün tefsiri:

Bu âyetin tefsiri konusunda müfessirler ihtilaf ettiler:

1- Bazıları dedi ki: "Bu âyetin tefsiri şu şekildedir: Her kim ölüm hastalığında olan ve vasiyette bulunan bir kimsenin yanında bulunur da, o hastanın vasiyet konusunda hataya düşüp yapmaması gereken bir şeyi yapacağından veya vasiyet hususunda zulme sapıp emretmemesi gereken bir şeyi emretmesinden korkarsa (böyle yapacağını düşünürse), orada bulunup vasiyeti işiten kimsenin vasiyet yapanla varisleri arasını, vasiyet edene vasiyetinde âdil davranmasını tavsiye ederek, varislere de Allah'ın (cc) izin verip mübah kıldığı bu vasiyeti yerine getirilmesine engel olmamalarını söyleyerek, aralarını ıslah etmesinde ona bir günah yoktur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٩٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثنا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} قَالَ: هَذَا حِينَ يَحْضُرُ الرَّجُلَ وَهُوَ يَمُوتُ، فَإِذَا أَسْرَفَ أَمَرُوهُ بِالْعَدْلِ، وَإِذَا قَصَّرَ قَالُوا افْعَلْ كَذَا، أَعْطِ فُلَانًا كَذَا.»

2690. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[111] âyeti hakkında şöyle devam etti: 'Bu ıslah şu şekilde gerçekleştirilir: Hasta olan kimse, vefatı yaklaşmış bir haldeyken yanında bulunan kişiler, şayet hasta, kendisine tanınan yetkiyi kötüye kullanırsa ona âdil olmasını tavsiye ederler. Yahut eksik, noksan ve kusurlu bir iş yapmış olursa, 'Şöyle yap, falana da vasiyet et' gibi sözlerle tavsiyede bulunurlar.'"[112]

[٢٦٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثنا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَوْلَهُ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} قَالَ «هَذَا حِينَ يَحْضُرُ الرَّجُلُ وَهُوَ فِي الْمَوْتِ، فَإِذَا أَشْرَفَ عَلَى الْمَوْتِ أَمَرُوهُ بِالْعَدْلِ، وَإِذَا قَصَّرَ عَنْ حَقٍّ قَالُوا: افْعَلْ كَذَا، أَعْطِ فُلَانًا كَذَا.»

2691. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[113] yani, kişi ölüm hastalığı halindeyken yanında bulunanlar onun vasiyet konusunda zulme saptığını görürlerse ona âdil davranmasını tavsiye ederler. (Haklar konusunda) kusurlu davrandığında şöyle yap, şuna bu kadar ver diye tavsiye ederler."

2- Diğerleri dedi ki: "Aksine anlam şu şekildedir: Ölünün vasîlerinden veya Müslümanların yöneticilerinden her kim, ölen kimsenin vasiyet etmiş olduğu vasiyetinde kendilerine vasiyet bırakılan kimselerin zulme ve haksızlığa sapacaklarından endişe ederse; mirasçılar ile vasiyet bırakılan kimselerin, vasiyet konusu olan mal hakkında arasını düzeltir. Vasiyeti âdil bir şekilde ve hakkaniyet ölçüsünde yerine getirir. Bu durumda o arabulucu kimseye (vasiyetteki haksızlığı gidermek için vasiyette yaptığı değişiklik sebebiyle) bir günah ve vebal yoktur." **[3/142]**

---

111 Bakara 2/182.

112 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s. 220; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/175; Türkî, 3/142.

113 Bakara 2/182.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦٩٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، كَاتِبُ اللَّيْثِ، ثني مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} يَعْنِي إِثْمًا يَقُولُ «إِذَا أَخْطَأَ الْمَيِّتُ فِي وَصِيَّتِهِ، أَوْ خَافَ فِيهَا، فَلَيْسَ عَلَى الْأَوْلِيَاءِ حَرَجٌ أَنْ يَرُدُّوا خَطَأَهُ إِلَى الصَّوَابِ.»

2692. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih -Leys b. Sa'd'ın kâtibi-, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[114] جَنَفٌ kelimesinin anlamı günah demektir.' Şöyle devam etti: 'Ölen kimse vasiyetinde hata etmişse veya hata etmiş olmasından korkuyorsa, ölen kimsenin velilerinin o hatayı düzeltmelerinde onlara bir vebal yoktur.'"[115]

[٢٦٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} قَالَ «هُوَ الرَّجُلُ يُوصِي فَيَحِيفُ فِي وَصِيَّتِهِ فَيَرُدُّهَا الْوَلِيُّ إِلَى الْحَقِّ وَالْعَدْلِ.»

2693. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[116] yani o kimse vasiyette bulunur da vasiyetinde zulme düşmesinden endişe ederse, velisi bu vasiyeti hakkaniyete ve adalete göre düzeltip yerine getirirler."[117]

[٢٦٩٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، ثنا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلِهِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} وَكَانَ قَتَادَةُ، يَقُولُ «مَنْ أَوْصَى بِجَوْرٍ، أَوْ حَيْفٍ فِي وَصِيَّتِهِ فَرَدَّهَا

114 Bakara 2/182.
115 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/301, 303 (1611, 1619); Türkî, 3/143.
116 Bakara 2/182.
117 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/69; Türkî, 3/143.

وَلِيُّ الْمُتَوَفَّى أَوْ إِمَامٌ مِنْ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ وَإِلَى الْعَدْلِ، فَذَاكَ لَهُ أَوْ إِمَامٌ مِنْ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ»

2694. Bize Bişr, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *‘Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse’*[118] Her kim vasiyetinde haksızlık yapar veya zulme saparsa[119] ölen kimsenin velisi veya Müslüman yöneticilerden biri meseleyi Allah’ın kitabındaki şekilde ve âdilane bir tarzda halleder. Bu (şekilde hareket etmesi) onun veya Müslüman yöneticinin (aleyhine bir vebal değil) lehine bir durumdur.”[120]

[٢٦٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدٍ، وَابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} «فَمَنْ أَوْصَى بِوَصِيَّةٍ بِجَوْرٍ فَرَدَّهُ الْوَصِيُّ إِلَى الْحَقِّ بَعْدَ مَوْتِهِ {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}.» قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ فِي حَدِيثِهِ: {فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} يَقُولُ: رَدَّهُ الْوَصِيُّ إِلَى الْحَقِّ بَعْدَ مَوْتِهِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ.

2695. Bana Müsennâ, İshâk, Abdurrahman b. Sa‘d, İbn Ebî Ca‘fer, babası (Ebû Ca‘fer) tarikiyle Rebî‘nin şöyle dediğini nakletti: “{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *‘Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse…’*[121] Her kim haksızlık ve zulüm olan bir vasiyette bulunur, kendisi için vasiyet yapılan kimse, vasiyet eden öldükten sonra, o haksızlığı giderirse; {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *‘ona günah yoktur.’*[122] Abdurrahman şöyle dedi: {فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} *‘(tarafların) aralarını düzeltirse’*[123] Vasiyet yapılan kimse, vasiyet edenin ölümünden sonra, haksızlığı giderip zulmü ortadan kaldırırsa, kendisine bundan dolayı günah yoktur.”[124] **[3/143]**

---

118 Bakara 2/182.

119 Türkî nüshasında جَنَفٌ şeklinde م ve ت nüshalarında, ayrıca Şâkir baskısında حَيْفٌ şeklindedir. Her iki kelime de yakın anlamlıdır.

120 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/175; Türkî, 3/143.

121 Bakara 2/182.

122 Bakara 2/173.

123 Bakara 2/182.

124 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/303 (1620); Türkî, 3/144.

[٢٦٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا قَبِيصَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} قَالَ: رَدَّهُ إِلَى الْحَقِّ.»

2696. Bana Müsennâ, İshâk, Kabîsa, Süfyân, babası tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} '*Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse*'[125] yani haksızlığı giderip hakları iade eder."[126]

[٢٦٩٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَسْرُوقٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «سَأَلْتُهُ عَنْ رَجُلٍ أَوْصَى بِأَكْثَرَ مِنَ الثُّلُثِ، قَالَ: ارْدُدْهَا، ثُمَّ قَرَأَ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا}.»

2697. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, İsrâil, Saîd b. Mesrûk tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: "Saîd, İbrahim'e sordu:

'Malının üçte birinden fazlasını vasiyet eden kimsenin durum nedir?' Dedi ki:

'Onu geri versin.' Sonra şu âyeti okudu:

{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا}

'*Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse.*'"[127]

[٢٦٩٨] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثنا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ صَاحِبُ اللُّؤْلُؤِ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ: رَدَّهُ الْوَصِيُّ إِلَى الْحَقِّ بَعْدَ مَوْتِهِ فَلَا إِثْمَ عَلَى الْوَصِيِّ.»

2698. Bize Amr b. Ali, Hâlid b. Yezîd Sâhibu'l-Lü'lü'i, Ebû Ca'fer er-Râzî tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} '*Vasiyet edenin hataya meyletmesinden*

125 Bakara 2/173.
126 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/303 (1620); Türkî, 3/144.
127 Bakara 2/182.

ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur.'[128] Vasiyet edenin ölümünden sonra kendisi için vasiyet yapılan kimse hakları hak sahiplerine geri verirse, bundan dolayı vasiyet yapılan kimseye bir günah yoktur."

3- Bazıları dedi ki: "Bilakis âyetin anlamı şu şekildedir:

{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا}

'Vasiyet edenin (ölümü yaklaştığında/ölüm hastalığındayken varislerden bir kısmına verip diğerlerine vermeyerek) hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'[129] varislerin arasını düzeltirse (malı hepsine haklarına göre dağıtırsa) ona bu yaptığından dolayı bir günah yoktur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٦٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، قَوْلُهُ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} قَالَ «الرَّجُلُ يَجْنَفُ أَوْ يَأْثَمُ عِنْدَ مَوْتِهِ فَيُعْطِي وَرَثَتَهُ بَعْضُهُمْ دُونَ بَعْضٍ، يَقُولُ اللَّهُ: فَلَا إِثْمَ عَلَى الْمُصْلِحِ بَيْنَهُمْ. فَقُلْتُ لِعَطَاءٍ، أَلَهُ أَنْ يُعْطِيَ وَارِثَهُ عِنْدَ الْمَوْتِ، إِنَّمَا هِيَ وَصِيَّةٌ، وَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ؟ قَالَ: ذَلِكَ فِيمَا يَقْسِمُ بَيْنَهُمْ.»

2699. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "Atâ'ya {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[130] âyetini sordum. Dedi ki:

'Bir kişi ölüm hastalığında haksızlık yaparak, günaha girerek varislerinden bazısına malından verip diğerlerine vermese, bunun hakkında Allah (cc) şöyle buyuruyor: 'Varislerin arasını düzeltmek isteyene bir günah yoktur.' Atâ'ya dedim ki:

128 Bakara 2/182.
129 Bakara 2/182.
130 Bakara 2/182.

‘O kimse ölüm hastalığında vermiyor mu varislere? Bu vasiyet etmesi demek. Varise de vasiyet olmayacağına göre durum ne olacak?’ Dedi ki:

‘Mirasçıların terekede belirlenen haklarını kendilerine verilmesini sağlar.’” **[3/144]**

4- Diğerleri dedi ki: “Âyetin anlamı şu şekildedir: Her kim, ölüm hastalığındaki bir kimsenin, varis olmayan ancak kendisine vasiyet edildiğinde varis olanlardan birine menfaat sağlayacak şekilde bir vasiyette bulunarak haksızlık yapacağını ve hakkı zâil edeceğini bilirse, varislerin arasını düzeltiverir. Bu yaptığından dolayı kendisine bir günah yoktur.”

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٠٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ «جَنَفُهُ، وَإِثْمُهُ: أَنْ يُوصِيَ الرَّجُلُ لِبَنِي ابْنِهِ لِيَكُونَ الْمَالُ إلى أبيهِمْ، وَتُوصِي الْمَرْأَةُ لِزَوْجِ ابْنَتِهَا لِيَكُونَ الْمَالُ لِابْنَتِهَا، وَذُو الْوَارِثِ الْكَثِيرَ وَالْمَالُ قَلِيلٌ فَيُوصِي بِثُلُثِ مَالِهِ كُلِّهِ فَيُصْلِحُ بَيْنَهُمُ الْمُوصَى إِلَيْهِ أَوِ الْأَمِيرُ. قُلْتُ: أَفِي حَيَاتِهِ، أَمْ بَعْدَ مَوْتِهِ؟ قَالَ: مَا سَمِعْنَا أَحَدًا يَقُولُ إِلَّا بَعْدَ مَوْتِهِ، وَإِنَّهُ لَيُوعَظُ عِنْدَ ذَلِكَ.»

2700. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbn Tâvus tarikiyle babasının (Tâvus) şöyle dediğini nakletti: “Bu âyette geçen جَنَفٌ ve إِثْمٌ şudur. Kişi, oğlunun oğluna (torununa), mal oğlunda kalsın diye vasiyette bulunur; kadın kızının kocasına (damat), mal kızında kalsın diye vasiyette bulunur; varisleri çok olup da malı az olan kimse, malının tamamının üçte birini vasiyet eder, bu durumlarda kendisi için vasiyet yapılan kimse veya devlet başkanı varislerin arasını düzeltir.” Ben de,

“Vasiyet eden hayattayken mi yoksa öldükten sonra mı?” dedim, o da dedi ki:

“Kendisinden fetva dinlediğim herkes, ‘Vasiyet edenin ölümünden sonra’ demiştir. Çünkü o zaman öğüt/nasihat olur.”

[٢٧٠١] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، فِي قَوْلِهِ «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ يُوصِي لِوَلَدِ ابْنَتِهِ.»

2701. Bana Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, İbn Tâvus tarikiyle babasının (Tâvus) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[131] yani kızının oğluna vasiyet yapan adam gibi."[132] **[3/145]**

5- Diğerleri şöyle dedi: "Bilakis anlam şu şekildedir: Vasiyet yapılan kimselerden her kim babaları (baba, dede vs.) ve akrabalarının birbirine zulmetmesinden endişe duyar da, baba ve akrabaların arasını sulh ederse, kendisine bu konuda bir günah yoktur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٠٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} «أَمَّا {جَنَفًا}: فَخَطَأٌ فِي وَصِيَّتِهِ؛ وَأَمَّا {إِثْمًا}: فَعَمْدًا يَعْمَدُ فِي وَصِيَّتِهِ الظُّلْمَ، فَإِنَّ هَذَا أَعْظَمُ لِأَجْرِهِ أَنْ لَا يُنْفِذَهَا، وَلَكِنْ يَصْلُحُ بَيْنَهُمْ عَلَى مَا يَرَى أَنَّهُ الْحَقُّ يَنْقُصُ بَعْضًا وَيَزِيدُ بَعْضًا. قَالَ: وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ.»

2702. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur.'*[133] {جَنَفًا} *'Hataya meyletmesinden'*[134] kelimesi vasiyette hata yapması anlamındadır. {إِثْمًا} *'günaha girmesinden'*[135] kelimesi ise vasiyetinde bile bile zulüm yapması demektir. İşte bu vasiyet, yapılmadığında verilecek mükâfatın büyüklüğü sebebiyle yerine getirilmemesi gereken bir vasiyettir. Ne var ki re'yine

131 Bakara 2/182.
132 Abdürrezzâk, *Tefsîr,* 1/301 (1613); Türkî, 3/145.
133 Bakara 2/182.
134 Bakara 2/182.
135 Bakara 2/182.

göre hak ne ise ona uygun olarak bir kısmından azaltıp diğerine ekleyerek onların arasını düzeltir. Süddî dedi ki: 'Bu âyet ana baba ve akrabalar hakkında inmiştir.'"[136]

[٢٧٠٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} قَالَ «الْجَنَفُ: أَنْ يَجْنَفَ لِبَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الْوَصِيَّةِ، وَالْإِثْمُ أَنْ يَكُونَ قَدْ أَثِمَ فِي أَثَرَتِهِ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمُ الْمُوصَى إِلَيْهِ بَيْنَ الْوَالِدَيْنِ وَبَيْنَ الابْنِ، وَالْبَنُونَ هُمُ الأَقْرَبُونَ، فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، فَهَذَا الوَصِيُّ الَّذِي أُوصِيَ إِلَيْهِ بِذَلِكَ وَجُعِلَ إِلَيْهِ فَرَأَى هَذَا قَدِ الوَصِيُّ لِهَذَا عَلَى هَذَا، فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، فَعَجَزَ المُوصِي أَنْ يُوصِيَ كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَعَجَزَ الْمُوصَى إِلَيْهِ أَنْ يُصْلِحَ فَانْتَزَعَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ ذَلِكَ مِنْهُمْ فَفَرَضَ الْفَرَائِضَ.»

2703. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} '*Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur.*'[137] الْجَنَفُ: Vasiyette birinin lehine diğerine haksızlık etmektir. الْإِثْمُ: Öncelikli tercih konusunda birinin lehine diğerine zulmetmeleri sebebiyle günahkâr olmalarıdır. {فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} '*aralarını düzeltirse*'[138] yani kendisi için vasiyet yapılan kimse ana baba ile akrabalar arasını düzeltirse -oğul ve erkek evlatlar akrabalardandır- bundan dolayı ona bir günah yoktur. Burada (hitap) vasiyet yapılan, kendisine vasiyet bırakılan, mal kendisine vasiyet edilen kimseyedir. Bu kimse, vasiyette başkalarına bir haksızlık ve zulüm yapılmış olduğunu görürse, tarafların arasını düzeltmesinde kendisine bir günah yoktur. Sonuç itibariyle vasiyeti yapan kimse Allah Teâlâ'nın emrettiği gibi vasiyet bırakmaktan âciz kalmış, kendisi için vasiyet bırakılan kimse de tarafların arasını düzeltmekten acze düşmüştür. Bu sebeple Allah (cc) bu hükmü onlardan çekip aldı ve herkese mirastaki payını ayrı ayrı belirleyip ferâizi (miras hükümlerini) teşrî eyledi." **[3/146]**

136 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/302; Türkî, 3/146.
137 Bakara 2/182.
138 Bakara 2/182.

Bu âyetin izahında zikredilen görüşlerden tercihe şayan olan görüş şudur: "Kim, vasiyet edenin, yanlışlıkla veya kasıtlı bir şekilde haktan ayrılacağından korkarsa, mesela vasiyet edenin malının vasiyet etmesi caiz olmayan miktarını ve Allah'ın (cc) izin verdiği miktar haricinde üçte birinden daha fazlasını anne baba ve mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet etmesi yahut malı az, mirasçıları çok olduğu halde malının üçte birini vasiyet etmesi durumunda o kimsenin, kendilerine vasiyet edilenlerle mirasçılar ve ölmekte olan kişinin aralarını bulmasında bir mahzur yoktur. Böyle bir vasiyet yapanın yanında bulunan kimse ölmekte olan kişiye, ma'rûfa riâyet etmesini tavsiye eder. Ona Allah'ın (cc) vasiyette mübah kıldığı ve izin verdiği miktarı (malının sadece üçte birini vasiyet etmesini) izah eder. Allah Teâlâ'nın;

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ}

'Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı.'[139] âyetinde beyân ettiği ma'rûf sınırını aşmasından sakındırır. İşte bu şekilde hareket etmesi Allah Teâlâ'nın;

{فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

'(tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur.'[140] âyetinde buyurduğu tarafların arasını düzeltmektir. Yine malı çok mirasçıları az olduğu halde malının üçte birinden daha azını, anne babası veya mirasçı olmayan akrabalarına vasiyet etmesi halinde ölmekte olana vasiyetini artırmasını mirasçılara da bunu kabul etmelerini telkin eder."

Biz bu görüşü tercih ettik. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا}

'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse.'[141]

---

139 Bakara 2/180.
140 Bakara 2/182.
141 Bakara 2/182.

Burada kastedilen "Her kim vasiyet edenin zulme sapmasından veya günaha girmesinden endişe ederse" demektir. Burada vasiyet edenin günaha girmesinden endişe edilmesi ancak o kimse günaha ve zulme sapmadan önce olur. Değilse günaha girdikten ve zulme saptıktan sonra o kimsenin günaha girmesinden veya zulme sapmasından artık endişe edilmesine gerek kalmamıştır. Zaten bu durumda günaha girmiş ve zulme sapmıştır. Anlam bu şekilde olunca şöyle denilmiş: "Her kim için vasiyet edenin zulme sapacağı veya günaha gireceği apaçık belli olur yakînen bunu bilirse..." Ama "Her kim ondan günah yönünden korkarsa..." denilmemiştir. **[3/147]**

a. İtirazlar ve Cevapları

1- Şayet bu konuda söylediğimiz bazı kimselere anlaşılmaz geldiyse ve şöyle itiraz ederse: "Bu durumda aralarının ıslahı nasıl olacak? Çünkü ıslah bir konuda anlaşmazlığa düşen iki kişi/grup arasında olur."

Ona şöyle cevap verilir: Şüphesiz ki bu -her ne kadar ıslah kavramının anlamlarından olsa da- iki grup arasında, çıkacağından emin olan kimsenin, ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlığı gidermesi şeklinde de olur. Zira ıslah öyle bir iştir ki onunla birlikte tarafların arası düzeltilir. Bu düzeltme ister ihtilaf olmadan önce muhtemel olanı gidermek şeklinde olsun isterse bizzat ihtilafın giderilmesi şeklinde olsun fark etmez.

2- Şayet biri şöyle bir itirazda bulunursa: "Tarafların arasında, varisler arasında veya ihtilafın çıkmasından endişe edenlerden önce hiç ihtilaf zikredilmediği halde âyette nasıl olur da {فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ} '*aralarını düzeltirse*'[142] denilir?"

Ona şöyle cevap verilir: Aksine, şanı yüce Allah'ın kendileri için vasiyet yapılmasını emrettiği kimselerin zikredildiği yerde ihtilaf konusu da geçmektedir. Bu kimseler vasiyet edenin ana babası ve akrabalarıdır. Vasiyetle emrolunanların geçtiği âyet şudur:

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا
الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ}

142 Bakara 2/182.

"Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması size farz kılındı."[143]

Daha sonra ise şanı yüce Allah şöyle buyuruyor:

{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"Vasiyet edenin (kendisine vasiyet edilmesini emrettiğim kimseler hakkında) hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) (kendisi için vasiyet yapılanla diğer varislerin) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur."[144]

Buradaki ara düzeltme, vasiyet sahibinin varisleriyle kendisi lehine vasiyet yapılan kimse arasındadır.

b. {مُوصٍ} "Vasiyet edenin" Kelimesinin Kıraati

{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ}

"Vasiyet edenin ...den korkan bir kimse..."[145] âyetinde {مُوصٍ} *"vasiyet edenin"*[146] kelimesi,

1- ص harfinin tahfif ve و harfinin teskini ile {مُوصٍ} şeklinde okunduğu gibi;[147]

2- و harfinin harekelenmesi ve ص harfinin şeddesiyle مُوَصِّ şeklinde de okunmuştur.[148] **[3/148]**

ص harfinin tahfifi ve و harfinin sükûnuyla okuyanlar (إِفْعَالٌ bâbından) kullanım kalıbı: أَوْصَيْتُ فلانًا بِكَذَا şeklindedir; و harfinin harekesi ve ص harfinin şeddesiyle okuyanlar (تَفْعِيلٌ bâbından) kullanım kalıbı da:وَصَّيْتُ فُلَاناً بِكَذَا şeklindedir. Bu iki okuyuş da Arapların وَصَّيْتُ ve أَوْصَيْتُ şeklinde meşhur iki kullanımıdır.

---

143 Bakara 2/180.
144 Bakara 2/182.
145 Bakara 2/182.
146 Bakara 2/182.
147 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs'ın okuyuşları. İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 124; Türkî, 3/148.
148 Hamza, Kisâî, Ebû Bekir Şu'be'nin okuyuşudur. İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâât*, s. 124; Türkî, 3/148.

c. {جَنَفًا} "Cenef" Kelimesi

الْجَنَفُ kelimesi Arap dilinde haksızlık ve haktan uzaklaşmak anlamındadır.

Nitekim şâir şöyle demiştir:

هُمُ الْمَوْلَى وَإِنْ جَنِفُوا عَلَيْنَا ... وَإِنَّا مِنْ لِقَائِهِمُ لَزُورُ

Onlar amcaoğullarımızdır; bizim aleyhimize (haksızlığa) meyletseler dahi;
Esasen biz de onlarla karşılaşmaktan hoşlanmıyoruz[149]

Bu kelimenin kullanımı şu şekildedir. جَنَفَ الرَّجُلُ عَلَى صَاحِبِهِ يَجْنِفُ: إِذَا مَالَ عَلَيْهِ وَجَارَ جَنَفًا Arkadaşına haksızlık yaptığı ve adaletten saptığı zaman kullanılır. Buna göre buradaki sözün anlamı şu şekildedir: "Her kim, vasiyet eden kimsenin, vasiyet konusunda, bile bile kendisine haksızlık edeceğinden, haktan sapacağından, doğruluktan ayrılacağından ve günaha gireceğinden endişe eder, bu hataya düşmesi durumunu da bir bilgiyle bilir, bunun sonucu olarak da varislerle arasını ıslah ederse bundan dolayı kendisine bir günah yoktur. Müfessirler الْجَنَفُ ve الْإِثْمُ kelimelerinde bizim dediğimiz gibi söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٠٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} يَعْنِي بِالْجَنَفِ: الْخَطَأُ.»

2704. Bana Muhammed b. Sa'd, babası (Sa'd b. Muhammed), amcası (Hüseyin b. Hasan), onun babası (Hasan b. Atıyye), dedesi (Atıyye b. Sa'd) tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ

149 Bu beyit Âmir el-Hafsî'ye aittir. Mâmer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/66; İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 219; Türkî, 3/148. المَوْلَى: Amca oğulları. الزُورُ: أَزْوَرُ kelimesinin çoğuludur. Bir şeyden sapmış, meyletmiş olan demektir.
Burada Şair diyor ki: Onlar bizim amcaoğullarımızdır, biz onlarla aramızda akrabalık bağı olduğu için, onlarla karşı karşıya gelip savaşmaktan hoşlanmıyoruz; Şâkir, 3/405; Türkî, 3/148.

جَنَفًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden korkan bir kimse'*[150] yani الجَنَفُ hata, yanlış demektir."[151] **[3/149]**

[٢٧٠٥] حَدَّثَنِي أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا جَابِرُ بْنُ نُوحٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} قَالَ: مَيْلًا.»

2705. Bana Ebû Küreyb, Câbir b. Nûh, Abdülmelik tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden korkan bir kimse'*[152] yani الجَنَفُ meyletmek demektir."[153]

[٢٧٠٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

2706. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan aynısını nakletti.

[٢٧٠٧] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثنا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَا: ثنا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ مِثْلَهُ.

2707. Bize Amr b. Ali, Hâlid b. Hâris ve Yezîd b. Harun, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan aynısını nakletti.

[٢٧٠٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «الْجَنَفُ: الْخَطَأُ، وَالْإِثْمُ: الْعَمْدُ.»

2708. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "الجَنَفُ hata/yanlış demektir. الإِثْمُ bilerek/taammüden işlenen günah demektir."[154]

---

150 Bakara 2/182.
151 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/302 (1615); Türkî, 3/149.
152 Bakara 2/182.
153 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/302 (1614); Türkî, 3/150.
154 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-256); Türkî, 3/150.

[٢٧٠٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثنا الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثنا هُشَيْمٌ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، مِثْلَهُ.

2709. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Zübeyrî, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan[155] aynısını nakletti.

[٢٧١٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} «أَمَّا{جَنَفاً}: فَخَطَأٌ فِي وَصِيَّتِهِ، وَأَمَّا {إِثْمًا} : فَعَمْدٌ، يَعْمِدُ فِي وَصِيَّتِهِ الظُّلْمَ.»

2710. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْماً} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'* [156]yani {جَنَفاً} *'hataya meyletmesinden'* [157]vasiyetinde hata etmesi, {إِثْمًا} *'günaha girmesinden'*[158] vasiyetinde bilerek zulmetmeyi istemesi anlamına gelir."[159]

[٢٧١١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثنا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} قَالَ «حَيْفًا {أَوْ إِثْماً}"

2711. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْماً} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden korkan bir kimse'*[160] Yani hata etmesi *'ve/veya günaha girmesinden'*[161] anlamına gelir. **[3/150]**

---

155 Türkî matbu nüshada Dahhâk'tan şeklinde geçmektedir. Dipnotta ise م nüshasında Atâ'dan şeklinde geçtiğini ifade etmektedir. Ayrıca Şâkir nüshasında Atâ şeklindedir.

156 Bakara 2/182.

157 Bakara 2/182.

158 Bakara 2/182.

159 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/302; Türkî, 3/150.

160 Bakara 2/182.

161 Türkî matbu nüshada جَنَفًا'den sonra حَيْفًا şeklinde bir açıklama bulunur. Bir diğer nüshada ise جَنَفًا إِثْمًا قَالَ: ifadesi yer almaktadır. Şâkir ise bu ifadenin ilk matbu nüshadaki bir hata olduğunu söyleyerek şu açıklamayı yapmaktadır: Eser 2711. Matbu nüshada "{قَالَ: جَنَفًا إِثْمًا} فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا" geçmektedir. Bu ifade hem problemli hem de anlamca bozuk bir ifadedir. Bu şekilde kalmasının doğru olmayacağına karar verdim ve Mücâhid'in sözünü Süfyân b. Uyeyne, Abd b.

[٢٧١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدٍ، وَابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} قَالَ «الْجَنَفُ: الْخَطَأُ، وَالْإِثْمُ: الْعَمْدُ.»

2712. Bana Müsennâ, İshâk, Abdurrahman b. Sa'd, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْماً} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[162] Yani الْجَنَفُ hata, الْإِثْمُ bile bile/taammüden demektir."[163]

[٢٧١٣] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثنا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ صَاحِبُ اللُّؤْلُؤِ، قَالَ: ثنا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، مِثْلَهُ.

2713. Bize Amr b. Ali, Hâlid b. Yezîd Sâhibu'l-Lü'lü'i, Ebû Ca'fer er-Râzî tarikiyle Rebî' b. Enes'ten aynısını nakletti.

[٢٧١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا قَبِيصَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا} قَالَ «الْجَنَفُ: الْخَطَأُ، وَالْإِثْمُ: الْعَمْدُ.»

2714. Bana Müsennâ, İshâk, Kabîsa, Süfyân, babası tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْماً} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse...'*[164] Yani الْجَنَفُ hata, الْإِثْمُ bile bile/taammüden demektir."

[٢٧١٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثنا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثنا فُضَيْلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} قَالَ: خَطَأٌ، أَوْ إِثْمًا مُتَعَمِّدًا.»

2715. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Fudayl b. Merzûk tarikiyle Atıyye'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْماً} *'Vasiyet*

Humeyd tarikiyle nakleden Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı eserinden yeniden naklederek düzelttim. Şâkir, 3/407. Biz de tercüme ederken bunu esas aldık.

162 Bakara 2/182.

163 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/302; Türkî, 3/151.

164 Bakara 2/182.

edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'[165] Yani الْجَنَفُ hata, الْإِثْمُ bile bile/kasten demektir."

[٢٧١٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، «{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} قَالَ: مَيْلًا.»

2716. Bana Müsennâ, İshâk, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, İbn Tâvus tarikiyle babasının (Tâvus) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden korkan bir kimse'*[166] Yani الْجَنَفُ meyletmek/sapmak anlamındadır."

[٢٧١٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{جَنَفًا} حَيْفًا، وَالْإِثْمُ: مَيْلُهُ لِبَعْضٍ عَلَى بَعْضٍ، وَكُلُّهُ يَصِيرُ إِلَى وَاحِدٍ كَمَا يَكُونُ عَفُوًّا غَفُورًا، وَغَفُورًا رَحِيمًا.»

2717. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْماً} *'Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse'*[167] Yani {جَنَفًا} *'hataya meyletmesinden'*[168] haksızlık, الْإِثْمُ birinin hak konusunda diğerini tutması, ona meyletmesi/taraf olması."

[٢٧١٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثنا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، «الْجَنَفُ: الْخَطَأُ، وَالْإِثْمُ: الْعَمْدُ.»

2718. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الْجَنَفُ hata, الْإِثْمُ bile bile/kasten demektir."[169] **[3/151]**

---

165 Bakara 2/182.
166 Bakara 2/182.
167 Bakara 2/182.
168 Bakara 2/182.
169 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/175; Türkî, 3/151.

[٢٧١٩] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: ثنا الْفَضْلُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: ثنا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «الْجَنَفُ: الْخَطَأُ، وَالْإِثْمُ الْعَمْدُ.»

2719. Hüseyin b. Ferec'in rivayeti olarak, Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediği bana haber verildi: "الْجَنَفُ hata, الْإِثْمُ taammüd/kasıt demektir."

2. {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."* sözünün tefsiri:

Bununla şu mânayı kastetmiştir: Allah (cc) vasiyet eden kimseyi, nefsinin verdiği haksızlık yapmak ve günah konusundaki vesveseleri, şayet günahı yapmayıp vasiyette haksızlığa sapmazsa, nefsinin fısıldadığı şeylerden hesaba çekmekten vazgeçerek onu bağışlar. Çünkü bu vesveseyi fiiliyata geçirmedi de ondan sorumlu tutulmaktan vazgeçildi. Vasiyet edilen ile başkası için ona zulmetmek isteyen ve günah işlemeye kasteden kimse arasını düzelten kimseye de çok merhametlidir.

[BAKARA SÛRESİ 183. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

***"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."* (Bakara 2/183)**

Şanı yüce olan Allah'ın {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı."* sözünün tefsiri:

a. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} "Ey iman edenler!"

Şanı yüce Allah {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} *"Ey iman edenler!"*[170] sözüyle şu anlamı kastetti: "Ey Allah'a ve Resûlü'ne iman eden, o ikisini tasdik edip onlara iman ettiğini ikrar edenler!"

b. {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} "Oruç size de farz kılındı"

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} yani *"oruç size de farz kılındı."*[171]

{الصِّيَامُ} *"oruç"*[172] kelimesi mastar olup şu ifadeden alınmıştır: صُمْتُ عَنْ كَذَا وَكَذَا: Ondan uzak durdum (el çektim). أَصُومُ عَنْهُ صَوْمًا وَصِيَامًا şeklinde kullanılır.

{الصِّيَامُ} *"oruç"*[173] lafzının anlamı: "Allah'ın (cc) uzak durmayı emrettiği şeyden el çekmek" demektir. Bu anlama gelen kullanımlardan birisi de şudur: صَامَتِ الْخَيْلُ "yürümekten vazgeçip ayakta duran at" demektir.

Şâir Nâbiğa Benî Zübyân'ın sözü de bu kullanıma örnektir:

خَيْلٌ صِيَامٌ وَخَيْلٌ غَيْرُ صَائِمَةٍ ... تَحْتَ الْعَجَاجِ وَأُخْرَى تَعْلُكُ اللُّجُمَا

Bazı atlar vardır ki hareketsiz ve yürümez (sâime) kimileri de öyle değildir
Toz bulutları altında; kimi atlar da ağızlarındaki gemleri çiğner[174] **[3/152]**

Şu âyetteki anlamı da buna örnektir:

{فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا}

"'Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım' de."[175]

---

170 Bakara 2/183.

171 Bakara 2/183.

172 Bakara 2/183.

173 Bakara 2/183.

174 *Dîvânı Nâbiğa*, s. 112. الْعَجَاجُ toz demektir. عَلَكَتْ الدَّابَّةُ اللِّجَامَ onu ağzıyla çiğnedi, ağzında hareket ettirdi demektir; Türkî, 3/152.

Taberî صَامَتْ الخَلِيلُ ifadesini yürümeyen/duran şeklinde açıkladı. Dildeki kullanımı ise şu şekildedir: صَامَ الفَرَسُ dikilip duran ve yem yemeyen veya sakin şekilde ayakta durup bir şey yemeyen at için kullanılır. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Yemek yemeyen, susup konuşmayan ve yürümeyen her şey için فَهُوَ صَائِمٌ ifadesi kullanılır." العَجَاجُ: etrafa saçılmış tozlar demektir. Yani savaş meydanında durmayıp koşturan anlamına gelir. وَعَلَكَ الفَرَسُ لِجَامَهُ: Ağzıyla onu çiğnedi ve ağzında hareket ettirdi anlamındadır; Şâkir, 3/409.

175 Meryem 19/26.

Yani burada {صَوْماً} *"susmayı"*[176] konuşmamak anlamındadır.

c. {كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı"

{كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı"[177] demektir. Müfessirler bu;

{كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı."[178] âyette Allah Teâlâ'nın neyi kastettiği konusunda ve bize farz kılınan oruçla önceki ümmetlere farz kılınan orucun benzeme yönlerinin ne olduğunda ihtilaf ettiler.

1- Bazıları dedi ki: "Allah Teâlâ'nın bize farz kıldığını haber verdiği oruç ile Hıristiyanlara farz kıldığı oruç benzerdir. Benzeme yönü ise oruç tutma vakitleri ve bu gün bizim için farz olarak geçerli olan oruç tutma süresidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٧٢٠] حُدِّثْتُ عَنْ يَحْيَى بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ أَبِي أُمَيَّةَ الطَّنَافِسِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّهُ قَالَ «لَوْ صُمْتُ السَّنَةَ كُلَّهَا لَأَفْطَرْتُ الْيَوْمَ الَّذِي يُشَكُّ فِيهِ فَيُقَالُ مِنْ شَعْبَانَ وَيُقَالُ مِنْ رَمَضَانَ، وَذَلِكَ أَنَّ النَّصَارَى فُرِضَ عَلَيْهِمْ شَهْرُ رَمَضَانَ كَمَا فُرِضَ عَلَيْنَا فَحَوَّلُوهُ إِلَى الْفَصْلِ، وَذَلِكَ أَنَّهُمْ كَانُوا رُبَّمَا صَامُوهُ فِي الْقَيْظِ يَعْدُونَ ثَلَاثِينَ يَوْمًا، ثُمَّ جَاءَ بَعْدَهُمْ قَرْنٌ فَأَخَذُوا بِالثِّقَةِ فِي أَنْفُسِهِمْ فَصَامُوا قَبْلَ الثَّلَاثِينَ يَوْمًا وَبَعْدَهَا يَوْمًا، ثُمَّ لَمْ يَزَلِ الْآخَرُ يَسْتَنُّ سُنَّةَ الْقَرْنِ الَّذِي قَبْلَهُ حَتَّى صَارَتْ إِلَى خَمْسِينَ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}.»

176 Meryem 19/26.
177 Bakara 2/183.
178 Bakara 2/183.

2720. Yahyâ b. Ziyâd'ın rivayeti olarak, Muhammed b. Ebân, Ebû Umeyye et-Tanâfisî tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "Senenin tamamında şayet oruç tutsaydım, şek gününde yani Şâban ayından mı yoksa Ramazan ayından mı denilerek şüphe edilen günde oruç tutmazdım. İşte Hıristiyanlar, kendilerine Ramazan ayında oruç tutmak bize farz kılındığı gibi onlara da farz kılınmıştı. Fakat onlar, orucu, sıcak olmayan mevsimlere kaydırdılar. Bu, şu şekilde olmuştur: Belki de onlar bunaltıcı sıcak günlerinde oruç tuttular ve otuz güne tamamladılar. Onlardan sonra gelen nesiller, kendilerine güven sağlamak için otuz günün bir gün öncesinden bir gün de sonrasından oruç tutar oldular. Daha sonra gelen nesiller de kendilerinden önce gelen nesillerin yolunu tuttular. Böylece oruçları elli güne kadar çıktı. İşte âyette;

{كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

'Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.'[179] şeklinde ifade edilen durum budur."[180] **[3/153]**

2- Diğerleri dediler ki: "Bilakis buradaki benzetme ancak şu şekilde olmuştur: Onların orucu yatsı namazı vaktinden ertesi gün yatsı namazı vaktine kadar sürerdi. Bu şekildeki oruç müminlere ilk defa oruç farz kılındığı zaman da geçerliydi."

Bu görüşü savunanlar ilk görüş sahipleriyle;

{كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı."[181] âyetinde Allah Teâlâ'nın kastettiklerinin Hıristiyanlar olduğu konusunda ittifak halindedirler.

---

179 Bakara 2/183.

180 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/111; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/176; İbn Ebî Şeybe, *Sünen*, 3/71, 72; Türkî, 3/153.

181 Bakara 2/183.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٢١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} «أَمَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا فَالنَّصَارَى، كُتِبَ عَلَيْهِمْ رَمَضَانُ، وَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَأْكُلُوا وَلَا يَشْرَبُوا بَعْدَ النَّوْمِ، وَلَا يَنْكِحُوا النِّسَاءَ شَهْرَ رَمَضَانَ. فَاشْتَدَّ عَلَى النَّصَارَى صِيَامُ رَمَضَانَ، وَجَعَلَ يُقَلِّبُ عَلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ، وَالصَّيْفِ؛ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ اجْتَمَعُوا فَجَعَلُوا صِيَامًا فِي الْفَصْلِ بَيْنَ الشِّتَاءِ، وَالصَّيْفِ، وَقَالُوا: نَزِيدُ عِشْرِينَ يَوْمًا نُكَفِّرُ بِهَا مَا صَنَعْنَا. فَجَعَلُوا صِيَامَهُمْ خَمْسِينَ، فَلَمْ يَزَلِ الْمُسْلِمُونَ عَلَى ذَلِكَ يَصْنَعُونَ كَمَا تَصْنَعُ النَّصَارَى، حَتَّى كَانَ مِنْ أَمْرِ أَبِي قَيْسِ بْنِ صِرْمَةَ، وَعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ مَا كَانَ، فَأَحَلَّ اللَّهُ لَهُمُ الْأَكْلَ وَالشُّرْبَ وَالْجِمَاعَ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ.»

2721. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Ey iman edenler! oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[182] Bizden öncekilere gelince onlar Hıristiyanlardır. Onlara Ramazan ayında oruç tutmak farz kılındı. Ayrıca Ramazan ayı boyunca gece uyuduktan sonra [kalkıp] bir şey yiyip içmek ve kadınlarla ilişkiye girmek yasaklandı. Bundan dolayı Ramazan orucu Hıristiyanlara çok zor gelmeye başladı (Aya göre oruç tutmalarından bugün bizim tuttuğumuz gibi). Ramazan yaz ve kış mevsimleri arasında dolaşıyordu. Ramazan ayının bu şekilde senenin mevsimlerinde dolaştığını görünce bir araya gelip oruçlarını yaz ve kış arasındaki bir mevsime denk getirdiler ve dediler ki: 'Orucu yirmi gün artıralım da yaptığımız bu hatayı affettirelim.' Bunun üzerine oruç günlerini elliye çıkardılar. Önceleri Müslümanlar da oruçlarını (günde sadece bir kere yemek yiyerek) Hıristiyanların tuttuğu gibi tutuyorlardı. Ta ki Ebû Kays b. Sırme ve Ömer b. Hattâb'ın başına bazı olaylar geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara (ümmet-i Muhammed'e), sabahleyin tan yeri ağarıncaya kadar yemeyi içmeyi ve cinsel ilişkide bulunmayı helâl kıldı."[183]

182 Bakara 2/183.

183 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/176; Türkî, 3/154.

[٢٧٢٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} قَالَ «كُتِبَ عَلَيْهِمُ الصَّوْمُ مِنَ الْعَتَمَةِ إِلَى الْعَتَمَةِ.»

2722. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[184] Onlara oruç yatsı vaktinden diğer yatsı vaktine kadar tek iftar ile farz kılınmıştı."[185] **[3/154]**

3- Diğer müfessirler dedi ki: "Allah Teâlâ'nın;

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

'Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'[186] âyetinde kastettikleri Ehl-i Kitap'tır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٧٢٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} أَهْلُ الْكِتَابِ.»

2723. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Ey iman edenler! oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[187] yani Ehl-i Kitab'a (farz kılındığı gibi) demektir."[188]

4- Bazı müfessirler dedi ki: "Bilakis daha önceki geçen bütün insanlara (farz kılındığı gibidir)."

---

184 Bakara 2/183.
185 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/305; Türkî, 3/154.
186 Bakara 2/183.
187 Bakara 2/183.
188 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/176; Türkî, 3/155.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٢٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} قَالَ «كُتِبَ شَهْرُ رَمَضَانَ عَلَى النَّاسِ، كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلَهُمْ. قَالَ: وَقَدْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَى النَّاسِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَمَضَانَ صَوْمُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ.»

2724. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[189] Ramazan ayı orucu, sizden öncekilere farz kılındığı gibi bütün insanlara da farz kılınmıştı. Dedi ki: 'Allah Teâlâ Ramazan orucunu farz kılmadan önce her aydan üç gün oruç tutmayı farz kılmıştı.'"[190]

[٢٧٢٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلَهُ «{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} رَمَضَانُ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَهُمْ.»

2725. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Ey iman edenler! oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[191] Ramazan orucu, onlardan öncekilere de farz kılındı."

Bu görüşler içinde doğru olan/tercih ettiğimiz görüş, âyetin anlamını şu şekilde olduğunu söyleyenlerin görüşüdür: "Ey iman edenler! Oruç sizden önceki Ehl-i Kitab'a farz kılındığı gibi size de farz kılındı."

Sayılı günlerden maksat da Ramazan ayının tamamıdır. Zira Hz. İbrahim'den sonra gelen peygamberler ona uymakla emrolundular. Bunun sebebi, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'i (as) insanlara önder kılmasıydı ve Allah (cc) bize Hz. İbrahim'in dininin Hanif-Müslümanlık olduğunu

189 Bakara 2/183.
190 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/69; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/177; Türkî, 3/155.
191 Bakara 2/183.

haber vermiş, Peygamberimiz (sav) de, kendisinden önceki peygamberlerin ona uymakla emrolundukları gibi ona ittibâ etmekle emrolunmuştur." **[3/155]**

Benzetme ise sadece oruç tutma vaktinde gerçekleşmiştir. Şöyle ki bizden öncekilere de bize olduğu gibi Ramazan ayının tamamında oruç tutmak farz kılındı.

d. {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için"

{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ}

"Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için"[192] sözünün tefsirine gelince, bununla şu anlamı kastetmiştir: "Ramazan orucu esnasında, yemekten içmekten ve kadınlarla ilişkiden uzak durasınız diye." Buyuruyor ki: "Size orucu ve yaptığınız zaman orucu bozacak şeylerden uzak durmayı farz kıldım ki böylece oruç tutma vaktinde orucu bozan bu şeylerden uzak durasınız."

Bizim söylediğimiz bu görüşün benzerini müfessirlerden bir grup da söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٧٢٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، أَمَّا قَوْلُهُ: {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} يَقُولُ «فَتَتَّقُونَ مِنَ الطَّعَامِ، وَالشُّرْبِ، وَالنِّسَاءِ مِثْلَ مَا اتَّقُوا، يَعْنِي مِثْلَ الَّذِي اتَّقَى النَّصَارَى قَبْلَكُمْ.»

2726. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *'Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için'*[193] yani buyuruyor ki: 'Sizden önceki Hıristiyanların uzak durup sakındığı gibi siz de yemekten, içmekten ve kadınlarla cinsel ilişkiden uzak durup sakınırsınız.'"[194]

192 Bakara 2/183.
193 Bakara 2/183.
194 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/305 (1629); Türkî, 3/156.

[BAKARA SÛRESİ 184. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

"Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." **(Bakara 2/184)**

1. {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} "Sayılı günler"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} *"Sayılı günler"* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} *"Sayılı günler"*[195] sözüne gelince, anlamı şu şekildedir: "Ey iman edenler size oruç sayılı günlerde farz kılındı." {أَيَّامًا} *"günler"*[196] kelimesinin mansûb olması muzmar (gizli) bir fiil sebebiyledir. Sanki şöyle demiş gibidir: "Oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi sayılı günlerde tutun diye size de farz kılındı." Buradaki durum şu sözde de vardır: أَعْجَبَنِي الضَّرْبُ زَيْدًا "Zeyd'in dayak yemesi beni şaşırttı!" **[3/156]**

{كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ}

"Sizden öncekilere farz kılındığı gibi."[197]

Yani oruç demektir. Sanki şöyle demiş oluyor: "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sayılı günlerde oruç tutun diye, size de farz kılındı."

Müfessirler Allah Teâlâ'nın {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} *"Sayılı günler"*[198] âyetiyle neyi kastettiği konusunda ihtilaf ettiler:

---

195 Bakara 2/184.
196 Bakara 2/184.
197 Bakara 2/183.
198 Bakara 2/184.

1- Bazıları dedi ki: "الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ 'Her ayda üç gün oruç tutmak' demektir." Dedi ki: "Ramazan orucu farz kılınmadan önce farz olan oruç her aydan üç gün oruç tutmaktı."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٢٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ «كَانَ عَلَيْهِمُ الصِّيَامُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَلَمْ يُسَمِّ الشَّهْرَ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ، قَالَ: وَكَانَ هَذَا صِيَامَ النَّاسِ قَبْلُ ثُمَّ فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى النَّاسِ شَهْرَ رَمَضَانَ.»

2727. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Önceden her aydan üç gün oruç farz kılındı. Hangi günler olduğunu belirlemedi. Daha önce Müslümanların orucu böyleydi. Sonra Allah Teâlâ Ramazan orucunu farz kıldı."[199]

[٢٧٢٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} «وَكَانَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بِالَّذِي أُنْزِلَ مِنْ صِيَامِ رَمَضَانَ، فَهَذَا الصَّوْمُ الْأَوَّلُ مِنَ الْعَتَمَةِ.»

2728. Bana Muhammed b. Sa'd, babası (Sa'd b. Muhammed), amcası (Hüseyin b. Hasan), onun babası (Hasan b. Atıyye), dedesi (Atıyye b. Sa'd) tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[200] Daha önce her aydan üç gün oruç tutmak teşrî edilmişti. Sonra bu hüküm Ramazan orucunun farz kılınmasıyla neshedildi. Bu ilk teşrî edilen oruç (imsaktan değil) yatsı vaktinden itibaren başlardı."[201] **[3/157]**

---

199 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/305, 306 (1630); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-261); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/164; Türkî, 3/157.

200 Bakara 2/183.

201 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/3044 (1623); Türkî, 3/157.

[٢٧٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَصَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءِ وَثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ فَرْضَ شَهْرِ رَمَضَانَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} حَتَّى بَلَغَ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}.»

2729. Bize Ebû Küreyb, Yunus b. Bükeyr, Abdurrahman b. Abdillah b. Utbe, Amr b. Mürre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Muâz b. Cebel (ra) tarikiyle Resûlullah'tan (sav) şunu nakletti: "Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiklerinde Âşûre günü ve her aydan üç gün oruç tuttu. Sonra Allah Teâlâ Ramazan orucunu farz kıldı ve şu âyetleri indirdi:[202]

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ
فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}

'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca

---

202 İsnadında kopukluk bulunur. İbn Ebî Leylâ, Muâz'a (ra) yetişememiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/246 (meymeniye); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (507); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/304 (1622); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/274; Beyhakî, *Sünen*, 4/200; Tayâlisî, *Müsned*, (567); Türkî, 3/158.

Yunus b. Bükeyr'in hal tercümesi daha önce geçmişti. Bk. 1605. rivayet. Matbu nüshada bu hadisin isnadında Bişr b. Bükeyr geçmektedir. Bu apaçık bir hatadır. Daha sonra bu hadis doğru bir isnadla ileride gelecektir.

Abdurrahman b. Abdillah b. Utbe el-Mes'ûdî olup sika/güvenilir bir râvidir. Onun hakkında ölümünden bir ya da iki sene öncesinde hafıza zafiyeti yaşadığı şeklinde tenkit edilmiş ve hicrî 160 yılında vefat etmiştir. Hakkında İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/254, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 250/2/2-252.

Bu hadis, namazın ve orucun halleriyle ilgili uzunca bir hadisin bir bölümüdür. Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılma bahsinde bu hadisin küçük bir kısmı geçmişti; Şâkir, 3/414.

başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'"[203]

[٢٧٣٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «قَدْ كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ عَلَى النَّاسِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَمَضَانُ صَوْمَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ.»

2730. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "Şanı Yüce Allah Müslümanlara, Ramazan orucunu farz kılmadan önce her aydan üç gün oruç tutmayı farz kılmıştı."[204]

2- Diğerleri dedi ki: "Bilakis Ramazan orucu farz olmadan önce Resûlullah'ın (sav) tutmuş olduğu her aydan üç gün farz değil nafile idi. Allah Teâlâ;

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ}

'Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, sayılı günler size de farz kılındı.'[205] âyetinde şunu kastediyor: Ramazan ayının günlerinde demektir. Değilse Ramazan orucu farz kılınmadan önce tutulan günler değil." **[3/158]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٣١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ عَلَيْهِمْ، أَمَرَهُمْ بِصِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ تَطَوُّعًا لَا فَرِيضَةً، قَالَ، ثُمَّ نَزَلَ صِيَامُ رَمَضَانَ.»

2731. Bize Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle onun şöyle dediğini nakletti: "Bize arkadaşlarımız şunu naklettiler: Resûlullah (sav) Medine'ye teşrif buyurunca onlara her

203 Bakara 2/183-184.
204 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/69; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/177; Türkî, 3/158.
205 Bakara 2/183-184.

aydan üç gün oruç tutmayı -farz olarak değil nafile olarak- emretti. Daha sonra ise Ramazan orucu farz kılındı."[206]

Ebû Musa[207] dedi ki: "Amr b. Mürre'nin 'Bize ashabımız rivayet etti' sözünden maksadı İbn Ebî Leylâ'dır. Sanki İbn Ebî Leylâ şöyle demiştir: 'Bize ashabımız rivayet etti.'"

[٢٧٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

2732. Bize Müsennâ, Ebû Dâvûd, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle İbn Ebî Leylâ'dan benzerini nakletti.

Allah Teâlâ'nın;

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ}

'Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'[208] sözüyle Ramazan ayı kastedilmiştir." diyenlerin görüşünü nakletmiştik.

Bana göre bu görüşler içinde doğru olan görüş, şöyle diyenlerin görüşüdür: "Allah Teâlâ {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} *'sayılı günler.'*[209] sözüyle Ramazan ayının günlerini kastetmiştir. Çünkü Müslümanlara Ramazan ayından başka orucun farz kılındığını gösteren sahih bir rivayet yoktur ki Ramazan orucuyla neshedilsin. Allah Teâlâ âyetin siyakında, bize farz kıldığı orucun Ramazan ayı orucu olduğunu başka vakitler olmadığını, orucunu farz kıldığı günleri;

{شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ}

'(O sayılı günler), Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır.'[210] âyetiyle açıklayarak beyân etmiştir. Her kim, Müslümanların

206 Ebû Dâvûd, (506); İbn Huzeyme, (383); Beyhakî, *Sünen*, 3/201; Türkî, 3/159.
207 Bu şahıs Taberî'nin hocası Muhammed b. Müsennâ'dır; Türkî, 3/159.
208 Bakara 2/183.
209 Bakara 2/184.
210 Bakara 2/185.

tutmaları zorunlu olan orucun, farziyetinde icmâ gerçekleşmiş olan Ramazan ayı orucundan başkası olduğunu ve Ramazan orucunun daha önce farz olan orucu neshettiğini iddia ederse, kendisinden bu konuda hüccet olabilecek güçte bir haberi delil getirmesi istenir. Zira böyle bir hüküm, ancak özürleri ortadan kaldıracak şekilde kesin ve kat'î bir haberle bilinebilir." **[3/159]**

Burada durum bizim anlattığımız gibi olduğunu göre âyetin doğru tefsiri şu şekilde olur: "Ey müminler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç sizlere de sayılı günlerde -ki bu günler Ramazan ayıdır- farz kılındı, belki/umulur ki takvâya ulaşırsınız."

Ayrıca;

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ}

"Size oruç farz kılındı."[211] âyetinden kastedilen anlamın "Size Ramazan ayı farz kılındı" şeklinde olması da caizdir.

الْمَعْدُودَاتُ "Sayılı günler" ifadesine gelince anlamı, miktarının sayılması veya vaktin içindeki saatlerinin sayılması demektir. Buna göre {مَعْدُودَاتٍ} *'sayılı'*[212] kelimesinin mânası مُحْصَيَاتٍ "sayılabilenler" demek olur.

2. {فَمَنْ كَانَ مِنكُم مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} "Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir"

Şanı yüce olan Allah'ın; فَمَنْ كَانَ مِنكُم مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ{ *"Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce Allah bu âyetle şu anlamı kastetti: "Sizden oruç tutmakla mükellef olan her kim hasta olur veya sağlıklı olup hasta olmaz da yolculukta olursa, Ramazan'dan başka günlerde orucunu tutar."

---

211 Bakara 2/183.
212 Bakara 2/184.

Buyuruyor ki: "Hasta iken veya sağlıklı olup yolcu olan ve orucunu tutmayan kimsenin başka günlerde tutamadığı günler kadar oruç tutması gerekir."

Başka günlerden maksat hasta veya seferde olmadığı günler demektir.

{فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}

"Tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar."[213] âyetinde {فَعِدَّةٌ} *"tutamadığı günler sayısınca"*[214] kelimesinin merfû olarak okunması, aynen {فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ} *"ma'rûfa uyarak"*[215] âyetinde olduğu gibidir. Bu durumu, burada tekrardan bizi müstağnî kılacak kadar çok defa açıkladık.[216] **[3/160]**

a. Kıraat

Allah Teâlâ'nın;

{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}

"Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir."[217] âyetine gelince,

a) Müslümanların çoğunluğunun okuyuşu {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[218] şeklindedir. Mushaflarına böylece yazmışlardır. Bu okuyuş, tamamının nesilden nesile ve asırdan asıra naklettemesi sebebiyle, Müslümanlardan hiç kimsenin muhalefet edemeyeceği bir kıraattir.

b) İbn Abbas (ra) kendisinden rivayet edildiğine göre bu âyeti (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okumuştur.

a) {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[219] okuyan kurrâ bu âyetin anlamı konusunda ihtilaf ettiler:

---

213 Bakara 2/184.
214 Bakara 2/184.
215 Bakara 2/178.
216 Taberî ileride Türkî, 3/172 ve sonrasında bu isnadları açıklayacaktır; Türkî, 3/161.
217 Bakara 2/184.
218 Bakara 2/184.
219 Bakara 2/184.

1- Bir kısmı dedi ki: "Bu oruç ilk farz kılındığı zaman geçerli olan bir hükümdür. Mukîm olan kimselerden oruç tutmaya gücü yetenler dilerlerse oruç tutar, dilerse oruç tutmaz, onun yerine her gün için bir fakiri doyuracak şekilde fidye verirdi. Bu hüküm neshedilinceye kadar böyle devam etti."

b. Nüzûl Sebebi, Nesh

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٣٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَصَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ وَثَلَاثَةَ أَيَّامٍ. مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ فَرَضَ شَهْرَ رَمَضَانَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} حَتَّى بَلَغَ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ، وَأَطْعَمَ مِسْكِينًا. ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَوْجَبَ الصِّيَامَ عَلَى الصَّحِيحِ الْمُقِيمِ، وَثَبَتَ الْإِطْعَامُ لِلْكَبِيرِ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُ الصَوْمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

2733. Bize Ebû Küreyb, Yunus b. Bükeyr, Abdurrahman b. Abdillah b. Utbe, Amr b. Mürre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, Muâz b. Cebel (ra) tarikiyle Resûlullah'tan (sav) şunu nakletti: "Resûlullah (sav) Medine'ye geldiğinde Âşûre gününde ve her ayın üç gününde oruç tutmaya başladı. Sonra Aziz ve Celil olan Allah, Ramazan ayında oruç tutmayı farz kılarak {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} *'Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[220] âyetini {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir'*[221] kısmına kadar indirdi. Bu dönemde oruç tutmaya gücü yeten bir insan, dilerse oruç tutuyor dilerse bir fakiri doyurarak orucu yiyordu. Sonra Allah (cc) sağlıklı-mukîm olan kimseye oruç tutmayı farz kıldı. Ancak

220 Bakara 2/183.
221 Bakara 2/184.

oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlılar için fidye verip orucu yiyebilecekle-rine ruhsat verdi ve {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa'*[222] âyetini sonuna kadar indirdi."[223] **[3/161]**

[٢٧٣٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ عَلَيْهِمْ أَمَرَهُمْ بِصِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ تَطَوُّعًا غَيْرِ فَرِيضَةٍ، قَالَ: ثُمَّ نَزَلَ صِيَامُ رَمَضَانَ، قَالَ: وَكَانُوا قَوْمًا لَمْ يَتَعَوَّدُوا الصِّيَامَ، قَالَ: وَكَانَ يَشْتَدُّ عَلَيْهِمُ الصَّوْمُ، قَالَ: فَكَانَ مَنْ لَمْ يَصُمْ أَطْعَمَ مِسْكِينًا، ثُمَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} فَكَانَتِ الرُّخْصَةُ لِلْمَرِيضِ، وَالْمُسَافِرِ، وَأُمِرْنَا بِالصِّيَامِ.» قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى: قَوْلُهُ قَالَ عَمْرٌو، حَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا: يُرِيدُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، كَأَنَّ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، الْقَائِلُ حَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا.

2734. Bize Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, tarikiyle Amr b. Mürre'nin şöyle dediğini nakletti: "Bize ashabımız rivayet etti ki Resûlullah (sav) Medine'ye hicret edince her aydan üç gün oruç tutmayı onlara -farz olarak değil nafile olarak- emretti. (Râvi şöyle devam etti:) Sonra Ramazan orucu farz kılındı. Onlar [bu şekilde bir ay kesintisiz] oruca alışkın bir topluluk değillerdi. Bu sebeple oruç tutmak onlara zor geldi. Oruç tutmayan [tutmadığı gün için] bir yoksulu yediriyordu. Daha sonra ise şu âyet indirildi: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'*[224] Bu ruhsat hasta ve yolcu için geçerli oldu, [böyle olmayan] diğerleri ise oruç tutmakla emrolunduk."[225]

---

222 Bakara 2/185.

223 İsnadında kopukluk bulunur. İbn Ebî Leylâ, Muâz'a (ra) yetişememiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/246 (Meymeniye); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (507); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/304 (1622); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/274; Beyhakî, *Sünen*, 4/200; Tayâlisî, *Müsned*, (567); Türkî, 3/158.

224 Bakara 2/185.

225 Ebû Dâvûd, *Sünen*, (506); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (383); Beyhakî, *Sünen*, 3/201; Türkî, 3/162.

Muhammed b. Müsennâ dedi ki: Amr b. Mürre'nin "Bize ashabımız rivayet etti" sözünden maksadı İbn Ebî Leylâ'dır. Sanki İbn Ebî Leylâ "Bize ashabımız rivayet etti" demiştir.

[٢٧٣٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

2735. Bize İbn Müsennâ, Ebû Dâvûd, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle İbn Ebî Leylâ'nın şöyle dediğini söyleyerek yukarıdaki rivayetin benzerini nakletti.

[٢٧٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «كَانَ مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ، وَأَطْعَمَ نِصْفَ صَاعٍ مِسْكِينًا، فَنَسَخَهَا {شَهْرُ رَمَضَانَ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2736. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Mansûr, İbrahim tarikiyle Alkame'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[226] Daha önce dileyen oruç tutar dileyen de tutmaz onun yerine yarım sa' buğdayı yoksul birine verirdi. Sonra bu hükmü; {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı*

Matbu nüshada Amr b. Müsennâ şeklinde yer almaktadır. Ben bu kişinin Taberî'nin hocası olan Muhammed b. Müsennâ olduğunu düşünüyorum. Taberî bu hocasından çok hadis rivayet etmiştir. Amr b. Müsennâ adında sadece bir kişiye rastladım. Ondan bahseden kaynaklar (İbn Hacer, *et-Tehzîb, Lisânü'l-Mîzân*) onun tâbiînden olduğunu söylüyor. Burada düzeltmeye cesaret edemedim. Belki de Taberî'nin hocalarından olup da hakkında bilgi bulamadığım kimselerden olabilir; Şâkir, 3/421.

226 Bakara 2/184.

tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.'[227] âyeti neshetti."[228]

[٢٧٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، بِنَحْوِهِ، وَزَادَ فِيهِ قَالَ «فَنَسَخَتْهَا هَذِهِ الْآيَةُ، وَصَارَتِ الْآيَةُ الْأُولَى لِلشَّيْخِ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُ الصَّوْمَ يَتَصَدَّقُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ عَلَى مِسْكِينٍ نِصْفَ صَاعٍ.»

2737. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Mansûr, İbrahim tarikiyle benzerini nakletti. Ancak şöyle bir ziyadesi var: "Bu âyet o hükmü neshetti. Böylece ilk âyet, oruç tutamayacak kadar yaşlı olup da tutamadığı her gün için yoksul bir kimseye yarım sa' buğday vermesi gereken kimselere has oldu." **[3/162]**

[٢٧٣٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ أَبُو تُمَيْلَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، عَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، قَوْلَهُ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} فَكَانَ مَنْ شَاءَ مِنْهُمْ أَنْ يَصُومَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ مِنْهُمْ أَنْ يَفْتَدِيَ بِطَعَامِ مِسْكِينٍ افْتَدَى وَتَمَّ لَهُ صَوْمُهُ. ثُمَّ قَالَ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} ثُمَّ اسْتَثْنَى مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}.»

2738. Bize İbn Humeyd, Ebû Tümeyle Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin, Yezîd en-Nahvî, İkrime tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[229] Daha önce dileyen oruç tutar dileyen de tutmaz onun yerine yoksul birine fidye verirdi ve böylece orucu tamamlanmış olurdu. Sonra Allah Teâlâ {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[230] buyurarak orucu herkese farz kıldı. Sonra da bu oruç tutma hükmünden şu kimseleri istisna

227 Bakara 2/185.
228 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7578); Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 49; Türkî, 3/162.
229 Bakara 2/184.
230 Bakara 2/185.

etti: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'"*[231]

[٢٧٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَأَلْتُ الْأَعْمَشَ عَنْ قَوْلِهِ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} فَحَدَّثَنَا عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَا: نَسَخَتْهَا: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2739. Bize Ebû Hişâm er-Rifâî, İbn İdrîs'ten şunu nakletti: "A'meş'e {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[232] âyetini sordum. Bize İbrâhim (en-Nehaî) ve Alkame'nin {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[233] âyetinin bu hükmü neshettiğini söylediklerini nakletti."[234]

[٢٧٤٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ «نُسِخَتْ هَذِهِ الْآيَةُ يَعْنِي: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} الَّتِي بَعْدَهَا: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}.»

2740. Bize Muhammed b. Müsennâ, Abdülvehhâb, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[235] âyeti kendisinden sonra gelen {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ}

---

231 Bakara 2/185.

232 Bakara 2/184.

233 Bakara 2/185.

234 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/19; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 172; Türkî, 3/163.

Ebû Hişâm er-Rifâî Muhammed b. Yezîd b. Muhammed b. Kesîr b. Rifâ'a el-İclî, Bağdat kadısıdır. Abdullah b. İdrîs ve Hafs b. Ğıyâs'tan rivayette bulundu. Kendisinden ise Müslim, Tirmizî, İbn Mâce ve diğerleri rivayet etti. İbn Hibbân onu *Sikât* adlı eserinde zikretti ve şöyle dedi: "Hata yapar ve sika râvilere muhalefet eder." İbn Ebî Hâtim de onun hakkında şöyle dedi: "Babama onu sordum dedi ki: Zayıf bir râvidir, hakkında cerh ifadeleri vardır. Kıraat konusunda bir kitabı mevcuttur. Hicrî 248 yılında vefat etti"; Şâkir, 3/420.

235 Bakara 2/184.

{كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'*[236] âyetiyle neshedilmiştir."[237]

[٢٧٤١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْأَعْمَشَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ فِي قَوْلِهِ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ: نَسَخَتْهَا: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2741. Bize Ebû Küreyb, İbn İdrîs, A'meş, İbrahim tarikiyle Alkame'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir'*[238] âyetini (kendisinden sonra gelen) {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun'*[239] âyeti neshetmiştir." **[3/163]**

---

236 Bakara 2/185.

237 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/19; Beyhakî, *Sünen*, 4/200; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-270); Buhârî, *Sahîh*, (4506); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/178; Türkî, 3/163.

Abdülvehhâb b. Ömer el-Mecîd es-Sekafî. Daha önce hakkında bilgi verildi. Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb. Ömerî lakabıyla tanınır. Sika/güvenilir biridir. Hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb* ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 109/2/2-110. Matbu nüshada hata olma ihtimali var. Doğrusunun Ubeydullah olması muhtemeldir. Ubeydullah, Abdullah'ın kardeşi olup yaşça ondan büyüktür. Cerh ve ta'dîl âlimlerine göre ondan daha güvenilir sayılmıştır. Kendisi Medine'nin yedi fakihinden biridir. Hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/2/327. O ve kardeşi pek çok ortak hocadan hadis dinlemişlerdir. O hocalardan biri de İbn Ömer'in azadlısı Nâfi''dir. Bu ihtimali de dikkate aldım çünkü bu hadis Ubeydullah'ın rivayeti olarak nakledilmiştir. İleride hakkında bilgi gelecektir. O hadisi şu kaynaklarda rivayet etmiştir: Beyhakî, *Sünen*, 4/200, Abdulvehhâb es-Sekafî, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi', İbn Ömer tarikiyle; Buhârî muhtasar olarak (4/164 ve 8/136); Abdüla'lâ, Ubeydullah, Nâfi', İbn Ömer tarikiyle; Beyhakî, Buhârî'nin tariklerinden biriyle. Her halükârda bu hadis sahihtir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/178, nisbetinde ziyade yaparak Vekî', Saîd b. Mansûr, İbn Ebî Şeybe ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Şâkir, 3/421.

238 Bakara 2/184.

239 Bakara 2/185.

[٢٧٤٢] حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ شُجَاعٍ أَبُو هَمَّامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ «نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} كَانَ الرَّجُلُ يُفْطِرُ فَيُتَصَدَّقُ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ عَلَى مِسْكِينٍ طَعَامًا، ثُمَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} فَلَمْ تَنْزِلِ الرُّخْصَةُ إِلَّا لِلْمَرِيضِ، وَالْمُسَافِرِ.»

2742. Bize Velîd b. Şücâ‘ Ebû Hemmâm, Ali b. Müshir, Âsım tarikiyle Şa‘bî’nin şöyle dediğini nakletti: “{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *‘Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir.’*[240] âyeti indiği zaman bir kişi oruç tutmaz ve her gün için bir yoksulu doyururdu. Sonra {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *‘Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.’*[241] âyeti indi ve bu hüküm sadece hasta ve yolcular için geçerli oldu (diğerleri oruç tutmakla mükellef oldular).”[242]

[٢٧٤٣] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ «نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ لِلنَّاسِ عَامَّةً: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} وَكَانَ الرَّجُلُ يُفْطِرُ، وَيَتَصَدَّقُ بِطَعَامِهِ عَلَى مِسْكِينٍ، ثُمَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} قَالَ: فَلَمْ تَنْزِلِ الرُّخْصَةُ إِلَّا لِلْمَرِيضِ، وَالْمُسَافِرِ.»

2743. Bize Hennâd b. Serî, Ali b. Müshir, Âsım tarikiyle Şa‘bî’nin şöyle dediğini nakletti: “{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *‘Oruca gücü yetenler (yetmeyenler) ise bir yoksul doyumu fidye verir.’*[243] âyeti hükmü herkesi içine alacak şekilde nâzil oldu, (âyet indiği zaman) bir kişi oruç tutmadığında yoksula fidye verirdi. Sonra {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *‘Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca*

240 Bakara 2/184.
241 Bakara 2/185.
242 Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *en-Nâsih ve’l-Mensûh*, s. 173; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/178; Türkî, 3/164.
243 Bakara 2/184.

başka günlerde tutsun.'[244] âyeti indi ve bu ruhsat hükmü sadece hasta ve yolcular için geçerli oldu."

[٢٧٤٤] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَطَاءٍ، وَهُوَ يَأْكُلُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَقَالَ: «إِنِّي شَيْخٌ كَبِيرٌ إِنَّ الصَّوْمَ نَزَلَ، فَكَانَ مِنْ شَاءَ صَامَ وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ، وَأَطْعَمَ مِسْكِينًا، حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} فَوَجَبَ الصَّوْمُ عَلَى كُلِّ أَحَدٍ إِلَّا مَرِيضٍ، أَوْ مُسَافِرٍ، أَوْ شَيْخٍ كَبِيرٍ مَثْلِي يَفْتَدِي.»

2744. Bize Hennâd, Vekî' tarikiyle İbn Ebî Leylâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Atâ'nın yanına gittim, Ramazan günü yemek yiyordu. Bana şöyle dedi:

'Ben pîr-i fâni bir ihtiyarım (bu sebeple oruca gücüm yetmiyor). Oruç hükmü indiğinde isteyen tutuyor isteyen de tutmayıp yoksul birine fidye olarak yemek yediriyordu. Bu durum {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا {أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'*[245] âyeti ininceye kadar devam etti. Bu âyetle birlikte oruç herkese farz oldu. Ancak hasta olan, (şer'an) yolcu olanlar ve benim gibi pîr-i fâniler bundan istisna edildi ve onlar tutamadıkları günlere mukabil fidye vermeye devam ettiler."[246]

[٢٧٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ اللَّهُ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، «كَتَبَ اللَّهُ الصِّيَامَ عَلَيْنَا، فَكَانَ مِنْ شَاءَ افْتَدَى مِمَّنْ يُطِيقُ الصِّيَامَ مِنْ صَحِيحٍ أَوْ مَرِيضٍ أَوْ مُسَافِرٍ، وَلَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ غَيْرُ ذَلِكَ. فَلَمَّا أَوْجَبَ اللَّهُ عَلَى مَنْ شَهِدَ الشَّهْرَ الصِّيَامَ، فَمَنْ كَانَ صَحِيحًا يُطِيقُهُ وُضِعَ عَنْهُ الْفِدْيَةُ، وَكَانَ مَنْ كَانَ عَلَى سَفَرٍ أَوْ كَانَ مَرِيضًا فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ. قَالَ: وَبَقِيَتِ الْفِدْيَةُ

244 Bakara 2/185.
245 Bakara 2/185.
246 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/178; Türkî, 3/164.

الَّتِي كَانَتْ تُقْبَلُ قَبْلَ ذَلِكَ لِلْكَبِيرِ الَّذِي لَا يُطِيقُ الصِّيَامَ، وَالَّذِي يَعْرِضُ لَهُ الْعَطَشُ أَوِ الْعِلَّةُ الَّتِي لَا يَسْتَطِيعُ مَعَهَا الصِّيَامَ.»

2745. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle İbn Şihâb'ın şöyle dediğini nakletti: "(İbn Şihâb şu âyeti okudu:) {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} *'Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.'*[247] ve şöyle devam etti: 'Allah Teâlâ bize orucu farz kıldı. Sağlıklı olsun hasta olsun veya yolcu olsun, orucu tutabilecek gücü olan kimselerden dileyen oruç tutmayıp fidyesini veriyordu. Kendisine (tekrardan orucu tutmak gibi) başkaca bir sorumluluk da yoktu. Daha sonra Allah Teâlâ Ramazan ayına erişen herkese oruç tutmayı farz kılınca, sağlıklı ve oruç tutmaya gücü yeten kimselerin (oruç tutmayıp yerine) fidye vermesi hükmü kaldırıldı. Hasta olan veya yolculukta bulunan kimseler ise daha sonra başka günlerde tutmak (üzere kendilerine ruhsat tanındı). Tutamadığı günler için fidye verme hükmü ise sadece, oruç tutmaya gücü yetmeyen pîr-i fâniler, şiddetli susuzluğa maruz kalmış olarak (çalışanlar) ve kendisiyle birlikte oruç tutmanın mümkün olmadığı bir hastalığa maruz kalanlar için meşru kılındı.'"[248] **[3/164]**

[٢٧٤٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «جَعَلَ اللَّهُ فِي الصَّوْمِ الْأَوَّلِ فِدْيَةً طَعَامَ مِسْكِينٍ، فَمَنْ شَاءَ مِنْ مُسَافِرٍ، أَوْ مُقِيمٍ أَنْ يُطْعِمَ مِسْكِينًا، وَيُفْطِرَ كَانَ ذَلِكَ رُخْصَةً لَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي الصَّوْمِ الْآخَرِ: {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} وَلَمْ يَذْكُرِ اللَّهُ فِي الصَّوْمِ الْآخَرِ فِدْيَةً طَعَامَ مِسْكِينٍ، فَنُسِخَتِ الْفِدْيَةُ، وَثَبَتَ فِي الصَّوْمِ الْآخَرِ: {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} وَهُوَ الْإِفْطَارُ فِي السَّفَرِ، وَجَعَلَهُ عِدَّةً مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ.»

2746. Bana Muhammed b. Sa'd, babası (Sa'd b. Muhammed), amcası (Hüseyin b. Hasan), onun babası (Hasan b. Atıyye), dedesi (Atıyye b. Sa'd) tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Allah Teâlâ orucu ilk farz kıldığında yoksula yedirme fidyesini de teşrî kıldı. Yolcu olsun mukîm olsun dileyen oruç tutmayıp yoksula fidyesini veriyordu. Bu onlar için bir

247 Bakara 2/183.
248 Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 50-51; Türkî, 3/165.

ruhsattı. Sonraki zamanda Allah Teâlâ oruç hakkında; {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.'*[249] âyetini indirdi. Bu son hükümde Allah Teâlâ (oruç tutamayan için) yoksulu doyurma fidyesinden bahsetmedi. Böylece fidye hükmü neshedildi. Oruçla ilgili karar kılan son hüküm; {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.'*[250] âyetinde bildirilen kolaylık, seferdeyken oruç tutmanın serbest bırakılması ve diğer günlerde kaza edilmesi hükmüdür."[251]

[٢٧٤٧] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ يَزِيدَ، مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، أَنَّهُ قَالَ «كُنَّا فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَاءَ صَامَ وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ وَافْتَدَى بِطَعَامِ مِسْكِينٍ، حَتَّى أُنْزِلَتْ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2747. Bana Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb, amcam Abdullah b. Vehb, Amr b. Hâris, Bekr b. Abdillah, Yezîd Mevlâ Seleme b. el-Ekva' tarikiyle Seleme b. el-Ekvâ'ın "Bizler Resûlullah (sav) zamanında (oruçla ilgili olarak şöyle bir uygulama yapardık). Dileyen oruç tutar dileyen orucu tutmayıp yoksulu doyurma şeklinde fidye verirdi. Bu durum şu âyet ininceye kadar devam etti: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ } *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[252] dediğini nakletti."[253] **[3/165]**

---

249 Bakara 2/184.

250 Bakara 2/185.

251 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/304 (1623); Türkî, 3/165.

252 Bakara 2/185.

253 İbn Huzeyme, *Sahîh*, (1903); Müslim, *Sahîh*, (1145); Buhârî, *Sahîh*, (4507); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2315); Tirmizî, *Sünen*, (798); Nesâî, *Sünen*, (2315); Türkî, 3/166. Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb el-Mısrî, sika olup Müslim ve İbn Huzeyfe'nin hocası olan Abdullah b. Vehb'in kardeşidir. Onun hakkında insafsız cerh ifadeleri kullandılar. Kendi beldesinde olanlar onu daha iyi tanır. İbn Ebî Hâtim onun hakkında şöyle dedi: "Muhammed b. Abdulhakem'e onu sordum dedi ki:

'Sika biridir. Onda sadece hayır görüyorum.' Dedim ki:

'Amcasından hadis dinledi mi?' Dedi ki:

'Evet vallahi.'" İbn Hacer, *et-Tehzîb*, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 59/1/1/60. Bükeyr b. Abdillah b. el-Eşec el-Medenî, Mısır'da bulunmuştur. Tâbiûndan olup sika bir râvidir. İbn Vehb onun hakkında şöyle dedi: "İmam Mâlik, Bükeyr b. el-Eşec'i sadece şu şekilde anardı: 'Ulemâdan birisidir.'" Bk. İbn Hacer,

[٢٧٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ فِي قَوْلِهِ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ: كَانَتِ النَّاسُ كُلُّهُمْ، فَلَمَّا نَزَلَتْ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} أُمِرُوا بِالصَّوْمِ، وَالْقَضَاءِ، فَقَالَ: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}.»

2748. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Âsım el-Ahvel tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[254] âyeti bütün insanları hükmü içine alıyordu. Daha sonra {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[255] âyeti nâzil olunca oruç tutmak veya tutamamışsa kaza etmekle emrolundular. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'*[256]"

[٢٧٤٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ: نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا: {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}»

---

et-Tehzîb, Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 113/2/1, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 403/1/1404. Bükeyr (بُكَيْرٌ) kelimesi tasgîr olarak gelmiştir. Ancak matbu nüshada (بَكْرٌ) Bekr şeklinde ya (ي) harfi olmadan gelmiştir. Bu hatadır. Bekr b. Abdillah el-Müzenî'nin bu hadisle ilgili rivayeti yoktur. Bu hadis Bükeyr b. Abdillah rivayetidir. Yezîd Mevlâ Seleme b. el-Ekva', Yezîd b. Ebî Ubeyd el-Hicâzî'dir. Tâbiûndan olup sika bir râvidir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 348/2/4-349, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 280/2/4. Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisi naklettikten sonra şöyle demektedir: "Bükeyr, Yezîd'den önce vefat etmiştir." Durum onun dediği gibidir. Bükeyr b. Abdillah h. 127 senesinde vefat etti. Yezîd o zaman hayattaydı. Bu hadisi Müslim *Sahîh*'inde 1/315, Amr b. Sevvâd el-Âmirî, İbn Vehb tarikiyle bu isnadla rivayet etmiştir. Aynı şekilde Beyhakî, *Sünen*, 4/200, Bahr b. Nasr, İbn Vehb tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, 8/136; Müslim, *Sahîh*, 1/315; Beyhakî, *Sünen*, 4/200, hepsi Kuteybe b. Saîd, Bekr b. Mudar, Amr b. Hâris, Bükeyr tarikiyle; Şâkir, 3/423.

254 Bakara 2/184.

255 Bakara 2/185.

256 Bakara 2/185.

2749. Bize Hennâd, Ali b. Müshir, A'meş tarikiyle İbrâhim'in şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[257] âyetinin hükmünü sonrasında gelen {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *'Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.'*[258] âyeti neshetmiştir."[259]

[٢٧٥٠] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ: نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الَّتِي تَلِيهَا: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2750. Bize Hennâd, Vekî', Muhammed b. Süleyman, İbn Sîrîn tarikiyle Ubeyde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[260] âyetinin hükmünü peşinden gelen {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[261] âyeti neshetmiştir."[262]

[٢٧٥١] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَوْلِهِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} الْآيَةَ، «فُرِضَ الصَّوْمُ مِنَ الْعَتَمَةِ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْقَابِلَةِ، فَإِذَا صَلَّى الرَّجُلُ الْعَتَمَةَ حَرُمَ عَلَيْهِ الطَّعَامُ، وَالْجِمَاعُ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْقَابِلَةِ، ثُمَّ نَزَلَ الصَّوْمُ الْآخَرُ بِإِحْلَالِ الطَّعَامِ، وَالْجِمَاعِ بِاللَّيْلِ كُلِّهِ، وَهُوَ قَوْلُهُ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ} إِلَى قَوْلِهِ: {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} وَأَحَلَّ الْجِمَاعَ أَيْضًا فَقَالَ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} وَكَانَ فِي الصَّوْمِ الْأَوَّلِ الْفِدْيَةُ، فَمَنْ شَاءَ مِنْ مُسَافِرٍ، أَوْ مُقِيمٍ أَنْ يُطْعِمَ مِسْكِينًا وَيُفْطِرَ فَعَلَ ذَلِكَ، وَلَمْ يَذْكُرِ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي الصَّوْمِ الْآخَرِ الْفِدْيَةَ، وَقَالَ: {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} فَنَسَخَ هَذَا الصَّوْمَ الْآخَرَ الْفِدْيَةَ.»

257 Bakara 2/184.
258 Bakara 2/184.
259 Bakara 2/184.
260 Bakara 2/184.
261 Bakara 2/185.
262 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 172, 173; Türkî, 3/166.

2751. Bana Hüseyin b. Ferec'in rivayeti olarak, Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediği haber verildi: "{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ} *'Oruç, size de farz kılındı.'*[263] âyetiyle oruç yatsı namazından itibaren ertesi gün yatsı vaktine kadar olmak üzere farz kılındı. Bir kişi yatsı namazını kıldıktan sonra kendisine yemek içmek ve cinsel ilişki yasak hale gelirdi (Yani imsak yatsı namazıyla başlardı. Akşam namazıyla yasak kalkar yatsı namazıyla tekrar başlardı). Sonra gecenin tamamında yeme, içme ve ilişkinin helâl olması şeklindeki orucun son hali nâzil oldu. İlgili âyet Allah'ın {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} *'Şafağın aydınlığı ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'*[264] sözünden {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *'Sonra da akşama kadar orucu tam tutun.'*[265] sözüne kadardır. Cinsel ilişki de aynı şekilde helâl kılındı. {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'*[266] Oruç ilk defa farz kılındığında fidye hükmü de vardı. Yolcu olsun mukîm olsun dileyen oruç tutmayıp bir yoksulu doyurarak fidye verebilirdi. Allah Teâlâ orucun son halini farz kılarken fidye hükmünü zikretmedi. O {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.'*[267] buyurdu. Orucun bu son şekli fidye hükmünü neshetti." **[3/166]**

2- Diğer müfessirler dedi ki: "Aksine {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[268] âyeti çok yaşlı olmakla birlikte oruç tutmaya gücü yetebilen kimselere has bir hüküm getirmişti. Çok yaşlı erkek ve kadınlar için oruç tutmayıp onun yerine fidye verme ruhsatı tanıdı. Daha sonra {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[269] âyeti neshetmiştir. Böylece gençler için bağlayıcı olan oruç tutma hükmü onlar için de bağlayıcı hale geldi. Ancak oruç tutmaktan âciz olurlarsa, tutamadıkları oruç yerine fidye verme hükmü, nesihten önceki gibi onlar için sabit oldu."

---

263 Bakara 2/183.
264 Bakara 2/187.
265 Bakara 2/187.
266 Bakara 2/187.
267 Bakara 2/184.
268 Bakara 2/184.
269 Bakara 2/185.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «كَانَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ، وَالْعَجُوزُ الْكَبِيرَةُ، وَهُمَا يُطِيقَانِ الصَّوْمَ رُخِّصَ لَهُمَا أَنْ يُفْطِرَا إِنْ شَاءَا، وَيُطْعِمَا لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بَعْدَ ذَلِكَ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} وَثَبَتَ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ، وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرَةِ إِذَا كَانَا لَا يُطِيقَانِ الصَّوْمَ، وَلِلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعِ إِذَا خَافَتَا.»

2752. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd, Katâde, Urve, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Oruç tutmaya gücü yeten yaşlı erkek ve yaşlı kadın için ruhsat verilmişti. İsterse orucunu tutmaz ve her gün için bir yoksulu doyururdu. Daha sonra bu hüküm neshedildi. {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun'*[270] oruç tutamayan yaşlı erkek ve kadın için, ayrıca hamile ve emzikli kadın için -şayet bebeğin sağlığı konusunda endişeleniyorlarsa- (o günlerde tutmayıp) daha sonra tutma hükmü sabit oldu."[271] **[3/167]**

[٢٧٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} قَالَ: الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْعَجُوزُ الْكَبِيرَةُ ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ بِشْرٍ عَنْ يَزِيدَ.

2753. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, Saîd, Katâde, Urve, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir.'*[272] âyeti oruç tutmaya gücü yetebilen çok yaşlı kadın ve erkekler hakkındadır." dedi ve sonra Bişr, Yezîd senedindeki rivayetin benzerini zikretti.

---

270 Bakara 2/185.

271 Ebû Dâvûd, (2318); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/307 (1635); Beyhakî, *Sünen*, 4/230; Buhârî, *Sahîh*, (4505); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/177; Türkî, 3/168.

272 Bakara 2/184.

[٢٧٥٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ «كَانَ الشَّيْخُ، وَالْعَجُوزُ لَهُمَا الرُّخْصَةُ أَنْ يُفْطِرَا وَيُطْعِمَا بِقَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِيْنِ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ: فَكَانَتْ لَهُمُ الرُّخْصَةُ ثُمَّ نُسِخَتْ بِهَذِهِ الْآيَةِ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} فَنُسِخَتِ الرُّخْصَةُ عَنِ الشَّيْخِ وَالْعَجُوزِ إِذَا كَانَا يُطِيقَانِ الصَّوْمَ. وَبَقِيَتْ لِلْحَامِلِ وَالْمُرْضِعِ أَنْ تُفْطِرَا وَتُطْعِمَا.»

2754. Bize Muhammed b. Beşşâr, Muâz b. Hişâm, babası (Hişâm), Katâde tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "Yaşlı kadın ve erkek için orucu tutmayıp yerine fidye verme ruhsatı {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[273] âyetiyle teşrî edilmişti. O iki grup için geçerli olan bu ruhsat hükmü şu âyetle neshedildi: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.'*[274] Böylece yaşlı kimseler için olan bu ruhsat hüküm, oruç tutmaya gücü yeten yaşlı kadın ve erkeklerden nesholundu. Hamile ve emzikli olan kadınlar için oruç tutmayıp yerine fidye verme hükmü baki kaldı."[275]

[٢٧٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ، حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «كَانَ فِيهَا رُخْصَةٌ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ، وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرَةِ وَهُمَا يُطِيقَانِ الصَّوْمَ أَنْ يُطْعِمَا مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا، وَيُفْطِرَا، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بِالْآيَةِ الَّتِي بَعْدَهَا فَقَالَ: {شَهْرُ رَمَضَانَ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} فَنَسَخَتْهَا هَذِهِ الْآيَةُ.» فَكَانَ أَهْلُ الْعِلْمِ يَرَوْنَ وَيَرْجُونَ الرُّخْصَةَ تَثْبُتُ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ، وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرَةِ إِذَا لَمْ يُطِيقَا الصَّوْمَ أَنْ يُفْطِرَا وَيُطْعِمَا عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا، وَلِلْحُبْلَى إِذَا خَشِيَتْ عَلَى مَا فِي بَطْنِهَا، وَلِلْمُرْضِعِ إِذَا مَا خَشِيَتْ عَلَى وَلَدِهَا.

---

273 Bakara 2/184.
274 Bakara 2/185.
275 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 176; Türkî, 3/168.

2755. Bana Müsennâ, Haccâc b. Minhâl, Hemmâm b. Yahyâ tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[276] âyetiyle çok yaşlı erkek ve kadınlar için -bunların oruç tutmaya gücü yetse de- oruç tutmayıp yerine her gün için bir yoksulu doyuracak fidye verme ruhsatı tanındı. Bu ruhsat hükmü sonrasında gelen, {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'*[277] ifadesine kadar olan {شَهْرُ رَمَضَانَ} *'Ramazan ayı'*[278] âyetiyle neshedildi.[279] İlim ehli bu ruhsatın çok yaşlı olup da oruç tutmaya gücü yetmeyen kadın ve erkekler için, tutamadığı günler sayısınca yoksulu doyuracak fidye vermek şeklinde veya hamile kadın oruç tuttuğunda karnındaki çocuğa; emziren anne de emzirdiği çocuğa zarar gelmesinden korkarsa onlar için de ruhsat geçerlidir."[280] **[3/168]**

[٢٧٥٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} فَكَانَ الشَّيْخُ وَالْعَجُوزُ يُطِيقَانِ صَوْمَ رَمَضَانَ، فَأَحَلَّ اللَّهُ لَهُمَا أَنْ يُفْطِرَاهُ إِنْ أَرَادَا ذَلِكَ، وَعَلَيْهِمَا الْفِدْيَةُ لِكُلِّ يَوْمٍ يُفْطِرَانِ فِيهِ طَعَامُ مِسْكِينٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ: {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} إِلَى قَوْلِهِ: {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}.»

2756. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[281] Allah Teâlâ, çok yaşlı olup da oruç tutmaya gücü yeten erkek ve kadınlara, dilerlerse oruç tutmayıp onun yerine her gün için bir yoksulu doyuracak şekilde fidye vermeyi mübah kılmıştı. Daha sonra ise {فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.'*[282] ifadesine kadar olan {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} *'Kur'ân'ın kendisinde indirildiği*

276 Bakara 2/184.
277 Bakara 2/185.
278 Bakara 2/185.
279 Bakara 2/185.
280 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/69; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (7584); Türkî, 3/169.
281 Bakara 2/184.
282 Bakara 2/185.

Ramazan ayıdır.'[283] âyetini indirdi (ve bu fidye hükmünü oruç tutmaya gücü yetmeyenlere has kıldı).[284]

3- {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[285] şeklinde okuyuşu tercih edenlerin diğerleri dedi ki: "Bu âyet nesholunmadı ve bu âyetten herhangi bir hüküm de nesholunmadı. Bu âyetin hükmü indiği günden kıyamete kadar sabit olan değişmeyen bir hükümdür ve bu âyetin tefsiri şu şekildedir: Gençlik ve tazelik çağında, sağlıklı ve güçlüyken oruca güç yetirenler, hastalanır veya yaşlanıp güçsüz düşer ve yaşlılıktan dolayı oruç tutamaz hale gelirlerse fidye vermeleri gerekir. Değilse onlar oruç tutmaya güçleri yettiği halde, onlara fidye vererek oruç tutmayıp iftar etme ruhsatı tanınmamıştır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٥٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «أَمَا الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فَالرَّجُلُ كَانَ يُطِيقُهُ وَقَدْ صَامَ قَبْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَعْرِضُ لَهُ الْوَجَعُ، أَوِ الْعَطَشُ، أَوِ الْمَرَضُ الطَّوِيلُ، أَوِ الْمَرْأَةُ الْمُرْضِعُ لَا تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ؛ فَإِنَّ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ إِطْعَامَ مِسْكِينٍ، فَإِنْ أَطْعَمَ مِسْكِينًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ، وَمَنْ تَكَلَّفَ الصِّيَامَ فَصَامَهُ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ.»

2757. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[286] Bu âyetteki {الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'oruca güç yetirenlere'*[287] gelince, şu kimselerden biridir: Bir adam daha önce oruca gücü yetiyordu ve oruç tutuyordu, daha sonra kendisine çok elem verici bir durum veya şiddetli susuzluk yahut uzun süre devam eden/müzmin hastalık gibi bir hal ârız oldu ve çocuk emziren, bu sebeple oruç tutmaya gücü yetmeyen bir kadının, işte bütün bu durumda olanların tutamadıkları her gün için bir yoksulu doyurma şeklinde fidye vermesi

283 Bakara 2/185.
284 Bakara 2/185.
285 Bakara 2/184.
286 Bakara 2/184.
287 Bakara 2/184.

gerekir. Bir yoksulu[288] doyurursa bu kendisi için hayırlı olur, ama zorluk ve sıkıntısına katlanarak yine de orucunu tutarsa bu kendisi için daha hayırlıdır." **[3/169]**

[٢٧٥٨] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ؛ عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «إِذَا خَافَتِ الْحَامِلُ عَلَى نَفْسِهَا، وَالْمُرْضِعُ عَلَى وَلَدِهَا فِي رَمَضَانَ، قَالَ: يُفْطِرَانِ، وَيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا وَلَا يَقْضِيَانِ صَوْمًا.»

2758. Bize Hennâd, Abde, Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde, Azre, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Ramazan'da hamile kadın kendi sağlığından, emziren anne, çocuğunun sağlığından endişe duyarsa oruçlarını tutmazlar ve her tutmadıkları gün için bir yoksulu doyururlar. Ayrıca oruçlarını kaza etmeleri de gerekmez."[289]

---

288 Matbu Türkî nüshada مسكينين "iki yoksulu" şeklinde gelmiştir. Ancak Türkî, Şâmile nüshasında ve Şâkir nüshasında مسكينًا "bir yoksulu" şeklinde gelmiştir. Ayrıca Türkî matbu nüshada dipnotta şu ifadeler yer almaktadır. "م nüshasında مسكينا şeklinde ت 1 ve ت 3 nüshalarında مسكينٌ şeklinde kayıtlıdır. Bk. Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 95; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/308; Türkî, 3/170. Biz diğer nüshalarda yer alan "bir yoksulu" ifadesini tercümeye esas aldık.

289 Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 81; Dârekutnî, 2/206; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7567). Türkî, 3/170. Matbu Türkî nüshasında تُفْطِرَان تُطْعِمَان تَقْضِيَان şeklinde müennes sîga ile gelmiştir. Diğer nüshalarda ise müzekker olarak يُفْطِرَانِ يُطْعِمَانِ يَقْضِيَانِ şeklinde gelmiştir. Müzekker sîgada الحَامِلُ ve المُرْضِعُ kelimeleri dikkate alınmıştır. Diğerinde ise kadın/müennes mâna dikkate alınmış.

Hennâd b. es-Serî, daha önce hakkında bilgi verildi (2058. rivayet). Abde b. Süleymân el-Kilâbî. Bunun hakkında da bilgi verilmişti (2323. rivayet). Bu rivayet daha önce geçen iki hadisle (2751,2752) aynı mânaya gelmektedir. Her ikisi de şu senedle nakledilmişti. Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde, Azra, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan (ra). Bu iki ayrı rivayettir. Çünkü İbn Abbas'tan gelen iki rivayet fidyenin mensuh olduğunu ve herkes için oruç tutmamanın serbest olduğunu bildiriyordu. Ayrıca çok yaşlı pîr-i fani kimseler için ve onunla birlikte zikrettikleri için fidye hükmünü ispat ediyordu. Ancak bu rivayete gelince bu İbn Abbas'ın fetvasını ifade eder. Buradaki hadisin senedinde matbu nüshada عُرْوَةَ yerine عَزْوَةَ geçmektedir. Diğer iki hadisin senedinde olduğu gibi. Bu nedenle orada عَزْوَةَ şeklinde doğrusunu kaydettiğimiz gibi burada da aynen kaydediyoruz; Şâkir, 3/427.

[٢٧٥٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ رَأَى أُمَّ وَلَدٍ لَهُ حَامِلًا أَوْ مُرْضِعًا، فَقَالَ «أَنْت بِمَنْزِلَةِ الَّذِي لَا يُطِيقُهُ، عَلَيْكَ أَنْ تُطْعِمِي مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا وَلَا قَضَاءَ عَلَيْكِ.»

2759. Bize Hennâd, Abde, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "O kendisine ait ümmü veledinin hamile veya çocuk emziren olduğu halde gördü ve şöyle dedi: Sen oruca gücü yetmeyen kişiler konumundasın. Bu nedenle tutmadığın her gün için bir yoksulu doyur. Daha sonra kaza etmen de gerekmez."[290]

[٢٧٦٠] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَ قَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي الْحَامِلِ وَالْمُرْضِعِ.

2760. Bize Hennâd, Abde, Saîd, Ali b. Sâbit, Nâfi', tarikiyle İbn Ömer'in (ra) İbn Abbas'ın (ra) hamile ve emziren kadınla ilgili söylediğinin aynısını söylediğini nakletti.[291] **[3/170]**

---

290 Bu hadisin senedinde Türkî nüshasında şu ziyade yer almaktadır: Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bize Hennâd, Abde, Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde, Azra, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas (ra).

Bu haber de bir önceki gibi aynı minvalde İbn Abbas'ın (ra) ümmü veledle ilgili fetvasıdır. Matbu nüshada isnadda Abde ile Saîd b. Cübeyr arasında bir düşme olmuştur. Doğrusu bir önceki isnad gibi olmasıdır. Ancak bir dayanak olmadan burada düşme olduğunu göstermeyi uygun bulmadım. Burada isnadda düşme olduğunun delili Dârekutnî'nin rivayetinde yer alan isnaddır. Bu isnad şöyledir: Ravh yani İbn Ubâde tarikiyle Saîd, Katâde, Azra, Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas (ra). Darekutnî bu hadis hakkında "İsnadı sahihtir." dedi, *Sünen*, s. 250; Suyûtî de *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da zikretti ve nispetininde Abd b. Humeyd'i ziyade etti; Şâkir, 3/428.

291 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/307 (1636); Dârekutnî, *Sünen*, 2/207; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/179; Türkî, 3/170.

İbn Ömer'in sözü olarak isnadı sahihtir. Ali b. Sâbit b. Amr b. Ahtab el-Basrî el-Ensârî, sika güvenilir bir râvidir. Hal tercümesi için Bk. İbn Ebî Hâtim, 177/1/3. Başka yerde hakkında bilgi bulamadım. Hakkındaki bilgilerin özeti şöyledir: Nâfi''den Muhammed b. Yezîd'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden hadis alanlar: Saîd b. Ebî Arûbe, İmrân el-Kettân, Hammâd b. Seleme, Süveyd b. İbrahim. Ahmed b. Hanbel'den onun hakkında şunu nakletti: Ali b. Sâbit b. Ebî Zeyd el-Ensârî sikadır, Saîd b. Ebî Arûbe, Hammâd b. Zeyd ve kardeşi Azre b. Sâbit ve kardeşi Muhammed b. Sâbit ondan hadis nakletmişlerdir. Daha sonra İbn Ebî Hâtim babasına onun hakkında sorduğu

[٢٧٦١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ «لِأُمِّ وَلَدٍ لَهُ حُبْلَى أَوْ مُرْضِعٍ أَنْتِ بِمَنْزِلَةِ الَّذِينَ لَا يُطِيقُونَهُ، عَلَيْكِ الْفِدَاءُ، وَلَا صَوْمَ عَلَيْكِ. هَذَا إِذَا خَافَتْ عَلَى نَفْسِهَا.»

2761. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “Bize İbn Abbas’ın (ra) şöyle dediği anlatıldı: ‘Hamile veya çocuk emziren kendisine ait bir ümmü velede şöyle dedi:

‘Sen oruç tutmaya gücü yetmeyen kişilerdensin. Senin fidye vermen gerekir daha sonra oruç tutmana da gerek yok.’ Bu durum oruç tutarsa kendisi (sağlığı) hakkında endişeye kapılması halinde geçerlidir.”

[٢٧٦٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} «هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ كَانَ يُطِيقُ صَوْمَ شَهْرِ رَمَضَانَ وَهُوَ شَابٌّ فَكَبِرَ، وَهُوَ لَا يَسْتَطِيعُ صَوْمَهُ فَلْيَتَصَدَّقْ عَلَى مِسْكِينٍ وَاحِدٍ لِكُلِّ يَوْمٍ أَفْطَرَهُ حِينَ يُفْطِرُ وَحِينَ يَتَسَحَّرُ.»

2762. Bana (Muhammed b. Sa‘d), babası (Sa‘d b. Muhammed), amcası (Hüseyin b. Hasan), onun babası (Hasan b. Atıyye), dedesi (Atıyye b. Sa‘d) tarikiyle İbn Abbas’ın (ra) şöyle dediğini nakletti: “{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} ‘*Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.*’[292] Burada bahsedilen kişi çok yaşlı pîr-i fanidir. Genç iken oruç tutmaya gücü yetiyordu, sonra yaşlandı, oruç tutamaz oldu. Tutamadığı her gün için sahurda ve iftarda bir yoksulu doyurması gerekir.”[293]

---

soruyu zikrediyor: “Ali b. Sâbit, Sâbit’in oğulları Azre ve Muhammed kardeşler isnadı hakkında ne dersiniz?” “Sakıncası yoktur” dedi. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 50/1/1 ve *et-Târîhu’s-Sağîr*, 171, adlı eserlerinde kardeşi Muhammed b. Sâbit’in tercümesinde ondan bahsettiğini gördüm. Dedeleri Amr b. Ahtab el-Ensârî, Künyesi Ebû Zeyd, künyesiyle meşhur olmuştur. Hakkında Bk. İbn Sa‘d, *Tabakât*, 17/7-18. Dedi ki: Basra’da onun adına nispet edilen bir mescid vardır. İsnadın kalan kısmı ise Ali b. Sâbit’ten öncesi ve sonrası sika ve tanınan râvilerdir; Şâkir, 3/428.

292 Bakara 2/184.

293 İbnü’l-Cevzî, *en-Nâsih ve’l-Mensûh*, s. 175; Türkî, 3/171.

[٢٧٦٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، نَحْوَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ حِينَ يُفْطِرُ وَحِينَ يَتَسَحَّرُ.

2763. Bize Hennâd, Abde, Saîd, Mansûr, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) benzerini nakletti ancak 'sahurda ve iftarda' kısmı yoktu."

[٢٧٦٤] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ هُوَ «الْكَبِيرُ الَّذِي كَانَ يَصُومُ فَكَبِرَ وَعَجَزَ عَنْهُ، وَهِيَ الْحَامِلُ الَّتِي لَيْسَ عَلَيْهَا الصِّيَامُ. فَعَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا طَعَامُ مِسْكِينٍ مُدٌّ مِنْ حِنْطَةٍ لِكُلِّ يَوْمٍ حَتَّى يَمْضِيَ رَمَضَانُ.»

2764. Bize Hennâd, Hâtim b. İsmail, Abdurrahman b. Harmele tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[294] âyeti hakkında, 'O yaşlı bir kimsedir ki önceden oruç tutabiliyordu, daha sonra yaşlandı ve güçten düştü, tutamadı. Ayrıca hamile olan kadının da oruç tutması gerekmez. Bunlardan her biri, bir yoksulu doyuracak miktar olan bir müd miktarı buğdayı, Ramazan bitinceye kadar tutamadıkları her gün için vermeleri gerekir.'"[295] **[3/171]**

b) Diğerleri ise âyeti şu şekilde okudular: [296](وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) ve dediler ki: "Burada anlatılan kimse yaşlı kadın ve yaşlı erkeklerdir. Yaşlanınca oruç tutamaz oldular. Bunlar oruçla mükellefler ancak oruç tutmaya güçleri yetmiyor. Bunlar oruç tutmazlar ve tutmadıkları her

---

294 Bakara 2/184.

295 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 56; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-263); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/402; Beyhakî, *Sünen*, 4/271, 272; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 176-177; Abdürrezzâk, *Musannef*, (7585); Türkî, 3/171.

296 Bu kıraat -hulf yani diğer kıraat de kendisinden nakledilmiş olmakla birlikte- İbn Abbas'ın okuyuşudur. Ayrıca Âişe (ra), Saîd b. Müseyyeb, Tâvus -hulf ile birlikte-, Saîd b Cübeyr, Mücâhid -hulf ile birlikte-, İkrime, Eyyûb es-Sahtiyânî, Atâ'nın da okuyuşudur. İbn Abbas'tan (ra) Mücâhid ve İkrime nakletti: (يُطَوَّقُونَهُ); yine onlardan nakledildi: (يَطَّيَّقُونَهُ); İbn Abbas'tan (ra) (يُطَيَّقُونَهُ). İbn Cinnî, *el-Muhtesib*, 1/118; bk. Kurtubî, *Tefsîr*, 2/286, 287; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/35; Türkî, 3/172.

gün için bir yoksulu doyurmaları gerekir ve "Âyet mensûh olmayıp hükmü indiği günden beri sabittir." Mensûh olduğunu söyleyenlerin iddialarını kabul etmediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٦٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، « أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا:» (يُطَوَّقُونَهُ)"

2765. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İbn Cüreyc, Atâ tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle okuduğunu nakletti: "(يُطَوَّقُونَهُ)"[297]

[٢٧٦٦] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) قَالَ: فَكَانَ يَقُولُ: هِيَ لِلنَّاسِ الْيَوْمَ قَائِمَةٌ.»

2766. Bize Hennâd, Ali b. Müshir, Âsım, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle okuduğunu nakletti: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ). Bugün de herkes için fidye geçerlidir."

[٢٧٦٧] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ «أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ أَنْ يُفْطِرَ وَيُطْعِمَ.»

2767. Bize Hennâd, Vekî', Süfyân, Mansûr, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) onun (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) şeklinde okuduğunu ve "O kişi çok yaşlı biridir. Orucunu tutmaz, onun yerine fidye olarak yoksul doyurur." dediğini nakletti."[298]

---

297 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7575); Türkî, 3/172.

298 Bazı nüshalarda: كَانَ يَقُولُ: هِيَ لِلنَّاسِ الْيَوْمَ قَائِمَةٌ şeklinde yer almaktadır. Bu rivayet Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 56; Ebû Ubeyd, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 53; *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 163; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7574), Dârekutnî, *Sünen*, 2/207; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 176. Bu rivayetlerde هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرِ يُفْطِرُ وَيُطْعِمُ şeklinde geçmiştir; Türkî, 3/172.

[٢٧٦٨] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا قَبِيصَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) وَيَقُولُ: هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ يُفْطِرُ، وَيُطْعِمُ عَنْهُ.»

2768. Bize Hennâd, Kabîsa, Süfyân, Mansûr, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) onun (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okuduğunu ve "O kişi çok yaşlı biridir. Orucunu tutmaz, onun yerine fidye olarak yoksul doyurur." dediğini nakletti. **[3/172]**

[٢٧٦٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) وَكَذَلِكَ كَانَ يَقْرَؤُهَا «أَنَّهَا لَيْسَتْ مَنْسُوخَةً كُلِّفَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ أَنْ يُفْطِرَ وَيُطْعِمَ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.»

2769. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdulvehhâb, Eyyüb tarikiyle İkrime'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "İkrime bu âyeti (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okuyordu. 'Bu mensûh değildir. Yaşlı ihtiyar oruç tutmamak ve bunun yerine her gün bir fakir doyurmakla mükellef kılındı.'"

[٢٧٧٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَرَأَ «وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ.»

2770. İbn Beşşâr bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû Bişr tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in (ra) bu âyeti (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okuduğunu nakletti.[299]

[٢٧٧١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُدَيْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ «الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" يَصُومُونَهُ وَلَكِنَّ الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ يَعْجَزُونَ عَنْهُ.»

2771. Bize, Hennâd, Vekî', İmrân b. Hudayr tarikiyle İkrime'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "(الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) 'oruç tutabilenler', (الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) ise 'oruç tutmaktan âciz olanlar' anlamındadır."[300]

---

299 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 89; Ebû Ubeyd, *en-Nâsih*, s. 52; Türkî, 3/173.

300 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-265,266); Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 163.

[٢٧٧٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى عَائِشَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ، كَانَتْ تَقْرَأُ (يُطَوَّقُونَهُ).»

2772. Hasan b. Yahyâ bize, Abdürrezzâk, İbn Cüreyc, Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer tarikiyle Âişe'nin (ra) kölesi Ebû Amr'ın şöyle dediğini nakletti: "Âişe (ra) âyeti (يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okuyordu."[301]

[٢٧٧٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، «أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا: (''يُطَوَّقُونَهُ'') قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وكَانَ مُجَاهِدٌ يَقْرَؤُهَا كَذَلِكَ.

2773. Hasan bize, Abdürrezzak tarikiyle İbn Cüreyc'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "Atâ (ra) bu âyeti (يُطَوَّقُونَهُ) şeklinde okuyordu. Mücâhid de aynı şekilde okuyordu."[302] **[3/173]**

[٢٧٧٤] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، «هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ.»

2774. Humeyd b. Mes'ade bize, Bişr b. Mufaddal, Hâlid tarikiyle İkrime'nin (ra) {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[303] âyeti hakkında şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas (ra) bu âyetin hükmüne konu olan kişinin çok yaşlı ihtiyar kimse olduğunu söyledi."

[٢٧٧٥] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى السُّدِّيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) قَالَ: يَتَجَشَّمُونَهُ، يَتَكَلَّفُونَهُ.

2775. İsmail b. Musa, Süddî bize, Şerîk, Sâlim, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "(وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) âyetindeki (يُطَوَّقُونَهُ) lafzının mânası 'zorluğu sırtına yüklenen, ağır külfet altına giren' anlamındadır."[304]

---

301 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/70; *el-Musannef*, (7576); Beyhakî, *Sünen*, 4/272.
302 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/70.
303 Bakara 2/184.
304 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/178.

[٢٧٧٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُسْلِمٍ الْمُلَائِيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «الشَّيْخُ الْكَبِيرُ الَّذِي لَا يُطِيقُ فَيُفْطِرُ وَيُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.»

2776. Ebû Küreyb bize, İbn İdrîs, Müslim el-Mulâî, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[305] âyetinde bahsedilen kişi 'güç yetiremediğinden dolayı oruç tutmayan ve her gün bir fakiri doyuran yaşlı ihtiyardır.'"[306]

[٢٧٧٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} قَالَ «يُكَلَّفُونَهُ، {فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} وَاحِدٍ، قَالَ: فَهَذِهِ آيَةٌ لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ لَا يُرَخَّصُ فِيهَا إِلَّا لِلْكَبِيرِ الَّذِي لَا يُطِيقُ الصِّيَامَ، أَوْ مَرِيضٍ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يَشْفَى.»

2777. Muhammed b. Amr bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh, Mücâhid ve Atâ tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir.'*[307] âyetindeki {يُطِيقُونَهُ} *'gücü yetmeyenler'*[308]in mânası 'onu yaparken zorlananlar' demektir. {فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'bir yoksul doyumu fidye verir.'*[309] âyetindeki {مِسْكِينٍ} *'yoksul'*[310] ise 'bir tane fakir' mânasındadır. Ayrıca bu âyet mensûh değildir. Allah (cc) burada sadece oruca gücü yetmeyen ihtiyara ve sağlığına kavuşamayacağını bilen hastaya özel bir ruhsat vermiştir."[311]

[٢٧٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «{الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} يَتَكَلَّفُونَهُ {فِدْيَةٌ

---

305 Bakara 2/184.
306 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/308.
307 Bakara 2/184.
308 Bakara 2/184.
309 Bakara 2/184.
310 Bakara 2/184.
311 Dârekutnî, *Sünen*, 2/205; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 220.

طَعَامُ مِسْكِينٍ} وَاحِدٍ وَلَمْ يُرَخَّصْ هَذَا إِلَّا لِلشَّيْخِ الَّذِي لَا يُطِيقُ الصَّوْمَ، أَوِ الْمَرِيضِ الَّذِي يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يَشْفى «هَذَا عَنْ مُجَاهِدٍ.»

2778. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh, Amr b. Dînâr, Atâ tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'gücü yetmeyenler'*[312] âyetindeki {يُطِيقُونَهُ}'nun mânası 'zorlanarak yerine getirmek' mânasındadır. {فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'bir yoksul doyumu fidye verir.'*[313] âyetindeki {مِسْكِينٍ} *'yoksul'*[314] ise 'bir fakir' mânasındadır. Allah (cc) burada sadece oruca gücü yetmeyen ihtiyara ve sağlığına kavuşamayacağını bilen hastaya özel bir ruhsat vermiştir."[315] Bu rivayet Mücâhid'den de bu şekilde gelmiştir.[316] **[3/174]**

[٢٧٧٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ «لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ.»

2779. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Bu âyet mensûh değildir."

[٢٧٨٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} يَقُولُ «مَنْ لَمْ يُطِقِ الصَّوْمَ إِلَّا عَلَى جَهْدٍ فَلَهُ أَنْ يُفْطِرَ، وَيُطْعِمَ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا، وَالْحَامِلُ، وَالْمُرْضِعُ، وَالشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالَّذِي بِهِ سَقَمٌ دَائِمٌ.»

2780. Müsennâ bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[317] âyetinde bahsedilen, oruç tutmaya güç yetiremeyen ancak çaba sarf ettiğinde bunu

312 Bakara 2/184.
313 Bakara 2/184.
314 Bakara 2/184.
315 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsât*, 11388; Dârekutnî, *Sünen*, 2/205; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/440; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7577; Buhârî, *Sahîh*, 4505; Nesâî, *Sünen*, 2316; Beyhakî, *Sünen*, 4/271.
316 Mücâhid'in isminin geçtiği böyle bir rivayet yoktur.
317 Bakara 2/184.

yapabilen kişidir. Böyle bir kişinin oruç tutmayıp onun yerine her gün bir fakiri doyurması gerekir. Bunlar hamile, süt emziren kadın, yaşlı ihtiyar ve kalıcı hastalığı olan kişilerdir."[318]

[٢٧٨١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبِيدَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ، وَالْمَرْءُ الَّذِي كَانَ يَصُومُ فِي شَبَابِهِ، فَلَمَّا كَبِرَ عَجَزَ عَنِ الصَّوْمِ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، فَهُوَ يُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.» قَالَ هَنَّادٌ: قَالَ عَبِيدَةُ: قِيلَ لِمَنْصُورٍ الَّذِي يُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ نِصْفَ صَاعٍ؟ قَالَ: نَعَمْ.

2781. Hennâd bize, Abîde, Mansûr, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} '*Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.*'[319] âyetindeki kişi yaşlı ihtiyar kimsedir. Bu kimse gençliğinde oruç tutmuş, yaşlanınca da -ölüm gelinceye kadar- oruç tutmaktan âciz kalmış kişidir. O her gün bir fakiri doyurur."

Hennâd, Abîde'nin şöyle dediğini nakletti: "Mansûr'a şöyle soruldu:

'Yemek yediren her gün için yarım sa' mı verecek?' O da,

'Evet' dedi." **[3/175]**

[٢٧٨٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: سَأَلْتُ مُجَاهِدًا «عَنِ امْرَأَةٍ لِي وَافَقَ تَاسِعُهَا شَهْرَ رَمَضَانَ، وَوَافَقَ حَرًّا شَدِيدًا، فَأَمَرَنِي أَنْ تُفْطِرَ وَتُطْعِمَ. قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَتِلْكَ الرُّخْصَةُ أَيْضًا فِي الْمُسَافِرِ، وَالْمَرِيضِ، فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}.»

2782. Hennâd bana, Mervân b. Muâviye tarikiyle Osman b. Esved'in şöyle dediğini nakletti: "Mücâhid'e, hamilelikte dokuzuncu ayı Ramazan'a ve çok sıcak döneme denk gelen hanımımın durumunu sordum. Şöyle cevap verdi:

---

318 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/178.

319 Bakara 2/184.

'Orucu bozsun ve yerine fidye versin.'

Osman, Mücâhid'in şöyle söylediğini haber verdi: "Bu ruhsat aynı şekilde hasta ve yolcu için de geçerlidir. Zira Allah (cc) şöyle buyurdu: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[320]"[321]

[٢٧٨٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «الْحَامِلُ، وَالْمُرْضِعُ، وَالشَّيْخُ الْكَبِيرُ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُ الصَّوْمَ يُفْطِرُونَ فِي رَمَضَانَ، وَيُطْعِمُونَ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا. ثُمَّ قَرَأَ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}.»

2783. Hennâd bana, Ebû Muâviye, Âsım, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Hamile, süt emziren ve oruca güç yetiremeyen yaşlı ihtiyar Ramazan'da oruç tutmaz, tutmadığı her gün için bir fakiri doyurur. Sonra da {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[322] âyetini okudu."

[٢٧٨٤] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعْدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، فِي قَوْلِهِ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «الشَّيْخُ الْكَبِيرُ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُ الصَّوْمَ يُفْطِرُ وَيُطْعِمُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.»

2784. Ali b. Saîd el-Kindî bize, Hafs, Haccâc, Ebû İshâk, Hâris tarikiyle Ali'nin (ra) {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[323] âyeti hakkında şöyle dediğini nakletti: "Bu âyetteki kişi oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlı ihtiyardır. Oruç tutmaz ve tutmadığı her gün için bir fakiri doyurur."[324]

320 Bakara 2/184.
321 Ebû Ubeyd, *en-Nâsih*, s. 79; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/179.
322 Bakara 2/184.
323 Bakara 2/184.
324 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/178; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/402.

[٢٧٨٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ: هُمُ الَّذِينَ يَتَكَلَّفُونَهُ، وَلَا يُطِيقُونَهُ، الشَّيْخُ، وَالشَّيْخَةُ.»

2785. Müsennâ bana, Haccâc, Hammâd, Amr b. Dînâr, Atâ tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *'Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.'*[325] âyetindeki kişiler oruçla mükellef olup da oruç tutmaya güçleri yetmeyen yaşlı kadın ve erkeklerdir."[326]

[٢٧٨٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَرْثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ «هُوَ الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ.»

2786. Müsennâ bana, Haccâc, Hammâd, Haccâc, Ebû İshâk, Hâris tarikiyle Ali'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "Onlar yaşlı kadın ve erkeklerdir." **[3/176]**

[٢٧٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُدَيْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، «أَنَّهُ كَانَ يَقْرَؤُهَا: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} فَأَفْطَرُوا.»

2787. Bana Müsennâ, Haccâc, Hammâd, İmrân b. Hudayr tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "İkrime, âyeti {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir.'*[327] şeklinde okurdu ve şöyle derdi: 'Onlar oruç tutmazlar.'"

[٢٧٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَاصِمٍ، عَمَّنْ، حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «هِيَ مُثْبَتَةٌ لِلْكَبِيرِ، وَالْمُرْضِعِ، وَالْحَامِلِ، وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ الصِّيَامَ.»

---

325 Bakara 2/184.
326 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih*, s. 176.
327 Bakara 2/184.

2788. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Âsım, kendisine nakleden bir kimse tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Âyet yaşlı kimse, süt emziren, hamile kadın ve oruca takat getiremeyenler hakkında sabittir."

[٢٧٨٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ. ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، مَا قَوْلُهُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} قَالَ «بَلَغَنَا أَنَّ الْكَبِيرَ إِذَا لَمْ يَسْتَطِعِ الصَّوْمَ يَفْتَدِي مِنْ كُلِّ يَوْمٍ بِمِسْكِينٍ، قُلْتُ: الْكَبِيرُ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُ الصَّوْمَ، أَوِ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُهُ إِلَّا بِالْجَهْدِ؟ قَالَ: بَلِ الْكَبِيرُ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُهُ بِجَهْدٍ، وَلَا بِشَيْءٍ، فَأَمَّا مَنِ اسْتَطَاعَ بِجَهْدٍ فَلْيَصُمْهُ وَلَا عُذْرَ لَهُ فِي تَرْكِهِ.

2789. Bize Müsennâ b. İbrahim, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "Atâ'ya dedim ki:

'{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir.'*[328] âyeti hakkında ne dersin?' Şöyle cevap verdi:

'Bize ulaşan bilgiye göre ihtiyar kimse oruç tutmaya güç yetiremezse tutamadığı her gün için bir fakire fidye verir.' Ben de şöyle sordum:

'İhtiyar kişi, oruca güç yetiremeyene mi yoksa ancak çok çaba sarf ederek oruç tutabilene mi denir?' Dedi ki:

'İhtiyar, çaba ya da başka bir yolla oruç tutmaya güç yetiremeyene denir. Kim ki çaba sarf ederek de olsa oruç tutabiliyorsa tutsun. Onun için tutmamaya bir mazeret yoktur.'"

[٢٧٩٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، «{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} الْآيَةَ، كَأَنَّهُ يَعْنِي الشَّيْخَ الْكَبِيرَ « قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَأَخْبَرَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ « نَزَلَتْ فِي الْكَبِيرِ الَّذِي لَا يَسْتَطِيعُ صِيَامَ رَمَضَانَ فَيَفْتَدِي مِنْ كُلِّ يَوْمٍ بِطَعَامِ مِسْكِينٍ قُلْتُ لَهُ: كَمْ طَعَامُهُ؟ قَالَ: لَا أَدْرِي، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: طَعَامُ يَوْمٍ.»

328 Bakara 2/184.

2790. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Ubeydullah b. Ebî Yezîd'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir.'*[329] âyetindeki kişi sanki yaşlı ihtiyar demektir.

İbn Cüreyc, İbn Tâvus tarikiyle babası Tâvus'un şöyle dediğini nakletti: 'Bu âyet Ramazan orucu tutamayan ihtiyar hakkında nâzil oldu. Her gün için bir fakire fidye verir.'

'Bu yiyecek ne kadardır?' dedim.

'Bilmiyorum ama bu bir günlük yemektir.' dedi."[330] **[3/177]**

[٢٧٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ يَحْيَى، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} قَالَ «الشَّيْخُ الْكَبِيرُ الَّذِي لَا يُطِيقُ الصَّوْمَ يُفْطِرُ وَيُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.»

2791. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Yahyâ tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *'Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir.'*[331] âyetindeki kişi hakkında o oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlı ihtiyardır. Oruç tutmaz ve her gün için bir fakir doyurur."

Ebû Ca'fer (et-Taberî) dedi ki: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} *"Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir."*[332] âyeti hakkındaki tevillerden en evla olanı {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *"Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."*[333] âyeti ile neshedilmiş olmasıdır. Çünkü {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[334] âyetindeki {هَا} zamiri oruca râcidir. Âyetin anlamı da "Oruca güç yetirenlerden oruç tutmayanlara bir fakiri doyuracak fidye gerekir." demektir. Durum şayet böyleyse, Müslümanların tamamı icmâ etmiştir ki gücü yeten, sağlıklı, mukîm olup yolcu olmayan kişilerin Ramazan ayında oruç tutmamaları ve fakiri doyurmak için fidye vermeleri caiz değildir. Âyetin mensûh olduğu malumdur. Bununla beraber daha önce zikrettiğimiz Muâz b. Cebel, İbn

329 Bakara 2/184.
330 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 7571.
331 Bakara 2/184.
332 Bakara 2/184.
333 Bakara 2/185.
334 Bakara 2/184.

Ömer ve Seleme b. Ekva'dan gelen rivayetler de bunu teyit etmektedir. Sahabe bu âyetin nüzûlünden sonra Peygamberimiz döneminde Ramazan orucu hakkında, oruç tutmak ve fidye borcundan kurtulmak; oruç tutmama ve oruç tutmadığı her gün için bir fakiri doyurarak fidye verme konusunda muhayyerlerdi. Onlar {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *"Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin."*[335] âyeti inene kadar bunu yapıyorlardı. Âyetin nüzûlünden sonra orucun farziyetiyle sorumlu tutuldular böylece (oruç tutup tutmama konusundaki) muhayyerlik ile (özürsüz olarak oruç tutmayıp yerine) fidye verme konusu bâtıl oldu.

Şayet biri şöyle bir itirazda bulunursa: "Senin dediğin vasıflara sahip olduğu halde, oruç tutmaya gücü yetenin oruç tutma dışında başka bir şeyin geçerli olmadığı hususunda Ehl-i İslâm'ın icmâ ettiğini nasıl iddia edebiliyorsun? Halbuki sen şöyle diyen kimselerin sözünü de biliyorsun: 'Hamile ve emziren kadınlar, bedensel olarak oruç tutmaya güçleri yettiği halde, çocuklarının zarar görmesinden endişe ettiklerinde oruç tutmayabilirler.' Bu hususta Hz. Peygamber'den (sav) gelen şu rivayet de vardır.":

[٢٧٩٢] حَدَّثَنَا بِهِ هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا قَبِيصَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَغَدَّى فَقَالَ: «تَعَالَ أُحَدِّثْكَ، إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ وَالْحَامِلِ وَالْمُرْضِعِ الصَّوْمَ وَشَطْرَ الصَّلَاةِ.» [١٧٨/٣]

2792. Bize Hennâd b. Serî, Kubeyse, Süfyân, Eyyûb, Ebû Kilâbe tarikiyle Enes'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "Hz. Peygamber (sav) yemek yerken yanına uğradım. O (Resûlullah) şöyle buyurdu:

'Gel sana bir şey anlatayım. Şüphesiz ki Allah (cc), yolcu, hamile ve emziren kadından orucu (tamamını) ve namazın yarısını kaldırmıştır.'"[336]

---

335 Bakara 2/185.

336 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/29; Fesevî, *et-Târîh*, 2/469; Hatîb, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, 1/128, Kabîse tarikiyle; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/29; Nesâî, *Sünen*, (2273); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2043) Süfyân tarikiyle. Buradaki Enes, İbn Mâlik el-Ka'bî olup Allah Rasûlü'nden (sav) sadece bu hadisi nakletmiştir. Fesevî şunu söyledi: "Bu hadisin rivayetinde ızdırab vardır." Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, (447); Mizzî, *et-Tuhfe*, 1/450-451; Türkî, 3/174.

Denildi ki: Biz hamile ve emziren kadın hakkında icmâ olduğunu iddia etmiyoruz. Bizim iddiamız, vasıflarını zikrettiğimiz erkekler hakkındadır. Hamile ve emzirenlerin gelince biz {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[337] sözüyle onların kastedilmediğini biliyoruz. Çünkü bu âyetle erkeklerin dışındakiler kastedilmiş değildir. Zira bu âyetle erkekler değil de sadece kadınlar kastedilmiş olsaydı وَعَلَى اللَّوَاتِي يُطِقْنَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ "Kadınlardan oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin bir yoksulu doyuracak fidye vermesi gerekir." denilmesi icap ederdi. Çünkü Arap dilinde erkekleri kastetmeksizin sadece kadınlar kastedildiğinde bu şekilde kullanılır. Vakta ki kullanılan ifade {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[338] şeklinde olunca kadınların değil de erkeklerin veya hem erkekler hem de kadınların kastedilmiş olduğu ortaya çıkar. Ancak Ramazan orucuna gücü yeten, mukîm ve sağlıklı erkekler için oruç tutmamak ve yerine fidye verme ruhsatı olmadığı konusunda herkesin icmâ ettiği sahih bir yolla sabit olunca, erkekler âyetin kastettiklerinden dışarıda kalmıştır. Yukarıda anlattığımız üzere "Arap dilinde sadece kadınların kastedildiği bir ifade olsaydı وَعَلَى اللَّوَاتِي يُطِقْنَهُ şeklinde ifade edilirdi" kuralı sebebiyle bu âyetle kadınların murad edilmedikleri bilinmektedir. Halbuki âyet bu şekilde nâzil olmamıştır.

Hz. Peygamber'den (sav) gelen rivayete gelince, eğer bu sahih bir hadis ise anlamı şu şekilde olur: "Oruç tutmaktan âciz oldukları sürece, yolculuğunu bitirip kazasını tutuncaya kadar yolcudan kaldırıldığı gibi; hamile ve emziren kadından da, oruç tutmaya gücü olup kaza edinceye kadar kaldırılmıştır. Yoksa hamile ve emziren kadının kazasını tutmakla mükellef olmadığı, oruç tutmayıp fidye vermekle yetinebileceği hususunda herhangi bir emir yoktur."

Eğer Hz. Peygamber'in (sav) إِنَّ اللهَ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ وَالْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ الصَّوْمَ *"Şüphesiz ki Allah, yolcu, hamile ve emziren kadından orucu kaldırmıştır."* kavlinde Allah'ın {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[339] âyetiyle orucun onlardan kaldırıldığına dair bir delâleti kastetmiş olsaydı, yolcunun oruç tutmadığında kazasını tutmaması ve bununla beraber fidyeden başka bir şeyin vacip olmaması gerekirdi. Çünkü Hz. Peygamber (sav) yolcunun hükmü ile hamile ve emziren kadının hükmünü

337 Bakara 2/184.
338 Bakara 2/184.
339 Bakara 2/184.

bir arada zikretmiştir. Aksi halde böyle bir görüş (kazasını tutmamak) ileri süren kimse Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirine ve İslâm ümmetinin üzerinde ittifak ettiği şeye muhalefet etmiş olur. **[3/179]**

Basralı bazı ilim adamları (Araplar), {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ} *"Oruca gücü yetmeyenlere ise gerekir."*[340] kavlinin mânasının "yemek yedirmeye" gücü yetenler olduğunu söylemişlerdir. Bu tevil, ilim erbabının yaptığı tevile muhaliftir. Bu âyeti (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ) şeklindeki kıraatine gelince, bu da İslâm ümmetinin Mushaflarına muhalif bir kıraattir. Dolayısıyla Müslümanların peygamberlerinden apaçık ve özrü ortadan kaldıran bir nakil ile naklettikleri mirasa kendi görüşüne dayanarak muhalefet etmek hiçbir Müslümana caiz olmaz. Çünkü din ile ilgili kesin delilin getirdiği şey, Allah katından olduğuna dair hiçbir şüphe olmayan, hakkın bizzat kendisidir. Durum böyle olunca, Allah katından olduğu sabit ve bununla ilgili kesin delil olan şeye kişisel görüş, zan ve şâz kıraat ile karşı çıkılamaz.

c. الْفِدْيَةُ "Fidye"

الْفِدْيَةُ kelimesinin mânasına gelince, şu kullanımlarda olduğu gibi فَدَيْتُ هَذَا بِهَذَا "Onun yerine bunu verdim" bu da جَزَيْتُهُ بِهِ "Şununla karşılığını verdim" mânasındadır, أَعْطَيْتُهُ بَدَلًا مِنْهُ "Ona, onun yerine bir bedel verdim" karşılık demektir. Cümlenin anlamı da şöyle olur: وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ الصِّيَامَ جَزَاءٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ لِكُلِّ يَوْمٍ أَفْطَرَهُ مِنْ أَيَّامِ صِيَامِهِ الَّذِي كُتِبَ عَلَيْهِ "Kendisine farz olan bir orucun tutamadığı her bir günü için, oruç tutmaya gücü yetmeyenler bir yoksul doyumu yiyecek karşılık verirler."

{فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}

"Bir yoksul doyumu fidye"[341] kavlinin farklı kıraatleri vardır:

1- Bir kısmı الْفِدْيَةُ kelimesini الطَّعَامُ kelimesinin muzafı yaparak الطَّعَامُ kelimesini mecrûr okurlar. Bu kıraat Medine kurrâsının büyük çoğunluğunun tercihidir. Anlamı da şöyle olur: وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ أَنْ يَفْدُوهُ طَعَامَ مِسْكِينٍ "Oruca güç getiremeyenler, onun yerine bir yoksulun yiyeceğini fidye vermesidir." الْفِدْيَةُ yerine أَنْ يَفْدِيَهُ kullanıldığı için الطَّعَامُ kelimesinin muzafı yapıldı. Nitekim şu kullanımda da aynı şey söz konusudur: لَزِمَتْنِي غَرَامَةُ دِرْهَمٍ

340 Bakara 2/184.
341 Bakara 2/184.

لَكَ "Benim sana bir dirhem borcum oldu" yani; (لَزِمَنِي أَنْ أُغْرَمَ لَكَ دِرْهَمًا) "Sana bir dirhem ödemem gerek."[342]

2- Diğer bir grup الْفِدْيَةُ kelimesini {فِدْيَةٌ} *"fidye"*[343] şeklinde tenvinli, الطَّعَامُ kelimesini de, farz olan orucu bozan kimseye gereken fidye anlamını الطَّعَامُ kelimesi ile açıklama bâbında merfû okurlar. لَزِمَنِي غَرَامَةُ دِرْهَمٍ لَكَ kullanımında "ne ve ne kadar" olduğu konusunda borç (غَرَامَةٌ) mânasını "dirhem" ile açıklaması, âyetteki kullanıma benzer bir kullanımdır. Bu kıraat de Irak kurrâsının çoğunluğunun tercihidir.[344] **[3/180]**

İki kıraatten doğruya en yakın olanı الفِدْيَةُ kelimesini الطَّعَامُ kelimesine muzaf kılınarak tenvinsiz, الطَّعَامُ kelimesini de mecrûr okumak suretiyle فِدْيَةُ طَعَامٍ şeklinde okuyanların kıraatidir. Çünkü الفِدْيَةُ kelimesi fiilin ismidir (mastar). Bu ise oruç yerine fidye olarak verilen yiyecekten başka bir şeydir. Bu sebeple فَدَيْتُ صَوْمَ هَذَا الْيَوْمِ بِطَعَامٍ مِسْكِينٍ، أُفْدِيهِ فِدْيَةً "Bugünün orucunun yerine bir yoksulun yiyeceğini fidye olarak verdim" cümlesini kullanılan, mastar mânasında kullanmıştır. Nitekim جَلَسْتُ جِلْسَةً ve مَشَيْتُ مِشْيَةً kullanımlarında olduğu gibi الْفِدْيَةُ mastardır, الطَّعَامُ ise fiilden başkadır. Durum böyle olunca, الْفِدْيَةُ kelimesinin الطَّعَامُ kelimesine muzaf yapılarak okunması şeklindeki kıraatin daha sahih kıraat olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, الطَّعَامُ kelimesi -bu görüştekilere göre- bizzat الْفِدْيَةُ olduğu için, الْفِدْيَةُ kelimesinin الطَّعَامُ kelimesine izafeti terk eden kıraat daha sahihtir, diyenlerin görüşünün bâtıl olduğu da açıkça ortaya çıkmıştır. Bu görüşün sahibine şöyle denilir: "Şunu biliyoruz ki الْفِدْيَةُ kelimesi مَفْدِيًّا 'fidye veren', مَفْدِيًّا بِهِ 'kendisi karşılığında fidye verilen' ve فِدْيَةً 'fidye' kelimelerini iktiza eder. Şayet kelimesi الْفِدْيَةُ الطَّعَامُ ise, oruç da مَفْدِيًّا بِهِ 'kendisi karşılığında fidye verilen' ise o halde fidye fiilinin ismi olan فِدْيَةً 'fidye' nerededir? Bu görüşün hatalı olduğu apaçıktır." **[3/181]**

d. الْمِسْكِينُ Kelimesinin Kıraati

الطَّعَامُ kelimesine gelince, o da الْمِسْكِينُ kelimesine muzaf olmuştur. الْمِسْكِينُ kelimesinin okunuşunda da kıraat âlimleri ihtilaf etmişlerdir:

---

342 Nâfi' ve İbn Âmir'in kıraatidir. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 124.

343 Bakara 2/184.

344 İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Ebû Zür'a İbn Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s.124.

1- Bir kısım kurrâ الْمِسْكِينُ kelimesini müfred olarak okumuşlardır.[345] Anlamı şu şekildedir: وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ وَاحِدٍ لِكُلِّ يَوْمٍ أَفْطَرَهُ "Oruç tutmaya gücü yetmeyen kimsenin tutamadığı her bir oruç için bir yoksulun yiyeceğini fidye olarak vermesi gerekir."

[٢٧٩٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ الْجُعْفِيُّ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو: «أَنَّهُ قَرَأَ {فِدْيَةٌ} رَفْعٌ مُنَوَّنٌ {طَعَامُ} رَفْعٌ بِغَيْرِ تَنْوِينٍ {مِسْكِينٍ}. وَقَالَ: عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينٌ.»

2793. Muhammed b. Yezid er-Rufaî' bana, Hüseyin el-Cu'fî, tarikiyle Ebû Amr'ın {فِدْيَةٌ} *"fidye"*[346] kelimesini merfû ve tenvinli, {طَعَامُ} *"doyum"*[347] kelimesini merfû ve tenvinsiz, {مِسْكِينٍ} *"yoksul"*[348] kelimesini de mecrûr ve tenvinli şekilde okuduğunu rivayet etti ve şöyle dedi: "Her gün için bir miskin doyurmak." Irak kurrâsının çoğu bu kıraati tercih etmişlerdir.

2- Diğerleri ise (فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ) şeklinde cemi olarak okumuşlardır.[349] Anlamı şu şekilde olur: "Oruca güç getiremeyenler, bütün Ramazan ayının orucunu tutamadığı durumda, bütün bir ayın fidyesini yiyecek olarak yoksullara vermeleri gerekir."

[٢٧٩٤] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الرِّفَاعِيُّ، عَنْ يَعْقُوبَ، عَنْ بَشَّارٍ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ الْحَسَنِ، «طَعَامُ مَسَاكِينَ عَنِ الشَّهْرِ، كُلِّهِ.»

2794. Ebû Hişâm Muhammed b. Yezîd er-Rifâ'î bize, Yakub, Beşşâr, Amr tarikiyle Hasan'ın şöyle dediğini nakletti: "طَعَامُ مَسَاكِينَ عَنِ الشَّهْرِ، كُلِّهِ 'Tutamadığı bütün ayın yerine yoksulları yedirmek.'"

Bu iki kıraat içerisinde en çok beğendiğim, "Oruç tutmaya gücü yetmeyen kimsenin, tutamadığı her bir gün için bir yoksulu doyurması" anlamında {طَعَامُ مِسْكِينٍ} *"bir yoksul doyumu"*[350] şeklindeki müfred kulla-

345 İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr ve Kisâî'nin kıraatidir. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a'*, s. 176.
346 Bakara 2/184.
347 Bakara 2/184.
348 Bakara 2/184.
349 Nâfi' ve İbn Âmir'in kıraatidir. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 176.
350 Bakara 2/184.

nımdır. Çünkü bir gün oruç tutamayanın hükmü, bizi tüm ayı tutamayanın hükmüne ulaştırır. Fakat tüm ayı tutamayanın hükmü içerisinde bir gün veya bir aydan az süre tutamayanın hükmüne ulaştıracak herhangi bir yol yoktur. Ayrıca müfred ile cemi ifade edilebilir fakat cemi ile müfred ifade edilemez. Bu sebeple الْمِسْكِينُ kelimesini müfred okuyan kıraati tercih ettik. **[3/182]**

e. Kişinin Oruç Tutamadığı Durumda Yoksula Yedirmesi Gereken Yiyeceğin Miktarı

Âlimler, kişinin oruç tutamadığı durumda yoksula yedirmesi gereken yiyeceğin miktarı hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Oruç tutulamayan her bir gün için yoksullara vermeleri gereken miktar yarım sa' buğdaydır."

2- Bir kısmı ise şöyle dedi: "Oruç tutulamayan her bir gün için yoksullara vermeleri gereken miktar, buğday veya diğer azıklar cinsinden bir müdd kadardır."

3- Diğer bir kısmı da şunu söyledi: "Bu miktar buğdaydan yarım sa', hurma ve kuru üzümden ise birer sa'dır."

4- Diğer bazıları şöyle söyledi: "Oruç tutamayan kimsenin oruç tutmadığı gün yediği kadarını verir."

5- Başka bir kısmı da şunu ifade etti: "Bir sahur ve bir akşam yemeği verir ki bu yoksul için iftar olur."

Bu konudaki görüşleri daha önce zikrettiğimiz için burada tekrar etmeyi uygun görmedik.

3. {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} "Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} *"Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır."* sözünün tefsiri:

Tefsirciler bu âyetin tevili hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bazıları, bizim de rivayet ettiğimiz, şu görüşü benimsedi:

[٢٧٩٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} فَزَادَ طَعَامَ مِسْكِينٍ آخَرَ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ}.»

2795. Muhammed b. Amr bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebi Necîh, Mücâhid ve Atâ tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa...'*[351] sözünün mânası 'Başka bir yoksula daha verirse bu onun için daha hayırlıdır' demektir. *"Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."*[352]

[٢٧٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.

2796. Ebû Huzeyfe bana, Şibl, İbn Ebî Necîh, Amr b. Dînâr, Atâ tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) aynısını nakletti. **[3/183]**

[٢٧٩٧] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} قَالَ: مَنْ أَطْعَمَ الْمِسْكِينَ صَاعًا.»

2797. Hennâd b. Serî bana, Vekî', Süfyân, Husayf tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa...'*[353] 'Kim bir yoksula bir sa' yiyecek verirse' anlamındadır."[354]

[٢٧٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ: {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} قَالَ «إِطْعَامُ مَسَاكِينَ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ.»

---

351 Bakara 2/184.
352 Bakara 2/184.
353 Bakara 2/184.
354 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/309 (1643).

2798. Müsennâ bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle babası Tâvus'tan {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} *"Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır."*[355] âyeti hakkında şöyle dediğini nakletti: "Her bir gün için birden fazla yoksulu doyurmak onun için daha hayırlıdır."

[٢٧٩٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنْ طَاوُسٍ، «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} قَالَ: طَعَامُ مِسْكِينٍ.»[356]

2799. Müsennâ bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Hanzala tarikiyle Tâvus'un şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *"Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa"*[357] yani (Her bir gün için) bir yoksulu doyurmak' demektir."

[٢٨٠٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنْ طَاوُسٍ، نَحْوَهُ.

2800. Müsennâ bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Hanzala tarikiyle Tâvus'tan benzerini nakletti.

[٢٨٠١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} قَالَ: طَعَامُ مِسْكِينٍ.»

2801. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdurrahman, Süfyân, Leys tarikiyle Tâvus'un şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa...'*[358] yani 'Bir yoksulu doyurmak' demektir.[359]

---

355 Bakara 2/184.

356 Bazı nüshalarda yer alan bu rivayete Türkî, dipnotta yer vermiştir. Türkî, 3/184.

357 Bakara 2/184.

358 Bakara 2/184.

359 Türkî matbu nüshada طَعَامُ مِسْكِينَيْنِ "iki yoksulu doyurmak" şeklinde tesniye geçmektedir. Şâkir nüshasında ise {طَعَامُ مِسْكِينٍ} *"bir yoksul doyumu"* şeklinde müfred geçmektedir. Biz de bunu tercümeye esas aldık.

[٢٨٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، مِثْلَهُ.

2802. Müsennâ bana, Haccâc, Hammâd, Leys tarikiyle Tâvus'tan aynısını nakletti.

[٢٨٠٢] حَدَّثَنِي ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الكَرِيمِ عَنْ عَطَاءٍ مِثْلَهُ.

2802. Bana İbn Beşşâr, Abdurrahman, Süfyân, Abdülkerîm ve Atâ tarikiyle aynısını nakletti.[360] **[3/184]**

[٢٨٠٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عُمَرُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، «أَنَّهُ قَرَأَ: {فَمَنْ تَطَوَّعَ} بِالتَّاءِ خَفِيفَةُ الطَّاءِ {خَيْرًا}، قَالَ: زَادَ عَلَى مِسْكِينٍ.»

2803. Ebû Küreyb bize, Ömer b. Harun, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın {فَمَنْ تَطَوَّعَ} *"Bununla birlikte, gönülden kim yaparsa..."*[361] âyetindeki kelimeyi {ت} harfi ve {ط} harfinin de şeddesiz haliyle okuduğunu, {خَيْرًا} *"bir iyilik..."*[362] ifadesinin anlamı hakkında ise "Bir yoksulu doyurmaktan fazlasını yapar." dediğini nakletti.

[٢٨٠٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} فَإِنْ أَطْعَمَ مِسْكِينَيْنِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ.»

2804. Musa b. Harun bana, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır.'*[363] yani 'İki yoksulu doyurursa bu onun için daha hayırlıdır.' anlamına gelir."[364]

---

360 Bir önceki ile aynı rakamla numaralandırılan bu rivayet bazı nüshalarda ve Şâkir tahkikinde kaydedilmemiştir; Türkî, 3/184.

361 Bakara 2/184.

362 Bakara 2/184.

363 Bakara 2/184.

364 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/309, (1642).

[٢٨٠٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} قَالَ: مَنْ أَطْعَمَ مِسْكِينًا آخَرَ.»

2805. Kâsım bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbn Tâvus tarikiyle babasının (Tâvus) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır.'*[365] yani '(doyurması gereken bir yoksulun yanında) başka bir yoksula daha yedirse' demektir."

2- Diğer bir grup âlim ise âyetin anlamının şöyle olduğunu söyledi: فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَصَامَ مَعَ الْفِدْيَةِ yani "Fidye vermekle beraber oruç tutarsa."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٨٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} يُرِيدُ أَنَّ مَنْ صَامَ مَعَ الْفِدْيَةِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ.»

2806. Müsennâ bana, Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle İbn Şihâb'ın şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır.'*[366] yani 'Her kim hem fidye verir hem de oruç tutarsa bu onun için daha hayırlıdır.'"

3- Diğer bir grup bunun anlamının "Yoksula vereceği yiyeceğin miktarını artırırsa" olduğunu söylerler.

Bu görüşte olanlarla ilgili rivayete gelince:

[٢٨٠٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ، «{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} فَزَادَ طَعَامًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ.»

365 Bakara 2/184.
366 Bakara 2/184.

2807. Kâsım bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *'Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa...'*[367] (fidye olarak vereceği) yiyeceği artırırsa onun için daha hayırlı olur."[368] **[3/185]**

Bize göre bu konudaki en doğru görüş şudur: Yüce Allah;

{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا}

"Bununla birlikte kim gönülden bir iyilik yaparsa"[369] kelâmında hayır cinsinden olan şeylerin tamamını içine alacak şekilde umum ifade kullanmış, bir kısmını dışarda tutarak tahsis etmemiştir. Dolayısıyla fidye ile orucu birleştirmek bir iyiliktir. Aynı şekilde yiyecek verilecek yoksulun sayısını artırmak bir iyilik ve hayırdır, yoksula verilecek günlük yiyeceğini artırmak da yine gönülden yapılan iyiliklerdendir.

Yüce Allah'ın;

{فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا}

"Bununla birlikte her kim gönülden bir iyilik yaparsa..."[370] kavli ile oruç yerine fidye verecek kimse için bu hayırlardan herhangi birini kastetmiş olabilir. Çünkü bunların her biri ziyade hayır ve iyilik cinsindendir.

4. {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın, {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."* sözünün tefsiri:

Yüce Allah bununla; "Size farz olan Ramazan orucunu tutmanız sizin için fidye vermek ve oruç tutmamaktan daha hayırlıdır." mânasını kastetmiş olabilir.

---

367 Bakara 2/184.
368 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7582).
369 Bakara 2/184.
370 Bakara 2/184.

[٢٨٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ} وَمَنْ تَكَلَّفَ الصِّيَامَ فَصَامَهُ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ.»

2808. Musa b. Harun bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ} *'Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.'*[371] sözü 'Kime oruç farz olursa, oruç tutması onun için daha hayırlıdır.' demektir."[372]

[٢٨٠٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ} «أَيْ أَنَّ الصِّيَامَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنَ الْفِدْيَةِ.»

2809. Müsennâ bana, Ebû Sâlih, Leys, Yunus tarikiyle İbn Şihâb'ın şöyle dediğini nakletti: {وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ} *'Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.'*[373] Oruç tutmak sizin için fidye vermekten daha hayırlıdır."

[٢٨١٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ}.»

2810. Muhammed b. Amr bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: *'Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.'"*[374] **[3/186]**

{إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}

"Eğer bilirseniz"[375] kavline gelince yani; "Ey iman edenler! Tutmayıp fidye vermek ya da Allah'ın size emrettiği orucu tutma şeklinde iki durumdan hangisinin sizin için daha hayırlı olduğunu bilirseniz." demektir.

---

371 Bakara 2/184.
372 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/309, (1644).
373 Bakara 2/184.
374 Bakara 2/184. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/309, (1645).
375 Bakara 2/184.

[BAKARA SÛRESİ 185. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

"(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir." **(Bakara 2/185)**

1. {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ} "(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın; {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ} *"(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer (et-Taberî) dedi ki: الشَّهْرُ kelimesinin aslı "Bir kimsenin kılıcını kınından çekip vurmak istediği kişiye doğrulttuğunda"; قَدْ شَهَرَ فُلَانٌ سَيْفَهُ kullanımında olduğu gibi الشُّهْرَةُ kelimesinden geldiği söylenmiştir. Yine hilal doğduğunda شَهَرَ الشَّهْرُ ve aya girdiğimizde أَشْهَرْنَا نَحْنُ denilir.

a. رَمَضَانُ "Ramazan"

رَمَضَانُ kelimesine gelince, Arap dili âlimlerinden biri şunu ortaya attı: "Bu ay, şiddetli sıcaklıktan dolayı eklemlerin bile kavrulduğu bir mevsim olmasından dolayı bu isimle isimlendirildi. Nitekim kendisinde hac

yapıldığı için hac yapılan aya zilhicce ismi verildi; konar-göçerlerin ikâmet yerlerini değiştirmeleri sebebiyle Rebîülevvel, Rebîülâhir ismi verildi."

Mücâhid ise Allah'ın bir ismi olması ihtimalinden dolayı tek başına "Ramazan" denmesini hoş karşılamamıştır.

[٢٨١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُجَاهِدٍ «أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يُقَالَ، رَمَضَانُ، لَعَلَّهُ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ، لَكِنَّ نَقُولُ كَمَا قَالَ اللَّهُ تعالى {شَهْرُ رَمَضَانَ}.»

2811. Müsennâ bana, Ebû Nuaym, Süfyân tarikiyle Mücâhid'den, "Allah'ın bir ismi olması ihtimalinden dolayı 'Ramazan' denmesini hoş karşılamadığını, bunun yerine Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de kullandığı gibi {شَهْرُ رَمَضَانَ} *'Ramazan ayı'*[376] denmesi gerektiğini" nakletti.[377] **[3/187]**

b. {شَهْرُ} "Şehr"

Daha önce de açıkladığım üzere {شَهْرُ} *"ay"*[378] kelimesi {أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ} *"sayılı günler"*[379] tamlamasına dönen هُنَّ zamirinin haberi olarak merfûdur. هُنَّ شَهْرُ رَمَضَانَ anlamındadır veya ذَلِكَ شَهْرُ رَمَضَانَ takdirinde mahzûf bir mübtedanın haberi olduğu için merfû olması da caizdir. Ya da كُتِبَ عَلَيْكُمْ شَهْرُ رَمَضَانَ takdirinde mahzûf bir meçhul fiilin nâib-i fâili olarak da merfû olabilir.

1- Bazı kurrâ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ أَنْ تَصُومُوا شَهْرَ رَمَضَانَ takdirinde شَهْرَ kelimesini mansûb okumuşlardır.[380]

2- Bazıları da أَنْ تَصُومُوا شَهْرَ رَمَضَانَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ mânasında شَهْرَ kelimesini mansûb okumuşlardır. Oruç tutmayı emreden mahzûf bir emir ile de mansûb olabilir. Sanki شَهْرَ رَمَضَانَ فَصُومُوهُ denilmiş gibi olur.

---

376 Bakara 2/185.

377 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/309, (1648); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/183. İbnü'l-Cevzî *el-Mevzûât*, (2/187) adlı eserinde der ki: "Hiç kimse Ramazan'ın Allah'ın bir adı olduğunu söylemedi. İcmâ ile Allah'ın Ramazan ile isimlendirilmesi caiz değildir." *Sahîhayn*'da Ebû Hüreyre'den nakledilen hadiste şöyle geçmektedir: "إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فُتِحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ", Beyhakî, *Sünen*, 4/202; İbn Hacer, *el-Feth*, 4/112.

378 Bakara 2/185.

379 Bakara 2/184.

380 Bu kıraat, Mücâhid, Şehr b. Havşeb ve Harun el-Aver tarikiyle Ebû Amr'ın; Ebû Amr'a, Hafs rivayetiyle Âsım'ın kıraatidir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/38.

Zaman zarfı olarak da mansûb olması caizdir. Sanki şöyle denilmiştir: كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ

c. {الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} "Kur'ân'ın kendisinde indirildiği ay"

{الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} *"Kur'ân'ın kendisinde indirildiği ay"*[381] sözüne gelince, zikredildiğine göre Kur'ân-ı Kerîm Ramazan ayı içerisinde bulunan Kadir gecesinde, Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına inmiştir. Daha sonra ise, Allah'ın nüzûlünü murad ettiği şekilde Hz. Peygamber'e (sav) inmeye başlamıştır.

[٢٨١٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ حَسَّانَ بْنِ أَبِي الْأَشْرَسِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً مِنَ الذِّكْرِ فِي لَيْلَةِ أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنْ رَمَضَانَ، فَجُعِلَ فِي بَيْتِ الْعِزَّةِ.» قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ: وَقَالَ ذَلِكَ السُّدِّيُّ.

2812. Ebû Küreyb bana, Ebû Bekir b. Ayyâş, A'meş, Hassan b. Ebi'l-Eşres, Saîd b. Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Kur'ân-ı Kerîm, Ramazan ayının yirmi dördüncü gecesinde tamamı Beytü'l-İzze'ye indirilmiştir."[382]

Ebû Küreyb, Ebû Bekr'den nakille bunu Süddî'nin dediğini nakletti. **[3/188]**

[٢٨١٣] حَدَّثَنِي عيسى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ حَسَّانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ «نَزَلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَجُعِلَ فِي سَمَاءِ الدُّنْيَا.»

381 Bakara 2/185.

382 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/533; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (7991,11689); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (12381-12382); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/222-223; İbn Dureys, *el-Fezâil*, (118); Beyhakî, *ed-Delâil*, 7/131; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (390); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189.

2813. İsa b. Osman bana, Yahyâ b. İsa, A'meş, Hassân tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti: "Kur'ân-ı Kerîm, Ramazan ayında bulunan Kadir gecesinde bir bütün olarak dünya semasına indirildi."[383]

[٢٨١٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، قَالَ: ثَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ وَاثِلَةَ، «عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَزَلَتْ صُحُفُ إِبْرَاهِيمَ أَوَّلَ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ، وَأُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ لِسِتٍّ مَضَيْنَ مِنْ رَمَضَانَ، وَأُنْزِلَ الْإِنْجِيلُ لِثَلَاثَ عَشْرَةَ خَلَتْ، وَأُنْزِلَ الْقُرْآنُ لِأَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنْ رَمَضَانَ.»

2814. Ahmed b. Mansûr bize, Abdullah b. Recâ', İmrân el-Kettân, Katâde, İbn Ebî Melih, Vâsile tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu nakletti: "Hz. İbrahim'e inen sahifeler Ramazan ayının ilk gecesinde, Tevrat, Ramazan ayından altı gün geçtikten sonra, İncil de on üçüncü gecesinde, Kur'ân ise Ramazan ayının yirmi dördüncü gecesinde nâzil olmuştur." [384]**[3/189]**

[٢٨١٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} أَمَا {أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ}، فَإِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ «شَهْرُ رَمَضَانَ، وَاللَّيْلَةُ الْمُبَارَكَةُ: لَيْلَةُ الْقَدْرِ، فَإِنَّ لَيْلَةَ الْقَدْرِ هِيَ اللَّيْلَةُ الْمُبَارَكَةُ، وَهِيَ مِنْ رَمَضَانَ، نَزَلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً مِنَ الزَّبُرِ إِلَى الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ، وَهُوَ مَوْقِعُ النُّجُومِ، فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا حَيْثُ وَقَعَ الْقُرْآنُ، ثُمَّ نُزِّلَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَمْرِ، وَالنَّهْيِ وَفِي الْحُرُوبِ رَسَلًا رَسَلًا.»

2815. Musa b. Harun bana, Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî tarikiyle {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} *"Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."*[385] âyetinde geçen {أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} *"Kur'ân kendisinde indirildi"*[386] ifadesi

383 İbn Dureys, *el-Fezâil*, (119).

384 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/310(1649); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 22/75 (185); *el-Evsat* (3740); Beyhakî, *Sünen*, 9/188; Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, (2248); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (494); Ahmed, *Müsned*, 28/191 (16984); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189.

385 Bakara 2/185.

386 Bakara 2/185.

hakkında İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: " اللَّيْلَةُ الْمُبَارَكَةُ, شَهْرُ رَمَضَان Kadir gecesidir, Kadir gecesi de mübarek gecedir. O da Ramazan ayının içerisindedir. Kur'ân-ı Kerîm bir bütün olarak Levh-i Mahfûz'dan Beyt-i Ma'mûr'a nâzil oldu. O (Beyt-i Ma'mûr) da dünya semasındaki yıldızların bulunduğu yerdir ki Kur'ân oraya nâzil oldu. Daha sonra emir ve nehiyleriyle, savaşlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'e (sav) peyderpey indirildi."[387]

[٢٨١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ، فَكَانَ اللَّهُ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوحِيَ مِنْهُ شَيْئًا أَوْحَاهُ، فَهُوَ قَوْلُهُ: {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ}.»

2816. İbn Müsennâ bize, Abdülvehhâb, Dâvûd, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Kur'ân, Kadir gecesinde dünya semasına indirildi. Daha sonra Yüce Allah, ondan bir şeyi vahyetmeyi irade ettiğinde onu vahyederdi. Şu âyette ifade edilen de budur: {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ} *'Şüphesiz, biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik.'"*[388]

[٢٨١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، وَزَادَ فِيهِ: فَكَانَ بَيْنَ أَوَّلِهِ وَآخِرِهِ عِشْرُونَ سَنَةً.

2817. İbn Müsennâ bize, İbn Ebî Adî, Dâvûd, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) yukarıdaki rivayetin benzerini nakletti. Ancak o şu ziyadede bulundu: "(Kur'ân'ın ilk inen âyetiyle son inen âyeti arasında) yirmi sene vardı."[389]

[٢٨١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «نَزَلَ الْقُرْآنُ كُلُّهُ جُمْلَةً وَاحِدَةً فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ فِي رَمَضَانَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَكَانَ اللَّهُ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُحْدِثَ فِي الْأَرْضِ شَيْئًا أَنْزَلَهُ مِنْهُ حَتَّى جَمَعَهُ.»

---

387 Metinde geçen رَسْلًا kelimesi; peş peşe gelen grup ve parça mânasındadır. Müfredi الارْسَال'dir. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/222; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189.

388 İbn Ebî Şeybe, 10/533; Ebû Ubeyd, *el-Fezâil*, s. 222; İbnü'd-Dureys, *el-Fezâil*, (116); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (7990); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/222; Beyhakî, *ed-Delâil*, 8/131-132; *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (497).

389 Nesâî, *el-Kübra*, (7989).

2818. İbn Müsennâ bize, Abdüla'lâ, Dâvûd, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) şöyle nakletti: "Kur'ân bir bütün olarak Ramazan ayı içerisinde bulunan Kadir gecesinde dünya semasına indi. Allah Teâlâ yeryüzünde konuşmayı dilediğinde ondan bir kısmını indirirdi. Ta ki tamamını bir araya toplayana kadar." [390] **[3/190]**

[٢٨١٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «نَزَلَ الْقُرْآنُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ السَّمَاءِ الْعُلْيَا إِلَى السَّمَاءِ جُمْلَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ فَرَّقَ فِي السِّنِينَ بَعْدَ قَالَ: وَتَلَا ابْنُ عَبَّاسٍ، هَذِهِ الْآيَةَ: {فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ} قَالَ: نُزِّلَ مُتَفَرِّقًا.»

2819. Yakub bana, Hüşeym, Husayn, Hakîm b. Cübeyr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Kur'ân, bir bütün olarak, Kadir gecesinde yukarı (uzak) semadan (السَّمَاءُ العُلَى) dünya semasına indi. Daha sonra seneler içerisinde yavaş yavaş nâzil oldu."

Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'ın (ra) daha sonra {فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ} *"Yıldızların yerlerine yemin ederim ki"*[391] âyetini okuduğunu ve şunu eklediğini nakletti: "Parça parça indirildi."[392]

[٢٨٢٠] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ «بَلَغَنَا أَنَّ الْقُرْآنَ، نَزَلَ جُمْلَةً وَاحِدَةً إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا.»

2820. Yakub bize, İbn Uleyye, Dâvûd'un tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "Bize ulaştığına göre Kur'ân-ı Kerîm, dünya semasına bir bütün olarak, tek parça halinde indirildi."

[٢٨٢١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَرَأَهُ ابْنُ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: «{شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، «نَزَلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً عَلَى جِبْرِيلَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ، فَكَانَ لَا يَنْزِلُ مِنْهُ إِلَّا بِأَمْرٍ" قَالَ ابْنُ

390 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/222; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (498); İbnü'd-Dureys, *el-Fezâil*, (117).

391 Vâkıa 56/75.

392 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/530; Beyhakî, *eş-Şuab*, (2250).

جُرَيْجٍ: « كَانَ يُنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ كُلُّ شَيْءٍ يُنَزَّلُ مِنَ الْقُرْآنِ فِي تِلْكَ السَّنَةِ، فَيَتَنَزَّلُ ذَلِكَ مِنَ السَّمَاءِ السَّابِعَةِ عَلَى جِبْرِيلَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَلَا يُنَزِّلُ جِبْرِيلُ مِنْ ذَلِكَ عَلَى مُحَمَّدٍ إِلَّا مَا أَمَرَهُ بِهِ رَبُّهُ وَمِثْلُ ذَلِكَ: {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ} وَ {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ}.»

2821. Müsennâ bana, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek'in yoluyla İbn Cüreyc {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} *"Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."*[393] âyeti hakkında İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Kur'ân Cebrâil'e Kadir gecesinde bir bütün olarak indirildi. O, sadece kendisine emredileni indi."

İbn Cüreyc dedi ki: "Kur'ân'dan, bir sene içerisinde indirilecek olan tamamı Kadir gecesinde indirilir daha sonra yedinci semadan dünya semasına, Cebrâil'e (as) indirilirdi. Cebrâil (as) de kendisine emredilen dışında başka bir şeyi Hz. Peygamber'e (sav) indiremezdi. {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ} *'Şüphesiz, biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik.'*[394] ve {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ} *'Biz onu mübarek bir gecede indirdik.'*[395] âyetleri bununla ilgilidir."[396]

[٢٨٢٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْمُجَالِدِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ لَهُ رَجُلٌ « إِنَّهُ قَدْ وَقَعَ فِي قَلْبِي الشَّكُّ مِنْ قَوْلِهِ: {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} وَقَوْلِهِ: {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ} وَقَوْلِهِ: {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ} وَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ فِي شَوَّالٍ، وَذِي الْقَعْدَةِ وَغَيْرِهِ قَالَ «إِنَّمَا أُنْزِلَ فِي رَمَضَانَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَلَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ جُمْلَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَى مَوَاقِعِ النُّجُومِ رَسْلًا فِي الشُّهُورِ، وَالْأَيَّامِ.»

2822. Müsennâ bana, İshâk, Ubeydullah b. Musa, İsrâil, Süddî, Muhammed b. Ebi'l-Mücâlid, Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) şöyle nakletti: "Bir adam İbn Abbas'a gelerek;

393 Bakara 2/185.
394 Kadir 97/1.
395 Duhân 44/2.
396 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189.

{شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ} *'Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır.'*[397], {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ} *'Biz onu mübarek bir gecede indirdik.'*[398] ve {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ} *'Şüphesiz, biz onu (Kur'ân'ı) Kadir gecesinde indirdik.'*[399] âyetleri hakkında kalbimde bir şüphe hâsıl oldu. Halbuki Allah, Kur'ân'ı Şevval, Zilkâde ve diğer aylarda da indirmiştir' dedi. İbn Abbas şöyle cevap verdi:

'Kur'ân, Kadir gecesi ve mübarek gece denilen gecede tek parça halinde bir bütün olarak (yıldızların bulunduğu mekâna) nâzil oldu. Daha sonraki gün ve aylarda peyderpey yıldızların bulunduğu mekândan indirildi.'"[400] **[3/191]**

d. {هُدًى لِلنَّاسِ} "İnsanlar için bir hidâyet rehberi"

{هُدًى لِلنَّاسِ} *"insanlar için bir hidâyet rehberi"*[401] kavli; insanları hak yola ve en doğru metoda götüren anlamındadır.

e. {وَبَيِّنَاتٍ} "Apaçık deliller"

{وَبَيِّنَاتٍ} *"apaçık deliller"*[402] ise "hidâyet etmede apaçık" mânasındadır. Yani Allah'ın (cc) hududunu, farzlarını, helâl ve haramlarını beyân etmede apaçık.

f. {وَالْفُرْقَانِ} "Hak ile bâtılı ayırma"

{وَالْفُرْقَانِ} *"Hak ile bâtılı ayırma"*[403] hak ile bâtılın arasını ayıran anlamındadır.

[٢٨٢٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «أَمَّا {وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ} فَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْحَلَالِ، وَالْحَرَامِ.»

---

397 Bakara 2/185.
398 Duhân 44/2.
399 Kadir 97/1.
400 İbn Ebî Hâtim, 1/310, (16509); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (501); Taberânî, *el-Kebîr*, (12090); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/189.
401 Bakara 2/185.
402 Bakara 2/185.
403 Bakara 2/185.

2823. Musa b. Harun bana, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin {وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ} *"doğru yolu ve hak ile bâtılı ayırmanın apaçık delilleri"*[404] âyeti hakkında "Helâl ve haram hususunda apaçık deliller" dediğini nakletti."[405]

2. {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} "Sizden kim bu aya erişirse onu oruçlu geçirsin"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *"Sizden kim bu aya erişirse onu oruçlu geçirsin."* sözünün tefsiri:

a. شُهُودُ الشَّهْرِ "Aya erişmek"

Tefsirciler شُهُودُ الشَّهْرِ "aya erişmek" anlamı hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bazıları dedi ki: "Bu, mukîm olan kimsenin yurdunda ikâmet etmesidir." Dediler ki: "Her kim yurdunda mukîm olduğu halde Ramazan ayına erişecek olursa Ramazan ayının tamamının orucunu tutması gerekir. Ramazan ayına mukîm olarak eriştikten sonra ister yolcu olsun isterse de hiç yolculuğa çıkmayıp Ramazan ayı boyunca mukîm olsun fark etmez." **[3/192]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٨٢٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الدَّامِغَانِيُّ، قَالَا، ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ يَحْيَى، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} قَالَ «هُوَ إِهْلَالُهُ بِالدَّارِ. يُرِيدُ إِذَا هَلَّ وَهُوَ مُقِيمٌ.»

2824. Muhammed b. Humeyd ve Muhammed b. İsa ed-Dâmiğânî bana, İbnü'l-Mübârek, Hasan b. Yahyâ, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Sizden kim bu aya erişirse oruç tutsun.'*[406] yani, 'kendi şehrinde mukîmken o aya erişirse, Ramazan ayı girdiğinde, o kimse mukîm ise' demektir."[407]

---

404 Bakara 2/185.
405 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/311, (1654).
406 Bakara 2/185.
407 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

[٢٨٢٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي قَوْلِهِ «{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} فَإِذَا شَهِدَهُ وَهُوَ مُقِيمٌ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ أَقَامَ، أَوْ سَافَرَ، وَإِنْ شَهِدَهُ وَهُوَ فِي سَفَرٍ، فَإِنْ شَاءَ صَامَ، وَإِنْ شَاءَ أَفْطَرَ.»

2825. Yakub b. İbrahim bana, Hüşeym, Husayn, ona rivayet eden bir kişi tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Sizden kim bu aya erişirse oruç tutsun.'*[408] yani 'Kim mukîm iken Ramazan ayına ulaşırsa, ister mukîm isterse de daha sonra seferî olsun, o kimsenin oruç tutması gerekir. Eğer o kimse seferî iken Ramazan ayına ulaşırsa ister oruç tutar isterse de tutmaz' demektir."[409]

[٢٨٢٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبِيدَةَ، فِي الرَّجُلِ يُدْرِكُهُ رَمَضَانُ ثُمَّ يُسَافِرُ، قَالَ «إِذَا شَهِدْتَ أَوَّلَهُ فَصُمْ آخِرَهُ، أَلَا تَرَاهُ يَقُولُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2826. Bana Yakub, İbn Uleyye, Eyyûb, Muhammed tarikiyle Abîde'den onun, Ramazan ayına ulaşıp sonrasında da sefere çıkan bir adam hakkında şöyle dediğini nakletti: "Eğer 'Sen Ramazan'ın başına ulaşırsan sonunu da tut. Zira sen, Allah'ın{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Sizden kim bu aya erişirse oruç tutsun.'*[410] âyetini görmüyor musun?'"[411]

[٢٨٢٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ هِشَامٍ الْقُرْدُوسِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبِيدَةَ، عَنْ رَجُلٍ أَدْرَكَ رَمَضَانَ وَهُوَ مُقِيمٌ، قَالَ «مَنْ صَامَ أَوَّلَ الشَّهْرِ فَلْيَصُمْ آخِرَهُ، أَلَا تَرَاهُ يَقُولُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2827. Bana Yakub, İbn Uleyye, Hişâm el-Kurdûsî, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle Abîde'ye şöyle sorulduğunu nakletti: "'Mukîmken Ramazan'a ulaşan kimse hakkında ne dersiniz?' Şöyle cevap verdi:

---

408 Bakara 2/185.
409 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1656.
410 Bakara 2/185.
411 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7759); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/18.

'Kim Ramazan ayının başına ulaşırsa sonunu da tutsun. Zira sen, Allah'ın {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.'*[412] âyetini görmüyor musun?' diye ekledi."

[٢٨٢٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «أَمَّا مَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ، فَمَنْ دَخَلَ عَلَيْهِ رَمَضَانُ وَهُوَ مُقِيمٌ فِي أَهْلِهِ فَلْيَصُمْهُ، وَإِنْ خَرَجَ فِيهِ فَلْيَصُمْهُ فَإِنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهِ وَهُوَ فِي أَهْلِهِ.»

2828. Müsennâ bana, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "Mukîm olduğu halde Ramazan'a ulaşan kimse ailesinin yanında olursa oruç tutsun, sefere çıksa dahi oruca devam etsin. Çünkü kendisi mukîm iken Ramazan ayına ulaşmıştır."[413] **[3/193]**

[٢٨٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، فِيمَا يَحْسِبُ حَمَّادٌ قَالَ «مَنْ أَدْرَكَ رَمَضَانَ وَهُوَ مُقِيمٌ وَلَمْ يَخْرُجْ فَقَدْ لَزِمَهُ الصَّوْمُ، لِأَنَّ اللَّهَ يَقُولُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.»

2829. Müsennâ bana, Haccâc, Hammâd, Katâde, Muhammed b. Sîrîn, Abîde es-Selmânî tarikiyle Ali'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: -Zannedersem Hammâd rivayeti aktarırken şöyle demişti- "Henüz sefere çıkmadan Ramazan ayına ulaşan kimsenin oruç tutması gerekir. Çünkü Allah (cc) {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.'*[414] buyurmaktadır."[415]

[٢٨٣٠] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ. قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيَّ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} قَالَ «مَنْ كَانَ مُقِيمًا فَلْيَصُمْهُ، وَمَنْ أَدْرَكَهُ ثُمَّ سَافَرَ فِيهِ فَلْيَصُمْهُ.»

412 Bakara 2/185.
413 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/312.
414 Bakara 2/185.
415 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/312; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/190.

2830. Bize Hennâd b. Serî, Abdurrahmân, İsmail b. Müslim, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle Abîde es-Selmânî'ye, {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} "*Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.*"[416] âyetini sorduğunu ve Abîde'nin şöyle cevap verdiğini nakletti:

'Mukîm olan kimse orucu tutsun, Ramazan ayına ulaştıktan sonra sefere çıkarsa yine tutsun.'"

[٢٨٣١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، قَالَ «مَنْ شَهِدَ أَوَّلَ رَمَضَانَ فَلْيَصُمْ آخِرَهُ.»

2831. Bize Hennâd, Vekî', İbn Avn, İbn Sîrîn tarikiyle Abîde'nin şöyle dediğini nakletti: "Ramazan ayının başına ulaşan sonuna kadar tutsun."

[٢٨٣٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ عَلِيًّا، كَانَ يَقُولُ «إِذَا أَدْرَكَهُ رَمَضَانُ وَهُوَ مُقِيمٌ ثُمَّ سَافَرَ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ.»

2832. Bize Hennâd, Abde, Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde tarikiyle Hz. Ali'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "Mukîmken Ramazan ayına ulaşan kimse daha sonra sefere çıksa da o kimsenin orucu tutması gerekir."[417]

[٢٨٣٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ، عَنْ عُبَيْدَةَ الضَّبِّيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَانَ يَقُولُ «إِذَا أَدْرَكَكَ رَمَضَانَ فَلَا تُسَافِرْ فِيهِ، فَإِنْ صُمْتَ فِيهِ يَوْمًا أَوِ اثْنَيْنِ ثُمَّ سَافَرْتَ فَلَا تُفْطِرْ صُمْهُ.»

2833. Bize Hennâd, Abdurrahim, Ubeyde ed-Dabbî tarikiyle İbrahim'in (en-Nehaî) şöyle dediğini nakletti: "Mukîm olduğun zaman Ramazan ayına ulaşırsan o ay içerisinde sefere çıkma. Bir iki gün oruç tuttuktan sonra sefere çıkarsan da orucunu bozma, devam et."[418] **[3/194]**

---

416 Bakara 2/185.

417 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/18; Abdürrezzâk (7761), Ma'mer ve Katâde'den mâna olarak nakledip Ali rivayetine ulaşamamış ve ondan duymadığını söylemektedir. Bk. Ebû Zür'a el-Irâkî, *Tuhfetü't-Tahsîl*, s. 262-263; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23 terceme: 4848.

418 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/371, Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

[٢٨٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ، قَالَ كُنَّا عِنْدَ عَبِيدَةَ. فَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} قَالَ «مَنْ صَامَ شَيْئًا مِنْهُ فِي الْمِصْرِ فَلْيَصُمْ بَقِيَّتَهُ إِذَا خَرَجَ قَالَ: وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: إِنْ شَاءَ صَامَ، وَإِنْ شَاءَ أَفْطَرَ.»

2834. Bize Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle Ebu'l-Bahterî'den şöyle nakletti. "Biz Abîde'nin yanındayken şu âyeti okudu: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} *'Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun'*[419] ve 'Şehirdeyken (mukîmken) orucun bir kısmını tutan kimse, sefere çıktığı zaman geri kalanını oruçlu geçirsin' ve İbn Abbas (ra) 'İsterse orucu tutsun isterse tutmasın.' diyordu' dedi."[420]

[٢٨٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ، ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ أُمِّ ذَرَّةَ، قَالَتْ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ، فِي رَمَضَانَ، قَالَتْ: مِنْ أَيْنَ جِئْتَ؟ قُلْتُ: مِنْ عِنْدِ أَخِي حُنَيْنٍ، قَالَتْ: مَا شَأْنُهُ؟ قَالَتْ: وَدَّعْتُهُ يُرِيدُ يَرْتَحِلُ، قَالَتْ «فَأَقْرِئِيهِ السَّلَامَ وَمُرِيهِ فَلْيَقُمْ، فَلَوْ أَدْرَكَنِي رَمَضَانُ وَأَنَا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ لَأَقَمْتُ لَهُ.»

2835. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdülvehhâb ve Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, her ikisi de beraberce Eyyûb, Ebû Yezîd tarikiyle Ümmü Zerre'den şunu nakletti: "Ramazan ayında Hz. Âişe'ye geldim. Dedi ki:

'Nereden geldin?'

'Kardeşim Huneyn'in yanından geldim.' dedim.

'O ne yapıyor?' dedi.

'Sefere çıkmak istiyordu, onunla vedalaştım' dedim, dedi ki:

'Ona selam söyle sefere çıkmasın. Şayet ben yola çıktığım esnada Ramazan ayına ulaşırsam yolculuğumu durdurup mukîm olurum.'"[421]

---

419 Bakara 2/185.

420 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/19; Beyhakî, *Sünen*, 4/246; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

421 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/19; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7764); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

[٢٨٣٦] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ، ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عِيسَى، عَنْ أَفْلَحَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ «جَاءَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَلْحَةَ إِلَى عَائِشَةَ، يُسَلِّمُ عَلَيْهَا، قَالَتْ: وَأَيْنَ تُرِيدُ؟ قَالَ: أَرَدْتُ الْعُمْرَةَ، قَالَتْ" فَجَلَسْتَ حَتَّى إِذَا دَخَلَ عَلَيْكَ الشَّهْرُ خَرَجْتَ فِيهِ، قَالَ: «قَدْ خَرَجَ ثَقَلِي، قَالَتْ. اجْلِسْ حَتَّى إِذَا أَفْطَرْتَ فَاخْرُجْ يَعْنِي شَهْرَ رَمَضَانَ.»

2836. Bize Hennâd, İshâk b. İsa, Eflah tarikiyle Abdurrahmân'ın şöyle dediğini nakletti: "İbrahim b. Talha, Hz. Âişe'ye (ra) gelip selam verdi, Hz. Âişe (ra) dedi ki:

'Nereye gidiyorsun?' İbrahim,

'Umreye gitmek istiyorum.' dedi. Hz. Âişe dedi ki:

'Durdun durdun da Ramazan ayı geldiğinde mi sefere çıkacaksın?' İbrahim dedi ki: 'Eşyalarım[422] çıktı (gönderdim).' Hz. Âişe,

'Oruç bitene kadar sefere çıkma' yani 'Ramazan ayı bitinceye kadar yolculuğa çıkma' dedi."[423] **[3/195]**

2- Diğerleri şöyle dedi:

"{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}"

'Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.'[424] âyetinin anlamı şudur: 'Sizden kim hangi günlerinde bu aya ulaşırsa o günleri oruçlu geçirsin.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٨٣٧] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: أَنَّ أَبَا مَيْسَرَةَ، «خَرَجَ فِي رَمَضَانَ حَتَّى إِذَا بَلَغَ الْقَنْطَرَةَ دَعَا مَاءً فَشَرِبَ.»

2837. Hennâd b. Serî bize, Şerîk tarikiyle Ebû İshâk'ın şöyle dediğini nakletti: "Ebû Meysera, Ramazan ayında sefere çıktı. Kantara bölgesine ulaşınca su istedi ve içti."

---

422 Mal, ürün. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ث ق ل; Türkî, 3/196.
423 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.
424 Bakara 2/185.

[٢٨٣٨] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، قَالَ «خَرَجَ أَبُو مَيْسَرَةَ فِي رَمَضَانَ مُسَافِرًا، فَمَرَّ بِالْفُرَاتِ وَهُوَ صَائِمٌ، فَأَخَذَ مِنْهُ كَفًّا فَشَرِبَهُ وَأَفْطَرَ.»

2838. Hennâd bize, Cerîr tarikiyle Muğîre'nin şöyle dediğini nakletti: "Ebû Meysera, Ramazan ayında sefere çıktı. Oruçlu olduğu halde Fırat'ın yanından geçerken bir avuç su alıp içti ve orucunu açtı."[425]

[٢٨٣٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مَرْثَدٍ: أَنَّ أَبَا مَيْسَرَةَ، «سَافَرَ فِي رَمَضَانَ فَأَفْطَرَ عِنْدَ بَابِ الْجِسْرِ" هَكَذَا قَالَ هَنَّادٌ عَنْ مَرْثَدٍ، وَإِنَّمَا هُوَ أَبُو مَرْثَدٍ.

2839. Hennâd bize, Vekî', Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle Mersed'in şöyle dediğini nakletti: "Ebû Meysera, Ramazan ayında sefere çıktı ve Cisr kapısında (köprünün girişinde) orucunu açtı. O şöyle dedi: 'Hennâd, Mersed'den bu şekilde nakletti. Fakat doğrusu Ebû Mersed şeklindedir.'"

[٢٨٤٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مَرْثَدٍ، «أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ أَبِي مَيْسَرَةَ فِي رَمَضَانَ، فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى الْجِسْرِ أَفْطَرَ.»

2840. Bana Muhammed b. Umâra el-Esedî, Ubeydullah b. Musa, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle Mersed'den şunu nakletti: "Mersed, Ebû Meysera ile beraber Ramazan ayında yolculuğa çıktı, Cisr'e (köprü) gelince orucunu açtı."

[٢٨٤١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَبُو هِشَامٍ، قَالَا: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ «كُنْتُ مَعَ عَلِيٍّ، فِي ضَيْعَةٍ لَهُ عَلَى ثَلَاثٍ مِنَ الْمَدِينَةِ، فَخَرَجْنَا نُرِيدُ الْمَدِينَةَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَعَلِيٌّ، رَاكِبٌ وَأَنَا مَاشٍ، قَالَ: فَصَامَ.» قَالَ هَنَّادٌ: وَأَفْطَرْتُ قَالَ أَبُو هِشَامٍ: وَأَمَرَنِي فَأَفْطَرْتُ.

425 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/19.

2841. Bize Hennâd ve Ebû Hişâm, her ikisi de Vekî', Mes'ûdî, Hasan b. Sa'd tarikiyle babasından (Sa'd) naklederek şöyle dedi: "Ben Hz. Ali (ra) ile birlikte Medine'ye üç merhale uzaklıktaki onun köyündeydim. Ramazan ayında Hz. Ali (ra) binitle ben ise yürüyerek köyden Medine'ye doğru yola çıktık. Hennâd dedi ki: 'O oruç tuttu ben ise tutmadım.' Ebû Hişâm dedi ki: 'Bana emretti, oruç tutmadım.'"[426] **[3/196]**

[٢٨٤٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُتْبَةَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ «كُنْتُ مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَهُوَ جَائِيٌ مِنْ أَرْضٍ لَهُ فَصَامَ، وَأَمَرَنِي فَأَفْطَرْتُ فَدَخَلَ الْمَدِينَةَ لَيْلًا وَكَانَ رَاكِبًا وَأَنَا مَاشٍ.»

2842. Bize Abdurrahmân b. Utbe, Hasan b. Sa'd tarikiyle babasından (Sa'd) şunu nakletti: "Hz. Ali (ra) ile birlikteydim. O kendi arazisinden (köyünden) geliyordu. O oruç tuttu bana da tutmamamı emretti, ben de tutmadım. Şehre geceleyin girerken o binitli ben ise yürüyordum."

[٢٨٤٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عِيسَى بْنِ أَبِي عَزَّةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، «أَنَّهُ سَافَرَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَأَفْطَرَ عِنْدَ بَابِ الْجِسْرِ.»

2843. Bize Vekî' ve İbn Beşşâr, İbn Mehdî, her ikisi de Süfyân, İsa b. Ebî Azze tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "O Ramazan ayında sefere çıktı, Cisr kapısında (şehrin çıkışında) orucunu bozdu."

[٢٨٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: قَالَ لِي سُفْيَانُ «أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ تُتِمَّهُ.»

2844. İbn Beşşâr bize, Abdurrahman tarikiyle şunu nakletti: "Bana Süfyân dedi ki: Orucu tutup Ramazan ayının tamamını tutması bana daha sevimlidir."

426 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/372.

[٢٨٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: «سَأَلْتُ الْحَكَمَ وَحَمَّادًا وَأَرَدْتُ أَنْ أُسَافِرَ فِي رَمَضَانَ فَقَالَا لِي: اخْرُجْ، وَقَالَ حَمَّادٌ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ: أَمَّا إِذَا كَانَ الْعَشْرُ فَأَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يُقِيمَ.»

2845. İbn Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer tarikiyle Şu'be'nin şöyle dediğini nakletti: "Ramazan ayında yolculuk yapmak istediğimi Hakem ve Hammâd'a sordum.

'Çık' dediler. Hammâd, İbrahim'in 'Şayet yolculuk Ramazan'ın ilk on günündeyse sefere çıkmamasının (mukîm kalmasının) daha uygun olduğunu düşünüyorum' dediğini söyledi."

[٢٨٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، قَالَا «مَنْ أَدْرَكَهُ الصَّوْمُ وَهُوَ مُقِيمٌ رَمَضَانَ ثُمَّ سَافَرَ، قَالَا: إِنْ شَاءَ أَفْطَرَ.»

2846. İbn Müsennâ bize, Ebu'l-Velîd, Hammâd, Katâde yoluyla Hasan (el-Basrî) ve Saîd b. Müseyyeb'in şöyle dediğini nakletti: İkisi de dediler ki: "Her kim Ramazan ayına eriştiğinde mukîm iken sonrasında sefere çıkarsa, isterlerse oruç tutmayabilirler." **[3/197]**

3- Diğerleri dediler ki: "{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ} '*Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.*'[427] âyeti 'Her kim akıllı, ergenlik çağına ermiş, mükellef olarak Ramazan ayına erişirse oruç tutsun.' mânasına gelir."

Ebû Hanîfe ve ashabı da bu görüşü savunanlar arasındadır. Onlar şunu diyorlardı: "Ramazan ayına erişen kimse sağlıklı, akıllı, ergenlik çağına ermiş ise onun oruç tutması gerekir. Ramazan ayı girdikten sonra delirirse o açıkladığımız gibi olmuş olur. Ramazan ayı bittikten sonra ayılırsa aklî melekelerinin gittiği günler adedince orucunu tutar. Çünkü o Ramazan ayına ulaşmış ve kendisine farz olmuştur."

Dediler ki: "Kendisi deli olduğu halde Ramazan ayına erişen kimse; şayet aklı başında olsaydı -mükellef olmasına mani başka da bir durum olmadığından- oruç tutması gerekirdi, böyle bir kimse iyileşip aklı başına

427 Bakara 2/185.

gelinceye kadar tutmadığı günleri kaza etmez. Ancak Ramazan ayı bitmeden bir veya birkaç gün önce iyileşse, aklı başına gelse veya ayılsa, ayıldıktan sonra tuttuğu birkaç gün hariç Ramazan ayının tamamını kaza etmesi gerekir. Çünkü birkaç gün de olsa kişi, Ramazan ayına ulaşmış sayılır."

Yine dediler ki: "Ramazan ayına deli olarak giren kimse, Ramazan ayı bitinceye kadar aklı başına gelmemişse ve Ramazan bittikten sonra ayılmışsa, o kimsenin Ramazan orucunu kaza etmesine gerek yoktur. Çünkü o kimse, oruç tutmakla mükellef olarak Ramazan ayına erişenlerden olmamıştır."

Bu tevilin herhangi bir mânası yoktur. Çünkü delilik, şayet orucun farziyeti, ayın tamamında aklını kaybettiği için kendisinden düşen kimsenin durumunu ifade ediyorsa, ayın tamamında herhangi bir şekilde aklî melekelerini kaybeden kimseden de oruç mükellefiyetinin düşmesi anlamına gelir.

Bütün âlimler şu konuda ittifak etmişlerdir: "Her kim Ramazan ayının tamamında, bayılma, birsam hastalığı vs. herhangi bir yolla kaybeder de sonra da Ramazan bittikten sonra iyileşir veya aklı başına gelirse, tüm Ramazan'ı kaza etmesi gerekir." Ümmetin icmâsına muhalefet etmesi geçerli olan hiç kimse buna muhalefet etmemiştir. Burada ittifak varsa, baygınlık yoluyla Ramazan ayının tamamında aklı giden kimse oruç tutması gerekir.

Durum böyle olunca, bu âyetin tefsiri bu görüş sahiplerinin yorumladıkları şekilde değildir. Onlar şöyle diyorlardı: "Kişinin oruçla mükellef olması için Ramazan ayına oruç tutma mükellefi olarak girmesi gerekir." Bu yorumun yanlış olduğu ortaya çıkınca "Mukîmken ve seferde değilken Ramazan ayının ilk günlerine ulaşan kimsenin Ramazan tamamını oruçlu geçirmesi o kimseye farz olur." görüşü daha fasit ve bozuk bir görüş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Resûlullah'tan (sav) gelen rivayetlere baktığımızda görmekteyiz ki; Resûlullah (sav) Ramazan ayında Medine'den Fetih yılından çıktığında bir kısmını tuttu bir kısmını tutmadı, ashabına da oruç tutmamalarını emretti. **[3/198]**

[٢٨٤٧] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «سَافَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ، حَتَّى إِذَا أَتَى عُسْفَانَ نَزَلَ بِهِ، فَدَعَا بِإِنَاءٍ فَوَضَعَهُ عَلَى يَدِهِ لِيَرَاهُ النَّاسُ، ثُمَّ شَرِبَهُ.»

2847. Bize Hennâd, Ebu'l-Ahves, Mansûr, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) Ramazan ayında Medine'den Mekke'ye yolculuğa çıktı. Usfan'a (köyüne) gelince orada konakladı. Bir kap istedi insanlar görsün diye eline aldı ve su içti."

[٢٨٤٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

2848. Bize İbn Humeyd ve Süfyân b. Vekî', her ikisi de Cerîr, Mansûr, Mücâhid, Tâvus, İbn Abbas tarikiyle Resûlullah'tan (sav) benzer hadisi nakletti. **[3/199]**

[٢٨٤٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، ثَنَا عَبِيدَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

2849. Bize Hennâd, Abîde, Mansûr, Mücâhid, Tâvus tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) benzer hadisi nakletti.

[٢٨٥٠] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، قَالَا: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «مَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِسَفَرِهِ عَامَ الْفَتْحِ لِعَشْرٍ مَضَيْنَ مِنْ رَمَضَانَ، فَصَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَامَ النَّاسُ مَعَهُ، حَتَّى إِذَا أَتَى الْكَدِيدَ مَا بَيْنَ عُسْفَانَ، وَأَمَجَ وَأَفْطَرَ.»

2850. Bize Hennâd ve Ebû Küreyb, her ikisi de Yunus b. Bükeyr, İbn İshâk, Zührî, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletmiştir: "Fetih yılında Ramazan'ın ilk on günü geçtikten sonra Resûlullah (sav) sefere çıktı. Hem Resûlullah (sav) oruç tuttu,

hem de onunla birlikte sahabe. Usfân ile Emec arasındaki Kedîd denilen yere gelince orucunu açtı."

[٢٨٥١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَبُو كُرَيْبٍ، قَالَا: ثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَشْرٍ أَوْ لِعِشْرِينَ مَضَتْ مِنْ رَمَضَانَ عَامَ الْفَتْحِ، فَصَامَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالْكَدِيدِ أَفْطَرَ.»

2851. Bize Hennâd ve Ebû Küreyb, her ikisi de Abde, Muhammed b. İshâk, Zührî, Ubeydullah b. Abdullah tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) Fetih yılında, Ramazan ayının ilk on veya yirmi günü geçmişti ki sefere çıktı. Kedîd denilen bölgeye gelinceye kadar oruç tuttu. Kedîd'de ise orucunu açtı." **[3/200]**

[٢٨٥٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا سَالِمُ بْنُ نُوحٍ، قَالَ: ثَنَا عُمَرُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: «خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِثَمَانِ عَشْرَةَ مَضَتْ مِنْ رَمَضَانَ، فَمِنَّا الصَّائِمُ، وَمِنَّا الْمُفْطِرُ، فَلَمْ يَعِبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ.»

2852. İbn Beşşâr bize, Sâlim b. Nûh, Ömer b. Âmir, Katâde, Ebû Nadra tarikiyle Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) ile birlikte Ramazan'ın on sekizinci günü sefere çıktık. İçimizde oruç tutanlar olduğu gibi tutmayanlar da vardı. Oruç tutanlar tutmayanları, tutmayanlar da tutanları ayıplamıyordu."

Bu iki görüşün ikisi de fasiddir, fasid olduklarını daha önce delillendirmiştik. Böylece sahih olan görüşün üçüncü görüş olduğu ortaya çıktı. O da;

{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}

"*Sizden kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.*"[428] âyeti hakkında "Her kim Ramazan ayına erişirse mukîm olduğu bütün günleri oruçlu geçirsin, hasta veya seferde olanlar ise diğer günlerde tutsun" görüşüdür.

428 Bakara 2/185.

3. {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} "Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} "*Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder.*" sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu âyetiyle şunu kastetmiştir: "Ramazan ayı boyunca hasta veya seferde olan kimse oruç tutmaz, Ramazan dışında başka günlerde tutmadığı günleri kaza eder."

a. Allah'ın Ramazan'da Oruç Tutmamaya Müsaade Edip Başka Günlerde Kaza Etmelerinin Farz Olduğu Hastalık

Âlimler, Allah'ın Ramazan'da oruç tutmamaya müsaade edip başka günlerde kaza etmelerinin farz olduğu hastalık hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dedi: "Kişinin namaz için ayakta duramayacak kadar hasta olmasıdır." **[3/201]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٨٥٣] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ شُعْبَةَ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَالَ «إِذَا لَمْ يَسْتَطِعِ الْمَرِيضُ أَنْ يُصَلِّيَ قَائِمًا أَفْطَرَ.»

2853. Bize Muâz b. Şu'be el-Basrî, Şerîk, Muğîre, İbrahim, İsmail b. Müslim tarikiyle Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediğini nakletti: "Hasta kimse, ayakta namaz kılamayacak derecede rahatsız ise oruç tutmasın."

[٢٨٥٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ أَوْ عُبَيْدَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ «فِي الْمَرِيضِ إِذَا لَمْ يَسْتَطِعِ الصَّلَاةَ قَائِمًا: فَلْيُفْطِرْ يَعْنِي فِي رَمَضَانَ.»

2854. Yakub bana, Hüşeym, Muğîre veya Ubeyde tarikiyle İbrahim'in şöyle dediğini nakletti: "Hasta kimse ayakta namaz kılamayacak derecede rahatsız ise oruç tutmasın. Yani Ramazan ayında oruç tutmasın."

[٢٨٥٥] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَسَنَ، مَتَى يُفْطِرُ الصَّائِمُ؟ قَالَ «إِذَا جَهَدَهُ الصَّوْمُ، قَالَ: إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يُصَلِّيَ الْفَرَائِضَ كَمَا أُمِرَ.»

2855. Hennâd bize, Hafs b. Gıyâs tarikiyle İsmail'in şöyle dediğini nakletti: "Hasan'a,

'Oruçla mükellef olan kişi ne zaman oruç tutmaz?' diye sordum. Dedi ki:

'Oruç onu çok fazla zorlarsa' yani o da 'Farz namazları emredildiği şekilde kılamazsa' dedi."

2- Bazıları hastalık hakkında şöyle dedi: "Hasta olan kimsenin hastalığını artırıp artık dayanılamaz bir hal aldığındaki her türlü hastalıktır." Rebî'nin bildirdiğine göre bu görüş Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'nin görüşüdür.

3- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Hastalık olarak isimlendirilen her şeydir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٨٥٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ خَالِدٍ الرَّبَعِيُّ، قَالَ: ثَنَا طَرِيفُ بْنُ شِهَابٍ الْعُطَارِدِيُّ، «أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، فِي رَمَضَانَ وَهُوَ يَأْكُلُ فَلَمْ يَسْأَلْهُ، فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ: إِنَّهُ وَجِعَتْ إِصْبَعِي هَذِهِ.»

2856. Muhammed b. Müsennâ bize, Hasan b. Hâlid Rabeî tarikiyle Tarîf b. Şihâb el-Utâridî'nin şöyle dediğini nakletti: "O, Ramazan ayında Muhammed İbn Sîrîn'in yanına girdiğini ve onun yemek yediğini gördü ama soru sormadı. Yemeği bitirince şöyle dedi:

'Benim bu parmağım acıyor.'" **[3/202]**

Bize göre doğru olan görüş şudur: "Ramazan ayında Allah'ın (cc) Ramazan orucunu tutmamalarına izin verdiği kimselerin hastalık durumu şu şekildedir: Orucu, kişiyi dayanılmayacak şekilde aşırı yorarsa, takat getiremiyorsa bu kişinin oruç tutmaması uygun olabilir. Her kim de bu durumda olursa onun da oruç tutmayıp Ramazan dışında başka günlerde oruç tutması gerekir. Durumu bu şekilde olan kimseye şayet orucu tutmama ruhsatı verilmeseydi o kişi zorlukla sorumlu tutulmuş ve kolaylıktan men edilmiş olur. Tabii ki bu zorluk meselesi Allah'ın (cc), kullarına;

{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ}

'Allah size kolaylık diler zorluk dilemez.'[429] şeklinde haber verdiği şeyin dışında bir durum olur. Ancak oruç, kişiyi takatinin üzerinde yormuyorsa, bu durumda kişi hasta değil sağlıklı olup oruca güç yetirebilir. Böyle kimsenin de oruç tutması farzdır."

{فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}

"Başka günlerde oruç tutsun."[430] âyetinin mânası; Ramazan ayının dışındaki sayılı günlerdir.

b. الْأُخَرُ "el-Uharu"

الْأُخَرُ kelimesi أُخْرَى kelimesinin cemisidir. الْكُبَرِ, الْكُبْرَى, الْقُرْبَى, الْقُرَبِ cemileri gibidir.

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "الأُخَرُ kelimesi günlerin sıfatı değil midir?"

Ona şöyle cevap verilir: Evet öyledir.

Şayet şöyle itiraz ederse: "الْأَيَّامُ kelimesi يَوْمٌ kelimesinin cemisi olup aynı zamanda o kelime müzekker değil midir?"

Evet öyledir. **[3/203]**

Şayet şöyle itiraz ederse: "O halde الْأُخَرُ kelimesinin müfredi nasıl أُخْرَى olarak gelir. Halbuki يَوْمٌ kelimesinin sıfatı آخَرُ olarak gelmeli değil mi?"

Şöyle cevap verilir: الأيَّامُ kelimesinin müfredi olan يَوْمٌ kelimesinin sıfatı الأُخَرُ şeklinde sıfatlanmaz, sıfatı آخَرُ olarak gelir. Çünkü الْأَيَّامُ kelimesi çoğul olduğunda müennese dönüşür. O şekilde vasıflanan kelime de yani sıfat olan kelime de şekil itibarıyla müennese dönüşür. Nitekim şöyle denilir: مَضَتِ الْأَيَّامُ جَمْعٌ "Günlerin tamamı (bütün günler) geçti." Ancak أَجْمَعُونَ veya أَيَّامٌ آخَرُونَ şeklinde kullanılmaz.

429 Bakara 2/185.
430 Bakara 2/184.

Şayet birisi şöyle itiraz ederse: "Allah (cc) şöyle buyurur:

{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}

'Her kim hasta veya seferde olursa başka günlerde oruç tutsun.'[431]

Bunun sana göre mânası, -önceden de vasfettiğin gibi- 'Başka günlerde o kişinin oruç tutmasıdır.' Eğer âyetin mânası bu şekilde ise hasta veya seferde iken oruç tutmaması gereken kişilerden olduğu halde oruç tutan kimse hakkında ne dersin? Oruç tuttuğundan dolayı sevap mı alır yoksa bundan dolayı bu sevaptan mahrum mu olur? Ramazan dışında tutması gerekirken ayın tamamını oruçlu geçiren kimse ne olacak? Hasta veya yolcu olan kimsenin oruç tutması mı gerekir yoksa oruç tutması yasak mıdır veya caiz değil midir? Bu kişinin mukîm olana kadar oruç tutmaması veya iyileşene kadar oruç tutmamaması mı gerekir?"

Ona şöyle cevap verilir: Âlimler bütün bu soruların cevabında ihtilaf etmişlerdir. Biz de bu konudaki ihtilafları zikredeceğiz. Hangisinin daha doğru olduğunu da inşallah açıklayacağız.

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Hastalık esnasında oruç tutmamak Allah (cc) tarafından uyulması gereken bir azimettir, ruhsat değildir." **[3/204]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٨٥٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، جَمِيعًا، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «الْإِفْطَارُ فِي السَّفَرِ عَزْمَةٌ.»

2857. Muhammed b. Beşşâr bize, İbn Ebî Adî ve Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye; hepsi birlikte Saîd, Katâde, Câbir b. Zeyd tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Seferde oruç tutmamak azimettir."

[٢٨٥٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ، عَنْ يَعْلَى، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، أَوْ سُئِلَ عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ،

431 Bakara 2/184.

فَقَالَ «أَرَأَيْتَ لَوْ تَصَدَّقْتَ عَلَى رَجُلٍ بِصَدَقَةٍ فَرَدَّهَا عَلَيْكَ أَلَمْ تَغْضَبْ؟ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ مِنَ اللَّهِ تَصَدَّقَ بِهَا عَلَيْكُمْ.»

2858. Muhammed b. Müsennâ bana, Vehb b. Cerîr, Saîd, Ya'lâ tarikiyle Yusuf b. Hakem'in şöyle dediğini nakletti: "İbn Ömer'e (ra) seferde oruç hakkında bir soru soruldu. Dedi ki:

'Sen bir adama sadaka versen o da o sadakanı geri verse, kızmaz mısın? Bu da Allah'ın size ihsan ettiği bir sadakadır.'"

[٢٨٥٩] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ حُمَيْدٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ «كَانَ أَبِي لَا يَصُومُ فِي السَّفَرِ وَيَنْهَى عَنْهُ.»

2859. Nasr b. Abdirrahmân el-Ezdî bize, Muhâribî tarikiyle Abdülmelik b. Humeyd'in şöyle dediğini nakletti: Ebû Ca'fer dedi ki: "Babam seferde oruç tutmazdı ve tutmayı da yasaklardı."

[٢٨٦٠] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ «أَنَّهُ كَرِهَ الصَّوْمَ فِي السَّفَرِ.»

2860. İbn Humeyd bize, Yahyâ b. Vâdıh, Ubeyde tarikiyle Dahhâk'ın seferde oruç tutmayı hoş karşılamadığını nakletti.

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Seferde oruç tutan kimse mukîm olduğunda kaza etmesi gerekir." **[3/205]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٨٦١] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا رَبِيعَةُ بْنُ كُلْثُومٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَجُلٍ، أَنَّ عُمَرَ، «أَمَرَ الَّذِي صَامَ فِي السَّفَرِ أَنْ يُعِيدَ.»

2861. Nasr b. Ali el-Cehdamî bize, Müslim b. İbrahim, Rebî'a b. Gülsüm, babasından, o da bir adamdan nakletti: "Hz. Ömer (ra) seferde oruç tutan birine kaza etmesini emretti."

[٢٨٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ «أَمَرَ عُمَرُ رَجُلًا صَامَ فِي السَّفَرِ أَنْ يُعِيدَ صَوْمَهُ.»

2862. İbn Müsennâ'nın bize Muhammed b. Ebî Adî, Şu'be, Amr b. Dînâr, Benî Temîm'den bir adam, o da babasından nakletti: "Hz Ömer (ra) seferde oruç tutan bir adama orucunu kaza etmesini emretti."

[٢٨٦٣] حَدَّثَنِي ابْنُ حُمَيْدٍ الْحِمْصِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ الْمُحَرَّرِ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ «كُنْتُ مَعَ أَبِي فِي سَفَرٍ فِي رَمَضَانَ، فَكُنْتُ أَصُومُ، وَيُفْطِرُ، فَقَالَ لِي أَبِي: أَمَا إِنَّكَ إِذَا أَقَمْتَ قَضَيْتَ.»

2863. Bana İbn Humeyd el-Hımsî, Ali b. Ma'bed, Ubeydullah b Amr, Abdulkerîm, Atâ tarikiyle Muharrer b. Ebî Hüreyre'nin şöyle dediğini nakletti: "Ramazan'da babamla seferdeydim. Ben oruç tutuyordum o ise tutmuyordu. Babam bana dedi ki:

'Mukîm olduğunda (zaten) kaza etmeyecek misin?'"

[٢٨٦٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ، مَوْلَى قُرَيْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ، «يَأْمُرُ رَجُلًا صَامَ فِي السَّفَرِ أَنْ يَقْضِيَ.»

2864. Muhammed b. Müsennâ bize, Süleyman b. Dâvûd, Şu'be, Kuraybe'nin mevlâsı Âsım tarikiyle şunu nakletti: "Urve'yi, seferde oruç tutan bir adama kaza etmesini emrederken duydum." **[3/206]**

[٢٨٦٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ مَوْلَى قُرَيْبَةَ، «أَنَّ رَجُلًا صَامَ فِي السَّفَرِ فَأَمَرَهُ عُرْوَةُ أَنْ يَقْضِيَ.»

2865. İbn Müsennâ bize, Abdüssamed, Şu'be tarikiyle Kuraybe'nin mevlâsı Âsım'ın şöyle dediğini nakletti: "Bir adam seferdeyken Ramazan orucu tutuyordu, Urve o adama orucunu kaza etmesini emretti."

[٢٨٦٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ صُبَيْحٍ، قَالَ: ثَنَا رَبِيعَةُ بْنُ كُلْثُومٍ، عَنْ أَبِيهِ كُلْثُومٍ، أَنَّ قَوْمًا قَدِمُوا عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، وَقَدْ صَامُوا رَمَضَانَ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ لَهُمْ «وَاللَّهِ لَكَأَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَصُومُونَ فَقَالُوا: وَاللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَقَدْ صُمْنَا، قَالَ: فَأَطَقْتُمُوهُ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: فَاقْضُوهُ فَاقْضُوهُ فَاقْضُوهُ.»

2866. Ebû Küreyb bize, İbn Subeyh, Rebî'a b. Gülsüm, babası Gülsüm'den şöyle nakletti: "Bir grup insan Hz. Ömer'e geldi. -Bu grup seferdeyken Ramazan orucunu tutuyorlardı-. Hz. Ömer onlara dedi ki:

'Allah'a yemin olsun ki, sanki siz oruçlu gibisiniz.' Onlar da:

'Ey müminlerin emiri Allah'a yemin olsun ki bizler oruçluyuz' dediler. O da dedi ki:

'Oruç tutmaya güç yetirebildiniz mi?' Dediler ki:

'Evet.' Dedi ki:

'Bu orucu kaza edin, kaza edin, kaza edin.'"

Bu görüşü savunanlar görüşlerini şu şekilde illetlendirdiler: "Allah (cc);

{فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}

'*Sizden her kim bu aya ulaşırsa oruç tutsun.*'[432] âyetiyle misafir olmayan, mukîm olan kimseler için Ramazan ayında oruç tutmayı farz kılmıştır. Hasta olan veya seferde olan kimseler için de,

{وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}

'*Sizden her kim hasta veya seferde olursa başka günlerde oruç tutsun.*'[433] âyetiyle de Ramazan dışında başka günlerde oruç tutmayı farz kılmıştır."

Dediler ki: "Ramazan ayında mukîm olan kimsenin oruç tutmayıp Ramazan'dan sonra kaza etmesi nasıl caiz değilse, zira (cc) o kişi Ramazan

---

432 Bakara 2/185.
433 Bakara 2/185.

ayına eriştiği için Allah Ramazan orucunu farz kılmıştır başkasını değil. Aynı şekilde, Ramazan ayına mukîmken değil de seferîyken erişen kimseye de Ramazan orucunu farz kılmamıştır. Allah'ın (cc) ona farz kıldığı şey tutmadığı günleri Ramazan ayı dışında kaza etmesidir."

Ayrıca bu görüş sahipleri hadisten de görüşlerine gerekçe getirmişlerdir:

[٢٨٦٧] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُفْطِرِ فِي الْحَضَرِ.»

2867. Muhammed b. Abdullah b. Saîd el-Vâsitî bize, Yakub b. Muhammed ez-Zührî, Abdullah b. Musa, Üsâme b. Zeyd, Zührî, Ebû Seleme b. Abdurrahman tarikiyle Abdurrahmân b. Avf'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'Seferde oruç tutan mukîmken oruç tutmayan gibidir.'"* **[3/207]**

[٢٨٦٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُفْطِرِ فِي الْحَضَرِ.»

2868. Bana Muhammed b. Abdullah b. Saîd, Yezîd, Yezîd b. İyâd, Zührî, Ebû Seleme b. Abdurrahmân tarikiyle babasından (Abdurrahmân b. Avf) şunu nakletti: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'Seferde oruç tutan kimse mukîmken oruç tutmayan gibidir.'"

2- Diğerleri de şöyle söylediler: "Seferdeyken oruç tutmamanın mübahlığı Allah Teâlâ'nın kullarına tanıdığı bir ruhsattır. Farz olan Ramazan orucudur, her kim orucu tutarsa farzı yerine getirmiş olur. Oruç tutmayan da Allah'ın (cc) kendisine tanıdığı bir ruhsatı kullanarak tutmamış olur."

Dediler ki: "Her kim seferde Ramazan orucunu tutarsa mukîm olduğu zaman kaza etmez."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٨٦٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، قَالَ: ثَنَا عُرْوَةُ، وَسَالِمٌ، أَنَّهُمَا كَانَا عِنْدَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، إِذْ هُوَ أَمِيرٌ عَلَى الْمَدِينَةِ فَتَذَاكَرُوا الصَّوْمَ فِي السَّفَرِ، قَالَ سَالِمٌ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يَصُومُ فِي السَّفَرِ، وَقَالَ عُرْوَةُ: وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَصُومُ، فَقَالَ سَالِمٌ: إِنَّمَا أُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، وَقَالَ عُرْوَةُ: إِنَّمَا أُحَدِّثُ عَنْ عَائِشَةَ حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ «اللَّهُمَّ عَفْوًا إِذَا كَانَ يُسْرًا فَصُومُوا، وَإِذَا كَانَ عُسْرًا فَأَفْطِرُوا.»

2869. İbn Beşşâr bize, Abdülvehhâb tarikiyle Eyyûb'un şöyle dediğini nakletti: "Urve ve Sâlim, Ömer b. Abdilazîz'in yanındayken -ki o zaman Ömer b. Abdilazîz Medine'nin emiriydi- yolcukta oruç meselesini müzakere ediyorlardı. Sâlim dedi ki:

'İbn Ömer (ra) yolculukta oruç tutmazdı.' Urve:

'Hz. Âişe (ra) oruç tutuyordu.' dedi. Sâlim:

'Ben İbn Ömer'den hadis naklediyorum.' dedi. Urve,

'Ben de Hz. Âişe'den (ra) naklediyorum.' dedi. Derken sesleri yükseldi ve Ömer b. Abdilazîz:

'Allah'ım! Affet, eğer kolaylık varsa orucu tutun yoksa tutmayın' dedi."[434] **[3/208]**

[٢٨٧٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ، قَالَ: ذِكْرُ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، ثُمَّ ذِكْرُ نَحْوِ حَدِيثِ ابْنِ بَشَّارٍ.

2870. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle bir adamın şöyle dediğini nakletti: "Ömer b. Abdilazîz'in yanında, yolculukta oruç meselesi açıldı. Sonra İbn Beşşâr hadisinin aynısını söyledi."[435]

434 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr* (*Müsnedü İbn Abbas*), s. 136; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/372.

435 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 129, 130.

[٢٨٧١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «خَرَجَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فِي لَيَالٍ بَقِيَتْ مِنْ رَمَضَانَ، فَقَالَ» إِنَّ الشَّهْرَ قَدْ تَسَعْسَعَ قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ فِي حَدِيثِهِ أَوْ تَسَغْسَغَ، وَلَمْ يَشُكَّ يَعْقُوبُ فَلَوْ صُمْنَا فَصَامَ وَصَامَ النَّاسُ مَعَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ مَرَّةً قَافِلًا حَتَّى إِذَا كَانَ بِالرَّوْحَاءِ أَهَلَّ هِلَالُ شَهْرِ رَمَضَانَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَدْ قَضَى السَّفَرَ، فَلَوْ صُمْنَا وَلَمْ نَثْلِمْ شَهْرَنَا قَالَ: فَصَامَ وَصَامَ النَّاسُ مَعَهُ.»

2871. Yakub bana, İbn Uleyye, Muhammed b. İshâk ve Ebû Küreyb, İbn İdrîs, İbn İshâk, Zührî tarikiyle Sâlim b. Abdillah'ın şöyle dediğini nakletti: "Ömer b. Hattâb, Ramazan ayına birkaç gece kala sefere çıktı. Sâlim dedi ki: إِنَّ الشَّهْرَ قَدْ تَسَعْسَعَ 'Ay sonuna ulaştı.'[436] -Ebû Küreyb ise rivayetinde أَوْ تَسَغْسَغَ 'ya da sona yaklaştı' diyerek tereddütlü nakletti. Ama Yakub tereddüt etmedi-

'Oruç tutsak ya!' dedi. Hem kendisi oruç tuttu hem de beraberindekiler. Daha sonra başka bir yolculuk esnasında Ravha'ya[437] gelince Ramazan hilali ortaya çıktı ve Hz. Ömer (ra);

'Allah (cc) seferle ilgili hüküm buyurdu. Şayet oruç tutsaydık da ayı değerini ihlal etmemiş olacaktık.'[438] dedi ve oruç tuttu, beraberindekiler de tuttu."[439]

[٢٨٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَكَمُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بَشِيرُ بْنُ سَلْمَانَ، عَنْ خَيْثَمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ، قَالَ «قَدِ أَمَرْتُ غُلَامِي أَنْ يَصُومَ فَأَبَى. قُلْتُ: فَأَيْنَ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} قَالَ: نَزَلَتْ وَنَحْنُ يَوْمَئِذٍ نَرْتَحِلُ جِيَاعًا وَنَنْزِلُ عَلَى غَيْرِ شِبَعٍ، وَإِنَّا الْيَوْمَ نَرْتَحِلُ شِبَاعًا وَنَنْزِلُ عَلَى شِبَعٍ.»

436 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/368, 481.
437 Medine'ye iki gece yürüyüşü mesafesinde ve araları 41 mildir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, 2/681.
438 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ث ل م; Türkî, 3/209.
439 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 135-136.

2872. İbn Humeyd bize, Hakem b. Beşîr, babası (Beşîr) ve Muhammed b. Umâre, Ubeydullah, Beşîr b. Selmân tarikiyle Hayseme'nin şöyle dediğini nakletti: "Enes b. Mâlik'e (ra) yolculukta oruç tutma meselesini sordum. O da,

'Köleme oruç tutmasını emrettim, kölem de reddetti' dedi. Ben de,

{وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}

'Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.'[440]

Bu âyet nerede?' dedim. O da:

'Bu âyet indiğinde, biz aç bir şekilde yolculuğa çıkıyor doymadan aç şekilde konaklıyorduk. Ama bugün tok olarak yolculuğa çıkıyoruz ve tok olarak konaklıyoruz' dedi."[441] **[3/209]**

[٢٨٧٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ: عَنْ بَشِيرِ بْنِ سَلْمَانَ، عَنْ خَيْثَمَةَ، عَنْ أَنَسٍ، نَحْوَهُ.

2873. Hennâd bize, Vekî', Beşîr b. Selmân, Hayseme tarikiyle Enes'ten (ra) benzer rivayeti nakletti.

[٢٨٧٤] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ فَقَالَ «مَنْ أَفْطَرَ فَبِرُخْصَةِ اللَّهِ، وَمَنْ صَامَ فَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.»

2874. Hennâd ve Ebû Sâib bize, Ebû Muâviye, Âsım tarikiyle şunu nakletti: "Enes'e (ra) yolculukta oruç hakkında soruldu. O da,

'Kim tutmazsa bu konuda Allah'ın (cc) ruhsatı vardır, kim de tutarsa daha faziletlidir' dedi."[442]

---

440 Bakara 2/185.

441 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 145; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/216; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 11020; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

442 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 127; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/15; Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, 2/67; Beyhakî, *Sünen*, 4/245; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

[٢٨٧٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، قَالَ «الْفِطْرُ فِي السَّفَرِ رُخْصَةٌ، وَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.»

2875. Ebû Küreyb bize, Ebû Üsâme, Eş'as b. Abdilmelik, Muhammed b. Osman b. Ebi'l-Âs tarikiyle şöyle dediğini nakletti: "Yolculukta oruç tutmamak ruhsattır, tutmak ise daha faziletlidir."[443]

[٢٨٧٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْفَيْضِ، قَالَ: «كَانَ عَلِيٌّ عَلَيْنَا أَمِيرًا بِالشَّامِ، فَنَهَانَا عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ، فَسَأَلْتُ أَبَا قِرْصَافَةَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ بَنِي لَيْثٍ قَالَ عَبْدُ الصَّمَدِ: سَمِعْتُ رَجُلًا مِنْ قَوْمِهِ يَقُولُ: إِنَّهُ وَاثِلَةُ بْنُ الْأَسْقَعِ قَالَ لَوْ صُمْتُ فِي السَّفَرِ مَا قَضَيْتُ.»

2876. Müsennâ bize, Abdüssamed, Şu'be, Ebu'l-Feyd tarikiyle şöyle dediğini nakletti: "Şam'da Hz. Ali (ra) bizim emirimizdi ve yolculukta oruç tutmaktan bizleri nehyetti. Ben de Ebû Kırsafet'e -ki Benî Leys kabilesinden ve Hz. Peygamber'in (sav) ashabından bir kişidir- Abdüssamed, onun kavminden bir kişiden işittim, o kişi Vâsile b. Eska' olduğunu söyledi. Sordum, o da,

'Yolculukta tutarsam kaza etmem' dedi."[444] **[3/210]**

[٢٨٧٧] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ بِسْطَامِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ «إِنْ صُمْتُمْ أَجْزَأَ عَنْكُمْ، وَإِنْ أَفْطَرْتُمْ فَرُخْصَةٌ.»

2877. Hennâd bize, Vekî', Bistâm b. Müslim tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti. Dedi ki: "Oruç tutarsanız sorumluluktan kurtulursunuz, tutmazsanız bu da sizin için bir ruhsattır."

---

443 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 130; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/16; Taberânî, *Mu'cemu's Sağîr*, 8389, *Mu'cemu'l-Evsat*, 1460, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 8390; Beyhakî, *Sünen*, 4/245.

444 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 142; Hâkim, 3/569; Beyhakî, 4/244.

[٢٨٧٨] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ كَهْمَسٍ، قَالَ: سَأَلْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ، فَقَالَ «إِنْ صُمْتُمْ أَجْزَأَ عَنْكُمْ، وَإِنْ أَفْطَرْتُمْ فَرُخْصَةٌ.»

2878. Hennâd bize, Vekî' tarikiyle Kehmes'in şöyle dediğini nakletti: "Sâlim b. Abdillah'a yolculukta oruç meselesini sordum,

'Oruç tutarsanız sorumluluktan kurtulursunuz, tutmazsanız bu da sizin için bir ruhsattı' dedi."[445]

[٢٨٧٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ «مَنْ صَامَ فَحَقٌّ أَدَّاهُ، وَمَنْ أَفْطَرَ فَرُخْصَةٌ أَخَذَ بِهَا.»

2879. Hennâd bize, Abdurrahim, Talha b. Amr tarikiyle, Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Kim oruç tutarsa hakkını yerine getirdi, kim tutmazsa ruhsatı aldı."

[٢٨٨٠] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ «الْفِطْرُ فِي السَّفَرِ رُخْصَةٌ، وَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.»

2880. Hennâd bize, Vekî', Süfyân, Hammâd tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti: "Yolculukta oruç tutmamak ruhsat, ama tutmak daha faziletlidir."[446]

[٢٨٨١] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ «هُوَ تَعْلِيمٌ وَلَيْسَ بِعَزْمٍ، يَعْنِي قَوْلَ اللَّهِ: {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} إِنْ شَاءَ صَامَ، وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْ.»

2881. Hennâd bize, Ebû Muâviye, Haccâc tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Bu, talim içindir; azimet değildir yani Allah'ın (cc) {وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ} *'Sizden kim hasta, ya da yolculukta*

445 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 130; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/16.

446 Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, 2/70.

olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.'[447] sözünün anlamı, 'Dilerse tutar dilerse tutmaz' şeklindedir."[448]

[٢٨٨٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، «فِي الرَّجُلِ يُسَافِرُ فِي رَمَضَانَ، قَالَ» إِنْ شَاءَ صَامَ، وَإِنْ شَاءَ أَفْطَرَ.»

2882. Hennâd bize, Ebû Üsâme, Hişâm tarikiyle Hasan'ın şöyle dediğini nakletti: "Ramazan'da yolculuk eden bir kişi hakkında, dilerse tutar dilerse tutmaz."[449] **[3/211]**

[٢٨٨٣] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ حَبِيبٍ، قَالَ: ثَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ، قَالَ: قُلْتُ لِمُجَاهِدٍ: الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ؟ قَالَ «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُ فِيهِ وَيُفْطِرُ، قَالَ: قُلْتُ: فَأَيُّهُمَا أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: إِنَّمَا هِيَ رُخْصَةٌ، وَأَنْ تَصُومَ رَمَضَانَ أَحَبُّ إِلَيَّ.»

2883. Bize Humeyd b. Mes'ade bana, Süfyân b. Habîb tarikiyle Avvâm b. Havşeb'in şöyle dediğini nakletti: "Mücâhid'e yolculukta oruç meselesini sordum. O da,

'Resûlullah (sav) bazen tutuyor bazen de tutmuyordu.' dedi. Ben de,

'Sana göre hangisi daha münasip?' dedim. O da,

'Bu bir ruhsattır. Bence Ramazan orucunu tutarsan daha iyi olur' dedi."[450]

[٢٨٨٤] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَإِبْرَاهِيمَ، وَمُجَاهِدٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا «الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ، إِنْ شَاءَ صَامَ، وَإِنْ شَاءَ أَفْطَرَ، وَالصَّوْمُ أَحَبُّ إِلَيْهِمْ.»

---

447 Bakara 2/185.
448 Abdürrezzak, *el-Musannef*, 4/269.
449 Abdürrezzak, *el-Musannef*, 4/269.
450 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 127; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/16; Nesâî, *Sünen*, 2291; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

2884. İbn Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hammâd tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in, İbrahim'in ve Mücâhid'in şöyle söylediklerini nakletti: "Yolculukta oruç meselesinde dilerse tutar dilerse tutmaz. Ama oruç tutmak onlara daha sevimliydi."[451]

[٢٨٨٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: قَالَ لِي مُجَاهِدٌ، فِي الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ، يَعْنِي صَوْمَ شَهْرِ رَمَضَانَ «وَاللَّهِ مَا مِنْهُمَا إِلَّا حَلَالُ الصَّوْمِ، وَالْإِفْطَارِ، وَمَا أَرَادَ اللَّهُ بِالْإِفْطَارِ إِلَّا التَّيْسِيرَ لِعِبَادِهِ.»

2885. İbn Müsennâ bize, Ebû Dâvûd, Şu'be tarikiyle İbn İshâk'ın şöyle dediğini nakletti: "Mücâhid, Ramazan ayında yolculukta oruç meselesinde bana şöyle dedi:

'Vallahi ikisi de oruç tutmak da tutmamak da helâldir. Allah (cc) oruç tutmamayı kullarına kolaylık olsun diye murad etti.'"[452]

[٢٨٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَشْعَثِ بْنِ سُلَيْمٍ، قَالَ «صَحِبْتُ أَبِي، وَالْأَسْوَدَ بْنَ يَزِيدَ، وَعَمْرَو بْنَ مَيْمُونٍ، وَأَبَا وَائِلٍ، إِلَى مَكَّةَ، وَكَانُوا يَصُومُونَ رَمَضَانَ وَغَيْرَهُ فِي السَّفَرِ.»

2886. İbn Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle Eş'as b. Süleym'in şöyle dediğini nakletti: "Babam ve Esved b. el-Yezîd, Amr b. Meymûn ve Ebû Vâil'le Mekke'ye giderken yoldaşlık ettim. Onlar Ramazan ve diğer oruçları yolculukta tutuyorlardı."[453] **[3/212]**

[٢٨٨٧] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَسَنٍ الْأَزْدِيُّ. قَالَ: ثَنَا مُعَافَى بْنُ عِمْرَانَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، «الْفِطْرُ فِي السَّفَرِ رُخْصَةٌ، وَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.»

---

451 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 134; Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, 2/70; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/191.

452 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 134-135.

453 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 147; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/16-17.

2887. Ali b. Hasen el-Ezdî bize, Muâfa b. İmrân, Süfyân, Hammâd tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti: "Yolculukta oruç tutmamak ruhsattır, tutmak ise daha faziletlidir."[454]

[٢٨٨٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ الزُّهْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا صَالِحُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لِلْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، إِنَّا نُسَافِرُ فِي الشِّتَاءِ فِي رَمَضَانَ، فَإِنْ صُمْتَ فِيهِ كَانَ أَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ أَنْ أَقْضِيَهُ فِي الْحَرِّ. فَقَالَ «قَالَ اللَّهُ: {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} مَا كَانَ أَيْسَرَ عَلَيْكَ فَافْعَلْ.»

2888. Muhammed b. Abdullah b. Saîd el-Vâsitî bana, Yakub b. Zührî, Sâlih b. Muhammed b. Sâlih tarikle babasının (Muhammed b. Sâlih) şöyle dediğini nakletti: "Kâsım b. Muhammed'e,

'Biz kışın Ramazan ayında yolculuğa çıkıyoruz. Bana o serinlikte oruç tutmak onu sıcakta kaza etmekten daha kolay geliyor, ne yapmalıyım?' dedim. O da:

{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.'*[455] âyetini okudu ve,

'Sana hangisi kolay geliyorsa onu yap.' dedi."[456]

Ebû Ca'fer (et-Taberî) dedi ki: Bu görüş bize göre en doğru olanıdır. Herkesin üzerinde icmâ ettiği üzere, hasta, Ramazan orucunu tutarsa -ki bu kişi hastalığı sebebiyle oruç tutmama ruhsatı tanınan kişidir- bu tuttuğu orucu onun için geçerlidir ve iyileştiğinde diğer günlerde kaza etmesi gerekmez. Herkesin bildiği üzere yolcunun hükmü de aynıdır. Yolculuktayken tutmuşsa daha sonra kaza etmesi gerektirmez. Çünkü tıpkı hastaya başka zaman kaza yapma hakkı verildiği gibi yolcuya oruç tutmama ve başka günlerde onu kaza yapma hakkı verilmiştir. Ayrıca âyetin delâletinde, bu konuyu başka delillerle desteklemekten müstağnî kılacak yeterlilik ve açıklık mevcuttur.

---

454 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 131.
455 Bakara 2/185.
456 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 132.

Bu âyet de Allah'ın (cc) şu kavlidir:

{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ}

"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."[457]

Orucu yolculukta tutmuş kimseye diğer günlerde orucu yeniden tuttur-maktan daha ağır zorluk yoktur. Bu durumda kişi iki ağır halden ikisini de -farzı eda ve daha sonra kaza- yüklenmiş olur. **[3/213]**

Şayet, ahmak ve anlayışı kıt kişi; "yolculukta tuttuğu oruç onun farz olan orucu değildir" diye zannedecek olursa, şu âyetlerde bunun beyâ-nı vardır:

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ}

"Ey iman edenler! Oruç, size de farz kılındı."[458]

{شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ}

"Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır."[459]

Bu âyetler şunu bildiriyor ki, ister mukîm ister seferî olsun tüm mü-minlere, tamamında oruç tutmanın farz kılındığı ay, aylar içinde sadece Ramazan ayıdır. Mukîm, misafir tüm müminleri ifade etmesi ise;

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ}

"Ey iman edenler! Oruç, size de farz kılındı."[460] âyetindeki {آمَنُوا} *"iman edenler"*[461] umumî ifadesidir.

{شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ }

457 Bakara 2/185.
458 Bakara 2/183.
459 Bakara 2/185.
460 Bakara 2/183.
461 Bakara 2/183.

"(O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile bâtılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."[462] âyeti ise şunu beyân eder: "Her kim hastalanır veya yolcu olur da Allah'ın (cc) ruhsat hükmünden yararlanıp oruç tutmazsa, Ramazan'dan sonra yolculukta veya hastayken tutmadığı günleri tutsun."

Burada Allah Resûlü'nden gelen rivayetler de birbirini destekler niteliktedir:

[٢٨٨٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ، وَوَكِيعٌ، وَعَبْدَةُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ حَمْزَةَ، سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ، وَكَانَ يَسْرِدُ الصَّوْمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ.»

2889. Bize Hennâd, ona Abdurrahim, Vekî' ve Abde her üçü de, Hişâm b. Urve, babası (Urve) tarikiyle Hz. Âişe'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "Hamza (ra) Resûlullah'a (sav) yolculukta tutulan Ramazan orucu hakkında sordu, kendisi o oruca sürekli devam ediyordu. Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'Dilersen tut dilersen tutma.'"[463] **[3/214]**

[٢٨٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَعُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ حَمْزَةَ، سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

2890. Ebû Küreyb ve Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî bize, İbn İdrîs, Hişâm b. Urve tarikiyle babasının (Urve) şöyle dediğini nakletti: "Hamza (ra) Resûlullah'a (sav) sordu. Sonrasında benzerini zikretti."[464]

---

462 Bakara 2/185.

463 Müslim, *Sahîh*, 1121/106; Ahmed, *Müsned*, 6/207; Tirmizî, *Sünen*, 711; Nesâî, *Sünen*, 2307; Buhârî, *Sahîh*, 1942-1943; Müslim, *Sahîh*, 1121/103-105; Nesâî, *Sünen*, 2304-2305-2306.

464 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s.118,166; Nesâî, *Sünen*, 2303.

[٢٨٩١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللَّهِ بْنُ رَاشِدٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الْأَسْوَدِ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُرَاوِحٍ، عَنْ حَمْزَةَ الْأَسْلَمِيِّ، صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ «يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَسْرِدُ الصَّوْمَ فَأَصُومُ فِي السَّفَرِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» إِنَّمَا هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللَّهِ لِعِبَادِهِ، فَمَنْ قَبِلَهَا فَحَسَنٌ جَمِيلٌ، وَمَنْ تَرَكَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ» فَكَانَ حَمْزَةُ يَصُومُ الدَّهْرَ، فَيَصُومُ فِي السَّفَرِ وَالْحَضَرِ؛ وَكَانَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ يَصُومُ الدَّهْرَ، فَيَصُومُ فِي السَّفَرِ، وَالْحَضَرِ، حَتَّى إِنْ كَانَ لَيَمْرَضُ فَمَا يُفْطِرُ؛ وَكَانَ أَبُو مُرَاوِحٍ يَصُومُ الدَّهْرَ، فَيَصُومُ فِي السَّفَرِ، وَالْحَضَرِ.

2891. Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî bana, Ebû Zür'a Vehbullah b. Râşid, Hayve b. Şurayh, Ebû'l-Esved, Urve b. Zübeyr, Ebû Murâvih tarikiyle Resûlullah'ın (sav) sahabîsi Hamza el-Eslemî'nin şöyle dediğini nakletti: "Hamza, Resûlullah'a şunu sordu:

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben sürekli oruç tutmaya devam ediyorum, yolculukta da oruç tutuyorum (ne dersiniz?)' Resûlullah (sav) şöyle cevap verdi:

'Yolculukta oruç tutmamak Allah'ın (cc) kullarına bir ruhsatıdır. Kim (yolculukta) orucu tutarsa iyi ve güzel olanı yapmış olur. Her kim de (ruhsatı kabul edip yolculukta orucu) terk ederse onada günah yoktur.'"

Hamza, ömrü boyunca her zaman, mukîmken, seferîyken oruç tutardı. Urve b. Zübeyr de ömrü boyunca her zaman, mukîmken, seferiyken oruç tutardı, hatta hasta olduğunda bile orucunu bozmadı. Ebû Murâvih da ömrü boyunca her zaman, mukîmken, seferîyken oruç tutardı."[465]

Bu konuda, bizim söylediğimizin doğruluğunu gösteren delillerin bulunduğu rivayetler, farklılıklarıyla birlikte bu kitabın kapasitesini aşacak kadar çoktur. Bu delillerin gösterdiği şey ise seferde Ramazan orucunu terk etmenin, azimet değil ruhsat olduğudur. Bizim görüşümüzün doğruluğunu apaçık ortaya koyan şey şu âyetin tefsirinde yer almaktadır:

---

465 Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, 2/71; Müslim, *Sahîh*, 1121/107.

{وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ}

"Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun."[466] **[3/215]**

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Şüphesiz ki bu rivayetler senin dediğini destekler olsa da, şu hadis de diğer görüşü desteklemektedir:

لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ

'Yolculukta oruç tutmak iyilik kabilinden değildir.'"

Ona şöyle cevap verilir: Bu durum, oruçlunun hali Resûlullah'ın (sav) bu hadisi kendisine söylediği kişinin hali gibi olursa geçerlidir.

[٢٨٩٢] حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ يَزِيدَ السَّبِيعِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ جَابِرٍ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا فِي سَفَرِهِ قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، وَعَلَيْهِ جَمَاعَةٌ، فَقَالَ: «مَا هَذَا؟» قَالُوا: صَائِمٌ، قَالَ: «لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ.»

2892. Hüseyin b. Yezîd es-Sebî'î bana, İbn İdrîs, Muhammed b. Abdirrahman, Muhammed b. Amr b. Hasan tarikiyle Câbir'in şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) bir yolculuk esnasında, insanların başına toplanıp kendisine gölgelik yaptıkları bir adam gördü.

'Bu da nedir (ne oluyor)?' dedi. Onlar da,

'Bu oruçludur.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir.'"[467]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Korkarım ki bu şeyh/râvi senedi zikrederken hata yaptı, karıştırdı. İbn İdrîs ile Muhammed b. Abdirrahmân arasında Şu'be vardır.

---

466 Bakara 2/185.

467 Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr (Müsnedü İbn Abbas)*, s. 156.

[٢٨٩٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدِ بْنِ زُرَارَةَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: « رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا قَدِ اجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ، وَقَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَقَالُوا: هَذَا رَجُلٌ صَائِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ.»[468]

2892. İbn Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Muhammed b. Abdirrahmân b. Sa'd b. Zürâre el-Ensârî, Muhammed b. Amr b. Hasan b. Ali tarikiyle Câbir b. Abdillah'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) insanların başına toplanıp kendisine gölgelik yaptıkları bir adam gördü. Oradakiler dediler ki:

'Bu, oruçlu bir adamdır.' Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'Yolculukta oruç tutmak iyilik değildir.'"[469] **[3/216]**

Her kim yolculukta oruç tutarken, Resûlullah'ın (sav) kendisine hitaben buyurduğu bu adamın durumuna düşerse onun da yolculuk esnasında tuttuğu oruç iyilikten değildir. Çünkü Allah (cc) kişinin helakına sebep olacak bir şeye kendisini maruz bırakmasını haram kılmıştır. Kulun kurtuluşa ermesinin yolları bellidir. İyilik, Allah'ın (cc) emrettiği ve teşvik ettiği amellerle talep edilir, yasakladığı şeylerle değil.

Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen;

الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُفْطِرِ فِي الْحَضَرِ

"Yolculukta oruç tutan kimse, mukîmken oruç bozan kimse gibidir." hadisine gelirsek, şayet bu hadis o olaydan önce söylenmişse, muhtemeldir ki insanların kendisine gölgelik yapmaya çalıştıkları adamın durumuna düşen kimseler için söylenmiştir. Yoksa böyle bir ifadeyi mutlak olarak (hiçbir kayıt olmaksızın) Resûlullah'a (sav) izafe etmek caiz olmaz. Zira

468 Şâkir bu rivayeti de م kaydıyla, 2892 rakamıyla vermiştir. Şâkir, 3/473.

469 Ahmed, *Müsned*, 22/103; Müslim, *Sahîh*, 1115; Buhârî, *Sahîh*, 1946; Müslim, *Sahîh*, 1115; Tayâlisî, *Müsned*, 1827. Rivayetin râvileri ve tahrici için bk. Şâkir, 3/447.

bu konuda Resûlullah'tan (sav) nakledilen rivayetler, dinde kendisiyle delil getirilemeyecek kadar zayıf olan senedlerle nakledilmiştir.

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Âyette geçen, الْمَرِيضُ kelimesi isim olduğu halde, nasıl oluyor da {أَوْ عَلَى سَفَرٍ} *'veya yolcu olursa'*[470] ifadesine atfedilmiştir? Buradaki {عَلَى} isim değil sıfattır (yani harf-i cerdir)?"

Ona şöyle cevap verilir: {عَلَى} ile الْمَرِيضُ kelimesini atıf yapmak caizdir. Çünkü o {سَفَرٍ} masdarı fiil mânasındadır. Bunun tevili أَوْ مُسَافِرًا "ya da yolcu" şeklindedir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurdu:

{دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا}

"Gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken bize dua eder."[471]

Allah (cc) bu âyette {قَاعِدًا} *"otururken"* ve {قَائِمًا} *"ayakta iken"* kelimelerini {لِجَنْبِهِ} *"yan üstü yatarken"* kelimesindeki lam'a atfetti. Çünkü جَنْبِهِ kelimesi fiil mânasındadır. Sanki şöyle buyurdu: دَعَانَا مُضْطَجِعًا أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا "Yan üzeri yatarken, otururken ve ayaktayken dua ederler." **[3/217]**

4. {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} "Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez"

Şanı yüce olan Allah'ın {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *"Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez."* sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu âyetiyle şunu murad etti: "Ey iman edenler! Allah (cc) sizin için, yolculuk ve hastalık halinizde size verdiği ruhsatıyla oruç tutmamanızı, hastalığınızdan iyileştiğinizde ve yolculuktan döndüğünüzde ise oruç tutmadığınız günler sayısınca başka günlerde kaza etmenizi irade etti. İlm-i ezelîsiyle bu hallerin üzerinde bir meşakkat olduğunu bildiği için, bu ruhsat hükmüyle sizin yükünüzü hafifletmek ve işinizi kolaylaştırmak istedi."

---

470 Bakara 2/185.
471 Yûnus 10/12.

{وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ}

"Size zorluk dilemez."[472]

Yani size şiddetli hükümler yüklemeyi ve size meşakkat vermeyi dilemez ki, bu sıkıntı ve meşakkat hallerinde size oruç tutmayı farz kılsın. Şayet sizi bu meşakkat ve şiddet hallerinde de oruç tutmakla sorumlu tutsaydı, bu durumun size çok ağır geleceğini ve size sıkıntı vereceğini de ilm-i ezelîsi ile bilmiştir.

[٢٨٩٣] كَمَا حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} قَالَ «الْيُسْرُ: الْإِفْطَارُ فِي السَّفَرِ، وَالْعُسْرُ: الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ.»

2893. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.'*[473] âyetinde geçen الْيُسْرُ 'kolaylık', yolculukta oruç tutmamak; وَالْعُسْرُ 'zorluk' ise yolculukta oruç tutmaktır."[474]

[٢٨٩٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ الصَّوْمِ فِي السَّفَرِ، فَقَالَ «يُسْرٌ، وَعُسْرٌ، فَخُذْ بِيُسْرِ اللَّهِ.»

2894. Muhammed b. Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle Ebû Hamza'nın şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas'a (ra) yolculukta oruç meselesini sordum. Şöyle cevap verdi:

'Burada يُسْرٌ kolaylık ve عُسْرٌ zorluk vardır, sen Allah'ın (cc) sana kolay kıldığını al."[475]

472 Bakara 2/185.
473 Bakara 2/185.
474 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/313 (1660-1663).
475 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/14.

[٢٨٩٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ شِبْلٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ} قَالَ «هُوَ الْإِفْطَارُ فِي السَّفَرِ، وَجُعِلَ عِدَّةً مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ {وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ}.»

2895. Müsennâ bana, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler.'*[476] Kolaylık burada yolculukta oruç tutmamak ve başka günde kaza etmektir. {وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'Zorluk dilemez.'*[477]" **[3/218]**

[٢٨٩٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ «{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} فَأَرِيدُوا لِأَنْفُسِكُمُ الَّذِي أَرَادَ اللَّهُ لَكُمْ.»

2896. Bişr b. Muâz bize, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.'*[478] Allah'ın (cc) sizin için murad ettiğini siz de kendiniz için isteyin."

[٢٨٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ الْجَزَرِيِّ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «لَا تَعِبْ عَلَى مَنْ صَامَ، وَلَا عَلَى مَنْ أَفْطَرَ، يَعْنِي فِي السَّفَرِ فِي رَمَضَانَ {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ}.»

2897. Müsennâ bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, İbn Uyeyne, Abdülkerîm el-Cezerî, Tâvus tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Ramazan ayında yapılan yolculukta oruç tutanı da tutmayanı da ayıplama! {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.'*[479]"

476 Bakara 2/185.
477 Bakara 2/185.
478 Bakara 2/185.
479 Bakara 2/185.

[٢٨٩٨] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: ثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، فِي قَوْلِهِ {يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ} الْإِفْطَارَ فِي السَّفَرِ، {وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} الصِّيَامَ فِي السَّفَرِ.»

2898. Hüseyin b. el-Ferec'in rivayeti olarak, Fudayl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle Dahhâk b. Müzâhim'in şöyle dediği bana haber verildi: "{يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ} *'Allah, size kolaylık diler.'*[480] Yolculukta oruç tutmama ruhsatı, {وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} *'zorluk dilemez.'*[481] Yolculukta oruç tutmak, demektir."

5. {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} "Bu da sayıyı tamamlamanız için"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} "*Bu da sayıyı tamamlamanız için*" sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu âyetiyle şunu kastetmiştir. "Ramazan ayında hastalık veya yolculuk sebebiyle tutamadığınız ve kaza etmek üzerinize farz olan günleri, iyileştikten veya seferden döndükten sonra başka günlerde tamamlamanız içindir."

[٢٨٩٩] كَمَا حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} قَالَ «عِدَّةَ مَا أَفْطَرَ الْمَرِيضُ وَالْمُسَافِرُ.»

2899. Müsennâ bana, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} *'Bu da sayıyı tamamlamanız için.'*[482] Yolcunun ve hastanın oruç tutmadığı günlerin sayısını tamamlamak içindir."[483] **[3/219]**

[٢٩٠٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} قَالَ «إِكْمَالُ الْعِدَّةِ: أَنْ يَصُومَ مَا أَفْطَرَ مِنْ رَمَضَانَ فِي سَفَرٍ أَوْ مَرَضٍ إِلَى أَنْ يُتِمَّهُ، فَإِذَا أَتَمَّهُ فَقَدْ أَكْمَلَ الْعِدَّةَ.»

480 Bakara 2/185.
481 Bakara 2/185.
482 Bakara 2/185.
483 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/194.

2900. Yunus bana, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} *'Bu da sayıyı tamamlamanız için.'*[484] âyetteki sürenin tamamlanması, yolculuk ve hastalık halinde Ramazan ayında oruç tutmayanların oruç tutarak tamamlamasıdır ve orucu tamamlayınca süreyi de ikmal etmiş, tamamlamış olurlar."

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "{وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} *'Bu da sayıyı tamamlamanız için.'*[485] âyetinde yer alan vâv harfi nereye atıftır?"

Ona şöyle cevap verilir: Arap dilciler bu konuda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları şöyle dedi: "Öncesindeki fiile atıftır. Sanki şöyle demiş gibi olur: وَيُرِيدُ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ "Sizin sayıyı ikmal etmenizi ve Allah'ı (cc) büyük tanımanızı murad ediyor."

2- Kûfeli bazı nahivciler[486] ise: "Bu {وَلِتُكْمِلُوا} *'tamamlamanız için'*[487] âyette yer alan ل harfi كي mânasına olan lâm'dır. Kelimenin başına getirilmese de anlam doğru olur." dedi ve şöyle devam etti: "Araplar bu lâm harfini, kendisinden sonra muzmar bir fiil gelirse kelâma dâhil ediyorlar. Kendisinden önce gelen fiilin şartı da olmaz. Ayrıca orada bir و harfi de var. Görmez misin ki جِئْتُكَ لِتُحْسِنَ إِلَيَّ 'Bana iyilikte bulunman için geldim' şeklinde bir cümle kurman dil açısından doğruyken; جِئْتُكَ وَلِتُحْسِنَ إِلَيَّ 'Sana geldim ve sen bana iyilik etmen için' şeklinde cümle kurman dil açısından yanlıştır." Şöyle devam etti: "Bu kullanım Kur'ân'da çoktur.

Örnek olarak şunları gösterebiliriz:

{وَلِتَصْغٰى اِلَيْهِ اَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ}

'Bir de âhirete inanmayanların gönülleri bu yaldızlı sözlere meyletsin diye.'[488];

---

484 Bakara 2/185.
485 Bakara 2/185.
486 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/113.
487 Bakara 2/185.
488 En'âm 6/113.

{وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ}

'İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.'"[489]

Şayet burada و harfi olmasaydı şart mânasına gelirdi. أَرَيْنَاهُ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لِيَكُونَ "Kesin ilme erenlerden olması için ona;

{نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}

'İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlığı ve nizamı gösteriyorduk.'"[490]

Burada و harfi bulunduğuna göre bundan sonra gizli bir fiilin olması da gereklidir. Yani; أَرَيْنَاهُ {لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ} وَ şeklindedir. **[3/220]**

Bu görüş Arap dili açısından daha doğrudur. Zira {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} *"Bu da sayıyı tamamlamanız için."*[491] âyetinden önce {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ} *"Bu da sayıyı tamamlamanız için."*[492] de olduğu gibi lâm harfinin bulunduğu bir fiil yoktur ki ona atıf yapılsın. Bu âyete lâm harfinden önce vâv harfinin gelmesi, kendisinden sonra bir şart fiilin bulunduğuna işaret ediyor. Çünkü şayet vâv harfi hazfedilseydi bu durumda bu ifade kendisinden önce gelen fiilin şartı olmuş olurdu.

6. {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} "Ve sizi hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} *"ve sizi hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için"* sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu âyetle şunu kastetti: "Sizlere ve sizden öncekilere bahşettiği fakat onların aldanmaya düşerek nankörlük ettiği hidâyet gibi nimetler sebebiyle Allah'ın adını zikredip O'nu büyük tanıyasınız diye; önceki ümmetlere farz kıldığı gibi sizlere de Ramazan orucunu farz kılmıştır. Sonuçta o ümmetler, Allah'ın (cc) sapkınlıkta bırakma yasası gereği sapıklığa düştüler, size ise ikram edip hidâyet yasasıyla doğru

489 En'âm 6/75.
490 En'âm 6/75.
491 Bakara 2/185.
492 Bakara 2/185.

yola eriştirdi, Allah'ın (cc) size farz kıldığı oruç ibadetini edâ etmeye sizi muvaffak kıldı. Bu ibadeti yerine getirerek O'nun nimetlerine teşekkür ediniz. Burada Allah'ı büyük tanımak konusunda özellikle zikredilen tekbir, tefsircilerin bazısının yorumuna göre, bayram günlerinde getirilen teşrik tekbirleridir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَسْلَمَ، يَقُولُ: {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} قَالَ «إِذَا رَأَى الْهِلَالَ، فَالتَّكْبِيرُ مِنْ حِينَ يَرَى الْهِلَالَ حَتَّى يَنْصَرِفَ الْإِمَامُ فِي الطَّرِيقِ وَالْمَسْجِدِ إِلَّا أَنَّهُ إِذَا حَضَرَ الْإِمَامُ كُفَّ فَلَا يُكَبِّرُ إِلَّا بِتَكْبِيرِهِ.»

2901. Müsennâ bana, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek tarikiyle Dâvûd b. Kays'ın şöyle dediğini nakletti: "Zeyd b. Eslem'in (ra) şöyle dediğini duydum:

{وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} *'ve sizi hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için.'*[493] (Şevval ayı) hilalini gördüğünde söyler. Bu tekbir, hilal görünmesinden başlayıp, imam namazı bitirinceye kadar, yollarda ve mescidde getirilir. Ancak imam (bayram namazı için) geldi mi susulur, sadece imamın tekbir demesiyle tekbir getirilir."[494] **[3/221]**

[٢٩٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ، يَقُولُ: {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} قَالَ «بَلَغَنَا أَنَّهُ التَّكْبِيرُ يَوْمَ الْفِطْرِ.»

2902. Müsennâ bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle Süfyân'ın şöyle dediğini nakletti: "Bize ulaşan bilgiye göre; {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} *'ve sizi hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için.'*[495] âyetinde bahsedilen tekbir bayram günündeki tekbirdir."

493 Bakara 2/185.
494 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/314 (1666); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198.
495 Bakara 2/185.

[٢٩٠٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ «حَقٌّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ إِذَا نَظَرُوا إِلَى هِلَالِ شَوَّالٍ أَنْ يُكَبِّرُوا اللَّهَ حَتَّى يَفْرُغُوا مِنْ عِيدِهِمْ؛ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ يَقُولُ: {وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ}.»

2903. Yunus bana, İbn Vehb, İbn Zeyd tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Müslüman üzerine, Şevval hilalini gördükten sonra bayram bitene kadar, tekbir getirmesi haktır. Çünkü Allah (cc) şöyle buyurdu: {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ} *'ve sizi hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz için.'* [496]"[497]

İbn Zeyd şunu ekledi: "Müslümanların, bayram namazı için mescide giderken ve mescidde oturduklarında tekbir getirmeleri; imamı gördüklerinde de susup imam tekbir dediğinde tekbir getirmeleri gerekir. İmam mescide geldiği zaman sadece tekbir dediğinde tekbir getirirler. Bayram namazı edâ edilince bayram da bitmiş olur. Yunus, İbn Vehb ve Abdurrahman b. Zeyd şöyle dediler: 'Bize göre cemaat mescide tekbirlerle gider.'"

7. {وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} "Ve şükretmeniz içindir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ} *"ve şükretmeniz içindir"* sözünün tefsiri:

Allah'ın (cc) bu sözünün anlamı: "Allah'ın (cc) sizlere nasip ettiği hidâyet, tevfik ve kolaylık için -ki dileseydi onu zorluk yapardı- şükredin."

Buradaki لَعَلَّ kelimesi كَيْ anlamındadır. Bu sebeple kendinden önceki {وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ} وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ *'ve Allah'ı yüceltmeniz için'* [498] sözüne matuftur.

---

496 Bakara 2/185.
497 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/194.
498 Bakara 2/185.

[BAKARA SÛRESİ 186. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ﴾

"Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler." **(Bakara 2/186)**

1. {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} *"Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm"

Allah bu âyette şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Kullarım benim nerede olduğumu sorarlarsa, ben onlara yakınım, onların dualarını duyarım ve onlardan bana dua edenlerin duasına da icabet ederim."

b. Nüzûl Sebebi

Müfessirler, bu âyetin hangi konuyla ilgili olarak nâzil olduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler, bu âyetin Hz. Peygamber'e soru soran bir kimse hakkında indiğini söylemişlerdir. Buna göre bir adam Hz. Peygamber'e (sav),

"Ey Muhammed! Rabbimiz bize yakın mıdır? O'na gizlice yalvaralım. Yoksa uzak mıdır O'na yüksek sesle dua edelim?" diye sordu. Bunun üzerine Allah;

{وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ}

"Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım."[499] âyetini indirmiştir. **[3/222]**

[٢٩٠٤] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَبْدَةَ السِّجِسْتَانِيِّ، عَنِ الصُّلْبِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ.

2904. Bu rivayeti İbn Humeyd bize, Cerîr, Abde es-Sicistânî, Sulb b. Hakîm, onun babası ve dedesi tarikiyle nakletmiştir.[500]

[٢٩٠٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ «سَأَلَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيْنَ رَبُّنَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ}.»

2905. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ca'fer b. Süleyman, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: "Peygamber'in ashabı Hz. Peygamber'e (sav),

'Rabbimiz nerede?' diye sormuşlardır. Bunun üzerine Allah;

499 Bakara 2/186.

500 Ebu'ş-Şeyh, *el-Azame*, 77 (190), İbn Merdûye, Muhammed b. Hamîd tarikiyle; bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/313; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/314 (1667); Dârekutnî, *el-Mü'telif*, 3/1435, Cerîr tarikiyle; Dârekutnî, Sulb ile babası arasında Ensar'dan bir sahâbînin de ismini ilave etmektedir; Türkî, 3/223.

{وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} *'Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.'*[501] âyetini indirmiştir."[502]

2- Bazı müfessirler ise bilakis bu âyetin Hz. Peygamber'e (sav) soru soran bir topluluğun sorusu üzerine inmiştir. Bu topluluk Hz. Peygamber'e (sav) hangi saatte Allah'a dua edeceklerini sormuşlardır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٠٦] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ «لَمَّا نَزَلَتْ {وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} قَالُوا فِي أَيِّ سَاعَةٍ؟ قَالَ: فَنَزَلَتْ: {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ}.»

2906. Süfyân b. Vekî''nin bize, babası (Vekî'), Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "{وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} *'Rabbiniz 'Bana dua edin, duânıza cevap vereyim' buyurdu.'*[503] âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber'in (sav) ashabı,

'Ne zaman dua edeceğiz?' diye sordu. Bunun üzerine Allah;

{وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ} *'Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım.'*[504] kısmıyla başlayan {لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} *'O halde, doğru yolu bulurlar.'*[505] kısmıyla biten âyeti indirmiştir."[506] **[3/223]**

[٢٩٠٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ «{أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} قَالُوا: لَوْ عَلِمْنَا أَيَّ سَاعَةٍ نَدْعُو؟ فَنَزَلَتْ {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ}» الْآيَةُ.

---

501 Bakara 2/186.
502 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/73; Türkî, 3/223.
503 Mü'min 40/60.
504 Bakara 2/186.
505 Bakara 2/186.
506 Taberânî, *ed-Duâ*, (10), Süfyân tarikiyle; (11) nolu hadiste ise başka bir tarikten İbn Cüreyc'den naklederek; Suyûtî Vekî', Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/194; Türkî, 3/224.

2907. Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî'nin bize, Ebû Ahmed el-Ahvâzî, Süfyân tarikiyle rivayet edildiğine göre Atâ {أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} *"Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm."*[507] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) ashabı,

'Hangi zamanda dua edeceğimizi bilebilseydik!' dediler. Bunun üzerine,

{وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ} *'Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım.'*[508] âyeti nâzil olmuştur."

[٢٩٠٨] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: زَعَمَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ لَمَّا نَزَلَتْ {وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} قَالَ النَّاسُ: لَوْ نَعْلَمُ أَيَّ سَاعَةٍ نَدْعُو؟ فَنَزَلَتْ: {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ}.

2908. Kâsım'ın bana, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ b. Ebî Rebâh'ın söylediğine göre {وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} *'Rabbiniz 'Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.' buyurdu.'*[509] âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber'in (sav) ashabı,

'Hangi zamanda dua edeceğimizi bilebilseydik!' dediler. Bunun üzerine,

{وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} *'Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.'*[510] âyeti nâzil olmuştur."

[٢٩٠٩] حَدَّثَنَا موسى، ثَنَا عَمْرٌو، ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي، عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} قَالَ: لَيْسَ مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ يَدْعُو اللَّهَ إلا استجاب له، فإن كان الذي يَدْعُو بِهِ هُوَ لَهُ رِزْقٌ فِي الدُّنْيَا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ رِزْقٌ فِي الدُّنْيَا، ذَخَرَهُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، أَوْ دَفَعَ، عَنْهُ بِهِ مَكْرُوهًا.

507 Bakara 2/186.
508 Bakara 2/186.
509 Mü'min 40/60.
510 Bakara 2/186.

2909. Musa'nın bize, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ} *"Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm."*[511] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah'a dua eden her mümin bir kulun duasına Allah muhakkak icabet etmektedir. Dua eden bir kimsenin bu dünyada bir rızkı varsa Allah onu bu dünyada o kula verir. Şayet o kimsenin bu dünyada bir rızkı yok ise Allah onun rızkını kıyamet gününe kadar ayırır ya da bu dünyada onun üzerinden bir sıkıntıyı defeder."[512]

[٢٩١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ ثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ عبد الله ابْنِ صَالِحٍ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ أَنَّهُ، بَلَغَهُ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا أُعْطِيَ أَحَدٌ الدُّعَاءَ وَمُنِعَ الْإِجَابَةَ، لِأَنَّ اللَّهَ يَقُولُ: ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ.»

2910. Müsennâ'nın bana, Leys b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre Abdullah b. Sâlih şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav);

'Her dua eden kimseye muhakkak cevap verilmiştir. Çünkü Allah {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} *'Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.'*[513] *buyurdu'* demiştir."[514] **[3/224]**

Bu tefsiri zikreden müfessirlere göre âyetin anlamı şöyledir: "Ey Muhammed! Kullarım, beni senden ve bana hangi zamanda dua edeceklerini sordukları zaman, şüphesiz ki ben onlara her vakitte yakınım ve bir kimse bana dua ettiği zaman ben o kimsenin duasına icabet ederim."

3- Diğer müfessirlere göre bu âyet bilakis soru soran bir topluluğun sorusu üzerine nâzil olmuştur. Öyle ki bu topluluk,

"Biz Allah'a dua ederken nereye yönelelim?" diye sormuşlardır. Bunun üzerine Allah onlara,

---

511 Bakara 2/186.
512 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/314 (1668), Amr tarikiyle; Türkî, 3/224.
513 Mü'min 40/60.
514 Beyhakî, *Şu'ab*, (4527), Leys tarikiyle uzun bir şekilde; Türkî, 3/225.

{ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ}

"*Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.*"[515] buyurmuştur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩١١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ مُجَاهِدٌ، «{ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} قَالُوا: إِلَى أَيْنَ؟ فَنَزَلَتْ: {أَيْنَ مَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}.»

2911. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} "*Bana dua edin, duânıza cevap vereyim*"[516] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir topluluk,

'Biz Allah'a dua ederken nereye yönelelim?' diye sormuşlardır. Bunun üzerine,

{أَيْنَ مَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} '*Nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır. Şüphesiz ki Allah lütfu geniş olandır her şeyi bilendir.*'[517] âyeti nâzil olmuştur."[518]

4- Diğer müfessirlere göre de bilakis bu âyet "Nasıl dua edelim" diye soran bir topluluğa cevap olarak indirilmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩١٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُ لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} قَالَ رِجَالٌ: كَيْفَ نَدْعُو يَا نَبِيَّ اللَّهِ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {يَرْشُدُونَ}.»

2912. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Allah {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} '*Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.*'[519] âyetini indirdiği zaman bazıları,

515 Mü'min 40/60.
516 Mü'min 40/60.
517 Bakara 2/115.
518 Bu rivayetin tahrici daha önce Türkî, 2/457'de geçmiştir; Türkî, 3/225.
519 Mü'min 40/60.

'Ey Allah'ın Peygamberi! Biz nasıl dua edelim?' diye sormuşlardır. Bunun üzerine Allah;

{وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ} *'Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım.'*[520] kısmıyla başlayan {يَرْشُدُونَ} *'doğru yolu bulurlar.'*[521] ifadesiyle biten âyeti indirmiştir."

c. {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} "Benim davetime uysunlar"

{فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي}

"Benim davetime uysunlar."[522] kavline gelince Allah burada şunu kastetmektedir: "İtaatle bana uysunlar." Âyette geçen fiil اسْتَجَبْتُ لَهُ وَاسْتَجَبْتُهُ şeklinde kullanıldığı zaman "Ben ona karşılık verdim/icabet ettim" mânasına gelmektedir. **[3/225]**

Nitekim Ka'b b. Sa'd el-Ganevî'nin şu beytinde böyle bir kullanım vardır:

وَدَاعٍ دَعَا يَا مَنْ يُجِيبُ إِلَى ... النَّدَى فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبُ

Ve biri imdat diledi: "Sesimi duyan kimse yok mu?"
Heyhat! O esnada olmadı ona bir karşılık veren

İşte burada kastedilen "ona cevap vermedi" mânasıdır.

1- Bizim bu hususta yaptığımız izahın bir benzerini müfessirler, Mücâhid ve Mücâhid'in dışındaki başka müfessirler de dile getirmişlerdir.

[٢٩١٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَجَّاجُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ قَوْلِهِ «{فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} قَالَ: فَلْيُطِيعُوا لِي، قَالَ: الِاسْتِجَابَةُ: الطَّاعَةُ.»

2913. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} *"Benim davetime uysunlar."*[523]

---

520 Bakara 2/186.
521 Bakara 2/186.
522 Bakara 2/186.
523 Bakara 2/186.

kısmında "Bana itaat etsinler" mânası olduğunu, âyette geçen الِاسْتِجَابَةُ kelimesinin "itaat" anlamına geldiğini söylemiştir.[524]

[٢٩١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَبَّانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْمُبَارَكِ، عَنْ قَوْلِهِ «{فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} قَالَ: طَاعَةَ اللَّهِ.»

2914. Müsennâ'nın bana, Habbân b. Musa'dan rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mübârek {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} *"Benim davetime uysunlar."*[525] kısmında kastedilenin Allah'a itaat olduğunu söylemiştir.

2- Bazı müfessirlere göre ise {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} *"Benim davetime uysunlar."*[526] kısmında kastedilen "Bana dua etsinler" mânasıdır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩١٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْصُورُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، قَالَ «{فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} فَلْيَدْعُونِي.»

2915. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Mansûr b. Harun tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ el-Horasânî {فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي} *"Benim davetime uysunlar."*[527] kısmında kastedilenin "Bana dua etsinler" anlamı olduğunu söylemiştir.

d. {وَلْيُؤْمِنُوا بِي} "Ve bana iman etsinler"

{وَلْيُؤْمِنُوا بِي}

"Bana iman etsinler."[528] kavline gelince Allah şunu kastetmektedir: "Bana itaat etmek suretiyle davetime icabet ettikleri zaman, itaat etmelerinden dolayı benim onlara sevap vereceğimi ve bu itaatleri sebebiyle onlara lütufta bulunacağımı tasdik etsinler."

524 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/315 (1670), Haccâc tarikiyle; Türkî, 3/226.
525 Bakara 2/186.
526 Bakara 2/186.
527 Bakara 2/186.
528 Bakara 2/186.

{فَلْيَسْتَجِيبُوا} *"Uysunlar."*[529] ifadesinin "Bana dua etsinler" şeklinde izah edenlere gelince, böyle bir tercihte bulunanlar {وَلْيُؤْمِنُوا بِي} *"Bana iman etsinler."*[530] ifadesini "Benim onlara icabet ettiğime iman etsinler" mânasına geldiğini dile getirmişlerdir. **[3/226]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩١٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْصُورُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ {وَلْيُؤْمِنُوا بِي} يَقُولُ: إِنِّي أَسْتَجِيبُ لَهُمْ.»

2916. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Mansûr b. Harun tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Recâ el-Horasânî {وَلْيُؤْمِنُوا بِي} *"Bana iman etsinler."*[531] kavlinin "Benim onlara icabet ettiğime iman etsinler" mânasına geldiğini söylemiştir.

e. {لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} "Umulur ki doğru yolu bulurlar"

{لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} *"Umulur ki doğru yolu bulurlar."*[532] kavline gelince Allah şunu kastetmektedir: "Bana itaatle davetime icabet etsinler, bana iman etsinler ki bana itaat etmeleri sebebiyle benden kendilerine sevap geleceğini tasdik etsinler ve yaptıklarından dolayı hidâyete erip doğru yola kavuşsunlar."

Nitekim bu izahla ilgili şöyle bir rivayet vardır:

[٢٩١٧] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ «{لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} يَقُولُ: لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ.»

2917. Müsennâ'nın bana, İshâk, Abdurrahmân b. Sa'd, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ} *"Umulur ki doğru yolu bulurlar."*[533] kavlinin "Umulur ki hidâyete ererler" anlamına geldiğini söylemiştir.[534]

---

529 Bakara 2/186.
530 Bakara 2/186.
531 Bakara 2/186.
532 Bakara 2/186.
533 Bakara 2/186.
534 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/315 (1672), Ebû Ca'fer tarikiyle; Suyûtî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/197; Türkî, 3/227.

Bir kimse bize; "Allah'ın bu kavlinin mânası nedir? Sen de birçok insan görüyorsun ki Allah'a dua ediyorlar ama duaları kabul olmuyor. Ancak Allah;

{أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ}

'Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.'[535] buyurmaktadır. Bu durum ne ile açıklanabilir?" dese ona şöyle denilir:

Bu ifadenin anlamı iki açıdan değerlendirilebilir:

Birincisine göre burada kastedilen anlam, Allah'ın güzel gördüğü ya da emrettiği amellere yönelik bir talep söz konusudur. Öyle olduğu zaman sözü edilen ifadenin anlamı şöyle olur: "Kullarım sana beni sordukları zaman ben, bana itaat eden ve kendilerine emrettiğimi yapanlara yakınım. O kulum bana itaat ettiği zaman bana itaat etmelerinden dolayı ben onlara sevapla icabet ederim." Bu çerçevede "dua" ifadesinin anlamı, kulun Rabbinden, Rabbine itaat etmesiyle yerine getirdiği amelinden dolayı Allah'ın kullarına/evliyasına vaad ettiği sevabı talep etmesidir.

"Allah'ın icabet etmesi" ifadesinin anlamı ise Allah'ın emrettiği amelleri yerine getiren kullarına vaad ettiği şeyi tam olarak vereceğini garanti etmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen bir rivayete göre "*Şüphesiz dua, ibadettir.*" buyurmaktadır. **[3/227]**

[٢٩١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ يُسَيْعٍ الْحَضْرَمِيِّ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الدُّعَاءَ هُوَ الْعِبَادَةُ» ثُمَّ قَرَأَ: {وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ}.

2918. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, A'meş, Zer, Yusey' el-Hadremî, Numan b. Beşîr tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Şüphesiz dua, ibadettir.*"

Daha sonra Hz. Peygamber (sav) şu âyeti okumuştur: {وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ} "*Rabbiniz şöyle*

535 Bakara 2/186.

dedi: 'Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.'[536] âyetini okumuştur."[537]

Hz. Peygamber (sav), Allah'a dua etmenin O'na ibadet etmek, O'nun için amel işleyip O'na itaat etmek mânasında olduğunu haber vermiştir.

Bizim bu konuda yaptığımız izahın bir benzerinin Hasan el-Basrî'nin yaptığı zikredilmektedir.

[٢٩١٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْصُورُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَالَ فِيهَا: {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} قَالَ «اعْمَلُوا وَأَبْشِرُوا فَإِنَّهُ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ يَسْتَجِيبَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ.»

2919. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Mansûr b. Harun, Abdullah b. Mübârek, Rebî' b. Enes tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan-ı Basrî {ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ} *"Bana dua edin, duanıza cevap vereyim."*[538] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette 'İyi amel işleyin, müjdeleyin! Allah'ın, iman edip sâlih amel işleyenlere gereğini ihsan etmesi O'nun üzerine bir haktır. Allah bu kimseler için lütfundan da artırarak ihsan etmektedir.' buyrulmaktadır."[539]

Sözü edilen ifadenin diğer anlamı yönü şudur ve âyetin mânası şöyledir: "(Allah) Ben dilersem, kulum bana dua ettiği zaman ben onun duasına icabet ederim." Eğer böyle bir anlam olursa -her ne kadar âyet okunduğu zaman verdiği anlam genel olsa da- bunun mânası hususî olmuş olur. **[3/228]**

---

536 Mü'min 40/60.

537 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 10/200; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/282, 297, 298, 336, 340, 380 (18436, 18352, 18386, 18391, 18432); Tirmizî, *Sünen*, (2969, 3247); Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (11464); İbn Mâce, *Sünen*, (3828); Taberânî, *Duâ*, (4-7); Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 8/120; Beyhakî, *De'avâtu'l-Kebîr*, (4), A'meş'ten birkaç farklı tarikle; Türkî, 3/228.

538 Mü'min 40/60.

539 Taberânî, *Duâ*, (9), İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, Saîd b. Mansûr ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 3/356; Türkî, 3/228.

[BAKARA SÛRESİ 187. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar." **(Bakara 2/187)**

1. {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} "Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."* sözünün tefsiri:

a. {أُحِلَّ لَكُمْ} "Size helâl kılındı"

Allah Teâlâ {أُحِلَّ لَكُمْ} *"size helâl kılındı."*[540] ifadesinde "Size serbest bırakılıp mübah kılındı" mânasını kastetmektedir.

b. {لَيْلَةَ الصِّيَامِ}"Oruç gecesinde"

{لَيْلَةَ الصِّيَامِ} *"Oruç gecesinde"*[541] ise Allah oruç tutmak için kalkılan geceyi kastetmektedir.

---

540 Bakara 2/187.
541 Bakara 2/187.

c. {الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} "Kadınlarınıza yaklaşmak"

{الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[542] ifadesi ise bu âyette "cimâ" fiilinden kinaye edilmiştir. Bu kelime الرَّفَثُ ile الرُّفُوثُ şeklinde kullanılır ve aynı mânaya gelmektedir. Öyle ki bir rivayete göre Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatinde ilgili âyet (أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرُّفُوثُ إِلَى نِسَائِكُمْ) şeklinde okunmuştur.[543]

Bizim {الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[544] hakkında yaptığımız izahın bir benzerini müfessirler de dile getirmişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٢٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: {الرَّفَثُ}: «الْجِمَاعُ، وَلَكِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يَكْنِي.»

2920. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem el-Mısrî'nin bana, Eyyûb b. Süveyd, Süfyân, Âsım, Bekir b. Abdillah el-Müzenî'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[545] kelimesinin cimâ mânasına geldiğini, zira Allah'ın Kerîm olduğu için bu fiili kinayeli olarak zikrettiğini belirtmiştir.[546]

[٢٩٢١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ بَكْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

2921. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Âsım, Bekir'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas bir önceki rivayette zikrettiğinin aynısını söylemiştir.

[٢٩٢٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «{الرَّفَثُ}: النِّكَاحُ.»

---

542 Bakara 2/187.

543 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/48; Türkî, 3/229.

544 Bakara 2/187.

545 Bakara 2/187.

546 Süfyân, *Tefsîr*, s. 63, 64; Abdürrezzâk, *Musannef*, (10826), yukarıdaki tarikle. Bu rivayeti Vekî' de nakletmiştir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (4 cildin birinci kısmı), 158; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346 (1824), Âsım tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/229.

2922. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[547] kelimesinin nikâh (cimâ) anlamına geldiğini söylemiştir. **[3/229]**

[٢٩٢٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «{الرَّفَثُ}: غَشَيَانُ النِّسَاءِ.»

2923. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "{الرَّفَثُ} *'yaklaşmak'*[548] kelimesi, kadınlarla birlikte olma mânasına gelmektedir."[549]

[٢٩٢٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} قَالَ: الْجِمَاعُ.»

2924. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."*[550] âyetinde geçen {الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[551] kelimesinin cimâ mânasına geldiğini söylemiştir.[552]

[٢٩٢٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2925. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette zikrettiğinin aynısını söylemiştir.

---

547 Bakara 2/187.
548 Bakara 2/187.
549 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/71; Türkî, 3/230.
550 Bakara 2/187.
551 Bakara 2/187.
552 Mücâhid, *Tefsîr*, 221; Türkî, 3/230.

[٢٩٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «{الرَّفَثُ}: هُوَ النِّكَاحُ.»

2926. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[553] kelimesinin nikâh (cimâ) anlamına geldiğini söylemiştir.

[٢٩٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ ثَنَا عَبْدُ الْكَبِيرِ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا الضَّحَّاكُ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ قَوْلِهِ «{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} قَالَ: هُوَ الْجِمَاعُ.»

2927. Müsennâ'nın bana, İshâk, Abdulkerîm el-Basrî tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk b. Osman şöyle demiştir: "Sâlim b. Abdillah'a {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'*[554] âyetinde geçen {الرَّفَثُ} *'yaklaşmak'*[555] kelimesinin mânasını sordum. O da 'cimâ' anlamına geldiğini söyledi."

[٢٩٢٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} يَقُولُ: الْجِمَاعُ.»

2928. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."*[556] âyetinde geçen {الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[557] kelimesinin "cimâ" anlamına geldiğini söylemiştir.[558]

{الرَّفَثُ} *"yaklaşmak"*[559] kelimesi, bu âyette ifade edilen anlamın haricinde "konuşurken çirkin söz söylemek" mânasına gelmektedir.

Buna bir örnek olarak Accâc'ın şu sözü zikredilebilir:

---

553 Bakara 2/187.
554 Bakara 2/187.
555 Bakara 2/187.
556 Bakara 2/187.
557 Bakara 2/187.
558 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/315. Bu rivayeti 1674 nolu rivayetten sonra zikretmiştir ayrıca Amr tarikiyle; Türkî, 3/230.
559 Bakara 2/187.

عَنِ اللَّغَا، وَرَفَثِ التَّكَلُّمِ

Konuşurken boş ve çirkin şeyler söylemekten uzak dur![560] **[3/230]**

2. {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} "Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."

Şanı yüce olan Allah'ın {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu kısımda "Kadınlarınız sizin için bir elbisedir/örtüdür. Siz de onlar için bir elbise/örtüsünüz." buyurmaktadır.

Bir kimse "Kadınlarımızın bizim için, bizim de onlar için örtü/elbise olmamız nasıl olabilir? لِبَاسٌ kelimesi kişinin giydiği elbise mânasına gelirken, bu nasıl olabilir?" diye sorsa ona şöyle cevap verilir:

Bu ifadenin, mânası iki yönlüdür:

1. Birincisine göre, kadın ve erkekten her biri diğeri için bir elbisedir. Öyle ki her biri diğeri için uyku zamanında elbiseyi çıkaran ve bir araya geldiği zaman tek bir elbise içinde olan kimseler gibi olurlar. Ayrıca kadın ve erkekten her birisi diğeri için bir bedenin içerisine girmiş gibi olurlar. Bu da bir kimsenin bedeni üzerine giydiği elbiseye benzemektedir. Bundan dolayı kadın ve erkeğin her birisi diğeri için "birer elbisedir" denilir.

Nitekim Ca'deoğullarından olan Nâbiğa'nın şu beyti de buna örnek verilebilir:

---

560 Temîm kabilesi şairlerinden olan Accâc (ö. 97/715-16) recez tarzında şiir söyleyen ve bu alanda meşhur olan şairlerden birisidir. Hicivle ve lirik şiirle uğraşmayan Accâc, urcûzeleriyle Yezîd b. Muâviye, Abdülazîz b. Mervân, Bişr b. Mervân, Süleyman b. Abdülmelik'i övmüştür. Dilciler, onun sağlam bir dil yapısına sahip olan şiirlerini istişhad makamında kullanmışlardır. İbn Manzûr *Lisânü'l-ʿArab*'da 563 beytine yer vermiştir. Hayatı hakkında ayrıntıl bilgi için bk. Hulusi Kılıç, "Accâc", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/accac (Erişim: 21.02.2023)

إِذَا مَا الضَّجِيعُ ثَنَى جيدها ... تَدَاعَتْ فَكَانَتْ عَلَيْهِ لِبَاسَا

Yatak arkadaşı gerdanını büktüğü zaman
Katlanır ve ona (erkeğe) libas/elbise olur[561]

Bu beyitte geçen ثَنَى "büktü" ifadesi yerine تَثَنَّتْ fiilinin de kullanılmış olduğu rivayet edilmektedir. Burada kadın ve erkeğin eş olarak tek bir yatakta bir araya gelmesi bir elbisenin içinde olmalarına benzetilerek kinaye edilmiştir. Nitekim, insan bedeni elbiseden kinaye edilmektedir.

Örneğin Leylâ, üzerine bir topluluğun bindiği bir deveyi tavsif ederken şöyle demektedir:

رَمَوْهَا بِأَثْوَابٍ خِفَافٍ فَلَا تَرَى ... لَهَا شَبَهًا إِلَّا النَّعَامَ الْمُنَفَّرَا

Onlar, devenin üzerine hafif elbiseler (kendi bedenlerini) attılar
Bu sebeple sen ancak bir kaçan deve kuşuna benzetebilirsin[562]

---

561 Muhadram şairlerinden olan ve sahabî neslinden sayılan Nabiğa el-Ca'dî (ö. 65/685) Necid'in güneyindeki Felec'de doğdu ve ömrünün önemli bir kısmını İslâm'dan önce yaşadı. Nâbiga, hicretin 9. yılında kabilesinden bir heyetin başkanı olarak Hz. Peygamber'in yanına gelip müslüman oldu ve onun huzurunda bir methiyesini (Râiyye) okudu. Methiyesinde, "Şeref ve asaletimiz bizi göklere yükseltti ancak biz bunun da üstünde bir makam arzuluyoruz" dediğinde Resûlullah o makamın nerede olduğunu sordu, "cennette" cevabını alınca "inşallah" demesini istedikten sonra, "Çok güzel söyledin" diye takdirlerini ifade etti. Gerek Câhiliye devrinde gerek İslâmî dönemde edep ve nezaket ölçüleri içinde tekellüften uzak eserler veren Nâbiga usta bir şairdi. Allah korkusu, iman ve İslâm nimeti, cihad ve şehâdet, kadere rızâ, sabır, teslimiyet, ümitsizliğe kapılmama, güzel ahlâk, alın teriyle çalışıp kazanarak fakirlik zilletinden kurtulma gibi konular şiirlerinde ele aldığı İslâmiyat'a ve hikemiyata dair başlıca temalardır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar Tüccar, "Nâbiga el-Ca'dî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nabiga-el-cadi (Erişim: 22.02.2023)

562 Burada kastedilen Leylâ el-Ahyeliyye'dir. Bu beytinin geçtiği yer için bk. İbn Kuteybe, *el-Meâni'l-Kebîr*, 1/486; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sınâateyn*, 353; Türkî, 3/231. Leylâ el-Ahyeliyye, meşhur aşk hikâyelerinden birinin kahramanı olan, mersiyeleriyle tanınmış Arap şairidir. Dedelerinden Kâ'b'ın lakabı olan Ahyel'den (şahin) dolayı Ahyeliyye nisbesiyle anılır. Kendisini platonik bir aşkla seven amcasının oğlu şair Tevbe b. Humeyyir el-Hafâcî beraber büyüdüğü Leylâ'yı babasından ister. Ancak babası vermeyince Tevbe'den uzak kalan Leylâ, babası tarafından başka biriyle evlendirilir. Ancak aşkı devam eden Leyla, Tevbe ile ilişkisini devam ettirir. Kocası olan Sevvâr, o diyarın valisinden

Bu beyitte kastedilen, bir topluluğun kendilerini devenin üzerine atıp ona binmeleri kastedilmektedir.

Nitekim (bir kimsenin bedenin elbiseye benzetilerek kinaye edilmesine dair) Hüzelî şu beytinde şöyle demiştir:

تَبَرَّأُ مِنْ دَمِ الْقَتِيلِ وَبَزِّهِ ... وَقَدْ عَلِقَتْ دَمَ الْقَتِيلِ إِزَارُهَا

Öldürülenin kanından ve bezinden uzaklaştı
Onun elbisesi (bedeni), ölünün kanına bulaşmıştı[563] **[3/231]**

Bu beyitte kastedilen elbise, onun (katilin) kendi bedenidir. Buna dair bir kullanımı Rebî' de söylemiştir.

Tevbe'yi öldürmek üzere izin alır ve Tevbe'yi öldürür. Leylâ onun ardından dokunaklı mersiyeler söyler ve ona olan aşkı ölünceye kadar devam eder. İslâmî dönemdeki kadın şairler arasında Hansâ'dan sonra ikinci sırada yer alan Leylâ'nın zamanımıza ulaşan şiirlerinin dörtte birini Tevbe hakkındaki mersiyeleri oluşturur. Bunlar İslâmî motifler içermeyen, Câhiliye mersiye geleneği çerçevesinde Tevbe'nin cengâverliği, iyilik severliği ve vefakârlığı gibi meziyetlerinden söz eden şiirlerdir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kılıçlı, "Leylâ el-Ahyeliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/leyla-el-ahyeliyye (Erişim: 22.02.2023)

563 Bu şair Ebû Züeyb'tir. Beytin geçtiği yer için bk. Hüzelî, *Divânu'l-Hüzeliyyîn*, 1/26; Türkî, 3/231. Bu şair Ebû Zueyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Hüzelî olup (ö. 28/6648-649) şair sahabilerden birisidir. Hicretin 9. senesinde kabilesiyle beraber İslâm'ı seçmiştir. Çölde hayatını sürdürürken Hz. Peygamber'in hasta olduğunu haber aldı. Medine'ye vardığında Resûl-i Ekrem'in henüz vefat etmiş olduğunu öğrendi. Müslümanların ileri gelenleri Sakîfetü Benî Saîde'de toplanmışlardı, Ebû Züeyb de oraya gitti. Hz. Ebû Bekir'in ve Ömer'in konuşmalarını dinledi, Ebû Bekir'e biat edilmesi olayına şahit oldu. Hz. Peygamber'in cenaze namazına ve defnine katıldıktan sonra çöle döndü. Hz. Ömer'in kendisine Allah yolunda cihadı tavsiye etmesi üzerine Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethine katıldı. Bir fetih haberini Hz. Osman'a bildirmek üzere Abdullah b. Zübeyr ile birlikte geri dönerken Mısır'da vefat etti. Cenazesini Abdullah b. Zübeyr defnetti. Oğlu ve yeğeniyle birlikte Bizans'a karşı yapılan seferlerden birinde öldüğü de rivayet edilir. Sâide b. Cüeyye el-Hüzelî'nin râvisi olan Ebû Züeyb, Hüzeyl kabilesinin yetiştirdiği en iyi şairdir. Kasidede binek tasviri yerine ilk defa yaban arısı tasvirine yer vermesi sebebiyle bir akımın öncüsü sayılmıştır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rahmi Er, "Ebû Züeyb el-Hüzelî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-zueyb-el-huzeli (Erişim: 22.02.2023)

[٢٩٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} يَقُولُ «هُنَّ لِحَافٌ لَكُمْ، وَأَنْتُمْ لِحَافٌ لَهُنَّ.»

2929. Müsennâ'nın bana, İshâk, Abdurrahmân b. Sa'd, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."*[564] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kadınlar, sizin yorganınızdır. Siz de onların yorganısınız."[565]

Sözü edilen âyetin anlamına dair ikinci yön ise şudur: "Eşlerden birisi diğerine libas/elbise kılınmıştır. Çünkü, eşlerden biri diğeri için sükunet bulduğu bir yerdir.

Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmaktadır:

{جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا}

'O, geceyi size bir örtü kılmıştır.'"[566]

Yani burada kastedilen "Siz gece olunca sekînete eriyorsunuz/huzur buluyorsunuz" anlamıdır. Aynı şekilde erkeğin eşi/hanımı da onun sükûnet bulduğu yeridir. O kimse, eşinde huzur bulmaktadır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

{وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا}

"Kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir."[567]

Bundan dolayı eşlerden her biri diğeri için elbisedir ve bunun da anlamı eşlerin birbirinde huzur bulmasıdır. Böyle bir izahı Mücâhid ve onun dışındaki birçok müfessir dile getirmiştir.

Zikredilen bir görüşe göre ise bir şeyin üzerinin örtülüp bakanların gözlerinden gizli tutulması için هُوَ لِبَاسُهُ "o onun elbisesidir ve örtüsüdür" tabiri kullanılmaktadır. Bundan dolayı âyette şöyle denilmiştir:

564 Bakara 2/187.
565 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, (1676), Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/232.
566 Furkân 25/47.
567 A'râf 7/189.

{هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ}

"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."[568]

Bunun anlamı "Sizden biriniz, eşinizle birlikte olduğunuz zaman (cimâ halinde iken) diğer insanların gözlerinden gizli tutmak için eşiniz için örtü olmaktadır" şeklindedir.

Mücâhid ve diğer müfessirler de bu hususta şöyle demişlerdir:

[٢٩٣٠] حَدَّثَنَا بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} يَقُولُ: سَكَنٌ لَهُنَّ.»

2930. Müsennâ'nın bize, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz"*[569] âyetinin anlamının, kadınların erkekler için huzur buldukları bir yer olduğunu ifade etmiştir.[570]

[٢٩٣١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} قَالَ قَتَادَةُ «هُنَّ سَكَنٌ لَكُمْ، وَأَنْتُمْ سَكَنٌ لَهُنَّ.»

2931. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde{هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."*[571] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kadınlar, sizin için huzur bulduğunuz kimselerdir. Siz de kadınlar için huzur bulduğunuz kimselersiniz."[572]

[٢٩٣٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ} يَقُولُ: سَكَنٌ لَكُمْ {وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} يَقُولُ: سَكَنٌ لَهُنَّ.»

---

568 Bakara 2/187.
569 Bakara 2/187.
570 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/316 (1675) nolu rivayetten sonra muallak olarak; Türkî, 3/232.
571 Bakara 2/187.
572 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/316 (1675) nolu rivayetten sonra muallak olarak; Türkî, 3/232.

2932. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ} *"Onlar, size örtüdürler."*[573] kısmında kastedilenin "Kadınlar, sizin için huzur bulduğunuz yerdir." {وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"siz de onlara örtüsünüz."*[574] kısmında da kastedilenin "Sizler de kadınlar/eşleriniz için huzur bulunan yersiniz" olduğunu söylemiştir.[575] **[3/232]**

[٢٩٣٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} قَالَ: الْمُوَاقَعَةُ.»

2933. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Abdurrahmân b. Zeyd {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."*[576] âyetinin erkek ile kadının birleşmesi anlamına geldiğini söylemiştir.

[٢٩٣٤] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} قَالَ: «هُنَّ سَكَنٌ لَكُمْ، وَأَنْتُمْ سَكَنٌ لَهُنَّ.»

2934. Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî'nin bana, Ebû Ahmed, İbrahim, Yezîd, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz"*[577] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kadınlar, sizin için huzur bulduğunuz kimselerdir. Siz de kadınlar için huzur bulduğunuz kimselersiniz."[578]

---

573 Bakara 2/187.
574 Bakara 2/187.
575 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/316 (1675) nolu rivayetten sonra muallak olarak; Türkî, 3/233.
576 Bakara 2/187.
577 Bakara 2/187.
578 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/316 (1675); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/275, Tâvûs, İbn Abbas tarikiyle. Hâkim bu rivayetle alakalı şöyle demiştir: "Bu rivayet, Buhârî'nin hadis alma şartına göre sahih bir hadistir. Ancak Buhârî ve Müslim bunu eserlerine almamışlardır." Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, Firyâbî'ye nispetle; Türkî, 3/233.

3. {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} "Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın"

Şanı yüce olan Allah'ın {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."* sözünün tefsiri:

a. Âyette Geçen, Bir Topluluğun İşlediği ve Allah'ın Yaptıklarından Dolayı Tevbelerini Kabul Edip Affettiği Bu 'Hıyânet' (Zulmetmek) Nedir? Ne Anlama Gelmektedir?

Bir kimse bize "Âyette geçen, bir topluluğun işlediği ve Allah'ın yaptıklarından dolayı tevbelerini kabul edip affettiği bu 'hıyânet' (zulmetmek) nedir? ne anlama gelmektedir?" dese ona şöyle cevap verilir:

Bu âyette Allah'ın zikrettiği husus onların kendilerine hıyâneti/zulmetmesidir. Bu hıyânet ise iki hususta gerçekleşmiştir:

Birincisi; kadınlarla birlikte olmaları,

Diğeri ise kendilerine yasak olan vakitte yemek yemeleri ve bir şeyler içmeleridir.

Nitekim bu hususa dair şöyle bir rivayet vardır:

b. Nüzûl Sebebi

[٢٩٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي لَيْلَى، «أَنَّ الرَّجُلَ كَانَ إِذَا أَفْطَرَ فَنَامَ لَمْ يَأْتِهَا، وَإِذَا نَامَ لَمْ يَطْعَمْ، حَتَّى جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يُرِيدُ امْرَأَتَهُ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: قَدْ كُنْتُ نِمْتُ فَظَنَّ أَنَّهَا تَعْتَلُّ

فَوَقَعَ بِهَا قَالَ: وَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَرَادَ أَنْ يَطْعَمَ فَقَالُوا: نُسَخِّنُ لَكَ شَيْئًا؟ قَالَ: ثُمَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} الْآيَةَ.»

2935. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Leylâ şöyle demiştir: "Biri oruç tuttuğu zaman iftar vakti gelince iftar etmekten önce uyuyacak olursa artık o gece de ertesi gün akşama kadar da bir şey yiyemezdi. Öyle ki bir zaman Hz. Ömer, eşiyle birlikte olmak istedi. Eşi de,

'Ben uyumuştum' dedi. Hz. Ömer de eşinin bahane ettiğini zannetti ve onunla birlikte oldu. Ensar'dan bir adam geldi ve yemek istediğini söyledi. Orada bulunanlar da,

'Sana bir şeyler pişirelim mi?' diye sormuşlardır. Daha sonra {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} '*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.*'[579] âyeti indirilmiştir."[580] **[3/233]**

[٢٩٣٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: ثَنَا حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ «كَانُوا يَصُومُونَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، فَلَمَّا دَخَلَ رَمَضَانُ كَانُوا يَصُومُونَ، فَإِذَا لَمْ يَأْكُلِ الرَّجُلُ عِنْدَ فِطْرِهِ حَتَّى يَنَامَ لَمْ يَأْكُلْ إِلَى مِثْلِهَا، وَإِنْ نَامَ، أَوْ نَامَتِ امْرَأَتُهُ لَمْ يَكُنْ لَهُ أَنْ يَأْتِيَهَا إِلَى مِثْلِهَا. فَجَاءَ شَيْخٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ صِرْمَةُ بْنُ مَالِكٍ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: أَطْعِمُونِي فَقَالَتْ: حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ شَيْئًا سُخْنًا، قَالَ: فَغَلَبَتْهُ عَيْنُهُ فَنَامَ. ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ، فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ: إِنِّي قَدْ نِمْتُ فَلَمْ يَعْذُرْهَا وَظَنَّ أَنَّهَا تَعْتَلُّ فَوَاقَعَهَا. فَبَاتَ هَذَا وَهَذَا يَتَقَلَّبَانِ لَيْلَتَهُمَا ظَهْرًا، وَبَطْنًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} وَقَالَ: {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} فَعَفَا اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ. وَكَانَتْ سُنَّةً.»

2936. Ebû Küreyb'in bize, İbn İdrîs, Husayn b. Abdurrahman tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Ebî Leylâ şöyle demiştir: "Müminler, her ayın üç günü oruç tutuyorlardı. Ramazan ayı geldiği zaman da

579 Bakara 2/187.

580 Bu rivayetin tamamı Türkî, 3/159'da geçmiştir; Türkî, 3/234.

onlar oruç tutuyorlardı. Önceleri Müslümanlar oruç tuttuklarında akşam henüz iftarını açmadan uyudukları zaman artık diğer günün akşamına kadar bir şey yiyip içemezdi. İftardan sonra da hanımıyla ilişkiye girmeden o veya hanımı uyuduğu zaman artık diğer günün akşamına kadar ilişkiye giremezdi. Ensar'dan Sırma b. Mâlik[581] adında biri akşam vakti ailesinin yanına gitti. Oruçlu olduğu için evdekilere,

'Bana yemek koyun' dedi. Evdekiler de,

'Az bir bekle de yemeği ısıtalım, sıcak yemek ye!' dediler. Onlar yemeği ısıtırlarken Sırma, başını yastığa koyup uzandı, ancak gözleri kapandı ve uyudu. Sonraki bir olayda ise Hz. Ömer eşinin yanına geldi. Eşi, Hz. Ömer'e,

'Ben uyudum' dedi. Hz. Ömer ise onun mazeretini kabul etmedi. Zira Hz. Ömer, eşinin bahane ileri sürdüğü zannetti ve onunla birlikte oldu. Hz. Ömer o geceyi geçirdi. Hem kendisi hem de eşi o geceyi gündüz ve diğer gece olarak geçirmiş oldu. Bunun üzerine Allah;

{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'*[582] âyeti ile {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *'Artık eşlerinize yaklaşın.'*[583] âyetini indirdi. Sünnet olduğu halde Allah Teâlâ yapılan o işleri affetti."[584]

[٢٩٣٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ «كَانُوا يَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَيَأْتُونَ النِّسَاءَ مَا لَمْ يَنَامُوا، فَإِذَا نَامُوا تَرَكُوا الطَّعَامَ، وَالشَّرَابَ، وَإِتْيَانَ النِّسَاءِ، فَكَانَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يُدْعَى أَبَا صِرْمَةَ، يَعْمَلُ فِي أَرْضٍ لَهُ، قَالَ: فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ فِطْرِهِ نَامَ، فَأَصْبَحَ صَائِمًا قَدْ جُهِدَ، فَلَمَّا رَآهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:

581 Âyetin kendisi hakkında indiği bu sahabînin ismiyle alakalı bir ihtilaf avrdır. Hâfız (İbn Hacer) *el-İsâbe* isimli eserinde bu ihtilafı zikretmektedir. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/422-425, 467, 5/478, 500; Türkî, 3/234.

582 Bakara 2/187.

583 Bakara 2/187.

584 İbn Kânî, *es-Sahâbe*, 2/24; Hatîb, *el-Esmâu'l-Mübheme*, 467, Husayn tarikiyle; Türkî, 3/234.

«مَا لِي أَرَى بِكَ جَهْدًا»؟ فَأَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِ. وَاخْتَانَ رَجُلٌ نَفْسَهُ فِي شَأْنِ النِّسَاءِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ}. إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

2937. Ebû Küreyb'in bize, Yunus b. Bükeyr, Abdurrahman b. Abdillâh b. Utbe, Amr b. Mürre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Muâz b. Cebel şöyle demiştir: "Önceleri Müslümanlar, uyumadıkları zaman yiyor, içiyor ve kadınlarıyla birlikte oluyorlardı. Uyudukları zaman yemeyi, içmeyi ve kadınlarına yaklaşmayı terk ediyorlardı. Ensar'dan bir adam olan Ebû Sırma, bir bölgede çalışıyordu. İftar etme vakti geldiği zaman uyudu ve oruçlu olarak sabahladı. Orucunu tutmaya da devam etti. Hz. Peygamber (sav) de onu görünce,

'*Ne oldu sana? Senin zorlandığını görüyorum?*' diye sordu. O da bir önceki akşam yaşadığı durumunu anlattı. Bir adam da kadınlara yaklaşma konusunda kendisine zulmetmişti. Bunun üzerine Allah;

{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} '*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.*'[585] kısmıyla başlayan âyeti indirdi."[586] **[3/234]**

[٢٩٣٨] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى الَّذِي حَدَّثَ بِهِ، عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ «كَانُوا إِذَا صَامُوا وَنَامَ أَحَدُهُمْ لَمْ يَأْكُلْ شَيْئًا حَتَّى يَكُونَ مِنَ الْغَدِ، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَقَدْ عَمِلَ فِي أَرْضٍ لَهُ وَقَدِ أَعْيَا، وَكَلَّ، فَغَلَبَتْهُ عَيْنُهُ وَنَامَ، وَأَصْبَحَ مِنَ الْغَدِ مَجْهُودًا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ}.»

2938. Süfyân b. Vekî''nin bize, Vekî', İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, Amr b. Mürre, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ tarikiyle gelen rivayeti zikretmiş ve şöyle demiştir: "Müslümanlar daha önce oruç tuttukları zaman birisi diğer gün oluncaya kadar bir şey yemezdi. Ensar'dan bir adam geldi. Kendisinin sahip olduğu bir arazide çalışıyordu.

585 Bakara 2/187.

586 Bu rivayetin kaynağı Türkî 3/158'te geçmiştir; Türkî, 3/235.

Bu çalışmadan dolayı yorulup bitkin düşmüştü. Gözleri galip gelince uyuyakaldı. Kendini zorlayarak diğer güne kadar oruç tuttu. Bunun üzerine;

{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'*[587] âyeti nâzil olmuştur."[588]

[٢٩٣٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ «كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ الرَّجُلُ صَائِمًا فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يُفْطِرَ لَمْ يَأْكُلْ إِلَى مِثْلِهَا، وَإِنَّ قَيْسَ بْنَ صِرْمَةَ الْأَنْصَارِيَّ كَانَ صَائِمًا، وَكَانَ تَوَجَّهَ ذَلِكَ الْيَوْمَ فَعَمِلَ فِي أَرْضِهِ، فَلَمَّا حَضَرَ الْإِفْطَارُ أَتَى امْرَأَتَهُ فَقَالَ: هَلْ عِنْدَكُمْ طَعَامٌ؟ قَالَتْ: لَا، وَلَكِنْ أَنْطَلِقُ فَأَطْلُبُ لَكَ. فَغَلَبَتْهُ عَيْنُهُ فَنَامَ، وَجَاءَتِ امْرَأَتُهُ قَالَتْ: قَدْ نِمْتَ فَلَمْ يَنْتَصِفِ النَّهَارُ حَتَّى غُشِيَ عَلَيْهِ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلَتْ فِيهِ هَذِهِ الْآيَةُ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} إِلَى: {مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} فَفَرِحُوا بِهَا فَرَحًا شَدِيدًا.»

2939. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Recâ el-Basrî, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ şöyle demiştir: "Hz. Muhammed'in (sav) ashabından biri oruçlu olduğu zaman, iftar vakti gelip de uyuyakaldığında, ikinci günün akşamına kadar bir şey yemezdi. Onlardan biri olan Kays b. Sırma el-Ensârî oruçluydu. Gün boyu tarlasında çalıştıktan sonra iftar vakti hanımının yanına gelip,

'Yanında yiyecek bir şey var mı?' diye sordu. O da,

'Yok ama gidip bir yerden alır gelirim.' dedi. Hanımı gidince de yorgunluktan gözleri kapandı ve uyuyakaldı. Hanımı geldi,

'Uyudun mu?' dedi. İkinci gün, gün ortasında Kays bayıldı. Bu durum Hz. Peygamber'e (sav) aktarılınca;

---

587 Bakara 2/187.

588 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/573, 574 (18611); Buhârî, *Sahîh*, (1915); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2314); Tirmizî, *Sünen*, (2968), İsrâîl tarikiyle benzer bir şekilde; Türkî, 3/235.

{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'*[589] kısmıyla başlayan {مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} *'Siyah iplikten ayrılıncaya kadar...'*[590] ifadesiyle devam eden bu âyet nâzil oldu. Müslümanlar bundan dolayı çok sevindiler.

[٢٩٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} وَذَلِكَ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِذَا صَلُّو الْعِشَاءَ حُرِّمَ عَلَيْهِمُ النِّسَاءُ وَالطَّعَامُ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْقَابِلَةِ، ثُمَّ إِنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَصَابُوا الطَّعَامَ، وَالنِّسَاءَ فِي رَمَضَانَ بَعْدَ الْعِشَاءِ، مِنْهُمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَشَكَوْا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} يَعْنِي انْكِحُوهُنَّ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}.

2940. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas önceleri Ramazan ayında Müslümanların yatsı namazını kıldıktan sonra diğer günün akşamına kadar bir şey yiyip içmeleri ve hanımlarıyla ilişkiye girmeleri haram sayılırdı. Ancak içlerinde Ömer b. Hattâb'ın da bulunduğu bazı Müslümanlar yatsı namazından sonra yiyip içtiler ve hanımlarıyla ilişkiye girdiler. Durumdan Hz. Peygamber'e (sav) yakındığı zaman Allah;

{عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *"Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın"*[591] -yani birlikte olunuz- kısmıyla {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."*[592] ifadesini indirmiştir.[593] **[3/235]**

---

589 Bakara 2/187.
590 Bakara 2/187.
591 Bakara 2/187.
592 Bakara 2/187.
593 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/197, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/236.

[٢٩٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ جُبَيْرٍ، مَوْلَى بَنِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ «كَانَ النَّاسُ فِي رَمَضَانَ إِذَا صَامَ الرَّجُلُ فَأَمْسَى فَنَامَ حُرِّمَ عَلَيْهِ الطَّعَامُ، وَالشَّرَابُ، وَالنِّسَاءُ حَتَّى يُفْطِرَ مِنَ الْغَدِ. فَرَجَعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ وَقَدْ سَمَرَ عِنْدَهُ، فَوَجَدَ امْرَأَتَهُ قَدْ نَامَتْ فَأَرَادَهَا، فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ نِمْتُ فَقَالَ: مَا نِمْتِ ثُمَّ وَقَعَ بِهَا، وَصَنَعَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ مِثْلَ ذَلِكَ. فَغَدَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ}.»

2941. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, İbn Lehî'a, Benî Seleme'nin mevlâsı Musa b. Cübeyr, Abdullah b. Ka'b b. Mâlik tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Mâlik şöyle demiştir: "Önceleri Ramazan ayında biri oruç tuttuğu zaman, iftardan sonra uyuması halinde artık diğer günün akşamına kadar yemek, içmek ve hanımıyla ilişkiye girmek kendisine haram olurdu. Bir gece Ömer b. Hattâb, Hz. Peygamber'in (sav) yanından dönünce yanından evine dönünce hanımının uyumuş olduğunu gördü. Onu uyandırıp birlikte olmak istedi. Hanımı,

'Ama uyudum!' dedi, ancak Hz. Ömer,

'Hayır! Henüz uyumadın!' karşılığını verdi ve onunla ilişkiye girdi."

Ka'b b. Mâlik de hanımıyla aynı şeyi yapmıştı. Ka'b devamında şöyle demiştir: "Sabah olunca Ömer b. Hattâb, Hz. Peygamber'e (sav) geldi. Bu durumu haber verdi. Bunun üzerine Allah;

{عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} '*Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın.*'[594] âyetini indirdi."[595]

---

594 Bakara 2/187.

595 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 25/86 (15795), İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Ebû Ubeyd, *Nâsih*, s. 45; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/316 (1677), İbn Lehî'a tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/197, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/236.

[٢٩٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: ثَنَا ثَابِتٌ، «أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَاقَعَ، أَهْلَهُ لَيْلَةً فِي رَمَضَانَ، فَاشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ}.»

2942. Müsennâ'nın bana, Haccâc, Hammâd b. Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Sâbit şöyle demiştir: "Ömer b. Hattâb, eşiyle Ramazan ayında bir gece beraber olunca bu durum Hz. Ömer'i sıkıntıya sokup üzmüştür. Bunun üzerine Allah;

{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'*[596] âyetini indirmiştir."[597] **[3/236]**

[٢٩٤٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ «{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} إِلَى: {وَعَفَا عَنْكُمْ} كَانَ النَّاسُ أَوَّلَ مَا أَسْلَمُوا إِذَا صَامَ أَحَدُهُمْ يَصُومُ يَوْمَهُ، حَتَّى إِذَا أَمْسَى طَعِمَ مِنَ الطَّعَامِ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْعَتَمَةِ، حَتَّى إِذَا صُلِّيَتْ حُرِّمَ عَلَيْهِمُ الطَّعَامُ حَتَّى يُمْسِيَ مِنَ اللَّيْلَةِ الْقَابِلَةِ. وَإِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ بَيْنَمَا هُوَ نَائِمٌ، إِذْ سَوَّلَتْ لَهُ نَفْسُهُ، فَأَتَى أَهْلَهُ لِبَعْضِ حَاجَتِهِ، فَلَمَّا اغْتَسَلَ أَخَذَ يَبْكِي، وَيَلُومُ نَفْسَهُ كَأَشَدِّ مَا رَأَيْتُ مِنَ الْمَلَامَةِ. ثُمَّ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَيْكَ مِنْ نَفْسِي هَذِهِ الْخَاطِئَةِ، فَإِنَّهَا زَيَّنَتْ لِي فَوَاقَعْتُ أَهْلِي، هَلْ تَجِدُ لِي مِنْ رُخْصَةٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «لَمْ تَكُنْ حَقِيقًا بِذَلِكَ يَا عُمَرُ» ، فَلَمَّا بَلَغَ بَيْتَهُ، أَرْسَلَ إِلَيْهِ، فَأَنْبَأَهُ بِعُذْرِهِ فِي آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، وَأَمَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ أَنْ يَضَعَهَا فِي الْمِائَةِ الْوُسْطَى مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ، فَقَالَ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} إِلَى {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ} يَعْنِي بِذَلِكَ الَّذِي فَعَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَفْوَهُ، فَقَالَ: {فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} إِلَى: {مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} فَأَحَلَّ لَهُمُ الْمُجَامَعَةَ، وَالْأَكْلَ، وَالشُّرْبَ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمُ الصُّبْحُ.»

596 Bakara 2/187.

597 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/197, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/237.

2943. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz."*[598] kısmıyla başlayan {وَعَفَا عَنْكُمْ} *"Allah sizi affetti."*[599] ifadesiyle devam eden âyet hakkında şöyle demiştir: "İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Müslümanlardan biri oruç tutacağı zaman akşama kadar tutar, akşam olunca da yatsı namazına kadar dilediğince yer içerdi. Ancak yatsı namazı kılındıktan sonra artık diğer günün akşamına kadar yiyip içemez, hanımıyla da ilişkiye giremezdi. Bir defasında Ömer b. Hattâb yatsı namazını kılıp uyuduktan sonra dayanamadı ve hanımıyla birlikte oldu. Sonrasında Hz. Peygamber'e (sav) gelip dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Günahkâr olan bu nefsimin yaptığından dolayı Allah'tan ve senden özür diliyorum. Zira bana hoş gösterdi ve olmaması gereken bir vakitte hanımımla birlikte oldum. Bu konuda benim için bir ruhsat olabilir mi?' Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Ey Ömer! Bunu yapmaya hakkın yoktu!' karşılığını verdi. Hz. Ömer evine dönünce Hz. Peygamber (sav) onu geri çağırttı ve bu konuda âyetle inen ruhsatı kendisine bildirdi. Allah Hz. Peygamber'e (sav) Allah indirdiği bu âyeti de Bakara sûresinin orta yerine koymasını emretti. Bu âyet; {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'*[600] kısmıyla başlayıp {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ} *'Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi.'*[601] kısmıyla devam etti. Burada kastedilen ise Hz. Ömer'in yaptığı fiildir. Bunun üzerine Allah onu affettiğine dair âyeti indirdi. Bu hususta; {فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *'Tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın.'*[602] buyurdu. Bu âyet {مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} *'Siyah iplikten ayrılıncaya kadar...'*[603] ifadesiyle devam etti.

---

598 Bakara 2/187.
599 Bakara 2/187.
600 Bakara 2/187.
601 Bakara 2/187.
602 Bakara 2/187.
603 Bakara 2/187.

Böylece Allah, sabah vakti girinceye kadar yeme, içme, cinsel ilişkiye girmeyi helâl kılmıştır."[604]

[٢٩٤٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} قَالَ «كَانَ الرَّجُلُ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُ الصِّيَامَ بِالنَّهَارِ، فَإِذَا أَمْسَى أَكَلَ، وَشَرِبَ، وَجَامَعَ النِّسَاءَ، فَإِذَا رَقَدَ حُرِّمَ ذَلِكَ كُلُّهُ عَلَيْهِ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْقَابِلَةِ. وَكَانَ مِنْهُمْ رِجَالٌ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ فِي ذَلِكَ، فَعَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ، وَأَحَلَّ ذَلِكَ لَهُمْ بَعْدَ الرُّقَادِ، وَقَبْلَهُ فِي اللَّيْلِ كُلِّهِ.»

2944. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."*[605] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Önceleri Hz. Muhammed'in ashabı Ramazan orucunu tuttukları zaman, kişi iftardan sonra dilediğini yer, içer ve kadınlarla birlikte olabilirdi. Ancak iftar sonra uyuması halinde artık diğer günün iftar vaktine kadar yeme, içme ve cinsel ilişki kendisine haram olurdu. Ancak buna dayanamayıp uyuduktan sonra da bir şeyler yiyip içen veya cinsel ilişkiye giren kişiler de oluyordu. Sonrasında Allah bu âyetle onların hatalarını affetti ve uyuma öncesi ve sonrasında gece boyunca bunları yapmayı kendilerine helâl kıldı."[606] **[3/237]**

[٢٩٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ «كَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُ الصَّائِمُ فِي رَمَضَانَ، فَإِذَا أَمْسَى، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو وَزَادَ فِيهِ: وَكَانَ مِنْهُمْ رِجَالٌ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ، وَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِمَّنِ اخْتَانَ نَفْسَهُ، فَعَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ، وَأَحَلَّ ذَلِكَ لَهُمْ بَعْدَ الرُّقَادِ وَقَبْلَهُ، وَفِي اللَّيْلِ كُلِّهِ.»

---

604 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/316, 317, 318 (1680, 1684), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/237.

605 Bakara 2/187.

606 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 221; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/238.

2945. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) ashabı, Ramazan orucunu tuttukları zaman, akşam vakti olunca..."

Bu rivayetin devamı, bir önceki Muhammed b. Amr'ın rivayetiyle benzerdir. Ancak bu rivayette fazla olan ve Mücâhid'in zikrettiği şudur: "Ashabından bazıları, nefislerine hâkim olamayarak, bir şeyler yiyip içip eşleriyle birlikte olmuşlardır. Benzer bir hususu yapan kimselerden birisi de Ömer b. Hattâb'dır. Daha sonra Allah onların yaptıklarını affetti. Onlara gecenin tamamında yatmadan önce ve sonra yeme-içme ve eşleriyle birlikte olmayı helâl kıldı."

[٢٩٤٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ شَرُوسٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ «رَجُلًا، قَدْ سَمَّاهُ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَنْصَارِ جَاءَ لَيْلَةً وَهُوَ صَائِمٌ، فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ: لَا تَنَمْ حَتَّى نَصْنَعَ لَكَ طَعَامًا فَنَامَ، فَجَاءَتْ فَقَالَتْ: نِمْتَ وَاللَّهِ فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ قَالَتْ: بَلَى وَاللَّهِ فَلَمْ يَأْكُلْ تِلْكَ اللَّيْلَةَ وَأَصْبَحَ صَائِمًا، فَغُشِيَ عَلَيْهِ؛ فَأُنْزِلَتِ الرُّخْصَةُ فِيهِ.»

2946. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, İsmail b. Şerûs tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) ashabından olan ve ismini zikrettiği Ensar'dan olan bir kimse, oruçlu iken gece geldiği vakit hanımı ona,

'Sana yemek yapıncaya kadar sakın uyumayasın.' dedi. Ancak adam uyuyakaldı. Bunun üzerine hanımı,

'Vallahi uyudun sen!' diye söylemiştir. O da,

'Hayır vallahi uyumadım' demiştir. Bu cevaba karşılık eşi de,

'Vallahi bilakis uyudun.' demiştir. O adam o gece yemek yemedi ve oruçlu olarak sabahladı. Böyle bir durumda olduğu için baygınlık geçirdi. İşte bu hususta ruhsat inmiştir."[607]

607 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/71; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-275); Hatîb, *el-Esmâu'l-Mübheme*, 466, Amr b. Dînâr, İkrime tarikiyle benzer bir mânada; Türkî, 3/238.

[٢٩٤٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ} «وَكَانَ بَدْءُ الصِّيَامِ أُمِرُوا بِثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ رَكْعَتَيْنِ غُدْوَةً، وَرَكْعَتَيْنِ عَشِيَّةً، فَأَحَلَّ اللَّهُ لَهُمْ فِي صِيَامِهِمْ فِي ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، وَفِي أَوَّلِ مَا افْتُرِضَ عَلَيْهِمْ فِي رَمَضَانَ إِذَا أَفْطَرُوا وَكَانَ الطَّعَامُ، وَالشَّرَابُ، وَغَشَيَانُ النِّسَاءِ لَهُمْ حَلَالًا مَا لَمْ يَرْقُدُوا، فَإِذَا رَقَدُوا حُرِّمَ عَلَيْهِمْ ذَلِكَ إِلَى مِثْلِهَا مِنَ الْقَابِلَةِ. وَكَانَتْ خِيَانَةُ الْقَوْمِ أَنَّهُمْ كَانُوا يُصِيبُونَ أَوْ يَنَالُونَ مِنَ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ وَغَشَيَانِ النِّسَاءِ بَعْدَ الرُّقَادِ، وَكَانَتْ تِلْكَ خِيَانَةَ الْقَوْمِ أَنْفُسَهُمْ، ثُمَّ أَحَلَّ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ، وَغَشَيَانَ النِّسَاءِ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ.»

2947. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ} *"Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi."*[608] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Orucun başlangıcı, (Ramazan ayı orucunun farz kılınmasından önceki) dönemde olmuştur. Zira o zamanlar Müslümanlara her aydan üç gün oruç tutmaları, namaz olarak da sabah iki, akşam da iki rekât kılmaları emredildi. Allah onlara tuttukları üç günlük orucu helâl kılmıştır. Ramazan ayı orucunun farz kılınmasından sonra ilk zamanlarda oruç tutanlar da iftar vaktinde uyumadıkları zaman onların yeme-içmeleri eşleriyle birlikte olmaları helâldi. Ancak uyudukları zaman artık diğer günün akşamına kadar bir şey yiyip içmeleri ve kadınlarla ilişkiye girmeleri haramdı. Ancak onlardan bazıları bu duruma uymadılar ve bu hususu çiğnemiş oldular. Öyle ki onlar uyuduktan sonra yiyip içtiler ve eşleriyle birlikte oldular. İşte bazılarının yaptığı bu durum, kendilerine ettikleri zulümdür. Daha sonra Allah onlara fecrin doğuşuna kadar yeme ve içmeyi, eşleriyle birlikte olmayı helâl kılmıştır."[609] **[3/238]**

[٢٩٤٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} قَالَ «كَانَ النَّاسُ قَبْلَ هَذِهِ الْآيَةِ إِذَا رَقَدَ أَحَدُهُمْ مِنَ اللَّيْلِ رَقْدَةً، لَمْ يَحِلَّ لَهُ طَعَامٌ، وَلَا شَرَابٌ، وَلَا أَنْ يَأْتِيَ امْرَأَتَهُ

608 Bakara 2/187.

609 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/239.

إِلَى اللَّيْلَةِ الْمُقْبِلَةِ، فَوَقَعَ بِذَلِكَ بَعْضُ الْمُسْلِمِينَ، فَمِنْهُمْ مَنْ أَكَلَ بَعْدَ هَجْعَتِهِ، أَوْ شَرِبَ، وَمِنْهُمْ مَنْ وَقَعَ عَلَى امْرَأَتِهِ، فَرَخَّصَ اللَّهُ ذَلِكَ لَهُمْ.»

2948. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."*[610] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyetten önce Müslümanlardan birisi geceleyin uyumak istediği zaman, bir sonraki geceye kadar kendisine yeme-içme ve eşiyle birlikte olma helâl olmuyordu. Müslümanlardan bazıları bunlardan birisi yapmıştır. Bazıları yattıktan sonra yiyip içmiş, bazıları eşiyle birlikte olmuştur. Bunun üzerine Allah onlara bu ruhsatı vermiştir."[611]

[٢٩٤٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ «كُتِبَ عَلَى النَّصَارَى رَمَضَانُ، وَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَأْكُلُوا، وَلَا يَشْرَبُوا بَعْدَ النَّوْمِ وَلَا يَنْكِحُوا النِّسَاءَ شَهْرَ رَمَضَانَ، فَكُتِبَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كَمَا كُتِبَ عَلَيْهِمْ، فَلَمْ يَزَلِ الْمُسْلِمُونَ عَلَى ذَلِكَ يَصْنَعُونَ كَمَا تَصْنَعُ النَّصَارَى، حَتَّى أَقْبَلَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ أَبُو قَيْسِ بْنُ صِرْمَةَ، وَكَانَ يَعْمَلُ فِي حِيطَانِ الْمَدِينَةِ بِالْأَجْرِ، فَأَتَى أَهْلَهُ بِتَمْرٍ، فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ: اسْتَبْدِلِي بِهَذَا التَّمْرِ طَحِينًا فَاجْعَلِيهِ سَخِينَةً لَعَلِّي أَنْ آكُلَهُ، فَإِنَّ التَّمْرَ قَدْ أَحْرَقَ جَوْفِي، فَانْطَلَقَتْ فَاسْتَبْدَلَتْ لَهُ، ثُمَّ صَنَعَتْ، فَأَبْطَأَتْ عَلَيْهِ فَنَامَ، فَأَيْقَظَتْهُ، فَكَرِهَ أَنْ يَعْصِيَ اللَّهَ، وَرَسُولَهُ، وَأَبَى أَنْ يَأْكُلَ، وَأَصْبَحَ صَائِمًا؛ فَرَآهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعَشِيِّ، فَقَالَ: «مَا لَكَ يَا أَبَا قَيْسٍ أَمْسَيْتَ طَلِيحًا» ، فَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَّةَ. وَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَقَعَ عَلَى جَارِيَةٍ لَهُ فِي نَاسٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَمْ يَمْلِكُوا أَنْفُسَهُمْ؛ فَلَمَّا سَمِعَ عُمَرُ كَلَامَ أَبِي قَيْسٍ رَهِبَ أَنْ يَنْزِلَ فِي أَبِي قَيْسٍ شَيْءٌ، فَتَذَكَّرَ هُوَ، فَقَامَ فَاعْتَذَرَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَعُوذُ بِاللَّهِ إِنِّي وَقَعْتُ عَلَى جَارِيَتِي، وَلَمْ أَمْلِكْ نَفْسِي الْبَارِحَةَ فَلَمَّا تَكَلَّمَ عُمَرُ تَكَلَّمَ أُولَئِكَ النَّاسُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا كُنْتَ جَدِيرًا بِذَلِكَ يَا ابْنَ

610 Bakara 2/187.
611 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/70; Türkî, 3/239.

الْخَطَّابِ» ، فَنُسِخَ ذَلِكَ عَنْهُمْ، فَقَالَ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ} يَقُولُ: إِنَّكُمْ تَقَعُونَ عَلَيْهِنَّ خِيَانَةً {فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} يَقُولُ: جَامِعُوهُنَّ؛ وَرَجَعَ إِلَى أَبِي قَيْسٍ، فَقَالَ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}.»

2949. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Hıristiyanlara Ramazan orucu farz kılınmıştı. Hıristiyanlara uyuduktan sonra yemek yemeleri, bir şeyler içmeleri yasaklanmıştı. Ramazan ayında kadınlarla birlikte olmaları yasaklanmıştır. Aynı şekilde Hıristiyanlara nasıl farz kılındı ise müminlere de bu durum farz kılınmıştı. Müslümanlar Hıristiyanların yaptıkları gibi oruçlarını tutmaya devam ettiler. Öyle bir zaman geldi ki, Ensar'dan bir adam geldi. Kendisine Ebû Kays b. Sırma deniliyordu. Bu adam Medine'nin hurma bahçelerinde ücret karşılığında çalışıyor ve ailesine hurma getiriyordu. Bir gün hanımına,

'Bu hurmayı un ile değiştir de aldığın unla bir yemek yap belki ben yiyebilirim. Hurma, boğazımı yakıyor.' dedi. Hanımı gitti, hurma ile unu değiştirdi, yemeği yaptı ancak biraz ağır davrandı. Bu sırada eşi uyudu. Sonra eşini kaldırdı. Ancak Ebû Kays, Allah'a ve Resûlü'ne isyan etmemeyi arzu ettiği için yemeği reddetti ve oruçlu olarak sabahladı. Hz. Peygamber (sav) ise akşamleyin onu gördü ve,

'Ey Ebû Kays! Ne oldu sana? Sen geceyi yorgun olarak mı geçirdin?' buyurdu. O da Hz. Peygamber'e (sav) yaşadığı olayı anlattı. Ömer b. Hattâb da, kendilerine hakim olamayan diğer müminler gibi, kendisine ait olan bir cariye ile birlikte oldu. Hz. Ömer bu sırada Ebû Kays'ın söylediklerini işitti. Zira Hz. Ömer, Ebû Kays hakkında bir âyetin nâzil olmasından korktu. Çünkü o da yaptığını hatırladı. Ayağa kalktı, özür dilemek üzere Hz. Peygamber'in (sav) yanına gitti ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a sığınıyorum. Ben cariyemle birlikte oldum. Dün nefsime hâkim olamadım.' dedi. Hz. Ömer konuşunca diğer insanlar da yaptıklarını anlatmaya başladı. **[3/239]**

Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Ey Hattab'ın oğlu! Bunu yapmak sana yakışmadı.' buyurdu. Bunun üzerine Allah;

{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi.'*[612] buyurdu. Burada Allah;

'Siz kadınlarla birlikte olunca hıyanet içinde oldunuz' buyurdu. Daha sonra {فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *'Tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın.'*[613] buyurdu yani 'Siz artık eşlerinizle birlikte olabilirsiniz' buyurmaktadır. Daha sonra Allah, Ebû Kays'a dönüp {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'*[614] buyurdu."[615]

[٢٩٥٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} قَالَ «كَانُوا فِي رَمَضَانَ لَا يَمَسُّونَ النِّسَاءَ، وَلَا يَطْعَمُونَ، وَلَا يَشْرَبُونَ بَعْدَ أَنْ يَنَامُوا حَتَّى اللَّيْلِ مِنَ الْقَابِلَةِ، فَإِنْ مَسُّوهُنَّ قَبْلَ أَنْ يَنَامُوا لَمْ يَرَوْا بِذَلِكَ بَأْسًا. فَأَصَابَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ امْرَأَتَهُ بَعْدَ أَنْ نَامَ، فَقَالَ: قَدِ اخْتَنْتُ نَفْسِي فَنَزَلَ الْقُرْآنُ، فَأَحَلَّ لَهُمُ النِّسَاءَ، وَالطَّعَامَ، وَالشَّرَابَ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ.»

2950. Kâsım'ın bize, Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Ben Atâ'ya {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'*[616] âyetini sordum. O da dedi ki:

612 Bakara 2/187.
613 Bakara 2/187.
614 Bakara 2/187.
615 Daha önce bu rivayetin kaynağına dair bilgiler Türkî, 3/154'te geçmiştir; Türkî, 3/240.
616 Bakara 2/187.

'Müslümanlar Ramazan ayında, uyuduktan sonra diğer günün gecesine kadar, yiyip içmez, kadınlarına yaklaşmazlardı. Uyumadan önce kadınlarına dokundukları zaman, bu hususta bir beis görmüyorlardı. Ensar'dan bir adam uyuduktan sonra eşiyle birlikte olmuştu. Bunun üzerine bu adam;

'Ben nefsime uydum/zulmettim' dedi. Bunun üzerine Kur'ân'dan bir âyet nâzil oldu. Bu âyet, fecr vaktinde siyah iplik beyaz iplikten ayrılıncaya kadar, eşleriyle birlikte olması, yeme-içmesi Müslümanlara helâl kılınmıştı.'"[617] **[3/240]**

(Taberî dedi ki): Mücâhid bu âyetle alakalı şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) ashabı Ramazan ayında oruç tutuyordu. Akşam olduğu zaman, yiyip içiyor, eşleriyle birlikte oluyorlardı. Ancak uyudukları zaman, bu yaptıkları bu işlerin hepsi, diğer günün gecesine kadar kendilerine haram kılınmıştı. Sahabeden bazıları kendi nefislerine uyup yapmamaları gereken fiilleri yapmıştı. Allah onları affetti ve geceleyin uyuduktan sonra ya da önce bu fiiller kendilerine helâl kılındı. Bunun üzerine Allah;

{أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ}

'Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.'[618] buyurdu."

[٢٩٥١] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} مِثْلَ قَوْلِ مُجَاهِدٍ، وَزَادَ فِيهِ «أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ لِامْرَأَتِهِ: لَا تَرْقُدِي حَتَّى أَرْجِعَ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَقَدَتْ قَبْلَ أَنْ يَرْجِعَ، فَقَالَ لَهَا: مَا أَنْتِ بِرَاقِدَةٍ ثُمَّ أَصَابَهَا حَتَّى جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.»

2951. Kâsım'ın bana, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."*[619] âyeti hakkında Mücâhid'in

617 Daha önce bu rivayet Türkî 3/238'te geçmiştir; Türkî, 3/241.
618 Bakara 2/187.
619 Bakara 2/187.

söylediğinin bir benzerini dile getirmiştir. Ancak İkrime şunu da ilave etmiştir: "Hz. Ömer, eşine,

'Hz. Peygamber'in (sav) yanından dönene kadar uyuma!' demiştir. Ancak Hz. Ömer dönmeden önce eşi uyumuştur. Bunu gören Hz. Ömer, eşine,

'Sen uyumuyorsun.' demiştir. Daha sonra Hz. Ömer onunla birlikte oldu. Daha sonra Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldi ve durumunu anlattı. Bunun üzerine bu âyet inmiştir."

İkrime şöyle demiştir: "{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا} *'Yiyin, için.'*[620] âyeti Hazrecoğullarından olan ve uyuduktan sonra yemek yiyen Ebû Kays b. Sırma hakkında inmiştir."

[٢٩٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حِبَّانَ، «أَنَّ صِرْمَةَ بْنَ أَنَسٍ، أَتَى أَهْلَهُ ذَاتَ لَيْلَةٍ وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ، وَهُوَ صَائِمٌ، فَلَمْ يَهَيِّئُوا لَهُ طَعَامًا، فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَأَغْفَى، وَجَاءَتْهُ امْرَأَتُهُ بِطَعَامِهِ، فَقَالَتْ لَهُ: كُلْ فَقَالَ: إِنِّي قَدْ نِمْتُ، قَالَتْ: إِنَّكَ لَمْ تَنَمْ، فَأَصْبَحَ جَائِعًا مَجْهُودًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}.»

2952. Müsennâ'nın bana, Haccâc, Hammâd, Muhammed b. İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân şöyle demiştir: "Sırma b. Enes bir gece eşinin yanına geldi. O, yaşlı bir adam olup oruç tutuyordu. Ailesi ona yemek hazırlamamıştı. Başını koydu ve uyuyakaldı. Karısı ise o esnada ona yemek getirdi. Eşi ona,

'Hadi yemeğini ye!' dedi. O da,

'Ben uyudum.' dedi. Eşi,

'Hayır, sen uyumadın.' dedi. Kendisini zorlayarak aç bir şekilde sabahladı. Bunun üzerine Allah;

620 Bakara 2/187.

{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'*[621] âyetini indirdi."[622] **[3/241]**

c. الْمُبَاشَرَةُ "Mübaşeret"

Arap kelâmında الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin mânasına gelince, bu kelime "yüz yüze gelmek" mânasında kullanılmaktadır. بَشَرَةُ الرَّجُلِ tabiri de bir kimsenin "cildinin açık" olduğunu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu bağlamda Allah {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *"Artık eşlerinize yaklaşın."*[623] beyânında cimâdan kinaye etmektedir. Bu meyanda şöyle buyurmaktadır: "Şimdi, kadınlarınıza yaklaşmayı size helâl kıldım. Bundan dolayı Ramazan ayının gecelerinde fecrin doğuşuna kadar kadınlarınızla birlikte olabilirsiniz." Fecrin doğuşundan maksat ise siyah iplikten beyaz ipliğin ayrılmasıdır.

Bizim الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin mânası hakkında zikrettiğimiz izahı müfessirlerin çoğu dile getirmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٥٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ سُفْيَانَ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «الْمُبَاشَرَةُ: الْجِمَاعُ، وَلَكِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُكَنِّي.»

2953. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım, Süfyân, Abdülhamîd b. Beyân, İshâk, Süfyân tariki ile Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem, Eyyûb b. Süveyd, Süfyân, Âsım, Bekir b. Abdillâh el-Müzenî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "الْمُبَاشَرَةُ kelimesi, cimâ mânasına gelmektedir. Ancak Allah Kerîm'dir, bu kelimeyi söz konusu anlam için kinayeli olarak zikretmiştir."[624]

---

621 Bakara 2/187.

622 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/425, Taberî'den naklederek; Türkî, 3/242.

623 Bakara 2/187.

624 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1681), Süfyân tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/242.

[٢٩٥٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ نَحْوَهُ.

2954. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Âsım, Bekir b. Abdillah el-Müzenî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas bir önceki rivayette geçen izahın bir benzerini dile getirmiştir. **[3/242]**

[٢٩٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} انْكِحُوهُنَّ.»

2955. Müsennâ'nın bize, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *"Artık eşlerinize yaklaşın."*[625] âyetinde kastedilenin "Artık onlarla birlikte olun." olduğunu söylemiştir.[626]

[٢٩٥٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «الْمُبَاشَرَةُ: النِّكَاحُ.»

2956. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin "kadınla birlikte olmak" anlamına geldiğini söylemiştir.

[٢٩٥٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، قَوْلُهُ {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} قَالَ: الْجِمَاعُ، وَكُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ مِنْ ذِكْرِ الْمُبَاشَرَةِ فَهُوَ الْجِمَاعُ نَفْسُهُ»، وَقَالَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ مِثْلَ قَوْلِ عَطَاءٍ فِي الطَّعَامِ، وَالشَّرَابِ، وَالنِّسَاءِ.

2957. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *'Artık eşlerinize yaklaşın.'*[627]

---

625 Bakara 2/187.
626 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/243.
627 Bakara 2/187.

âyetini sordu. O da burada kastedilenin 'kadınla birlikte olmak' olduğunu söyledi. Daha sonra Kur'ân'da geçen her الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin bizatihi 'cimâ' anlamında kullanıldığını ifade etti."

Abdullah b. Kesîr, Atâ'nın yeme, içme ve kadınlar hakkında söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٢٩٥٨] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «الْمُبَاشَرَةُ الْجِمَاعُ، وَلَكِنَّ اللَّهَ يُكَنِّي مَا شَاءَ بِمَا شَاءَ.»

2958. Humeyd b. Mes'ade'nin bize, Yezîd b. Zürey', Şu'be, İbn Beşşâr, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "الْمُبَاشَرَةُ kelimesi, cimâ mânasına gelmektedir. Ancak Allah Kerîm'dir, dilediği kelimeyi dilediği şekliyle kinayeli olarak kullanır."[628]

[٢٩٥٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ أَبُو بِشْرٍ: أَخْبَرَنَا، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

2959. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas bir önceki rivayette geçen izahın aynısını dile getirmiştir.

[٢٩٦٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} يَقُولُ: جَامِعُوهُنَّ.»

2960. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ} *"Artık eşlerinize yaklaşın."*[629] âyetinin "onlarla birlikte olun" mânasına geldiğini söylemiştir.

---

628 Beyhakî, *Sünen*, 7/321, Saîd b. Cübeyr tarikiyle benzer şekilde; Türkî, 3/243.
629 Bakara 2/187.

[٢٩٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ «الْمُبَاشَرَةُ: الْجِمَاعُ.»

2961. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin "kadınla birlikte olmak" anlamına geldiğini söylemiştir. **[3/243]**

[٢٩٦٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

2962. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ da Mücâhid'in dediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٢٩٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدَةُ بْنُ أَبِي لُبَابَةَ، قَالَ: «سَمِعْتُ مُجَاهِدًا، يَقُولُ الْمُبَاشَرَةُ فِي كِتَابِ اللَّهِ: الْجِمَاعُ.»

2963. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Evzâî, Abde b. Ebî Lübâbe rivayet ettiğine göre Mücâhid الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin Allah'ın kitabında "kadınla birlikte olmak" anlamına geldiğini söylemiştir.[630]

[٢٩٦٤] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: «قَالَ الْأَوْزَاعِيُّ: ثَنَا مَنْ سَمِعَ، مُجَاهِدًا يَقُولُ الْمُبَاشَرَةُ فِي كِتَابِ اللَّهِ الْجِمَاعُ.»

2964. İbnü'l-Berkî'nin bize, Amr b. Ebî Seleme, Evzâî tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin Allah'ın kitabında "kadınla birlikte olmak" anlamına geldiğini söylemiştir.

630 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317. 1681 nolu rivayetin ardından muallak olarak; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/244.

d. {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} "Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."

Müfessirler; {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[631] âyetinin mânası üzerinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler burada kastedilenin çocuk/evlat isteği olduğunu belirtmişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٦٥] حَدَّثَنِي عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصَّفَّارُ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زِيَادٍ الْكَاتِبُ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْوَلَدُ.

2965. Abde b. Abdillâh es-Saffâr el-Basrî'nin bana, İsmail b. Ziyâd el-Kâtib, Şu'be, Hakem tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[632] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[633]

[٢٩٦٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، وَأَبُو دَاوُدَ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَكَمَ، «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْوَلَدُ.»

2966. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Sehl b. Yusuf, Ebû Dâvûd, Şu'be tarikiyle rivayet ettiğine göre Hakem {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[634] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[635] **[3/244]**

[٢٩٦٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو تُمَيْلَةَ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَوْلَهُ «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْوَلَدُ.»

631 Bakara 2/187.
632 Bakara 2/187.
633 Süfyân, *Tefsîr*, s. 58, bir râvi, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/244.
634 Bakara 2/187.
635 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-276); Begavî, *el-Ca'diyyât*, (287), Şu'be tarikiyle; Türkî, 3/244.

2967. İbn Humeyd'in bize, Ebû Tumeyle, Ubeydullah tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[636] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[637]

[٢٩٦٨] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، ثَنَا أَبُو مَرْدُودٍ بَحْرُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ بْنَ أَبِي الْحَسَنِ، يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْوَلَدُ.»

2968. Ali b. Sehl'in bana, Müemmel, Ebû Merdûd Bahr b. Musa tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan b. Ebî Hasan {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[638] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[639]

[٢٩٦٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} فَهُوَ الْوَلَدُ.»

2969. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[640] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[641]

[٢٩٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي قَالَ: ثَنَا عَمِّي، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} يَعْنِي الْوَلَدَ.»

2970. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası

---

636 Bakara 2/187.
637 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1682) nolu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 3/245.
638 Bakara 2/187.
639 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1682) nolu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 3/245.
640 Bakara 2/187.
641 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317, (1683) nolu rivayetin ardından Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/245.

(Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[642] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[643]

[٢٩٧١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْوَلَدُ، فَإِنْ لَمْ تَلِدْ هَذِهِ فَهَذِهِ.»

2971. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın"*[644] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiş ve henüz bu kadın doğum yapsa da onun çocuğu olacağını ifade etmiştir.[645]

[٢٩٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِنَحْوِهِ.

2972. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, bir önceki rivayette söylediğinin bir benzerini dile getirmiştir.

[٢٩٧٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَمَّنْ، سَمِعَ الْحَسَنَ، فِي قَوْلِهِ «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: هُوَ الْوَلَدُ.»

2973. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan el-Basrî {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[646] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.[647] **[3/245]**

642 Bakara 2/187.
643 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317, (1682), Mücâhid, İbn Abbas tarikiyle; Türkî, 3/245.
644 Bakara 2/187.
645 Mücâhid, *Tefsîr*, 222; Türkî, 3/245.
646 Bakara 2/187.
647 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/71; Türkî, 3/245.

[٢٩٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: مَا كُتِبَ لَكُمْ مِنَ الْوَلَدِ.»

2974. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[648] âyetinin mânasının "Allah'ın size yazdığı/ihsan ettiği şey çocuktur." olduğunu söylemiştir.[649]

[٢٩٧٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ « {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْجِمَاعُ.»

2975. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[650] âyetinin mânasının "cimâ" olduğunu söylemiştir.[651]

[٢٩٧٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: ثَنَا الْفَضْلُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سَلْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، قَوْلِهِ «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: الْوَلَدُ.»

2976. Hüseyin b. Ferec'den bana, Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Selmân rivayet edildiğine göre Dahhâk b. Müzâhim {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[652] âyetinin mânasının "çocuk talep etme" olduğunu söylemiştir.

2- Bazı müfessirler ise sözü edilen kısmın anlamın "Kadir gecesi" olduğunu söylemiştir.

---

648 Bakara 2/187.

649 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1682) nolu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 3/246.

650 Bakara 2/187.

651 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1682) nolu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 3/246.

652 Bakara 2/187.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٧٧] حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: لَيْلَةُ الْقَدْرِ.» قَالَ أَبُو هِشَامٍ: هَكَذَا قَرَأَهَا مُعَاذٌ.

2977. Ebû Hişâm er-Rifâî'nin bize, Muâz b. Hişâm, babası (Hişâm), Amr b. Mâlik, Ebu'l-Cevzâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[653] âyetinin mânasının "Kadir gecesi" olduğunu söylemiştir. Ebû Hişâm şöyle demiştir: "Muâz bu şekilde okumuştur."[654]

[٢٩٧٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} قَالَ: لَيْلَةُ الْقَدْرِ.»

2978. Müsennâ'nın bana, Müslim b. İbrahim, Hasan b. Ebî Ca'fer, Amr b. Mâlik, Ebu'l-Cevzâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."*[655] âyetinin mânasının "Kadir gecesi" olduğunu söylemiştir. **[3/246]**

3- Diğer müfessirlere göre ise bu kısmın anlamı "Allah'ın size helâl ve ruhsat kıldıklarıdır." şeklindedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٧٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} يَقُولُ: مَا أَحَلَّهُ اللَّهُ لَكُمْ.»

2979. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ} *"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş*

653 Bakara 2/187.

654 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/412 (2687); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1683), Muâz b. Hişâm tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/198, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/246.

655 Bakara 2/187.

olduğu şeyi arayın."[656] âyetinin mânasının "Allah'ın size helâl kıldığı her şey" olduğunu söylemiştir.

[٢٩٨٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ قَتَادَةُ، فِي ذَلِكَ «ابْتَغُوا الرُّخْصَةَ الَّتِي كُتِبَتْ لَكُمْ.»

2980. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde ilgili âyetin "Size tanınan ruhsatı arayın." mânasına geldiğini söylemiştir.[657]

e. Kıraat

4- Bazı müfessirler ise âyetteki ilgili ifadeyi (وَاتَّبِعُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ) "Allah'ın size takdir ettiğine uyunuz!" şeklinde okumuşlardır.[658]

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٨١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، كَيْفَ تَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ: {وَابْتَغُوا} أَوْ «وَاتَّبِعُوا»؟ قَالَ «أَيَّتُهُمَا شِئْتَ. قَالَ: عَلَيْكَ بِالْقِرَاءَةِ الْأُولَى.»

2981. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle demiştir: "İbn Abbas'a,

'Bu âyette geçen ifade nasıl okunur? {وَابْتَغُوا} '*arayın.*'[659] şeklinde mi yoksa (وَاتَّبِعُوا) olarak mı?' diye sordum. Bunun üzerine İbn Abbas;

'İkisinden birisiyle okuyabilirsin. Ancak sen ilk lafızla oku!' şeklinde cevap verdi."[660]

---

656 Bakara 2/187.

657 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/71; Türkî, 3/247.

658 Bu kıraati Hasan el-Basrî ve Muâviye b. Kurrâ benimsemiştir. Bu kıraat İbn Abbas'tan nakledilmektedir. Bu şâz bir kıraattir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/50; Türkî, 3/247.

659 Bakara 2/187.

660 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/71. Suyûtî, Saîd b. Mansûr, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/199; Türkî, 3/247.

Bu âyetin söz konusu kısmıyla alakalı zikri geçen görüşler içerisinde bana göre doğru olanı şu görüştür: "Allah Teâlâ {وَابْتَغُوا} *'arayın.'*[661] beyânında 'Allah'ın size yazdığını talep edin.' buyurmaktadır. Yani; 'Allah'ın size takdir ettiğini talep edin.' mânasına gelmektedir. Bu noktada Allah şunu kastetmektedir: Benim size Levh-i Mahfûz'da mübah olduğunu takdir edip size bildirdiğim her şeyi talep edin! Bir adam, eşiyle birlikte olmak suretiyle çocuğunun olmasını talep ediyorsa bu Allah'ın Levh-i Mahfûz'da takdir ettiği bir hususdur. Aynı şekilde Kadir Gecesi'ni de bir kimse talep ederse o da Allah'ın takdir ettiği hususlar arasındadır. Bir kimse Allah'ın helâl ve mübah kıldığı şeyleri talep ediyorsa, bu Allah'ın Levh-i Mahfûz'da takdir ettikleri arasındadır." **[3/247]**

{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ}

"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."[662] kavlinin içerisine talep edilen bütün hayırlar dâhildir. Şu kadar var ki, bu âyetin izahı bağlamında "Allah'ın sizin için takdir ettiği şeyden maksad, çocuk talep etmektir." diyen bir kimsenin görüşü, âyetin zâhirinin ihtiva ettiği anlamlar içerisinde en yakın anlamdır. Zira;

{فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ}

"Artık eşlerinize yaklaşın."[663] yani "onlarla birlikte olun" kısmının hemen ardından söz konusu ifade gelmiştir. Bundan dolayı;

{وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ}

"Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın."[664] kavli "Kadınlarınızla birlikte olduğunuz zaman Allah'ın size takdir ettiği çocuğu ve nesli talep ediniz!" mânasına gelmektedir. Bu anlam, âyetin zâhirinden hareketle sahih olduğuna dair bir işaret olmayan diğer izahlara göre âyetin kastını en yakın şekilde yansıtmaktadır. Nitekim bu izah dışında Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen bir haber de bulunmamaktadır.

---

661 Bakara 2/187.
662 Bakara 2/187.
663 Bakara 2/187.
664 Bakara 2/187.

4. {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."* sözünün tefsiri:

a. {حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} "Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar"

Müfessirler Allah'ın; {حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar"*[665] kısmının anlamı noktasında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler;

{الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ}

"Beyaz iplik "[666] ifadesinin "gündüzün ışığı" olarak;

{الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ}

"Siyah iplik"[667] ifadesinin ise "gecenin karanlığı" olarak izah etmişlerdir.

Bu görüşü söyleyenlerin izahına göre âyetin anlamı şöyledir: "Oruç tuttuğunuz ayda geceleyin yiyiniz, içiniz ve Allah'ın size takdir ettiği çocuğu aramak üzere kadınlarınızla birlikte olunuz. Bunları, gecenin başlangıcından, gecenin karanlığı ve siyahlığı sona erip fecrin doğuşu ile birlikte gündüzün aydınlığı size vuruncaya kadar yapabilirsiniz."

665 Bakara 2/187.
666 Bakara 2/187.
667 Bakara 2/187.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٨٢] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ، قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: ثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ «{حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ: اللَّيْلُ مِنَ النَّهَارِ.»

2982. Hasan b. Arafe'nin bana, Ravh b. Ubâde, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar."*[668] âyetinin "gündüzden gece ayırt edilinceye kadar" anlamına geldiğini söylemiştir. **[3/248]**

[٢٩٨٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ النَّهَارُ مِنَ اللَّيْلِ. ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ.»

2983. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."*[669] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen gündüzün geceden ayrılıp size belirgin olmasıdır."

[٢٩٨٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} «فَهُمَا عَلَمَانِ وَحَدَّانِ بَيِّنَانِ فَلَا يَمْنَعُكُمْ أَذَانُ مُؤَذِّنٍ مُرَاءً، أَوْ قَلِيلُ الْعَقْلِ مِنْ سُحُورِكُمْ، فَإِنَّهُمْ يُؤَذِّنُونَ بِهَجِيعٍ مِنَ اللَّيْلِ طَوِيلٍ. وَقَدْ يُرَى بَيَاضُ مَا عَلَى السَّحَرِ يُقَالُ لَهُ الصُّبْحُ الْكَاذِبُ كَانَتْ تُسَمِّيهِ الْعَرَبُ، فَلَا يَمْنَعُكُمْ ذَلِكَ مِنْ سُحُورِكُمْ، فَإِنَّ الصُّبْحَ لَا خِفَاءَ بِهِ: طَرِيقَةٌ مُعْتَرِضَةٌ فِي الْأُفُقِ، وَكُلُوا، وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الصُّبْحُ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَأَمْسِكُوا.»

668 Bakara 2/187.
669 Bakara 2/187.

2984. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."*[670] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette geçen zaman dilimleri, iki alâmet/işaret olup apaçık iki sınırdır. Münafık veya aklı kıt olan bir müezzinin okuduğu ezan sizi sahurunuzdan alıkoymasın. Müezzinler uzun gecenin bir bölümünde ezan okuyorlar. O zaman seher vaktinin üzerine düşen bir beyazlık vardır. Buna 'yalancı sabah' denilir. Araplar bu vakti böyle isimlendirmişlerdir. Bundan dolayı bu durum sizi sahurunuzdan alıkoymasın. Çünkü sabah vaktinde hiçbir gizlilik söz konusu değildir. Ufukta açık bir çizgi olarak görünür. İşte size sabah vakti açık oluncaya kadar yiyin, için. Sabah vaktini gördüğünüz zaman, oruç tutmaya başlayınız."

[٢٩٨٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي «أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} « يَعْنِي اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ. فَأَحَلَّ لَكُمُ الْمُجَامَعَةَ، وَالْأَكْلَ، وَالشُّرْبَ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الصُّبْحُ، فَإِذَا تَبَيَّنَ الصُّبْحُ حَرُمَ عَلَيْهِمُ الْمُجَامَعَةُ، وَالْأَكْلُ، وَالشُّرْبُ حَتَّى يُتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ. فَأَمَرَ بِصَوْمِ النَّهَارِ إِلَى اللَّيْلِ، وَأَمَرَ بِالْإِفْطَارِ بِاللَّيْلِ.»

2985. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için."*[671] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen, gündüzden gecenin ayrılmasıdır. İşte sabah size belirinceye kadar, eşinizle birlikte olma, yeme, içme size helâl kılındı. Sabah vakti belirginleştiği zaman eşinizle birlikte olma, yeme-içme size haram olmuştur ve siz gece/akşam vaktine kadar orucunuzu tamamlayınız. Böylece Allah, gündüzden akşama kadar oruç tutmayı, akşam vakti de orucunuzu açmayı emretti."[672] **[3/249]**

---

670 Bakara 2/187.

671 Bakara 2/187.

672 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/318 (1684), Muhammed b. Sa'd tarikiyle muhtasar olarak; Türkî, 3/249.

[٢٩٨٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، وَقِيلَ، لَهُ: أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: {الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ: «إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا» ، قَالَ: هَذَا ذَهَابُ اللَّيْلِ وَمَجِيءُ النَّهَارِ.» قِيلَ لَهُ: الشَّعْبِيُّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ؟ قَالَ: نَعَمْ، حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ.

2986. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivayet ettiğine göre Ebû Bekir'e,

"Sen {الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *'Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından siyah iplikten ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar.'*[673] âyeti hakkında ne düşünüyorsun?" diye soruldu. O da,

"Senin kafan da (ufukları müşahede edebilecek kadar) büyükmüş." diye cevap verdi. Devamında şöyle demiştir: "Bu âyet gecenin bittiği, gündüzün başladığını anlatır." Bunun üzerine Ebû Bekir'e,

"Şa'bî'nin Adî b. Hâtim'den rivayet ettiği haberi biliyor musun?" diye sorulunca Ebû Bekir de şöyle demiştir:

"Evet biliyorum, o rivayeti Husayn bize nakletmiştir."[674]

Bu görüş sahibinin sebebi ve sözü edilen izaha göre yorumlaması şu rivayete dayanmaktadır:

[٢٩٨٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ مُجَالِدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَوْلُ اللَّهِ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} مِنَ الْفَجْرِ قَالَ: «هُوَ بَيَاضُ النَّهَارِ، وَسَوَادُ اللَّيْلِ.»

2987. Ebû Küreyb'in bize, Hafs b. Gıyâs, Mücâlid b. Saîd, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Adî b. Hâtim şöyle demiştir: "'Ey Allah'ın Resûlü! {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *'Şafağın*

673 Bakara 2/187.

674 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/28; Buhârî, *Sahîh*, (1916, 4509); Müslim, *Sahîh*, (1090); Mervezî, *es-Sünne*, (119), Husayn tarikiyle; Türkî, 3/250.

aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için.'[675] âyetinde kastedilen nedir?' diye sordum. O da,

'*Gündüzün beyazlığı, gecenin siyahlığı kastedilmektedir.*' diye cevap verdi."[676]

[٢٩٨٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، وَعَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُجَالِدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ « أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَّمَنِي الْإِسْلَامَ، وَنَعَتَ لِي الصَّلَوَاتِ، كَيْفَ أُصَلِّي كُلَّ صَلَاةٍ لِوَقْتِهَا، ثُمَّ قَالَ: «إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَكُلْ، وَاشْرَبْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ، ثُمَّ أَتِمَّ الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» وَلَمْ أَدْرِ مَا هُوَ، فَفَعَلْتُ خَيْطَيْنِ مِنْ أَبْيَضٍ وَأَسْوَدَ، فَنَظَرْتُ فِيهِمَا عِنْدَ الْفَجْرِ، فَرَأَيْتُهُمَا سَوَاءً فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كُلُّ شَيْءٍ أَوْصَيْتَنِي قَدْ حَفِظْتُ غَيْرَ الْخَيْطِ الْأَبْيَضِ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: «وَمَا مَنَعَكَ يَا ابْنَ حَاتِمٍ؟» وَتَبَسَّمَ كَأَنَّهُ قَدْ عَلِمَ مَا فَعَلْتُ. قُلْتُ: فَتَلْتُ خَيْطَيْنِ مِنْ أَبْيَضَ، وَأَسْوَدَ فَنَظَرْتُ فِيهِمَا مِنَ اللَّيْلِ فَوَجَدْتُهُمَا سَوَاءً. فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى رُئِيَ نَوَاجِذُهُ، ثُمَّ قَالَ: « أَلَمْ أَقُلْ لَكَ: مِنَ الْفَجْرِ؟ إِنَّمَا هُوَ ضَوْءُ النَّهَارِ وَظُلْمَةُ اللَّيْلِ.»

2988. Ebû Küreyb'in bize, İbn Numeyr, Abdurrahîm b. Süleymân, Mücâlid b. Saîd, Âmir tarikiyle rivayet ettiğine göre Adî b. Hâtim şöyle demiştir: "Allah Resûlü'nün yanına geldim ve bana İslâm'ı anlattı. Namazları da anlattı ve her namazı vaktinde nasıl kılmam gerektiğini öğretti. Sonra;

'*Ramazan ayı geldiği zaman tan yerinde beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyip iç, sonrasında o günün akşamına kadar oruç tut.*' buyurdu. İpliklerle neyi kastettiğini de tam anlayamadım. Bunun üzerine biri beyaz biri de siyah olan iki ipi birbirine doladım ve tan yeri ağaracağı vakitte onlara baktım ancak ikisini de aynı gördüm. Allah Resûlü'nün yanına geldim ve,

675 Bakara 2/187.

676 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/377; Tirmizî, *Sünen*, (2970, 2971); Mervezî, *Sünnet*, (120), Mücâlid tarikiyle benzer şekilde; Türkî, 3/250.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana söylediğin her şeyi anladım ve aklımda tuttum. Ancak beyaz ip ile siyah ipi anlayamadım.' dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Neden anlamadın ey İbn Hâtim?*' diye sordu. Sorduktan sonra da yaptığımı anlamış gibi tebessüm etti. Ben de,

'Biri beyaz biri de siyah olan iki ipi birbirine doladım ve geceden bakmaya başladım, ancak ikisini de aynı gördüm ve ayırt edemedim.' dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) azı dişleri görünecek kadar güldü ve,

'*Sana tan yerinde demedim mi ki? İpliklerden kasıt gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığıdır.*' buyurdu."[677] **[3/250]**

[٢٩٨٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: ثَنَا داودُ و ابْنُ عُلَيَّةَ جَمِيعًا، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ «قُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ، أَهُمَا خَيْطَانِ أَبْيَضُ، وَأَسْوَدُ؟ فَقَالَ «إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا أَنْ أَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ،» ثُمَّ قَالَ: «لَا وَلَكِنَّهُ سَوَادُ اللَّيْلِ، وَبَيَاضُ النَّهَارِ.»

2989. Ebû Küreyb'in bize, Mâlik b. İsmail, Dâvûd ve İbn Uleyye'nin hepsi Mutarrif, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Adî b. Hâtim şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e (sav) geldim ve,

'Beyaz ipliğin siyah iplikten ayrılması nedir? İkisi de siyah ve beyaz ip değil mi?' diye sordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Demek ki sen, o iki ipliği (ufkun aydınlık ve karanlığını) görebildiğine göre, kafan (ufukları görebilecek kadar) büyükmüş*' buyurdu. Daha sonra '*Hayır, o gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığıdır.*' buyurdu.[678]

---

677 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/318 (1686), Mücâlid tarikiyle; Türkî, 3/251.

678 Buhârî, *Sahîh*, (4510); Nesâî, *Sünen*, (2168); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (1926), Mutarrif tarikiyle benzer lafızlarla; Türkî, 3/251.

b. Nüzûl Sebebi

[٢٩٩٠] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} فَلَمْ يَنْزِلْ {مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ «فَكَانَ رِجَالٌ إِذَا أَرَادُوا الصَّوْمَ رَبَطَ أَحَدُهُمْ فِي رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الْأَسْوَدَ، وَالْخَيْطَ الْأَبْيَضَ، فَلَا يَزَالُ يَأْكُلُ، وَيَشْرَبُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ: {مِنَ الْفَجْرِ} فَعَلِمُوا إِنَّمَا يَعْنِي بِذَلِكَ: اللَّيْلَ، وَالنَّهَارَ.»

2990. Ahmed b. Abdurrahîm el-Berkî'nin bana, İbn Ebî Meryem, Ebû Gassân, Ebû Hâzim tarikiyle rivayet ettiğine göre Sehl b. Sa'd şöyle demiştir: "{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ} *'Beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için.'*[679] âyeti indiği zaman {مِنَ الْفَجْرِ} *'fecr vaktinde'*[680] ifadesi nâzil olmadı. İnsanlar oruç tutmak istediklerinde ayaklarına beyaz ve siyah iplik bağlıyorlardı. Bu iplikleri birbirinden ayırt edecek derecede aydınlık oluncaya kadar yiyip içiyorlardı. Daha sonra Allah {مِنَ الْفَجْرِ} *'fecr vaktinde'*[681] ifadesini indirdi. Bu ifadeden sonra insanlar bunun gece ve gündüzü kastettiğini anlamışlardır."[682]

Allah Teâlâ'nın;

{حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar."[683] kavlini tefsir edenler şöyle demiştir: "Bu âyette kastedilen gündüzün beyazlığı, gecenin siyahlığıdır. Bu beyazın sıfatı ise gökyüzünde aydınlık ve ışık saçan bir mahiyete sahip olmasıdır. Zira

679 Bakara 2/187.
680 Bakara 2/187.
681 Bakara 2/187.
682 Buhârî, *Sahîh*, (1917, 4511); Müslim, *Sahîh*, (35/1091), İbn Ebî Meryem tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, (1917); Müslim, *Sahîh*, (34/1091), Ebû Hâzim tarikiyle; Türkî, 3/251.
683 Bakara 2/187.

gündüzün beyazlığı demek, gökyüzünün beyazlığı ve ışığının yolları doldurması anlamına gelmektedir. Gökyüzünün parlak bir ışık olmasına gelirsek; bu durum Allah'ın;

{الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ}

'Beyaz iplik siyah iplikten'[684] kavlinde kastettiğinin dışında bir durumdur. **[3/251]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler

[٢٩٩١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عِمْرَانَ بْنَ حُدَيْرٍ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، «الضَّوْءُ السَّاطِعُ فِي السَّمَاءِ لَيْسَ بِالصُّبْحِ، وَلَكِنْ ذَاكَ الصُّبْحُ الْكَذَّابُ، إِنَّمَا الصُّبْحُ إِذَا انْفَضَحَ الْأُفُقُ.»

2991. Muhammed b. Abdüla'lâ es-San'ânî'nin bize, Mu'temir b. Süleyman, İmrân b. Hudayr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez şöyle demiştir: "Gökyüzünde parlayan ışık sabah değildir. Ancak o yalancı sabahtır. Sabahın olması, ufukun ortaya çıkmasıyla gerçekleşmektedir."[685]

[٢٩٩٢] حَدَّثَنِي سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ السُّوَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، قَالَ «لَمْ يَكُونُوا يَعُدُّونَ الْفَجْرَ فَجْرَكُمْ هَذَا، كَانُوا يَعُدُّونَ الْفَجْرَ الَّذِي يَمْلَأُ الْبُيُوتَ، وَالطُّرُقَ.»

2992. Selm b. Cünâde es-Süvâî'nin bana, Ebû Muâviye, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre Müslim şöyle demiştir: "Onlar fecri, sizin kabul ettiğiniz fecr gibi saymıyorlardı. Onlar fecri, evlere ve yollara dolan ışık olarak kabul ediyorlardı."[686]

[٢٩٩٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَثَّامٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، «مَا كَانُوا يَرَوْنَ إِلَّا أَنَّ الْفَجْرَ الَّذِي يَسْتَفِيضُ فِي السَّمَاءِ.»

---

684 Bakara 2/187.

685 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/27, İmrân b. Hudayr'dan naklederek; Türkî, 3/252.

686 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/27, Ebû Muâviye'den naklederek; Türkî, 3/252.

2993. Ebû Küreyb'in bize, Assâm, Ameş tarikiyle rivayet ettiğine göre Müslim şöyle demiştir: "Araplar fecr vaktini sadece gökyüzünde yayılan bir ışık olduğu zaman kabul ediyorlardı."

[٢٩٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ، قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ «هُمَا فَجْرَانِ، فَأَمَّا الَّذِي يَسْطَعُ فِي السَّمَاءِ فَلَيْسَ يُحِلُّ، وَلَا يُحَرِّمُ شَيْئًا، وَلَكِنَّ الْفَجْرَ الَّذِي يَسْتَبِينُ عَلَى رُءُوسِ الْجِبَالِ هُوَ الَّذِي يُحَرِّمُ الشَّرَابَ.»

2994. Hasan b. Arafe'nin bize, Ravh b. Ubâde, İbn Cüreyc, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İki tane fecr vardır. Gökyüzünde bir ışık olan vakte gelirsek; bu zaman diliminde Allah ne bir şeyi helâl ne de bir şeyi haram kılmıştır. Ancak dağların başlarından doğan fecr vaktiğine geldiğimiz zaman işte o vakit Allah içmeyi yasaklamıştır."[687]

[٢٩٩٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الزِّبْرِقَانِ النَّخَعِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الْحَرْثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: «الْفَجْرُ فَجْرَانِ، فَالَّذِي كَأَنَّهُ ذَنَبُ السِّرْحَانِ لَا يُحَرِّمُ شَيْئًا، وَأَمَّا الْمُسْتَطِيرُ الَّذِي يَأْخُذُ الْأُفُقَ فَإِنَّهُ يُحِلُّ الصَّلَاةَ، وَيُحَرِّمُ الطَّعَامَ.»

2995. Hasan b. Ziberkân en-Nehaî'nin bize, Ebû Üsâme, Muhammed b. Ebî Zi'b, Hâris b. Abdurrahman tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân şöyle demiştir: "İki çeşit fecr vardır. Ufukta kurdun kuyruğu gibi dikey olarak görülen fecr herhangi bir şeyi helâl veya haram kılmaz. Ancak ufuğu kaplayan ve yatay olarak görülen fecr namazı helâl, yeme içmeyi de haram kılar."[688] **[3/252]**

---

687 Abdürrezzâk, *Musannef*, (4765), İbn Cüreyc tarikiyle uzun bir şekilde naklederek; Beyhakî, *Sünen*, 1/377. Bu rivayeti Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle mâna olarak nakletmiştir; Türkî, 3/252.

688 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/321. Bu rivayeti Taberî'den aktarmaktadır ve bu rivayeti "Muhammed b. Abdirrahmân b. Sevbân'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle demiştir" ilavesiyle zikretmektedir. Suyûtî, Taberî ve diğerlerine nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/200. Vekî' de bu rivayeti aktarmaktadır. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/200; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/27; Dârekutnî, *Sünen*, 1/268, 2/165; Beyhakî, *Sünen*, 1/377, 4/215. Bu rivayeti

[٢٩٩٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ صَبِيحٍ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ سَوَادَةَ بْنِ حَنْظَلَةَ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَمْنَعُكُمْ مِنْ سُحُورِكُمْ أَذَانُ بِلَالٍ وَلَا الْفَجْرُ الْمُسْتَطِيلُ، وَلَكِنَّ الْفَجْرَ الْمُسْتَطِيرُ فِي الْأُفُقِ.»

2996. Ebû Küreyb'in bize, Vekî', İsmail b. Sabîh, Ebû Üsâme, Ebû Hilâl, Sevâde b. Hanzala, Semure b. Cündüb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bilal'in ezanı okuması ile dikey bir şekilde beliren fecr sahurunuza engel olmasın. (Sahurunuzu bitirecek) asıl fecr ufukta enine yayılmış bir şekilde görülen fecrdir."*[689]

[٢٩٩٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَوَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ سَمُرَةَ بْنَ جُنْدُبٍ، يَذْكُرُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ سَمِعَهُ وَهُوَ، يَقُولُ: «لَا يَغُرَّنَّكُمْ نِدَاءُ بِلَالٍ، وَلَا هَذَا الْبَيَاضُ حَتَّى يَبْدُوَ الْفَجْرُ، وَيُنْفَجِرُ.»

2996. Ebû Küreyb'in bize, Muâviye b. Hişâm el-Esedî, Şu'be, Sevâde, Semure b. Cündüb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Fecr belirginleşip açığa çıkıncaya kadar Bilal'in ezanı ve o yalancı beyazlık sizi aldatmasın."*[690]

2- Diğer müfessirler ise (bu mesele hakkında) şöyle demişlerdir: "Beyaz iplik, güneşin ışığıdır. Siyah iplik ise gecenin karanlığıdır." **[3/253]**

İbn Ebî Zi'b tarikiyle merfû mürsel olarak nakletmiştir. İbn Ebî Şeybe'nin isnadında bir yazım yanlışlık söz konusudur. Hâkim, *Müstedrek*, 1/191; Beyhakî, *Sünen*, 1/377. Bu rivayeti Yezîd b. Harun, İbn Ebî Zi'b, Hâris, İbn Sevbân, Câbir tarikiyle merfû olarak nakletmiştir. Hâkim isnadını tashih etmiş, Beyhakî ve diğerlerini mürsel olma yönünü düzeltmiştir. Bk. Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahîha*, (2002); Türkî, 3/253.

689 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/9, 27, Ebû Üsâme'den naklederek; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/13; Tirmizî, *Sünen*, (706), Vekî' tarikiyle naklederek; Türkî, 3/253.

690 Tayâlisî, *Müsned*, (939); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/7, 18; Müslim, *Sahîh*, (1094). Nesâî, *Sünen*, (2170); *Sünenü'l-Kübrâ*, (2481), Şu'be tarikiyle naklederek; Türkî, 3/253.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٩٩٨] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَبِيدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، قَالَ: «سَافَرَ أَبِي، مَعَ حُذَيْفَةَ، قَالَ: فَسَارَ حَتَّى إِذَا خَشِينَا أَنْ يَفْجَأَنَا الْفَجْرُ، قَالَ: هَلْ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ آكِلٌ أَوْ شَارِبٌ؟ قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَمَّا مَنْ يُرِيدُ الصَّوْمَ فَلَا. قَالَ: بَلَى قَالَ: ثُمَّ سَارَ حَتَّى إِذَا اسْتَبْطَأْنَا الصَّلَاةَ نَزَلَ فَتَسَحَّرَ.»

2998. Hennâd b. Serî'nin bize, Abîde b. Humeyd, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim et-Teymî şöyle demiştir: "Babam Huzeyfe ile birlikte yolculuğa çıkmıştı. Babam yaşadığı olayı şöyle anlattı: 'Huzeyfe yürümeye devam etti. Öyle bir zaman oldu ki biz fecr vaktinin doğmasından korktuk. Huzeyfe,

'Aranızdan bir şeyler yiyip içen var mı?' diye sordu. Ben de ona,

'Oruç tutmak isteyenler var, bundan dolayı böyle bir kimse yok' dedim. Bunun üzerine Huzeyfe,

'Bilakis, şu an yiyip içebilir.' dedi. Sonra yürüdü ta ki namazı ağırdan aldık. Konakladık ve o zaman sahur vakti geldi."

[٢٩٩٩] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «خَرَجْتُ مَعَ حُذَيْفَةَ، إِلَى الْمَدَائِنِ فِي رَمَضَانَ، فَلَمَّا طَلَعَ الْفَجْرُ، قَالَ: هَلْ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ آكِلٍ، أَوْ شَارِبٍ؟ قُلْنَا: أَمَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُومَ فَلَا. قَالَ: لَكِنِّي قَالَ: ثُمَّ سِرْنَا حَتَّى اسْتَبْطَأْنَا الصَّلَاةَ، قَالَ: هَلْ مِنْكُمْ أَحَدٌ يُرِيدُ أَنْ يَتَسَحَّرَ؟ قَالَ: قُلْنَا أَمَّا مَنْ يُرِيدُ الصَّوْمَ فَلَا. قَالَ: لَكِنِّي ثُمَّ نَزَلَ فَتَسَحَّرَ، ثُمَّ صَلَّى.»

2999. Hennâd ve Ebu's-Sâib'in bize, Ebû Muâviye, A'meş, İbrahim et-Teymî tarikiyle rivayet ettiğine göre et-Teymî'nin babası şöyle demiştir: "Biz Huzeyfe ile birlikte Ramazan ayında Medâin'e doğru yola çıkmıştık. Fecr vakti olduğu zaman Huzeyfe,

'Aranızdan bir şeyler yiyip içen var mı?' diye sordu. Biz de ona,

‘Oruç tutmak isteyenler var, bundan dolayı böyle bir kimse yok.’ dedik. Ancak ben bu durumdan müstesna idim. Sonra yürümeye devam ettik. Namazı biraz ağırdan aldık. Daha sonra Huzeyfe,

‘Aranızda sahur yapmak isteyen var mı?’ diye sordu. Biz de ona,

‘Aramızda oruç tutmak isteyenler var bundan dolayı böyle bir kimse yok.’ cevabını verdik. Ancak ben bu durumdan müstesna idim. Daha sonra Huzeyfe bir yerde konakladı, sahur yaptı ve sonra namaz kıldı.”[691]

[٣٠٠٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: رُبَّمَا شَرِبْتُ بَعْدَ قَوْلِ الْمُؤَذِّنِ يَعْنِي فِي رَمَضَانَ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ. قَالَ: وَمَا رَأَيْتُ أَحَدًا كَانَ أَفْعَلَ لَهُ مِنَ الْأَعْمَشِ، وَذَلِكَ لَمَّا سَمِعَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: «كُنَّا مَعَ حُذَيْفَةَ، نَسِيرُ لَيْلًا، فَقَالَ: هَلْ مِنْكُمْ مُتَسَحِّرٌ السَّاعَةَ؟ قَالَ: ثُمَّ سَارَ، ثُمَّ قَالَ حُذَيْفَةُ: هَلْ مِنْكُمْ مُتَسَحِّرٌ السَّاعَةَ؟ قَالَ: ثُمَّ سَارَ حَتَّى اسْتَبْطَأْنَا الصَّلَاةَ، قَالَ: فَنَزَلَ فَتَسَحَّرَ.»

3000. Ebû Küreyb’in bize, Ebû Bekir’den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “Belki, müezzinin okuduğu ezandan sonra -Ramazan ayında- bir şeyler içtim. O sırada namaza durulmuştu. Ben A‘meş dışında bunu yapan başka bir kimse görmemiştim. A‘meş bu yaptığını İbrahim et-Teymî’nin babasından aktardığı şu rivayeti duyduğu için yapmıştır: ‘Biz Huzeyfe ile birlikte bir gece yola çıktık. Huzeyfe,

‘Bu saatte aranızdan sahur yapacak olan var mı?’ diye sordu. Sonra Huzeyfe yoluna devam etti. Huzeyfe,

‘Bu saatte aranızdan sahur yapacak var mı?’ diye tekrar sordu. Daha sonra yoluna devam etti. Öyle ki namazı ağırdan aldık. Huzeyfe daha sonra konakladı ve sahur yaptı.”

[٣٠٠١] حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُصْعَبُ بْنُ الْمِقْدَامِ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ هُبَيْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ لَمَّا صَلَّى الْفَجْرَ، قَالَ «هَذَا حِينَ يَتَبَيَّنُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ.»

691 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/11, Ebû Muâviye’den naklederek; Türkî, 3/254.

3001. Harun b. İshâk el-Hemedânî'nin bize, Musab b. Mikdâm, İsrâil, Ebû İshâk, Hubeyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali fecr vakti namaz kıldığı zaman şöyle demiştir: "İşte beyaz ipliğin siyah iplikten ayırt edilme zamanı bu zamandır."[692] **[3/254]**

[٣٠٠٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الصَّلْتِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ حُذَيْفَةَ الْعَطَّارُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: «تَسَحَّرْتُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، ثُمَّ خَرَجْتُ، فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ، فَقَالَ: اشْرَبْ فَقُلْتُ: إِنِّي قَدْ تَسَحَّرْتُ. فَقَالَ: اشْرَبْ فَشَرِبْنَا ثُمَّ خَرَجْنَا، وَالنَّاسُ فِي الصَّلَاةِ.»

3002. Ebû Küreyb'in bize, İbnu's-Salt, İshâk b. Huzeyfe el-Attâr, babası (Huzeyfe) tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ şöyle demiştir: "Ramazan ayında sahur yaptım. Sonra çıktım, İbn Mes'ûd'un yanına geldim. O bana,

'Bir şeyler iç.' dedi. Ben de ona,

'Sahuru yeni yaptım.' dedim. Bunun üzerine İbn Mes'ûd tekrar,

'Bir şeyler iç.' dedi. Bir şeyler içtik. Sonra çıktık. O esnada insanlar namazdalardı."

[٣٠٠٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ جَبَلَةَ بْنِ سُحَيْمٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ مَطَرٍ، قَالَ «أَتَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ، فِي دَارِهِ، فَأَخْرَجَ فَضْلًا مِنْ سَحُورِهِ، فَأَكَلْنَا مَعَهُ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَخَرَجْنَا فَصَلَّيْنَا.»

3003. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Muâviye, Şeybânî, Cebele b. Süheym tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir b. Matar şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd evinde iken onun yanına geldim. Sahurda yemek üzere bir şeyler çıkardı. Biz de onunla birlikte yedik. Sonra namaza duruldu. Biz de evden çıktık ve namaza durduk."[693]

---

692 Suyûtî, Taberî, Firyâbî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/199. İbn Hacer ise bu rivayeti İbnü'l-Münzir'e dayandırmakta olup isnadını sahih olarak zikretmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/136, 137; Türkî, 3/255.

693 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/1, Ebû Muâviye'den naklederek; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/384, yukarıdaki tarikle; Abdürrezzâk, *Musannef*, (7619), Cebele

[٣٠٠٤] حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ أَسْلَمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ سَالِمٍ، مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَةَ قَالَ، كُنْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ، فَوْقَ سَطْحٍ وَاحِدٍ فِي رَمَضَانَ، فَأَتَيْتُ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقُلْتُ «أَلَا تَأْكُلُ يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ أَنْ كُفَّ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ مَرَّةً أُخْرَى، فَقُلْتُ لَهُ: أَلَا تَأْكُلُ يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ؟ فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ أَنْ كُفَّ. ثُمَّ أَتَيْتُهُ مَرَّةً أُخْرَى، فَقُلْتُ: أَلَا تَأْكُلُ يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ؟ فَنَظَرَ إِلَى الْفَجْرِ ثُمَّ أَوْمَأَ بِيَدِهِ أَنْ كُفَّ. ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقُلْتُ: أَلَا تَأْكُلُ يَا خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَ، هَاتِ غَذَاءَكَ قَالَ: فَأَتَيْتُهُ بِهِ فَأَكَلَ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ.»

3004. Hallâd b. Eslem'in bize, Ebû Bekir b. Ayyâş, Ebû İshâk, Abdullah b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim şöyle demiştir: "Ben ve Ebû Bekir es-Sıddîk, Ramazan ayında bir çatının üzerinde birlikte idik. Bir gece geldim ve kendisine,

'Ey Allah Resûlü'nün halifesi! Bir şeyler yemiyor musun?' diye sordum. Eliyle işaret ederek durmamı söyledi. Daha sonra tekrar yanına geldim. Kendisine,

'Ey Allah Resûlü'nün halifesi! Bir şeyler yemiyor musun?' diye sordum. Eliyle işaret ederek durmamı söyledi. Daha sonra tekrar yanına geldim. Kendisine,

'Ey Allah Resûlü'nün halifesi! Bir şeyler yemiyor musun?' diye sordum. Fecre doğru baktı ve eliyle işaret ederek durmamı söyledi. Daha sonra tekrar yanına geldim. Kendisine,

'Ey Allah Resûlü'nün halifesi! Bir şeyler yemiyor musun?' diye sordum. O da,

'Hadi, yiyeceğini getir!' dedi. Ben de bir şeyler getirdim ve Hz. Ebû Bekir ondan yedi. Sonra iki rekât namaz kıldı. Sonra (sabah) namazına kalktı."[694] **[3/255]**

---

b. Süheym, Âmir ve babası tarikiyle; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (9577), yukarıdaki tarikle; Türkî, 3/255.

694 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (6378-6380), Ebû İshâk'tan muhtasar olarak birkaç farklı tarikle; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 3/154; Türkî, 3/256.

[٣٠٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «الْوِتْرُ بِاللَّيْلِ، وَالسَّحُورُ بِالنَّهَارِ.»

3005. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Abdurrahman b. Mehdî, Şu'be, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Vitir, gecededir. Sahur, gündüzdedir."

Bu rivayetin haricinde de İbrahim'den başka bir rivayet de aktarılmıştır:

[٣٠٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «السَّحُورُ بِلَيْلٍ، وَالْوِتْرُ بِلَيْلٍ.»

3006. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Sahur, gecededir. Vitir, gecededir."[695]

[٣٠٠٧] حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «السَّحُورُ، وَالْوِتْرُ مَا بَيْنَ التَّثْوِيبِ، وَالْإِقَامَةِ.»

3007. Hakkâm'ın bize, İbn Ebî Ca'fer, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Sahur ve vitir, sevap kazanmak ile onu yerine getirmek arasındadır."

[٣٠٠٨] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ شَبِيبِ بْنِ غَرْقَدَةَ، عَنْ حَبَّانَ، قَالَ: «تَسَحَّرْنَا مَعَ عَلِيٍّ، ثُمَّ خَرَجْنَا وَقَدِ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّيْنَا.»

3008. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Şebîb b. Ğarkade, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Hibbân şöyle demiştir: "Biz Hz. Ali ile birlikte sahur yaptık. Sonra çıktık, namaz için kamet getirilmişti. Biz de namaz kıldık."[696]

---

695 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/288, Muğîre, İbrahim tarikiyle; Türkî, 3/256.

696 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/10; Abdürrezzâk, *Musannef*, (7609); Buhârî, *Târîh*, 3/83; İbn Hazm, *Muhallâ*, 6/348, Şebîb'den birkaç tarikle; Buhârî'de ise Şebîb'den birkaç farklı tarik aktarılmaktadır. Bu tariklerden birisi Târık b. Kurrâ, Hibbân b. Hâris'tir; Türkî, 3/256.

[٣٠٠٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ شَبِيبٍ، عَنْ حَبَّانَ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ «مَرَرْتُ بِعَلِيٍّ، وَهُوَ فِي دَيرِ أَبِي مُوسَى، وَهُوَ يَتَسَحَّرُ، فَلَمَّا انْتَهَيْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ.»

3009. İbn Beşşâr'ın bize, Müemmel, Süfyân, Şebîb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hibbân b. el-Hâris şöyle demiştir: "Hz. Ali'ye uğradım. O Ebû Musa'nın yerinde[697] idi. Kendisi sahur yapıyordu. Daha sonra mescide doğru yöneldim. Namaza durulmuştu." **[3/256]**

[٣٠١٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي السَّفَرِ، قَالَ «صَلَّى عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، الْفَجْرَ، ثُمَّ قَالَ: هَذَا حِينَ يَتَبَيَّنُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ، مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ.»

3010. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebu's-Sefer şöyle demiştir: "Ali b. Ebî Tâlib sabah namazını kıldı. Daha sonra,

'İşte bu vakit, siyah ipliğin beyaz iplikten ayrıldığı fecr vaktidir.' dedi."[698]

Bu görüş sahibinin yaptığı izahın sebebine gelince, burada kastedilen zaman gündüz vaktidir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Gündüzün ilk anı güneşin doğmasıdır. Nitekim gündüzün son zamanı da güneşin batmasıdır. Fecrin doğması, gündüzün ilk vakti olursa, gündüzün son vaktinin de şafağın batmasıyla gerçekleşmesi gerekir. Bu noktada delilin icmâsıyla gündüzün son zamanının güneşin batmasıyla gerçekleştiği açıktır. Bu durum da şuna açık bir delildir ki, gündüzün ilk vakti de güneşin doğmasıdır. Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen haberlerde kendisinin fecr vaktinden sonra sahur yaptığı söz konusudur. Bu da bizim zikrettiğimiz görüşümüzün sahih olduğuna en açık delildir."

---

697 Nüshalardan birinde دَارٌ olarak kaydedilmiştir, Abdürrezzâk, *el-Musannef*, (7609). Müminlerin emiri Hz. Ali'nin Hâricîlerle savaşmak üzere ilerlediğinde bulunduğu askerî bir mekândır.

698 Bu rivayet daha önce Türkî 3/254 ve 255'te geçmiştir; Türkî, 3/257.

Hz. Peygamber'den (sav) bu hususta nakledilen rivayetler:

[٣٠١١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: قُلْتُ: «تَسَحَّرْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ لَوْ أَشَاءُ لَأَقُولُ هُوَ النَّهَارُ إِلَّا أَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَطْلُعْ.»

3011. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Bekir, Âsım, Zir tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe şöyle demiştir: "(Râvi Zir) Huzeyfe'ye,

'Sen Hz. Peygamber'le (sav) birlikte sahur yaptın mı?' diye sordu. Huzeyfe de,

'Evet, istersem söylerim. O vakit gündüzdü. Ancak güneş doğmamıştı.' dedi."[699]

[٣٠١٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: مَا كَذَبَ عَاصِمٌ، عَلَى زِرٍّ، وَلَا زِرٌّ، عَلَى حُذَيْفَةَ، قَالَ: «قُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ «تَسَحَّرْتَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ» نَعَمْ هُوَ النَّهَارُ إِلَّا أَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَطْلُعْ.»

3012. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Bekir'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Âsım, Zirr'e yalan söylememiştir. Zir de Huzeyfe'ye yalan söylememiştir. Zir, Huzeyfe'ye,

'Sen Hz. Peygamber'le (sav) birlikte sahur yaptın mı?' diye sordu. Huzeyfe de,

'Evet, o vakit gündüzdü. Ancak güneş doğmamıştı.' dedi."

[٣٠١٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَسَحَّرُ وَأَمَّا أَرَى مَوَاقِعَ النَّبْلِ. قَالَ: قُلْتُ أَبَعْدَ الصُّبْحِ؟ قَالَ: هُوَ الصُّبْحُ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ.»

3013. İbn Beşşâr'ın bize, Müemmel, Süfyân, Âsım, Zir tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) ben

699 İbn Mâce, *Sünen*, (1695), Ebû Bekir tarikiyle; Türkî, 3/257.

okların atıldığı yeri görebildiğim bir vakitte sahur yapardı." Zir devamında şöyle demiştir: "Huzeyfe'ye,

'Hz. Peygamber'in (sav) öyle yapması sabah olduktan sonra mı oldu?' diye sordum. O da dedi ki:

'Sabah vaktiydi. Ancak güneş henüz doğmamıştı.'"[700] **[3/257]**

[٣٠١٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ، وَخَلَّادٌ الصَّفَّارُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ بَهْدَلَةَ، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: أَصْبَحْتُ ذَاتَ يَوْمٍ فَغَدَوْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَقُلْتُ: لَوْ مَرَرْتُ عَلَى بَابِ حُذَيْفَةَ، فَفَتَحَ لِي فَدَخَلْتُ، فَإِذَا هُوَ يُسَخِّنُ لَهُ طَعَامٌ، فَقَالَ: اجْلِسْ حَتَّى تَطْعَمَ فَقُلْتُ: إِنِّي أُرِيدُ الصَّوْمَ. فَقَرَّبَ طَعَامَهُ فَأَكَلَ وَأَكَلْتُ مَعَهُ، ثُمَّ قَامَ إِلَى لِقْحَةٍ فِي الدَّارِ، فَأَخَذَ يَطْلُبُ مِنْ جَانِبٍ، وَأَحْلُبُ أَنَا مِنْ جَانِبٍ، فَنَاوَلَنِي، فَقُلْتُ: أَلَا تَرَى الصُّبْحَ؟ فَقَالَ: اشْرَبْ فَشَرِبْتُ، ثُمَّ جِئْتُ إِلَى بَابِ الْمَسْجِدِ فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَقُلْتُ لَهُ: أَخْبِرْنِي بِآخِرِ سَحُورٍ تَسَحَّرْتَهُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ «هُوَ الصُّبْحُ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ.»

3014. İbn Humeyd'in bize, Hakem b. Beşîr, Amr b. Kays, Hallâd es-Saffâr, Âsım b. Behdele tarikiyle rivayet ettiğine göre Zir b. Hubeyş şöyle demiştir: "Bir gün sabahleyin kalktım mescide gittim. İçimden Huzeyfe'nin kapısına uğrasam diye geçirdim. Gittim ona, Huzeyfe de kapıyı açtı. İçeri girdim. Kendisine yemek yapıyordu. Bana,

'Otur hadi, sen de yiyebilirsin.' dedi. Ben de,

'Ben oruca niyet ediyorum.' dedim. Bunun üzerine Huzeyfe yemeğini yaklaştırdı, ondan yedi ve ben de onunla birlikte yedim. Sonra evinde bulunan bir sütü bol olan deveye doğru yöneldi. O devenin bir tarafından Huzeyfe süt sağdı, ben de diğer tarafından süt sağdım. O sütü bana ikram etti. Ben de Huzeyfe'ye,

'Sabah olduğunu görmüyor musun?' dedim. Bunun üzerine Huzeyfe,

700 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/399, Müemmel tarikiyle benzer lafızlarla naklederek; Nesâî, *Sünen*, (2151), Âsım tarikiyle benzer ifadelerle; Türkî, 3/258.

'İçebilirsin.' dedi. Ben de içtim. Daha sonra mescidin kapısına gittim. Namaza durulmuştu. Huzeyfe'ye,

'Sen Hz. Peygamber'le (sav) sahur yaptın bana sahurun son zamanı nedir, söyle!' dedim. O da dedi ki:

'Sahurun son zamanı sabahtır. Ancak o anda güneş henüz doğmamıştır."[701]

[٣٠١٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عبادَةَ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا سَمِعَ أَحَدُكُمُ النِّدَاءَ وَالْإِنَاءُ عَلَى يَدِهِ فَلَا يَضَعُهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ مِنْهُ.»

3015. Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî'nin bize, Ravh b. Ubâde, Hammâd, Muhammed b. Amr, Ebû Seleme, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Sizden biriniz ezanı işittiğinde yiyecek kabı elinde bulunuyorsa ona olan ihtiyacını gidermeden onu yere koymasın.*"[702]

[٣٠١٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا رَوْحُ بْنُ عبادَةَ ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، وَزَادَ فِيهِ: وَكَانَ الْمُؤَذِّنُ يُؤَذِّنُ إِذَا بَزَغَ الْفَجْرُ.

3016. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ravh b. Ubâde, Hammâd, Ammâr b. Ebî Ammâr, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'in (sav) bir önceki rivayette söylediğinin benzerini nakletmiş ve ardından şunu ilave etmiştir: "Fecr vakti ortaya çıktığı zaman müezzin ezan okumaya başlar."[703] **[3/258]**

---

701 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/396 (10629); Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 2/52; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/354, Âsım tarikiyle benzer lafızlarla; Türkî, 3/258.

702 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/368 (10629); Beyhakî, *Sünen*, 4/218, Ravh b. Ubâde tarikiyle; Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2350); Dârekutnî, *Sünen*, 2/165; Hâkim, *Müstedrek*, 1/203. Bu rivayeti çeşitli tariklerle Hammâd b. Seleme'den nakletmiştir. Ebû Hâtim hadisi vakfedilmesi suretiyle illetli görmüştür. Bk. Ebû Hâtim, *el-İlel*, 1/123, 124, 256, 257; Türkî, 3/258.

703 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/368 (10630); İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/346; Beyhakî, *Sünen*, 4/218, Ravh tarikiyle; Hâkim, *Müstedrek*, 1/203, Hammâd b. Seleme tarikiyle; Türkî, 3/259.

[٣٠١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَقِيقٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، قَالَا جَمِيعًا، عَنْ أَبِي غَالِبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، قَالَ «أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَالْإِنَاءُ فِي يَدِ عُمَرَ، قَالَ: أَشْرَبُهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «نَعَمْ» ، فَشَرِبَهَا.»

3017. İbn Humeyd'in bize, Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk, Ali b. Hasan, Hüseyin b. Vâkıd, Ebû Gâlib tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ümâme şöyle demiştir: "Namaza duruldu. Hz. Ömer'in elinde bir kap vardı. Hz. Ömer,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bunu içebilir miyim?' diye sordu. Hz. Peygamber (sav) de,

'Evet' dedi. Hz. Ömer de elindeki kaptan içti."[704]

[٣٠١٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ بِلَالٌ، «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُؤْذِنُهُ بِالصَّلَاةِ وَهُوَ يُرِيدُ الصَّوْمَ، فَدَعَا بِإِنَاءٍ فَشَرِبَ، ثُمَّ نَاوَلَنِي فَشَرِبْتُ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ.»

3018. İbn Humeyd'in bize, Yahyâ b. Vâdıh, Yunus, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah şöyle demiştir: "Bilal dedi ki:

'Ben Hz. Peygamber'in (sav) yanına namazı duyurmak için geldim. O da oruca niyetleniyordu. Bir kap istedi ve ondan içti. Sonra bana da uzattı ve ben de içtim. Daha sonra namaza çıktı."[705]

[٣٠١٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الطُّوسِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ بِلَالٍ، قَالَ: «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى

704 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, Ebû Gâlib'den iki tarikle. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzî, *Câmiu'l-Mesânid*, 13/229 (10485); Türkî, 3/259.

705 Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, (1083), Yunus tarikiyle. Abdullah b. Ma'kil ise tâbiûndan olup sika bir râvidir. Ancak o Hz. Bilal'e (ra) ulaşmamıştır; Türkî, 3/259.

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُوذِنُهُ بِصَلَاةِ الْفَجْرِ وَهُوَ يُرِيدُ الصِّيَامَ، فَدَعَا بِإِنَاءٍ فَشَرِبَ، ثُمَّ نَاوَلَنِي فَشَرِبْتُ، ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الصَّلَاةِ.»

3019. Muhammed b. Ahmed b. et-Tûsî'nin bana, Ubeydullah b. Musa, İsrâil, Ebû İshâk, Abdullah b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Bilal şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldim. Ona sabah namazının vaktinin geldiğini bildiriyordum. O da oruç tutmak istiyordu. Bir kap ile su istedi, onu içti. Sonra bana verdi ben de içtim. Sonra beraberce namaza gittik."[706]

Bu âyetin iki tefsirinden en evla olanı Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen şu rivayettir: *"Beyaz iplik gündüzün beyazlığıdır. Siyah iplik ise gecenin siyahlığıdır."* Bu zaten Arap kelâmında bilinen bir hususdur. **[3/259]**

Ebû Duâd el-İyâlî bir beytinde şöyle demiştir:

فَلَمَّا أَضَاءَتْ لَنَا سُدْفَةٌ ... وَلَاحَ مِنَ الصُّبْحِ خَيْطٌ أَنَارَا

Gece karanlığı bizim için aydınlanınca
Ve sabahın etrafı aydınlatan ipi görülünce

Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen onun fecr vaktinde içtiği ya da sahur yapıp namaza doğru çıktığı haberlere gelince, bunlar bizim söylediğimizin geçerliliğini/sıhhatini engellemez. Hz. Peygamber'in (sav) fecr vaktinden önce bir şeyler içip sonra namaza çıktığını inkâr etmek mümkün değildir. Onun zamanındaki namaz, sabah namazıdır. Bu namaz fecr doğup, onun doğuşunun belirgin olmaya başladığı bir zaman kılınmaktadır. Ezan da fecr doğmadan önce okunmaktadır.

Huzeyfe'den nakledilen "Hz. Peygamber (sav) ben okların atıldığı yeri görebildiğim bir vakitte sahur yapardı." rivayetine gelince, bu rivayetin de doğruluğu ortaya konulmuştur. Huzeyfe'ye "Sabahtan sonra mı?" diye sorulup bu hususta "sabahtan sonra" şeklinde bir cevap vermemiştir. Ancak Huzeyfe "sabahtır" cevabını vermiştir. Bu cevabı akla şu ihtimali getirmektedir ki, burada "sabah" cevabını vermesi, sabaha yakın olan bir

706 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/12 (10629); Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, (1082), İsrâil tarikiyle benzer lafızlarla. Bk. Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, 3/152; Türkî, 3/259.

zamana işaret etmektedir. Bizatihi sabahın kendisi kastedilmemektedir. Nitekim Araplar هَذَا فُلَانٌ شَبَهًا "Bu adam benzerlik açısından falancadır" denilir. Bu ifade bizatihi o kişinin haricindeki birisine işaret etmektedir. Bundan dolayı Araplar "o bizatihi kendisidir" der ki, bu da o kimsenin ona benzer olduğunu ifade etmek içindir. Aynı şekilde Huzeyfe'nin "o sabahtır" sözü de, o anın sabaha benzediğini ve ona yakın olduğunu ifade etmek üzere kullanılmıştır."

İbn Zeyd'den "beyaz ve siyah iplik" hakkında şöyle bir rivayet vardır:

[٣٠٢٠] حَدَّثَنِي بِهِ يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: {حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ «الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ الَّذِي يَكُونُ مِنْ تَحْتِ اللَّيْلِ يَكْشِفُ اللَّيْلَ، وَالْأَسْوَدُ: مَا فَوْقَهُ.»

3020. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} *"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarıncaya) kadar."*[707] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Beyaz iplik, gecenin altında var olup geceyi açıp kaldırandır. Siyah iplik ise o gecenin üzerindedir." **[3/260]**

{مِنَ الْفَجْرِ} *"Fecr vaktinde"*[708] kavline gelince Allah bu ifadede şunu kastetmektedir: "Beyaz iplik siyah iplikten ayrılması, fecr vaktinde gerçekleşmektedir. Burada kastedilen fecrin tamamı değildir. Ey müminler! Burada fecr size açık olduğu zamanki vakit kastedilmektedir. Burada üstünde gecenin siyahlığı olan gecenin altında bulunan beyaz ipliğin ayrıldığı an fecr vaktindeki zamandır. İşte o an geldiği zaman oruç tutunuz, orucunuzu o günün akşamına kadar tamamlayınız."

Bizim bu hususta söylediğimizi İbn Zeyd de benzer şekilde dile getirmiştir.

[٣٠٢١] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ «ذَلِكَ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ هُوَ مِنَ الْفَجْرِ نِسْبَةً إِلَيْهِ، وَلَيْسَ الْفَجْرَ كُلَّهُ، فَإِذَا جَاءَ هَذَا الْخَيْطُ وَهُوَ أَوَّلُهُ فَقَدْ حَلَّتِ الصَّلَاةُ وَحَرُمَ الطَّعَامُ، وَالشَّرَابُ عَلَى الصَّائِمِ.»

707 Bakara 2/187.
708 Bakara 2/187.

3021. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {مِنَ الْفَجْرِ} *"Fecr vaktinde"*[709] ifadesiyle alakalı şöyle demiştir: "Bu, beyaz iptir ve fecre nispet edilerek zikredilmiştir. Burada fecrin tamamı kastedilmemektedir. Bu beyaz ip geldiği zaman, bu fecrin başını ifade eder ve sabah namazı vakti de girmiş olur. İşte bu zaman diliminde, oruç tutan kimseye yemek-içmek haram kılınmıştır."

{وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ}

"Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından (beyaz iplik siyah iplikten ayırt edilinceye/tan yeri ağarıncaya) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."[710] kavline gelince, bu âyet "Güneş doğana kadar, oruç tutmaya niyet eden kimse için yemek-içmek helâldir." görüşünü savunanların, aslında hata ettiklerini gösteren en açık delildir. Öyle ki âyette geçen; "fecirden olan beyaz iplik", fecrin ilk aşamasındaki doğuşun başladığını göstermektedir. Allah Teâlâ bu vakti oruç tutanlar için bir sınır olarak tayin etmiştir ve bu zamana kadar yeme-içme, kadınlarla birlikte olmayı mübah kılmıştır. Bu sınırın aşılması gerektiğini iddia eden kimseye gelince, ona şöyle denilir: "Sen fecrin son zamanı olan kuşluk vaktinde ya da gündüzün yarısında Allah'ın böyle bir şeye izin verdiğini gördün mü ki?"

Şayet birisi; "Bu görüşü savunan, ümmete muhalefet etmiştir." dese, ona şöyle cevap verilir:

Sen, Allah'ın kitabının işaret ettiği ve ümmettin naklettiği haberlere aykırı davranıyorsun. Senin savunduğun görüş ile kabul edilen görüş arasında asıl ve kıyas bakımından ne fark vardır?

O kimse de; "Benim savunduğum görüş ile diğeri arasındaki fark şudur ki, Allah gece değil gündüz vakti oruç tutmayı emretmiştir. Gündüz ise güneşin doğduğu zamandır." diye karşılık verse ona;

"Aynı şekilde, senin görüşünün aksini savunanlar, kendileri nezdinde gündüzün ilk başlangıcının fecrin doğuşu olarak tanımlamaktadırlar. Bu güneşin ilk ışığı olup, fecrin ilk doğduğu zamandır. Burada kastedilen

709 Bakara 2/187.
710 Bakara 2/187.

güneşin tamamen doğması demek değildir. Nitekim gündüzün son zamanı da güneşin batmasıyla gerçekleşir. Bu da güneşin tamamen batması demek değildir" denilir. **[3/261]**

Bu görüşü söyleyen kimselere de şöyle denilir: "Gündüz vakti, sizin nitelediğinize göre güneşin doğması ve güneşin doğmasının tam olarak gerçekleşmesi, gecenin karanlığının tamamen ortadan kaldırılması ve siyahlığının yok olmasıdır. Size göre gece de güneşin tamamen batması, gündüz ışığının kaybolması, gecenin siyahlığı ve karanlığının tam anlamıyla gerçekleşmesidir.

Şayet bahsi geçtiği üzere böyle deseler, onlara da şöyle denilir: "O zaman oruç tutma zamanı için, şafağın kaybolacağı, güneş ışığı ile gökteki ufukların ortadan kalkacağı zamana kadar olması gerekir."

Şayet bahsi geçtiği üzere böyle deseler, orucun tutulacağı zamanı, beyaz bir aydınlık olan şafak vaktinin kaybolacağı zamana kadar gerekli olduğunu söylemiş olurlar. Bu görüş, şayet söylemiş olurlarsa, def edilmiş olur. Çünkü burada apaçık deliller nakledilmiştir. Öyle ki bu delillerin üzerinde icmâ olmasından dolayı hata ve sehiv olması caiz değildir. İşte bu noktada diğer görüşün yanlış olduğuna bunlar şahit olarak yeter!

Şayet bu kimseler; "Bilakis gecenin başlangıcı, onun kararmaya başlayıp karanlığın çökmesiyle meydana gelir. Aynı zamanda gece, güneşin bizatihi kendisinin bizden kaybolmasıyla oluşur." derseler onlara;

"Aynı şekilde gündüzün ilk vakti de böyledir. Güneşin ışığının ilk anda doğması, gecenin karanlığının ilk zamanlarının kaybolması, gündüzün başlangıcına işaret etmektedir." şeklinde cevap verilir.

Daha sonra bu görüşün aksine bir görüş daha zikredilir. Akabinde bu görüş ile diğeri arasındaki fark sorulur. Bu görüş sahiplerinden her birisi ancak diğerini ilzam etmek için benzer şeyleri söyleyip dururlar.

c. الْفَجْرُ "Fecr"

الْفَجْرُ kelimesine gelirsek, bu kelime تَفَجَّرَ الْمَاءُ يَتَفَجَّرُ فَجْرًا "su çıktı/fışkırdı" fiilinin masdarı olarak gelmiştir. Yani suyun ortaya çıkıp akması mânasındadır. Güneşin doğmasından ötürü güneş ışığının görünür olmasını sağlayan ana "fecr" denilmektedir. Zira bu zaman dilimi,

insanların üzerine güneşin ışığını çıkarmakta, onların yollarını ve gidecek yerlerini aydınlatmaktadır. İşte suyun kaynağından fışkırması ve çıkması da güneş ışığının ışıklarının çıkma zamanına (fecre) benzetilmiştir. **[3/262]**

d. {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} "Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."

{ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."*[711] kavline gelince, Allah Teâlâ bu kısımda orucun sınırını belirlemektedir. Buna göre orucun bitiş vakti, gecenin/akşamın başlangıcıdır. Belirlenen bu zaman, aynı zamanda orucun açılması, yeme-içme ve kadınlarla birlikte olmanın mübah olduğu bir vakittir. Orucun başlangıç zamanı, gündüz vaktinin başladığı ilk zaman dilimidir. Orucun bittiği zaman ise, gecenin/akşamın başladığı ilk andır. Bu hususa şu nokta delâlet etmektedir ki, geceleyin oruç tutmak söz konusu değildir. Nitekim orucun tutulduğu günlerde gündüz vakti iftar etmek/oruç tutmamak da mümkün değildir. Şayet bahsi geçen sınırı aşan kimse, Rabbine itaat etmenin haricinde yalnızca kendisini aç bırakmış olur.

Nitekim bu hususta şöyle bir rivayet vardır:

[٣٠٢٢] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكِيعٌ، وَعَبْدَةُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عُمَرَ، قَالَا: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ، وَأَدْبَرَ النَّهَارُ، وَغَابَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.»

3022. Hennâd'ın bize, Ebû Muâviye, Vekî', Abde, Hişâm b. Urve, babası (Urve), Âsım b. Amr, Hz. Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle demiştir: *"Gece geldiği zaman, gündüz geride kaldığı vakit, güneş kaybolduğunda oruçlu bir kimse iftar açsın."*[712]

---

711 Bakara 2/187.

712 Müslim, *Sahîh*, (1100). Tirmizî de bunu nakletmiştir. Bk. Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, (10474); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2058); Bezzâr, *Müsned*, (259); İbn Hibbân, *Sahîh*, (3513), Ebû Muâviye tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/323, 445 (192, 383); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2351); Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (3310); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (240); Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/371, 372, Vekî' tarikiyle; Dârimî, *Sünen*, 2/7; Tirmizî, *Sünen*, (698); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2058), Abde tarikiyle; Abdürrezzâk, *Musannef*, (7595); Humeydî, *Müsned*, (20); Ahmed

[٣٠٢٣] حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيُّ، وَحَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ شَيْبَانَ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَحَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، قَالُوا جَمِيعًا فِي حَدِيثِهِمْ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى، قَالَ «كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَسِيرٍ وَهُوَ صَائِمٌ، فَلَمَّا غَرَبَتِ الشَّمْسُ قَالَ لِرَجُلٍ: «انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي» قَالُوا: لَوْ أَمْسَيْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ: «انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي» فَقَالَ الرَّجُلُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمْسَيْتَ قَالَ: «انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي» قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ عَلَيْنَا نَهَارًا فَقَالَ لَهُ الثَّالِثَةَ، فَنَزَلَ فَجَدَحَ لَهُ. ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ مِنْ هَاهُنَا» وَضَرَبَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْمَشْرِقِ «فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.»

3023. Hennâd'ın bize, Ebû Bekir b. Ayyâş, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Hennâd b. Serî, Ebû Ubeyde ve Ebû Muâviye, Şeybânî, İbnü'l-Müsennâ, Ebû Muâviye, Ebu's-Sâib, İbn İdrîs eş-Şeybânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle demiştir: "Biz, bir yolculukta Hz. Peygamber (sav) ile beraberdik. O oruç tutuyordu. Güneş batınca birine 'Ey falan in de bana kavut çorbası yap' dedi. O da 'Ey Allah'ın Resulü, akşam olsa ya' dedi. Hz. Peygamber (sav) 'İn de bana kavut çorbası yap' dedi. Adam yine 'Ey Allah'ın Resulü, akşam olsa ya' dedi. Hz. Peygamber (sav) tekrar: 'İn de bana kavut çorbası yap' dedi. Adam 'Ey Allah'ın Resulü! Gündüz hala üzerimizde' dedi. Hz. Peygamber'e (sav) üçüncü defa aynı şeyi söyledi, indi ve ona çorba yaptı. Daha sonra Hz. Peygamber (sav) 'Gece şuradan yöneldiği zaman' o esnada eliyle doğuya doğru işaret ediyordu 'Şüphesiz ki oruçlu olan iftar eder' buyurdu."[713] **[3/263]**

---

b. Hanbel, *Müsned*, 1/354, 355, 418 (231, 338); Buhârî, *Sahîh*, (1954); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2351); Tirmizî'nin naklettiği *Tuhfe*'de geçmiştir. İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, (393); Beyhakî, *Sünen*, 4/216, 237, 238; Begavî, *Mesâbih*, (1735), Hişâm tarikiyle; Türkî, 3/263.

713 Buhârî, *Sahîh*, (1941, 1955, 1956, 1958, 5297); Müslim, *Sahîh*, (1101), Şeybânî'den birçok tarikle; Türkî, 3/264.

[٣٠٢٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ رُفَيْعٍ، قَالَ «فَرَضَ اللَّهُ الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ، فَإِذَا جَاءَ اللَّيْلُ فَأَنْتَ مُفْطِرٌ إِنْ شِئْتَ فَكُلْ، وَإِنْ شِئْتَ فَلَا تَأْكُلْ.»

3024. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Abdulvehhâb, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Rüfey' şöyle demiştir: "Allah, gece/akşama kadar orucu farz kıldı. Gece geldiği zaman sen orucu açarsın. İstersen yersin, istersen yemezsin."

[٣٠٢٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْوِصَالِ فِي الصَّوْمِ فَقَالَ «افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ صَوْمَ النَّهَارِ، فَإِذَا جَاءَ اللَّيْلُ فَإِنْ شَاءَ أَكَلَ، وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَأْكُلْ.»

3025. Müsennâ'nın bana, Abdüla'lâ, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye'ye oruçta visal hakkında sorulmuştur. O da şöyle demiştir: "Allah bu ümmete gündüz oruç tutmayı farz kılmıştır. Gece olduğu zaman, dileyen yesin, dileyen yemesin."

[٣٠٢٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ، فِي الْوِصَالِ فِي الصَّوْمِ، قَالَ: «قَالَ اللَّهُ: {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} فَإِذَا جَاءَ اللَّيْلُ فَهُوَ مُفْطِرٌ، فَإِنْ شَاءَ أَكَلَ، وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَأْكُلْ.»

3026. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye'ye oruçta visal hakkında sorulmuştur. O da şöyle demiştir: "Allah {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *'Sonra da akşama kadar orucu tam tutun.'*[714] buyurmaktadır. Gece olduğu zaman o kimse orucunu açar. Dileyen yer, dileyen yemez."[715]

---

714 Bakara 2/187.

715 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/83, 84, İsmail b. Uleyye'den nakletmiştir; Türkî, 3/264.

[٣٠٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ دُكَيْنٍ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ، «{أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} يَعْنِي أَنَّهَا كَرِهَتِ الْوِصَالَ.»

3027. Müsennâ'nın bana, İbn Dükeyn, Mis'ar, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."*[716] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet, visal orucunun kerih görüldüğüne/kabul edilmediğine işarettir."[717] **[3/264]**

Bir kimse derse: "Bu visal orucunu (yani iftar açmadan bir günün tamamı boyunca) oruç tutan kimsenin dayandığı delil nedir? Sen bu hususta şöyle rivayetlerin olduğunu biliyorsun:

[٣٠٢٨] حَدَّثَكُمْ بِهِ أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، قَالَ «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، يُوَاصِلُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ، فَلَمَّا كَبُرَ جَعَلَهَا خَمْسًا، فَلَمَّا كَبُرَ جِدًّا جَعَلَهَا ثَلَاثًا.»

3028. Ebu's-Sâib'in size Hafs'tan rivayet ettiğine göre Hişâm şöyle demiştir: "Abdullah b. Zübeyr yedi gün peş peşe hiçbir şey yemeden 'visal' orucu tutardı. Bu durum ona zor gelince oruç tutma gününü beşe, daha sonra çok zor gelince bu günü üçe düşürdü."[718]

[٣٠٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، قَالَ «كَانَ ابْنُ أَبِي يَعْمَرَ يُفْطِرُ فِي كُلِّ شَهْرٍ مَرَّةً.»

3029. Ebu's-Sâib'in bize, Hafs'tan rivayet ettiğine göre Abdülmelik şöyle demiştir: "İbn Ebî Ya'mer her ayda bir kez iftar açardı."

[٣٠٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي بَكْرٍ الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْفَرْوِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ مَالِكًا، يَقُولُ: «كَانَ عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ يُوَاصِلُ لَيْلَةَ سِتَّ عَشْرَةَ وَلَيْلَةَ سَبْعَ عَشْرَةَ مِنْ رَمَضَانَ

---

716 Bakara 2/187.

717 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/83, 84, Mis'ar tarikiyle; Suyûtî Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/200. İbn Ebî Şeybe'nin isnadında Katâde yerine Kudâme vardır; Türkî, 3/264-265.

718 İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 28/175-177, İbn Zübeyr'den iki tarikle; diğer rivayetler haricinde sadece bu rivayette "yedi gün" ifadesi zikredilmiştir; Türkî, 3/265.

لَا يُفْطِرُ بَيْنَهُمَا، فَلَقِيتُهُ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا الْحَرْثِ مَاذَا تَجِدُهُ يُقَوِّيكَ فِي وِصَالِكَ؟ قَالَ: السَّمْنُ أَشْرَبُهُ أَجِدُهُ يَبُلُّ عُرُوقِي، فَأَمَّا الْمَاءُ فَإِنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ جَسَدِي.»

3030. İbn Ebî Bekir el-Mukaddemî'nin bize, Fervî'den rivayet ettiğine göre Mâlik şöyle demiştir: "Âmir b. Abdullah b. Zübeyr, Ramazan'ın 16 ve 17. gecesini birleştirerek oruç tutar, bu iki gece arasında iftar yapmazdı. Bir gün onunla karşılaştım ve ona,

'Ey Ebû Hâris! Sen böyle bir orucu (visal orucunu) tutma konusunda kendinde nasıl güç buluyorsun?' diye sordum. O da,

'İçtiğim yağ damarlarımı ıslatıyor ve su ise bedenimden çıkıyor.' diye cevap verdi."

Buna benzer rivayetlerde visal orucu tutanların olduğu görülmektedir ki, kitab bunların zikredilmesiyle uzayıp gider." Ona şöyle cevap verilir:

Böyle yapanların dayanağı -ki Allah'ın dilediğine göre- nefsine ve gücüne düşmanlık etme isteğidir. Burada yaptığı işi Allah için iyilik yapma adına gerçekleştirmemektedir. Böyle bir orucu kabul edenlerin yaptığı iş, Ömer b. Hattâb'ın Müslümanlara emrettiği şu sözüne çok benzemektedir: "Kıt kanaat yaşayın, dayanıklı olun, atların üzerine büzülürcesine binin, binekleri bırakın yalınayak yürüyün." Hz. Ömer bunları söyleyip emrederken müminlerin zevk-ü sefaya dalıp rahat yaşamaya alışmamalarını, böylece korkaklaşıp düşmandan kendilerini koruyamaz hale gelmemelerini istemiştir. Bu noktada visal orucu tutmak isteyen, fazilet sahibi kimselerin oldukça fazla olduğunu söyleyelim.[719] **[3/265]**

[٣٠٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: أَنَّ ابْنَ أَبِي نُعْمٍ، كَانَ يُوَاصِلُ مِنَ الْأَيَّامِ حَتَّى لَا يَسْتَطِيعَ أَنْ يَقُومَ، فَقَالَ عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ «لَوْ أَدْرَكَ هَذَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجَمُوهُ.»

719 İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, 1/216; Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, 3/325; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/394 (301). Bu rivayeti mâna olarak nakletmiştir; Türkî, 3/264-266.

3032. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân'dan rivayet ettiğine göre Ebû İshâk şöyle demiştir: "İbn Ebî Nu'm, günler boyunca visal orucu tutuyordu. Öyle ki kalkamayacak bir duruma geldi."[720]

Amr b. Meymûn şöyle demiştir: "Hz. Muhammed'in ashabı bu durumu görmüş olsaydı, böyle yapan bir kimseyi recmederdi."[721]

Hz. Peygamber'den (sav) visal orucunu yasakladığına dair nakledilen mütevâtir rivayetler vardır. Bu rivayetler, sayı olarak fazla olduğu için kitabın hacmini artırır. Biz, bunların çoğunu zikretmek yerine bir kısmını nakletmeyi uygun gördük. Zira bizim bu rivayetlerden bir kısmını zikretmemiz, visal orucunun kerâhiyetine dair istişhadımız için kâfi gelmektedir.

[٣٠٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْوِصَالِ، قَالُوا: إِنَّكَ تُوَاصِلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «إِنِّي لَسْتُ كَأَحَدٍ مِنْكُمْ، إِنِّي أَبِيتُ أُطْعَمُ، وَأُسْقَى.»

3033. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Yahyâ b. Saîd, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), geceleri de yiyip içmeden peş peşe oruç tutmayı yasakladı. Bunun üzerine,

'Sen yiyip içmeden peş peşe oruç tutuyorsun.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) de,

'*Ben sizin gibi değilim ben yediriliyorum ve içiriliyorum.*' buyurdu."[722]

Hz. Peygamber'den (sav), visal orucuna bir sahurdan diğer sahura kadar izin verdiğine dair rivayetler de vardır.

---

720 Şâkir nüshasında 3031 numara belirtilmeden sayı atlanarak 3030'dan 3032'ye geçilmiştir. Daha sonraki rakamlar da buna göre devam ettiğinden rakam Şâkir'deki gibi verilmiştir. Şâkir 3/535, 536.

721 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/84, Bekir b. Âmir tarikiyle İbn Ebî Nuaym'dan nakletmiştir. Naklettiği bu rivayette Amr b. Meymûn'un sözü bulunmamaktadır; Türkî, 3/266.

722 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/345, (4721); Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (3236); Yahyâ b. Saîd tarikiyle benzer lafızlarla; Buhârî, *Sahîh*, (1962); Müslim, *Sahîh*, (1102), Nâfi' tarikiyle; Türkî, 3/266.

[٣٠٣٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، «أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تُوَاصِلُوا فَأَيُّكُمْ أَرَادَ أَنْ يُوَاصِلَ فَلْيُوَاصِلْ حَتَّى السَّحَرِ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ تُوَاصِلُ، قَالَ: «إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ إِنِّي أَبِيتُ لِي مُطْعِمٌ يُطْعِمُنِي، وَسَاقٍ يَسْقِيَنِي.»

3034. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakim el-Mısrî'nin bana, Şuayb, Leys, Yezîd b. el-Hâd, Abdullah b. Habbâb, Ebû Saîd el-Hudrî tarikiyle rivayet ettiğine Hz. Peygamber (sav) şöyle demiştir: "*Geceleri de bir şey yeyip içmeksizin peş peşe oruç tutmayın. Sizden kim bu şekilde peş peşe oruç tutmak isterse sahur vaktinden sahur vaktine kadar yeyip içmeden oruç tutsun.*" Daha sonra sahabîler,

"Ey Allah'ın Resûlü, sen yeyip içmeden peş peşe oruç tutuyorsun." dediler. Hz. Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur:

"*Benim durumum sizin gibi değildir. Ben, beni yediren biri bulunarak ve içiren biri var olarak geceliyorum.*"[723] **[3/266]**

[٣٠٣٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ الْعَبْسِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ حَفْصٍ، عَنْ أُمِّ وَلَدِ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ، أَنَّهَا «مَرَّتْ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَسَحَّرُ، فَدَعَاهَا إِلَى الطَّعَامِ فَقَالَتْ: إِنِّي صَائِمَةٌ، قَالَ: «وَكَيْفَ تَصُومِينَ؟» فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «أَيْنَ أَنْتِ مِنْ وِصَالِ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ السَّحَرِ إِلَى السَّحَرِ؟»

3035. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Nuaym, Ebû İsrâil el-Absî, Ebû Bekir tarikiyle rivayet ettiğine göre Hâtıb b. Ebî Belta'a'nın oğlunun annesi bir gün Hz. Peygamber'in (sav) yanına uğradı. O esnada sahur yapıyordu. O kadını da yemeğe çağırdı. Kadın,

"Ben oruçluyum." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

723 Buhârî, *Sahîh*, (1963), Leys tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/108, 109, 340 (11055, 11822); Buhârî, *Sahîh*, (1967), Yezîd tarikiyle; Türkî, 3/266.

"Nasıl oruç tutuyorsun?" dedi. O da durumunu Hz. Peygamber'e (sav) anlatmıştır. Bu sözlerinin akabinde Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu:

"Muhammed'in ehli içerisinden, bir sahurdan diğer sahura visal yapanların olduğunu sen bilmiyor musun?"

Öyle ise âyetin tefsiri şöyledir: "Daha sonra Allah'ın size emrettiği orucu, size emrettiği süre içerisinde tamamlayınız. Beyaz iplik siyah iplikten ayrılıp fecr vaktinde size apaçık görününce, oruca başlayıp akşama doğru tamamlayınız. Daha sonra orucu açtıktan sonra yapacağınız diğer işler, o fecr vaktine kadar size helâl kılındı."

Nitekim bu hususla alakalı şu rivayet vardır:

[٣٠٣٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ « {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} قَالَ: مِنْ هَذِهِ الْحُدُودِ الْأَرْبَعَةِ، فَقَرَأَ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ}» وَكَانَ أَبِي وَغَيْرُهُ مِنْ مَشْيَخَتِنَا يَقُولُونَ هَذَا وَيَتْلُونَهُ عَلَيْنَا.

3036. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."*[724] kavli hakkında şöyle demiştir: "Belirlenen bu sınırlar dört tanedir." Daha sonra İbn Zeyd {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı."*[725] kısmıyla başlayan {ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} *"Sonra da akşama kadar orucu tam tutun."*[726] ifadesiyle biten âyeti okumuştur. Babam ve onun dışında olan diğer hocalarımız bunu böyle söylemiş ve bize böyle okumuşlardır. **[3/267]**

5. {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} "Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın"* sözünün tefsiri:

724 Bakara 2/187.
725 Bakara 2/187.
726 Bakara 2/187.

a. {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} "Eşlerinize yaklaşmayın."

{وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} "*Eşlerinize yaklaşmayın.*"[727] kavlinde Allah Teâlâ "Kadınlarınızla birlikte olmayınız." anlamını kastetmektedir.

b. {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} "Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken..."

{وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} "*Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken*"[728] kısmında ise Allah şöyle buyurmaktadır: "{وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} '*siz mescitlerde itikâfta iken...*'[729]" Bu hal, Müslümanların kendilerini mescitlerinde Allah'a ibadete hasrettiklerini göstermektedir.

c. الْعُكُوفُ "el-Ukûf"

الْعُكُوفُ kelimesi, "bir şeye karşı kişinin kendisini engelleyip ona mukâvemet etmesi" anlamına gelmektedir.

Nitekim Tırımmâh b. Hakîm bir beytinde söz konusu kelimeyi şöyle kullanmıştır:

فَبَاتَ بَنَاتُ اللَّيْلِ حَوْلِيَ عُكَّفًا ... عُكُوفَ الْبَوَاكِي بَيْنَهُنَّ صَرِيعُ

Gecenin genç kızları (üzüntüler) etrafımda ayrılmayarak (itikâfta) kaldılar
Ortalarında ölmüş birisi bulunup da ağlayan kızların ayrılmaması gibi[730]

727 Bakara 2/187.
728 Bakara 2/187.
729 Bakara 2/187.
730 Tırımmâh, *Dîvân*, 295; Türkî, 3/268. Emevî dönemi şâirlerinden olan Tırımmâh (ö. 125/743 [?]) kültürlü bir ailenin çocuğu olarak Dımaşk'ta doğdu. Hayatının ilerleyen zamanlarında Emevî ordusuna katılıp Kûfe'ye geçti. Gittiği yerde yaşlı bir Hâricîden etkilenip Hâricî inancını benimsedi. Hâricî inancını yansıtan şiirleri de mevcuttur. Bazıları onun Hâricî sayılmaması gerektiğini söyler. Hâricîlerde kabile değil mezhep asabiyeti bulunmasına rağmen Tırımmâh'ın Adnânîlere karşı Kahtânîleri savunması da bu iddiayı desteklemektedir. Kûfe'de ordudan ayrılıp kendini ilim tahsiline verdi; özellikle dil, nahiv, edebiyat ve şiirle meşgul oldu. Başta Kûfe Camii olmak üzere çeşitli yerlerde birçok âlim ve şâirle görüşüp onlardan faydalandı. Recez şâiri Accâc gibi fasih bedevîlerden fasih lugatlara, garîb ve nadir kelimelere dair bilgiler öğrendi. Şu'be b. Haccâc uzunca bir süre şiir konusunda ondan ders aldı. Tırımmâh'ın Rey'de çocuklara verdiği dil ve edebiyat derslerinin ilgiyle izlendiğinden söz edilir. Bu dönemde aile, çocuk, vatan özlemini dile getiren şiirler yazdı. Tırımmâh'ın *Dîvân*'ı 328 (940) yılında Ebû Ali el-Kālî'nin kütüphanesi içinde Endülüs'e götürülmüştür. *Dîvân*'ın ilk neşri, önemli bir kısmı eksik olan British Museum'da kayıtlı nüsha esas

Bu şiirde geçen عُكَّفًا kelimesi, "bir yere dayanıp kalmak, ayrılmamak" mânasına gelmektedir.

Nitekim Şâir Ferezdâk'ın da şöyle bir beyti vardır:

تَرَى حَوْلَهُنَّ الْمُعْتَفِينَ كَأَنَّهُمْ ... عَلَى صَنَمٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عُكَّفُ

O kadınların etrafında, onları arzulayan adamları görürsün
Sanki onlar Câhiliye'de bir putun yanından
hiç ayrılmayan kimseler gibidir[731]

d. {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} "Eşlerinize yaklaşmayın."

Müfessirler; {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} *"Eşlerinize yaklaşmayın."*[732] kavlinde geçen ve Allah'ın yasak kıldığı الْمُبَاشَرَة kelimesinin anlamı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

---

alınarak Fritz Krenkow tarafından gerçekleştirilmiştir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar Tüccâr, "Tırımmâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tirimmah (Erişim: 03.03.2023)

731 Ferezdâk, *Dîvân*, 561; Türkî, 3/268. Emevî döneminin eski üslubu devam ettiren üç büyük hiciv şâirinden biri olan Ferezdâk, 20 (641) yılında Basra yakınındaki Kâzıme'de varlıklı, kültürlü, cömert ve nüfuzlu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası ona, amcasının da adı olan Hemmâm isminin küçültmeli şekliyle Hümeym diye hitap ederdi. Yüzü veya alt dudağı somuna benzediği için kendisine bu anlama gelen "Ferezdâk" lakabı verilmiş ve bu lakapla tanınmıştır. İlme meraklı, zeki, hâfızası güçlü bir çocuk olan Ferezdâk ilk öğrenimini böyle bir ortamda yaptı. Bir râvi ve ahbâr âlimi olan dedesi Sa'sa'a onun eğitimiyle yakından ilgilendi. Ferezdâk, şâiri bol bir muhitte bir bedevî genci gibi yetişerek küçük yaşta şiire başladı. On beş yaşında iken babası, oğlunu Basra'ya götürerek Hz. Ali'nin huzurunda şiirlerini okumasını sağladı. Hz. Ali, duygu ve düşüncesinin gelişip zenginleşmesi için ona Kur'ân öğretilmesini tavsiye etti. Bu ziyaretin şâir üzerinde önemli etkisi olduğu ve şiirlerinde görülen Ehl-i Beyt sevgisinin buradan geldiği anlaşılmaktadır. Ferezdâk'ın yetiştiği dönemde Basra önemli bir ilim ve kültür merkeziydi. Edebiyatta özellikle hicve çok önem verildiği için Ferezdâk da bu sanata ilk önce hiciv şiirleriyle katıldı. Hiciv onda bir karakter haline geldiğinden kendi kabilesine mensup şâirler bile onun eleştirisinden kurtulamamışlardır. Hicivlerinde merhametsizdir, hasımlarını acı bir dille eleştirir, âdeta hakaretler yağdırır. Şiirin her türünde örnekler veren Ferezdâk fahriyyede çok başarılıdır. Ferezdâk hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferezdak (Erişim: 03.03.2022).

732 Bakara 2/187.

1- Bazı müfessirler bu kelimenin "cimâ" mânasında olduğunu ve bunun dışındaki diğer mânaları ihtiva etmediğini belirtmişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٠٣٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} فِي رَمَضَانَ أَوْ فِي غَيْرِ رَمَضَانَ، فَحَرَّمَ اللَّهُ أَنْ يَنْكِحَ النِّسَاءَ لَيْلًا وَنَهَارًا حَتَّى يَقْضِيَ اعْتِكَافَهُ.»

3037. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas; {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[733] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada söz konusu olan kişi, Ramazan ayı içinde veya başka bir ayda mescitte itikâfa giren erkektir. Ki itikâfı süresince gece veya gündüz kadınlarla ilişkiye girmesini Yüce Allah haram kılmıştır."[734]

[٣٠٣٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ قَالَ لِي عَطَاءٌ، {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} قَالَ: الْجِمَاعُ.»

3038. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[735] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen cimâdır."[736] **[3/268]**

e. Nüzûl Sebebi

[٣٠٣٩] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «كَانُوا يُجَامِعُونَ وَهُمْ مُعْتَكِفُونَ، حَتَّى نَزَلَتْ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ}.»

733 Bakara 2/187.
734 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/319 (1691), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/268.
735 Bakara 2/187.
736 Bu rivayet daha önce 3/244'te geçmiştir. Türkî, 3/269.

3039. Süfyân b. Vekî''nin bize, Vekî', Süfyân, Alkame b. Mersed tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk şöyle demiştir: "Müslümanlar itikâfta iken kadınlarıyla birlikte oluyordu. Daha sonra {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *'Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın.'*[737] âyeti nâzil olmuştur."[738]

[٣٠٤٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} قَالَ «كَانَ الرَّجُلُ إِذَا اعْتَكَفَ فَخَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ جَامَعَ إِنْ شَاءَ، فَقَالَ اللَّهُ {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} يَقُولُ: لَا تَقْرَبُوهُنَّ مَا دُمْتُمْ عَاكِفِينَ فِي مَسْجِدٍ أَوْ غَيْرِهِ.»

3040. Müsennâ'nın bize, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Süfyân, Alkame b. Mersed tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[739] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam itikâfa girdiği zaman, mescitten çıkar dilerse eşiyle birlikte olurdu. Bunun üzerine Allah, Atâ, {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *'Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın.'*[740] emrini buyurmuştur. Bu emre göre Allah,

'Başka bir zaman hariç olmak üzere mescitte itikâfta olduğunuz süre boyunca kadınlarınıza yaklaşmayınız.' buyurmuştur."[741]

[٣٠٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، نَحْوَهُ.

3041. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, bir önceki rivayette söylediğinin bir benzerini söylemiştir.

---

737 Bakara 2/187.
738 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/92, Vekî''den naklederek; Türkî, 3/269.
739 Bakara 2/187.
740 Bakara 2/187.
741 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/324, Dahhâk'tan naklederek; Türkî, 3/269.

[٣٠٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ «كَانَ أُنَاسٌ يُصِيبُونَ نِسَاءَهُمْ وَهُمْ عَاكِفُونَ فِيهَا فَنَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ.»

3042. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Bazıları itikâfta iken de hanımlarıyla ilişkiye girerlerdi. Allah sözü edilen âyetle bu tür bir ilişkiyi yasakladı."[742] **[3/269]**

[٣٠٤٣] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} قَالَ «كَانَ الرَّجُلُ إِذَا خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ وَلَقِيَ امْرَأَتَهُ بَاشَرَهَا إِنْ شَاءَ، فَنَهَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْ ذَلِكَ، وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ ذَلِكَ لَا يَصْلُحُ حَتَّى يَقْضِيَ اعْتِكَافَهُ.»

3043. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[743] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Önceleri kişi itikâfa girdiği mescitten dışarı çıktığı zaman eşiyle karşılaştığı zaman dilerse onunla ilişkiye girebiliyordu. Daha sonra Allah bunu yasakladı. Müslümanlara itikâf bitene kadar böyle bir şey yapmalarının doğru olmadığını haber verdi."[744]

[٣٠٤٤] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} يَقُولُ «مَنِ اعْتَكَفَ فَإِنَّهُ يَصُومُ، وَلَا يَحِلُّ لَهُ النِّسَاءُ مَا دَامَ مُعْتَكِفًا.»

3044. Musa b. Harun'un bize, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[745] âyeti hakkında

742 Suyûtî, Taberî'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/201; Türkî, 3/269.
743 Bakara 2/187.
744 Suyûtî, Taberî, Abd b. Humeyd, ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/201; Türkî, 3/270.
745 Bakara 2/187.

şöyle demiştir: "İtikâfa giren bir kimse oruç tutar. İtikâf süresi boyunca kadınlarla birlikte olmak kendisine helâl olmaz."[746]

[٣٠٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} قَالَ «الْجِوَارُ، فَإِذَا خَرَجَ أَحَدُكُمْ مِنْ بَيْتِهِ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ فَلَا يَقْرَبُ النِّسَاءَ.»

3045. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[747] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada yakın bir yerde itikâfa girilmesi kastedilmektedir. Bir kimse evinden çıkıp Allah'ın evine doğru yönelirse kadınlarına yaklaşmasın."[748]

[٣٠٤٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ «مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ فَلَا يَقْرَبُ النِّسَاءَ.»

3046. Müsennâ'nın bize, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "İbn Abbas, 'Bir kimse evinden çıkıp Allah'ın evine doğru yönelirse kadınlarına yaklaşmasın.' demiştir."[749]

[٣٠٤٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} قَالَ «كَانَ النَّاسُ إِذَا اعْتَكَفُوا يَخْرُجُ الرَّجُلُ فَيُبَاشِرُ أَهْلَهُ ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَنَهَاهُمُ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ.»

---

746 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/319, 1691 nolu rivayetten sonra Amr tarikiyle; Türkî, 3/270.

747 Bakara 2/187.

748 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/319, 1691 nolu rivayetten sonra muallak olarak; Türkî, 3/270.

749 Mücâhid, *Tefsîr*, 222. Beyhakî, *Sünen*, 4/321. Bu rivayeti benzer lafızlarla zikretmiştir; Türkî, 3/270.

3047. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[750] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Önceleri insanlar itikâfa girdiği mescitten dışarı çıktığı zaman eşiyle karşılaştığı zaman onunla ilişkiye girebiliyordu. Akabinde tekrar mescide gidiyordu. Daha sonra Allah bunu yasakladı."[751] **[3/270]**

[٣٠٤٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، «كَانُوا إِذَا اعْتَكَفُوا فَخَرَجَ الرَّجُلُ إِلَى الْغَائِطِ جَامَعَ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى اعْتِكَافِهِ، فَنُهُوا عَنْ ذَلِكَ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ مُجَاهِدٌ، « نُهُوا عَنْ جِمَاعِ النِّسَاءِ فِي الْمَسَاجِدِ حَيْثُ كَانَتِ الْأَنْصَارُ تُجَامِعُ، فَقَالَ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ} قَالَ: عَاكِفُونَ: الْجِوَارُ «قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: فَقُلْتُ لِعَطَاءٍ، الْجِمَاعُ الْمُبَاشَرَةُ؟ قَالَ: الْجِمَاعُ نَفْسُهُ، فَقُلْتُ لَهُ: فَالْقُبْلَةُ فِي الْمَسْجِدِ، وَاللَّمْسَةُ؟ فَقَالَ: أَمَا الَّذِي حُرِّمَ فَالْجِمَاعُ، وَأَنَا أَكْرَهُ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ فِي الْمَسْجِدِ.»

3048. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Önceleri itikâfta olan biri, helâ ihtiyacı için itikâf yerinden dışarıya çıktığı zaman eşiyle ilişkiye girer, sonra yıkanıp geri yerine dönerdi. Daha sonra bu yasaklandı."

İbn Cüreyc, Mücâhid'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Daha önce Ensar'ın yaptığı gibi mescitte itikâfta iken kadınlarla cinsel ilişkiye girme yasaklandı. Zira Allah {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *'Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın.'*[752] buyurmaktadır. Ayrıca {عَاكِفُونَ} *'siz itikâfta iken'*[753] ile kastedilen yakın bir yerde itikâfa girilmesidir."

750 Bakara 2/187.
751 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/72; Türkî, 3/271.
752 Bakara 2/187.
753 Bakara 2/187.

f. الْمُبَاشَرَةُ "el-Mübâşeret"

İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Ben Atâ'ya,

الْمُبَاشَرَةُ kelimesi cimâ anlamında mıdır?' diye sordum. O da,

'Evet bizzat o anlamdadır.' diye cevap verdi. Ben de,

'Mescitte iken kadınları öpmek ve onlara dokunmak caiz midir?' diye sordum. O da,

'Burada haram olan tek husus cimâ'dır. Ben şahsen mescitte böyle şeylerin yapılmasını hoş bulmuyorum.' dedi."[754]

[٣٠٤٩] حُدِّثْتُ عَنْ حُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ الْمَرْوَزِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، «{وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} يَعْنِي الْجِمَاعَ.»

3049. Hüseyin b. Ferec'den bana, Ebû Muâz Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ} *"Eşlerinize yaklaşmayın."*[755] kavlinde kastedilenin cimâ olduğunu söylemiştir.[756]

2- Diğer müfessirlere göre âyette zikri geçen الْمُبَاشَرَة kelimesi cimâ da dâhil olmak üzere, dokunmak ve öpmek anlamlarını da ihtiva etmektedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٠٥٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، «لَا يَمَسُّ الْمُعْتَكِفُ امْرَأَتَهُ وَلَا يُبَاشِرُهَا، وَلَا يَتَلَذَّذُ مِنْهَا بِشَيْءٍ، قِبْلَةً، وَلَا غَيْرَهَا.»

3050. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Mâlik b. Enes şöyle demiştir: "İtikâfta olan birisi, eşine dokunamaz, onunla birlikte olamaz, ondan hiçbir şekilde faydalanamaz, onu öpemez ve başka şeyler yapamaz."[757] **[3/271]**

---

754 Abdürrezzâk, *Musannef*, (2082), İbn Cüreyc, Atâ tarikiyle benzer lafızlarla; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/92, Süfyân, Atâ tarikiyle; Türkî, 3/271.

755 Bakara 2/187.

756 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/317 (1681) nolu rivayetten sonra muallak olarak; Türkî, 3/271.

757 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/318; Türkî, 3/271.

[٣٠٥١] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} قَالَ « الْمُبَاشَرَةُ: الْجِمَاعُ، وَغَيْرُ الْجِمَاعِ كُلُّهُ مُحَرَّمٌ عَلَيْهِ، قَالَ: الْمُبَاشَرَةُ بِغَيْرِ جِمَاعٍ: إِلْصَاقُ الْجِلْدِ بِالْجِلْدِ.»

3051. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} *"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."*[758] âyeti hakkında şöyle demiştir: "الْمُبَاشَرَة kelimesi cimâ ve cimâ dışındaki bütün anlamları kapsamaktadır. Bundan dolayı bu kapsama giren her şey haramdır. Cimâ olmayan الْمُبَاشَرَة ise tenin kadının tenine değmesi anlamındadır."

Bu görüşü benimseyenlerin gerekçesine göre Allah Teâlâ الْمُبَاشَرَة kelimesi ile bu kapsama giren her şeyi yasaklamıştır. Zira bu kelimeyi zikretmekle birini diğerine tercih edip bir tahsiste bulunmamıştır. Bundan dolayı söz konusu kelime, her şeyi ihtiva etmektedir. Bu da kabul edilmesi gereken bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira الْمُبَاشَرَة kelimesi sahip olduğu anlamlardan birisi zikredilmemiştir.

Bana göre bu hususta zikri geçen iki tefsir izahından tercihe şayan olanı şudur: "الْمُبَاشَرَة kelimesi cimâ ya da cimânın yerine geçecek fiiller ya da guslü gerektirecek fiilleri yapmak mânasına gelmektedir."

Bu görüş, sözü edilen iki izahtan birisini göstermektedir. Bu iki izah şudur ki, الْمُبَاشَرَة kelimesi amm bir lafız olup kapsamına giren her şeyi ifade etmektedir.

Diğer görüş ise burada الْمُبَاشَرَة kelimesinin anlamlarından hususî olan bir mâna kastedilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) itikâfta iken saçını hanımlarına tarattığı, birbirini te'yid eden hadisler tarafından rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hadisler sahih olduğuna göre, buradan anlaşılmaktadır ki âyette الْمُبَاشَرَة kelimesi sahip olduğu anlamlardan hepsi değil sadece birisi kastedilmiştir.

758 Bakara 2/187.

[٣٠٥٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى الْقَزَّازُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا اعْتَكَفَ يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ فَأُرَجِّلُهُ.»

3052. Ali b. Şuayb'ın bize, Ma'n b. İsa, Kazzâz, Mâlik, Zührî, Urve, Amre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) itikâfa girdiği zaman, başını bana uzatır ve ben de onun saçını tarardım."[759]

[٣٠٥٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، وَعَمْرَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلَّا لِحَاجَةِ الْإِنْسَانِ، وَكَانَ يُدْخِلُ عَلَيَّ رَأْسَهُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَأُرَجِّلُهُ.»

3053. Yunus'un bana, İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb, Urve b. Zübeyr, Amra tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) (itikâfta iken) sadece kişisel ihtiyacı için eve girerdi. Mescitte iken bana başını uzatır ve ben de tarardım."[760] **[3/272]**

[٣٠٥٤] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ وَهُوَ مُجَاوِرٌ فِي الْمَسْجِدِ وَأَنَا فِي حُجْرَتِي، وَأَنَا حَائِضٌ، فَأَغْسِلُهُ، وَأُرَجِّلُهُ.»

---

759 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/312; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/104, yukarıdaki tarikle; Müslim, *Sahîh*, (6/297); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2467). Bunun dışında birçok muhaddis nakletmiştir. Doğrusu Urve ve Amra şeklindedir. Daha sonra gelen rivayet bunu göstermektedir. Bu hususta Mâlik'e muhalefet eden hadisler için bk. Dârekutnî, *Sünen*, (2); Tayâlisî, *Müsned*, (1546); Türkî, 3/272.

760 İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2230), Yunus'tan naklederek; (2231) nolu rivayeti ise İbn Abdilhakem'den naklederek. Bu iki râvi de İbn Vehb'den nakletmiştir. İbn Abdilhakem ise Mâlik, Leys'i ilave ederek Zührî'den nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/81; Buhârî, *Sahîh*, (2029); Müslim, *Sahîh*, (7/297). Bunun dışındakiler bu rivayeti Zührî tarikiyle nakletmiştir; Türkî, 3/273.

3054. Süfyân b. Vekî''nin bize, Vekî', Hişâm b. Urve, Urve, Amre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) (itikâfta iken) başını bana uzatıyordu. Ben de odamda idim ve hayız görüyordum. Hz. Peygamber'i (sav) yıkıyor ve saçlarını tarıyordum."[761]

[٣٠٥٥] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، وَيَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْتَكِفُ فَيُخْرِجُ إِلَيَّ رَأْسَهُ مِنَ الْمَسْجِدِ وَهُوَ عَاكِفٌ فَأَغْسِلُهُ، وَأَنَا حَائِضٌ.»

3055. Süfyân'ın bize, İbn Fudayl, Ya'lâ b. Ubeyd, A'meş, Temîm b. Seleme, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) itikâfa giriyor, başını mescitten bana uzatıyordu. O itikâf halinde ben ise hayızlı olduğum halde onun başını yıkıyordum."[762]

[٣٠٥٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَهِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ جَمِيعًا، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ فَأُرَجِّلُهُ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ.»

3056. Muhammed b. Amr'ın bana, Hammâd b. Mes'ade, Mâlik b. Enes, Zührî, Hişâm b. Urve, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) itikâfa girdiği zaman, başını bana uzatır ve ben de onun saçını tarardım."[763] **[3/273]**

---

761 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/204, 208; İbn Mâce, *Sünen*, (633, 1778), Vekî' tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/50; Buhârî, *Sahîh*, (296, 2028); Müslim, *Sahîh*, (7/297). Bunun dışındakiler Hişâm tarikiyle; Türkî, 3/273.

762 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/32, İbn Fudayl tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/230; Dârimî, *Sünen*, 1/248, Ebû Ya'lâ'dan naklederek; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/230; Nesâî, *Sünen*, (386), A'meş tarikiyle; Dârimî, *Sünen*, 1/247, Temîm tarikiyle; Türkî, 3/273.

763 Dârekutnî, *Sünen*, Mâlik'ten birçok tarikle; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/368; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/181; Dârimî, *Sünen*, 1/246; Buhârî, *Sahîh*, (5925); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (271), Mâlik, Zührî tarikiyle; Mâlik, *Muvatta'*, 1/60; Dârimî, *Sünen*, 1/246; Buhârî, *Sahîh*, (295, 5925); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (271). Bu rivayeti Hişâm'dan nakletmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, 22/136; Mizzî, *Tuhfe*, 12/79. İbn Hacer'in *en-Nüketu'z-Zırâf*'ında da geçmektedir. Türkî, 3/273.

Hz. Âişe'nin, Hz. Peygamber (sav) itikâfta iken onun başını yıkadığına dair zikrettiğimiz rivayetler sahih olduğu zaman,

{وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ}

"Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın."[764] âyetinde neyin murad edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin ihtiva ettiği bütün anlamlar bu âyette kastedilmemektedir. Burada kastedilen, الْمُبَاشَرَة kelimesinin hususî bir anlamı olup diğer mânaları kapsamamaktadır. Durum böyle olduğu zaman, bu âyette "cimâ" hususunun kastedildiğine dair bir icmâ oluşmuş olur. İtikâfta cimâ fiili ve buna benzer şeyler yapılmasının haramlığı kesindir. الْمُبَاشَرَةُ kelimesinin hususî anlamından hareket edilirse, cimâ fiilinin yerine geçebilecek ve kişinin bu fiille alakalı zevk alacağı hususlar da haram kılınmıştır.

6. {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا} "Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın"

Şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا} *"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın."* sözünün tefsiri:

Bu âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ramazan ayında gündüz vakti bir özür olmadan yeme-içme, kadınlarla birlikte olma, mescitte itikâfta iken kadınlarla birlikte olma hususlarına dair beyân ettiğim hususların hepsi budur."

Allah şöyle buyurmaktadır: "Bu hususlar, size çizdiğim sınırlardır. Size, emrettiğim zamanlarda bu fiillerden kaçınmanızı emrettim ve bunları sözü edilen zaman diliminde yapmanızı size haram kıldım. Bundan dolayı sözü edilen bu fiillere yaklaşmayın, onları işlemekten kendinizi uzak tutun. Eğer böyle olmaz ise size benim sınırlarımı çiğneyip haddi aşanlara, emrime karşı gelip bana isyan edenlere müstahak olan ceza sizin de başınıza gelir."

764 Bakara 2/187.

a. {حُدُودُ اللَّهِ} "Allah'ın koyduğu sınırlar"

1- Bazı müfessirler {حُدُودُ اللَّهِ} *"Allah'ın koyduğu sınırlar"*[765] ifadesinin, "Allah'ın şartları" olarak ifade etmişlerdir.

Bu izah, bizim söylediğimiz mânaya yakındır. Şu kadar var ki, bizim bu hususta söylediğimize yakın bir kelime olarak zikredilmiştir. "Allah'ın şartları" ifadesi, her şeyin sınırı anlamına gelmektedir. Zikri geçen hususlar, zaten bu sınırları ifade eder ve helâl ile haram arasında bir farkın olduğunu gösterir. Zira;

{تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ}

"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır."[766] kavlinde kastedilen mutlak helâlden ayrılan Allah'ın haram kıldığı hususlardır. Allah işte bu haramların sınırlarını, özelliklerini ve vasıflarını anlatarak ortaya koymuş ve bunları kullarına tanıtmıştır.

Âyette geçen "sınırlar" kelimesinin "şartları" mânasına geldiğini söyleyenlerden gelen rivayetler:

[٣٠٥٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ «أَمَّا حُدُودُ اللَّهِ فَشُرُوطُهُ» وَقَالَ بَعْضُهُمْ: حُدُودُ اللَّهِ: مَعَاصِيهِ.

3057. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah'ın sınırları, Allah'ın şartlarıdır."[767] **[3/274]**

2- Bazı müfessirler ise {حُدُودُ اللَّهِ} *"Allah'ın koyduğu sınırlar"*[768] tabirinin, "Allah'a isyan edilecek hususlar" olarak izah etmişlerdir.

765 Bakara 2/187.
766 Bakara 2/187.
767 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/320 (1694), Amr tarikiyle; Türkî, 3/275.
768 Bakara 2/187.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٠٥٨] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ المَرْوَزِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مُعَاذٍ يَقُولُ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ، عَنِ الضَّحَّاكِ، {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} يَقُولُ: مَعْصِيَةُ اللَّهِ، يَعْنِي الْمُبَاشَرَةَ فِي الِاعْتِكَافِ.

3058. Hüseyin b. Ferec el-Mervezî'nin bana, Ebû Muâz, Ubeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ} *"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır."*[769] âyetinde kastedilenin Allah'a isyan edilen günahlar olduğunu belirtmiştir. Bu isyan/günah da itikâf sırasında yapılan cimâ hadisesidir.[770]

7. {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} "Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar"

Şanı yüce olan Allah'ın {كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} *"Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu kısımda şunu kastetmektedir: "Ey insanlar! Nitekim Ben size, oruç ibadeti esnasında yapmanız gerekenleri açıkladım, bunların sınırlarını ve vakitlerini size öğrettim, özellikle mukîm iken ve seferde yahut hasta iken ne yapmanız gerektiğini de size anlattım. Mescidlerinizde iken itikâf halinde sizin kaçınmanız gereken şeyleri size söyledim. Böylece bu ibadetin her boyutunu size izah ettim. İşte böylece hükümlerimi, helâl ve haram olan hususları, koyduğum sınırları, emir ve yasaklarımı, kitabımda ve vahyimde gönderdiğim elçimin diliyle insanlara açıklamış oluyorum.

a. {لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} "O'na karşı gelmekten sakınsınlar diye."

{لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ} *"O'na karşı gelmekten sakınsınlar diye."*[771] kısmında Allah şunu kastetmektedir: "Bunları insanlara açıklamamın sebebi, onların

769 Bakara 2/187.
770 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/320 (1695), Ebû Muâz tarikiyle; Türkî, 3/275.
771 Bakara 2/187.

haram kıldıklarımdan sakınmaları, bana isyana götürecek şeyden uzak durmaları, âyetlerimde insanlara açıkladığım hususları yerine getirmedikleri zaman öfkemden ve gazabımdan çekinmeleri içindir. Çünkü bu açıkladığım hususları onlara haram kıldım. Onlara bunları terk etmeleri ve bırakmalarını emrettim."

[BAKARA SÛRESİ 188. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

***"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."* (Bakara 2/188)**

1. {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ} "Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin."

Allah (cc) bu âyette şunu kastetmektedir: "Bir kısmınız diğer bir kısmınızı mallarını haksız yere yemesin." Allah Teâlâ, kardeşinin malını haksız yere yiyen bir kimsenin, kendi malını haksız yere yemiş olduğunu beyân etmiştir. **[3/275]**

Buna benzer âyetler ise şunlardır:

{وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ}

"Birbirinizi karalamayın."[772]

{وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ}

"Nefislerinizi öldürmeyiniz."[773]

Bu âyetlerde *"birbirinizi karalamayın, birbirinizi öldürmeyin"* buyrulmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ müminleri kardeş kılmıştır. Kardeşini öldüren kimse kendini öldüren gibidir. Kardeşini karalayan kimse kendisini karalamış kimse gibidir. Araplar benzer bir ifade tarzını kullanmaktadırlar. Kardeşlerini ifade etmek için kendilerini söyleyip kinaye yapmaktadırlar. Ya da kendilerini ifade etmek için kardeşlerini söyleyip kinaye yapmaktadırlar. Örneğin Araplar أَخِي، وَأَخُوكَ أَيُّنَا أَبْطِشُ "kardeşim ve kardeşin hangimiz en kuvvetliyiz?" şeklinde kullanırlar. Yani "Sen ve ben hadi güreşelim bakalım hangimiz daha kuvvetliyiz" mânasında kullanırlar. Konuşan kimse kardeşini ifade etmek için kendisinden kinayeli olarak bahsetmektedir. Çünkü kişinin kardeşi kendi nezdinde kendisi gibidir.

Bu hususta şâirin şu beyti örnek verilebilir:

أَخِي وَأَخُوكَ بِبَطْنِ النَسِيرِ ... لَيْسَ لَنَا مِنْ مَعَدٍّ عَرِيبُ

Kardeşim (ben) ve kardeşin (sen) Nusayr bölgesinin tam ortasındayız,
Bizim burada hiçbir kimsemiz de yok[774]

Öyleyse âyetin tefsiri şöyledir: "Birbirinizin malını aranızda haksız bir şekilde yemeyiniz." Malın haksız bir şekilde yenilmesi demek, Allah'ın yiyen kimse için mübah kıldığı hususlar haricinde o malı yemesi anlamındadır.

---

772 Nisâ 4/29.

773 Hucurât 49/11.

774 Bu şâir Sa'lebe b. Amr'dır. Bu beyit *el-Mufaddaliyyât*'ta s. 254'te geçmektedir. Ayrıca bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkilu'l-Kur'ân*, 1/114; Bekrî, *Mu'cemu mâ Ustu'cime*, 4/1308; Türkî, 3/276.

b. {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} "Hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin"

{وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"Hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin"*[775] kavline gelince. "Mallarınız için birbirinize düşmanlık edip de;

{وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ}

"İnsanların mallarından bir kısmını yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin"[776] yani mallarından bir kısmını:

{لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ}

"İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için."[777] **[3/276]**

c. {بِالْإِثْمِ} "Günaha girerek"

{بِالْإِثْمِ} *"Günaha girerek"*[778] kavlinde Allah "Allah'ın size haram kıldığı şeyi yapıyorsunuz" buyurmaktadır.

d. {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Bile bile"

{وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Bile bile"*[779] kısmında ise Allah şöyle buyurmaktadır: "Siz bilerek kasten günah işleyerek Allah'ın haram kıldığı şeyi yiyorsunuz. Ayrıca siz yaptığınız işin Allah'a isyan ve günah olduğunu da biliyorsunuz."

Nitekim bu izaha yakın şöyle bir rivayet vardır:

[٣٠٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ ابْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} فَهَذَا فِي الرَّجُلِ يَكُونُ عَلَيْهِ مَالٌ وَلَيْسَ عَلَيْهِ فِيهِ بَيِّنَةٌ فَيَجْحَدُ الْمَالَ فَيُخَاصِمُهُمْ إِلَى الْحُكَّامِ وَهُوَ يَعْرِفُ أَنَّ الْحَقَّ عَلَيْهِ، وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ آثِمٌ آكِلٌ حَرَامًا.»

775 Bakara 2/188.
776 Bakara 2/188.
777 Bakara 2/188.
778 Bakara 2/188.
779 Bakara 2/188.

3059. Müsennâ b. İbrahim'in bana, İbrahim, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[780] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet, birine vereceği olan ancak bu konuda herhangi bir kanıt olmadığı için bunu inkâr eden, günahkâr ve haram mal yiyeceğini bile bile alacaklıları hâkime dava eden kişiden bahsetmektedir."[781]

[٣٠٦٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ «{وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} قَالَ: لَا تُخَاصِمُ وَأَنْتَ ظَالِمٌ.»

3060. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[782] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette 'Sen zalim olarak düşmanlık etme' demek istenmektedir."[783]

[٣٠٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3061. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin benzerini söylemiştir.

[٣٠٦٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} وَكَانَ يُقَالُ «مَنْ مَشَى مَعَ خَصْمِهِ وَهُوَ لَهُ ظَالِمٌ فَهُوَ آثِمٌ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْحَقِّ. وَاعْلَمْ يَا ابْنَ آدَمَ، أَنَّ قَضَاءَ الْقَاضِي لَا يُحِلُّ

780 Bakara 2/188.

781 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/321 (1704), Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/203; Türkî, 3/277.

782 Bakara 2/188.

783 Mücâhid, *Tefsîr*, 222; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-282), İbn Uyeyne, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/203; Türkî, 3/277.

لَكَ حَرَامًا، وَلَا يُحِقُّ لَكَ بَاطِلًا، وَإِنَّمَا يَقْضِي الْقَاضِي بِنَحْوِ مَا يَرَى، وَيَشْهَدُ بِهِ الشُّهُودُ، وَالْقَاضِي بَشَرٌ يُخْطِئُ وَيُصِيبُ. وَاعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ قَدْ قُضِيَ لَهُ بِالْبَاطِلِ، فَإِنَّ خُصُومَتَهُ لَمْ تَنْقَضِ حَتَّى يَجْمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقْضِي عَلَى الْمُبْطَلِ لِلْمُحِقِّ، بِأَجْوَدِ مِمَّا قُضِيَ بِهِ لِلْمُبْطِلِ عَلَى الْمُحِقِّ فِي الدُّنْيَا.»

3062. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[784] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada 'Kim hasmıyla birlikte yürüdüğü halde ona zalim olur ve bu hususta günah işlerse ve bunu hâkime götürürse' mânası vardır. Ey Âdemoğlu! Bil ki, hâkimin lehine vereceği bir karar sana haram olan bir şeyi helâl kılacak değildir. Çünkü hâkim, gördüğüne ve şahit olarak getirilen delile göre karar vermektedir. Hâkim olan birisi de beşerdir, hata yapar veya doğruya isabet eder. Biliniz ki, haksız bir karar verilirse onun düşmanlığı Allah'ın kullarını toplayacağı kıyamet gününe kadar bitmeyecektir. Böylece Allah kıyamet gününde haklı olan için haksız olanın aleyhinde karar verir ki, bu da dünyada haklı olanın aleyhine haksız olana verilen karardan çok daha iyidir."[785] **[3/277]**

[٣٠٦٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} قَالَ «لَا تُدْلِ بِمَالِ أَخِيكَ إِلَى الْحَاكِمِ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّكَ ظَالِمٌ، فَإِنَّ قَضَاءَهُ لَا يُحِلُّ لَكَ شَيْئًا كَانَ حَرَامًا عَلَيْكَ.»

3063. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"İnsanların mallarından bir kısmını hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[786] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Zalim ve haksız olduğunu bile bile malını yemek için kardeşinin

784 Bakara 2/188.
785 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/326. Bu rivayeti Katâde'den ilk kısmı olmadan nakletmiştir. Türkî, 3/278.
786 Bakara 2/188.

malını hâkime dava etme! Zira hâkimin, lehine vereceği bir karar sana haram olan bir şeyi helâl kılacak değildir."[787]

[٣٠٦٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} أَمَّا الْبَاطِلُ، يَقُولُ «يَظْلِمُ الرَّجُلُ مِنْكُمْ صَاحِبَهُ، ثُمَّ يُخَاصِمُهُ لِيَقْطَعَ مَالَهُ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ ظَالِمٌ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ}.»

3064. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[788] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette zikredilen bâtıl olan hususa gelince, bir kimse arkadaşına zulmeder, onun malını almak üzere ona düşmanlık ederse, o bile bile zulmetmiş olur. İşte {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *'İnsanların mallarından bir kısmını hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.'*[789] âyeti de bu hususa işaret etmektedir."[790]

[٣٠٦٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي خَالِدٌ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَوْلَهُ: {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ} قَالَ «هُوَ الرَّجُلُ يَشْتَرِي السِّلْعَةَ فَيَرُدُّهَا وَيَرُدُّ مَعَهَا دَرَاهِمَ.»

3065. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Hâlid el-Vâsıtî, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin."*[791] âyeti hakkında şöyle

787 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/72, Suyûtî, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/203; Türkî, 3/278.
788 Bakara 2/188.
789 Bakara 2/188.
790 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/325, Süddî'den benzer lafızlarla naklederek; Türkî, 3/278.
791 Bakara 2/188.

demiştir: "Âyette bahsedilen kimse, malı satın alıp daha sonra onu geri veren, o malla birlikte parasını da geri veren kimsedir."[792]

[٣٠٦٦] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} يَقُولُ «يَكُونُ أَجْدَلَ مِنْهُ وَأَعْرَفَ بِالْحُجَّةِ، فَيُخَاصِمُهُ فِي مَالِهِ بِالْبَاطِلِ لِيَأْكُلَ مَالَهُ بِالْبَاطِلِ. وَقَرَأَ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ} قَالَ: هَذَا الْقِمَارُ الَّذِي كَانَ يَعْمَلُ بِهِ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ.»

3066. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[793] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette kastedilen kimse, tartışmalı olan durumun açık olduğu ve delille bilindiği halde haksız yere kardeşinin malına göz koyup ona husumet besleyendir. Böyle davranması, o malı haksız bir şekilde yemek istemesiyle ilgilidir."

Daha sonra İbn Zeyd {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ} *"Ey iman edenler! Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka"*[794] âyetini okudu ve şöyle dedi: "İşte bu, Câhiliye döneminde insanların oynadığı kumardır."[795] **[3/278]**

e. الْإِدْلَاءُ "İdlâ"

الْإِدْلَاءُ kelimesinin asıl anlamında, "Bir adamın kendisiyle alakalı bir sebebe binaen kuyuya kovayı atması" bulunmaktadır. İddiasını savunmak için delil getiren bir kimse için أَدْلَى بِحُجَّةِ كَيْتَ، وَكَيْتَ "O şu ve şu delilleri getirdi" denilmektedir. İşte bu sözde أَدْلَى fiili kullanılarak, husumet içerisinde olduğu kimseye karşı kendisiyle alakalı bir sebebi/delili zikretmiş olması anlaşılmaktadır. Nitekim, kuyudan bir kova

792 Bu rivayet Nisâ sûresi 29. âyetin tefsirinde Dâvûd, İkrime, İbn Abbas tarikiyle gelecektir; Türkî, 3/278.
793 Bakara 2/188.
794 Nisâ, 4/29.
795 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/325; Türkî, 3/279.

ile su almak isteyen kimsenin, suyu alma sebebiyle benzerlik olduğu görülmektedir. Öyle ki böyle bir kimse kendisiyle alakalı bir sebepten dolayı, kuyuya kovasını göndermektedir. Hem düşmanına karşı delil getiren hem de kuyuya bir sebepten ötürü kovasını gönderen kimse için أَدْلَى فُلَانٌ بِحُجَّتِهِ "falanca delili getirdi/ortaya koydu" ifadesi kullanılmaktadır. فَهُوَ يُدْلِي بِهَا إِدْلَاءً şeklinde muzari ve masdar hali gelmektedir. Aynı şekilde وَأَدْلَى دَلْوَهُ فِي الْبِئْرِ "o kuyuya kova attı" ifadesi de yukarıdaki kullanımla aynıdır. Bu fiilin de muzari ve masdarı bir önceki örnekte olduğu gibi gelmektedir.

f. {وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} "Hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin." İfadesinin İ'râbı

{وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ} *"hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin."*[796] kavline gelince, i'rab açısından burada iki durum söz konusudur:

1. Birincisine göre {وَتُدْلُوا} *"vermeyin."*[797] ifadesi, {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ} *"Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin."*[798] kavline atıfla cezmedilmiştir. Bu atfa göre ilgili ifade "İnsanların mallarından bir kısmını hâkimlere vermeyin" mânasına gelmektedir. Bu hususta benzer bir durum Übeyy b. Ka'b'ın kıraatinde de zikredilmiştir. Bu kıraatte nehiy lâ'sı tekrar belirtilmiş ve âyet (وَلَا تُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ) şeklinde okunmuştur.[799]

2. İkinci duruma göre ise söz konusu ifade, "sarf"[800] üzerine nasb olarak i'rab edilmektedir. Öyle ise kelâmın anlamı şöyle olmaktadır: "Aranızda mallarınızı haksızca yemeyin. Öyle ki siz bu malları hâkimlere (rüşvet olarak) veriyorsunuz." **[3/279]**

---

796 Bakara 2/188.
797 Bakara 2/188.
798 Bakara 2/188.
799 Kurtûbî, *Tefsîr*, 2/340; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/56; Türkî, 3/279.
800 Buradaki "sarf" ifadesini Ferrâ zikretmiştir. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/33, 34. Ferra'ya göre "sarf", bir kelâma atıf yapmak üzere vâv harfinin getirilmesidir. Bu vâv harfi kelâmın başına ihdas edilir ancak bunun atıf yaptığı cümleye tekrar döndürülmesi gerekmez; Şâkir, 1/569.

Nitekim şâir bir beyitte şöyle demektedir:

لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقٍ وَتَأْتِيَ مِثْلَهُ ... عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمُ

Sen bir benzerini yaparken (insanları) bir davranıştan menetme,
Hele hele (insanlara) yapma dediğin şeyi kendin yaptıysan yazık sana[801]

Bu beyitte kastedilen anlam şöyledir: "Sakın insanları yasaklama! Zaten sen de aynısını yapıyorsun. Eğer böyle davransan bu senin için büyük bir ayıptır."

Sözünü ettiğimiz ifadenin -Übeyy'in kıraatinde zikredildiği şekliyle- cezm konumunda olması, nasb konumunda olmasından daha güzeldir.

[BAKARA SÛRESİ 189. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾

"Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.'" (Bakara 2/189)

1. {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} "Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir'"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} *"Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.'"* sözünün tefsiri:

Anlatıldığına göre Hz. Peygamber'e (sav) hilallerin artması, azalması ve değişik hallerde bulunmasına dair sorular sorulmuştur. Bu üzerine Allah, bu âyeti sözü edilen hususta soru soran kimselere cevap olarak indirmiştir.

801 Bu beyit daha önce Türkî, 1/608'de geçmiştir; Türkî, 3/280.

a. Nüzûl Sebebi

Bu hususta gelen rivayetler:

[٣٠٦٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} قَالَ قَتَادَةُ: سَأَلُوا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ: لِمَ جَعَلْتَ هَذِهِ الْأَهِلَّةَ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهَا مَا تَسْمَعُونَ: {هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} فَجَعَلَهَا لِصَوْمِ الْمُسْلِمِينَ، وَلِإِفْطَارِهِمْ، وَلِمَنَاسِكِهِمْ، وَحَجِّهِمْ، وَلِعِدَّةِ نِسَائِهِمْ، وَمَحَلِّ دَيْنِهِمْ فِي أَشْيَاءَ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُصْلِحُ خَلْقَهُ.»

3067. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *"Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar için vakit ölçüleridir.'"*[802] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e (sav),

'Aya neden değişik evreler bahşedilmiştir?' diye sorulunca bu hususta Allah duyduğunuz {قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *'De ki: 'Onlar insanlar için vakit ölçüleridir.'"*[803] âyetini indirmiştir. Bu âyetle de Müslümanların orucu, iftarı, ibadetleri, hacları, kadınların iddeti, borçların vadesi gibi şeylere ölçü olması için aya değişik evrelerin kılındığı ifade edilmiştir. Allah da yarattıkları için neyin daha uygun ve faydalı olduğunu en iyi bilendir."[804]

[٣٠٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ «ذُكِرَ لَنَا أَنَّهُمْ سَأَلُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِمَ خَلَقْتَ الْأَهِلَّةَ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} جَعَلَهَا اللَّهُ مَوَاقِيتَ لِصَوْمِ الْمُسْلِمِينَ، وَإِفْطَارِهِمْ، وَلِحَجِّهِمْ، وَمَنَاسِكِهِمْ، وَعِدَّةِ نِسَائِهِمْ، وَحَلِّ دُيُونِهِمْ.»

3068. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre Hz. Peygamber'e (sav),

---

802 Bakara 2/189.
803 Bakara 2/189.
804 Suyûtî, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/203; Türkî, 3/280.

'Hilaller neden yaratılmıştır?' diye sorulunca Allah,

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} *'Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.'*[805] âyetini indirmiştir. Allah'ın böyle yapması, Müslümanların orucu, iftarı, hacları, ibadetleri, kadınların iddeti, borçların vadesi hususlarında ölçü olması içindir."[806] **[3/280]**

[٣٠٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} قَالَ «هِيَ مَوَاقِيتُ لَهُمْ فِي حَجِّهِمْ، وَصَوْمِهِمْ، وَفِطْرِهِمْ، وَنُسُكِهِمْ.»

3069. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ} *"Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir."*[807] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu vakitler, onların (insanların) hac ibadetlerini, oruçlarını, iftarlarını ve diğer ibadetlerini yerine getirmeleri için tayin edilmiştir."[808]

[٣٠٧٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ النَّاسُ «لِمَ جُعِلَتْ هَذِهِ الْأَهِلَّةُ؟ فَنَزَلَتْ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} لِصَوْمِهِمْ وَإِفْطَارِهِمْ وَحَجِّهِمْ وَمَنَاسِكِهِمْ. قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَوَقْتِ حَجِّهِمْ، وَعِدَّةِ نِسَائِهِمْ، وَحَلِّ دَيْنِهِمْ.»

3070. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "İnsanlar,

'Bu hilaller neden yaratılmıştır?' diye sorulunca Allah {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *'Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar için vakit ölçüleridir.'*[809] âyetini indirmiştir. Bu hilaller, insanların orucu, iftarı, hacları, ibadetleri için ölçü kılınmıştır."

---

805 Bakara 2/189.
806 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/322 (1708) nolu rivayetten sonra, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/281.
807 Bakara 2/189.
808 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/7; Türkî, 3/281.
809 Bakara 2/189.

İbn Cüreyc, İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu hilaller, Müslümanların haclarını, kadınların iddetini ve borçların vadesi için vakit ölçütüdür."

[٣٠٧١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ، قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} «فَهِيَ مَوَاقِيتُ الطَّلَاقِ، وَالْحَيْضِ، وَالْحَجِّ.»

3071. Musa'nın bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *"Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar için vakit ölçüleridir.'"*[810] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Ayın halleri (hilaller) boşanma, hayız ve hac için belirlenen vakitleri göstermektedir."[811]

[٣٠٧٢] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: ثَنَا الْفَضْلُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ، قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} يَعْنِي حَلَّ دَيْنِهِمْ، وَوَقْتَ حَجِّهِمْ، وَعِدَّةَ نِسَائِهِمْ.»

3072. Hüseyin b. el-Ferec'den bana, Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Dahhâk{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *"Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar için vakit ölçüleridir.'"*[812] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen borçların vadesi, haccın vakti ve kadınların iddet zamanlarının belirlenmesi için vakit ölçütlerinin ayın hallerinden belirlenmesidir."[813] **[3/281]**

[٣٠٧٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «سَأَلَ النَّاسُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْأَهِلَّةِ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} يَعْلَمُونَ بِهَا حَلَّ دَيْنِهِمْ، وَعِدَّةَ نِسَائِهِمْ، وَوَقْتَ حَجِّهِمْ.»

---

810 Bakara 2/189.

811 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/322 (1708) nolu rivayetten sonra, Amr tarikiyle; Türkî, 3/281.

812 Bakara 2/189.

813 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/322 (1708) nolu rivayetten sonra muallak olarak; Türkî, 3/281.

3073. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Müslümanlar Hz. Peygamber'e (sav) ayın evreleri hakkında sorunca {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *'Sana hilalleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar için vakit ölçüleridir.'*"[814] âyeti inmiştir. Bu âyetle de borçların vadesi, kadınların iddeti ve hac vakitlerini belirleyip öğrenmek üzere Allah'ın bu evreleri kıldığı ifade edilmiştir."[815]

[٣٠٧٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُجَيٍّ، عَنْ عَلِيٍّ، « أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ: {مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} قَالَ «هِيَ مَوَاقِيتُ الشَّهْرِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا، وَقَبَضَ إِبْهَامَهُ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَتِمُّوا ثَلَاثِينَ.»

3074. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Şerîk, Câbir, Abdullah b. Nücey tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali'ye {مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ} *"insanlar için vakit ölçüleridir."*[816] kısmı sorulmuştur. Hz. Ali de şöyle cevap vermiştir: "Bu vakitler, ayın şu, şu ve şu anına denk gelen zaman dilimleridir." Bunu söyleyince Hz. Ali baş parmağını tutup devamında şöyle demiştir: "Bunu gördüğünüz zaman, oruç tutunuz, şunu gördüğünüz zaman iftar ediniz. Şayet bu durumu göremez ve bu husus size kapalı olursa, o zaman orucu otuz güne tamamlayınız."

Ayın hallerine dair aktardığımız görüşlerden hareketle durum bahsin geçtiği üzere olduğuna göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed! Sana ayın halleri, onun yok olması, kapanması, tam bir hale gelmesi, düz bir noktaya ulaşması ile fazla ve az olması, ortadan kaybolup önüne perde gelmesi hakkında soruyorlar. Bu bağlamda,

'Allah her zaman aynı olan ve artıp eksilmeden değişmeyen güneş ile ayı neden farklı kılmıştır?' diye soruyorlar. Sen de onlara de ki:

'Rabbiniz -sizin sorduğunuz ay ile güneş arasında olan, Allah'ın o ikisi arasında farklılaştırdığı bu durum- güneş ile ayı, ayın hallerini

814 Bakara 2/189.
815 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/322, Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/282.
816 Bakara 2/189.

değiştirip dönüştürmek suretiyle farklı kılmıştır. Bunun da sebebi, size ve sizin dışınızdaki insanların hayatlarında var olan vakitleri belirlemek içindir. Sizler, ayın artması, eksilmesi, yok olması, kapanması, o hallere bakmanızla vakitleri belirliyorsunuz. Bu vakitler, borcunuzun vadesi, kiralamış olduğunuz mallarınızdan bir kiranın süresinin sona ermesi, kadınlarınızın iddet süresinin bitmesi, oruç ve iftar zamanlarını göstermektedir. Allah işte bu hususlar için, ayın hallerini insanlar için vakitler olarak tayin etmiştir.'" **[3/282]**

b. {وَالْحَجِّ} "Hac için"

{وَالْحَجِّ} *"Hac için"*[817] kavline gelince, burada kastedilen ayın hallerinin hac için de bir vakit olarak belirlenmesidir. Burada Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah, aynı şekilde sizin hac ibadetiniz için de ayın hallerini size vakit olarak belirlemiştir. Sizler ayın hallerini bilmek suretiyle haccın menâsikini ve hac ibadetinizi yerine getiriyorsunuz."

2. {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} "İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} *"İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz."* sözünün tefsiri:

Denildiğine göre bu âyet, bir topluluk hakkında inmiştir. Bu grup, ihramlı iken evlerine kapılarından girmezlerdi.

a. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٠٧٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ، يَقُولُ «كَانَتِ الْأَنْصَارُ إِذَا حَجُّوا وَرَجَعُوا لَمْ يَدْخُلُوا

817 Bakara 2/189.

الْبُيُوتَ إِلَّا مِنْ ظُهُورِهَا. قَالَ: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَدَخَلَ مِنْ بَابِهِ، فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا}.»

3075. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ şöyle demiştir: "Önceleri Ensar, haccedip geri döndükleri zaman evlerine önden değil arkadan girerlerdi. Ensar'dan bir adam hac dönüşü evine ön kapıdan girince bundan dolayı kendisini kınadılar. Bunun üzerine {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *'İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir.'*[818] âyeti nâzil olmuştur."[819]

[٣٠٧٦] حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ «كَانُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا أَحْرَمُوا أَتَوْا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا، وَلَمْ يَأْتُوا مِنْ أَبْوَابِهَا، فَنَزَلَتْ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ} الْآيَةَ.»

3076. Süfyân b. Vekî''nin bana, Vekî', İsrâil, İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ şöyle demiştir: "Câhiliye döneminde insanlar ihrama girdikleri zaman evlerine arkadan girerlerdi. Evlerinin ön kapısından girmezlerdi. Bunun üzerine {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ} *'İyilik asla evlere (arkalarından) gelip girmeniz değildir.'*[820] âyeti inmiştir."[821] **[3/283]**

[٣٠٧٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ دَاوُدَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ جُبَيْرٍ، «أَنَّ نَاسًا، كَانُوا إِذَا أَحْرَمُوا لَمْ يَدْخُلُوا حَائِطًا مِنْ بَابِهِ، وَلَا دَارًا مِنْ بَابِهَا، أَوْ بَيْتًا، فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ دَارًا. وَكَانَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ رِفَاعَةُ بْنُ تَابُوتَ، فَجَاءَ فَتَسَوَّرَ الْحَائِطَ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى

---

818 Bakara 2/189.

819 Müslim, *Sahîh*, (3026), Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, (1803); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/323 (1709), Şu'be tarikiyle; Suyûtî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/204. Bk. Tayâlisî, *Müsned*, (752); Türkî, 3/283.

820 Bakara 2/189.

821 Buhârî, *Sahîh*, (4512); İbn Hibbân, *Sahîh*, (3947), İsrâil tarikiyle; Suyûtî, Vekî''ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/204; Türkî, 3/284.

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا خَرَجَ مِنْ بَابِ الدَّارِ أَوْ قَالَ مِنْ بَابِ الْبَيْتِ خَرَجَ مَعَهُ رِفَاعَةُ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا حَمَلَكَ عَلَى ذَلِكَ؟» قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْتُكَ خَرَجْتَ مِنْهُ، فَخَرَجْتُ مِنْهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي رَجُلٌ أَحْمَسُ» ، فَقَالَ: إِنْ تَكُنْ رَجُلًا أَحْمَسَ فَإِنَّ دِينَنَا وَاحِدٌ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا}.»

3077. Muhammed b. Abdüla'lâ'nın bize, Mu'temir b. Süleyman, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Kays b. Cübeyr şöyle demiştir: "Önceleri Müslümanlar ihrama girdikleri zaman bir bahçeye, kapalı bir yere veya eve kapısından girmezlerdi. Bir defasında Hz. Peygamber (sav) ashabıyla birlikte bir eve girdi. Ensar'dan Rifâ'a b. Tâbut adında bir adam da geldi ve duvardan atlayarak Allah Resûlü'nün yanına girdi. Hz. Peygamber (sav) evin kapısından -ya da kapalı bir yerden- çıkınca Rifâ'a da kapıdan onunla birlikte çıktı. Hz. Peygamber (sav),

'*Neden öyle bir şey yaptın?*' diye sorunca, Rifâ'a,

'Yâ Resûlallah! Senin çıktığını görünce ben de çıktım' dedi. Allah Resûlü (sav),

'*Ama ben Ahmesliyim.*' buyurunca, adam,

'Ahmesli olsan da her ikimizin dini aynı.' dedi. Bunun üzerine Allah, {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} '*İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin.*'[822] âyetini indirdi."[823] **[3/284]**

---

822 Bakara 2/189.

823 İbn Beşküvâl, bu rivayeti *el-Mübhemât* adlı eserinde Muhammed b. Abdüla'lâ tarikiyle nakletmiştir. Bu hususta bk. Irâkî, *et-Ta'lîk ale'l-Müstefâd*, 1/634. Abd b. Humeyd ise bu rivayeti Dâvûd tarikiyle nakletmiştir. Bk. İbn Hacer, *el-Fethu'l-Bârî*, 3/621. Suyûtî, Taberî, Abd. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/204. Bu rivayetin kimin hakkında nâzil olduğuna dair bir ihtilaf söz konusudur. Bir görüşe göre bu âyet, Kutbe b. Âmir hakkında inmiştir. İbn Huzeyme, İbn Ebî Hâtim, Hâkim, bu rivayeti Câbir'den nakletmiştir. Hâfız İbn Hacer de bunu nakletmiş ve isnadında sorun olduğunu söylemiştir. O da Kays b. Hubter'in rivayetini aktarmıştır. Daha sonra bu hadisin mürsel olduğunu söylemiştir. Bu rivayetten önceki Câbir hadisinin ise isnad bakımından daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda isnadda birden fazla ismin

[٣٠٧٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} يَقُولُ «لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ كَوَّاتٍ فِي ظُهُورِ الْبُيُوتِ، وَأَبْوَابٍ فِي جُنُوبِهَا تَجْعَلُهَا أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ. فَنُهُوا أَنْ يَدْخُلُوا مِنْهَا وَأُمِرُوا أَنْ يَدْخُلُوا مِنْ أَبْوَابِهَا.»

3078. Muhammed b. Amr'ın bize, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *"İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir."*[824] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada 'Evlere arkalardan, evlerin kuzey olan kapılarından, duvarlardan delik açıp girmeniz iyilik değildir.' kastedilmektedir. Nitekim Câhiliye döneminde yaşayanlar böyle yapardı. Bahsedilen yerlerden girmeleri yasaklandı ve onlara evlerinin kapılarından girmeleri emredildi."[825]

[٣٠٧٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3079. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette geçen hususlarının benzerini zikretmiştir.

[٣٠٨٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ «كَانَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْحِجَازِ إِذَا أَحْرَمُوا لَمْ يَدْخُلُوا مِنْ أَبْوَابِ بُيُوتِهِمْ وَدَخَلُوا مِنْ ظُهُورِهَا، فَنَزَلَتْ: {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى} الْآيَةَ.»

---

olmasından dolayı rivayet ona hamledilir. Ancak mürsel olarak belirtmiş olmasında ise bir husus bulunmaktadır. Çünkü Rifâ'a b. Tâbut münafıklardan sayılmaktadır. O ölünce, büyük bir toz yığını kalkmıştır. Nitekim onun bu hadisesi Müslim'in *Sahîh* adlı eserinde mübhem bırakılmıştır. Câbir hadisinde ise bu mübhemlik açıklanmıştır. Her iki şahsa da hamledilmez ise de bu iki şahsın ismi ve babalarının isimleri denk düşmektedir. Ancak Kutbe b. Âmir isminin olması daha uygun gözükmektedir. Zira Taberî'de Zührî'nin mürseli olarak gelmesi de bunu teyit etmektedir. Şu rivayet gelecektir: "Benî Seleme'den olan Ensar'dan bir adam, geldi." Kutbe, Benî Seleme'den bir kimsedir. Rifâ'a ise değildir. Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 5/14, 6/186; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/488; Türkî, 3/284-285.

824 Bakara 2/189.

825 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/327; Türkî, 3/285.

3080. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Hicaz bölgesindeki insanlar ihrama girdikleri zaman evlerine kapılarından değil arkalarından giriyorlardı. Bunun üzerine {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى} *'Ancak iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır.'*[826] âyeti inmiştir."[827]

[٣٠٨١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} قَالَ «كَانَ الْمُشْرِكُونَ إِذَا أَحْرَمَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ نَقَبَ كَوَّةً فِي ظَهْرِ بَيْتِهِ فَجَعَلَ سُلَّمًا فَجَعَلَ يَدْخُلُ مِنْهَا. قَالَ فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ وَمَعَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، قَالَ: فَأَتَى الْبَابَ لِيَدْخُلَ، فَدَخَلَ مِنْهُ. قَالَ: فَانْطَلَقَ الرَّجُلُ لِيَدْخُلَ مِنَ الْكُوَّةِ. قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا شَأْنُكَ؟» فَقَالَ: إِنِّي أَحْمَسُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَأَنَا أَحْمَسُ.»

3081. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} *"İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin."*[828] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Müşriklerden birisi ihrama girdiği zaman, evinin arkasından bir delik açar, oraya bir merdiven koyar ve eve oradan girerdi. Bir gün Hz. Peygamber (sav) geldi, müşriklerden bir kimse de vardı. Hz. Peygamber (sav) eve kapıdan girdi. Ancak o müşrik, eve delikten girmek için arka tarafa gitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Neden böyle yaptın?' diye sordu. O da,

'Ben Ahmesim.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Asıl Ahmes benim.' dedi."[829] **[3/285]**

---

826 Bakara 2/189.

827 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-283), Hüşeym, Muğîre tarikinden uzun bir şekilde naklederek; Türkî, 3/285.

828 Bakara 2/189.

829 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/622, Mücâhid'den nakledip Taberî'ye isnad ederek; Türkî, 3/286.

[٣٠٨٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ «كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِذَا أَهَلُّوا بِالْعُمْرَةِ لَمْ يَحُلْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ السَّمَاءِ شَيْءٌ يَتَحَرَّجُونَ مِنْ ذَلِكَ، وَكَانَ الرَّجُلُ يَخْرُجُ مُهِلًّا بِالْعُمْرَةِ فَتَبْدُو لَهُ الْحَاجَةُ بَعْدَ مَا يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ فَيَرْجِعُ وَلَا يَدْخُلُ مِنْ بَابِ الْحُجْرَةِ مِنْ أَجْلِ سَقْفِ الْبَابِ أَنْ يَحُولَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ، فَيُفْتَحُ الْجِدَارُ مِنْ وَرَائِهِ، ثُمَّ يَقُومُ فِي حُجْرَتِهِ فَيَأْمُرُ بِحَاجَتِهِ فَتَخْرُجُ إِلَيْهِ مِنْ بَيْتِهِ. حَتَّى بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَّ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ بِالْعُمْرَةِ، فَدَخَلَ حُجْرَةً، فَدَخَلَ رَجُلٌ عَلَى أَثَرِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي أَحْمَسُ» قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَكَانَتِ الْحُمْسُ لَا يُبَالُونَ ذَلِكَ. فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ: وَأَنَا أَحْمَسُ، يَقُولُ: وَأَنَا عَلَى دِينِكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا}.»

3082. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî şöyle demiştir: "Ensar'dan bazıları umre için ihrama girdikleri zaman gök ile aralarında bir şeyin olmamasına dikkat eder, üstü kapalı bir mekâna girmezlerdi ve böyle bir şeyin olmasından sıkıntı duyarlardı. Kişi umre için ihrama girdiği zaman, bir ihtiyacı olduğunda evine geri döner ancak kapının tavanından dolayı altından girmezdi. Bunun yerine evin arkasından duvarı delip evin avlusuna girerdi. İhtiyacı olan şeyi evdekilerden ister, evdekiler de o şeyi dışarıya çıkarırlardı. Daha sonra bize ulaşana göre Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı dönemde umre için ihrama giren Hz. Peygamber (sav) bir eve girdi. Ardından Ensar'dan Selimeoğullarından bir adam da içeriye girdi. Hz. Peygamber (sav) ona,

'*Ben Ahmesliyim.*' buyurdu ki Ahmesli olanlar ihramda iken kapalı mekânlara girmekte bir sakınca görmezlerdi. Ensarlı olan adam da, her ikimizin dini aynı anlamında,

'Ben de Ahmesliyim!' dedi. Bunun üzerine Allah;

{وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *'İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir.'*[830] âyetini indirdi."[831]

---

830 Bakara 2/189.

831 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/72, 73; Türkî, 3/286.

[٣٠٨٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ} الْآيَةَ كُلَّهَا. قَالَ قَتَادَةُ «كَانَ هَذَا الْحَيُّ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا أَهَلَّ أَحَدُهُمْ بِحَجٍّ، أَوْ عُمْرَةٍ لَا يَدْخُلُ دَارًا مِنْ بَابِهَا إِلَّا أَنْ يَتَسَوَّرَ حَائِطًا تَسَوُّرًا، وَأَسْلَمُوا وَهُمْ كَذَلِكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي ذَلِكَ مَا تَسْمَعُونَ، وَنَهَاهُمْ عَنْ صَنِيعِهِمْ ذَلِكَ، وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ صَنِيعُهُمْ ذَلِكَ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا.»

3084. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *"İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir"*[832] âyetinin tamamı hakkında şöyle demiştir: "Câhiliye döneminde Ensar'dan bir kabile vardı. O kabileden birisi hac ve umre niyeti için ihrama girse evlerinin kapısından evine girmez ancak duvardan bir bölgeyi delip oradan girerdi. Bu kabile Müslüman olduktan sonra da bu durumunu devam ettirdi. Bunun üzerine Allah sizin işittiğiniz bu âyeti indirdi. Bu âyet o kimselere böyle bir tavır sergilemelerini yasakladı. Ayrıca bu âyet onlara, iyiliğin yaptıkları bu davranışta olmadığını haber verdi ve onlara evlerine kapıdan girmelerini emretti."[833] **[3/286]**

[٣٠٨٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلِهِ «{وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} فَإِنَّ نَاسًا مِنَ الْعَرَبِ كَانُوا إِذَا حَجُّوا لَمْ يَدْخُلُوا بُيُوتَهُمْ مِنْ أَبْوَابِهَا كَانُوا يَنْقُبُونَ فِي أَدْبَارِهَا، فَلَمَّا حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجَّةَ الْوَدَاعِ أَقْبَلَ يَمْشِي وَمَعَهُ رَجُلٌ مِنْ أُولَئِكَ وَهُوَ مُسْلِمٌ. فَلَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَابَ الْبَيْتِ احْتَبَسَ الرَّجُلُ خَلْفَهُ وَأَبَى أَنْ يَدْخُلَ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَحْمَسُ يَقُولُ: إِنِّي مُحْرِمٌ وَكَانَ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَفْعَلُونَ ذَلِكَ

832 Bakara 2/189.

833 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/621, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/286. Şâkir nüshasında 3083 numara belirtilmeden sayı atlayarak 3082'den 3034'e geçilmiştir. Daha sonraki rakamlar da buna göre devam ettiğinden rakam Şâkir'deki gibi verilmiştir. Şâkir, 3/558.

يُسَمَّوْنَ الْحُمْسَ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَأَنَا أَيْضًا أَحْمَسُ فَادْخُلْ» فَدَخَلَ الرَّجُلُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا}.»

3085. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Araplardan bazıları haccettikleri zaman geri döndüklerinde evlerine kapıdan girmez, arka taraftan açtıkları bir delikten içeriye girerlerdi. Hz. Peygamber (sav) Veda haccı dönüşünde böylesi Araplardan biri olan Müslüman bir adamla birlikte yürüyordu. Allah Resûlü evin kapısına vardığında adam geri durdu ve girmek istemedi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben Ahmesliyim!' dedi. -Yani ben ihramlıyım- O zamanlar bu şekilde yapanlara Ahmesli denilirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Ben de Ahmesliyim! Gir!*' buyurdu. Adam da bu şekilde kapıdan girdi. Sonrasında Allah,

{وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا}

'*Evlere kapılarından gelin!*'[834] âyetini indirdi."[835]

[٣٠٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} «وَإِنَّ رِجَالًا مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ كَانُوا إِذَا خَافَ أَحَدُهُمْ مِنْ عَدُوِّهِ شَيْئًا أَحْرَمَ فَأَمِنَ، فَإِذَا أَحْرَمَ لَمْ يَلِجْ مِنْ بَابِ بَيْتِهِ وَاتَّخَذَ نَقْبًا مِنْ ظَهْرِ بَيْتِهِ. فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ كَانَ بِهَا رَجُلٌ مُحْرِمٌ كَذَلِكَ، وَأَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ كَانُوا يُسَمُّونَ الْبُسْتَانَ: الْحَشَّ. وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ بُسْتَانًا، فَدَخَلَهُ مِنْ بَابِهِ، وَدَخَلَ مَعَهُ ذَلِكَ الْمُحْرِمُ، فَنَادَاهُ رَجُلٌ مِنْ وَرَائِهِ: يَا فُلَانُ إِنَّكَ مُحْرِمٌ وَقَدْ دَخَلْتُ فَقَالَ: "أَنَا أَحْمَسُ"، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ

834 Bakara 2/189.

835 Suyûtî, Taberî'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/204; Türkî, 3/287.

إِنْ كُنْتَ مُحْرِمًا فَأَنَا مُحْرِمٌ، وَإِنْ كُنْتَ أَحْمَسَ فَأَنَا أَحْمَسُ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. فَأَحَلَّ اللَّهُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَدْخُلُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا.»

3086. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} *"İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin."*[836] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Medine ahalisinden bazıları düşmanlarından yana korkuya kapıldıkları zaman ihrama girerler ve bu şekilde güvende olurlardı. Kişi bu şekilde ihramda olduğu zaman da evine önden giremezdi. Evin arkasından bir delik açar, oradan girerdi. Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicret ettiği zaman bu şekilde ihrama giren bir adam vardı. Medineliler o bölgeye 'biçilmiş bahçe' adını veriyorlardı. Hz. Peygamber (sav) bahçenin birine ön kapısından girince bu adam da onunla birlikte ön kapıdan girdi. Bunun üzerine adamın biri arkasından,

'Ey filan! Sen ihramda olmana rağmen diğer insanların girdiği yerden girdin!' diye seslenip adamı uyardı. Adam da bunun üzerine,

'Ben Ahmesliyim.' dedi. Daha sonra Hz. Peygamber'e (sav),

'Ey Allah'ın Resûlü! Şayet sen ihramdaysan ben de ihramdayım! Sen Ahmesli ise ben de Ahmesliyim.' dedi. Bunun üzerine Allah;

{وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *'İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir.'*[837] âyetini indirdi."[838] **[3/287]**

[٣٠٨٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} قَالَ «كَانَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ وَغَيْرُهُمْ إِذَا أَحْرَمُوا لَمْ يَدْخُلُوا الْبُيُوتَ

836 Bakara 2/189.
837 Bakara 2/189.
838 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/322 (1711), Muhammed b. Sa'd tarikiyle; Türkî, 3/287.

إِلَّا مِنْ ظُهُورِهَا، وَذَلِكَ أَنَّ يَتَسَوَّرُوهَا، فَكَانَ إِذَا أَحْرَمَ أَحَدُهُمْ لَا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلَّا أَنْ يَتَسَوَّرَهُ مِنْ قِبَلِ ظَهْرِهِ. وَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ ذَاتَ يَوْمٍ بَيْتًا لِبَعْضِ الْأَنْصَارِ، فَدَخَلَ رَجُلٌ عَلَى أَثَرِهِ مِمَّنْ قَدْ أَحْرَمَ، فَأَنْكَرُوا ذَلِكَ عَلَيْهِ، وَقَالُوا: هَذَا رَجُلٌ فَاجِرٌ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لِمَ دَخَلْتَ مِنَ الْبَابِ وَقَدِ أَحْرَمْتَ؟» فَقَالَ: رَأَيْتُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ دَخَلْتَ فَدَخَلْتُ عَلَى أَثَرِكَ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي أَحْمَسُ» وَقُرَيْشٌ يَوْمَئِذٍ تُدْعَى الْحُمْسَ؛ فَلَمَّا أَنْ قَالَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْأَنْصَارِيُّ: إِنَّ دِينِي دِينُكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} الْآيَةَ.»

3087. Ammâr b. Hasan'dan bana, Abdullah b. Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا} *"İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat iyilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin."*[839] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Medineliler ve onların dışındakiler ihrama girdikleri zaman evlerine sadece arkadan giriyorlardı. Bunu da, evlerinin arkalarından açtıkları bir delik sayesinde yapıyorlardı. Bir kimse ihrama girdiği zaman, evine sadece arkadan açtığı delikten giriyordu. Bir gün Hz. Peygamber (sav) Ensar'dan birinin evine girdi. Hemen peşinden bir adam da arkasından o eve girdi. O giren adam da ihramlıydı. Bu adamın böyle yapmasını etrafındakiler kabul edemedi ve,

'Bu adam günah işleyen birisidir.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Sen ihramlı olduğun halde neden kapıdan eve girdin?*' buyurdu. O adam da,

'Senin girdiğini gördüm ey Allah'ın Resûlü! Ben de seni takip ettim.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Ben Ahmes'im.*' dedi. O zaman Kureyşliler Ahmesliler olarak anılıyordu. Hz. Peygamber (sav) bunu dediği zaman Ensar'dan olan o adam,

839 Bakara 2/189.

'Dinim, senin dinindir.' dedi. Bunun üzerine Allah, {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *'İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir.'*[840] âyetini indirdi."[841]

[٣٠٨٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قُلْتُ لِعَطَاءٍ، قَوْلَهُ: {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} قَالَ «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَأْتُونَ الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَيَرَوْنَهُ بِرًّا، فَقَالَ» الْبِرُّ، ثُمَّ نَعَتَ الْبِرَّ، وَأَمَرَ بِأَنْ يَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُجَاهِدًا يَقُولُ «كَانَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الْأَنْصَارِ يَأْتُونَ الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا يَتَبَرَّرُونَ بِذَلِكَ.»

3088. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya {وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا} *'İyilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir.'*[842] âyeti hakkında sordum. O da,

'Câhiliye dönemi insanları, evlerine arkalarından girerlerdi ve bunu da bir iyilik olarak görürlerdi. Daha sonra Allah bu iyiliğin ne olduğunu tanımladı ve insanlara evlerinin kapılarından girmesini emretti.' demiştir."

İbn Cüreyc devamında şöyle dedi: "Abdullah b. Kesîr'in bana haber verdiğine göre o, Mücâhid'in,

'Bu âyet Ensar hakkında nâzil olmuştur. Onlar evlerine arkalarında açtıkları deliklerden girerlerdi.' dediğini işitmiştir."

Öyleyse bu âyetin tefsiri şöyledir: "Ey insanlar! İyilik, ihramlı iken evlerinize arkasından girmeniz değildir. İyilik kişinin Allah'a saygılı olması, O'ndan korkması, haram kıldıklarından kaçınması, O'nun emrettiği farzlarını yerine getirmek suretiyle O'na itaat etmesidir. Evlere arkadan girilmesi meselesine gelince, bu Allah için yapılan bir iyilik değildir. Bundan dolayı evlerinize dilediğiniz gibi ister kapısından isterseniz başka

840 Bakara 2/189.
841 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/621; Taberî'ye isnad ederek; Türkî, 3/288.
842 Bakara 2/189.

yerden girebilirsiniz. Zira siz, herhangi bir durumda evlere kapıdan girmeyi haram kılmadığınız sürece, böyle yapabilirsiniz. Eğer, kapıdan girilmesinin haram olduğuna dair bir inancınız varsa, bu caiz değildir. Çünkü Ben (Allah) onu size haram kılmadım." **[3/288]**

3. {وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} "Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ} *"Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ burada şunu kastetmektedir: "Ey insanlar! Allah'tan sakının! Allah'ın size emrederek farz kıldığı hususlarda O'na itaat etmek ve size yasakladıklarından kaçınmak suretiyle O'ndan sakının ve korkun! Böyle yaparsanız kurtuluşa ermiş olursunuz. Böylece O'ndan talep ettiklerinize ulaşmış, O'nun yanında sürekli olmayı, nimetlerinin sonsuzluğunu da idrak etmiş olursunuz."

Biz daha önce الْفَلَاحُ ifadesinin ne anlama geldiğini ve neye işaret ettiğini açıklamıştık.

[BAKARA SÛRESİ 190. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez." (Bakara 2/190)

1. {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} "Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} *"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez"* sözünün tefsiri:

a. Nesh

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler, bu âyetin müşriklerle savaşılmasını Müslümanlara emreden ilk âyet olduğunu dile getirmişlerdir. Bu görüşte olan müfessirlere göre, Müslümanlara kendileriyle savaşan müşriklere karşı savaşması, onlardan kendilerine bulaşmayanlara da dokunmamaları emredilmiştir. Daha sonra bu âyet Berâe sûresindeki âyetle neshedilmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٠٨٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدٍ، وَابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} قَالَ «هَذِهِ أَوَّلُ آيَةٍ نَزَلَتْ فِي الْقِتَالِ بِالْمَدِينَةِ، فَلَمَّا نَزَلَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَاتِلُ مَنْ قَاتَلَهُ وَيَكُفُّ عَمَّنْ كَفَّ عَنْهُ حَتَّى نَزَلَتْ بَرَاءَةٌ» وَلَمْ يَذْكُرْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ «الْمَدِينَةَ.»

3089. Müsennâ'nın bana, İshâk, Abdurrahman b. Sa'd, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} *"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."*[843] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet, Medine'de inen ilk savaş âyetidir. Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber (sav), kendisiyle savaşanlarla savaşıyor, kendisine bulaşmayanlara da dokunmuyordu. Öyle ki bu durum Berâe sûresindeki ilgili (savaş) âyeti ininceye kadar devam etti."

Rebî' daha sonra şöyle demiştir: "Abdurrahman Medine'yi zikretmemiştir."[844] **[3/289]**

---

843 Bakara 2/190.

844 Tûsî, *Tibyân*, 2/143; Begavî, *Tefsîr*, 1/143. Bu rivayeti muallak olarak Rebî''den nakletmiştir. Suyûtî bu rivayeti Taberî'nin Ebü'l-Âliye'den nakletmesine dayandırmaktadır. Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 1/99; *el-Evâil*, s. 94; Âdem b. Ebî İyâs ise bu rivayeti Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle nakletmiştir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/325 (1719); Türkî, 3/290.

[٣٠٩٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ « {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. قَالَ: قَدْ نُسِخَ هَذَا، وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً} وَهَذِهِ النَّاسِخَةُ، وَقَرَأَ: {بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ} حَتَّى بَلَغَ: {فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} إِلَى: {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ}.

3090. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ} *"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın!"*[845] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet neshedilmiştir." Daha sonra İbn Zeyd {قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً} *"Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın!"*[846] âyetini okudu ve bu âyetin bir önceki âyeti neshettiğini söyledi. Daha sonra İbn Zeyd "{بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ} *"Allah ve Resûlü'nden, kesin bir uyarıdır."*[847] kısmıyla başlayan {فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} *"Haram aylar çıktığı zaman müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz."*[848] {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Şüphesiz Allah bağışlayandır, merhamet edendir."*[849] ifadeleriyle devam eden âyetleri okudu.[850]

2- Diğer müfessirlere göre ise bu âyet Allah'tan Müslümanlara kâfirlerle savaşmasını emreden bir emirdir. Bu âyet neshedilmemiştir. Burada Allah savaş halinde iken aşırıya gidilmesini yasaklamıştır. Buradaki aşırıya gidip yasaklanan hususlar, kadınların ve çocukların öldürülmesidir.

Bu müfessirler, kadın ve çocukların öldürülmesinin yasak kılınmasının sabit bir hüküm olduğunu ve bugün de geçerli olduğunu söylemişlerdir. Bu müfessirlere göre, bu âyette neshedilen hiçbir hüküm yoktur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler

[٣٠٩١] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ صَدَقَةَ الدِّمَشْقِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَحْيَى الْغَسَّانِيِّ، قَالَ «كَتَبْتُ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، أَسْأَلُهُ عَنْ قَوْلِهِ: {وَقَاتِلُوا فِي

845 Bakara 2/190.
846 Tevbe 9/36.
847 Tevbe 9/1.
848 Tevbe 9/5.
849 Tevbe 9/5.
850 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/327; İbn Zeyd'den naklederek; Türkî, 3/290.

سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} قَالَ: فَكَتَبَ إِلَيَّ أَنَّ ذَلِكَ فِي النِّسَاءِ، وَالذُّرِّيَّةِ وَمَنْ لَمْ يَنْصِبْ لَكَ الْحَرْبَ مِنْهُمْ.»

3091. Süfyân b. Vekî''nin bize, Vekî', Sadaka ed-Dımaşkî tarikiyle rivayet ettiğine göre Yahyâ b. Yahyâ el-Gassânî şöyle demiştir: "Ömer b. Abdilaziz'e {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} *'Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.'*[851] âyetinin mahiyetini kendisinden öğrenmek üzere bir mektup yazdım. O da bana bir mektup yazarak, bu âyetin kadın ve çocuklar ile kişiye karşı savaşmayanların öldürülmesinin yasakladığını ifade etmiştir."[852] **[3/290]**

[٣٠٩٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ «{وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ} لِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمِرُوا بِقِتَالِ الْكُفَّارِ.»

3092. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ} *"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın!"*[853] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet Hz. Muhammed'in ashabına bir emirdir. Onlara, kâfirlerle savaşmaları emredilmiştir."[854]

[٣٠٩٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3093. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

---

851 Bakara 2/190.

852 Bu rivayeti Vekî' nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 12/385; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 14/63; İbnü'l-Cevzî, *Sîretü Ömer*, 96; Türkî, 3/290.

853 Bakara 2/190.

854 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/322 (1720), Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Türkî, 3/291.

[٣٠٩٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} يَقُولُ «لَا تَقْتُلُوا النِّسَاءَ، وَلَا الصِّبْيَانَ، وَلَا الشَّيْخَ الْكَبِيرَ، وَلَا مَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَكَفَّ يَدَهُ، فَإِنْ فَعَلْتُمْ هَذَا فَقَدِ اعْتَدَيْتُمْ.»

3094. Ali b. Dâvûd'un bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} *"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez."*[855] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette 'Kadınları, çocukları, yaşlıları, silahını bırakıp savaştan çekilenleri öldürmeyin. Bunları öldürmeniz halinde aşırı gitmiş olursunuz' kastedilmektedir."[856]

[٣٠٩٥] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، إِلَى عَدِيِّ بْنِ أَرْطَأَةَ «إِنِّي وَجَدْتُ آيَةً فِي كِتَابِ اللَّهِ: {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} أَيْ لَا تُقَاتِلْ مَنْ لَا يُقَاتِلُكَ، يَعْنِي النِّسَاءَ، وَالصِّبْيَانَ، وَالرُّهْبَانَ.»

3095. İbnü'l-Berkî'nin bana, Amr b. Ebî Seleme'den rivayet ettiğine göre Saîd b. Abdilazîz şöyle demiştir: "Ömer b. Abdülaziz, Adî b. Ertâ'ya şöyle bir mektup yazmıştır: 'Ben Allah'ın kitabında {وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} *'Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.'*[857] âyetini buldum/biliyorum. Burada Allah 'Seninle savaşmayanla sen de savaşma!' buyurmaktadır. Burada kastedilen ise kadınlar, çocuklar ve ruhbanlardır.'"

Sözü edilen âyetle alakalı zikredilen iki görüşten doğruya en yakın olanı Ömer b. Abdülaziz'in söylediği görüştür. Burada ilgili âyetin bir başka âyet ile neshedildiğini iddia eden kimsenin ileri sürdüğü görüşe bakılırsa, bunun mümkün olmadığı ve âyetin de mensûh olarak kabul

855 Bakara 2/190.

856 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/325 (1721), Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; Türkî, 3/291.

857 Bakara 2/190.

edilemeyeceğidir. Zira bu âyette neshin olduğunu savunan görüşün sahih olması noktasında güçlü bir delil bulunmamaktadır. Şayet güçlü bir delil olsaydı, hiç kimse onun önünde duramazdı. **[3/291]**

Biz "nesh" kelimesinin mânasına işaret etmiştik. Daha önce "nesh" kelimesinin anlamına bakıldığı zaman neshin gerçekleşmesinin sabit olduğu ortaya çıkmıştı. Bu sebeple tekrar burada bir açıklama yapma ihtiyacı hissetmiyorum.

Bizim anlattığımıza göre bahsi geçen durum böyle olunca âyetin tefsiri de şöyle olmaktadır: "Ey müminler! Allah yolunda savaşın!" Burada zikredilen سَبِيلُهُ ifadesi, "Allah'ın en açık yolu, O'nun kullarının yerine getirmesini istediği şeriatı kapsayan dini" olduğu anlaşılmaktadır. Allah (cc) kullarına şöyle buyurmaktadır: "Bana itaat etme, size hükümlerini koyduğum dinim hususunda savaşınız! Bu dinden yüz çeviren ve kibirlenen kimseleri Allah'ın dinine çağırınız! Bunu yaparken ellerinizi ve dillerinizi kullanınız! Böyle yaparsanız onlar bana itaat etmeye yönelecektir. Şayet onlar Ehl-i Kitap ise onların zelil olmalarından dolayı size cizye versinler." Allah Müslümanlara kâfirlerden kendileriyle savaşmak isteyenlere karşı savaşmayı emretmiştir. Buradaki emir, savaşma durumu olmayan kadınlara, çocuklara yönelik değildir. Zira onlar, mallar ve cariyeler kapsamına girmektedir. Şayet o kimselerden savaşanlar mağlup olursa, zaten kazanan tarafın boyunduruğu altına girecektir. Bundan dolayı;

{وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ}

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın!"[858] âyetinin anlamı budur. Çünkü, Allah Müslümanlara karşı saldırıda bulunmayanlara dokunulmamasını belirtmiştir. Bundan dolayı putlara tapan müşriklerden savaşa katılmayanlar ile Ehl-i Kitap'tan olup hakir olma bakımından cizye vermesi haricinde Müslümanlarla savaşmaya katılmayan kâfirlere karşı savaşılmaması beyân edilmiştir.

858 Bakara 2/190.

b. {وَلَا تَعْتَدُوا} "Aşırılığa sapmayın!"

{وَلَا تَعْتَدُوا} *"Aşırılığa sapmayın!"*[859] kavlinin anlamı şudur: "Kadınları, çocukları, Ehl-i Kitap'tan olanlar ile Mecusîlerden size cizye verenleri öldürmeyiniz!

c. {إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} "Allah aşırılığa sapanları sevmez."

{إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ} *"Allah aşırılığa sapanları sevmez."*[860] Allah sınırları aşanları, Allah'ın kendilerine öldürülmesini haram kıldığı müşrik kadın ve çocukları kendilerine helâl sayanları asla sevmez.

[BAKARA SÛRESİ 191. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ﴾

"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır. Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir." (Bakara 2/191)

1. {وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ} "Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ} *"Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın."* sözünün tefsiri:

---

859 Bakara 2/190.
860 Bakara 2/190.

a. {وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ} "Onları nerede yakalarsanız öldürün."

Burada Allah (cc) şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Sizinle savaşan müşrikleri, savaştığınız yerde yakalar ve öldürme imkânı elinize geçerse öldürünüz!" {حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ} *"Onları nerede yakalarsanız."*[861] kavlinin mânası budur. **[3/292]**

الثَّقَافَة بِالْأَمْرِ ifadesi, "bir işte usta olma, mahir olma ve geniş bir ufukla bakabilme" mânasına gelmektedir. Bir kimse için إِنَّهُ لَثَقِفٌ لَقِفٌ denildiği zaman o kimsenin "savaşta oldukça dikkatli olduğu ve savaş sahalarını görebildiği" anlamı taşımaktadır.

التَّثْقِيفُ kelimesinin anlamına gelince, bu ifadenin mânası yukarıda zikredilen hususa denk düşmemektedir. Bu kelime "güçlendirme" anlamını haizdir.

{وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ}

"Onları nerede yakalarsanız öldürün!"[862] kavlinin mânası şöyledir: "Onları öldürme imkânı bulduğunuz herhangi bir yerde onları öldürün ve onları öldürdüğünüzü gösterin!"

b. {وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ} "Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın."

{وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ}

"Sizi çıkardıkları yerden (Mekke'den) siz de onları çıkarın."[863] kavline gelince Allah bu kısımda, Mekke'de yurtlarından ve evlerinden çıkarılan Muhacirleri kastetmektedir. İşte bu noktada Allah onlara şöyle buyurmaktadır: "Savaştığınız kimseleri, evlerinden ve yurtlarından çıkarın! Nitekim onlar sizleri evlerinden çıkarmışlardı. Onlar nasıl sizi çıkardı ise siz de onları çıkarın!"

---

861 Bakara 2/191.
862 Bakara 2/191.
863 Bakara 2/191.

2. {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} "Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır"* sözünün tefsiri:

{وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ}

"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."[864] kavlinde Allah "Allah'a şirk koşmak, öldürmekten daha ağırdır." mânasını kastetmektedir.

Daha önce ben, {الْفِتْنَةُ} *"fitne"*[865] kelimesinin aslının "sınamak, imtihan etmek" mânalarına geldiğini açıklamıştım.

Öyleyse bu âyetin tefsiri şöyledir: "Müminin, dininden dönecek kadar imtihanı ve en sonunda Müslüman olduktan sonra Allah'a şirk koşması; dini üzere mukîm, dinine sıkı sıkıya bağlı ve hak üzere iken öldürülmesine göre onun için daha ağır ve daha zararlıdır." **[3/293]**

Nitekim bu hususta şöyle bir rivayet vardır:

[٣٠٩٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} قَالَ «ارْتِدَادُ الْمُؤْمِنِ إِلَى الْوَثَنِ أَشَدُّ عَلَيْهِ مِنَ الْقَتْلِ.»

3096. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[866] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Müminin irtidat edip tekrar putperestliğe dönmesi, öldürülüp yok edilmesinden daha kötü ve ağırdır."[867]

---

864 Bakara 2/191.
865 Bakara 2/191.
866 Bakara 2/191.
867 Mücâhid, *Tefsîr*, 223, Suyûtî Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; Türkî, 3/294.

[٣٠٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3097. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٠٩٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} يَقُولُ «الشِّرْكُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ.»

3098. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[868] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Şirk, adam öldürmekten daha ağırdır."

[٣٠٩٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ.

3099. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.[869]

[٣١٠٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} يَقُولُ «الشِّرْكُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ.»

3100. Ammâr b. Hasan'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[870] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Şirk, adam öldürmekten daha ağırdır."[871]

---

868 Bakara 2/191.

869 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/73; Türkî, 3/294.

870 Bakara 2/191.

871 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/326 (1726) nolu rivayetten hemen sonra İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/294.

[٣١٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، «{وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} قَالَ: الشِّرْكُ.»

3101. Müsennâ'nın bana, İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[872] âyetinde geçen *"fitne"*[873] kelimesinin "şirk" anlamına geldiğini söylemiştir.[874] **[3/294]**

[٣١٠٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} قَالَ «{الْفِتْنَةُ}: الشِّرْكُ.»

3102. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Abdullah b. Kesîr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[875] âyetinde geçen {الْفِتْنَةُ} *"fitne"*[876] kelimesinin "şirk" anlamına geldiğini söylemiştir.

[٣١٠٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْفَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْفَضْلَ بْنَ خَالِدٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ: {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} قَالَ «الشِّرْكُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ.»

3103. Hüseyin b. Ferec'den bana, Fadl b. Hâlid, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[877] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Şirk, adam öldürmekten daha ağırdır."

[٣١٠٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ «{وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} قَالَ: فِتْنَةُ الْكُفْرِ.»

---

872 Bakara 2/191.
873 Bakara 2/191.
874 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/326 (1726) nolu rivayetten hemen sonra muallak olarak; Türkî, 3/294.
875 Bakara 2/191.
876 Bakara 2/191.
877 Bakara 2/191.

3104. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ} *"Fitne, adam öldürmekten daha ağırdır."*[878] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette kastedilen küfrün fitnesidir."[879]

3. {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ} "Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ} *"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kıraat imamları bu âyetin kıraati noktasında ihtilaf etmişlerdir:

1- Medine ve Mekke kıraat imamlarının birçoğu;

{وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ}

"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün."[880] şeklinde kıraat etmişlerdir.[881] Bu kıraate göre âyetin anlamı şudur: "Ey müminler! Size karşı bir savaş başlatmadıkları sürece Mescid-i Haram'ın yanında müşriklere karşı savaş başlatmayınız! Şayet Mescid-i Haram'ın yanında iken o esnada size karşı bir savaş başlatılırsa, onları öldürünüz. Şüphesiz Allah (cc) inkâr etmeleri ve kötü işler yapmaları sebebiyle kâfirlerin bu dünyada öldürülmesi mükâfatını, âhirette ise onlara uzun bir utanç lekelesi vermiştir."

878 Bakara 2/191.
879 Tûsî, *Tibyân*, 2/146; Türkî, 3/295.
880 Bakara 2/191.
881 Bu kıraat, İbn Kesîr, Nâfi', Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir'in kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 179; Türkî, 3/295.

Nitekim bu hususla alakalı şöyle bir rivayet vardır:

b. Nesh

[٣١٠٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} كَانُوا لَا يُقَاتِلُونَ فِيهِ حَتَّى يَبْدَءُوا بِالْقِتَالِ. ثُمَّ نُسِخَ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَالَ: {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} حَتَّى لَا يَكُونَ شِرْكٌ {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} أَنْ يُقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، عَلَيْهَا قَاتَلَ نَبِيُّ اللَّهِ وَإِلَيْهَا دَعَا.»

3105. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} *"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın."*[882] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyete göre karşı taraf savaşı başlatmadıkça Müslümanlar onlar savaşmıyorlardı. Ancak {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *'Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın!'*[883] âyeti nâzil olunca bir önceki âyeti neshetmiştir. Bu âyette de kastedilen şirk olmayıncaya kadar onlarla savaşılmasıdır. {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} *'Din Allah'ın oluncaya kadar.'*[884] âyeti de bu âyetin devamıdır. Buna göre 'Allah'tan başka ilah yoktur' denilinceye kadar savaşılması emredilmektedir. İşte Allah'ın Peygamberi bunun için savaşmış ve buna davet etmiştir."[885] **[3/295]**

[٣١٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ} فَأَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ لَا يُقَاتِلَهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَّا أَنْ يَبْدَءُوا فِيهِ بِقِتَالٍ، ثُمَّ نَسَخَ اللَّهُ ذَلِكَ بِقَوْلِهِ: {فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ}

882 Bakara 2/191.
883 Bakara 2/193.
884 Bakara 2/193.
885 Nehhâs, *Nâsih*, 111, Saîd tarikiyle; Suyûtî, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Ebû Dâvûd'un *en-Nâsih* adlı eseri ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/327, 328 (1734, 1735, 1738) nolu rivayetten hemen sonra muallak ve müferrak olarak bir kısmını; Türkî, 3/296.

فَأَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ إِذَا انْقَضَى الْأَجَلُ أَنْ يُقَاتِلَهُمْ فِي الْحِلِّ، وَالْحَرَمِ وَعِنْدَ الْبَيْتِ، حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ.»

3106. Müsennâ'nın bana, Haccâc b. Minhâl, Hemmâm tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde{وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ} *"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün."*[886] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah, Peygamberi'ne Mescid-i Haram'ın yanında, müşrikler savaş başlatmadıkça onlarla savaşmamasını emretti. Daha sonra Allah bu âyeti, {فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} *'Haram aylar çıktığı zaman müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz.'*[887] âyetiyle neshetmiştir. Allah, Peygamberi'ne haram aylar çıkınca ister Mescid-i Haram, ister haram bir bölgede isterse diğer başka yerlerde onlarla savaşmasını emretmiştir. Bu savaş müşriklerin Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik edecekleri zamana kadar devam edecektir."[888]

[٣١٠٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} فَكَانُوا لَا يُقَاتِلُونَهُمْ فِيهِ، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بَعْدُ، فَقَالَ: «{قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ}.»

3107. Ammâr b. Hasan'dan bana, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} *"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın."*[889] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette bahsedilen husus Müslümanlar, müşriklerle savaş açmadıkça onlarla savaşmıyorlardı.

---

886 Bakara 2/191.

887 Tevbe 9/5.

888 İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih*, 182. Bu rivayeti Şeybân, Katâde tarikiyle benzer lafızlarla nakletmiştir. İbnü'l-Cevzî, aynı şekilde Hemmâm, Katâde tarikiyle{قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} *"De ki onda savaşmak büyük günahtır."* kavlini ekleyip daha sonra bu âyetin, {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz."* âyetiyle Tevbe sûresindeki iki âyetle neshedildiğini söylemiştir. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 14/352, 353, Saîd, Katâde tarikiyle benzer lafızlarla; Suyûtî, Abd b. Humeyd ve Ebû Dâvûd'a nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; Türkî, 3/296.

889 Bakara 2/191.

Daha sonra bu âyeti Allah {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *'Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın!'*[890] âyetiyle neshetmiştir."[891]

a) Bazı müfessirlere göre ise bu âyet muhkem olup mensûh değildir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٠٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ} فِي الْحَرَمِ {فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ} لَا تُقَاتِلْ أَحَدًا فِيهِ أَبَدًا، فَمَنْ عَدَا عَلَيْكَ فَقَاتَلَكَ فَقَاتِلْهُ كَمَا يُقَاتِلُكَ.»

3108. Müsennâ'nın bize, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "{فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ} *'şayet onlar sizinle savaşırlarsa'*[892] haram aylarda, {فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ} *'Onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir.'*[893] Bu âyette 'Bu aylarda asla kimseyi öldürme! Şayet sana düşmanlık edip ileriye giderse ve seninle savaşırsa, seninle savaştığı gibi sen de onunla savaş' kastedilmektedir."[894] **[3/296]**

2- Kûfeli büyük kıraat imamları söz konusu âyeti (وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَتِّلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ) şeklinde okuyarak[895] "Onlar sizi öldürmeye kalkmadığı sürece siz de onları öldürmeye teşebbüs etmeyiniz!" mânasını vermişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٠٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي حَمَّادٍ، عَنْ أَبِي حَمَّادٍ، عَنْ حَمْزَةَ الزَّيَّاتِ، قَالَ: قُلْتُ لِلْأَعْمَشِ: أَرَأَيْتَ قِرَاءَتَكَ: (وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَتِّلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ فَإِنِ

890 Bakara 2/193.
891 İbnü'l-Cevzî, *Nâsih*, 182, muallak olarak; Türkî, 3/296.
892 Bakara 2/193.
893 Bakara 2/193.
894 Nehhâs, *Nâsih*, 109, İbn Ebî Necîh'ten; Türkî, 3/296.
895 Bu kıraat, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, 179; Türkî, 3/297.

انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) إِذَا قَتَلُوهُمْ كَيْفَ يَقْتُلُونَهُمْ؟ قَالَ «إِنَّ الْعَرَبَ إِذَا قُتِلَ مِنْهُمْ رَجُلٌ، قَالُوا: قُتِلْنَا، وَإِذَا ضُرِبَ مِنْهُمْ رَجُلٌ قَالُوا: ضُرِبْنَا.»

3109. Müsennâ'nın bize, İshâk, Abdurrahman b. Ebî Hammâd, Ebû Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hamza ez-Zeyyât şöyle demiştir: "A'meş'e,

(وَلَا تَقْتُلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَتِّلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) 'Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizi öldürmeye teşebbüs etmedikçe, siz de onları öldürmeyin. Sizi öldürmek isterlerse siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.' şeklinde kıraat ediyorsun. Bunun hakkındaki düşüncen nedir? Bu kıraate göre müşrikler Müslümanları öldürdüğü zaman, Müslümanlar onları nasıl öldürecek ki?' diye sordum. O da şöyle dedi:

'Araplar kendilerinden biri öldürüldüğü zaman قُتِلْنَا 'öldürüldük' derler. Araplardan birisi dövüldüğü zaman ise ضُرِبْنَا 'dövüldük' derler."[896]

Bu iki kıraatte doğruya en layık olanı;

{وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ}

"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa (siz de onlarla savaşın) onları öldürün."[897] şeklinde okuyanların kıraatidir. Çünkü Allah, -müşrikler kendileriyle savaştıkları zaman- Peygamberi'ne ve ashabına, ondan sonra onları öldürünceye ve onlarla savaşmaya yetkili kılıncaya kadar teslim olmalarını emretmemiştir. Bundan dolayı, müşriklerin öldürülmesi izninin, onların Müslümanları öldürmeye başladığı zaman verilmesi mânasını taşıyan kıraat şekli, bizim tercihte bulunduğumuz kıraatten daha uygun gözükmektedir. Durum böyle olduğu vakit, şu bilinmektedir ki, eğer onlardan birini öldürmelerinden önce de öldürmelerinden sonra da savaş Müşrikler tarafından başlatılmışsa Allah Müslümanlara savaşma izni vermiştir. **[3/297]**

Allah, sözü edilen bu âyeti;

---

896 Nehhâs, *Nâsih*, 113. Bu rivayeti muallak ve muhtasar olarak nakletmiştir.Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/67; Türkî, 3/296.

897 Bakara 2/191.

{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ}

"Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın!"[898] âyeti ve;

{فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ}

"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz."[899] âyetiyle neshetmiştir. Bunun yanında bahsi geçen benzer âyetler de sözünü ettiğimiz âyeti neshetmiştir.

Bu âyetin mensûh olduğunu söyleyenlerden bir kısmını dile getirmiştik.

b) Kendilerini zikretmediğimiz bu görüşü savunan kimseleri de şimdi zikredeceğiz:

[٣١١٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} قَالَ: نَسَخَهَا قَوْلُهُ: «{فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ}.»

3110. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} *"Yalnız, Mescid-i Haram yanında, onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın."*[900] âyetini Allah'ın {فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ} *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz."*[901] âyetiyle neshettiğini söylemiştir.[902]

[٣١١١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} قَالَ «حَتَّى يَبْدَءُوكُمْ كَانَ هَذَا قَدْ حُرِّمَ، فَأَحَلَّ اللَّهُ ذَلِكَ لَهُ، فَلَمْ يَزَلْ ثَابِتًا حَتَّى أَمَرَهُ اللَّهُ بِقِتَالِهِمْ بَعْدُ.»

3111. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ} *"Yalnız, Mescid-i Haram yanında,*

898 Bakara 2/193.
899 Tevbe 9/5.
900 Bakara 2/191.
901 Tevbe 9/5.
902 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/73; Türkî, 3/298.

onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın."[903] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kasıt müşrikler savaşı başlatıncaya kadar böyle davranılmasının emredilmesidir. Böyle bir durum olmadıkça müşriklerin öldürülmesi haram kılınmıştır. Ancak daha sonra Allah bu izni Hz. Peygamber'e (sav) vermiştir. Allah Hz. Peygamber'e (sav) onlarla savaşmasını emredinceye kadar bu hüküm sabit olarak devam etmiştir."[904]

[BAKARA SÛRESİ 192. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir." (Bakara 2/192)

1. {فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."* sözünün tefsiri:

Allah bu âyetle şunu kastetmektedir: "Şayet sizinle savaşan kâfirler, sizinle savaşmayı ve Allah'ı inkâr etmeyi bırakırlarsa, ardından bu işi terk edip tevbe ederlerse Allah, o kimselerden O'na iman eden ve şirkinden dönüp tevbe eden, daha önce yaptığı hatalar/isyanlardan, geçmişteki günahlarından Allah'a yönelenlerin yaptıkları kötü işleri/günahları bağışlayacaktır. Allah, böyle bir kimsenin âhiretinde de ona lütufta bulunmak ve O'na günahlarını terk edip O'nun muhabbetine yönelmek suretiyle O'na itaat eden kimselere verdiği sevabı ihsan etmek suretiyle merhamet edecektir." **[3/298]**

Nitekim bu hususta şöyle bir rivayet vardır:

[٣١١٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{فَإِنِ انْتَهَوْا} فَإِنْ تَابُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.»

903 Bakara 2/191.
904 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, 182; Türkî, 3/298.

3112. Müsennâ'nın bize, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَإِنِ انْتَهَوْا} *"Eğer onlar vazgeçerlerse"*[905] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette 'Şayet onlar tevbe ederse {فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *'Artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.'*[906] buyrulmaktadır."[907]

[BAKARA SÛRESİ 193. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾

"Hiçbir fitne ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır." (Bakara 2/193)

1. {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} "Hiçbir fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın."* sözünün tefsiri:

a. {فِتْنَةٌ} "Fitne"

Allah Teâlâ, Peygamberi Hz. Muhammed'e şöyle buyurmaktadır: "Sizinle savaşan müşriklerle,

{حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ}

'Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar'[908] onlarla savaşın! Yani Allah'a şirk koşmanın ortadan kalkması, Allah dışında başka hiçbir kimseye kulluk olunmaması, putlara, ilahlara ve Allah'a şerîk olarak getirilenlerin yok

905 Bakara 2/192.
906 Bakara 2/192.
907 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/327 (1731), Ebû Huzeyfe tarikiyle; Türkî, 3/299.
908 Bakara 2/193.

olması, kulluk ve itaatin putlar ile heykeller dışında yalnızca Allah'a has kılınması gerçekleşinceye kadar onlarla savaşın!"

Nitekim bu hususla alakalı şöyle bir rivayet vardır:

[٣١١٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} قَالَ «حَتَّى لَا يَكُونَ شِرْكٌ.»

3113. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[909] âyetinin "hiçbir şirk kalmayıncaya kadar" mânasına geldiğini söylemiştir.

[٣١١٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} قَالَ «حَتَّى لَا يَكُونَ شِرْكٌ.»

3114. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[910] âyetinin "hiçbir şirk kalmayıncaya kadar" mânasında geldiğini söylemiştir.[911]

[٣١١٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} قَالَ: الشِّرْكُ {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ}.»

3115. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[912] kavlinin "hiçbir şirk kalmayıncaya kadar" ve {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} *"Din Allah'ın oluncaya kadar"*[913] mânasında geldiğini söylemiştir.[914] **[3/299]**

---

909 Bakara 2/193.
910 Bakara 2/193.
911 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/73; Türkî, 3/299.
912 Bakara 2/193.
913 Bakara 2/193.
914 Mücâhid, *Tefsîr*, 223; Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205; Türkî, 3/299.

[٣١١٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3116. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣١١٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} قَالَ «أَمَّا الْفِتْنَةُ: فَالشِّرْكُ.»

3117. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[915] kavlinde geçen "fitne" kelimesinin "şirk" anlamına geldiğini söylemiştir.[916]

[٣١١٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} يَقُولُ «قَاتِلُوا حَتَّى لَا يَكُونَ شِرْكٌ.»

3118. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasan b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[917] kavlinin "hiçbir şirk kalmayıncaya kadar savaşın" anlamına geldiğini söylemiştir.[918]

[٣١١٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} أَيْ شِرْكٌ.»

---

915 Bakara 2/193.

916 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/327, (1734) nolu rivayetten sonra Amr tarikiyle; Türkî, 3/300.

917 Bakara 2/193.

918 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/327 (1734), Dahhâk, İbn Abbas tarikiyle; Türkî, 3/300.

3119. Ammâr b. Hasan'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[919] kavlinde geçen "fitne" kelimesinin "şirk" anlamına geldiğini söylemiştir.[920]

[٣١٢٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} قَالَ «حَتَّى لَا يَكُونَ كُفْرٌ، وَقَرَأَ: {تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ}.»

3120. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın"*[921] kavlinin "hiçbir küfür kalmayıncaya kadar savaşın" anlamına geldiğini söylemiş ve ardından {تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ} *"ya kendileriyle savaşacaksınız yahut Müslüman olacaklar"*[922] âyetini okumuştur.[923]

[٣١٢١] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} يَقُولُ: شِرْكٌ.»

3121. Ali b. Dâvûd'un bana, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas{وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ} *"Hiçbir fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."*[924] kavlinde geçen *"fitne"*[925] kelimesinin "şirk" anlamına geldiğini söylemiştir.[926]

---

919 Bakara 2/193.
920 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/327, (1734) nolu rivayetten sonra İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/300.
921 Bakara 2/193.
922 Fetih 48/16.
923 Bk. Tûsî, *Tibyân*, 2/146; Türkî, 3/300.
924 Bakara 2/193.
925 Bakara 2/193.
926 Beyhakî, *ed-Delâil*, 2/582, Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/300.

b. {الدِّينُ} "Din"

Bu âyette Allah'ın zikrettiği {الدِّينُ} *"din"*[927] kelimesine gelince, Allah'ın emirleri ve yasakları konusunda O'na kulluk ve itaat etmek mânasına gelmektedir. **[3/300]**

Bu anlamı yansıtan A'şâ'nın şu beyti vardır:

هُوَ دَانَ الرِّبَابَ إِذْ كَرِهُوا الدِّي ... نَ دِرَاكًا بِغَزْوَةٍ، وَصِيَالِ

O Rabâb kabilesine öyle bir boyun eğdirdi ki itaate yanaşmadıklarında

Savaşı ve saldırıyı tattırarak onlara[928]

Bu beyitte şâir إِذْ كَرِهُوا الدِّينَ ifadesi ile onların "boyun eğmeyi" kerîh görüp bunu reddettiklerini anlatmaktadır.

Bizim bu hususta söylediklerimizin bir benzerini müfessirler de dile getirmişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٢٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} يَقُولُ: حَتَّى لَا يُعْبَدُ إِلَّا اللَّهُ، وَذَلِكَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؛ عَلَيْهِ قَاتَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِلَيْهِ دَعَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ.»

3122. Ammâr b. Hasan'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} *"Din Allah'ın olunca-ya kadar."*[929] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu kavilde 'Allah'tan başka kulluk olmayıncaya yani Allah'tan başka ilah olmayıncaya kadar' anlamı vardır. Hz. Peygamber (sav) bunun için savaştı ve bu ilkeye davet etti. Hz. Peygamber (sav) *'Allah, insanlarla, 'Allah'tan başka ilah yoktur' diyene,*

927 Bakara 2/193.
928 A'şâ, *Dîvân*, s. 11; Türkî, 3/301.
929 Bakara 2/193.

namaz kılana, zekât verene kadar savaşmamı emretti. Şayet insanlar bunları yaparasa, canlarını ve mallarını korumuş olurlar. Ancak bu olmaz ise canları ve mallarını almak haktır. Onların hesabı Allah'a kalmıştır.' buyurmuştur."[930]

[٣١٢٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} أَنْ يُقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. ذُكِرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.» ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ

3123. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ} *"Din Allah'ın oluncaya kadar."*[931] kavlinin "Allah'tan başka ilah yoktur" denilinceye kadar" mânasına geldiğini söylemiştir. Daha sonra Katâde, "Bize anlatıldığına göre Hz. Peygamber (sav) *'Allah, insanlarla, 'Allah'tan başka ilah yoktur' diyene kadar savaşmamı emretti'* buyurmuştur" dedi. Bunun ardından Rebî'nin hadisinin aynısını zikretti.[932] **[3/301]**

2. {فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} "Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} *"Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."* sözünün tefsiri:

a. {فَإِنِ انْتَهَوْا} "Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa"

Allah Teâlâ {فَإِنِ انْتَهَوْا} *"Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa"*[933] kavliyle şunu kastetmektedir: "Sizinle savaşmak isteyen kâfirler, savaştan vazgeçerler ve sizin dininize girerler, Allah'ın kendilerinden zorunlu

930 Suyûtî bu rivayeti Taberî'ye *'Allah'tan başka kulluk olmayıncaya kadar'* ifadesiyle dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/205. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/328, (1735) nolu rivayetten sonra naklederek; Buhârî, *Sahîh*, (25), merfû olarak; Müslim, *Sahîh*, (22), İbn Ömer'in hadisi olarak; Türkî, 3/301.

931 Bakara 2/193.

932 Taberânî, *Duâ*, (1558), Saîd tarikiyle; bu rivayetin başı Türkî, 3/296'da geçmiştir. Türkî, 3/301.

933 Bakara 2/193.

olarak istediği farzları yerine getirir ve putlara kulluk etmeyi bırakırlarsa, onlara saldırmak, onları öldürmek ve onlarla savaşmaktan geri durunuz! Düşmanlık sadece düşmanlara karşı olması gereken bir husustur. O zalimler ise Allah'a şirk koşan kimselerdir. Onlar, Rablerine kulluğu terk edip, kendilerini yaratan Rableri dışında başka ilahlara kulluk etmektedirler."

b. Zalim Birine Karşı Düşmanlık Caiz midir?

Bir kimse; "Zalim birine karşı düşmanlık caiz midir? Zira âyette;

{فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ}

"Artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."[934] buyurulmaktadır" derse, ona şöyle cevap verilir:

Burada senin ulaştığın anlam tercihinin dışında başka bir mâna söz konusudur. Söz konusu âyette caiz olan husus, müşriklere karşı yapılması gereken düşmanlıktır. Allah "O müşriklerin size yaptığının siz de bir benzerini yapın!" buyurmaktadır. Nitekim إِنْ تَعَاطَيْتَ مِنِّي ظُلْمًا تَعَاطَيْتَهُ مِنْكَ "Bana haksızlık etseydin, onu senden alırdım" cümlesinin ikinci kısmı, zulümle ilgili değildir.

Amr b. Şe's el-Esedî'nin şu beytinde böyle bir kullanım söz konusudur:

جَزَيْنَا ذَوِي الْعُدْوَانِ بِالْأَمْسِ قَرْضَهُمْ ... قِصَاصًا سَوَاءً حَذْوَكَ النَّعْلَ بِالنَّعْلِ

Dün, düşmanlarımıza yaptıkları kötülüğü ödettik
Yaptıklarına tıpatıp uyan eşit bir kısas ile[935]

---

934 Bakara 2/193.

935 Bu şâir, sahabîlerden olup ismi Ebû Irâr Amr b. Şe's b. Ubeyd el-Esedî'dir. Kabiliyetli bir şâir olup cesareti ve yiğitliğiyle meşhurdur. İslâmiyet'in ortaya çıktığı sıralarda yaşı hayli ilerlemişti. Hudeybiye Antlaşması'nda bulundu. Hz. Ali ile birlikte Yemen'e gitti. Yolculuk esnasında Hz. Ali'nin kendine eziyet ettiğini Yemen dönüşü Mescid-i Nebevî'de söyledi. Onun bu şikâyeti Hz. Peygamber'in kulağına gitti. Amr'ı haklı bulmayan Hz. Peygamber daha sonra onu yanına çağırıp, *"Bana eziyet ettin; zira Ali'ye eziyet eden bana eziyet etmiştir"* dedi. Kâdisiye Savaşı'na katılarak bu savaşla ilgili bir de şiir söyledi. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Aydınlı, "Amr b. Şe's", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-ses (Erişim: 02.04.2023)

Buna benzer örnekler ise;

{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ}

"Allah onlarla alay etmektedir."[936] âyeti ile;

{فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ}

"Dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir."[937] âyetidir. Daha önce geçtiği üzere bu ve buna benzer örneklerin hususiyetini açıklamıştık.[938]

1- Bizim bu konuda söylediklerimizi, müfessirlerin çoğu dile getirmiştir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٢٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ «{فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} وَالظَّالِمُ الَّذِي أَبَى أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.»

3124. Bişr. b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} *"Artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."*[939] âyetinde kastedilen zalimin "Allah'tan başka ilah yoktur" sözünü kabul etmeyen kimsedir.[940] **[3/302]**

[٣١٢٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} قَالَ: هُمُ الْمُشْرِكُونَ.»

3125. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} *"Artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır"*[941] âyetinde kastedilen kimselerin müşrikler olduğunu söylemiştir.[942]

---

936 Bakara 2/15.
937 Tevbe 9/79.
938 Daha önce Türkî, 1/312-318'de geçmiştir; Türkî, 3/302.
939 Bakara 2/193.
940 Bu rivayetin başı Türkî 3/296'da geçmiştir; Türkî, 3/303.
941 Bakara 2/193.
942 Daha önce Türkî 3/301'de geçen rivayete bakılabilir; Türkî, 3/303.

[٣١٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ. ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ غِيَاثٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} قَالَ «هُمْ مَنْ أَبَى أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.»

3126. Müsennâ'nın bana, Muhammed b. Ca'fer, Osman b. Gıyâs tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} *"Artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."*[943] âyetinde kastedilen kimselerin "Allah'tan başka ilah yoktur" sözünü kabul etmeyen kimseler olduğunu söylemiştir.[944]

2- Diğer müfessirler ise,

{فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ}

"Artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."[945] âyetinde kastedilen anlamın "Savaş açan kimseler dışında hiç kimse ile savaşma" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٢٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} يَقُولُ «لَا تُقَاتِلُوا إِلَّا مَنْ قَاتَلَكُمْ.»

3127. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} *"Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."*[946] kavlinin "Sizinle savaşanlar dışında hiç kimse ile savaşmayınız" anlamına geldiğini söylemiştir.[947]

---

943 Bakara 2/193.
944 Taberânî, *Duâ*, (1556); Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/334, Osmân tarikiyle; Türkî, 3/303.
945 Bakara 2/193.
946 Bakara 2/193.
947 Mücâhid, *Tefsîr*, 223; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/328 (1736), yukarıdaki tarikle nakletmiştir. Bu rivayetin ilk kısmı Türkî, 3/291'de geçmiştir; Türkî, 3/303.

[٣١٢٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ. ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3128. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette zikrettiğinin benzerini dile getirmiştir. **[3/303]**

[٣١٢٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ «{فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْعُدْوَانَ عَلَى الظَّالِمِينَ وَلَا عَلَى غَيْرِهِمْ، وَلَكِنْ يَقُولُ: اعْتَدُوا عَلَيْهِمْ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَوْا عَلَيْكُمْ.»

3129. Musa b. Harun'un bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ} *"Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır."*[948] kavli hakkında şöyle demiştir: "Allah, zalimlere ve onun dışında kalan kimselere düşmanlık yapılmasını istemez. Ancak Allah 'Size düşmanlık edip saldıran kimselerin yaptığı gibi karşı siz de onlara karşı düşmanlık edin' buyurmaktadır."[949]

a) Bazı Basralı Arap dili âlimleri şöyle derler:

«{فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ}»

'Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır.'[950] kavlindeki {فَإِنِ انْتَهَوْا} *'Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa'*[951] ifadesinde herkesin kastedilmesi mümkün değildir. Şu var ki, burada Allah onlardan yalnızca bir kısmının savaştan vazgeçeceklerini bilmektedir. Sanki Allah burada şöyle buyurmaktadır: 'Şayet onlardan bazıları savaştan vazgeçerlerse onlardan zalim olanların dışında hiçbir kimseye düşmanlık yoktur.' Allah bu âyette 'onlardan bir kısmı' ifadesini gizlemiştir. Nitekim;

948 Bakara 2/193.
949 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/328 (1737); Amr tarikiyle; Türkî, 3/304.
950 Bakara 2/193.
951 Bakara 2/193.

{فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}

'Kim hac günlerine kadar umre ile sevap kazanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir.'[952] âyetinde de Allah, kişinin kolayına gelen kurbanı kesmesini kastetmektedir. Örneğin sen bir kimseyi kastettiğin zaman أَقْصِدُ 'Ben kastediyorum' dersin ve bundan birini kastetmiş olduğun anlaşılır."

b) Bazı dilciler, bu âyette "izmâr" yapıldığını kabul etmemiş ve âyeti şöyle yorumlamışlardır: "Onlar savaştan vazgeçerlerse, şüphesiz Allah, savaştan vazgeçen kimselere karşı bağışlayandır, merhamet edendir. Savaştan vazgeçmeyen zalimler dışında hiçbir kimseye düşmanlık söz konusu değildir."

[BAKARA SÛRESİ 194. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ﴾

"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir." (Bakara 2/194)

1. {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} "Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır"

Şanı yüce olan Allah'ın {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."* sözünün tefsiri:

a. {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} "Haram ay haram aya karşılıktır."

{الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} *"Haram ay haram aya karşılıktır."*[953] kavlinde Allah, Zilkâde ayını kastetmektedir. Bu ay, Hz. Peygamber'in (sav) Hudeybiye umresini yaptığı aydır. Bu umrede, Mekkeli müşrikler Kâbe'nin ziyaret

952 Bakara 2/196.
953 Bakara 2/194.

edilmesini ve Mekke'ye girilmesini engellemişlerdir. Bu hadise, hicretin altıncı senesinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber (sav) o sene müşriklerle, bir sonraki yıl Mekke'ye gelip üç gün kalmak üzere anlaşma yapmıştır. O sene geldiği zaman hicretin yedinci senesiydi. Hz. Peygamber (sav) ve ashabı, Zilkâde ayında umre niyetiyle yola çıkmışlardır. Zilkâde ayı hicretin altıncı senesinde müşriklerin Hz. Peygamber'i (sav) Kâbe'den alıkoydukları bir aydı. Mekkeliler şehri Hz. Peygamber (sav) için boşaltmışlardı. **[3/304]**

Hz. Peygamber (sav) ise onlar Mekke'de değilken, Mekke'ye girmiştir. Mekke'de ihtiyacını gidermiş, umresini tamamlamış ve üç gün orada kalmıştır. Daha sonra Mekke'den ayrılıp Medine'ye geçmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ; {الشَّهْرُ الْحَرَامُ} *"Haram ay"*[954] kavliyle Peygamberi'ne ve Müslümanlara şöyle buyurmuştur: "Zilkâde ayı, Allah'ın sizi Mescid-i Haram'a ve Kâbe'ye, Kureyşli müşriklerin istememesine rağmen ulaştırdığı aydır. Öyle ki siz o zaman, amacınızı gerçekleştirmiş oldunuz.{بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} *"Haram aya karşılıktır."*[955] Bu ay ise, sizin geçen sene müşrikler tarafından engellediğiniz aydır. Öyle ki siz onlar istemediklerinden dolayı Mescid-i Haram'dan alıkonulup oraya girememiş ve Allah'ın evine ulaşamamıştınız. Bundan dolayı ey inananlar! Müşriklerden kurtulup onlar istemese de o haram ayda Mescid-i Haram'a girmenin yolunu Allah size anlatmıştı. Müşriklerin o haram ayda sizi alıkoyup engellemelerini nasıl kaldırıp Kâbe'ye nasıl ulaşacağınızı Allah size söylemişti."

Nitekim bu hususla alakalı şöyle bir rivayet vardır:

[٣١٣٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَ: ثَنَا يُوسُفُ يَعْنِي ابْنَ خَالِدٍ السَّمْتِيَّ، قَالَ: ثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} قَالَ «هُمُ الْمُشْرِكُونَ حَبَسُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَرَجَعَهُ اللَّهُ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَأَدْخَلَهُ الْبَيْتَ الْحَرَامَ، فَاقْتَصَّ لَهُ مِنْهُمْ.»

3130. Muhammed b. Abdillah b. Bezî''in bana, Yusuf, İbn Hâlid es-Semtî, Nâfi' b. Mâlik, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[956] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen müşriklerdir. Onlar

954 Bakara 2/194.
955 Bakara 2/194.
956 Bakara 2/194.

Hz. Muhammed'i Zilkâde ayında engellemişlerdi. Ancak Allah, Hz. Muhammed'i yine Zilkâde ayında geri döndürmüştür. Allah, Hz. Peygamber'in (sav) Beyt-i Haram'a girmesini sağlamıştır. Bundan dolayı Allah, bir önceki yılın kısasını Hz. Peygamber (sav) için müşriklerden almıştır."[957]

[٣١٣١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} [قَالَ «فَخَرَّتْ قُرَيْشٌ بَرَدِّهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ مُحْرِمًا فِي ذِي الْقَعْدَةِ عَنِ الْبَلَدِ الْحَرَامِ، فَأَدْخَلَهُ اللَّهُ مَكَّةَ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ فَقَضَى عُمْرَتَهُ، وَأَقَصَّهُ بِمَا حِيلَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ.»

3131. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid{الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır,"*[958] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kureyş, Zilkâde ayında Hz. Peygamber'i (sav) Hudeybiye'de Harem bölgesinden geri çevirmeleri dolayısıyla pek gururlanmıştı. Ancak Allah bir yıl sonrasında onu Zilkâde ayında Mekke'ye soktu ve Hz. Peygamber (sav) de kaza umresini gerçekleştirdi. Bir yıl öncesinde Hudeybiye'de Allah Hz. Peygamber'in yapamadığı şeyin kısasını gerçekleştirmiş oldu."[959] **[3/305]**

[٣١٣٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3132. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette zikrettiğinin benzerini dile getirmiştir.

---

957 Suyûtî bu rivayeti Taberî'ye dayandırmakta ve benzer ifadelerle nakletmektedir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/206. Rivayette geçen Semtî oldukça zayıf bir râvidir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/330; Türkî, 3/305.

958 Bakara 2/194.

959 Mücâhid, *Tefsîr*, 224; Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/206; Türkî, 3/305.

[٣١٣٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} «أَقْبَلَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ فَاعْتَمَرُوا فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَمَعَهُمُ الْهَدْيُ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالْحُدَيْبِيَةِ صَدَّهُمُ الْمُشْرِكُونَ، فَصَالَحَهُمْ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَنْ يَرْجِعَ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، حَتَّى يَرْجِعَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، فَيَكُونَ بِمَكَّةَ ثَلَاثَ لَيَالٍ، وَلَا يَدْخُلُهَا إِلَّا بِسِلَاحِ رَاكِبٍ، وَلَا يَخْرُجُ بِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ، فَنَحَرُوا الْهَدْيَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَحَلَقُوا، وَقَصَّرُوا. حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ أَقْبَلَ نَبِيُّ اللَّهِ وَأَصْحَابُهُ حَتَّى دَخَلُوا مَكَّةَ، فَاعْتَمَرُوا فِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَأَقَامُوا بِهَا ثَلَاثَ لَيَالٍ، فَكَانَ الْمُشْرِكُونَ قَدْ فَخَرُوا عَلَيْهِ حِينَ رُدُّوهُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، فَأَقَصَّهُ اللَّهُ مِنْهُمْ، فَأَدْخَلَهُ مَكَّةَ فِي ذَلِكَ الشَّهْرِ الَّذِي كَانُوا رُدُّوهُ فِيهِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَقَالَ اللَّهُ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ}.»

3133. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[960] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) ashabıyla birlikte Zilkâde ayında kurbanlıkları da yanına alarak umre için Mekke'ye doğru yola koyuldu. Ancak Hudeybiye'ye ulaştıklarında müşrikler Mekke'ye girmelerine izin vermedi. Sonrasında Hz. Peygamber (sav) diğer yıl geri gelmek, Mekke'de üç gece kalmak, yanlarında bir yolcunun taşıdığı silah dışında silah getirmemek ve giderken de yanında Mekkelilerden kimseyi götürmemek üzere müşriklerle bir anlaşma yaptı. Anlaşma sonrası Hz. Peygamber (sav) ashabıyla birlikte getirdikleri kurbanları Hudeybiye'de kestiler ve tıraşlarını da oldular. Diğer yıl Zilkâde ayında tekrar gelip Mekke'ye girdiler. Mekke'de üç gün boyunca kalıp umrelerini yaptılar. Müşrikler bir önceki yıl Hudeybiye'den onu geri çevirdikleri için pek de gururlanmışlardı. Bu şekilde Allah, bir önceki yılın kısasını Hz. Peygamber'e (sav) aldırmış oldu. Allah onları, bir yıl öncesinde geri çevrildikleri ayda Mekke'ye soktu ve bu konuda {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ

960 Bakara 2/194.

{قِصَاصٌ *'Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır.'*[961] buyurdu."[962]

[٣١٣٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَعَنْ عُثْمَانَ، عَنْ مِقْسَمٍ، فِي قَوْلِهِ: «{الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} قَالَا «كَانَ هَذَا فِي سَفَرِ الْحُدَيْبِيَةِ، صَدَّ الْمُشْرِكُونَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ عَنِ الْبَيْتِ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَقَاضَوْا الْمُشْرِكِينَ يَوْمَئِذٍ قَضِيَّةً» إِنَّ لَكُمْ أَنْ «تَعْتَمِرُوا فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ» فِي هَذَا الشَّهْرِ الَّذِي صَدُّوهُمْ فِيهِ، فَجَعَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ لَهُمْ شَهْرًا حَرَامًا يَعْتَمِرُونَ فِيهِ مَكَانَ شَهْرِهِمُ الَّذِي صَدُّوا، فَلِذَلِكَ قَالَ: {وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ}.»

3134. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde, Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Miksem{الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[963] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu olay, Hudeybiye seferinde gerçekleşmiştir. Müşrikler Hz. Peygamber (sav) ve ashabını haram olan ayda Kâbe'den alıkoymuşlardır. O gün müşriklerle bir anlaşma yapmışlardı. Bu anlaşmaya göre bir sonraki yıl Müslümanlar umre vazifelerini yerine getireceklerdi. Bu da müşriklerin engelledikleri o haram ayda gerçekleşecekti. Allah, müşriklerin engel olduğu o haram ayın yerine yine haram olan bir ayda Müslümanların umre yapmasına imkân tanımıştır. Bundan dolayı {وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *'Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır.'*[964] buyurmuştur."[965] **[3/306]**

[٣١٣٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} قَالَ «لَمَّا اعْتَمَرَ رَسُولُ

961 Bakara 2/194.
962 Suyûtî bu rivayeti Taberî ve Abd b. Humeyd'e dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/206; Türkî, 3/306.
963 Bakara 2/194.
964 Bakara 2/194.
965 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/330; bu rivayeti Katâde ve Miksem'den nakletmiştir. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/73, Ma'mer, bir râvi, Katâde ve İkrime tarikiyle; Türkî, 3/306.

اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُمْرَةَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ سَنَةَ سِتٍّ مِنْ مُهَاجَرِهِ صَدَّهُ الْمُشْرِكُونَ، وَأَبَوْا أَنْ يَتْرُكُوهُ، ثُمَّ إِنَّهُمْ صَالَحُوهُ فِي صُلْحِهِمْ عَلَى أَنْ يُخْلُوا لَهُ مَكَّةَ مِنْ عَامٍ قَابِلٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ يَخْرُجُونَ، وَيَتْرُكُونَهُ فِيهَا، فَأَتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ فَتْحِ خَيْبَرَ مِنَ السَّنَةِ السَّابِعَةِ، فَخَلُّوا لَهُ مَكَّةَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَنَكَحَ فِي عُمْرَتِهِ تِلْكَ مَيْمُونَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ الْهِلَالِيَّةَ.»

3135. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[966] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber (sav) umre yapmak maksadıyla harekete geçince, müşrikler Hz. Peygamber'in (sav) Kâbe'ye girmesine engel oldular. Müşrikler, Hz. Peygamber'i (sav) Mekke'de bırakmayı kabul etmediler. Daha sonra müşrikler, Hz. Peygamber'le (sav) bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre müşrikler Mekke'yi Hz. Peygamber'e (sav) bir sonraki yıl için üç günlüğüne bırakacaklar, böylece şehirden çıkmış olup Hz. Peygamber'i Mekke'de bırakacaklardı. Hz. Peygamber (sav) müşriklere Hayber'in fethinden sonra hicrî yedinci senesinde geldi. Müşrikler de Hz. Peygamber'e (sav) Mekke'yi bıraktılar. O umre sırasında Hz. Peygamber (sav) Meymûne bint Hâris el-Hilaliyye ile evlendi."[967]

[٣١٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} «أَحْصَرُوا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ عَنِ الْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَأَدْخَلَهُ اللَّهُ الْبَيْتَ الْحَرَامَ الْعَامَ الْمُقْبِلَ، وَاقْتَصَّ لَهُ مِنْهُمْ، فَقَالَ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ}.»

3136. Müsennâ'nın bana, İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[968] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Müşrikler, Hz. Peygamber'i (sav) Zilkâde

966 Bakara 2/194.
967 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/330, Süddî'den nakletmiştir; Türkî, 3/307.
968 Bakara 2/194.

ayında Mescid-i Haram'a girmekten alıkoymuşlardı. Ancak bir sonraki yıl Allah, Hz. Peygamber'i (sav) Mescid-i Haram'a soktu. Bu şekilde Allah, bir önceki yılın kısasını Hz. Peygamber'e (sav) aldırmış oldu. Bu hususta {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *'Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır.'*[969] buyurmuştur."[970]

[٣١٣٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ «أَقْبَلَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ، فَأَحْرَمُوا بِالْعُمْرَةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَمَعَهُمُ الْهَدْيِ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالْحُدَيْبِيَةِ صَدَّهُمُ الْمُشْرِكُونَ، فَصَالَحَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْجِعَ ذَلِكَ الْعَامَ حَتَّى يَرْجِعَ الْعَامَ الْمُقْبِلَ، فَيُقِيمُ بِمَكَّةَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَلَا يَخْرُجُ مَعَهُ بِأَحَدٍ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ. فَنَحَرُوا الْهَدْيَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَحَلَقُوا، وَقَصَّرُوا. حَتَّى إِذَا كَانُوا مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، أَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ حَتَّى دَخَلُوا مَكَّةَ، فَاعْتَمَرُوا فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَأَقَامُوا بِهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَكَانَ الْمُشْرِكُونَ قَدْ فَخَرُوا عَلَيْهِ حِينَ رَدُّوهُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، فَقَاصَّ اللَّهُ لَهُ مِنْهُمْ، وَأَدْخَلَهُ مَكَّةَ فِي ذَلِكَ الشَّهْرِ الَّذِي كَانُوا رَدُّوهُ فِيهِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ. قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ}.»

3137. Müsennâ'nın bize, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) ashabıyla birlikte Zilkâde ayında umre için ihrama girdi, kurbanlıkları da yanına alarak Mekke'ye doğru yola koyuldu. Ancak Hudeybiye'de müşrikler Mekke'ye girmelerine izin vermedi. Sonrasında Hz. Peygamber (sav) diğer yıl geri gelmek, Mekke'de üç gün kalmak ve giderken de yanında Mekkelilerden kimseyi almamak üzere müşriklerle bir anlaşma yaptı. Anlaşma sonrası Hz. Peygamber (sav), ashabıyla birlikte getirdikleri kurbanları Hudeybiye'de kestiler ve tıraşlarını da oldular. Diğer yıl Zilkâde ayında tekrar gelip Mekke'ye girdiler. Mekke'de üç gün boyunca kalıp umrelerini yaptılar. Müşrikler bir önceki yıl Hudeybiye'den onu geri çevirdikleri için pek de gururlanmışlardı. Bu şekilde Allah, bir önceki yılın kısasını

969 Bakara 2/194.
970 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/330; Dahhâk'tan nakletmiştir; Türkî, 3/307.

Hz. Peygamber'e (sav) aldırmış oldu. Allah onları, bir yıl öncesinde geri çevrildikleri ayda Mekke'ye soktu ve bu konuda {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *'Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır.'*[971] buyurdu."[972] **[3/307]**

[٣١٣٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَى عَمِّي، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ «{وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} فَهُمُ الْمُشْرِكُونَ كَانُوا حَبَسُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ عَنِ الْبَيْتِ، فَفَخَرُوا عَلَيْهِ بِذَلِكَ، فَرَجَعَهُ اللَّهُ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَأَدْخَلَهُ اللَّهُ الْبَيْتَ الْحَرَامَ وَاقْتَصَّ لَهُ مِنْهُمْ.»

3138. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[973] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilenler müşriklerdir. Onlar, Hz. Peygamber'i (sav) Zilkâde ayında Kâbe'ye girmekten alıkoymuşlardır. Onlar da bu yaptıklarıyla gururlanmışlardı. Ancak Allah daha sonra Zilkâde ayında Hz. Peygamber'i (sav) olması gerektiği yere döndürmüştür. Bu bağlamda Hz. Peygamber'i (sav) Mescid-i Haram'a sokmuştur. Böylece Allah bir önceki yılın kısasını Hz. Peygamber'e (sav) aldırmış oldu."[974]

b. Nesh

[٣١٣٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} حَتَّى فَرَغَ مِنَ الْآيَةِ. قَالَ: هَذَا كُلُّهُ قَدْ نُسِخَ، أَمَرَهُ أَنْ يُجَاهِدَ الْمُشْرِكِينَ وَقَرَأَ: {قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً} وَقَرَأَ: {قَاتِلُوا الَّذِينَ

971 Bakara 2/194.

972 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/330, Rebî''den naklederek; Suyûtî, Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Ebü'l-Âliye'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/206; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/328., (1738) nolu rivayetten sonra Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle; Türkî, 3/308.

973 Bakara 2/194.

974 İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, 187, 188, Muhammed b. Sa'd'dan naklederek; Türkî, 3/308.

يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ} الْعَرَبِ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهُمْ، قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ} حَتَّى بَلَغَ قَوْلَهُ: {حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ وَهُمْ صَاغِرُونَ} قَالَ: وَهُمُ الرُّومُ قَالَ: فَوَجَّهَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

3139. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[975] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyetin tamamı neshedilmiştir. Allah müşriklerle savaşmayı emretmiştir." Bu ifadelerinden sonra İbn Zeyd şu âyetleri okumuştur: {قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً} *"Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın."*[976] {قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ} *"İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın."*[977] Ki bu son âyette kastedilen Araplardır. Araplarla alakalı âyetler bitince Allah şöyle buyurmaktadır: {قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ} *"Allah'a ve âhiret gününe inanmayan Allah ve Rasûlü'nün haram kıldığını haram saymayan kimselerle savaşınız!"*[978] ifadesiyle başlayan {حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ} *"küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın!"*[979] kavliyle devam eden âyetlerde kastedilen kimseler İbn Zeyd'e göre Rumlardır. İbn Zeyd, Hz. Peygamber'in (sav) Araplardan sonra Rumlara yöneldiğini ifade etmiştir.

[٣١٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} قَالَ «أَمَرَكُمُ اللَّهُ بِالْقِصَاصِ، وَيَأْخُذُ مِنْكُمُ الْعُدْوَانَ.»

3140. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb es-Sekafî, Eyyûb, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ

975 Bakara 2/194.
976 Tevbe 9/36.
977 Tevbe 9/123.
978 Tevbe 9/29.
979 Tevbe 9/29.

{قِصَاصٌ *"Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."*[980] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette 'Allah size kısası emretmiş ve sizden düşmanlığı almıştır' anlamı vardır."[981] **[3/308]**

[٣١٤١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، وَسَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِهِ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} قَالَ: «نَزَلَتْ فِي الْحُدَيْبِيَةِ، مُنِعُوا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَنَزَلَتْ: {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} عُمْرَةٌ فِي شَهْرٍ حَرَامٍ بِعُمْرَةٍ فِي شَهْرٍ حَرَامٍ.»

3141. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ} *'Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır.'*[982] âyeti hakkında konuştum ve mahiyetini sordum. O da bu âyetin Hudeybiye'de indiğini, haram olan ayda Müslümanların Mekke'ye girişinin engellediğini ve ardından; {الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ} *'Haram ay haram aya karşılıktır.'*[983] âyetinin nâzil olduğunu, bu âyette geçen haram ayda yapılması gereken umrenin bir sonraki yıl aynı ayda gerçekleştiğini belirtti."[984]

Şüphesiz Allah, Zilkâde ayını haram ay olarak isimlendirmiştir. Câhiliye döneminde Araplar, bu ayda savaşı ve öldürmeyi haram sayıyorlar, silahlarını bırakıyorlardı. Bundan dolayı sözü edilen ayda hiçbir kimse başka birini öldürmüyordu. Hatta bir adam babasının ya da çocuğunun katili ile karşılaşsa da, böyle davranıyordu. Öyle ki Araplar Zilkâde ayını, içerisinde savaşın ve öldürmenin olmadığı bir ay olmasından dolayı böyle isimlendirmişlerdir. Dolayısıyla Allah da bu ismi, Arapların kullandığı şekliyle zikretmiştir.

---

980 Bakara 2/194.
981 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/329 (1739), Eyyûb tarikiyle benzer lafızlarla naklederek; Türkî, 3/308.
982 Bakara 2/194.
983 Bakara 2/194.
984 Nehhâs, *Nâsih*, 114, Haccâc tarikiyle; Türkî, 3/309.

c. {الْحُرُمَاتُ} "Hürmetler (dokunulmazlıklar)"

Âyette geçen {الْحُرُمَاتُ} *"Hürmetler (dokunulmazlıklar)"*[985] ifadesi, حُرْمَةٌ kelimesinin çoğuludur. ظُلْمَةٌ kelimesinin çoğulunun الظُّلُمَاتُ olması da buna benzemektedir. Aynı şekilde حُجْرَةٌ kelimesinin çoğulunun da الْحُجُرَاتُ olması da yine bu yapıya benzemektedir.

Allah Teâlâ,

{وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ}

"Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır."[986] buyurup haram/dokunulmaz olan hususları çoğul olarak zikretmiştir. Çünkü Allah bu ifadeyle, haram olan ayı, haram olan şehri ve ihramlı iken haram olma durumunun hepsini kastetmiştir. Bu bağlamda Allah, Hz. Muhammed ve onunla birlikte olan müminlere şöyle buyurmuştur: "Bu haram ayda ihramlı olduğunuz için, girdiğiniz yer, haram olan bir bölgedir. Ayrıca geçen yılın aynı ayında şehre girme hususunda alıkonulduğunuz üzere bunun bir karşılığı olarak siz de şehre ihramlı bir şekilde yine haram olan ayda girdiniz." İşte Allah'ın bir karşılık olarak zikrettiği ve kıldığı {الْحُرُمَاتُ} *"Hürmetler (dokunulmazlıklar)"*[987] bunlardır.

d. {قِصَاصٌ} "Karşılıklıdır"

Biz, {قِصَاصٌ} *"Karşılıklıdır"*[988] ifadesinin "fiil, söz, ve bedel açısından karşılık" anlamına geldiğini beyân etmiştik. Bu âyette ise "fiil bakımından karşılık" anlamı söz konusudur.

2. {فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} "Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın"

Şanı yüce olan Allah'ın{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} *"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."* sözünün tefsiri:

985 Bakara 2/194.
986 Bakara 2/194.
987 Bakara 2/194.
988 Bakara 2/194.

a. Nüzûl Sebebi

Müfessirler;

{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ}

"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."[989] âyetinin kimin hakkında indiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **[3/309]**

1- Bazı müfessirler şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[٣١٤٢] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: «{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} فَهَذَا وَنَحْوُهُ نَزَلَ بِمَكَّةَ وَالْمُسْلِمُونَ يَوْمَئِذٍ قَلِيلٌ، وَلَيْسَ لَهُمْ سُلْطَانٌ يَقْهَرُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ الْمُشْرِكُونَ يَتَعَاطَوْنَهُمْ بِالشَّتْمِ، وَالْأَذَى، فَأَمَرَ اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ يُجَازِي مِنْهُمْ أَنْ يُجَازِيَ بِمِثْلِ مَا أُوتِيَ إِلَيْهِ أَوْ يَصْبِرَ أَوْ يَعْفُوَ فَهُوَ أَمْثَلُ فَلَمَّا هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَدِينَةِ، وَأَعَزَّ اللَّهُ سُلْطَانَهُ أَمَرَ الْمُسْلِمِينَ أَنْ يَنْتَهُوا فِي مَظَالِمِهِمْ إِلَى سُلْطَانِهِمْ، وَأَنْ لَا يَعْدُوَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ كَأَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ.»

3142. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} *"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."*[990] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ve benzeri âyetler, Mekke döneminde Müslümanların sayısı az iken ve müşrikleri yenecek güçleri yok iken nâzil olan âyetlerdir. Bu dönemde müşrikler Müslümanları aşağılar ve onlara işkence ederlerdi. Böylesi bir durumda Allah, Müslümanlara, müşriklerin yaptıklarına aynıyla karşılık vermeyi veya yaptıklarına sabretmeyi veya bu yaptıklarından dolayı onları affetmeyi emretmiştir. Ancak Hz. Peygamber (sav) Medine'ye hicret ettikten sonra Allah kendisine bir güç ihsan edince, Müslümanların zulüm ve haksızlık görmeleri halinde bu güç sahibine

989 Bakara 2/194.
990 Bakara 2/194.

başvurmaları, câhiliyye insanları gibi olası davalarda birbirlerine karşı kin ve düşmanlık gütmemeleri emredilmiştir."[991]

2- Diğer müfessirler ise bilakis bu âyetin "Ey müminler! Müşriklerden sizinle savaşanlarla siz de savaşın!" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Ayrıca bu görüşü savunan müfessirler, bu âyetin Hz. Peygamber'e (sav) Medine'de, kaza umresini yerine getirdikten sonra nâzil olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٤٣] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ، «{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} فَقَاتَلُوهُمْ فِيهِ كَمَا قَاتَلُوكُمْ.»

3143. Kâsım'ın bana, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ} *"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."*[992] âyetinin "Sizinle savaştıkları gibi siz de onlarla savaşın" mânasına geldiğini dile getirmiştir.[993] **[3/310]**

Âyetin zâhirinin işaret ettiği üzere iki tefsir izahına en yakın görüş Mücâhid'den aktarılan görüştür. Çünkü bundan önceki âyetler, Allah'ı müminlere belirli bir durum olduğu zaman düşmanlarıyla savaşmasını emretmektedir. Nitekim;

{وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ}

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın!"[994] âyeti ile bundan sonra gelen âyetler bu minvaldedir.

---

991 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/329 (1740); Beyhakî, *Sünen*, 8/61, Ebû Sâlih tarikiyle; Suyûtî, Ebû Dâvûd'un *Nâsih* adlı eseri ile İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/310.

992 Bakara 2/194.

993 Suyûtî bu rivayeti Taberî'ye dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/310.

994 Bakara 2/190.

{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ}

"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."[995] âyetine gelirsek, bu âyetin öldürmenin ve savaşmanın emredildiği âyetlerin siyakı içerisinde olduğu görülmektedir. Allah, hicretten sonra müminlere savaşı farz kılmıştır.

{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ}

"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."[996] âyeti de bilindiği üzere Mekkî olmayıp Medenî bir âyettir. Zira, müminlere müşriklerle savaşma emri, Mekke'de farz kılınmamıştır.

{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ}

"Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın."[997] âyetinin bir benzeri;

{وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ}

"Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın!"[998] âyetidir. Bu çerçevede âyetin anlamı şöyledir: "Size, haram aylarda kim saldırır ve sizinle savaşırsa, onların size savaş açtığı gibi siz de onlara savaş açın! Çünkü Ben (Allah) hürmetler/haram olan hususlara dair bir kısas koydum. Ey müminler! Müşriklerden birisi, Benim koyduğum haram olan hususlardan birini ihlal ederse, siz de onların yaptığının bir benzerini yapıp yerine getirin!"

b. Nesh

Bu âyet, Allah'ın Hz. Peygamber'e (sav) başlangıçta Harem bölgesinde bulunan kimseler için izin verdiği savaş izniyle mensûh olmuştur. Bu âyet,

995 Bakara 2/194.
996 Bakara 2/194.
997 Bakara 2/194.
998 Bakara 2/190.

{قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً}

"*Siz de müşriklerle topyekün savaşın.*"[999] âyetiyle neshedilmiştir.

{فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ}

"*Siz de ona misilleme olacak kadar saldırın*"[1000] âyetine gelince burada iki yönlü bir tefsir izahının olduğu görülmektedir:

a) Birincisine göre daha önce zikrettiğimiz üzere bir karşılık verme mânası ile bir lafızda belirtilen hususun hemen peşinden gelen başka bir lafız söz konusudur. Her ne kadar iki anlam da farklı olsa da durum böyledir. Nitekim;

{وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ}

"*Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu*"[1001] âyeti ile;

{فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ}

"*Dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir.*"[1002] âyeti ve buna benzer âyetlerde aynı lafızların peşpeşe gelmesi, ancak bu lafızların anlamlarının farklı olma durumu vardır.

b) İkincisine göre, sözü edilen âyette geçen الْعَدْوُ kelimesi, "sıkıştırma ve üzerine atlama" mânasına gelmektedir. Nitekim Arap dilinde عَدَا الْأَسَدُ عَلَى فَرِيسَتِهِ "Aslan, avının üzerine atladı" şeklinde bir kullanım da söz konusudur. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: "Kim size saldırırsa, yani kim size şiddet gösterip ve zulmederek sizin üzerinize gelirse siz de o kimsenin üzerine gidin! Yani ona karşı sert davranın ve size yaptığının karşılığı ne ise zulüm göstermeden hakkın gerektiği şekilde o kimseye saldırın!" عَدَا fiiline dahil olan "te" harfi, افْتَعَلَ kalıbında gelse de فَعَلَ kalıbının yerindedir. Buna benzer bir husus اقْتَرَبَ هَذَا الْأَمْرُ "bu iş yaklaştı" ifadesinde de görülmektedir. اقْتَرَبَ fiili, قَرُبَ fiilinin yerine gelmiştir. Yine اجْتَلَبَ fiili de جَلَبَ fiilinin yerine kullanılmaktadır. Buna benzer örnekler vardır. **[3/311]**

---

999 Tevbe 9/36.
1000 Bakara 2/194.
1001 Âl-i İmrân 3/54.
1002 Tevbe 9/79.

3. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} "Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ} *"Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakîlerle beraberdir."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu kısımda şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Allah'ın haram kıldığı ve sınırlarını belirlediği hususlarda aşırıya gitmek, size açıkladığı ve sınırlarını bildirdiği hususları aşmak konusunda Allah'tan korkun! Şunu bilin ki Allah, emrettiklerini yerine getiren, haramlarından sakınan müttakîleri sever."

[BAKARA SÛRESİ 195. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın, işlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever." (Bakara 2/195)

1. {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} "Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."* sözünün tefsiri:

Bu âyetin tefsirinde müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf, âyetin ne anlama geldiği ile;

{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."[1003] kısmında kimin kastedildiği ile alakalıdır.

1003 Bakara 2/195.

1- Bazı müfessirler;

{وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

"Allah yolunda sarf edin."[1004] âyetinde geçen {فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah'ın yolu"*[1005] ifadesinin, Allah'ın müşriklerden düşman olanlara karşı savaşılıp harb edilmesini emrettiği "yol" olduğunu söylemişlerdir.

{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."[1006] kısmında ise Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah yolunda harcamaktan asla geri durmayın! Allah bu yaptığınıza karşılık size bol ecir ihsan edecektir ve sizi bu dünyada rızıklandıracaktır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٤٤] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، وَالْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ قَالَا: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ، «{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ: يَعْنِي فِي تَرْكِ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللهِ.»

3144. Ebu's-Sâib'in bana, Hasan b. Arafe, Ebû Muâviye, A'meş, Şakîk tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe, {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1007] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen Allah yolunda infakın terk edilmesidir."[1008] **[3/312]**

[٣١٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفٍ الْعَسْقَلَانِيُّ قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنِ

1004 Bakara 2/195.
1005 Bakara 2/195.
1006 Bakara 2/195.
1007 Bakara 2/195.
1008 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-285); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/331 (1744), Ebû Muâviye tarikiyle; Türkî, 3/313.

الْأَعْمَشِ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ جَمِيعًا، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: هُوَ تَرْكُ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

3145. Muhammed b. Beşşâr'ın bana, Abdurrahman, Şu'be ve İbnü'l-Müsennâ, İbn Ebî Adî, Şu'be, A'meş, Ebû Vâil, Huzeyfe'den ve Muhammed b. Halef el-Askalânî, Âdem, Ebû Ca'fer er-Râzî, A'meş ve Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Süfyân, Âsım'dan hepsi de Şakîk tarikiyle rivayet ettiğine göre Huzeyfe bu âyette kastedilenin Allah yolunda infak etmeyi terk etmek olduğunu söylemiştir.[1009]

[٣١٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «تُنْفِقُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَكَ إِلَّا مِشْقَصٌ، أَوْ سَهْمٌ. شُعْبَةُ الَّذِي يَشُكُّ فِي ذَلِكَ.»

3146. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Mansûr, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1010] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette kastedilen, Allah yolunda infak etmeyi terk etmektir. Bir ok ucu olsa dahi bu yolda infakta bulunulmalıdır."[1011] Bu rivayette şüphe eden Şu'be'dir.

[٣١٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُ عَنْهُ الْكَلْبِيُّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّ لَمْ يَكُنْ لَكَ إِلَّا سَهْمٌ، أَوْ مِشْقَصٌ أَنْفِقْهُ.

1009 Buhârî, *Sahîh*, (4516); Beyhakî, *Sünen*, 9/45. Bu rivayeti Şu'be tarikiyle; Saîd b. Mansûr, (Tefsîr-285); Süfyân, Uyeyne, A'meş tarikiyle. Süfyân, *Tefsîr*, s. 58. Bu rivayeti Ebû Amr, Ebû Vâil, Huzeyfe tarikiyle "infak etmemen" lafzıyla nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/331 (1744), Ebû Muâviye tarikiyle; Suyûtî Vekî', Süfyân b. Uyeyne, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/313.

1010 Bakara 2/195.

1011 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/330 (1742); Şu'be tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/313.

3147. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, İbn Ebî Adî, Şu'be, Mansûr, Ebû Sâlih, Kelbî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Şayet bir şey bulamasan bile bir ok veya ucu olsa dahi onu infak et!" **[3/313]**

[٣١٤٨] حَدَّثَنِي ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ: فِي النَّفَقَةِ.»

3148. İbn Beşşâr'ın bana, Yahyâ, Süfyân, Mansûr, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1012] âyetinin "infak etme" mânasına geldiğini söylemiştir.[1013]

[٣١٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حُكَّامٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «لَيْسَ التَّهْلُكَةُ أَنْ يَقْتُلَ الرَّجُلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَلَكِنِ الْإِمْسَاكُ عَنِ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

3149. İbn Humeyd'in bize, Hükkâm, Amr b. Ebû Kays, Atâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1014] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyette bahsedilen tehlike, kişinin Allah yolunda öldürülmesi değil, Allah yolunda infaktan uzak durmasıdır."[1015]

a. Nüzûl Sebebi

[٣١٥٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ «نَزَلَتْ فِي النَّفَقَاتِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَعْنِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}.»

1012 Bakara 2/195.

1013 Süfyân *Tefsîr*, 59; Türkî, 3/314.

1014 Bakara 2/195.

1015 Bu rivayeti Verkâ, Atâ b. es-Sâib, Saîd tarikiyle benzer lafızlarla nakletmiştir. Bk. Mücâhid, *Tefsîr*, s. 224; Suyûtî bu rivayeti Taberî, Firyâbî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/314.

3150. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle demiştir: "Allah yolunda harcamalarla ilgili olarak {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1016] âyeti nâzil olmuştur."[1017]

[٣١٥١] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو صَخْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «كَانَ الْقَوْمُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَيَتَزَوَّدُ الرَّجُلُ، فَكَانَ أَفْضَلَ زَادًا مِنَ الْآخَرِ أَنْفَقَ الْبَائِسُ مِنْ زَادِهِ حَتَّى لَا يَبْقَى مِنْ زَادِهِ شَيْءٌ أَحَبُّ أَنْ يُوَاسِيَ صَاحِبَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}.»

3151. Yunus'un bize, İbn Vehb, Ebû Sahr tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Ka'b el-Kurazî {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1018] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Müslümanlar Allah yolunda cihada çıktıkları zaman her biri yanında azık da götürürdü. Azığı iyi ve bol olan kişiler azık bakımından durumu kötü olan arkadaşıyla kendi azığını bitene kadar paylaşırdı. Bu konuda Allah {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1019] âyetini indirdi."[1020]

[٣١٥٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ إِنِّي لَا أَجِدُ شَيْئًا إِنْ لَمْ يَجِدْ إِلَّا مِشْقَصًا فَلْيَتَجَهَّزْ بِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

1016 Bakara 2/195.

1017 Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 38, Hüşeym tarikiyle; Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/314.

1018 Bakara 2/195.

1019 Bakara 2/195.

1020 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/331, 332 (1746); Yunus b. Abdila'lâ tarikiyle; Türkî, 3/314.

3152. Muhammed b. Halef el-Askalânî'nin bana, Âdem, Şeybân, Mansûr b. el-Mu'temir, Ümmü Hâni'nin mevlâsı Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1021] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Sizden birisi 'Ben hiçbir şey bulamıyorum' demesin. Bir şey bulamasa bile bir ok ucu dahi olsa Allah yolunda onu hazırlasın!"[1022] **[3/314]**

[٣١٥٣] حَدَّثَنَا ابْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ دَاوُدَ يَعْنِي ابْنَ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عَامِرٍ، «أَنَّ الْأَنْصَارَ، كَانَ احْتَبَسَ عَلَيْهِمْ بَعْضُ الرِّزْقِ، وَكَانُوا قَدْ أَنْفَقُوا نَفَقَاتٍ، قَالَ: فَسَاءَ ظَنُّهُمْ وَأَمْسَكُوا. قَالَ: فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ: وَكَانَتِ التَّهْلُكَةُ سُوءَ ظَنِّهِمْ وَإِمْسَاكَهُمْ.»

3153. İbn Abdila'lâ es-San'ânî'nin bize, Mu'temir, Dâvûd -İbn Ebî Hind- tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir şöyle demiştir: "Ensar, malının bir kısmını elinde tutup Allah yolunda infakta bulunup sadaka verirdi. Ancak bir yıl kıtlık olunca yoksul kalma yönünde endişeye kapıldı ve infak ile sadakalarını kesti. Bunun üzerine Allah {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1023] âyetini indirmiştir. Burada kastedilen tehlike, Ensar'ın yoksul kalma endişeleri ve mallarını saklamalarıdır."[1024]

[٣١٥٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «تَمَنَّعُكُمْ نَفَقَةً فِي حَقٍّ خِيفَةُ الْعَيْلَةِ.»

3154. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre

---

1021 Bakara 2/195.

1022 Beyhakî, *Sünen*, 9/45; Âdem tarikiyle; Türkî, 3/315.

1023 Bakara 2/195.

1024 Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 37, Hüşeym, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle; Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, (2131), *Cihâd*, 1/280 (87); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/332 (1750); İbn Kânî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, 3/33; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 22/390 (970); *el-Mu'cemul-Evsat*, (5671); Hammâd b. Seleme, Dâvûd, Şa'bî, Dahhâk b. Ebî Cübeyre tarikiyle; Türkî, 3/315.

Mücâhid {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1025] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yoksul düşme korkusu ve endişesi, infak etmekten sizleri alıkoymasın."[1026]

[٣١٥٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ: وَكَانَ قَتَادَةُ يُحَدِّثُ أَنَّ الْحَسَنَ حَدَّثَهُ «أَنَّهُمْ كَانُوا يُسَافِرُونَ وَيَغْزُونَ وَلَا يُنْفِقُونَ مِنْ أَمْوَالِهِمْ، أَوْ قَالَ: لَا يُنْفِقُونَ فِي ذَلِكَ، فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يُنْفِقُوا فِي مَغَازِيهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

3155. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1027] âyeti hakkında Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Müslümanlar, sefere ve gazaya çıkıyorlar ancak mallarından infak etmiyorlardı. Ya da bu hususta infakta bulunmuyorlardı. Bunun ardından Allah, Allah yolunda savaşa çıktıkları zaman Müslümanlara infakta bulunmalarını emretti."[1028] **[3/315]**

[٣١٥٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} يَقُولُ «لَا تُمْسِكُوا بِأَيْدِيكُمْ عَنِ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

3156. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1029] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah yolunda infak etmekten ellerinizi geri çekmeyiniz."[1030]

1025 Bakara 2/195.

1026 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-286), Süfyân, İbn Uyeyne, İbn Ebî Necîh tarikiyle; Süfyân, *Tefsîr*, s. 59. Bu rivayeti Osman b. el-Esved, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/315.

1027 Bakara 2/195.

1028 Beyhakî, *Şu'ab*, (10902), Meymûn, Hasan-ı Basrî tarikiyle; Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/316.

1029 Bakara 2/195.

1030 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/74; Türkî, 3/316.

[٣١٥٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} يَقُولُ «أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَوْ عِقَالًا {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} تَقُولُ: لَيْسَ عِنْدِي شَيْءٌ.»

3157. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah yolunda sarf edin."*[1031] âyetinin "Allah yolunda bir ip dahi olsa harcayın" anlamına geldiğini, {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1032] kısmında ise kastedilenin "benim elimde bir şey yok" diyen bir mümin olduğunu söylemiştir.[1033]

[٣١٥٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: ثَنَا زُهَيْرٌ، قَالَ: ثَنَا خُصَيْفٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «لَمَّا أَمَرَ اللَّهُ بِالنَّفَقَةِ فَكَانُوا أَوْ بَعْضُهُمْ يَقُولُونَ: نُنْفِقُ فَيَذْهَبُ مَالُنَا وَلَا يَبْقَى لَنَا شَيْءٌ، قَالَ: فَقَالَ أَنْفِقُوا {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}، قَالَ: أَنْفِقُوا وَأَنَا أَرْزُقُكُمْ.»

3158. Müsennâ'nın bana, Ebû Ğassân, Züheyr, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1034] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah infak etmeyi emrettiği zaman, Müslümanlar veya bir kısmı 'Biz infak ediyoruz, malımız gidiyor ve elimizde hiçbir şey kalmıyor' diye söylediler. Bunun üzerine Allah onlara; 'İnfak ediniz! {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1035] İnfak ediniz, Ben size rızkı verenim' buyurdu."

[٣١٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ «نَزَلَتْ فِي النَّفَقَةِ.»

1031 Bakara 2/195.
1032 Bakara 2/195.
1033 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/331; (1744) nolu rivayetin ardından Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 3/316.
1034 Bakara 2/195.
1035 Bakara 2/195.

3159. Müsennâ'nın bana, Amr b. Avn, Hüşeym, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan-ı Basrî bu âyetin "infak" konusunda nâzil olduğunu söylemiştir.

[٣١٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ هَمَّامٍ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي التَّهْلُكَةِ. قَالَ «أَمَرَهُمُ اللَّهُ بِالنَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ تَرْكَ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ التَّهْلُكَةُ.»

3160. Müsennâ'nın bana, İshâk, İbn Hemmâm el-Ahvâzî, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) âyette geçen "tehlike" kelimesi hakkında şöyle demiştir: "Allah, O'nun yolunda infak edilmesini emretmiş ve Müslümanlara Allah yolunda infakı terk etmeleri halinde tehlikeye düşeceklerini haber vermiştir." **[3/316]**

[٣١٦١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً، عَنْ قَوْلِهِ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ: يَقُولُ «أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا قُلَّ وَكَثُرَ» قَالَ: وَقَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ «نَزَلَتْ فِي النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

3161. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1036] âyetini sordum. O da,

'Allah yolunda az ya da çok infak etmendir.' diye cevap verdi."

İbn Cüreyc devamında şöyle demiştir: "Abdullah b. Kesîr bana bu âyetin Allah yolunda infak etme hususunda nâzil olduğunu söylemiştir."[1037]

[٣١٦٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «لَا يَقُولَنَّ الرَّجُلُ: لَا أَجِدُ شَيْئًا قَدْ هَلَكْتُ. فَلْيَتَجَهَّزْ وَلَوْ بِمِشْقَصٍ.»

1036 Bakara 2/195.

1037 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/331; (1744) nolu rivayetin ardından muallak olarak Atâ'dan; Türkî, 3/317.

3162. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bir kimse 'Ben infak etmek için hiçbir şey bulamıyorum, helak oldum' demesin. Varsa bir okun ucu, onu infak etmek için hazırlasın!"

[٣١٦٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي. قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ. {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} يَقُولُ «أَنْفِقُوا مَا كَانَ مِنْ قَلِيلٍ أَوْ كَثِيرٍ. وَلَا تَسْتَسْلِمُوا، وَلَا تُنْفِقُوا شَيْئًا فَتَهْلَكُوا.»

3163. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1038] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Az ya da çok ne varsa Allah yolunda infak ediniz! Boyun eğmeyiniz, birçok şeyi harcamayınız ki böyle yaparsanız helak olursunuz!"

[٣١٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «التَّهْلُكَةَ: أَنْ يُمْسِكَ الرَّجُلُ نَفْسَهُ، وَمَالَهُ عَنِ النَّفَقَةِ فِي الْجِهَادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

3164. Müsennâ'nın bana, İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk "tehlike" kelimesini "bir kimsenin canını ve malını Allah yolunda savaşmak üzere harcamadan geri durması" olarak izah etmiştir.[1039]

[٣١٦٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} فَتَدَعُوا النَّفَقَةَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.»

3165. Bişr, Abdulvâhid b. Ziyâd, Yunus tarikiyle bize rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle*

1038 Bakara 2/195.

1039 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/331, (1744) nolu rivayetin ardından muallak olarak Dahhâk'tan naklederek; Türkî, 3/317.

tehlikeye atmayın."[1040] âyeti hakkında "Allah yolunda infak etmeyi bırakarak (kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın)" demiştir. **[3/317]**

[٣١٦٥] حَدَّثَنَا ابْنُ سِنَانٍ القَزَّازُ، قَالَ: نَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ الأَشْقَرُ، قَالَ أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ «{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} لَيْسَ فِي الْقِتَالِ، لَكِنْ حَسْبُكَ النَّفَقَةَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. لِأَنَّهُ عُرْضَةٌ تَهْلُكَةٌ.»

3165. İbn Sinân el-Kazzâz'ın bize, Hüseyin b. Hasan b. el-Eşkar, Ebû Huzeyfe, Atâ, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1041] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada tehlikeden kasıt, savaştaki tehlike değildir. Asıl tehlike, senin Allah yolunda infak etmenden geri durmandır. Çünkü bu tehlikeye maruz kalmaktır."[1042]

[٣١٦٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «إِنْ لَمْ تَجِدْ إِلَّا مِشْقَصًا فَلْيَتَجَهَّزْ بِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ و لَا تَقُولَنَّ لَا أَجِدُ شَيْئًا قَدْ هَلَكْتُ.»

3165. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr, Ebû Sâlih Mevlâ Ümmü Hâni tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1043] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Sen bir ok ucu dahi bulsan, onu Allah yolunda infak etmek üzere hazırlamalısın. 'Ben bir şey bulamıyorum, helak oldum' asla dememelisin!"

2- Diğer müfessirler ise, bu âyetle alakalı şöyle bir izah benimsemişlerdir ki, âyette infakın engellendiği bir mani vardır. Buna göre âyetin mânası şöyledir: "Allah yolunda infak edin! Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayınız! Böyle yaparsanız Allah yolunda savaşırken herhangi bir azık ve kuvvet olmadan düşman karşısına çıkmış olursunuz."

1040 Bakara 2/195.
1041 Bakara 2/195.
1042 Bu ve sonraki rivayet Türkî nüshasında olup Şâkir nüshasında yoktur. Bu sebeple aynı rakamlar verilmiştir. Türkî, 3/318.
1043 Bakara 2/195.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٦٦] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ. أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «إِذَا لَمْ يَكُنْ عِنْدَكَ مَا تُنْفِقُ فَلَا تُخْرِجُ بِنَفْسِكَ بِغَيْرِ نَفَقَةٍ، وَلَا قُوَّةٍ فَتُلْقِي بِيَدَيْكَ إِلَى التَّهْلُكَةِ.»

3166. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1044] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Eğer yanında infak edeceğin bir şey yoksa, kendini (canını) azık ve kuvvet olmadan düşmanın karşısına çıkarma! Böyle olursa kendini tehlikeye atmış olursun."

[٣١٦٦] حَدَّثَنَا يُونُس، أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ ابْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} وَذَلِكَ أَنَّ رِجَالا كَانُوا يَخْرُجُونَ فِي بُعُوثٍ يَبْعَثُهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِغَيْرِ نَفَقَةٍ، فَإِمَّا يُقْطَعُ بِهِمْ وَإِمَّا كَانُوا عِيَالا. فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يَسْتَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ، وَلا يُلْقُوا بِأَيْدِيهِمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ، وَالتَّهْلُكَةُ: أَنْ يَهْلِكَ رِجَالٌ مِنَ الْجُوعِ أَوِ الْعَطَشِ أَوْ مِنَ الْمَشْيِ وَقَالَ لِمَنْ بِيَدِهِ فَضْلٌ: {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ}.[1045]

3166. Yunus'un bize, İbn Vehb, Abdullah b. Ayyâş tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem{وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1046] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyete göre Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (sav) herhangi bir durum için gönderdiği zamanda yanında azık olmadan yola çıkıyorlardı. Bu durum ya onlarda azığın kesilmiş olması ya da fakir olmalarından kaynaklanıyordu. Bunun akabinde Allah, Müslümanlara verdiği rızıklardan yanlarına azık edinmelerini ve kendilerini kendi elleriyle tehlikeye atmamalarını emretmiştir. Burada geçen 'tehlike'

1044 Bakara 2/195.

1045 Bu rivayet Türkî nüshasında olup Şâkir nüshasında yoktur. Bu sebeple aynı rakam verilmiştir. Türkî, 3/318.

1046 Bakara 2/195.

ifadesi, bir kimsenin açlık, susuzluk ve yürümekten dolayı kendini helak etmesidir. Allah, elinde fazla bir şey olan kimselere de {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} *'İyilik yapın! Şüphesiz Allah iyilik yapanları sever.'*[1047] buyurmaktadır." **[3/318]**

3- Diğer müfessirlere göre de bu âyetin anlamı şöyledir: "Allah yolunda infak ediniz! İşlediğiniz günahtan dolayı kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayınız! Böyle yaparsanız Allah'ın rahmetinden umut kesmiş olursunuz. Ancak Allah'ın rahmetine dönünüz ve güzel işler yapınız!"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٦٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «هُوَ الرَّجُلُ يُصِيبُ الذُّنُوبَ فَيُلْقِي بِيَدِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ، يَقُولُ: لَا تَوْبَةَ لِي.»

3167. Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî'nin bana, Ebu'l-Ahvas, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ b. el-Âzib {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1048] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam günah işler ve 'Allah benim tevbemi kabul etmez' diye söylerse kendini tehlikeye atmış olur."[1049]

[٣١٦٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ أَحْمِلُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ وَحْدِي فَيَقْتُلُونِي أَكُنْتُ أَلْقَيْتُ بِيَدِي إِلَى التَّهْلُكَةِ؟ فَقَالَ «لَا، إِنَّمَا التَّهْلُكَةُ فِي النَّفَقَةِ بَعَثَ اللَّهُ رَسُولَهُ، فَقَالَ: {فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ}.»

3168. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Bekr b. Ayyâş, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre bir adam;

1047 Bakara 2/195.

1048 Bakara 2/195.

1049 Beyhakî, *Sünen*, (9/45); *Şu'ab*, (7094), Şu'be, Ebû İshâk tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, Süfyân b. Uyeyne, Firyâbî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/319.

"Ben müşriklere karşı tek başıma ilerledim ve onlar da beni öldürdüler. Ben kendimi kendi elimle tehlikeye mi attım?" diye Berâ'ya sordu. O da,

'Tehlike, infaktadır. Allah, Peygamberi'ni göndermiştir" diye cevap verdi ve ardından {فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ} *"Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun."*[1050] âyetini okudu.[1051]

[٣١٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبِيعِيِّ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «هُوَ الرَّجُلُ يُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَقُولُ: لَا يَغْفِرُ اللَّهُ لَهُ.»

3169. Hasan b. Arafe'nin bize, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân es-Sevrî, İshâk es-Sebî'î tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1052] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam günah işler ve 'Allah beni bağışlamaz' diye söylerse kendini tehlikeye atmış olur."[1053] **[3/319]**

[٣١٧٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ، وَسَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ «يَا أَبَا عُمَارَةَ أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} أَهُوَ الرَّجُلُ يَتَقَدَّمُ فَيُقَاتِلُ حَتَّى يُقْتَلُ؟ قَالَ «لَا، وَلَكِنَّهُ الرَّجُلُ يَعْمَلُ بِالْمَعَاصِي، ثُمَّ يُلْقِي بِيَدِهِ وَلَا يَتُوبُ.»

3170. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre bir adam Berâ'ya,

"Ey Ebû Umâre! Allah'ın {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1054] âyeti hakkında ne düşünüyorsun? Bu âyet

---

1050 Nisâ 4/84.

1051 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/427 (18477); İbn Merdûye bu rivayeti Ebû Bekr b. Ayyâş tarikiyle; bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/332. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/185; Türkî, 3/319.

1052 Bakara 2/195.

1053 Suyûtî bu rivayeti, Vekî''ye dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/320.

1054 Bakara 2/195.

bir adamın savaşta öne geçip öldürülünceye kadar savaşması anlamında mıdır?" diye sordu. Berâ da,

"Hayır! Ancak bu âyette bir kimsenin günah işleyip tevbe etmeden kendini tehlikeye atması durumu söz konusudur" diye cevap verdi.[1055]

[٣١٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ، وَسَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ «الرَّجُلُ يَحْمِلُ عَلَى كَتِيبَةٍ وَحْدَهُ فَيُقَاتِلُ، أَهُوَ مِمَّنْ أَلْقَى بِيَدِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ؟ فَقَالَ: لَا، وَلَكِنَّ التَّهْلُكَةَ « أَنْ يُذْنِبَ الذَّنْبَ فَيُلْقِي بِيَدِهِ، فَيَقُولُ: لَا تُقْبَلُ لِي تَوْبَةٌ.»

3171. İbn Humeyd'in bize, Yahyâ b. Vâdıh, Hüseyin, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre bir adam Berâ'ya;

"Bir adam asker olarak tek başına düşmana doğru gitse ve savaşsa kendini kendi eliyle tehlikeye atmış olur mu?" diye sordu. Berâ da;

"Hayır! Ancak bu âyette bir kimsenin günah işleyip 'tevbem kabul olmayacak' demesiyle kendini tehlikeye atması durumu söz konusudur." diye cevap verdi.

[٣١٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنِ الْجَرَّاحِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: قُلْتُ لِلْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، يَا أَبَا عِمَارَةَ، الرَّجُلُ يَلْقَى أَلْفًا مِنَ الْعَدُوِّ فَيَحْمِلُ عَلَيْهِمْ وَإِنَّمَا هُوَ وَحْدَهُ، أَيَكُونُ مِمَّنْ قَالَ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} فَقَالَ «لَا، لِيُقَاتِلَ حَتَّى يَقْتُلَ، قَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ}.»

3172. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm, Cerrâh, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre bir adam Berâ'ya,

"Ey Ebû Umâre! Bir adam bin düşman ile karşılaşsa ve kendini onların üzerine atsa tek başına iken, Allah'ın{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

1055 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/332 (1748); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/275; Beyhakî, *Şu'ab*, (7093), İsrâîl'den birçok tarikle; İbn Ebî Hâtim'de de bu rivayet, İsrâil, babası, Ebû İshâk tarikiyle bulunmaktadır; Türkî, 3/320.

'kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'[1056] âyetine denk düşer mi?" diye sordu. Berâ da,

"Hayır! O kimse öldürülünceye kadar savaşsın. Nitekim Allah, Hz. Peygamber'e (sav) {فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ} *'Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun.'*[1057] buyurmuştur." diye cevap verdi.

[٣١٧٣] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: وَسَأَلْتُ عَبِيدَةَ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} الْآيَةَ. فَقَالَ عَبِيدَةُ «كَانَ الرَّجُلُ يُذْنِبُ الذَّنْبَ قَالَ: حَسِبْتُهُ قَالَ: الْعَظِيمَ فَيُلْقِي بِيَدِهِ فَيَسْتَهْلَكُ.» زَادَ يَعْقُوبُ فِي حَدِيثِهِ: فَنُهُوا عَنْ ذَلِكَ، فَقِيلَ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ.

3173. Mücâhid b. Musa'nın bize, Yezîd, Hişâm, Yakub, İbn Uleyye, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed şöyle demiştir: "Abîde'ye (es-Selmânî) {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1058] âyeti hakkında sordum. Abîde,

'Bir adam günah işlerse, kendini tehlikeye atar' ya da sanırım 'büyük günah işlerse kendini tehlikeye atar' diye cevap verdi." Yakub bu rivayete "Biz bundan yasaklandık" diye bir eklemede bulunmuş ve o kimseye {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1059] âyeti zikredilmiştir.[1060] **[3/320]**

[٣١٧٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيَّ، عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ «هُوَ الرَّجُلُ يُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَسْتَسْلِمُ وَيُلْقِي بِيَدِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ، وَيَقُولُ: لَا تَوْبَةَ لَهُ. يَعْنِي قَوْلَهُ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}.»

1056 Bakara 2/195.
1057 Nisâ 4/84.
1058 Bakara 2/195.
1059 Bakara 2/195.
1060 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/332 (1748); Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/321.

3174. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Abîde el-Selmânî'ye bu hususla alakalı sordum. O da,

'Bir kimse günah işler de bundan dolayı tevbe etmeyip boyun eğerse işte o vakit kendini tehlikeye atmış olur. {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.'*[1061] âyeti de buna işaret etmektedir' diye cevap verdi."

[٣١٧٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبِيدَةَ فِي قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «كَانَ الرَّجُلُ يُصِيبُ الذَّنْبَ فَيُلْقِي بِيَدِهِ.»

3175. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Eyyûb, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1062] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam günah işlerse kendini tehlikeye atmış olur."

[٣١٧٦] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، «{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ: الْقُنُوطُ.»

3176. İbn Vekî''nin bize, Vekî', İbn Avn, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın."*[1063] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet Allah'tan umut kesilmemesini anlatmaktadır."[1064]

[٣١٧٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، وَهِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، قَالَ «هُوَ الرَّجُلُ يُذْنِبُ الذَّنْبَ فَيَسْتَسْلِمُ، يَقُولُ: لَا تَوْبَةَ لِي، فَيُلْقِي بِيَدِهِ.»

1061 Bakara 2/195.
1062 Bakara 2/195.
1063 Bakara 2/195.
1064 Suyûtî bu rivayeti, Vekî''e dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/321.

3177. Müsennâ'nın bize, Amr b. Avn, Hüşeym, Yunus, Hişâm, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde es-Selmânî şöyle demiştir: "Bir kimse günah işler de boyun eğip 'benim tevbem kabul olmuyor' derse o zaman kendini kendi eliyle tehlikeye atmış olur."

[٣١٧٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَيُّوبُ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ، أَنَّهُ قَالَ «هِيَ فِي الرَّجُلِ يُصِيبُ الذَّنْبَ الْعَظِيمَ، فَيُلْقِي بِيَدِهِ وَيَرَى أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ.»

3178. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb, İbn Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre Abîde şöyle demiştir: "Bir kimse büyük günah işler ve kendisinin helak olacağını düşünürse o zaman kendini kendi eliyle tehlikeye atmış olur."[1065] **[3/321]**

4- Diğer müfessirlere göre ise bu âyetin anlamı bilakis şöyledir: "Allah yolunda infak ediniz ve O'nun yolunda cihadı terk etmeyiniz."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٧٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَسْلَمَ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: غَزَوْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ نُرِيدُ الْقُسْطَنْطِينِيَّةَ وَعَلَى أَهْلِ مِصْرَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ، وَعَلَى الْجَمَاعَةِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ. قَالَ: فَصَفَفْنَا صَفَّيْنِ، لَمْ أَرَ صَفَّيْنِ قَطُّ أَعْرَضَ وَلَا أَطْوَلَ مِنْهُمَا، وَالرُّومُ مُلْصَقُونَ ظُهُورَهُمْ بِحَائِطِ الْمَدِينَةِ، قَالَ: فَحَمَلَ رَجُلٌ مِنَّا عَلَى الْعَدُوِّ، فَقَالَ النَّاسُ: مَهْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، يُلْقِي بِيَدِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ قَالَ أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ، إِنَّمَا تَتَأَوَّلُونَ هَذِهِ الْآيَةَ هَكَذَا إِنْ حَمَلَ رَجُلٌ يُقَاتِلُ يَلْتَمِسُ الشَّهَادَةَ أَوْ يُبْلِي مِنْ نَفْسِهِ إِنَّمَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِينَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ. إِنَّا لَمَّا نَصَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ، وَأَظْهَرَ الْإِسْلَامَ، قُلْنَا: بَيْنَنَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ خَفِيًّا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّا قَدْ كُنَّا تَرَكْنَا أَهْلَنَا، وَأَمْوَالَنَا أَنْ نُقِيمَ فِيهَا وَنُصْلِحَهَا حَتَّى نَصَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ، هَلُمَّ نُقِيمُ فِي أَمْوَالِنَا، وَنُصْلِحُهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْخَبَرَ مِنَ السَّمَاءِ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ

1065 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/74; Türkî, 3/322.

اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} الْآيَةَ، فَالْإِلْقَاءُ بِالْأَيْدِي إِلَى التَّهْلُكَةِ: أَنْ نُقِيمَ فِي أَمْوَالِنَا وَنُصْلِحَهَا، وَنَدَعُ الْجِهَادَ. قَالَ أَبُو عِمْرَانَ: فَلَمْ يَزَلْ أَبُو أَيُّوبَ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى دُفِنَ بِالْقُسْطَنْطِينِيَّةِ.»

3179. Yunus'un bana, İbn Vehb, Hayve, Yezîd b. Habîb tarikiyle rivayet ettiğine göre Eslem b. İmrân şöyle demiştir: "Kostantiniyye'yi (İstanbul'u) fethetmek üzere savaşa çıktık. Komutan olarak Mısırlıların başında Ukbe b. Âmir, diğerlerinin başında ise Abdurrahman b. Hâlid b. Velîd vardı. Biz iki saf olmuştuk. Hayatımda böyle genişlik ve uzunlukta iki saf görmemiştim. Rumlar, şehrin duvarlarında onların arkalarında bulunuyordu. Bu esnada Müslümanlardan biri Rumların saflarına doğru hücum ederek aralarına girdi. Bunun üzerine Müslümanlar,

'Tüh! Allah'tan başka ilah yoktur! Kendini kendi eliyle tehlikeye attı' dediler. Bunun üzerine Ebû Eyyûb el-Ensârî,

'Siz bu âyeti bu şekilde mi yorumluyorsunuz? Yani bir adamın savaşmak için atılması, şehadeti istemesi ve kendi nefsini bağışlaması olarak mı değerlendiriyorsunuz? Oysa bu âyet, biz Ensarlı olanlar hakkında nâzil oldu. Allah İslâm dinini güçlü, yardımcılarını da kalabalık kılınca kendi aramızda, Hz. Peygamber'e (sav) duyurmadan 'Ailemizi ve mallarımızı bıraktık. Allah'ın Hz. Peygamber'e (sav) yardımı (zaferi) gelinceye kadar mallarımızın başında dursak, bakımını yapıp ıslah etsek! Hadi mallarımızın başında durup onları ıslah edelim' diye konuştuk. Bunun üzerine Allah gökten {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!'*[1066] haberini indirdi. Âyette geçen, elleriyle kendilerini tehlikeye atma ifadesi, bizim mallarımızın başında durup onu ıslah etmemiz ve savaşı bırakmamızı anlatmaktadır."

Ebû İmrân şöyle demiştir: "Ebû Eyyûb Allah yolunda savaşmaya devam etti. En sonunda Konstantiniyye'ye defnedildi."[1067] **[3/322]**

1066 Bakara 2/195.

1067 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/330, Yunus tarikiyle İbn Vehb, Hayve, İbn Lehî'a'dan naklederek; Ebû Dâvûd, *Sünen*, (2512); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/84; Beyhakî, *Sünen*, 9/99, İbn Vehb, Hayve'den birçok tarikle naklederek. Ebû Dâvûd'un rivayeti İbn Lehî'a'ya yakındır. Tayalisî, *Müsned*, (600); Tirmizî, *Sünen*, (2972); Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (11028, 11029); İbn Hibbân, *Sahîh*, (4711); İbn Abdilhakem, *Fütûhu Mısr*, 269, 270, Hayve'den birçok tarikle; Sa'lebî,

[٣١٨٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عِمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، قَالَا: ثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ، وَابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَا: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْلَمُ أَبُو عِمْرَانَ مَوْلَى تُجَيبَ، قَالَ: كُنَّا بِالْقُسْطَنْطِينِيَّةِ، وَعَلَى أَهْلِ مِصْرَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ الْجُهَنِيُّ، صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَلَى أَهْلِ الشَّامِ فَضَالَةُ بْنُ عُبَيْدٍ، صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَخَرَجَ مِنَ الْمَدِينَةِ صَفٌّ عَظِيمٌ مِنَ الرُّومِ، قَالَ: وَصَفَفْنَا صَفًّا عَظِيمًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَحَمَلَ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى صَفِّ الرُّومِ حَتَّى دَخَلَ فِيهِمْ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا مُقْبِلًا، فَصَاحَ النَّاسُ، وَقَالُوا: سُبْحَانَ اللَّهِ، أَلْقَى بِيَدِهِ إِلَى التَّهْلُكَةِ فَقَامَ أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ، صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَتَأَوَّلُونَ هَذِهِ الْآيَةَ عَلَى هَذَا التَّأْوِيلِ، وَإِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِينَا مَعَاشِرَ الْأَنْصَارِ: إِنَّا لَمَّا أَعَزَّ اللَّهُ دِينَهُ، وَكَثَّرَ نَاصِرِيهِ، قُلْنَا: فِيمَا بَيْنَنَا بَعْضُنَا لِبَعْضٍ سِرًّا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ أَمْوَالَنَا قَدْ ضَاعَتْ، فَلَوْ أَنَّا أَقَمْنَا فِيهَا فَأَصْلَحْنَا مَا ضَاعَ مِنْهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ يَرُدُّ عَلَيْنَا مَا هَمَمْنَا بِهِ، فَقَالَ: {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} بِالْإِقَامَةِ الَّتِي أَرَدْنَا أَنْ نُقِيمَ فِي الْأَمْوَالِ وَنُصْلِحَهَا، فَأَمَرَنَا بِالْغَزْوِ، فَمَا زَالَ أَبُو أَيُّوبَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَتَّى قَبَضَهُ اللَّهُ.»

3180. Muhammed b. Umâre el-Esedî ve Abdullah b. Ebî Ziyâd'ın bana, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd, Hayve ve İbn Lehî'a, Yezîd b. Ebî Habîb tarikiyle rivayet ettiğine göre Tüceyb'in mevlâsı Eslem Ebû İmrân şöyle demiştir: "Kostantiniyye'de (İstanbul'da) idik. Komutan olarak Mısırlıların başında Hz. Peygamber'in (sav) sahabîsi Ukbe b. Âmir, Şamlıların başında ise Hz. Peygamber'in (sav) sahabîsi Fedâle b. Ubeyd vardı. Karşımıza Rumlardan büyük bir ordu çıkınca karşılarında saf aldık. Bu esnada Müslümanlardan biri Rumların saflarına doğru hücum ederek aralarına girdi ve daha sonra bize doğru çıkmaya başladı. Bunun üzerine Müslümanlar,

---

Tefsîr'inde Leys, Yezîd tarikiyle. Zeylaî, *Tahrîcu'l-Keşşâf*, 1/120. Zeylaî, bu rivayeti Ahmed, İshâk b. Râhûye'ye nispetle; Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd, Ebû Ya'lâ, İbnü'l-Münzir ve İbn Merdûye'ye dayandırmaktadır; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/207; Türkî, 3/322-323.

'Sübhanallah! Kendini tehlikeye atıyor!' diye bağırmaya başladılar. Bunu duyan ashabdan Ebû Eyyûb el-Ensârî kalkıp,

'İnsanlar! Siz bu âyeti bu şekilde mi yorumluyorsunuz? Oysa bu âyet, biz Ensarlı olanlar hakkında nâzil oldu. Allah İslâm dinini güçlü, yardımcılarını da kalabalık kılınca kendi aramızda Hz. Peygamber'e (sav) duyurmadan 'Mallarımız bakımsızlıktan ziyân oldu. Artık mallarımızın başında dursak, bakımını yapıp ıslah etsek!' diye konuşmaya başladık. Bunun üzerine Allah bizim arzu ettiğimiz hususu kendi aleyhimize Kitabı'nda döndürerek {وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *'Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!'*[1068] buyurdu. Bu âyet bizim mallarımızın başında durmamız ve onun bakımını yapmamızla alakalı olarak nâzil olmuştur. Allah bize gazaya çıkmamızı emretti' diye söyledi. Ebû Eyyûb, Allah yolunda, Allah onun canını alıncaya kadar savaşmaya devam etti."[1069] **[3/323]**

Bana göre bu âyet hakkındaki görüşlerden doğru olanı şudur: "Allah Teâlâ, O'nun yolunda infak edilmesini emretmiştir.

{وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

"Allah yolunda sarf edin!"[1070] âyeti buna işaret etmektedir. {فِي سَبِيلِ اللَّهِ} *"Allah'ın yolu"*[1071] demek, kullarına din olarak koyduğu ve onu açıkladığı "tariki" mânasındadır.

{وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ}

"Allah yolunda sarf edin!"[1072] âyetinin mânası şöyledir: "Beni inkâr edene karşı, size savaşan açan kimselerle cihad etmenizi farz kıldığım dinimin güçlü olması için infak ediniz!" Allah burada Müslümanlara ellerini tehlikeye atmalarını yasaklayarak,

---

1068 Bakara 2/195.
1069 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (4060), Abdullah b. Yezîd el-Mukri' tarikiyle Hayve ve İbn Lehî'a'dan nakletmiştir; Türkî, 3/323.
1070 Bakara 2/195.
1071 Bakara 2/195.
1072 Bakara 2/195.

{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

"kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!"[1073] buyurmaktadır. Bu bir benzetmedir. Araplar, bir durum karşısında âciz kalan kimseler için أَعْطَى فُلَانٌ بِيَدَيْهِ "Falanca kendi eliyle kendini (tehlikeye) attı" şeklinde kullanırlar. Aynı husus kendi canını koruma altına almak isteyen kimse için de أَعْطَى بِيَدَيْهِ ifadesi kullanılır.

{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

"Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!"[1074] kavlinin anlamı şöyledir: "Helak olmaya kendinizi teslim etmeyiniz! Böyle yaparsanız zor duruma kendinizi atar ve helak olursunuz. Kendisine farz olması bakımından Allah yolunda infak etmeyi terk eden birisi, Allah'ın, malı için farz kıldığı ibadeti terk etmesinden dolayı helak olmaya mahkum olmuştur. Öyle ki Allah Teâlâ, sekiz tane farz kıldığı sadakaların paylarından birini O'nun yolunda harcanmasına hasretmiştir. İşte;

{إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}

'Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere'[1075] kısmıyla başlayan;

{وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ}

'Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur.'[1076] ifadesiyle devam eden âyet, sözü edilen kısımda malın infak edilmesini emretmektedir. Kim Allah yolunda gerekli olduğu halde gerekli olan miktarı Allah yolunda harcamaz ise kendini helak etmeye mahkum olup kendi eliyle kendisini tehlikeye atmış olur. Aynı şekilde geçmiş günahlarından dolayı Allah'ın rahmetinden ümit kesen kimse de kendi eliyle kendisini tehlikeye atmış olur. Çünkü Allah bunu yasaklamıştır ve bu hususta,

---

1073 Bakara 2/195.
1074 Bakara 2/195.
1075 Tevbe 9/60.
1076 Tevbe 9/60.

{وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ}

'Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!'[1077] buyurmaktadır. Aynı şekilde Müslümanların ihtiyacı olduğu zaman diliminde üzerine farz kılındığı bir durumda müşriklerle gaza ve cihad etmeyi terk eden kimse de farz olan bir emri ziyan etmiş ve kendi eliyle kendisini tehlikeye atmıştır." **[3/324]**

İşte;

{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

"Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!"[1078] kavli için zikri geçen bu anlamların hepsi ihtimal dâhilindedir. Çünkü Allah, bu âyette herhangi bir hususu tahsis edip diğerini bırakmamıştır. Bu bağlamda bu âyetle alakalı doğru olan görüş şudur: "Allah Teâlâ, helakımıza sebebiyet verecek ve bizi helaka -yani azaba- mahkum edecek hususlarda kendimizi ellerimizle tehlikeye atmamızı yasaklamıştır. Böyle bir durum, Allah'ın bize farz kıldığı hususları terk etmemiz sebebiyle gerçekleşmektedir. Bizden herhangi bir kimse için, Allah'ın istemediği bir şeyin içerisine girmemiz caiz değildir. Eğer böyle olursa, içine girdiğimiz hususun dolayı biz O'nun azabına müstahak oluruz."

Şu kadar var ki, durum böyle olduğuna göre bu âyetin tefsiriyle alakalı galip olan görüş şöyle ortaya çıkmaktadır: "Ey müminler! Allah yolunda infak edin ve bu yolda infak etmeyi asla terk etmeyiniz! Eğer böyle yaparsanız, bunu terk etmeniz sebebiyle azabıma müstahak olarak helak olursunuz."

Nitekim bu hususta şöyle bir rivayet vardır:

[٣١٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} قَالَ «التَّهْلُكَةُ: عَذَابُ اللَّهِ.»

1077 Yusuf 12/87.
1078 Bakara 2/195.

3181. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} *"Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!"*[1079] âyetinde geçen "tehlike" ifadesinin "Allah'ın azabı" olduğunu söylemiştir.[1080]

İşte bu âyet, Allah'tan müminlere bir bildiridir. Bu da onlara infak emrini beyân ettikten sonra gelmiştir. Kim Allah yolunda kendisine farz kılınan infak etmeyi terk ederse âhirette O'nun azabına maruz kalacaktır.

b. "{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ} 'Kendinizi kendi elinizle atmayın!'[1081] kısmında 'be' harf-i cerri gelmesinin nedeni nedir?

Bir kimse;

"{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ}

'Kendinizi kendi elinizle atmayın!'[1082] kısmında 'be' harf-i cerri gelmesinin nedeni nedir? Sen de biliyorsun ki Arap kelâmında أَلْقَيْتُ إِلَى فُلَانٍ دِرْهَمًا 'Ben falancaya dirhem verdim' şeklinde 'be' harf-i cerri olmadan bir kullanım maruftur. أَلْقَيْتُ إِلَى فُلَانٍ بِدِرْهَمٍ şeklinde harf-i cerli bir kullanım yoktur." derse ona şöyle cevap verilir:

1- Bu âyette bahsedilen ifadede harf-i cerrin kullanılması ziyade olarak gelmiştir. Örneğin جَذَبْتُ الثَّوْبَ ile جَذَبْتُ بِالثَّوْبِ "elbiseyi çektim" ifadeleri aynı anlama gelmektedir. Yine تَعَلَّقْتُ بِهِ ve تَعَلَّقْتُهُ "onu bağladım" cümleleri de aynı mânadadır.

{تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ}

"O ağaç yağ verir."[1083] âyetindeki bu ifade ile تَنْبُتُ الدُّهْنَ ifadesi aynı anlama sahiptir. **[3/325]**

1079 Bakara 2/195.
1080 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/332 (1749). Bu rivayeti Ebû Sâlih tarikiyle nakletmiştir. Suyûtî bu rivayeti, İbnü'l-Münzir'e dayandırmaktadır; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/325.
1081 Bakara 2/195.
1082 Bakara 2/195.
1083 Mü'minûn 23/20.

2- Diğer müfessirlere göre de;

{وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ}

"Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın!"[1084] âyetinde geçen "be" harfi kelimenin aslındandır. Çünkü her vaki olan fiil, kendisinden kinaye ile zikredilmektedir ve bu da gereklidir. Örneğin kendisiyle konuştuğun bir adam hakkında yaptığın eylemi kinayeli olarak zikretmek istediğin zaman فَعَلْتُ بِهِ cümlesini söylersin. Ayrıca bu görüşü benimseyenler, "be" harf-i cerri asıl olduğu zaman, bu harfin her fiilin içine dâhil edilmesi ve çıkarılmasının mümkün olduğunu, kelimenin akışına göre bir yol izlediğini dile getirmişlerdir.

التَّهْلُكَةُkelimesi ise, "helak olma" fiilinden, التَّفْعُلَةُ kalıbında gelmiştir.

2. {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} "İşlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} *"İşlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever."* sözünün tefsiri:

a. {وَأَحْسِنُوا} "İşlerinizi iyi yapın!"

Allah Teâlâ {وَأَحْسِنُوا} *"İşlerinizi iyi yapın!"*[1085] kavliyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Sizin üzerinize zorunlu olarak kıldığım farzlarımı, bana isyan edilmesi noktasında size kaçınmanızı emrettiğim hususları en iyi bir şekilde yapınız! Benim yolumda infak ettiğiniz gibi içinizde güçlü olan kimse zayıf ve kötü bir durumda olanlara da infak etsin! Ben bu hususta iyi işler yapanı muhakkak severim."

Bu anlam ile alakalı şöyle bir rivayet vardır:

[٣١٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الصَّحَابَةِ، فِي قَوْلِهِ «{وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} قَالَ: أَدَاءُ الْفَرَائِضِ.»

1084 Bakara 2/195.
1085 Bakara 2/195.

3182. Müsennâ'nın bana, İshâk, Zeyd b. el-Hübâb, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre bir sahabî {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} *"İşlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever."*[1086] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada; farzların edâ edilmesi kastedilmektedir."[1087] **[3/326]**

1- Bazı müfessirlere göre bu âyette "Allah'a karşı hüsn-ü zanda bulunun!" kastedilmektedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ: {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} قَالَ «أَحْسِنُوا الظَّنَّ بِاللَّهِ يَبَرَّكُمْ.»

3183. Müsennâ'nın bana, İshâk, Hafs b. Ömer, Hakem b. Ebân tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} *"İşlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever."*[1088] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada Allah 'Allah'a karşı hüsn-ü zanda bulunun ki o da size merhamet etsin' buyurmaktadır."[1089]

2- Bazı müfessirlere göre bu âyette Allah "İhtiyaç sahibi olan kimselere güzel bir şekilde yardım ediniz!" buyurmaktadır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٨٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} عُودُوا عَلَى مَنْ لَيْسَ فِي يَدِهِ شَيْءٌ.»

3184. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} *"İşlerinizi iyi yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever"*[1090] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada Allah 'Elinde herhangi bir şey bulunmayan kimselere yardım ediniz!' buyurmaktadır."

1086 Bakara 2/195.
1087 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/326.
1088 Bakara 2/195.
1089 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/332 (1752), Hafs b. Ömer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/327.
1090 Bakara 2/195.

[٣١٨٤] حَدَّثَنَا يُونُسُ، أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ الله ابن عَيَّاشٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ،: وَقَالَ لِمَنْ بِيَدِهِ فَضْلٌ: {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ}.

3184. Yunus'un bize, İbn Vehb, Abdullah b. Ayyâş tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: "Allah, elinde fazla bir şey olan kimselere de {وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ} *'İyilik yapın! Şüphesiz Allah iyilik yapanları sever.'*[1091] buyurmaktadır."[1092]

[BAKARA SÛRESİ 196. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin." (Bakara 2/196)

1091 Bakara 2/195.

1092 Bu rivayet Şâkir nüshasında yer almadığı için önceki rivayetle aynı numara verilmiştir.

1. {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} "Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın"* sözünün tefsiri:

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirlere göre bu âyette Allah "Haccı, menâsiki ve sünnetleriyle tamamlayın! Umreyi de bütün hüküm ve sünnetleriyle Kâbe'yi tavaf ederek tamamlayın" buyurmaktadır. **[3/327]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٨٥] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ. ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ: هُوَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ: (وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) . قَالَ «لَا تَجَاوَزُوا بِالْعُمْرَةِ الْبَيْتَ» قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: كَذَلِكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ.

3185. Ubeyd b. İsmâil el-Habbârî'nin bana Abdullah b. Numeyr, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1093] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyeti İbn Mes'ûd (وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) 'Haccı ve Kâbe'ye kadar umrenizi tamamlayın.' şeklinde kıraat etmiş ve 'Umre'yi Kâbe'yi tavaf etmeden bitirmeyiniz!' demiştir." İbrahim devamında şöyle demiştir: "Bunu Saîd b. Cübeyr'e söyledim, o da,

'İbn Abbas da böyle söylemiştir' dedi."[1094]

[٣١٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَرَأَ: «وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ.»

1093 Bakara 2/196.

1094 Ebû Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'ân*, s. 163, 164; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-287); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 133, 134, 249, 280 (4. cildin ilk kısmı); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/250, 251; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/334, 335, 341 (1759, 1766, 1776, 1787, 1794), A'meş tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir, İbnü'l-Enbârî'ye nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/328.

3186. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim söz konusu âyeti (وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) "Haccı ve Kâbe'ye kadar umrenizi tamamlayın." şeklinde kıraat etmiştir.[1095]

[٣١٨٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّهُ قَرَأَ «وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ.»

3187. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Süfyân, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame (وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) "Haccı ve Kâbe'ye kadar umrenizi tamamlayın." şeklinde kıraat etmiştir.

[٣١٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} يَقُولُ «مَنْ أَحْرَمَ بِحَجٍّ، أَوْ بِعُمْرَةٍ فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يُحِلَّ حَتَّى يُتِمَّهَا تَمَامَ الْحَجِّ يَوْمَ النَّحْرِ إِذَا رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، وَزَارَ الْبَيْتَ فَقَدْ حَلَّ مِنْ إِحْرَامِهِ كُلِّهِ، وَتَمَامُ الْعُمْرَةِ إِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، فَقَدْ حَلَّ.»

3188. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1096] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hac veya umre için ihrama giren kişi bunların gereklerini tamamlamadan ihramdan çıkamaz. Hac farîzası, Kurban günü Akabe cemresini atıp ziyaret tavafı da yapıldıktan sonra tamamlanır ve kişi ihramdan çıkar. Umre ise, Kâbe tavaf edilip Safa ile Merve arasında sa'y yapıldıktan sonra tamamlanır ve kişi ihramdan çıkar."[1097] **[3/328]**

[٣١٨٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ: مَا أُمِرُوا فِيهِمَا.»

1095 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, 55, Abdurrahman tarikiyle; sayfa 56'da ise Kabîsa, Süfyân tarikiyle. Bu kıraat şâzdır; Türkî, 3/328.

1096 Bakara 2/196.

1097 Suyûtî bu rivayeti, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/334; Türkî, 3/328.

3189. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa tariki ile Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikinin hepsi İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1098] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hac ile umrenin tamamlanması, Allah'ın bu konuda emrettiklerini tamamıyla yerine getirmekle olur."[1099]

[٣١٩٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ قَيْسٍ، «قَالَ: «الْحَجَّ» : مَنَاسِكُ الْحَجِّ، و «الْعُمْرَةَ» : لَا يُجَاوِزُ بِهَا الْبَيْتَ.»

3190. Ammâr b. Hasan'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1100] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İbrahim, Alkame b. Kays'tan rivayet ederek onun 'Âyette geçen hac ifadesi, haccın menâsikidir. Umre ise, Kâbe'ye ulaşılmadan tamamlanmayan bir ibadettir' dediğini söylemiştir."

[٣١٩١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ «تُقْضَى مَنَاسِكُ الْحَجِّ عَرَفَةُ، وَالْمُزْدَلِفَةُ، وَمَوَاطِنُهَا، وَالْعُمْرَةُ لِلْبَيْتِ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ يُحِلُّ.»

3191. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1101] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette haccın menâsikinin yerine getirilmesinden bahsedilmektedir. Buna göre hac, Arafat'ta vakfe, Müzdelife ile onun bölgelerine gitmek ve orada yapılması gerekenleri yerine getirmektir. Umre ise, Kâbe'yle ilgilidir. Burada ise Kâbe tavaf edilir, Safa ve Merve arasında gidip gelinir ve sonra ihramdan çıkılır."

1098 Bakara 2/196.

1099 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 224; Süfyân, *Tefsîr*, s. 60; Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/329.

1100 Bakara 2/196.

1101 Bakara 2/196.

2- Diğer müfessirlere göre âyette ifade edilen husus, kişinin hac ve umreden her biri için ailesinin bulunduğu evinden başlamak üzere ayrı ayrı ihrama girmesidir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} «أَنْ تُحْرِمَ مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.»[1102]

3193. İbn Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Amr b. Mürre, Abdullah b. Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1103] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kişi sözü edilen ibadetleri yapmak için ailesinin bulunduğu evinden başlamak üzere ihrama girmesi gerekir."[1104]

[٣١٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ: أَنْ تُحْرِمَ مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.»

3194. İbn Humeyd'in bize, Harun b. el-Muğîre, Anbese, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Seleme şöyle demiştir: "Bir adam Hz. Ali'nin yanına geldi ve,

'{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *'Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.'*[1105] âyeti hakkında ne düşünüyorsun?' diye sordu. Hz. Ali de,

---

1102 Şâkir nüshasında 3192 rakamı atlanmıştır. Şâkir, 4/8.

1103 Bakara 2/196.

1104 Begavî, *el-Ca'diyyât*, (64); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/333 (1755); Nehhâs, *Nâsih*, 126, 127; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/276; Beyhakî, *Sünen*, 5/30; Şu'be tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, Vekî', Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Seleme'ye -ki bu şahıs hıfzı değişen sadûk bir râvidir- nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/329.

1105 Bakara 2/196.

'Bu âyette senin sözü edilen ibadetleri yapman için, ailenin bulunduğu evinden başlamak üzere ihrama girmen gerektiği ifade edilmektedir' demiştir." **[3/329]**

[٣١٩٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ «مِنْ تَمَامِ الْعُمْرَةِ أَنْ تُحْرِمَ مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.»

3195. Ebû Küreyb'in bize, Vekî', Süfyân, Muhammed b. Sûka tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Umre'nin tamamlanmasının yollarından biri de senin, ailenin bulunduğu evinden başlamak üzere ihrama girmendir."[1106]

[٣١٩٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ «تَمَامُهُمَا: إِفْرَادُهُمَا مُؤْتَنَفَتَيْنِ مِنْ أَهْلِكَ.»

3196. Ebû Küreyb'in bize, Vekî', Sevr b. Yezîd, Süleyman b. Musa tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus şöyle demiştir: "Kişinin hac ve umreden her biri için ailesinin bulunduğu evinden başlamak üzere ayrı ayrı ihrama girmesi ve bu ibadetleri tamamlaması gerekir."

[٣١٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ طَاوُسٍ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ «تُفْرِدُهُمَا مُؤَقَّتَيْنِ مِنْ أَهْلِكَ، فَذَلِكَ تَمَامُهُمَا.»

3197. Müsennâ'nın bana, Süfyân, Sevr, Süleyman b. Musa tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1107] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kişinin hac ve umreden her biri için ailesinin bulunduğu evinden başlamak üzere ayrı ayrı ihrama girmesi gerekir. Bu da o ibadetleri tamamlaması mânasına gelmektedir."[1108]

3- Bazı müfessirlere göre ise umrenin tamamlanması, umrenin müstakil olarak hac ayları dışında yapılmasıdır. Haccın tamamlanması ise bütün

1106 Süfyân, *Tefsîr*, s. 60; Türkî, 3/330.
1107 Bakara 2/196.
1108 Süfyân, *Tefsîr*, s. 60; Türkî, 3/330.

menâsikiyle yerine getirilmesi ve hacc-ı kıran veya temettudan doğan kurban kesmenin o ibadeti yerine kimseye gerekli olmamasıdır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣١٩٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ «وَتَمَامُ الْعُمْرَةِ مَا كَانَ فِي غَيْرِ أَشْهُرِ الْحَجِّ. وَمَا كَانَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ أَقَامَ حَتَّى يَحُجَّ فَهِيَ مُتْعَةٍ عَلَيْهِ فِيهَا الْهَدْيِ إِنْ وُجِدَ، وَإِلَّا صَامَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعَ.»

3198. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1109] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Umrenin tamamlanması, umrenin müstakil olarak hac ayları dışında yapılmasıdır. Şayet umre, hac ayları içerisinde yapılırsa ve hac vazifeleri de yerine getirilirse buna hacc-ı temettu denilir. Burada eğer imkânı varsa, kurban kesmesi gerekir. Eğer böyle bir imkânı yoksa hac vazifesinde üç gün oruç tutması lazım gelir. Döndüğü zaman ise oruç tutacağı gün sayısı yedi olur."[1110] **[3/330]**

[٣١٩٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ «مَا كَانَ فِي غَيْرِ أَشْهُرِ الْحَجِّ فَهِيَ عُمْرَةٌ تَامَّةٌ، وَمَا كَانَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ فَهِيَ مُتْعَةٌ وَعَلَيْهِ الْهَدْيِ.»

3199. İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1111] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Umre, hac ayları dışında yapılırsa o zaman umre tam olur. Umre, hac ayları içerisinde yapılırsa, o zaman hacc-ı temettu olur ve kurban kesilmesi gerekir."

1109 Bakara 2/196.
1110 Begavî, *Tefsîr*, 1/217, Katâde'den naklederek; Türkî, 3/331.
1111 Bakara 2/196.

[٣٢٠٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ «إِنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ لَيْسَتْ بِتَامَّةٍ. قَالَ: فَقِيلَ لَهُ: الْعُمْرَةُ فِي الْمُحْرِمِ؟ قَالَ: كَانُوا يَرَوْنَهَا تَامَّةً.»

3200. Yakub'un bana, Hüşeym, İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Kâsım b. Muhammed şöyle demiştir: "'Hac aylarında yapılan umre, tam bir umre değildir.' Kâsım'a,

'Muharrem ayındaki umre ne anlama gelir?' diye sorulduğu zaman o da,

'Sahabîler bunu tam umre olarak görüyorlardı.' diye cevap vermiştir."[1112]

4- Diğer müfessirlere göre ise hac ve umrenin tamamlanması demek, kişinin ailesinden sırf bunları yapmak üzere ayrılıp yola çıkması olup başka bir niyet içerisinde olmamasıdır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٠١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ «هُوَ يَعْنِي تَمَامَهُمَا أَنْ تَخْرُجَ مِنْ أَهْلِكَ لَا تُرِيدُ إِلَّا الْحَجَّ، وَالْعُمْرَةَ، وَتُهِلُّ مِنَ الْمِيقَاتِ لَيْسَ أَنْ تَخْرُجَ لِتِجَارَةٍ، وَلَا لِحَاجَةٍ، حَتَّى إِذَا كُنْتَ قَرِيبًا مِنْ مَكَّةَ قُلْتَ: لَوْ حَجَجْتُ، أَوِ اعْتَمَرْتُ. وَذَلِكَ يُجْزِئُ، وَلَكِنَّ التَّمَامَ أَنْ تَخْرُجَ لَهُ لَا تَخْرُجُ لِغَيْرِهِ.»

3201. Kâsım'ın bize, Hüseyin, bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre Süfyân şöyle demiştir: "Bu âyette kastedilen o iki ibadetinin tamamlanması hususu şudur ki, kişinin ailesinden sırf bunları yapmak üzere ayrılıp yola çıkması, mikat mahallerini tehlîl etmesidir. Bizim bir ticaret veya başka bir ihtiyaç için yola çıkmamızla, bu iki ibadet tamamlanmaz. Örneğin sen Mekke'ye yakın olsan ve 'Keşke hac veya umre yapsam' desen de bu durum değişmez. Evet böyle yaparsan, Allah sana karşılığını verir. Bununla birlikte evden o ibadetlerden birini yerine getirmek üzere çıkıp başka bir niyet olmazsa, o zaman hac ve umrenin tamamlanması mümkün olur."[1113]

1112 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/46; İbn Avn tarikiyle sonunu ihtisar ederek; Türkî, 3/331.

1113 Nehhâs, *Nâsih*, 127; Begavî, *Tefsîr*, 1/217, muhtasar olarak; Türkî, 3/331.

5- Diğer müfessirlere göre ise bu âyetin mânası "Hac ve umre için girdiğiniz zaman Allah için hac ve umreyi tamamlayınız" şeklindedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٠٢] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «لَيْسَتِ الْعُمْرَةُ وَاجِبَةً عَلَى أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ. قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: قَوْلُ اللهِ تَعَالَى: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ: لَيْسَ مِنَ الْخَلْقِ أَحَدٌ يَنْبَغِي لَهُ إِذَا دَخَلَ فِي أَمْرٍ إِلَّا أَنْ يُتِمَّهُ، فَإِذَا دَخَلَ فِيهَا لَمْ يَنْبَغِ لَهُ أَنْ يُهِلَّ يَوْمًا أَوْ يَوْمَيْنِ ثُمَّ يَرْجِعَ، كَمَا لَوْ صَامَ يَوْمًا لَمْ يَنْبَغِ لَهُ أَنْ يُفْطِرَ فِي نِصْفِ النَّهَارِ.»

3202. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Umre, herhangi bir kimseye farz değildir." Râvi İbn Vehb dedi ki: "Ben, İbn Zeyd'e, {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *'Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.'*[1114] âyetini sordum. O da dedi ki:

'İnsanlardan herhangi birine bu ibadetler gerekli değildir. Ancak bir kimse bu ibadetlerden birini yerine getirmek isterse onu tam olarak yapması gerekir. Şayet oraya girerse bir ya da iki gün tehlîl getirip sonra dönmesi gerekmez. Bu durum bir kimsenin oruç tutup iftarını gündüzün ortasında açmamasına benzemektedir.'" **[3/331]**

Şa'bî ise âyette geçen "umre" kelimesini merfû olarak i'râb ederek okumaktadır:

[٣٢٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ، أَنَّ الشَّعْبِيَّ، وَأَبَا بُرْدَةَ، تَذَاكَرَا الْعُمْرَةَ، قَالَ: فَقَالَ الشَّعْبِيُّ «تَطَوُّعٌ (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ)» وَقَالَ أَبُو بُرْدَةَ: هِيَ وَاجِبَةٌ {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}.

3203. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Yahyâ b. Saîd, Şu'be, Saîd b. Ebî Bürde tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî ile Ebû Bürde, umre meselesi hakkında müzakerede bulunuyorlardı. Şa'bî, umrenin nafile bir ibadet olduğunu söyleyip ilgili âyeti (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ) şeklinde okumuştur. Ebû

1114 Bakara 2/196.

Bürde ise umrenin farz olduğunu söylemiş ve {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1115] şeklinde âyeti okumuştur.[1116]

[٣٢٠٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، «أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}.»

3204. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İbn Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî sözü edilen âyeti (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) şeklinde okumuştur.[1117]

Her ne kadar Şa'bî'den aktarılan bu görüş onun meşhur görüşü ise de Şa'bî'den bu görüşünün tam aksi bir görüş de nakledilmiştir.

[٣٢٠٥] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ «الْعُمْرَةُ وَاجِبَةٌ.»

3205. Müsennâ'nın bana, Haccâc b. Minhâl, Ebû Avâne, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, umrenin farz olduğunu söylemiştir.[1118]

Umrenin farz olduğunu söyleyen kimsenin kıraatine göre âyette geçen "umre" kelimesi mansûb olarak i'râb edilmiş ve "Hac ve umre farîzasını yerine getirin" anlamı vermiştir. **[3/332]**

Nitekim bu hususta şöyle bir rivayet vardır:

[٣٢٠٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ مَسْرُوقًا، يَقُولُ: «أُمِرْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ بِأَرْبَعٍ: بِإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَالْعُمْرَةِ؛ قَالَ: ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ}، (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ إِلَى الْبَيْتِ).»

1115 Bakara 2/196.

1116 İbn Abdilber, *Temhîd*, 2/17, Şu'be tarikiyle; Türkî, 3/332.

1117 Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/68; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-288); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 220, (4. cildin ilk kısmı); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/335 (1765); Beyhakî, *Sünen*, 4/349, İbn Avn tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/209; Türkî, 3/332.

1118 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/14, Muğîre tarikiyle; Türkî, 3/332.

3206. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Mesrûk şöyle demiştir: "'Allah'ın Kitabı'nda size dört husus emredilmiştir. Bunlar namaz, zekât, hac ve umredir.'

Daha sonra Mesrûk {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ} *'İnsana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir.'*[1119] âyetini okumuştur. Bunun yanında söz konusu âyeti ise (وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) şeklinde okumuştur."[1120]

[٣٢٠٧] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ لَيْثًا يَرْوِي عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ «أُمِرْنَا بِإِقَامَةِ أَرْبَعَةٍ: الصَّلَاةُ، وَالزَّكَاةُ، وَالْعُمْرَةُ، وَالْحَجُّ، فَنَزَلَتِ الْعُمْرَةُ مِنَ الْحَجِّ مَنْزِلَةَ الزَّكَاةِ مِنَ الصَّلَاةِ.»

3207. Ebu's-Sâib'in bana, İbn İdrîs, Leys, Hasan tarikiyle rivayet edildiğine göre Mesrûk şöyle demiştir: "Bize, şu dört hususun yapılması emredilmiştir. Bunlar, namaz, zekât, hac ve umredir. Öyle ki hac ve umrenin bir arada indirilmesi, namaz ile zekâtın birlikte zikredilmesine denk düşmektedir."[1121]

[٣٢٠٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ، وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، وَسُئِلَا «أَوَاجِبَةٌ الْعُمْرَةُ عَلَى النَّاسِ؟ فَكِلَاهُمَا قَالَ» مَا نَعْلَمُهَا إِلَّا وَاجِبَةً، كَمَا قَالَ اللَّهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}.

3208. İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Bekr, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Hüseyin ve Saîd b. Cübeyr'e,

"Umre, Müslümanlar için farz mıdır?" diye soruldu. Onlar da,

1119 Âl-i İmrân, 3/97.

1120 Abdürrezzâk bu rivayeti Sevrî, Ebû İshâk tarikiyle. Bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/3; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/15; İbn Abdilber, aynı şekilde bu rivayeti İsrâil, Ebu'l-Ahvas, Ebû İshâk tarikiyle nakletmiştir. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 220, (4. cildin ilk kısmı), Ebu'l-Ahvas, Ebû İshâk tarikiyle muhtasar olarak; Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/209; Türkî, 3/333.

1121 İbn Abdilber, bu rivayeti Ebû İshâk, Mesrûk tarikiyle nakletmiştir. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/15; Türkî, 3/333.

"Biz umrenin muhakkak farz olduğunu biliyoruz. Zira Allah {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *'Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın.'*[1122] buyurmaktadır." diye cevap vermişlerdir.[1123]

[٣٢٠٩] حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، عَنِ الْعُمْرَةِ، فَرِيضَةٌ هِيَ أَمْ تَطَوُّعٌ؟ قَالَ «فَرِيضَةٌ. قَالَ: فَإِنَّ الشَّعْبِيَّ يَقُولُ: هِيَ تَطَوُّعٌ. قَالَ: كَذَبَ الشَّعْبِيُّ وَقَرَأَ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}.»

3209. Sevvâr b. Abdillah'ın bize, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdülmelik b. Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre bir adam, Saîd b. Cübeyr'e umrenin farz mı yoksa nafile bir ibadet olup olmadığını sordu. O da umrenin farz olduğunu söylemiştir. Abdülmelik bu rivayetle alakalı şöyle demiştir: "Şa'bî umrenin nafile bir ibadet olduğu görüşündedir. Ancak Şa'bî bu hususta yanılmıştır."[1124]

Daha sonra Abdülmelik {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1125] âyetini okumuştur. **[3/333]**

[٣٢١٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَمَّنْ، سَمِعَ عَطَاءً، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} قَالَ «هُمَا وَاجِبَانِ: الْحَجُّ، وَالْعُمْرَةُ.»

3210. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1126] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu ikisi de farzdır. Bunlar hac ve umredir."[1127]

1122 Bakara 2/196.

1123 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 221, (4. cildin ilk kısmı), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 3/333.

1124 Abdürrezzâk, *el-Emâlî*, (129). Bu rivayeti Sevrî, yukarıdaki tarikle; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/18, Abdulmelik b. Ebî Süleymân tarikiyle; Türkî, 3/333.

1125 Bakara 2/196.

1126 Bakara 2/196.

1127 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/74; Türkî, 3/334.

{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."[1128] âyeti hakkında zikri geçen izahlardan anlaşıldığına göre bu iki ibadet de farzdır. Allah, nasıl namazın kılınmasını emretmiş ise hac ve umre ibadetinin yapılmasını da aynı şekilde emretmiştir. Bu iki ibadet de farzdır. Umre ibadetini, hac ibadetinin farziyeti gibi farz kılmıştır. Bu hususta sahabe, tâbiûn ve onlardan sonra gelen birçok kimsenin görüşleri bulunmaktadır. Burada onların görüşlerini ve onlardan gelen rivayetleri, eserimizin hacmini genişletmesi ihtimalinden dolayı yer vermek istemedik. Bu görüşte olanlar;

{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."[1129] âyetinin mânasının "hac ve umre ibadetini yerine getirin!" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyen bazı kimselerden gelen rivayetler:

[٣٢١١] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ «{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} يَقُولُ: أَقِيمُوا الْحَجَّ، وَالْعُمْرَةَ.»

3211. Musa b. Harun'un bize, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."*[1130] âyetinin mânasının "hac ve umre ibadetini yerine getirin!" olduğunu söylemiştir.[1131]

[٣٢١٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ ثُوَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ: «وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلْبَيْتِ» ثُمَّ هِيَ وَاجِبَةٌ مِثْلُ الْحَجِّ.»

1128 Bakara 2/196.
1129 Bakara 2/196.
1130 Bakara 2/196.
1131 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/334 (1757), Amr tarikiyle; Türkî, 3/334.

3212. Ahmed b. Hâzim'in bize, Ebû Nuaym, İsrâil, Süveyr, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali söz konusu âyeti (وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلْبَيْتِ) şeklinde okumuş ve umrenin de hac gibi farz olduğunu söylemiştir.[1132]

[٣٢١٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: ثَنَا ثُوَيْرٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ» ثُمَّ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ «وَاللَّهِ لَوْلَا التَّحَرُّجُ وَأَنِّي لَمْ أَسْمَعْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهَا شَيْئًا، لَقُلْتُ إِنَّ الْعُمْرَةَ وَاجِبَةٌ مِثْلُ الْحَجِّ.»

3213. Ahmed b. Hâzim'in bize, Ebû Nuaym, İsrâil, Süveyr, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd (وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) şeklinde okumuş ve daha sonra şöyle demiştir: "Güç geleceğini bilmesem ve bu konuda Hz. Peygamber'den (sav) bir şey duymamış olsam umrenin de hac gibi farz olduğunu söylerdim."[1133] **[3/334]**

(وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ) şeklinde okumuş ve ilgili âyeti böyle anlamlandırmış olanlar şunu kastetmektedirler: "Size farz kılındığı şekliyle hac ve umrenin sınırlarına ve ahkâmına riayet ederek bu iki ibadeti yerine getirin!"

a. "Umre" İfadesinin Kıraati

1- Âyette geçen "umre" ifadesini mansûb olarak kıraat edenlerden bazıları ise umre ibadetinin nafile olduğunu söylemişlerdir. Onların bu görüşüne göre, "umre" ifadesinin mansûb olarak okunması, bu ibadetin vücûbiyetine delâlet etmez. Öyle ki amellerden bazıları var ki kul onu yerine getirir ve ona başladı ise tamamlaması gerekir. Bir amele başlanılmış olması onun farz olarak değerlendirilmesini gerektirmez. Buna örnek olarak nafile tavafları zikredebiliriz. Bu hususla ilgili hiçbir kimsenin arasında ihtilaf söz konusu değildir. Zira bir kimse (umre maksadıyla) ihrama girmiş ise bu ameli yerine getirip tamamlaması gerekir. Amele başlamış olması, o amelin kişiye farz kılınmasını gerekli kılmaz.

1132 Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/208; Türkî, 3/334.

1133 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 55, 56, Ebû Nuaym'dan naklederek; Beyhakî, *Sünen*, 4/351, bu rivayeti İsrâil tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/209; Türkî, 3/334-335.

Bu görüşü benimsemiş olanlar şunu söylemişlerdir: "Aynı şekilde umre ibadeti vücûb ifade etmeyen ve farz olmayan bir ameldir. Umre ibadetine başlanmış olması, onun farz olmasını gerektirmez. Ancak şu kadar var ki, ibadete başlayan bir kimsenin, ona başladıktan sonra o ibadeti tamamlaması kendisine farz olmaktadır."

Bu görüşü dile getirenler (devamında) şöyle demişlerdir: "Allah'ın hac ve umre ibadetinin tamamlanmasıyla alakalı emri, o ikisinin farz oluşuna delâlet etmez."

(Onlar şöyle demeye devam ettiler:) "Çünkü hac ibadeti bize;

{وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا}

'Oraya yol bulabilen insanlara Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir.'[1134] âyetiyle farz kılınmıştır."

Bu görüşü savunanlar arasında sahabe, tâbîun ve onlardan sonra gelen kimselerden bir grup bulunmaktadır.

Bu görüşü benimseyen bazı kimselerden gelen rivayetler:

[٣٢١٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ، «الْحَجُّ فَرِيضَةٌ، وَالْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ.»

3214. Ebû Küreyb'in bize, Ebu's-Sâib, İbn İdrîs, Saîd b. Ebî Arûbe, Ebû Ma'şer, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "Hac farzdır, umre nafiledir."[1135] **[3/335]**

[٣٢١٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، مِثْلَهُ.

1134 Âl-i İmrân 3/97.

1135 Abdürrezzâk bu rivayeti nakletmiştir. Bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/18; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 220, (4. cildin ilk kısmı), Saîd tarikiyle; Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/209; Türkî, 3/335-336.

3215. Yakub b. İbrahim'in bana, İbn Uleyye, İbn Ebî Arûbe, Ebû Ma'şer, Nehaî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Mes'ûd bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٢١٦] وَحَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَثْمَةَ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ «الْعُمْرَةُ لَيْسَتْ بِوَاجِبَةٍ.»

3216. İbn Beşşâr'ın bize, İbn Asme, Saîd b. Beşîr, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Umre, farz değildir."

[٣٢١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ سِمَاكٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْعُمْرَةِ، فَقَالَ: سُنَّةٌ حَسَنَةٌ.»

3217. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Simâk şöyle demiştir: "Ben, İbrahim'e umre hakkında sordum. O da, 'Güzel bir sünnettir.' diye cevap verdi."[1136]

[٣٢١٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بن إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

3218. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٢١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

3219. Müsennâ'nın bana, Haccâc, Ebû Avâne, Mugîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٢٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

1136 Abdürrezzâk bu rivayeti Sevrî, Simâk tarikiyle. Bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 20/19; Türkî, 3/336.

3220. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Süfyân, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٢٢١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ «الْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ.»

3221. Müsennâ'nın bana, Haccâc, Hammâd, Abdullah b. Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "Umre, nafiledir."

2- Âyette geçen "umre" ifadesini merfû olarak okuyanlara gelince, onlar bu hususta şöye demiştir: "Âyetteki umre kelimesinin mansûb olmasına dair hiçbir delil yoktur. Çünkü umre, Kâbe'nin ziyaret edilmesidir. Bu çerçevede umre yapan bir kimseye ancak Kâbe'yi ziyaret eden kimse denilmektedir." **[3/336]**

Bu görüşü savunanlar devamında şöyle demişlerdir: "Umre yapan bir kimseye Kâbe'yi ziyareti sebebiyle bu isim verildiği zaman, o kişi ne zaman Kâbe'ye ulaşsa ve orayı tavaf etse, Safa ve Merve arasında gelip gitse, bunları yaptıktan sonra onun tamamlaması gereken ve geriye kalan başka bir ibadeti olmaz. Buna karşılık hac vazifesini yerine getiren bir kimseye, Kâbe'ye ulaşıp orayı tavaf edip, Safa ve Merve arasında gidip gelip, Arafat dağına çıkıp, Müzdelife'ye gidip, durulması gereken yerlerde durup ve Kâbe'ye geldikten sonra tamamlaması gereken hac ibadeti ile alakalı diğer ibadetleri yerine getirmesi emredilmiştir. Ancak umre ziyaretini yapan bir kimseye 'Umreni tamamla!' denilmemiştir. Bu da zaten bilinen bir hususturur."

Bu görüşte olanlar devamında şunu söylemişlerdir: "Bilinen bir durum olmadığı zaman, âyette geçen 'umre' kelimesinin merfû olarak kıraat edilmesi doğru olan bir görüştür. Çünkü umre ziyareti, Allah için yapılan iyi işler arasında sayılmaktadır. Bundan dolayı kendisinden sonra gelen{لِلَّهِ} *'Allah için'*[1137] ifadesinden haber verdiği için merfû olması gerekir."

Bize göre bu iki kıraatten doğruya layık olanı "umre" ifadesinin "hac" ifadesine atıfla mansûb olarak okunmasıdır. Bu noktada Allah'ın tamamlanmasını emrettiği iki ibadet, hac ve umredir. Buna mukabil ilgili ifadenin

1137 Bakara 2/196.

merfû olarak okunması savunanlar ve umrenin Kâbe'yi ziyaret etme mânasına geldiğini söyleyenlerin, ortaya koyduğu gerekçelerin hiçbir geçerli tarafı yoktur. Sözü edilen görüşü savunanlar, umre ziyaretini yapanların Kâbe'ye ulaştıktan sonra o ziyareti tamamlaması için kendisine ziyaretten kalan başka bir ibadetin olmadığını iddia etmektedirler. Halbuki bir kimse Kâbe'ye ulaştığı zaman, ziyaretini tamamlamış olur ve umre ile Kâbe'yi ziyaret etmesi sebebiyle Allah'ın emrettiği geriye kalan diğer ibadetleri de tamamlaması gerekir. Tamamlaması gereken bu ibadetler Kâbe'yi tavaf etmesi, Safa ve Merve arasında sa'y yapması, Allah'ın kaçınmasını emrettiği şeylerden kaçınmasıdır. İşte bunlar Kâbe'yi ziyaretten sonra tamamlanması gereken ibadetlerdir. Bu ibadet -her ne kadar o kimse için ziyaret etmesinin bir gerekliliği olsa da- ziyaret haricinde olan bir hususdur. Böylelikle "umre" ifadesinin mansûb okunmasına dair icmâ delili olmasına rağmen, sözü edilen ifadeyi merfû olarak kıraat eden, büyük şehirlerdeki kıraat imamlarının hepsine muhalefet etmektedir. Bundan dolayı "umre" ifadesini merfû olarak kıraat edenlerin yaptığı hataya dair bir delil getirmeye ihtiyaç bulunmamaktadır. **[3/337]**

{وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} *"Umreyi de Allah için tamamlayın."*[1138] kavlinin tefsiri bağlamında zikrettiğimiz iki görüş içerisinde doğruya layık olanı bu ifadeyi mansûb olarak kıraat edenlerin yaklaşımıdır. Bu görüş Abdullah b. Mes'ûd ve bu görüşü dile getiren kimselere aittir. Bu ifadenin mânası şöyledir: "Hac ve umre ibadeti size lazım geldikten sonra, Kâbe'ye varıncaya kadar hac ve umreyi tamamlayınız!" Bu âyette, hac ve umreye başlayıp, hac ve umre esnasında Kâbe'ye girip, hac ve umrenin ibadetlerini tamamlayarak yerine getirmenin Allah tarafından emredildiğine dair bir husus yoktur. Çünkü bu âyet, bahsettiğimiz iki anlamı da ihtimal olarak içerisinde barındırmaktadır:

a) Bu iki mânadan ilkine göre Allah, başlangıç olarak hac ve umre için tamamlanması gereken hususları, kullarına o iki ibadet için yerine getirmeleri gereken ibadetleri emretmiştir.

b) Diğer anlama göre ise hac ve umre ibadetinde Kâbe'ye girdikten ve o kimse için gereken hususları yerine getirdikten sonra diğer kalan ibadetlerin tamamlanmasını emretmiştir. İşte anlattığımız bu iki mâna da bu âyet için muhtemeldir.

1138 Bakara 2/196.

Bundan dolayı bu hususta bir görüşün diğerine karşılık verebilecek herhangi bir delili yoktur. Aynı şekilde diğer görüşün de benzer bir karşıt görüşe karşı delili bulunmamaktadır. İşte durum, bahsi geçtiği üzere olduğuna göre, umrenin farz kılınmasının haber verildiğine dair kesin bir delilin olmadığı görülmektedir. Öyle ki ümmet, umrenin farz kılınması hususunda bir çekişme içerisindedir. Zira mâna olarak "umre farzdır" diyen bir kimsenin delili yoktur. Bu görüşün sahih olduğuna delâlet edecek kesin bir delil de yoktur. Bu bağlamda farzların, kulların yerine getirmesi gereken ibadetler olduğu hususu, ancak onların yerine getirilmesine açık bir şekilde delâlet edecek bir delil ile mümkün olabilir.

Bir kimse, umre ibadetinin hac ibadeti gibi farz olduğunu varsayar ve,

{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."[1139] âyetini "Bu iki ibadetin yerine getirilmesi gereken unsurlarını ve farzlarını yerine getiriniz!" diye tefsir ederse, bizim yaptığımız tefsir izahından daha evla/tercihe şayan olur.

Nitekim bu hususla ilgili şöyle bir rivayet vardır:

[٣٢٢٢] حَدَّثَنِي بِهِ، حَاتِمُ بْنُ بَكْرٍ الضَّبِّيُّ، قَالَ: ثَنَا أَشْهَلُ بْنُ حَاتِمٍ الْأَرْطَبَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُحَادَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ زَمِيلٍ لَهُ، عَنْ أَبِيهِ، وَكَانَ أَبُوهُ يُكَنَّى أَبَا الْمُنْتَفِقِ، قَالَ «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَدَنَوْتُ مِنْهُ، حَتَّى اخْتَلَفَتْ عُنُقُ رَاحِلَتِي وَعُنُقُ رَاحِلَتِهِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْبِئْنِي بِعَمَلٍ يُنْجِينِي مِنْ عَذَابِ اللَّهِ وَيُدْخِلُنِي جَنَّتَهُ قَالَ: «اعْبُدِ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا، وَأَقِمِ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ، وَأَدِّ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَحُجَّ وَاعْتَمِرْ» قَالَ أَشْهَلُ، وَأَظُنُّهُ قَالَ: «وَصُمْ رَمَضَانَ، وَانْظُرْ مَاذَا تُحِبُّ مِنَ النَّاسِ أَنْ يَأْتُوهُ إِلَيْكَ فَافْعَلْهُ بِهِمْ، وَمَا تَكْرَهُ مِنَ النَّاسِ أَنْ يَأْتُوهُ إِلَيْكَ فَذَرْهُمْ مِنْهُ.»

3222. Hâtim b. Bekr ed-Dabbî'nin bana, Eşhel b. Hâtim el-Ertabâî, İbn Avn, Muhammed b. Cuhâde, bir adam, onun bir arkadaşı tarikiyle rivayet ettiğine göre onun babası -künyesi Ebu'l-Müntefik'tir- şöyle demiştir:

1139 Bakara 2/196.

"Ben, Arafat'ta iken Hz. Peygamber'in yanına geldim. Ona doğru yaklaştım. Öyle ki benim bineğimin boynu, onun bineğinin boynuna karıştı. Hz. Peygamber'e,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, Allah'ın azabından kurtulabileceğim ve beni O'nun cennetine sokacak bir amel söylesen!' dedim. O da,

'Allah'a ibadet et, O'na hiçbir şeyi ortak koşma, farz kılınan namazı kıl, farz olan zekâtı ver, hac ve umre yap!' buyurdu." Râvi Eşhel "Bu rivayette sanırım *'Oruç tut!'* ifadesi de vardı." demiştir.

Rivayetin devamında Hz. Peygamber şöyle demiştir: "*İnsanların sana gelmesini istediğin işlere bak ve onlar için bunu yerine getir! İnsanların sana gelmesini istemediğin hususları ise onlar için terk et!*"[1140] **[3/338]**

[٣٢٢٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ الْعُقَيْلِيِّ، رَجُلٍ مِنْ بَنِي عَامِرٍ قَالَ «قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ» إِنَّ أَبِي شَيْخٌ كَبِيرٌ لَا يَسْتَطِيعُ الْحَجَّ، وَلَا الْعُمْرَةَ، وَلَا الظَّعْنَ، وَقَدْ أَدْرَكَهُ الْإِسْلَامُ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: «حُجَّ عَنْ أَبِيكَ وَاعْتَمِرْ.»

3223. Yakub b. İbrahim'in bana, Abdurrahman b. Mehdî ve Muhammed b. Ebî Adî, Şu'be, Numan b. Sâlim, Amr b. Evs, Ebû Rezîn el-Ukaylî tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmiroğulları'ndan bir adam şöyle demiştir: "Ben Hz. Peygamber'e (sav),

'Ey Allah'ın Resûlü! Benim babam yaşlanmış, yaşı ilerlemiş bir adamdır. Hac, umre ve kervana katılacak bir durumu söz konusu değildir. İslâm kendisine ulaştı. Ben onu hac ibadeti için götüreyim mi?' diye sordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

---

1140 İbn Âsım, *el-Âhad ve'l-Mesânî*, (1696); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 6/302; yukarıdaki tarikle; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/210 (474), İbn Avn tarikiyle naklederek; Taberânî rivayetle alakalı şunu söylemiştir: "İbn Avn, bu hadisin isnadında tereddüt etmiştir. Muhammed b. Cuhâde'den bu hadisi zabtetmemiştir. Bu hadisi Hemmâm zabtetmiştir. Hemmâm'ın rivayeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/383; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/209 (473), Muhammed b. Cuhâde, Muğîre b. Abdillah el-Yeşkûrî, Abdullah, İbnü'l-Müntefik tarikiyle; bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7/386; Türkî, 3/339.

'Babanın hac ve umre vazifesini yerine getir!' buyurdu."[1141]

[٣٢٢٤] حَدَّثَنِي بِهِ يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ فَقَالَ: «اعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَآتُوا الزَّكَاةَ، وَحُجُّوا، وَاعْتَمِرُوا، وَاسْتَقِيمُوا يَسْتَقِمْ لَكُمْ.»

3224. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Kılâbe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) hitabında, *'Allah'a ibadet edin, O'na şirk koşmayın, namazı kılın, zekâtı verin, hac ve umre vazifenizi yerine getirin, dosdoğru olun ki Allah da size doğru olsun'* buyurdu."[1142] **[3/339]**

Buna benzer rivayetlerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu rivayetler, isnatlardaki zayıflıktan dolayı din konusunda bu gibi meselelerde delil olarak yer almaz. Bu rivayetlerin senedlerindeki zayıflıklar olması problemlerin var olduğunu gösterir. Bu açıdan bakıldığı zaman ise senedlerin zayıf olması, umre ibadetinin yapılması gereken farz bir ibadet olmadığını, nafile olduğunu haber vermektedir.

Bu hususla ilgili şöyle bir rivayet vardır:

[٣٢٢٥] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى الدَّامِغَانِيُّ، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ «عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْعُمْرَةِ أَوَاجِبَةٌ هِيَ؟ فَقَالَ: «لَا، وَأَنْ تَعْتَمِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ.»

3225. Muhammed b. Humeyd'in bize, Muhammed b. İsa ed-Dâmiğânî, Abdullah b. Mübârek, Haccâc b. Ertât, Muhammed b. Münkedir, Câbir b. Abdillah tarikiyle rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (sav)

1141 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/103, 110, 117 (16184, 16185, 16190, 16199); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1810); Tirmizî, *Sünen*, (930); Nesâî, *Sünen*, (2620, 2636); İbn Mâce, *Sünen*, (2906); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3040), Şu'be'den naklederek; bk. Tayâlisî, *Müsned*, (1187); Türkî, 3/339.

1142 İbnü'l-Mübârek, *Zühd*, (1031); Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/192, Eyyûb tarikiyle uzun bir şekilde naklederek; Suyûtî, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/307, 308; Türkî, 3/339.

umrenin farz olup olmadığı sorulmuştur. O da "*Hayır farz değildir. Ancak umre yapmanız sizin için daha hayırlıdır.*" buyurmuştur.[1143]

[٣٢٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْحَنَفِيِّ، قَالَ «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْحَجُّ جِهَادٌ، وَالْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ.»

3226. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Yahyâ b. Talha el-Yerbûî, Şerîk, Muâviye b. İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Sâlih el-Hanefî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) '*Hac, cihad, umre nafiledir.*' buyurmuştur."[1144]

Cahillerden birisi kendi nezdinde umre ibadetinin farz olduğuna dair görüşün sahih olduğunu ileri sürmüştür. Şöyle ki bu kimse, umre ibadetini nafile olarak görmeyip onun farz kılınan ibadetlerin önünde olduğunu söylemiştir. Şayet umrenin nafile olduğu görüşü sahih olursa, bunun farz olması gerekir. Çünkü farz olan bir şey, bütün ibadetlerde nafile olanın öncüsüdür.

Böyle bir görüş sergileyen kimseye şöyle cevap verilir: "İtikâf ibadeti de nafile kılınmıştır. Bu nafile ibadetin öncüsü olabilecek farz olan husus nedir?" Bu kimseye,

"İtikâf farz mıdır, değil midir?" diye de sorulur. Şayet bu soruya;

"Evet, farzdır" derse, ümmetin tamamının benimsemiş olduğu görüşün dışına çıkmaktadır. Buna karşılık,

"Evet, nafiledir" derse, o zaman kendisine,

"Öyleyse, umrenin farz olması hususunda kendisine teslim olabileceğimiz bir delil olduğu halde, itikâfın nafile olmasını gerektiren husus nedir?" diye sorulur. Biri hakkında bir şey asla söylemez ama diğerini de aynı şekilde mecbur eder. **[3/340]**

1143 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/316, 357; 22/290; 33/183 (14397, 14845); Tirmizî, *Sünen*, (931); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (3068), Haccâc tarikiyle benzer lafızlarla naklederek; Türkî, 3/340.

1144 Şâfiî, *el-Ümm*, 2/113; *el-Müsned*, 1/483; Beyhakî, *Sünen*, 4/348, yukarıdaki tarikle; Beyhakî, *el-Ma'rife*, 3/502, Muâviye b. İshâk tarikiyle. Ayrıca bu rivayeti Talha b. Ubeydullah ve Ebû Hüreyre hadisi olarak uzun bir şekilde aktarmıştır. Bk. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, 3/149, 150; Türkî, 3/340.

Ortaya koyduğumuz delillerden hareketle "umre" hakkında zikredilen iki kıraattan doğruya en layık olanı, bu ifadeyi mansûb olarak kıraat edenlerin kıraatidir.

{وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}

"Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın."[1145] âyeti hakkında zikredilen iki tefsir izahından tercihe şayan olanı Ali b. Ebî Talha rivayetiyle gelen zikrettiğimiz İbn Abbas'ın tefsiridir. Bu tefsire göre Allah, Kâbe'ye girip orada yerine getirilmesi gereken hususları yaptıktan sonra Allah'ın koyduğu sınırlara ve sünnetlere uygun olarak geriye kalan ibadetlerin tamamlanmasını emretmiştir. Umre ibadeti hakkında ise zikredilen iki görüşten tercihe şayan olanı ise, umrenin farz bir ibadet olmayıp nafile olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: "Ey iman edenler! Hac ve umre maksadıyla Kâbe'ye girip orada üzerinize düşenleri yaptıktan sonra Allah'ın sizin için koymuş olduğu sınırlara riâyet ederek sizin üzerinize gerekli olan hususları Allah için hac ve umre ibadetinde tamamlayınız!"

Allah Teâlâ bu âyeti Hz. Peygamber'e (sav) Kâbe'den alıkonulduğu Hudeybiye umresi esnasında indirmiştir. Bu âyette Allah Hz. Peygamber'e (sav) ve müminlere, kendileri ile Kâbe arasında bulunurlarsa ihramlı oldukları durumda üzerlerine düşen hususların neler olduğunu tarif etmiştir. Ayrıca müminler Kâbe'ye gitmekten engellenip alıkonulursa ihramdan çıkılmasıyla alakalı onların neler yapması gerektiğini de beyân etmiştir. Bunun yanında Allah, Hudeybiye senesinde yaptıkları umre ibadetinde müminlerin hangi ibadetleri yerine getirmelerini de beyân etmiştir. Buna ilave olarak müminlerin Hudeybiye umresinden sonra hayatlarının geri kalan zamanlarında yapacakları umre ve hac ibadetlerinde yapmaları gereken hususları da açıklamıştır. Bu hususları açıklarken Allah;

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ}

"Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.'"[1146] kavliyle başlamıştır. **[3/341]**

1145 Bakara 2/196.
1146 Bakara 2/189.

Daha önce geçtiği üzere "hac" ve "umre" kelimelerinin ne anlama geldiğini şevahidini de zikrederek göstermiştik. Kitabın uzaması durumuna binaen burada tekrar etmeyi gerekli görmüyorum.

2.{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} "Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."* sözünün tefsiri:

a.{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} "Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız"

Müfessirler âyette geçen الْإِحْصَارُ "engel olma" kelimesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu ifade Allah'ın hac ve umre ibadeti için imtihana tâbi tuttuğu kulları hakkında zikretmiştir. Onların karşısına çıkan bu engel durumundan ötürü Allah, onların kolayına gelen kurbanlarını göndermesini beyân etmiştir.

1- Bazı müfessirlere göre ihramlı olan kimsenin karşısına çıkan her türlü engel ve alıkoyan hususlardır. Bu tür engellerin mahiyetine gelince, Allah'ın bir kimseye ihramlı iken ve Beyt-i Haram'a ulaştıktan sonra farz kıldığı amelleri yapmasına engel olan her şey bunun kapsamına girmektedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٢٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ «الْحَصْرُ: الْحَبْسُ كُلُّهُ. يَقُولُ: أَيُّمَا رَجُلٍ اعْتُرِضَ لَهُ فِي حَجَّتِهِ، أَوْ عُمْرَتِهِ فَإِنَّهُ يُبْعَثُ بِهَدْيِهِ مِنْ حَيْثُ يُحْبَسُ قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ «بِمَرَضٍ إِنْسَانٌ، أَوْ يُكْسَرُ، أَوْ يَحْبِسُهُ أَمْرٌ فَغَلَبَهُ كَائِنًا مَا كَانَ، فَلْيُرْسِلْ بِمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، وَلَا يَحْلِقُ رَأْسَهُ، وَلَا يُحِلُّ حَتَّى يَوْمِ النَّحْرِ.»

3227. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid الْحَصْرُ kelimesinin "engel olan her

şey" anlamına geldiğini söylemiştir. Bu izahın devamında ise şunları ifade etmiştir: "Herhangi bir kimse hac ve umrede iken kendisine bir engel ârız olursa, mani olunması durumundan dolayı kurbanını göndermiş olur."

Mücâhid devamında şöyle demiştir: "{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} *'Eğer engellenmiş olursanız.'*[1147] ifadesinin mânası 'bir insan hasta olur, yorgun düşer, herhangi bir işten dolayı alıkonulması ona galip olur ve sözü edilen bir halde bulunursa, o zaman kurbandan kolayına gelen, göndersin, başını tıraş etmesin ve Kurban bayramına kadar ihramdan çıkmasın' şeklindedir."[1148]

[٣٢٢٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3228. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette olanın aynısını dile getirmiştir.

[٣٢٢٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ «الْإِحْصَارُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَحْبِسُهُ.»

3229. Müsennâ'nın bize, Ebû Nuaym, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ âyette geçen الْإِحْصَارُ "engel olma" kelimesinin "bir kimseye engel olan her şey" mânasına geldiğini söylemiştir.[1149] **[3/342]**

[٣٢٣٠] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّهُ قَالَ «فِي الْمُحْصَرِ هُوَ الْخَوْفُ، وَالْمَرَضُ، وَالْحَابِسُ إِذَا أَصَابَهُ ذَلِكَ بَعَثَ بِهَدْيِهِ، فَإِذَا بَلَغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ حَلَّ.»

3230. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Engel olunan husus korku,

1147 Bakara 2/196.

1148 Suyûtî, bu rivayeti Taberî'ye dayandırmakta ve rivayetin ilk kısmını muhtasar olarak nakletmektedir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/213. Bu rivayetin son kısmı için bk. Mücâhid, *Tefsîr*, s. 224, 225; Türkî, 3/342.

1149 Abd b. Humeyd, tefsirinde Ebû Nuaym tarikiyle nakletmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*, 3/122. Süfyân, *Tefsîr*, 61; Türkî, 3/343.

hastalık ve başka bir manidir. Bir kimseye bu hususlardan birisi isabet ederse, kurbanını gönderir. Kurbanı ulaştığı zaman ihramdan çıkmış olur."[1150]

[٣٢٣١] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {فَإِنِ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ «هَذَا رَجُلٌ أَصَابَهُ خَوْفٌ، أَوْ مَرَضٌ، أَوْ حَابِسٌ حَبَسَهُ عَنِ الْبَيْتِ يَبْعَثُ بِهَدْيِهِ، فَإِذَا بَلَغَ مَحِلَّهُ صَارَ حَلَالًا.»

3231. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَااسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1151] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimseye korku, hastalık ya da Kâbe'den alıkoyacak bir mani isabet ederse bu kimse kurbanını gönderir. Kurbanı yerine ulaştığı zaman, o kimse ihramdan çıkmış olur."

[٣٢٣٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ «كُلُّ شَيْءٍ حَبَسَ الْمُحْرِمَ فَهُوَ إِحْصَارٌ.»

3232. Müsennâ'nın bana, İshâk, Ebû Muâviye, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve şöyle demiştir: "İhramlı bir kimseye engel olan her şey, إِحْصَارٌ olarak isimlendirilir."[1152]

[٣٢٣٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ - قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: أَحْسَبُهُ - عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، «{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْقَالَ: مَرَضٌ، أَوْ كَسْرٌ، أَوْ خَوْفٌ.»

3233. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, İbrahim, -Ebû Ca'fer (Taberî) 'Sanırım bu kısımda Şerîk vardı' demiştir- İbrahim b. el-Muhacir tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} *"Eğer (hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız"*[1153] âyeti hakkında

---

1150 Bu rivayetin uzun hali Türkî, 3/414'te gelecektir. Türkî, 3/343.

1151 Bakara 2/196.

1152 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 206 (Birinci cildin dördüncü kısmı), Ebû Muâviye tarikiyle; Türkî, 3/343.

1153 Bakara 2/196.

şöyle demiştir: "Burada kastedilen hastalık, bir şeyin kaybedilmesi ya da korkudur."[1154]

[٣٢٣٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} يَقُولُ «مَنْ أَحْرَمَ بِحَجٍّ، أَوْ بِعُمْرَةٍ، ثُمَّ حُبِسَ عَنِ الْبَيْتِ بِمَرَضٍ يَجْهَدُهُ، أَوْ عُذْرٍ يَحْبِسُهُ فَعَلَيْهِ قَضَاؤُهَا.»

3234. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1155] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hac veya umre için ihrama girdikten sonra bir hastalıktan veya bir özürden dolayı dolayı Kâbe'ye ulaşamayan kişi, bu ibadetini kaza etmesi gerekir." **[3/343]**

Bu görüş sahibinin gerekçesine göre إِحْصَارٌ kelimesinin Arap dilindeki anlamı, hastalık ve benzer gerekçelerle ortaya çıkan bir engel durumunu ifade etmektedir. Bunun haricinde zikredilen "bir kimsenin boyunduruk altına alması" veya "galebe çalması" anlamına gelmemektedir. Ancak söz konusu kelime, "hastalık, bir hayvanın ısırması, bir yaranın olması, bir malın gitmesi veya bir bineğin zarar görmesi" gerekçesiyle ortaya çıkan engel durumunu ifade etmektedir. Buna karşılık düşmanın engel olması, bir kimsenin başkasını hapse atması, bir hükümdarın ya da güçlü kuvvetli bir kimsenin, ihramlı bir kişinin Kâbe'ye ulaşma hususunda ona engel olmasına Araplar حَصْرًا ifadesini kullanırlar. إِحْصَارٌ kelimesi bu durumlarda zikredilmez.

Bu görüşte olanlar Allah'ın;

{وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا}

"Cehennemi, inkârcılara bir zindan kılmışızdır."[1156] âyetinin sonunda geçen kelimenin anlamını delil olarak göstermişlerdir. Buna göre kelime حَاصِرًا yani "engel olan, hapishane" mânasına gelmektedir.

Bu görüşü savunanlara göre eğer galip ve kâhir olan bir kimse, إِحْصَارٌ olarak zikredilen gerekçeler dışında başka bir engel ortaya koyarsa, o

1154 Süfyân, *Tefsîr*, s. 61, İbrahim b. el-Muhâcir'den naklederek, Türkî, 3/343.
1155 Bakara 2/196.
1156 İsrâ 17/8.

zaman الْعَدُوُّ قَدْ أُحْصِرَ "düşmana engel olundu" şeklinde bir ifadenin kullanılması gerekir. Bütün Arap lehçelerinin hepsinin aslında birleştiği nokta أَحْصِرَ الرَّجُلُ şeklindeki ifadeler ise "bir hastalık veya korkudan dolayı ortaya çıkan engeli" belirtmektedir. Bahsi geçen ayrımın böyle olduğunu gösteren en büyük delil ise Allah'ın; هُمْ مَحْصُرُونَ, أُحْصِرَ الْعَدُوُّ, حُوصِرَ الْعَدُوُّ مُحَاصِرٌ şeklinde

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}

"Eğer (hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız."[1157] kavlidir. Burada ortaya çıkan engel durumunun bir hastalık, korku veya başka bir duruma bağlı olarak zuhur edeceği beyân edilmektedir.

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Biz, düşmanın alıkonulması, ihramlı olan bir kimsenin Kâbe'ye ulaşmasına engel olunulmasını, hastalık sebebiyle ortaya çıkan engel durumu mânasına hamlettik. Bunu yaparken Allah'ın söz konusu âyette Kâbe'ye ulaşılamama durumunun bir manisi olarak "hastalık" engelini göstermesini kendimizi kıyas olarak aldık.

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}

"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."[1158] kavlinin delâletini dikkate almadık. Zira düşmanın, hükümdarın ve galip olanın hapsedilmesi, engelleyici bir sebeptir. Bu engelleyici gerekçenin bir benzeri de hastalık ve bineğin sakatlanmasıdır. **[3/344]**

2- Diğer müfessirlere göre

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}

"Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."[1159] kavlinin mânası şöyledir: "Şayet sizi, bir düşman veya Âdemoğullarından birisi galebe çalarak size engel olacak olursa."

1157 Bakara 2/196.
1158 Bakara 2/196.
1159 Bakara 2/196.

Bu görüşü zikredenlere göre burada ortaya çıkan engel durumu, kişilerin bedenlerinde ârız olan hususlardır. Bedene ârız olan unsurlar ise hastalık, yaralanma ve buna benzer olan şeylerdir. Zikri geçen bu engelleyici durumlar;

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}

"Eğer engellenmiş olursanız."[1160] âyetinin kapsamına dâhil edilemez.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ «الْحَصْرُ: حَصْرُ الْعَدُوِّ، فَيَبْعَثُ الرَّجُلُ بِهَدِيَّتِهِ، فَإِنْ كَانَ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَصِلَ إِلَى الْبَيْتِ مِنَ الْعَدُوِّ، فَإِنْ وَجَدَ مَنْ يُبَلِّغُهَا عَنْهُ إِلَى مَكَّةَ، فَإِنَّهُ يَبْعَثُ بِهَا وَيُحْرِمُ.» قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ أَبُو عَاصِمٍ: لَا نَدْرِي قَالَ يُحْرِمُ، أَوْ يَحِلُّ مِنْ يَوْمِ يُوَاعِدُ فِيهِ صَاحِبَ الْهَدْيِ إِذَا اشْتَرَى، فَإِذَا أَمِنَ فَعَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ، أَوْ يَعْتَمِرَ، فَإِذَا أَصَابَهُ مَرَضٌ يَحْبِسُهُ وَلَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ، فَإِنَّهُ يَحِلُّ حَيْثُ يُحْبَسُ، فَإِنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلَا يَحِلُّ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَإِذَا بَعَثَ بِهِ فَلَيْسَ عَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ قَابِلًا، وَلَا يَعْتَمِرُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ.

3235. Muhammed b. Amr'ın bize, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh, Mücâhid, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Âyette geçen الْحَصْرُ kelimesi, 'düşmanın engel olması' anlamına gelmektedir. Böyle bir durum olunca ihramlı olan kimse kurbanını göndermiş olur. Bu durum, bir düşmandan dolayı Kâbe'ye ulaşma imkânı olmayan bir kimse içindir. Şayet bu kimse, kurbanını kendisinden alıp Mekke'ye götürecek bir kimse olursa o zaman kurbanı gönderir ve ihrama girmiş olur."

Muhammed b. Amr, râvi Ebû Âsım'ın "İbn Abbas, 'İhrama girer ya da ihramdan çıkar' şeklinde bir şey söyledi mi? Bilmiyoruz." dediğini aktarmıştır. Rivayetin devamında ise İbn Abbas şöyle demiştir: "Kurban sahibi, kurbanı satın alacağı vakit o gün için sözleştiğinde, şayet kendisi emniyet içerisinde olduğu anda, hac veya umre vazifesini yerine getirir. Buna

1160 Bakara 2/196.

karşılık kendisi hastalanır, bu hastalık kendisinin ibadetine mani olur ve yanında da kurban olmaz ise o zaman, hasta olduğu yerde ihramdan çıkar. Şayet böyle bir durumda olup kendisinin yanında kurban var ise, o zaman kurbanı yerine ulaşıncaya kadar ihramdan çıkmaz. Kurbanını gönderdiği zaman, bir sonraki sefer haccın ya da umrenin kazasını yapmasına gerek kalmaz. Ancak kendisi dilerse böyle de yapabilir."[1161]

[٣٢٣٦] حُدِّثْتُ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ الْقَاسِمِ بْنِ سَلَّامٍ، قَالَ: ثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «لَا حَصْرَ إِلَّا مِنْ حَبْسِ عَدُوٍّ.»

3236. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan bana, Yahyâ b. Saîd, İbn Cüreyc, İbn Tâvus, Tâvus tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Hac veya umre ibadeti için tek bir engel vardır ki, o da düşmanın engellemesidir."[1162] **[3/345]**

[٣٢٣٦] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ الرازي، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ، عَنِ عَمْرٍو، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ «الْحَصْرُ: حَصْرُ الْعَدُوِّ فَأَمَّا أَصَابَهُ مَرَضٌ أَوْ ضَلَالٌ أَوْ كَسْرٌ، فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ. إِنَّمَا قَالَ اللهُ {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} فَلَا يَكُونُ الْأَمْنُ إِلَّا مِنَ الْخَوْفِ.»[1163]

3236. Saîd b. Rebî' er-Râzî'nin bize, Süfyân, Amr ve İbn Tâvus, Tâvus ve İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Âyette geçen الْحَصْرُ kelimesi, 'düşmanın engel olması' anlamına gelmektedir. Ancak bir kimseye hastalık, yolda kaybolma ya da bineğinin sakatlanması durumu isabet ederse, onun, yerine getirmesi gereken herhangi bir şey yoktur. Zira Allah {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} '*Siz emniyette olduğunuz zaman*'[1164] diye buyurmaktadır. Emniyet olmadığı zaman korku olur."

1161 Mücâhid, *Tefsîr*, 226; İshak b. Râhûye, bu rivayeti *Tefsîr*'inde İbn Ebî Necîh, Mücâhid tarikiyle; bk. İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*, 3/122; Türkî, 3/345.

1162 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 205 (Birinci cildin dördüncü kısmı), Yahyâ b. Saîd tarikiyle nakletmiştir. Bu rivayette عَدُوٍّ kelimesi yerine عُذْرٍ kelimesi zikredilmiştir; Türkî, 3/345.

1163 Bu rivayet Şâkir nüshasında yer almadığı için önceki rivayetle aynı numara verilmiştir.

1164 Bakara 2/196.

[٣٢٣٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَإِنَّهُ يَبْعَثُ بِهَا وَيُحْرِمُ مِنْ يَوْمٍ وَاعَدَ فِيهِ صَاحِبَ الْهَدِيَّةِ إِذَا اشْتَرَى. ثُمَّ ذَكَرَ سَائِرَ الْحَدِيثِ مِثْلَ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ.

3237. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh, Mücâhid, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Muhammed b. Amr, Ebû Âsım tarikiyle gelen rivayette söylediklerinin benzerini söylemiştir. Buna ilave olarak da şunları beyân etmiştir: "O kimse kurbanını gönderir. Kurbanı kendisinden alacağı kimseyle sözleştiği gün ihrama girer." Daha sonra râvi, Muhammed b. Amr, Ebû Âsım tarikiyle gelen rivayetin diğer kısmını zikredip aktarmıştır.

Mâlik b. Enes şöyle demiştir: "Bana ulaştığına göre Hz. Peygamber (sav), ashabı Hudeybiye'de iken ihramdan çıkmıştır. Dolayısıyla onlar kurbanı kesmişler, başlarını tıraş etmişlerdi. Kâbe'yi tavaf etmeden ve kurban Kâbe'ye ulaşmadan önce her şeyi bitirip ihramdan çıkmışlardı. Bu sürecin akabinde Hz. Peygamber'in (sav) ashabından herhangi bir kimseye, kendisiyle o süreçte birlikte olanlardan bir başkasına, bu ibadetten herhangi bir şeyin kazası ya da başka bir hususu yeniden yerine getirilmesini emrettiğine dair bir bilgiye sahip değiliz."

Bu bilgi şu rivayetle gelmiştir:

[٣٢٣٨] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْهُ.

3238. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Mâlik b. Enes yukarıdaki ifadeleri beyân etmiştir.

Mâlik b. Enes'e bir düşman sebebiyle Kâbe'ye ulaşma noktasında kendisine engel çıkarılan kimseler hakkında da soruldu. O da bu hususta şöyle cevap verdi:

"Bu durumda olan bir kimse, her şeyden azade olarak engellendiği yerde ihramdan çıkar, kurbanını keser ve başını tıraş eder. Böyle bir durumda söz konusu ibadetini kaza etmesine gerek yoktur. Bu durumun kazası sadece yapamadığı hac ibadetinde olur. Bu kimse İslâm'ın emrettiği hac

ibadetini yerine getirmesi gerekir." Mâlik devamında şöyle demiştir: "Bize göre âyette engellenen kimselere mani oluşturan durum, düşmanlık değil, hastalık ya da buna benzer hadiselerdir. Bir kimse hasta olduğu zaman kendisine gereken ilacı alır ve tedavi olur, daha sonra fidyesini öder. Daha sonra bu fidyesine karşılık bir umre yapar. Bir sonraki yıl hac vazifesini yerine getirir ve kurbanını keser."[1165] **[3/346]**

Bu görüşte olanın gerekçesi -ki burada Mâlik'in görüşünü kastediyorumşudur: "Bu âyet, müşriklerin Hz. Peygamber'i (sav) ve ashabını Kâbe'den alıkoymaları üzerine inmiştir. Allah, Hz. Peygamber (sav) ve onunla birlikte olanlara, kurbanlarını kesip ihramdan çıkmalarını emretmiştir."

Bu görüşte olanların yaklaşımına göre bu âyeti Allah, düşmanın engellemesi hususunda indirmiştir. Bundan dolayı, âyetin hükmünün nâzil olduğu husus dışında başka bir mânaya çekilmesi caiz değildir. Hasta olan kimseye gelince, bu kişi şayet hastalığından dolayı yolculuğa çıkmaya güç yetiremeyip Arefe gününü kaçırırsa, o zaman bu kimse hac ibadetini de kaçırmış olur. Bu sebeple haccı kaçırdığından dolayı ihramını çıkaran kimsenin sebebine bağlı olarak, o kimse de ihramdan çıkmış olur. Bu bağlamda âyetin nâzil olduğu "engel olma" durumunun hastalıkla alakalı herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır.

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}

"Eğer engellenmiş olursanız"[1166] âyeti hakkında zikri geçen iki tefsir izahından doğruya en yakın olanı, ilgili kavli şöyle tefsir eden kimsenin görüşüdür: "Şayet sizi, Kâbe'ye ulaşma noktasında düşman korkusu, hastalık veya başka bir sebep engeller ise... Yani sizin korkunuz ya da hastalığınız sizi dönüştürür, size engel olur, hac ve umrede yapmanız gereken ibadetleri yerine getirmeden alıkoyarsa..." İşte;

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}

"Eğer engellenmiş olursanız"[1167] kavlinin anlamı budur. Bu noktada Allah, korku ve hastalık sebeplerini doğrudan zikretmedi.

1165 Bk. İmâm Mâlik, *Muvatta'*, 1/461; Ebû Mus'ab'dan naklederek; Türkî, 3/347.
1166 Bakara 2/196.
1167 Bakara 2/196.

Bu sebeplerin dildeki kullanımları ise şöyledir: أَحْصَرَنِي خَوْفِي مِنْ فُلَانٍ عَنْ لِقَائِكَ "Falancadan korkum benim seninle görüşememe engel oldu." مَرَضِي عَنْ فُلَانٍ "Hastalığım falanca ile görüşmeme engel oldu." Yani bu ifadelerde kastedilen husus "Nefsim böyle yapmamdan beni alıkoydu" şeklindedir. Bir kimseyi ya da insanı engelleyen kimse için ise حَصَرَنِي فُلَانٌ عَنْ لِقَائِكَ "Falan kimse benim seninle görüşmeme engel oldu" ifadesi kullanılır. Yani "Beni o kimse ile görüşmemden alıkoydu" mânası vardır. Eğer bu âyetin anlamı;

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}

"Eğer engellenmiş olursanız"[1168] kavlini "Bir düşmanınız sizi Kâbe'ye ulaşmaktan alıkoyarsa" şeklinde tefsir ederse o zaman âyette فَإِنْ حُصِرْتُمْ ifadesinin zikredilmesi gerekirdi.

Âyetin tefsiriyle alakalı bizim söylediğimiz "âyette geçen bir düşmanın engellemesi olmayıp burada kastedilen, düşmandan duyulan korkudur." şeklindeki görüşün doğru olduğu bu vesile ile açığa çıkmış bulunmaktadır.

{فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ}

"Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"[1169] kavli zaten bu görüşümüze işaret etmektedir. Âyette zikredilen "emniyet" hususu, korkunun izale olmasına atıfta bulunmaktadır. Bu husus böyle olduğuna göre şu malumdur ki, âyette geçen الْإِحْصَارُ "engel olma" hususunda Allah bu âyette "güvenliği" ortadan kaldıran bir unsur olarak "korku" durumunu kastetmiştir. **[3/347]**

Durum böyle olduğuna göre, âyette bir kimsenin doğrudan engel olduğu bir husus söz konusu değildir. Böyle bir durumda bir kimse korkusundan dolayı kendisini engelleyemez. Bundan dolayı âyetin tilâvetinin zâhirinden böyle bir hükme ulaşılması mümkün değildir. Bize göre zikri geçen âyetin hükmü, bir başka hükmü kıyas edilmek suretiyle beraberinde getirebilir. Şöyle ki kendisini engelleme korkusu taşımayan bazı kimseler vardır ve onların engeli bulunmamaktadır. Örneğin hükümdarın, kendisine ceza verilmesi gibi bir korkusu yoktur. Aynı şekilde babanın veya kocanın

1168 Bakara 2/196.
1169 Bakara 2/196.

da durumu böyledir. Bu statüde olan kimseler ya da onlardan birinin, diğer kimselere karşı engeli ve manisi olsa, ihramın yasak kılınmasından sonra hac için gerekli olan ibadetleri yapması veya Kâbe'ye ulaşması gerekir. Bu husus da;

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}

"Eğer engellenmiş olursanız"[1170] kavline dâhil değildir. Zira biraz önce açıkladığımız üzere bu kavlin anlamı "sizi bir düşman korkusu alıkoyarsa" şeklindedir. Bu anlama ise;

{فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ}

"Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"[1171] kavli delâlet etmektedir. Biraz önce İbn Abbas'tan zikrettiğimiz rivayet bu durumu açıklamaktadır. Öyle ki İbn Abbas "Âyette geçen الْحَصْرُ kelimesi, 'düşmanın engel olması' anlamına gelmektedir." demiştir.

Sözü edilen âyetin tefsirine dair iki izahtan en evlâ olanı bizim zikrettiğimiz anlam üzere olunca ve burada kastedilen engelin Kâbe'ye ulaşma konusunda ortaya çıktığı belirginleşince, ihramlı olan bir kimseye Kâbe'ye ulaşma konusunda ârız olan her engel işte âyette geçen "engel" durumuna benzemektedir.

b. {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} "Artık size kolay gelen kurbanı gönderin."

Âlimler; {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1172] kavlinin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları burada kastedilen kurbanın "koyun" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٣٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ الْقَنَّادُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ يُونُسَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبِيعِيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةٌ.»

1170 Bakara 2/196.
1171 Bakara 2/196.
1172 Bakara 2/196.

3239. Abdulhamîd b. Beyân el-Kannâd'ın bize, İshâk el-Ezrak, Yunus b. Ebî İshâk es-Sebî'î, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, kolay gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.[1173] **[3/348]**

[٣٢٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةٌ.»

3240. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Abdulhamîd, İshâk, Süfyân, Habîb, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, kolay gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.[1174]

[٣٢٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} شَاةٌ.

3241. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1175] kavlinde kastedilenin "koyun" olduğunu söylemiştir.

[٣٢٤١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.[1176]

3241. İbn Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

1173 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-311). Bu rivayeti Hüşeym, Yunus, Mücâhid, İbn Abbas tarikiyle rivayet etmiş ve İbn Abbas'ın "bu sekiz eşten birisidir" dediğini nakletmiştir. Yukarıdaki tarikle nakleden için bk. Beyhakî, *Sünen*, 5/228; Husayf, Mücâhid, İbn Abbas tarikiyle âyette kastedilen kurbanın "koyun" olduğunu ifade eden bir rivayet için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-316); Türkî, 3/348.

1174 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/336 (1770), Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/349.

1175 Bakara 2/196.

1176 Bu rivayet Şâkir nüshasında yer almamaktadır.

[٣٢٤٢] حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: تَمَتَّعْتُ فَسَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، فَقَالَ «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ قَالَ: قُلْتُ: شَاةٌ؟ قَالَ: شَاةٌ.»

3242. İbnü'l-Müsennâ'nın bana, Abdurrahman, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Numan b. Mâlik şöyle demiştir: "Temettu haccı yapmıştım. Daha sonra bu durumu İbn Abbas'a sordum. O da,

'Kolayına gelen kurbanı gönder.' diye cevap vermiştir. Bunun üzerine ben de,

'Koyun mu göndereyim?' dedim. O da,

'Evet koyun gönder.' diye cevap vermişti."[1177]

[٣٢٤٣] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَمَّا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ؟ قَالَ «مِنَ الْأَزْوَاجِ الثَّمَانِيَةِ مِنَ الْإِبِلِ، وَالْبَقَرِ، وَالْمَعْزِ، وَالضَّأْنِ.»

3243. Abdulhamîd b. Beyân'ın bize, İshâk, Şerîk, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Numan b. Mâlik şöyle demiştir: "İbn Abbas'a *'kurbandan kolayınıza geleni gönderin'* (âyeti) hakkında sordum. O da sekiz cins kurbanlık hayvandan birisinin olabileceğini, bunlar arasında deve, sığır, keçi ve koyun bulunduğunu söyledi.[1178]

[٣٢٤٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ الزُّهْرِيُّ، أَخْبَرَنَا وَسُئِلَ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، جَلَّ ثَنَاؤُهُ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ: «كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: مِنَ الْغَنَمِ.»

3244. Ebû Küreyb'in bize, Yakub b. İbrahim, Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî, İbn Abbas'a {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen*

1177 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 93 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Ebû İshâk tarikiyle; Türkî, 3/349.

1178 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/336 (1771), İshâk tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/213; Türkî, 3/349.

kurbanı gönderin."[1179] kavlinin sorulduğunu söylemiştir. İbn Abbas da burada kastedilen kurbanın küçükbaş hayvanlardan olduğunu söylüyordu.[1180] **[3/349]**

[٣٢٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: مِنَ الْأَزْوَاجِ الثَّمَانِيَةِ.»

3245. İbn Humeyd'in bize, Yahyâ b. Vâdıh, Yûnus b. Ebî İshâk, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas kolay gelen kurbandan maksadın, sekiz cins kurbanlık hayvandan birisinin olduğunu söylemiştir.[1181]

[٣٢٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ، قَالَ: قِيلَ لِلْأَشْعَثِ «مَا قَوْلُ الْحَسَنِ: فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ قَالَ: شَاةٌ.»

3246. İbn Abdu'l-a'lâ'nın bize, Hâlid'den rivayet ettiğine göre Eş'as'a Hasan'ın (el-Basrî) kolaya gelen kurban hakkında görüşü sorulmuş, o da Hasan-ı Basrî'nin koyun cevabını verdiğini söylemiştir.[1182]

[٣٢٤٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «أَعْلَاهُ بَدَنَةٌ، وَأَوْسَطُهُ بَقَرَةٌ، وَأَخَسُّهُ شَاةٌ.»

3247. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Kurbanlıklar içerisinde en büyük olanı deve, orta olanı sığır, en zayıf olanı ise koyundur."

[٣٢٤٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ يُقَالُ: أَعْلَاهُ بَدَنَةٌ، وَذَكَرَ سَائِرَ الْحَدِيثِ مِثْلَهُ.

3248. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiş ve

---

1179 Bakara 2/196.

1180 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (317-Tefsîr), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 3/350.

1181 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (318-Tefsîr), Yûnus b. Ebî İshâk tarikiyle; Türkî, 3/350.

1182 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (305-Tefsîr), Yûnus, Mansûr, Hasan-ı Basrî tarikiyle; Türkî, 3/350.

şunu ilave etmiştir: "Kurbanlıkların en irisi devedir." Daha sonra hadisin diğer kısmını zikretmiştir.

[٣٢٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ: ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَارَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةٌ.»

3249. İbn Beşşâr'ın bize, Müslim b. İbrahim, Hemmâm, Katâde, Zürâre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas kolaya gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.

[٣٢٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

3250. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Eyyûb, Ebû Cemre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.[1183]

[٣٢٥١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، «{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} شَاةٌ.»

3251. Ebû Küreyb'in bize, İbn Yemân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1184] kavlinde kastedilen kurbanın "koyun" olduğunu söylemiştir.[1185] **[3/350]**

[٣٢٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ، حَدَّثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نُفَيعٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

3252. Ebû Küreyb'in bize, İbn Yemân, Muhammed b. Nüfey' tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

1183 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (318-Tefsîr), Ebû Cemre tarikiyle benzer lafızlarla; Türkî, 3/350.

1184 Bakara 2/196.

1185 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (304-Tefsîr), Haccâc, Atâ tarikiyle; Türkî, 3/351.

[٣٢٥٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «الْمُحْصَرُ يُبْعَثُ بِهَدْيٍ شَاةً فَمَا فَوْقَهَا.»

3253. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Kâbe'ye ulaşmasına engel olunmuş kimse koyun ve bundan daha büyük bir kurbanlık hayvanı gönderir."

[٣٢٥٤] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «إِذَا أَهَلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَأُحْصِرَ، بَعَثَ بِمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً» قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: كَذَلِكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ.

3254. Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî'nin bana, İbn Numeyr, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame şöyle demiştir: "Hac için hazırlık yapan bir kimse yolda iken engellenirse, o zaman kolayına gelen kurbandan bir koyun gönderir." İbrahim devamında şöyle demiştir: "Bu görüşü ben Saîd b. Cübeyr'e söyledim. O da İbn Abbas'ın benzer görüşte olduğunu dile getirdi."[1186]

[٣٢٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ فَمَا فَوْقَهَا.»

3255. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kolaya gelen kurban bir koyun ve onun daha üstüdür."

[٣٢٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَمْرَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ «جَزُورٌ، أَوْ بَقَرَةٌ، أَوْ شَاةٌ، أَوْ شِرْكٌ فِي دَمٍ.»

3256. İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle, Müsennâ'nın da bize, Âdem el-Askalânî, Şu'be, Ebû Cemre tarikiyle rivayet

1186 Bu rivayetin baş tarafı Türkî, 3/328'de geçmişti; Türkî, 3/351.

ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kolayınıza gelen kurban, deve veya sığır veya koyun veya kan akıtmada ortak olan bir hayvan olabilir."[1187]

[٣٢٥٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: إِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، «كَانَ يَرَى أَنَّ الشَّاةَ، مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ.»

3257. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Yahyâ b. Saîd, Kâsım b. Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Görüldüğü üzere koyun, kurbandan kolaya gelip gönderilendir."[1188] **[3/351]**

[٣٢٥٨] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ.[1189]

3258. Yakub b. İbrahim'in bize, Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle demiştir: "Kolayınıza gelen kurban koyundur."[1190]

[٣٢٥٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ.»

3259. Müsennâ'nın bize, İshâk, Abdulvehhâb, Hâlid el-Hazzâî, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas kolayına gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.

1187 Buhârî, *Sahîh*, (1688), Şu'be tarikiyle nakletmiştir. Yukarıdaki tarikle nakledilen bir yer için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/204; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (319-Tefsîr), Ebû Cemre tarikiyle; Türkî, 3/351.

1188 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 98 (Dördüncü cildin birinci kısmı). Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (298-Tefsîr), Yahyâ b. Saîd tarikiyle benzer lafızlarla; Beyhakî, *Sünen*, 5/24, Musa b. Ukbe, Kâsım tarikiyle; Türkî, 3/352.

1189 3258-3270. rivayetlerin yerleri Şâkir nüshasında farklılık göstermektedir. Şâkir, 4/29-30.

1190 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-306,309); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 93 (Dördüncü kısmın birinci cildi), Muğîre tarikiyle; Türkî, 3/352.

[٣٢٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: شَاةٌ.

3260. Müsennâ'nın bana, Haccâc, Hammâd, Kays b. Sa'd, Atâ b. Ebî Rebâh tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas kolayına gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.[1191]

[٣٢٦١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ دَلْهَمِ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ، عَنْ قَوْلِهِ: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} : فَقَالَ: شَاةٌ.»

3261. Ebû Küreyb'in bize, Vekî''den rivayet ettiğine göre Delhem b. Sâlih şöyle demiştir: "Ebû Ca'fer'e {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *'artık size kolay gelen kurbanı gönderin.'*[1192] kavlini sordum. O da bu kurbanın koyun olduğunu söyledi."[1193]

[٣٢٦٢] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَقُولُ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ.»

3262. Yunus (b. Abdila'lâ)'nın bize, İbn Vehb, Mâlik b. Enes, Ca'fer b. Muhammed, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib (ra) kolayına gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.[1194]

[٣٢٦٣] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: ثَنَا مَالِكٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مِثْلَهُ.

1191 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (302-Tefsîr), Amr b. Dînâr, Atâ tarikiyle; Türkî, 3/352.

1192 Bakara 2/196.

1193 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/336, 1770 nolu rivayetin ardından muallak olarak nakletmiştir. Delhem b. Sâlih de zayıf bir râvidir; Türkî, 3/352.

1194 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/385; Beyhakî, *Sünen*, 5/24, yukarıdaki tarikle; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (301-Tefsîr); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 94 (Dördüncü kısmın birinci cildi); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/336 (1769), Ca'fer'den birçok tarikle nakletmiştir. Bu rivayet isnad bakımından munkatıdır. Zira Muhammed b. Ali ile Ali b. Ebî Tâlib arasında bir kopukluk vardır. Türkî, 3/352.

3263. Müsennâ'nın bize, Mutarrif b. Abdillâh, Mâlik b. Enes, Ca'fer b. Muhammed, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.[1195] **[3/352]**

[٣٢٦٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، كَانَ يَقُولُ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ.»

3264. Yunus'un bana, İbn Vehb, Mâlik b. Enes tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Abbas kolayına gelen kurbanın koyun olduğunu söylemiştir.[1196]

[٣٢٦٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ مَالِكٌ: «وَذَلِكَ أَحَبُّ إِلَيَّ.»

3265. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Mâlik şöyle demiştir: "İbn Abbas'ın söz konusu görüşü, benim tercih ettiğim görüştür."[1197]

[٣٢٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ: «عَلَيْهِ، يَعْنِي الْمُحْصَرَ هَدْيٌ إِنْ كَانَ مُوسِرًا فَمِنَ الْإِبِلِ، وَإِلَّا فَمِنَ الْبَقَرِ، وَإِلَّا فَمِنَ الْغَنَمِ.»

3266. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas kolaya gelen kurban hakkında şöyle demiştir: "Hac veya umre ibadetinden alıkonulmuş kimsenin kurban göndermesi gerekir. Bu kimse varlıklı biri ise deveden bir kurban gönderir. Eğer deve gönderemeyecek ise sığır, sığır gönderemeyecek ise küçükbaş gönderir."[1198]

1195 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/385; Beyhakî, *Sünen*, 5/24, yukarıdaki tarikle nakletmiştir. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (301-Tefsîr); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 94 (Dördüncü kısmın birinci cildi); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/336 (1769), Ca'fer'den birçok tarikle nakletmiştir. Bu rivayet isnad bakımından munkatıdır. Zira Muhammed b. Ali ile Ali b. Ebî Tâlib arasında bir kopukluk vardır. Türkî, 3/352.

1196 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/385; Türkî, 3/353.

1197 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/385; Türkî, 3/353.

1198 Suyûtî bu rivayeti, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/213; Türkî, 3/353.

[٣٢٦٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ شُعْبَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ، وَمَا عَظَّمْتَ شَعَائِرَ اللَّهِ، فَهُوَ أَفْضَلُ.»

3267. Müsennâ'nın bana, Âdem el-Askalânî, İbn Ebî Zi'b, İbn Abbas'ın mevlâsı Şu'be tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kurbandan kolaya gelen hayvan koyundur. Allah'ın şeâirini ne kadar yüceltirsen, efdal olan odur."

[٣٢٦٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَشْهَبُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، حَدَّثَهُ: «أَنَّ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: شَاةٌ.»

3268. Yunus'un bana, Eşheb, İbn Lehî'a tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle demiştir: "Kurbandan kolaya gelen koyundur."

[٣٢٦٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا سَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: ثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «الْهَدْيِ: شَاةٌ، فَقِيلَ لَهُ: أَيَكُونُ دُونَ بَقَرَةٍ؟ قَالَ: فَأَنَا أَقْرَأُ عَلَيْكُمْ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَا تَدْرُونَ بِهِ أَنَّ الْهَدْيَ شَاةٌ مَا فِي الظَّبْيِ؟ قَالُوا: شَاةٌ، قَالَ: {هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ}.»

3269. İbn Beşşâr'ın bize, Sehl b. Yusuf, Humeyd, Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Âyette geçen kurbandan maksat, koyundur." İbn Abbas'a sığırdan daha düşük bir kurban olamayacağı söylenince İbn Abbas şöyle demiştir: "Ben, sizin tasdik ettiğiniz Allah'ın Kitabı'ndan size bunu okuyorum. Buna göre âyette kastedilen kurban, koyundur. Peki ceylanda durum nedir?" Bunun üzerine orada bulunanlar, kurbanın koyun olduğunu söylemiştir. Buna karşılık İbn Abbas da {هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ} *"Kabe'ye ulaşacak bir kurban"*[1199] âyetini okumuştur.[1200] **[3/353]**

1199 Mâide 5/95.

1200 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/535. İbn Hacer bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Türkî, 3/353.

2- Diğer müfessirler ise âyette geçen kurbandan kolaya gelenin, belirli bir yaşa gelmiş ama o değeri göstermeyen deve ve sığır olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٧٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا مُعْتَمِرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ»: «الْبَقَرَةُ دُونَ الْبَقَرَةِ، وَالْبَعِيرُ دُونَ الْبَعِيرِ.»

3270. Muhammed b. Abdula'lâ'nın bize, Mu'temir, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, kurbandan kolaya gelenin ve tercih edilmesi gerekenin, deve ile sığırdan değer bakımından daha düşük olanı olduğunu söylemiştir.[1201]

[٣٢٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ؟ قَالَ: أَتَرْضَى شَاةً؟ كَأَنَّهُ لَا يَرْضَاهُ.»

3271. İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Bekr, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Miclez şöyle demiştir: "Bir adam İbn Ömer'e kolaya gelen kurbanın hangisi olduğunu sordu. O da,

'Sen koyuna razı mısın?' diye sordu. Sanki İbn Ömer koyunun olmasına rıza göstermiyordu."

[٣٢٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، وَنَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: نَاقَةٌ، أَوْ بَقَرَةٌ، فَقِيلَ لَهُ: مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ؟ قَالَ: النَّاقَةُ دُونَ النَّاقَةِ، وَالْبَقَرَةُ دُونَ الْبَقَرَةِ.»

3272. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Eyyûb, Kâsım b. Muhammed, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Kurbandan

1201 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/386; Beyhakî, *Sünen*, 5/24. Bu rivayeti Nâfi''den "deve ya da sığır" ifadesiyle nakletmiştir. Bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 12/314; Türkî, 3/354.

kolayına gelen deve ve sığırdır." İbn Ömer'e kolay gelen kurban hakkında soruldu. O da değeri olamayan deve ile değeri olmayan sığır olduğunu söyledi.

[٣٢٧٣] حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ قَالَ: جَزُورٌ، أَوْ بَقَرَةٌ.»

3273. İbnü'l-Müsennâ'nın bana, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer kolayına gelen kurbanın deve ya da sığır olduğunu söylemiştir.[1202]

[٣٢٧٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيَعْقُوبُ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ الزُّهْرِيُّ، أَخْبَرَنَا وَسُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: «{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: مِنَ الْإِبِلِ، وَالْبَقَرِ.»

3274. Ebû Küreyb'in bize, Yakub, Hüşeym, Zührî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer'e, {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1203] kavli soruldu. O da burada kurbanlık hayvandan kastedilenin deve ve sığır olduğunu söylemiştir.[1204] **[3/354]**

[٣٢٧٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي قَوْلِهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: «{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ: النَّاقَةُ دُونَ النَّاقَةِ، وَالْبَقَرَةُ دُونَ الْبَقَرَةِ.»

3275. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1205] kavli hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen kurbanlık hayvan, değeri düşük olan deve ile değeri düşük olan sığırdır."

1202 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (316-Tefsîr). Bu rivayeti Husayf, Mücâhid tarikiyle nakletmiştir. Bu rivayet isnad bakımından munkatıdır. Zira Muhammed b. Ali ile Ali b. Ebî Tâlib arasında bir kopukluk vardır. Türkî, 3/354.

1203 Bakara 2/196.

1204 Bu rivayet Türkî, 3/349, 350'de geçmektedir; Türkî, 3/354.

1205 Bakara 2/196.

[٣٢٧٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ: الْإِبِلُ، وَالْبَقَرُ.»

3276. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Eyyûb, Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1206] kavlinde kastedilen kurbanın deve ve sığır olduğunu söylemiştir.

[٣٢٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَعَائِشَةُ، يَقُولَانِ: مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ : مِنَ الْإِبِلِ، وَالْبَقَرِ.»

3277. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Yahyâ b. Saîd, Kâsım b. Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer ve Hz. Âişe şöyle demişlerdir: "Âyette zikredilen kurbandan kolaya gelen hayvan, deve ve sığırdan olmalıdır."[1207]

[٣٢٧٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ أَبِي هِشَامٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَخِيهِ عَبْدِ اللَّهِ أَوْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنِ الْمُتْعَةِ فِي الْهَدْيِ؟ فَقَالَ: نَاقَةٌ، قُلْتُ: مَا تَقُولُ فِي الشَّاةِ؟ قَالَ: أَكْلُكُمْ شَاةٌ، أَكْلُكُمْ شَاةٌ.»

3278. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Velîd b. Ebî Hişâm, Ziyâd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah ya da Ubeydullah b. Cübeyr şöyle demiştir: "İbn Ömer'e kurbandan hangi hayvanın gönderileceğini sordum. O da deve olduğunu söyledi. Ben koyun hakkında ne düşündüğünü sordum. O da,

'Siz koyun musunuz? Siz koyun musunuz?' diye cevap verdi."[1208]

1206 Bakara 2/196.

1207 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (299-Tefsîr); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/336 (1772); Yahyâ b. Saîd tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 5/24. Bu rivayeti Kâsım, İbn Ömer'den başka tarikle nakletmiştir. İbn Hacer, bu isnadın sağlam olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/535; Türkî, 3/355.

1208 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-313, 314); Bu rivayeti İbn Ömer'den başka tariklerle nakletmiştir. Suyûtî bu rivayeti, Vekî', Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebî Şeybe, Abd b.

[٣٢٧٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَطَاوُسٍ، قَالَا: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: بَقَرَةٌ.»

3279. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve Tâvus, kurbandan kolaya gelenin sığır olduğunu söylemiştir.

[٣٢٨٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، «{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ فِي قَوْلِ ابْنِ عُمَرَ: بَقَرَةٌ فَمَا فَوْقَهَا.»

3280. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Talha {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1209] kavliyle alakalı olarak İbn Ömer'in sığır ve daha üstünün kurban olarak gönderilmesi görüşünü dile getirmiştir. **[3/355]**

[٣٢٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي أَبُو مَعْشَرٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ»: قَالَ: «بَدَنَةٌ، أَوْ بَقَرَةٌ، فَأَمَّا شَاةٌ فَإِنَّهَا هِيَ نُسُكٌ.»

3281. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Ebû Ma'şer, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer kurbandan kolaya gelenin deve ya da sığır olduğunu söylemiş, koyunun ise zaten normal bir kurban olduğunu söylemiştir.

[٣٢٨٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «الْبَدَنَةُ دُونَ الْبَدَنَةِ، وَالْبَقَرَةُ دُونَ الْبَقَرَةِ، وَإِنَّمَا الشَّاةُ نُسُكٌ، قَالَ: تَكُونُ الْبَقَرَةُ بِأَرْبَعِينَ وَبِخَمْسِينَ.»

3282. Müsennâ'nın bize, Haccâc, Hammâd, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve, âyette geçen kolaya gelen kurbanın değeri düşük deve ile değeri düşük sığır olduğunu söylemiş, koyunun ise normal bir kurban olduğunu belirtmiştir. Sığırın ise kırk beş günde büyüdüğünü söylemiştir.[1210]

Humeyd, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim'e dayandırıp İbn Ömer'den birçok tarikle nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/213; Türkî, 3/355.

1209 Bakara 2/196.

1210 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/337 (1774), Hişâm tarikiyle; Türkî, 3/356.

[٣٢٨٣] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: «مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: بَقَرَةٌ.»

3283. Rebî'nin bize, İbn Vehb, Üsâme, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer âyette geçen kolaya gelen kurbanın sığır olduğunu söylemiştir.

[٣٢٨٤] وَحَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، أَنَّ سَعِيدًا، حَدَّثَهُ قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ، وَأَهْلَ الْيَمَنِ يَأْتُونَهُ فَيَسْأَلُونَهُ عَمَّا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَيَقُولُونَ: الشَّاةُ الشَّاةُ؟ قَالَ: فَيَرُدُّ عَلَيْهِمْ: «الشَّاةُ الشَّاةُ يَحُضُّهُمْ؛ إِلَّا أَنَّ الْجَزُورَ دُونَ الْجَزُورِ، وَالْبَقَرَةَ دُونَ الْبَقَرَةِ، وَلَكِنْ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ: بَقَرَةٌ.»

3284. Rebî'nin bize, İbn Vehb, Üsâme b. Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Ebî Hind şöyle demiştir: "İbn Ömer'in yanına Yemen'den gelen bir grubun kendisine kolaya gelen kurban hakkında soru sordukların gördüm. Onlar,

'Koyun mu koyun mu?' diye sordular. İbn Ömer de onlara koyun olmadığını söyleyerek karşılık verdi. Onlar tekrar koyun olup olmadığını sordular. İbn Ömer de onlara durumu izah etti. İbn Ömer, kolay gelip gönderilen kurbanın değeri olmayan deve ve sığır olduğunu söylemiştir. Ancak İbn Ömer, kolaya gelen kurbanın sığır olduğunu belirtmiştir."

Bu iki görüş içerisinde doğruya en yakın olanı, kolaya gelen kurbanın "koyun" olduğunu dile getiren kimselerin görüşüdür. Çünkü Allah, kurbandan kolay olanı zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan kurban kesmek ve onu göndermek isteyen herkes için kolay olan hangisi ise onunla sorumlu kılınmıştır. Yani o kimsenin o anda var olan ve gönderebileceği durumda olanı kurbanı göndermesidir. Ancak Allah bu hususta başka bir şeyi de hususîleştirmiştir. Dolayısıyla Allah'ın hususî kıldığı unsur, âyetin zâhirinin ihtimali içinde olan diğer mânaların haricinde olana işaret eder. Böylece Allah'ın izin verdiği kolay olan kurbanın haricinde diğer kurbanlar da buna dâhil olur. Bunlardan birini kurban kesmek isteyen kimse gönderebilir. Bu durum da kurbana layık olan hayvanın var olmasından sonra gerçekleşir. **[3/356]**

Şayet bir kimse; "Kolaya gelen kurbanın koyun olduğunu kabul etmeyenler vardır. Çünkü koyun, âyette geçen 'kurban' ismine layık değildir. Nitekim bir kimse kurban olarak tavuk ya da horoz gönderse, o kurban göndermiş bir kişi olarak kabul edilmez ve bu vasıfla anılmaz." derse ona şöyle cevap verilir:

Şayet kurban göndermek isteyen bir kimse, kurban olarak koyun gönderen kimse gibi ihtilaftan dolayı tavuk ve horoz gönderirse, bu iki kimsenin yaptığı aynı yola çıkmaktadır. Bu iki kimsenin her birisi, âyetin zâhirinin kendilerine gerektirdiğini yerine getirmiş olurlar. Kurban göndermek isteyen iki kimseden biri, göndermesi gereken kurbanı eğer çıkartamaz ise o vakit Allah'ın kendilerine engellediği zaman diliminde zorunlu kıldığı gönderememiş olurlar. Ancak kurban gönderecek olan kişi, on iki-on dört aylık bir koyundan daha küçük olan bir koyunu, keçi, deve ve sığırdan dişi olan ile bu hayvanlardan yaşça büyük olanları çıkartırsa, o zaman o kimseye Allah'ın engellendiği ya da varlıklı olduğu durumda zorunlu kıldığı kurbanı yerine getirmiş olur. Bu husus da özrün olduğuna kesin bir şekilde işaret eden bir delildir ve bu uygulama Hz. Peygamber'den (sav) miras olarak nakledilmiştir. İşte bu kimsenin çıkardığı kurban,

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}

"Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."[1211] kavlinin muradını göstermektedir. Nitekim bu âyette bize, kurbandan kolayımıza gelenin gönderilmesi gerektiği buyrulmaktadır. Eğer on iki-on dört aylık bir koyundan daha küçük olan bir koyunu, keçiden dişi olanı kurban olarak gönderme hususunda ihtilaf ortaya çıkarsa, kurban gönderecek olan kimse bu hayvanlardan kurban gönderebilir. Çünkü kolaya gelen kurbanın gönderilmesi, âyetin zâhirinden anlaşılmaktadır.

c. {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} 'Artık size kolay gelen kurbanı gönderin.' Kavlinde Geçen {ما} Edatının İ'râbı

Bir kimse "{فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *'Artık size kolay gelen kurbanı gönderin.'*[1212] kavlinde geçen {ما} edatının i'râb bakımından nedir?" diye sorarsa ona bu edatın "merfû" olduğu söylenir. **[3/357]**

1211 Bakara 2/196.
1212 Bakara 2/196.

O kimse bu "merfû" alâmetini ne ile kazandığını sorarsa, ona merfû kılınmasına etki eden unsurun zikredilmeyip terk edildiği söylenilir. Bu etki eden ifade ise فَعَلَيْهِ lafzıdır. Zira söz konusu âyetin anlamı şöyledir: "Ey iman edenler! Allah için haccı ve umreyi tamamlayın! Eğer bu ibadetlerinizi tamamlamaktan sizi alıkoyan bir engel, bir hastalık, bineğinizin sakatlanması ya da düşman korkunuz varsa, o vakit ihramdan çıkmak isterseniz ihramdan çıkmanız gerekir ve kolayınıza gelen kurbanı göndermeniz gerekir."

Biz bu âyette {ما} edatının merfû olduğunu tercih ettik. Çünkü Kur'ân'ın birçok yerinde bu edat benzer yerlerde merfû olarak gelmiştir. Örneğin;

{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ}

"*İçinizde hasta olan veya başından rahatsız bulunan varsa fidye olarak ya oruç tutması*"[1213] ve,

{فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ}

"*Kurban bulamayan kimse üç gün oruç tutar*"[1214] âyetleri buna işaret eder. Buna benzer örnekler çoktur. Kitabımızın hacminin uzaması durumundan dolayı bu hususla alakalı diğer örnekleri zikretmeyi bırakmış durumdayız.

Eğer bir kimse {ما} edatını mansûb olarak ifade etse ve âyetin anlamını da "Şayet siz alıkonulursanız o zaman kurbandan size kolay geleni gönderiniz." şeklinde ifade ederse, bunu söyleyen kimsenin hatalı olduğunu söylemek mümkün değildir.

d. الْهَدْيُ "Kurbanlar"

الْهَدْيُ "kurbanlar" kelimesi, هَدِيَّةٌ kelimesinin çoğuludur. Bu kelime hayvanın üzerindeki جَدِيَّةُ السَّرْجِ "eyerin bir parçası"na takdir edilerek ihdas edilmiştir. Ayrıca جَدِيَّةٌ kelimesinin çoğulu الْجَدْيُ şeklindedir ve şeddesiz olarak okunur.

1213 Bakara 2/196.
1214 Bakara 2/196.

[٣٢٨٥] حُدِّثْتُ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ مَعْمَرِ بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ يُونُسَ، قَالَ: كَانَ أَبُو عَمْرِو بْنُ الْعَلَاءِ يَقُولُ: «لَا أَعْلَمُ فِي الْكَلَامِ حَرْفًا يُشْبِهُهُ.»

3285. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dan bana Yunus'tan rivayet edildiğine göre Ebû Amr b. el-Alâ şöyle demiştir: "Ben Allah'ın kelâmında buna benzer bir kelime olduğunu bilmiyorum."[1215]

e. Kıraat

Büyük şehirlerde bulunan kıraat imamlarının tamamı âyetteki{الْهَدْيِ} *"kurbanı"*[1216] kelimesinde geçen yâ harfini şeddesiz, dâl harfini ise sükûn üzere okumuşlardır. Ancak el-A'rec'den gelen bir rivayette bu kelimenin okunuşu farklıdır.

Şöyle bir rivayet vardır:

[٣٢٨٦] فَإِنَّ أَبَا هِشَامٍ الرِّفَاعِيَّ، حَدَّثَنَا قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ، عَنْ بَشَّارٍ، عَنْ أَسَدٍ، عَنِ الْأَعْرَجِ، أَنَّهُ قَرَأَ: «هَدِيًّا بَالِغَ الْكَعْبَةِ» بِكَسْرِ الدَّالِ مُثَقَّلًا، وَقَرَأَ: (حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدِيُّ مَحِلَّهُ) بِكَسْرِ الدَّالِ مُثَقَّلَةً.

3286. Ebû Hişâm er-Rifâî'nin bize, Yakub, Beşşâr, Esed tarikiyle rivayet ettiğine göre A'rec, (هَدِيًّا بَالِغَ الْكَعْبَةِ) şeklinde, ilgili kelimenin dâl harfini şeddeli olarak okumuştur. Onun sözü edilen âyeti (حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدِيُّ مَحِلَّهُ) şeklinde dâl harfini kesreli ve şeddeli şeklinde okuduğu nakledilmiştir.[1217] **[3/358]**

Âsım'dan da bu hususta nakledilen ihtilaflı bir rivayet vardır. Buna göre Âsım'dan rivayet edildiğine göre o da A'rec'in kıraatine muvâfık bir kıraat benimsemiştir. Bu kıraat, diğer kıraat imamlarının tercihine aykırıdır.

Bize göre âyette geçen الْهَدْيُ "kurbanlar" kelimesine هَدْيًا ismi verilmesinin sebebi vardır. Buna göre الْهَدْيُ "kurbanlar", kurban kesecek kimseyi

1215 Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1/69; Türkî, 3/358.

1216 Bakara 2/196.

1217 Bu kıraat şâzdır. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/74, 4/20. Suyûtî bu rivayeti, Taberî'ye dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/213; Türkî, 3/359.

Allah'a yaklaştırmaktadır. Zira kurban bir hediye konumundadır ve kişiyi kendisi dışındakilere ve Allah'a yaklaştıracak bir mahiyet arz eder. أَهْدَيْتُ الْهَدْيَ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ فَأَنَا أُهْدِيهِ إِهْدَاءً "Allah'ın evine bu kurbanı takdim ettim/takdim ediyorum" şeklinde bir kullanıma sahiptir. Ayrıca bir adamın başka bir kimseye hediye vermesi anlamında أَهْدَيْتُ إِلَى فُلَانٍ هَدِيَّةً، وَأَنَا أُهْدِيهَا "Ben falancaya hediye verdim/veriyorum." ifadesi de zikredilmektedir. Nitekim büyük deveye هَدِيَّةٌ ismi verilmektedir.

Böyle bir kullanıma Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın bir beytinde rastlanılmaktadır. O, esir alınan bir adamdan bahsetmekte ve ona dokunulmamasını, hediye edilen bir deveye şöyle benzetmektedir:

فَلَمْ أَرَ مَعْشَرًا أَسَرُوا هَدِيًّا ... وَلَمْ أَرَ جَارَ بَيْتٍ يُسْتَبَاءُ

Ben bir deveyi (bir esiri) alan bir topluluk görmedim,
Esir alınan bir evin komşusunu görmedim[1218]

3. {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} "Bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} *"Bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."* sözünün tefsiri:

1218 Muallaka şâirlerinden olan Züheyr, Câhiliye döneminin şiir ve edebiyat sahasındaki en önde gelen isimlerinden sayılmaktadır. Yaşadığı dönemde Hâris b. Verkâ, Herim b. Sinan, Nâbiğa ez-Zübyânî gibi şâirlerle münasebet kurmuştur. Ahlâkı ve barışı her daim ön planda tutan Züheyr, kabilelerin savaşmalarına karşılık onları hicveden şiirler söylemiştir. Kabile savaşlarının ardından muallakasını yazan Züheyr, 47. beytinde o sırada seksen yaşında olduğunu belirtti. Uzun ömür yaşayan kimselerden olan Züheyr'in Hz. Peygamber'le görüştüğü onun kendisi hakkında, *"Allah'ım! Beni onun şeytanından koru!"* dediği, bunun üzerine Züheyr'in ölünceye kadar hiçbir beyit söylemediği rivayet edilir. Bununla birlikte Züheyr'in iyi bir ahlâka sahip olduğu ağırbaşlı, sakin, vakarlı ve iffetli bir duruşa sahip olduğu zikredilmektedir. Çevresine ahlâk ve barış telkin eden Züheyr'in Hz. Peygamber'in peygamberliğinden önce hak din ve kitap hakkında şiir yazdığı bilgisi bulunmaktadır. Hanîf şâirler zümresinden olan Züheyr'in her şeyi yaratan Allah'a ve öldükten sonra dirilmeye inandığı dile getirilmektedir, *Muallaka* ile *Dîvân*'ı bulunan Züheyr'in, İslâm öncesi dönemin üç büyük şâirinden biri kabul edildiği kaynaklarda beyân edilmektedir. Süleyman Tülücü, "Züheyr b. Ebû Sülmâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zuheyr-b-ebu-sulma (Erişim: 16.05.2023)

Bu âyetle Allah şunu kastetmektedir: "Şayet siz ihramdan çıkmak istediğiniz zaman engellenirseniz, sizin kolayınıza gelen kurbanı göndermeniz gerekir. Siz engellendiğiniz zaman size zorunlu kıldığım kurban yerine varıncaya kadar ihramdan çıkmayınız. Çünkü bu kurbanın yerine ulaşması, siz engellendiğiniz zaman sizin ihramdan çıkmanız içindir. Yani kurban yerine ulaşmadan, haccı tamamlamadan, onun ibadetlerini ve menâsikini yerine getirmeden ihramdan çıkmayınız. Öyle ki ihramdan çıkılması için başın tıraş edilmesi gerekir. Çünkü ihramda olan kimsenin yapması gereken budur. Allah, bir mümine ihramdan çıkması noktasında izin verdiği kurbanının yerine ulaşmadan, o müminin ihramdan çıkmasını yasaklamıştır." **[3/359]**

a. Allah'ın Belirttiği Kurban Yerinin Neresi Olduğu

İlim ehli, Allah'ın belirttiği kurban yerinin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Engellenmiş bir kimsenin, ihramdan çıkabilmesi için, bu kurbanın varacağı yerin ne olduğu hususunda farklı görüşler zikredilmiştir:

1- Bazı müfessirler, ihramdan çıkmayı isteyen ve kendisine engel olunmuş bir kimsenin kurbanının varacağı bir yer vardır. Bu yere varınca o kimse için başını tıraş etmesi caizdir. Şayet böyle bir kimse düşman korkusundan dolayı engellenmiş ve kurban kesmekten men edilmiş olduğu zaman, o kurbanın kesilecek ya da boğazlanacak yere varması gerekir. Böylece ihramdan çıkmış olur. İşte o yerde kurban kesilir ya da boğazlanır. Eğer varmaz ise o zaman ihramdan çıkamaz. Şayet düşman korkusu olmadan engellenir ise o zaman Kâbe'yi tavaf etmeden, Safa ve Merve arasında sa'y yapmadan ihramdan çıkamaz. İşte bu görüş, "Bir müminin hac veya umre ibadetine engel konulması düşmandan dolayı olursa, asıl engel budur. Bunun dışındakiler engel değildir." şeklindeki görüş sahiplerine aittir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٨٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، أَنَّهُ بَلَغَهُ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَّ هُوَ، وَأَصْحَابُهُ بِالْحُدَيْبِيَةِ، فَنَحَرُوا الْهَدْيَ، وَحَلَقُوا رُءُوسَهُمْ، وَحَلُّوا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ قَبْلَ أَنْ يَطُوفُوا بِالْبَيْتِ، وَقَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَيْهِ الْهَدْيُ. ثُمَّ لَمْ نَعْلَمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ وَلَا مِمَّنْ كَانَ مَعَهُ أَنْ يَقْضُوا شَيْئًا، وَلَا أَنْ يَعُودُوا لِشَيْءٍ.»

3287. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Mâlik b. Enes şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) ve ashabı Hudeybiye'de iken ihramdan çıkmışlardır. O esnada kurbanlarını kestiler ve başlarını tıraş ettiler. Kâbe'yi tavaf etmeden önce, kurban yerine ulaşmadan önce her şeyi bırakıp ihramdan çıktılar. Biz Hz. Peygamber'in (sav) daha sonra ashabından veya orada bulunanlardan herhangi birine, hac ve umre ibadetiyle alakalı bir ibadeti kaza etmesi ya da tekrar yapmasına dair bir emrinin olduğunu bilmiyoruz."[1219]

[٣٢٨٨] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ مُعْتَمِرًا فِي الْفِتْنَةِ، فَقَالَ: «إِنَّ صَدَدْتَ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَأَهَلَّ بِعُمْرَةٍ مِنْ أَجْلِ أَنَّ النَّبِيَّ كَانَ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ. ثُمَّ إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ نَظَرَ فِي أَمْرِهِ، فَقَالَ: مَا أَمْرُهُمَا إِلَّا وَاحِدٌ. قَالَ: فَالْتَفَتَ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ: مَا أَمْرُهُمَا إِلَّا وَاحِدٌ، أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ الْحَجَّ مَعَ الْعُمْرَةِ. قَالَ : ثُمَّ طَافَ طَوَافاً وَاحِداً. وَرَأَى أَنَّ ذَلِكَ مُجْزِ عَنْهُ وَأَهْدَى.»

3288. Yûnus'un bana, İbn Vehb, Mâlik, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer, fitne zamanında Mekke'ye umre yapmak için yola çıkmış ve sonra şöyle demiştir: "Eğer Kâbe'ye varmam noktasında bana engel olunursa biz Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı gibi yaparız." İbn Ömer, Hudeybiye yılında Hz. Peygamber'in (sav) umreye niyet ettiği gibi, umre ibadeti için niyet etti. Daha sonra Abdullah b. Ömer kendi durumuna baktı ve şöyle dedi: "Bu iki durum da aynıdır." Daha sonra İbn Ömer ashabına yönelmiş ve; "Bu iki durum aynıdır. Size şunu gösteriyorum ki, ben umre ile birlikte haccın da yapılmasını zorunlu görüyorum." demiştir. Daha sonra İbn Ömer bir tavaf yaptı. O bunun ve kurbanın gönderilmesini yeterli görmüştür.[1220] **[3/360]**

1219 Bu rivayetin kaynağı Türkî, 3/346'da geçmiştir; Türkî, 3/360.

1220 İmâm Mâlik, *Muvatta'*, 1/360; Buhârî, *Sahîh*, (1806, 1813, 4183), yukarıdaki tarikle; Müslim, *Sahîh*, (1230/180); Türkî, 3/361.

[٣٢٨٨] قَالَ يُونُسُ: قَالَ ابْنُ وَهْبٍ: قَالَ مَالِكٌ: وَعَلَى هَذَا الْأَمْرِ عِنْدَنَا فِيمَنْ أُحْصِرَ بِعَدُوٍّ كَمَا أُحْصِرَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ. فَأَمَّا مَنْ أُحْصِرَ بِغَيْرِ عَدُوٍّ فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ دُونَ الْبَيْتِ.[1221]

3288. Yunus'un, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Mâlik şöyle demiştir: "Bu durum muvacehesinde bize göre, bir kimsenin alıkonulması, düşman sebebiyle engellenmesi anlamındadır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) ve ashabına yönelik engel, düşman sebebiyle olmuştur. Düşman dışında başka bir sebeple engellenen bir kimse, Kâbe'yi tavaf etmeden ihramdan çıkamaz."[1222]

Yunus şöyle demiştir: "Mâlik'e, düşmandan dolayı alıkonulan ve bu sebeple Kâbe ile kendisi arasında bir engel olan kimsenin ne yapacağı sorulmuştu. Mâlik de böyle bir kimsenin her şeyi bırakıp ihramdan çıkmasını, kurbanını kesmesini ve kendisine engel olunan yerde başını tıraş etmesini söylemiş ve bu durumun bir kazayı gerektirmediğini dile getirmişti. Ancak Mâlik'e göre sadece hac ibadetini yapmayan bir kimse bunu kaza edebilir. Çünkü İslâm'ın hac ibadetini yerine getirmesi o kimse için farzdır."

[٣٢٨٩] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، قَالَ: ثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ: «أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، وَمَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، أَفْتَوْا ابْنَ حُزَابَةَ الْمَخْزُومِيَّ، وَصُرِعَ فِي الْحَجِّ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، أَنْ يَبْدَأَ بِمَا لَا بُدَّ مِنْهُ وَيَفْتَدِيَ، ثُمَّ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَيَحُجَّ عَامًا قَابِلًا وَيُهْدِي.»

3289. Yunus'un bize, İbn Vehb, Mâlik, Yahyâ b. Saîd, Süleyman b. Yesâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer, Mervân b. el-Hakem, Abdullah b. Zübeyr, İbn Huzâbe el-Mahzûmî'ye fetva verdiler. Hac meselesi hakkında başka yollar önerdikleri için tartışmaya başladılar. Bu noktada hac için gerekli olan şeylerin yapılıp yerine getirilmesi istendi.

1221 Bu rivayet Şâkir'de yukarıdaki rivayetle birlikte verildiğinden onunla aynı numara verilmiştir. Şâkir, 4/37.

1222 Bu rivayet daha önce Türkî, 3/346, 347'de geçmiştir; Türkî, 3/361.

Bu haccın, umre olarak kabul edilmesine karar verildi. Bir sonraki yıl hac yapılıp kurban kesilmesi hükme bağlandı.[1223]

Yunus, İbn Vehb'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Mâlik bu hususta, 'Bu durum bize göre düşman dışında başka bir sebebe bağlı olarak engellenen kimseler hakkındadır' demiştir."

Yunus devamında Mâlik'in şöyle dediğini aktarmaktadır: "İhrama girdikten sonra hac vazifesinden alıkonulan herkes, ya hastalık ya da sayı bakımından bir hatanın oluşması ya da hilâlin kapalı olmasından dolayı engellenirse, bu durumda olan her bir kimseye 'muhsar' adı verilmektedir. Bahsi geçen gerekçelerle hac ibadeti engellenen bu kimsenin yerine getirmesi gereken hususlar vardır. Buna göre ihramlı olduğu durumda yapması gerekenleri yapmalıdır. Hatta tavaf ve sa'y ibadetini yerine getirinceye kadar ihramlı kalmalıdır. Sonraki yıl hac ibadetini tam olarak yapmalı ve kurbanı kesmelidir."[1224] **[3/361]**

[٣٢٩٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى، أَنَّ دَاوُدَ بْنَ أَبِي عَاصِمٍ، أَخْبَرَهُ: «أَنَّهُ، حَجَّ مَرَّةً فَاشْتَكَى، فَرَجَعَ إِلَى الطَّائِفِ وَلَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، فَكَتَبَ إِلَى عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، يَسْأَلُهُ عَنْ ذَلِكَ، وَأَنَّ عَطَاءً كَتَبَ إِلَيْهِ: أَنْ أَهْرِقْ دَمًا.»

3290. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Yahyâ b. Saîd, Eyyûb b. Musa tarikiyle rivayet ettiğine göre Dâvûd b. Ebî Âsım bir kere hac vazifesini yerine getirdi ve bu durumu şikâyet etti. Daha sonra Taif'e döndü. Safa ve Merve arasında gidip gelmedi. Bu durumu Atâ b. Ebî Rebâh'a mektup yazarak sordu. O da cevaben bir mektup yazıp ona kurban kesmesi gerektiğini söylemiştir.

Mâlik'in görüşünü zikreden kimsenin gerekçesine bakılırsa, düşmandan dolayı alıkonulmuş bir kimseye ait kurbanın, ulaşması gereken yerin o kurban sahibinin engellendiği yerin olmasıdır.

1223 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/362; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/164, yukarıdaki tarikle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 135, (Bir cildin dördüncü kısmı), Yahyâ b. Saîd tarikiyle; Türkî, 3/361.

1224 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/458, 459, Ebû Mus'ab rivayetiyle nakledilmiştir. Bu noktada Yahyâ'nın rivayetine bk. 1/362; Türkî, 3/362.

Bu hususta şöyle bir rivayet vardır:

[٣٢٩١] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عِمَارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَا: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُبَيْدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو مَرَّةَ، مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «لَمَّا كَانَ الْهَدْيُ دُونَ الْجِبَالِ الَّتِي تَطْلُعُ عَلَى وَادِي الثَّنِيَّةِ عَرَضَ لَهُ الْمُشْرِكُونَ فَرَدُّوا وَجْهَهُ» قَالَ: «فَنَحَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْهَدْيَ حَيْثُ حَبَسُوهُ، وَهِيَ الْحُدَيْبِيَةُ، وَحَلَقَ، وَتَأَسَّى بِهِ أُنَاسٌ فَحَلَقُوا حِينَ رَأَوْهُ حَلَقَ، وَتَرَبَّصَ آخَرُونَ، فَقَالُوا: لَعَلَّنَا نَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَحِمَ اللَّهُ الْمُحَلِّقِينَ» قِيلَ: وَالْمُقَصِّرِينَ قَالَ: وَرَحِمَ اللَّهُ الْمُحَلِّقِينَ قِيلَ: وَالْمُقَصِّرِينَ قَالَ: «وَالْمُقَصِّرِينَ»

3291. Ebû Küreyb ve Muhammed b. Umâre el-Esedî'nin bize, Ubeydullah b. Musa, Musa b. Ubeyde, Ümmü Hâni'nin mevlası Ebû Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Kurbanlar, Seniyye vadisine bakan dağın altında olduğu bir sırada, müşrikler Hz. Peygamber'e (sav) saldırmak istediler ve Hz. Peygamber'e (sav) doğru yöneldiler. Hz. Peygamber (sav) kendisini hapsedenlerin bulunduğu noktada kurbanını kesmiştir. İşte bu alıkonulduğu yer, Hudeybiye'dir. Burada da tıraşını olmuştur. Böyle bir durum karşısında insanlar Hz. Peygamber'den (sav) ümidini kesmişlerdir. Müslümanlar da Hz. Peygamber'e (sav) bakıp onun tıraşına göre tıraş oldular. Diğerleri ise beklemeyi tercih edip 'Belki tavaf yapabiliriz' demeye başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) *'Allah tıraş olanlara merhamet etsin!'* buyurmuştur. Bunun üzerine orada bulunanlar,

'Ya saçlarını kısaltanlara?' demişlerdir. Hz. Peygamber (sav) tekrar,

'Allah tıraş olanlara merhamet etsin!' buyurmuştur. Orada bulunanlar bir kez daha,

'Ya saçlarını kısaltanlara?' demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Saçlarını kısaltanlara da!' buyurmuştur."[1225]

1225 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 14/452. Bu rivayeti Ubeydullah b. Musa'dan nakletmiştir. Mânası sabit olarak İbn Ömer hadisi olarak nakledenler için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/124 (6067); Buhârî, *Sahîh*, (2701, 4252); Ahmed b.

[٣٢٩٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ، وَمَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَا: لَمَّا كَتَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقَضِيَّةَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مُشْرِكِي قُرَيْشٍ، وَذَلِكَ بِالْحُدَيْبِيَةِ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ، قَالَ لِأَصْحَابِهِ: «قُومُوا فَانْحَرُوا، وَاحْلِقُوا» . قَالَ: فَوَاللَّهِ مَا قَامَ مِنْهُمْ رَجُلٌ حَتَّى قَالَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. فَلَمَّا لَمْ يَقُمْ مِنْهُمْ أَحَدٌ، قَامَ فَدَخَلَ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهَا، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، اخْرُجْ، ثُمَّ لَا تُكَلِّمْ أَحَدًا مِنْهُمْ بِكَلِمَةٍ حَتَّى تَنْحَرَ بُدْنَكَ، وَتَدْعُوَ حَلَّاقَكَ فَتَحْلِقَ فَقَامَ فَخَرَجَ فَلَمْ يُكَلِّمْ مِنْهُمْ أَحَدًا حَتَّى فَعَلَ ذَلِكَ. فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَامُوا فَنَحَرُوا، وَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يَحْلِقُ بَعْضًا حَتَّى كَادَ بَعْضُهُمْ يَقْتُلُ بَعْضًا غَمًّا.» [٣/٣٦٢]

3292. Yakub b. İbrahim'in bana, Yahyâ b. Saîd el-Kettân, Abdullah b. Mübârek, Ma'mer, Zührî, Urve, Misver b. Mahreme tarikiyle rivayet ettiğine göre Mervân b. el-Hakem şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), kendisi ile Kureyşli mürşikler arasında bir anlaşma imzaladığı zaman, bu durum Hudeybiye'de idi ve o sene Hudeybiye yılı olarak anılmaktadır. Hz. Peygamber (sav) ashabına, *'Ayağa kalkın, kurbanlarınızı kesin ve tıraş olun.'* demiştir. Allah'a yemin olsun ki ashabından hiçbir kimse kalkmadı. Bu emri Hz. Peygamber (sav) üç defa tekrarladı. Buna rağmen onlardan hiçbir kimse kalkmayınca Hz. Peygamber (sav) Ümmü Seleme'nin yanına gitti ve ona durumu anlattı. Bunun üzerine Ümmü Seleme,

'Ey Allah'ın Nebisi! Dışarı çık ve onlardan hiçbiriyle tek bir kelime dahi konuşma! Sen bu esnada kurbanını kes, seni tıraş edeni çağır; o da seni tıraş etsin.' diye söyledi. Hz. Peygamber (sav) Ümmü Seleme'nin yanından çıktı, hiçbir kimse ile konuşmadan Ümmü Seleme'nin dediklerini yaptı. Ashab, Hz. Peygamber'in (sav) yaptıklarını görünce, onlar da kalkıp kurban kestiler, bazıları bazısını tıraş etti. Öyle ki ashabdan bazıları, diğerlerini üzüntüden neredeyse öldürecekti."[1226]

Hanbel, *Müsned*, 2/16 (Tıraş Olanlara Dua Bâbı); Buhârî, *Sahîh*, (1728); Müslim, *Sahîh*, (319/1301); Tayâlisî, *Müsned*, (1944); Türkî, 3/362.

1226 Bu rivayet şu uzun hadisin bir kısmıdır. Bu uzun versiyonu için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/331(Meymeniyye), Yahyâ b. Saîd el-Kettân'dan naklederek;

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber (sav) kurbanını, müşriklerin onu Kâbe'den alıkoyduğu sırada bulunduğu Hudeybiye'de kesmiştir. Bunun akabinde Hz. Peygamber (sav) ve ashabı ihramdan çıkmıştır. Öyle ki normal zamanda Hudeybiye, ihramdan çıkılan bir yer değildir. İşte bu bilgi, {حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} *'Bu kurban, yerine varıncaya kadar.'*[1227] kavlinin 'keseceğiniz ya da boğazlayacağınız kurban yenileceği yere varmadan, kurbanın kesilmesi ve boğazlanması mahallinde ondan faydalanıncaya kadar' mânasına geldiğine açık bir delildir."

[٣٢٩٣] كَمَا رُوِيَ عَنْ نَبِيِّ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فِي نَظِيرِهِ إِذْ أُتِيَ بِلَحْمٍ أَتَتْهُ بَرِيرَةُ مِنْ صَدَقَةٍ كَانَ تَصَدَّقَ بِهَا عَلَيْهَا، فَقَالَ: «قَرِّبُوهُ فَقَدْ بَلَغَ مَحِلَّهُ» يَعْنِي: فَقَدْ بَلَغَ مَحِلَّ طِيبِهِ وَحَلَالِهِ لَهُ بِالْهَدِيَّةِ إِلَيْهِ بَعْدَ أَنْ كَانَتْ صَدَقَةً عَلَى بَرِيرَةَ.

3293. Nitekim Hz. Peygamber'den (sav) buna benzer hadisler de rivayet edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'e (sav) Berîre'ye sadaka olarak verilen ancak Berîre'nin hediye ettiği bir et getirilmişti. Bu durum için Hz. Peygamber (sav), *"Onu getirin! Çünkü o kurban yerine ulaşmıştır."* diye buyurmuştur.[1228] Burada kastedildiğine göre Berîre'ye sadaka verilmesinden sonra Hz. Peygamber'e hediye edilen bu etin helâl ve temiz olduğu yani kurban olarak kesilmesi gereken yere ulaştığı anlaşılmaktadır. **[3/363]**

2- Diğer müfessirlere göre hac veya umre ibadetinden alıkonulan kimsenin kurbanının ulaşacağı yer, ihramda olduğu yerdir. Bundan başka bir yer yoktur.

Buhârî, *Sahîh*, (1694, 1695); Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (8840), İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Türkî, 3/363.

1227 Bakara 2/196.

1228 Bu rivayet Berîre hadisi olarak *Sahîhayn*'da bulunmaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) *"Bu Berîre'ye sadaka bize hediyedir."* ya da *"Bu Berîre için verilen sadaka bizim için hediyedir."* buyurmuştur. Bk. Buhârî, *Sahîh*, (1394, 1395, 2577, 2578, 5097, 5284); Müslim, *Sahîh*, (1074, 1075). Taberî'nin zikrettiği bu rivayetin benzer lafızlarla Ümmü Atıyye el-Ensârî'nin hadisiyle geldiği bilinmektedir. Bu rivayete göre Ümmü Atıyye, Hz. Âişe'ye bir et hediye etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) *"Bu et yerine ulaşmıştır."* buyurmuştur. Bk. Buhârî, *Sahîh*, (1346, 1394, 2579). Müminlerin annesi Cüveyriye bint Hâris'in kölesiyle alakalı nakledilen rivayette Hz. Peygamber (sav) *"O eti getirin! Çünkü o yerine ulaşmıştır."* buyurdu. Bk. Müslim, *Sahîh*, (1073); Türkî, 3/362-363.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٩٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ: «أَنَّ عَمْرَو بْنَ سَعِيدٍ النَّخَعِيَّ، أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، فَلَمَّا بَلَغَ ذَاتَ الشُّقُوقِ لُدِغَ بِهَا، فَخَرَجَ أَصْحَابُهُ إِلَى الطَّرِيقِ يَتَشَرَّفُونَ النَّاسَ، فَإِذَا هُمْ بِابْنِ مَسْعُودٍ، فَذَكَرُوا ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: «لِيَبْعَثْ بِهَدْيٍ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ يَوْمَ أَمَارَةٍ، فَإِذَا ذُبِحَ الْهَدْيَ فَلْيَحِلَّ، وَعَلَيْهِ قَضَاءُ عُمْرَتِهِ.»

3294. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, A'meş, Umâre b. Umeyr, Abdurrahman b. Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Umeyr b. Saîd en-Nehaî, umre için ihrama girdi. Zatüşşükûk denen yere varınca kendisini yılan soktu. Arkadaşları yola çıkıp insanları gözetliyorlardı. Bir de baktılar ki İbn Mes'ûd geliyor. Olayı kendisine anlattılar. O da,

'Isırılan kişi bir kurban göndersin. Aranızda belli bir gün tespit edin kurban kesilince o ihramdan çıksın. Ancak o kişinin, umresini kaza etmesi gerekir.' dedi."[1229]

[٣٢٩٥] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، وَإِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ أَنَّهُ قَالَ: «خَرَجْنَا مُهِلِّينَ بِعُمْرَةٍ فِينَا الْأَسْوَدُ بْنُ يَزِيدَ، حَتَّى نَزَلْنَا ذَاتَ الشُّقُوقِ، فَلُدِغَ صَاحِبٌ لَنَا، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ مَشَقَّةً شَدِيدَةً، فَلَمْ نَدْرِ كَيْفَ نَصْنَعُ بِهِ، فَخَرَجَ بَعْضُنَا إِلَى الطَّرِيقِ، فَإِذَا نَحْنُ بِرَكْبٍ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَقُلْنَا لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَجُلٌ مِنَّا لُدِغَ، فَكَيْفَ نَصْنَعُ بِهِ؟ قَالَ: «يَبْعَثُ مَعَكُمْ بِثَمَنِ هَدْيٍ، فَتَجْعَلُونَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمًا أَمَارٍ، فَإِذَا نَحَرَ الْهَدْيَ فَلْيُحِلَّ، وَعَلَيْهِ عُمْرَةٌ فِي قَابِلٍ.»

3295. Temîm b. el-Muntasır'ın bize, İshâk, Şerîk, Süleyman b. Mihrân, Umâre b. Umeyr ve İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Yezîd şöyle demiştir: "Biz, umre için ihramı giyip yola çıkmıştık. İçimizde Esved b. Yezîd de bulunuyordu. Biz, Zatüşşükûk denen yere gelip

1229 Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 2/251; A'meş tarikiyle; Türkî, 3/364.

konaklayınca, içimizden bir arkadaşımızı yılan soktu. O, bundan dolayı çok sıkıntıya düştü. Ne yapacağımızı bilemez olduk. Bazı arkadaşlarımız yola çıktılar. Bir de baktık ki içlerinde Abdullah b. Mes'ûd'un da bulunduğu bir kervan geliyor. Ona;

'Ey Ebû Abdurrahman, bizden birini yılan soktu. Şimdi onun durumu ne olacak?' diye sorduk. O da,

'O, sizinle birlikte bir kurban değeri göndersin. Siz, aranızda belli bir gün tayin edin. Kurbanın kesildiği gün o ihramdan çıksın. Ancak gelecek yıl umresini kaza etsin.' diye cevap verdi." **[3/364]**

[٣٢٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: «بَيْنَا نَحْنُ بِذَاتِ الشُّقُوقِ فَلَبَّى رَجُلٌ مِنَّا بِعُمْرَةٍ فَلُدِغَ، فَمَرَّ عَلَيْنَا عَبْدُ اللَّهِ، فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: «اجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمًا أَمَارًا، فَيَبْعَثُ بِثَمَنِ الْهَدْيِ، فَإِذَا نَحَرَ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ.»

3296. İbn Beşşâr'ın bize, Müemmel, Süfyân, A'meş, Umâre b. Umeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Yezîd şöyle demiştir: "Biz, Zatüşşükûk denilen yerde idik. Bir adam da bize uyarak umre için yola çıktı. O esnada adamı yılan soktu. Tam o sırada Abdullah b. Mes'ûd ile karşılaştık. Ona bu durumu sorduk. O da,

'Siz, aranızda belli bir gün tayin edin. O, sizinle birlikte bir kurban değeri göndersin. Kurbanın kesildiği gün o ihramdan çıksın. Ancak umresini kaza etsin' dedi."

[٣٢٩٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيَّ، يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: «أَهَلَّ رَجُلٌ مِنَّا بِعُمْرَةٍ، فَلُدِغَ، فَطَلَعَ رَكْبٌ فِيهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَسَأَلُوهُ، فَقَالَ: «يَبْعَثُ بِهَدْيٍ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمًا أَمَارًا، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ الْيَوْمُ فَلْيَحِلَّ». وَقَالَ عُمَارَةُ بْنُ عُمَيْرٍ: وَكَانَ حَسْبُكَ بِهِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: وَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ مِنْ قَابِلٍ.

3297. Muhammed b. Müsennâ'nın bana, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem, İbrahim en-Nehaî tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b.

Yezîd şöyle demiştir: "Bizden birisi umre için ihrama girdi. Ancak o vakit yılan tarafından ısırıldı. Abdullah b. Mes'ûd'un da bulunduğu bir kervanla karşılaştılar. O kimsenin yanında bulunanlar bu durumu İbn Mes'ûd'a sordu. O da,

'O, sizinle birlikte bir kurban değeri göndersin. Siz, aranızda belli bir gün tayin edin. Kurbanın kesildiği gün o ihramdan çıksın' dedi." Umâre b. Umeyr -ki senin zannına göre- Abdurrahman b. Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: "O kimse bir sonraki yıl umresini kaza etsin."[1230]

[٣٢٩٨] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: «خَرَجْنَا عُمَّارًا، فَلَمَّا كُنَّا بِذَاتِ الشُّقُوقِ لُدِغَ صَاحِبٌ لَنَا، فَاعْتَرَضْنَا لِلطَّرِيقِ نَسْأَلُ عَمَّا نَصْنَعُ بِهِ، فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فِي رَكْبٍ، فَقُلْنَا لَهُ: لُدِغَ صَاحِبٌ لَنَا، فَقَالَ: «اجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ صَاحِبِكُمْ يَوْمًا، وَلْيُرْسِلْ بِالْهَدْيِ، فَإِذَا نَحَرَ الْهَدْيَ فَلْيَحْلِلْ، ثُمَّ عَلَيْهِ الْعُمْرَةُ.»

3298. Ebu's-Sâib'in bana, Ebû Muâviye, A'meş, Umâre tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Yezîd şöyle demiştir: "Biz, Zatüşşükûk denilen yerde idik. Bizden bir kimseyi yılan ısırdı. Biz de ne yapacağımızı sormak için yola düştük. O esnada bir kervanda bulunan Abdullah b. Mes'ûd ile karşılaştık. Ona,

'Bir arkadaşımızı yılan ısırdı. Ne yapalım?' diye sorduk. O da,

'Siz, aranızda belli bir gün tayin edin. O zaman o kişi bir kurban göndersin. Kurbanı kesildiği zaman ihramdan çıksın ve bir sonraki yıl umreyi kaza etsin.' dedi."[1231]

[٣٢٩٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بن إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «أَنَّ عَمْرَو بْنَ سَعِيدٍ النَّخَعِيَّ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، فَلَمَّا بَلَغَ ذَاتَ الشُّقُوقِ لُدِغَ بِهَا، فَخَرَجَ أَصْحَابُهُ إِلَى الطَّرِيقِ يَتَشَوَّفُونَ النَّاسَ،

1230 Tahâvî, *Şerhu'l-Meânî*, 2/251, Şu'be tarikiyle; Türkî, 3/365.

1231 İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 135 (Dördüncü kısmın birinci cildi), Ebû Muâviye tarikiyle; Türkî, 3/365.

فَإِذَا هُمْ بِابْنِ مَسْعُودٍ، فَذَكَرُوا ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: «لِيَبْعَثْ بِهَدْيٍ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمًا أَمَارًا، فَإِذَا ذُبِحَ الْهَدْيُ فَلْيَحِلَّ، وَعَلَيْهِ قَضَاءُ عُمْرَتِهِ.»

3299. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Haccâc, Abdurrahman b. Esved, Esved, İbn Mes'ûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Umeyr b. Saîd en-Nehaî, umre için ihrama girdi. Zatüşşükûk denen yere varınca kendisini yılan soktu. Arkadaşları yola çıkıp insanları gözetliyorlardı. Bir de baktılar ki İbn Mes'ûd geliyor. Olayı kendisine anlattılar. O da;

'Isırılan kişi bir kurban göndersin. Aranızda belli bir gün tespit edin kurban kesilince o ihramdan çıksın. Ancak o kişinin, umresini kaza etmesi gerekir.' dedi."[1232] **[3/365]**

[٣٣٠٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} يَقُولُ: «مَنْ أَحْرَمَ بِحَجٍّ، أَوْ عُمْرَةٍ، ثُمَّ حُبِسَ عَنِ الْبَيْتِ بِمَرَضٍ يُجْهِدُهُ، أَوْ عُذْرٍ يَحْبِسُهُ، فَعَلَيْهِ ذَبْحُ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، شَاةٌ فَمَا فَوْقَهَا يُذْبَحُ عَنْهُ. فَإِنْ كَانَتْ حَجَّةُ الْإِسْلَامِ، فَعَلَيْهِ قَضَاؤُهَا، وَإِنْ كَانَتْ حَجَّةً بَعْدَ حَجَّةِ الْفَرِيضَةِ، أَوْ عُمْرَةً فَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِ. ثُمَّ قَالَ: {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} فَإِنْ كَانَ أَحْرَمَ بِالْحَجِّ فَمَحِلُّهُ يَوْمَ النَّحْرِ، وَإِنْ كَانَ أَحْرَمَ بِعُمْرَةٍ فَمَحِلُّ هَدْيِهِ إِذَا أَتَى الْبَيْتَ.»

3300. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1233] kavli hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse hac ve umre için ihrama girse daha sonra onu zora sokacak bir hastalık ya da kendisine mani olan bir özürden dolayı Kâbe'ye gidemez ise o zaman kurbandan kolayına geleni, kesilmesi için gönderir. Bu, kurban edilecek koyun ve üstü bir hayvan olabilir. Şayet bu İslâm'ın haccı olduğu vakit, o zaman haccın kazasını yapması gerekir. Bu hac, farz olan hac veya umreden sonra ise o zaman kaza etmesine gerek kalmaz. {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} *'Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş*

1232 Beyhakî, *Sünen*, 5/221, Ebân b. Tağlib, Abdurrahman b. el-Esved tarikiyle; Türkî, 3/366.

1233 Bakara 2/196.

etmeyin.'[1234] kavlinde ise kastedildiğine göre bir kimse hac için ihrama girdiği zaman, Kurban bayramı günü onun kurban yeri ihrama girdiği yerdir. Şayet bu kimse umre için ihrama girdiği zaman, Kâbe'ye vardığı zaman onun kurban yeri orasıdır."[1235]

[٣٣٠١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: «{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} فَهُوَ الرَّجُلُ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُحْبَسُ عَنِ الْبَيْتِ فَيُهْدِي إِلَى الْبَيْتِ، وَيَمْكُثُ عَلَى إِحْرَامِهِ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَإِذَا بَلَغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ حَلَقَ رَأْسَهُ، فَأَتَمَّ اللَّهُ لَهُ حَجَّهُ وَالْإِحْصَارُ أَيْضًا: أَنْ يُحَالَ بَيْنَهُ، وَبَيْنَ الْحَجِّ، فَعَلَيْهِ هَدْيٌ إِنْ كَانَ مُوسِرًا مِنَ الْإِبِلِ، وَإِلَّا فَمِنَ الْبَقَرِ، وَإِلَّا فَمِنَ الْغَنَمِ. وَيَجْعَلُ حَجَّهُ عُمْرَةً، وَيَبْعَثُ بِهَدْيِهِ إِلَى الْبَيْتِ، فَإِذَا نَحَرَ الْهَدْيَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ.»

3301. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1236] kavli hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (sav) ashabından birisi Kâbe'den alıkonulduğu zaman Kâbe'ye kurbanını gönderir. Kurban yerine ulaşıncaya kadar ihramda kalmaya devam eder. Kurban mahalline ulaştığı zaman başını tıraş eder. Böylece Allah haccını ona tamamlatır. الْإِحْصَارُ 'engel olma durumu' aynı şekilde o kimsenin hac ibadetine mani olan bir hususa işaret eder. Bundan dolayı kurban göndermesi gerekir. Bu kimse eğer varlıklı birisi ise o zaman deve göndermesi gerekir. Eğer deve olmaz ise sığır, o da olmaz ise koyun göndermesi gerekir. Böylece hac ibadetini umre ibadetine dönüştürmüştür. Bu kimse Kâbe'ye kurbanını gönderir. Kurbanı kesildiği zaman ihramdan çıkar ve bir sonraki yıl haccı kaza etmesi gerekir."[1237] **[3/366]**

1234 Bakara 2/196.

1235 Bunun kaynağı daha önce 3/344'te geçmiştir; Türkî, 3/366.

1236 Bakara 2/196.

1237 Suyûtî bu rivayeti Taberî'ye dayandırmaktadır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/212, 213; Türkî, 3/367.

[٣٣٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، ثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} فَإِذَا أُحْصِرَ الْحَاجُّ بَعَثَ بِالْهَدْيِ، فَإِذَا نَحَرَ عَنْهُ حَلَّ، وَلَا يَحِلُّ حَتَّى يَنْحَرَ هَدْيَهُ.»

3302. Müsennâ'nın bana, İshâk, Bişr b. Serî, Şu'be, Amr b. Mürre, Abdullah b. Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali'ye {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1238] kavli hakkında soruldu. O da şöyle dedi:

"Hac görevini yapmak isteyen bir kimse, engellenirse, kurbanını gönderir. Kurbanı kesildiği zaman ihramdan çıkar. Kurban kesilinceye kadar ihramdan çıkmaz."

[٣٣٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً، يَقُولُ: «مَنْ حُبِسَ فِي عُمْرَتِهِ، فَبَعَثَ بِهَدِيَّةٍ فَاعْتَرَضَ لَهَا فَإِنَّهُ يَتَصَدَّقُ بِشَيْءٍ، أَوْ يَصُومُ، وَمَنِ اعْتُرِضَ لِهَدِيَّتِهِ، وَهُوَ حَاجٌّ، فَإِنَّ مَحِلَّ الْهَدْيِ، وَالْإِحْرَامِ يَوْمَ النَّحْرِ، وَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.»

3303. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Bir kimse umre ibadetinden alıkonulursa kurbanını gönderir. Kendisine bir saldırı olursa, o vakit herhangi bir şeyi sadaka olarak verir ya da oruç tutar. Hac vazifesini yaparken kurbanına bir saldırı olursa, Kurban bayramı gününe kadar, kurbanın yerine ulaşmasını bekler ve ihramdan çıkmaz. O kimse için yerine getirmesi gereken başka bir sorumluluk yoktur."[1239]

[٣٣٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

1238 Bakara 2/196.

1239 Mücâhid, *Tefsîr*, 226, 227; Türkî, 3/367.

3304. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٣٠٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} الرَّجُلُ يُحْرِمُ ثُمَّ يَخْرُجُ فَيُحْصَرُ، إِمَّا بِلَدْغٍ، وَإِمَّا مَرَضٍ فَلَا يُطِيقُ السَّيْرَ، وَإِمَّا تَنْكَسِرُ رَاحِلَتُهُ، فَإِنَّهُ يُقِيمُ، ثُمَّ يَبْعَثُ بِهَدْيِ شَاةٍ فَمَا فَوْقَهَا. فَإِنْ هُوَ صَحَّ فَسَارَ فَأَدْرَكَ فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ، وَإِنْ فَاتَهُ الْحَجُّ فَإِنَّهَا تَكُونُ عُمْرَةً، وَعَلَيْهِ مِنْ قَابِلٍ حَجَّةٌ. وَإِنْ هُوَ رَجَعَ لَمْ يَزَلْ مُحْرِمًا حَتَّى يَنْحَرَ عَنْهُ يَوْمَ النَّحْرِ. فَإِنْ هُوَ بَلَغَهُ أَنَّ صَاحِبَهُ لَمْ يَنْحَرْ عَنْهُ عَادَ مُحْرِمًا وَبَعَثَ بِهَدْيٍ آخَرَ، فَوَاعَدَ صَاحِبَهُ يَوْمَ يَنْحَرُ عَنْهُ، فَنَحَرَ عَنْهُ بِمَكَّةَ، وَيُحِلُّ، وَعَلَيْهِ مِنْ قَابِلٍ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ عُمْرَتَانِ. وَإِنْ كَانَ أَحْرَمَ بِعُمْرَةٍ، ثُمَّ رَجَعَ وَبَعَثَ بِهَدْيِهِ، فَعَلَيْهِ مِنْ قَابِلٍ عُمْرَتَانِ، وَأُنَاسٌ يَقُولُونَ: لَا بَلْ ثَلَاثُ عُمَرَ نَحْوٌ مِمَّا صَنَعُوا فِي الْحَجِّ حِينَ صَنَعُوا، عَلَيْهِ حُجَّةٌ، وَعُمْرَتَانِ.»

3305. Musa b. Harun'un bana, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} *"Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."*[1240] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam ihrama girer daha sonra çıkarsa o engellenmiş demektir. Bu engel durumu ya bir yılanın ısırması ya bir hastalık sebebiyle gerçekleşir ve bundan dolayı yolculuğuna devam edemez ya da bineği sakatlanır o vakit o yerde ikâmet eder. Daha sonra kurbanını göndermiş olur. Bu kurban koyun ve üstü bir hayvan olabilir. O kimsenin sağlığı yerine gelirse yolculuğuna devam eder ve gönderdiği kurbana ulaşır. Bundan dolayı tekrar kurban kesmesi gerekmez. Şayet hac ibadetinin zamanını kaçırırsa o zaman bu ibadeti umre yerine geçer. Bir sonraki yıl hac ibadetini kaza etmesi gerekir. Şayet o geriye dönerse, Kurban bayramı günü kurbanı kesilinceye kadar ihramlı olarak durmaya devam eder. Şayet kurban yerine ulaşır ve kurban sahibinin kurbanı kesilmez ise, ihramlı

1240 Bakara 2/196.

olarak geri döner ve tekrar yeni bir kurban gönderir. Kurban sahibi kurbanın kesileceği bir gün tayin eder. Daha sonra Kurban Mekke'de kesilir ve böylece ihramdan çıkmış olur. Bir sonraki yıl hac ve umre ibadetinin kazasını yapması gerekir. Bazıları böyle bir durumda olan kimsenin 'iki umre' yaptığını söylemişlerdir. Şayet bir kimse umre için ihrama girse sonra dönse ve kurbanını gönderse o zaman bir sonraki yıl iki umreyi kaza etmesi gerekir. Bazıları da böyle bir şeyin mümkün olmadığını söylemişlerdir. Bilakis üç umre yapılmasını dile getirmişlerdir. Nitekim onlar hac ibadetinde nasıl yapıyorlarsa aynı durum umre ibadeti için de geçerlidir. Böyle bir durumda bir hac ile iki umre kazası yapması gerekir." **[3/367]**

[٣٣٠٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ الْقَنَّادُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِذَا أُحْصِرَ الرَّجُلُ بَعَثَ بِهَدْيِهِ إِذَا كَانَ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَصِلَ إِلَى الْبَيْتِ مِنَ الْعَدُوِّ، فَإِنْ وَجَدَ مِنْ يُبَلِغُهَا عَنْهُ إِلَى مَكَّةَ، فَإِنَّهُ يَبْعَثُ بِهَا مَكَانَهُ، وَيُوَاعِدُ صَاحِبَ الْهَدْيِ. فَإِذَا أَمِنَ فَعَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ، وَيَعْتَمِرَ. فَإِنْ أَصَابَهُ مَرَضٌ يَحْبِسُهُ وَلَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ، فَإِنَّهُ يَحِلُّ حَيْثُ يُحْبَسُ، وَإِنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلَا يَحِلُّ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ إِذَا بَعَثَ بِهِ، وَلَيْسَ عَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ قَابِلًا، وَلَا يَعْتَمِرَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ.»

3306. Abdulhamîd b. Beyân el-Kannâd'ın bize, İshâk el-Ezrak, Ebû Bişr, İbn Ebî Necîh, Mücâhid, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bir adam hac veya umre ibadetinden alıkonuluyorsa o zaman kurbanını gönderir. Düşmandan dolayı Kâbe'ye ulaşamadığı zaman, kurbanını Mekke'ye ulaştıracak birini bulduğu zaman, kurbanını ulaşması gereken yere gönderir. Kurban sahibi, kurbanının kesileceği bir günü gönderdiği kişiyle belirler. İşte bundan emin olduğu zaman o kimsenin hac ve umrenin kazasını yerine getirmesi gerekir. Bir hastalığa yakalanır ve yanında kurbanı olmaz ise o zaman bulunduğu yerde ihramdan çıkar. Şayet yanında kurbanı varsa göndermiş olduğu kurbanı yerine ulaşıncaya kadar ihramdan çıkmaz. Bu sebeple bir sonraki yıl haccın ve umrenin kazasını yapması gerekmez. Ancak dilerse bunu yapabilir."[1241]

1241 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 226; Türkî, 3/368.

Bu görüşün -yani kurbanların ve develerin ulaşması gereken yer Harem bölgesidir- sahibinin gerekçesi şudur: "Allah, develer ve diğer kurbanlar hakkında şöyle buyurmaktadır:

{وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ}

'Bu böyle. Her kim de Allah'ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse, şüphesiz ki bu kalplerin takvâsından (Allah'a karşı gelmekten sakınmasından)dır. Sizin için onlarda belli bir zamana kadar birtakım yararlar vardır. Sonra da kurbanlık olarak varacakları yer Beyt-i Atîk'tir (Kâbe'dir).'[1242]

Bu âyetle Allah, kurbanların ulaşması gereken yeri Harem bölgesi olduğunu beyân buyurmuştur. Bunun dışında kurbanın ulaşması gereken başka bir yer yoktur."

Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Hz. Peygamber'in (sav) Kâbe'den engellendiği zaman kurbanlarını Hudeybiye'de kestiğini delil olarak getirenlerin iddialarına gelince, bu üzerinde ittifak edilmiş bir husus değildir."

İşte bununla alakalı şöyle bir rivayet vardır:

[٣٣٠٧] الْفَضْلَ بْنَ سَهْلٍ حَدَّثَنِي قَالَ: ثَنَا مُخَوَّلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مَجْزَأَةَ بْنِ زَاهِرٍ الْأَسْلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَاجِيَةَ بْنِ جُنْدُبٍ الْأَسْلَمِيِّ، قَالَ: «أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ صُدَّ عَنِ الْهَدْيِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ابْعَثْ مَعِي بِالْهَدْيِ فَلْنَنْحَرْهُ بِالْحَرَمِ. قَالَ: «كَيْفَ تَصْنَعُ بِهِ؟» قُلْتُ: آخُذُ بِهِ أَوْدِيَةً فَلَا يَقْدِرُونَ عَلَيْهِ. فَانْطَلَقْتُ بِهِ حَتَّى نَحَرْتُهُ بِالْحَرَمِ.»

3307. Fadl b. Sehl'in bana, Muhavvel b. İbrahim, İsrâîl, Mecze'e b. Zâhir el-Eslemî, Zâhir el-Eslemî tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâciye b. Cündüb el-Eslemî şöyle demiştir: "Kurbanı engellendiği zaman ben Hz. Peygamber'in (sav) yanına geldim. Ona;

1242 Hac 22/32-33.

'Ey Allah'ın Resûlü! Benimle birlikte kurbanını gönder biz de onu Harem bölgesinde keselim!' dedim. O (sav) da,

'*Bunu nasıl yapacaksın?*' diye sordu. Ben de,

'O kurbanı vadilerin içinde götüreceğim. Bundan dolayı hiç kimse ona zarar veremeyecek.' dedim. Bunun akabinde yola koyuldum. En sonunda Hz. Peygamber'in (sav) kurbanını Harem bölgesinde kestim."[1243] **[3/368]**

Söz konusu görüşü devam ettirenler şöyle demişlerdir: "Bu rivayet, Hz. Peygamber'in (sav) kurbanlarını Harem bölgesinde kestiğini açıkça göstermektedir. Harem bölgesi dışında Hudeybiye'de kurbanı kestiğine dair delil getirenlerin delili geçerli değildir.

3- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: Bu âyetin anlamı ve tefsiri, hususiyetlerini zikrettiğimiz iki yorumun haricindeki başka bir noktaya işaret etmektedir. Bahsettiğimiz üzere bu iki grubun aktardığımız izahlarında ihtilaf söz konusudur.

Bir grup bu âyetin 'Ey müminler! Hac ibadetinizden alıkonulup ihrama girmek üzere yolunuzdan çevrilirseniz, ve bu durumlar bir hastalık ya da düşman korkusu ile gerçekleşir de hac ibadetinizde yapmanız gereken ibadetleri yerine getiremez iseniz, hatta Arefe günü vakfe yapmayı kaçırırsanız, o zaman sizin için, zamanı geçen haccınızı kaza etmekle birlikte hac vaktini kaçırdığınızdan dolayı kolayınıza gelen kurbanı göndermeniz gerekir' anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bu görüş sahipleri şunu da zikrettiler: "Bir hastalık veya başka bir sebeple hac vazifesinden alıkonulan bir kimsenin ihramdan çıkabilmesi için, Kâbe'yi tavaf edip Safa ve Merve arasında sa'y yapması gerekir. Bu haccın vaktini kaçırdığı zaman gerçekleşir. Eğer yapması gerekenleri görebilecek bir gücü varsa o zaman bu kimse engellenmiş kategorisine dâhil edilmez. Umre meselesine gelirsek, bu ibadette engel olunma gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü umrenin vakti sonsuza kadar vardır. Umre yapan bir kimse, ihramlı iken yapması gereken diğer işleri yerine

---

1243 Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-Âsâr*, 2/242; İbn Mende bu rivayeti Muhavvel b. İbrahim tarikiyle; bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/400, 401; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (4135), İsrâil tarikiyle. Onun rivayetinde Mecze'e, Nâciye tariki vardır. Babasını zikretmeden doğrudan nakletmiştir. İbn Mende ise bu rivayette Muhavvel b. İbrahim'in İsrâil tarikiyle nakletmesi sebebiyle rivayet tekniği açısından teferrüde düştüğünü söylemiştir; Türkî, 3/369.

getirmeden ihramdan çıkamaz. Umre yapan bir kimse bu âyetin kapsamında değildir. Âyette kastedilen hac vazifesini yerine getirmeye çalışan kimsedir." **[3/369]**

Daha sonra bu görüş sahipleri ihtilaf etti.

a) Bazısına göre düşmandan dolayı oluşan engel durumu, o gün için geçerli değildir. Nitekim, Kâbe'yi tavaf etmeden, Safa ve Merve arasında sa'y yapmadan önce ihramdan çıkmaya güç yetirebilen bir kimse için hastalık, engel durumundan sayılmamaktadır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٠٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَا إِحْصَارَ الْيَوْمَ.»

3308. Yakub b. İbrahim'in bana, İbn Uleyye, Leys, Mücâhid, Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Bugünden sonra herhangi bir düşman engeli söz konusu olamaz." demiştir.[1244]

[٣٣٠٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «لَا أَعْلَمُ الْمُحْرِمَ يُحِلُّ بِشَيْءٍ دُونَ الْبَيْتِ.»

3309. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Yahyâ b. Saîd, Abdurrahman b. Kâsım tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "İhramlı olan bir kimsenin Kâbe'yi tavaf etmeden önce ihramdan çıkmasını gerektirecek herhangi bir durumun olduğunu bilmiyorum."[1245]

[٣٣١٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَا حَصْرَ إِلَّا مَنْ حَبَسَهُ عَدُوٌّ، فَيُحِلُّ بِعُمْرَةٍ، وَلَيْسَ عَلَيْهِ حَجٌّ، وَلَا عُمْرَةٌ.»

1244 Bunun kaynağı daha önce Türkî, 3/345'te geçmiştir; Türkî, 3/370.

1245 Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 5/220. Abdurrahman b. Kâsım, Kâsım, Âişe tarikiyle; Türkî, 3/370.

3310. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus, Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Düşmandan dolayı alıkonulup umresine engel olunması dışında, bir kimseye başka bir sebepten dolayı engel durumu yoktur. Böye bir kimseye hac ve umre zorunlu değildir."

b) Bu müfessirlerden bazıları ise şöyle derler: "Düşmanın hacca engel olması, bugün de geçerli olup bugünden sonra da olabilecektir." Bu görüş, kendilerinden aktardığımız bahsi geçen üç görüşün sahiplerinin zikrettiğimiz yaklaşımlarına benzemektedir. **[3/370]**

Bu görüşü benimseyenler ile bu âyetin "Siz hac ibadetinizden dolayı alıkonulur, haccın vaktini kaçırır iseniz, o zaman haccın vaktini kaçırdığınız için kolayınıza gelen kurbanı gönderiniz" mânasına geldiğini söyleyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣١١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، يُنْكِرُ الِاشْتِرَاطَ فِي الْحَجِّ، وَيَقُولُ: «أَلَيْسَ حَسْبُكُمْ سَنَةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ إِنْ حُبِسَ أَحَدُكُمْ عَنِ الْحَجِّ طَافَ بِالْبَيْتِ، وَالصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى يَحُجَّ عَامًا قَابِلًا، وَيُهْدِيَ أَوْ يَصُومَ إِنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا.»

3311. Yunus'un bana, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre Sâlim şöyle demiştir: "Abdullah b. Ömer, hac için herhangi bir şeyin şart koşulmasını kabul etmiyor ve 'Allah Resûlü'nün sünneti size yetmez mi? Bir kimse hac vazifesinden alıkonulacak olursa, Kâbe'yi tavaf edip Safa ve Merve arasında sa'y yapsın. Daha sonra bir sonraki yılın hac zamanına kadar herşeyi bırakıp ihramdan çıksın. Bu sırada kurban göndersin ya da kurban bulamıyorsa oruç tutsun.' diyordu."[1246]

1246 Nesâî, *Sünen*, (2768); Beyhakî, *Sünen*, 5/223, İbn Vehb tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, (1810); Beyhakî, *Sünen*, 5/223, Yunus b. Yezîd tarikiyle İbn Şihâb'dan naklederek; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/487 (4881); Buhârî, *Sahîh*, (1811); Tirmizî, *Sünen*, (942); Nesâî, *Sünen*, (2769), Zührî tarikiyle; Türkî, 3/371.

[٣٣١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «الْمُحْصَرُ لَا يُحِلُّ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يَبْلُغَ الْبَيْتَ وَيُقِيمَ عَلَى إِحْرَامِهِ كَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ تُصِيبَهُ جِرَاحَةٌ، أَوْ جُرْحٌ، فَيَتَدَاوَى بِمَا يُصْلِحُهُ، وَيَفْتَدِي. فَإِذَا وَصَلَ إِلَى الْبَيْتِ، فَإِنْ كَانَتْ عَمْرَةٌ قَضَاهَا، وَإِنْ كَانَتْ حَجَّةٌ فَسَخَهَا بِعُمْرَةٍ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ، وَالْهَدْيِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَسَبْعَةٌ إِذَا رَجَعَ.»

3312. Muhammed b. Müsennâ'nın bana, Abdulvehhâb, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi', tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Hac vazifesinden alıkonulan kimse, Kâbe'ye ulaşıncaya kadar ihramdan çıkmaz. Olduğu gibi ihramlı bir şekilde bekler. Buna karşılık kendisinde bir hastalık ya da bir yaralanma olursa, kendisini iyileştirmek üzere tedavi olur ve bu hususta fidye verir. Kâbe'ye ulaştığı zaman ise umre için geldiyse onu kaza etmesi gerekir. Hac için geldiği ise, haccı umreye çevirir. Bir sonraki yıl haccın kazasını yapar ve kurban keser. Ancak bu kimse kurban bulamaz ise hac için üç gün, geri döndüğü için yedi gün oruç tutar."

[٣٣١٣] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، «مَرَّ عَلَى ابْنِ حُزَابَةَ وَهُوَ بِالسُّقْيَا، فَرَأَى بِهِ كَسْرًا فَاسْتَفْتَاهُ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَقِفَ كَمَا هُوَ لَا يُحِلُّ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يَأْتِيَ الْبَيْتَ إِلَّا أَنْ يُصِيبَهُ أَذًى فَيَتَدَاوَى وَعَلَيْهِ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ. وَكَانَ أَهَلَّ بِالْحَجِّ.»

3313. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Yahyâ b. Saîd, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, İbn Huzâbe'nin yanına Sükyâ'da iken uğramıştı. İbn Ömer, onun bineğinin sakatlandığını gördü. Bunun üzerine İbn Huzâbe, İbn Ömer'den bu konuyla ilgili fetva istedi. Bunun üzerine İbn Ömer de ona olduğu yerde kalmasını, Kâbe'ye ulaşıncaya kadar hiçbir şeyi bırakmadan ihramdan çıkmamasını emretti. Buna karşılık eğer kendisine bir sıkıntı vurdu ise tedavi olmasını ve kolayına gelen kurbanı göndermesini de emretmiştir. İbn Huzâbe de o sırada hac için ihrama girmişti. **[3/371]**

[٣٣١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: «مَنْ أُحْصِرَ بَعْدَ أَنْ يُهِلَّ بِحَجٍّ، فَحَبَسَهُ خَوْفٌ، أَوْ مَرَضٌ، أَوْ ضَلَّ لَهُ ظَهْرٌ يَحْمِلُهُ أَوْ شَيْءٌ مِنَ الْأُمُورِ كُلِّهَا، فَإِنَّهُ يَتَعَالَجُ بِحَبْسِهِ ذَلِكَ بِكُلِّ شَيْءٍ لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَحِلُّ مِنَ النِّسَاءِ، وَالطِّيبِ، وَيَفْتَدِيَ بِالْفِدْيَةِ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ. فَإِنْ فَاتَهُ الْحَجُّ وَهُوَ بِمَحْبَسِهِ ذَلِكَ، أَوْ فَاتَهُ أَنْ يَقِفَ فِي مَوَاقِفَ عَرَفَةَ قَبْلَ الْفَجْرِ مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ، فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجُّ، وَصَارَتْ حَجَّتُهُ عُمْرَةً؛ يَقْدَمُ مَكَّةَ فَيَطُوفُ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ. فَإِنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ نَحَرَهُ بِمَكَّةَ قَرِيبًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، ثُمَّ حَلَقَ رَأْسَهُ، أَوْ قَصَّرَ، ثُمَّ حَلَّ مِنَ النِّسَاءِ، وَالطِّيبِ وَغَيْرِ ذَلِكَ. ثُمَّ عَلَيْهِ أَنْ يَحُجَّ قَابِلًا، وَيَهْدِيَ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْهَدْيِ.»

3314. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Leys, Ukayl, İbn Şihâb, Sâlim b. Abdillah tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Kim, hac için ihrama girer de, haccına devam etmesine düşman korkusu veya bir hastalık, yahut kendisini taşıyan binek veya benzeri bir şey engel olacak olursa o, bu engelden dolayı kendisi için gerekli olan her şeyi yapabilir. Ancak, hanımına yaklaşmak ve koku sürmek helâl olmaz. O, bu engelden dolayı, Allah'ın, kendisine emrettiği oruç veya sadaka yahut kurban kesme fidyelerinden birini yerine getirir. Şayet engellenmiş halde, haccın bütün menâsikini veya Arafat'ta vakfeye durmayı kaçıracak olursa artık haccı geçmiş olur. O, haccını umreye çevirir. Mekke'ye gider. Kâbe'yi tavaf eder. Safa ile Merve arasında sa'y eder. Yanında kurbanı varsa Mekke'de, Mescid-i Haram'a yakın bir yerde onu keser. Sonra tıraş olur veya saçını kısaltır. İşte bundan sonra o kişiye, hanımına yaklaşmak, koku sürmek ve diğer şeyler helâl olur. Bu kişinin, ertesi yıl hac yapması bir de kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir."

[٣٣١٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: «الْمُحْصَرُ لَا يُحِلُّ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ. وَإِنِ اضْطُرَّ إِلَى شَيْءٍ مِنْ لُبْسِ الثِّيَابِ الَّتِي لَا بُدَّ لَهُ مِنْهَا، أَوِ الدَّوَاءِ صَنَعَ ذَلِكَ، وَافْتَدَى.»

3315. Yunus'un bana, İbn Vehb, Mâlik b. Enes, İbn İbn Şihâb, Sâlim b. Abdillah tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Hac vazifesinden alıkonulmuş kimse, Kâbe'yi tavaf edip Safa ve Merve arasında sa'y yapıncaya kadar ihramdan çıkmaz. Kaçınılmaz olarak giymesi gereken elbiseyi giymek veya ilaç kullanmak gibi bir şeye zorlanırsa, onu yapar ve fidyeyi öder."[1247]

Bu rivayet, İbn Ömer'in hastalık ve buna benzer sebeplerden dolayı hac vazifesinden mahrum kalan kimselerle alakalı görüşlerini içeren rivayetlerden birisidir. Hac için niyet eden bir kimsenin düşman tarafından alıkonulmasına gelirsek İbn Ömer, bu hususta daha önce Mâlik b. Enes'ten aktardığımız görüşe yakın bir yaklaşım sergilemektedir.[1248] **[3/372]**

[٣٣١٦] حَدَّثَنِي تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، أَرَادِ الْحَجَّ حِينَ نَزَلَ الْحُجَّاجُ بِابْنِ الزُّبَيْرِ فَكَلَّمَهُ ابْنَاهُ سَالِمٌ، وَعَبْدُ اللَّهِ، فَقَالَا: لَا يَضُرُّكَ أَنْ لَا تَحُجَّ الْعَامَ، إِنَّا نَخَافُ أَنْ يَكُونَ بَيْنَ النَّاسِ قِتَالٌ فَيُحَالُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْبَيْتِ. قَالَ: «إِنْ حِيلَ بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ فَعَلْتُ كَمَا فَعَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ حَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ فَحَلَقَ وَرَجَعَ.»

3316. Temîm b. el-Muntasır'ın bana, Abdullah b. Numeyr, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, İbn Zübeyr'in himayesinde gelen hacıların olduğu zaman hac vazifesini yerine getirmek istedi. İbn Ömer'in iki oğlu Sâlim ve Abdullah onunla konuşarak;

'Bu yıl hac yapmaman sana zarar vermez. Biz insanlar arasında bir savaşın olmasından korkuyoruz. Savaş olursa işte senin Kâbe'ye gitmene engel bir durum ortaya çıkar.' dediler. Bunun üzerine İbn Ömer,

'Şayet Kâbe ile benim aramda bir engel oluşursa, Kureyşli kâfirlerin Hz. Peygamber (sav) ile Kâbe arasına girip engel oldukları vakit Allah'ın Resûlü ile (sav) birlikte yaptığımız gibi başımızı tıraş edip geri dönmeyi ben de yaparım.' dedi."[1249]

1247 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/361; Beyhakî, *Sünen*, bu rivayeti Mâlik tarikiyle; Türkî, 3/372.

1248 Mâlik'in görüşü Türkî, 3/361'de geçmiştir; Türkî, 3/373.

1249 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/376 (6268); Müslim, *Sahîh*, (181/1230), Abdullah b. Numeyr tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, (1807, 1808, 1812, 4185); Nesâî, *Sünen*,

Umre hakkında onlardan zikrettiğimiz "Umrede engel olma ya da engel olunma durumu yoktur." görüşüne gelirsek bu hususla alakalı şu rivayet vardır:

[٣٣١٧] حَدَّثَنِي بِهِ، يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنِي هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الشِّخِّيرِ، «أَنَّهُ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ فَأُحْصِرَ، قَالَ: فَكَتَبَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ، فَكَتَبَا إِلَيْهِ أَنْ يَبْعَثَ بِالْهَدْيِ، ثُمَّ يُقِيمُ حَتَّى يُحِلَّ مِنْ عُمْرَتِهِ. قَالَ: فَأَقَامَ سِتَّةَ أَشْهُرٍ، أَوْ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ.»

3317. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Ebû Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre Yezîd b. Abdillâh b. Şihhîr, umre için ihrama girmişti. Ancak bundan alıkonuldu. İbn Abbas ve İbn Ömer'e bu hususla ilgili bir mektup yazıp onlardan fetva istedi. Onlar da İbn Şihhîr'e mektup yazıp bir kurban göndermesini, umre için ihramdan çıkıncaya kadar o halde beklemesini söylediler. İbn Şihhîr o halde altı veya yedi ay bekledi."

[٣٣١٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ بْنِ الشِّخِّيرِ، قَالَ: «خَرَجْتُ مُعْتَمِرًا فَصُرِعَتْ عَنْ بَعِيرِي، فَكُسِرَتْ رِجْلِي. فَأَرْسَلْنَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ، مَنْ سَأَلَهُمَا، فَقَالَا: إِنَّ الْعُمْرَةَ لَيْسَ لَهَا وَقْتٌ كَوَقْتِ الْحَجِّ، لَا تُحِلُّ حَتَّى تَطُوفَ بِالْبَيْتِ، قَالَ: فَأَقَمْتُ بِالدُّثَيْنَةِ أَوْ قَرِيبًا مِنْهُ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ، أَوْ ثَمَانِيَةَ أَشْهُرٍ.»

3318. Yakub b. İbrahim'in bana, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiye rivayet ettiğine göre Ebu'l-Alâ' b. Şihhîr şöyle demiştir: "Ben umre niyetiyle yola çıktım. Bineğim olan devemle mücadele ettiğim için devemin ayağı kırıldı. Biz de İbn Abbas ve İbn Ömer'e durumu sormak için haber gönderdik. Onlar umrenin hac gibi bir vaktinin olmadığını Kâbe'yi tavaf ettikten sonra ihramdan çıkabileceğimi söylediler. O esnada ben Desîne ya da o bölgeye yakın bir yerde yaklaşık yedi veya sekiz ay kaldım."[1250] **[3/373]**

(2859), Cüveyriye, Nâfi' tarikiyle; Türkî, 3/373.

1250 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 135, (Bir cildin dördüncü kısmı), İbn Uleyye tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 5/220. Eyyûb tarikiyle; Türkî, 3/374.

[٣٣١٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ أَبِي تَمِيمَةَ السِّخْتِيَانِيِّ، عَنْ رَجُلٍ، مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ كَانَ قَدِيمًا أَنَّهُ قَالَ: «خَرَجْتُ إِلَى مَكَّةَ، حَتَّى إِذَا كُنْتُ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ كُسِرَتْ فَخِذِي، فَأَرْسَلْتُ إِلَى مَكَّةَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، وَبِهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَالنَّاسُ، فَلَمْ يُرَخِّصْ لِي أَحَدٌ مِنْهُمْ أَنْ أُحِلَّ، فَأَقَمْتُ عَلَى ذَلِكَ إِلَى سَبْعَةِ أَشْهُرٍ حَتَّى أَحْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ.»

3319. Yunus'un bana, İbn Vehb, Mâlik, Eyyûb b. Ebî Temîme es-Sıhtiyânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Basra ehlinden yaşlı bir adam şöyle demiştir: "Mekke'ye doğru yola çıktım. Ancak belirli bir zamandan sonra yolun bir kısmında durmak zorunda kaldım. Çünkü ayağım kırılmıştı. Mekke'ye haber göndererek Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer ve insanlara bu durumu aktardım. Onlardan hiç kimse bana ihramımı çıkarmam noktasında izin vermediler. Ben de o suyun başında yedi ay kaldım. Ondan sonra umreden dolayı ihramdan çıktım."[1251]

[٣٣٢٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، «فِي رَجُلٍ أَصَابَهُ كَسْرٌ وَهُوَ مُعْتَمِرٌ، قَالَ: «يَمْكُثُ عَلَى إِحْرَامِهِ حَتَّى يَأْتِيَ الْبَيْتَ وَيَطُوفَ بِهِ، وَبِالصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، وَيَحْلِقُ، أَوْ يُقَصِّرُ، وَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.»

3320. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb şöyle demiştir: "Umre için ihrama giren bir adamın bacağı kırıldı. Kâbe'ye ulaşıp tavaf edinceye ve Safa ile Merve arasında sa'y yapıncaya kadar ihramlı olarak bekledi. Daha sonra tıraş oldu ya da saçını kısalttı. Onun yapacağı başka bir şey yoktu."

Bu âyetin tefsiriyle alakalı zikri geçen görüşler içerisinde doğruya en yakın olan görüş şu kimsenin dile getirdiği görüştür: "Allah;

1251 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/361; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/164, yukarıdaki tarikle; Beyhakî, *Sünen*, 5/219; Fesevî, *el-Ma'rife*, 4/243; Türkî, 3/374.

{فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ}

'Eğer engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.'[1252] kavlinde şunu kastetmektedir ki, herhangi bir insan, ister umre yapmak için isterse hac yapmak için ihrama girecek olur da haccını veya umresini yerine getirmesine mani bir durum oluşursa o zaman kurbanını kendine engel olan yere göndermesi gerekir. Kurbanı da olması gereken yere ulaşır ise o zaman ihramdan çıkabilir." **[3/374]**

b. {مَحِلَّهُ} "Mehilleh"

Âyette geçen مَحِلَّهُ kelimesini kurban kesilen yer veya boğazlanan yer olarak izah etmişlerdir. İşte buna göre kurbanın kesilmesi ya da boğazlanması, ister ihramlı iken ister de ihramdan çıkmış iken gerçekleşebilir. Böyle bir durumda olan kimse, bir yol bulduğu zaman, vazifesini tamamlamadan önce ihramdan çıkarken yapması gereken ibadeti kaza etmek zorundadır. Bu husus, Hz. Peygamber'den (sav) tevâtürle nakledilen haberlerle sabittir. Bu haberlere göre Hz. Peygamber (sav) Hudeybiye yılında kendisi ve ashabı umre için ihrama girmiş oldukları bir zamanda Kâbe'den alıkonulmuşlardır. O (sav) ve ashabı Allah'ın emriyle orada kurbanlarını kesmişler, Kâbe'ye varmadan önce ihramdan çıkmışlardır. Daha sonra bu olayın ertesi senesi, ihramdan çıktıkları için ihramlı iken yapamadıkları ibadetleri kaza etmişlerdir. Siyer âlimleri ile diğer âlimlerin hiçbiri, Hz. Peygamber'in (sav) ve ashabından herhangi birisinin, Kâbe'ye ulaşmak, tavaf etmek ile Safa ve Merve arasında sa'y yapmak, kurbanı Harem bölgesine ulaştırmak için ihramlı olarak beklediklerini asla iddia etmemişlerdir. Böyle bir durumda yapılması gereken fiillerin en evlâ olanı, Allah Resûlü'nün yaptığına uygun hareket etmektir. Zira, bu durum hakkında herhangi bir uyarının olduğunu ifade eden hiçbir rivayet yoktur. Bu hususu ortadan kaldıracak bir delil de bulunmamaktadır. İşte durum böyle olduğuna göre, ilim ehli (müfessirler) bu konuyla alakalı tercih ettiğimiz görüş hususunda ihtilaf etmişlerdir. Âyeti bizim tefsir ettiğimiz gibi izah edenler olduğu gibi, bizim görüşümüzün aksine görüş beyân edenler de bulunmaktadır. Bizim söylediğimiz izah noktasında Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen haberler sabittir. Hz. Peygamber'den (sav) bu âyetin izahıyla

1252 Bakara 2/196.

ilgili hususların nasıl olması gerektiğine dair gereken bilgiler aktarılmıştır. Öyle ki ilim ehli arasında, bu âyetin nâzil olduğu zaman dilimiyle alakalı farklı bir düşünce söz konusu değildir. Bu âyet, Hz. Peygamber'in (sav) müşriklerin Kâbe'ye gitmesine engel olması hakkında vahyedilmiştir.

Bizim bu hususta söylediğimize benzer bir haber/rivayet nakledilmiştir:

[٣٣٢١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنِي الْحَجَّاجُ بْنُ أَبِي عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، أَنَّ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُ قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَجَّاجُ بْنُ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ كُسِرَ، أَوْ عُرِجَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حُجَّةٌ أُخْرَى» قَالَ: فَحَدَّثْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا هُرَيْرَةَ بِذَلِكَ، فَقَالَا: صَدَقَ.

3321. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Haccâc b. Ebî Osman, Yahyâ b. Ebî Kesîr, İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre, Haccâc b. Ömer el-Ensârî, Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini duymuştur: "'*Kimin ayağı kırılır ya da topal bir vaziyette olursa bir sonraki yıl hac vezifesini yerine getirsin.*' İkrime, 'Ben bunu İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den böyle duymuştum.' dedi. Diğer iki râvi de bunun doğru olduğunu söylemiştir."[1253] **[3/375]**

[٣٣٢٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، قَالَ: ثَنَا مَرْوَانُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ الصَّوَّافُ، وَحَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ حَبِيبٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ، وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبِي هُرَيْرَةَ.

1253 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/450 (15769); İbn Mâce, *Sünen*, (3077); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (3211), İbn Uleyye tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/450 (15769); Dârimî, *Sünen*, 2/61. Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1862); İbn Mâce, *Sünen*, (3077); Tirmizî, *Sünen*, (940); Nesâî, *Sünen*, (2861); Tahâvî, *Müşkil*, (615, 616); *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/249; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (3211, 3212); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/483; Beyhakî, *Sünen*, 5/220; Haccâc b. Ebî Osman tarikiyle birçok tarikten nakletmiştir; Türkî, 3/375, 376.

3322. Yakub b. İbrahim'in bana, Mervân, Haccâc es-Savvâf, Humeyd b. Mes'ade, Süfyân b. Habîb, Haccâc es-Savvâf, Yahyâ b. Ebî Kesîr, İkrime, Haccâc b. Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) bir önceki rivayette söylediğinin benzerini şöylemiştir. Haccâc bunu İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den aktarmıştır.[1254]

Bu rivayetin mânasına göre haccın kaza edilmesi gerekiyor. Nitekim Hz. Peygamber (sav) de hac vazifesini yapamadığı için ihramdan çıkmıştır. Aynı durum Hz. Peygamber (sav) ile ashabının Hudeybiye yılında yapamadıkları umre için ihramdan çıkmaları ve bir sonraki yıl bu umrelerini kaza etmesi için de geçerlidir.

c. Düşmanın Engel Olması İddiası

Âyette geçen engel olma durumunu "düşmanın engel olması" şeklinde iddia eden kimseye denilir ki:

O kimse nafile olarak niyet ettiği ihramından çıkar ve onun için kaza gerekmez. Kendisine engel olunan kimsenin başka gerekçeleri var ise o zaman o ibadetini kaza etmesi gerekir. Peki burada gerekçe ne olmalıdır? Bu iki gerekçeden biri kaza gerektirirken diğeri kaza gerektirmemektedir. Aslında her iki durumda da o kimse ihramdan çıkmış olmaktadır. Eğer gerekçesi mani bir durum oluşturacak değil ise o zaman ibadeti tamamlaması gerekmez mi?

Birisi de "Bu âyet düşmanın alıkoyması sebebiyle nâzil olmuştur. Bundan dolayı nâzil olan husus dışında başka bir hükme varmak bizim için caiz değildir" derse, ona şöyle cevap verilir:

Bu görüş hususunda ilim ehlinden bir grup senden farklı düşünmektedir. Şu kadar var ki, söylediğin bu görüşünde senin hakkını sana teslim ediyoruz. Ancak şu durumlar için ne demek lazım? Hastalık sebebiyle oluşan engel durumunda geçerli olacak hüküm, düşmanın engel olmasında ortaya çıkan hükümle aynı değil midir? Bu iki durumda mani olunan hususlar aynı noktada birleşmektedir. Bunlar Kâbe'ye ulaşamama ve ihramlı iken ibadetleri yerine getirememe halidir. Şayet bahsi geçen iki engel durumunun sebepleri farklı olursa, o zaman o ikisinden birisi o kimsenin bünyesinde yasaklanmış bir sebep olur. O vakit diğerine engel olanın engeli nedir?

1254 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/483, Mervân tarikiyle; Nesâî, *Sünen*, (2860), Humeyd b. Mes'ade tarikiyle; Türkî, 3/376.

Bu mesele hakkında asıl ya da kıyas açısından bir farkın olup olmadığı sorulmuştur. Bu iki gerekçenin her biri hakkında ortaya çıkan tek görüş, birinin diğeri gibi zorunlu olarak sayılması şeklindedir. **[3/376]**

Umrede engel olmayacağını söyleyen ve bunu savunan kimselere gelirsek kendilerine şöyle denilir:

Biliyorsunuz ki Hz. Peygamber (sav) umre için ihrama girdiği zaman Kâbe'den engellenmişti. Bu sebeple Hz. Peygamber de ihramdan çıkmıştı. Burada sizin "engel olma durumu" ile alakalı deliliniz nedir? Ya da siz "Hac için engel yoktur. İşte burada ibadetin vaktinin geçmesi söz konusudur. Hac vaktini geçiren kimse Kâbe'yi tavaf edene ve Safa ile Merve arasında sa'y yapana kadar ihramlı olarak bekleyecektir." diyen kimseleri de gördünüz. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) kendisinden hacda ortaya çıkan bir engel durumuyla alakalı ortaya koyduğu bir sünnet olarak bu durumun aktarılması sahih değildir. Bu görüşü söyleyenler din sahasında önde gelen kimselerden bir gruptur. Umreye gelirsek, işte bu noktada Hz. Peygamber (sav) bir sünnet bırakmıştır. Allah, Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı kaza ve ihramdan çıkma konusunda gereken hususları ve hükümleri açık bir şekilde inzâl etmiştir. Burada kastedilen "engel durumu" hac ile alakalı olmayıp umre ile ilgilidir. Hac ve umre arasında bir fark var mı? Daha sonra bu konuyla alakalı aksi bir görüş de söylenmiştir. Bu iki gerekçenin her biri hakkında ortaya çıkan tek görüş, birinin diğeri gibi zorunlu olarak sayılması şeklindedir.

4. {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} "İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah bu kavlinde şunu kastetmektedir: "Eğer size engel olunursa kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine ulaşıncaya kadar başınızı

tıraş etmeyin. Ancak başınızı tıraş etmenizi gerektirecek zorunlu bir durum olursa ki, bu hastalıktan ya da başınızda olan haşerat veya başka bir durumdan kaynaklanabilir, o zaman zarurî olarak kurbanınız yerine ulaşmasa bile bulunduğunuz yerde başınızı tıraş ediniz." Bir kimsenin zorunlu olarak başını tıraş etmesi gerekirse o zaman fidye olarak oruç tutması ya da sadaka veya kurban kesmesi gerekir.

1- Bizim bu konuda söylediğimizin bir benzerini müfessirler de dile getirmişlerdir. **[3/377]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٢٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: مَا {أَذًى مِنْ رَأْسِهِ}؟ قَالَ: «الْقَمْلُ وَغَيْرُهُ، وَالصُّدَاعُ، وَمَا كَانَ فِي رَأْسِهِ.»

3323. İbn Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'ya {أَذًى مِنْ رَأْسِهِ} *'başından rahatsız olur.'*[1255] âyetini sordum. O da,

'Başta bulunan bit, baş ağrısı ve kişiye eziyet veren benzeri şeylerdir' dedi."[1256]

2- Diğer müfessirlere göre; eğer bu duruma düşen bir kişi;

a) Kurban kesme veya sadaka verme hususlarından birini tercih edecek olursa önce bunlardan birini yapar daha sonra tıraş olur.

b) Şayet, oruç tutmayı tercih edecek olursa; önce tıraş olur daha sonra orucunu tutabilir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٢٤] حُدِّثْتُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَاذٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «إِذَا كَانَ بِالْمُحْرِمِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَإِنَّهُ يَحْلِقُ حِينَ يَبْعَثُ بِالشَّاةِ، أَوْ يُطْعِمُ الْمَسَاكِينَ، وَإِنْ كَانَ صَوْمٌ حَلَقَ ثُمَّ صَامَ بَعْدَ ذَلِكَ.»

1255 Bakara 2/196.

1256 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/338 (1782), İbn Cüreyc tarikiyle; Suyûtî bu rivayeti Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/214; Türkî, 3/378.

3324. Ubeydullah b. Muâz'dan bana, Muâz, Eş'as tarikiyle rivayet edildiğine göre Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: "İhramlı bir kimsenin başında bir sıkıntı meydana gelirse o koyun gönderip ya da fakirleri doyurup başını tıraş edebilir. Oruç tutmak isterse o zaman tıraş olur sonra oruç tutar."

[٣٣٢٥] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «إِذَا أَهَلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَأُحْصِرَ بَعَثَ بِمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ؛ شَاةٍ، فَإِنْ عَجَّلَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ، أَوْ مَسَّ طِيبًا أَوْ تَدَاوَى، كَانَ عَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ.» قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: كَذَلِكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ.

3325. Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî'nin bana, Abdullah b. Nümeyr, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame şöyle demiştir: "Bir kimse hac için ihrama girse, daha sonra kendisinin bir engeli çıksa o zaman, kolayına gelen kurbanı -ki bu koyundur- gönderir. Kurbanı yerine ulaşmadan önce yapması gereken acil bir durum olursa, o zaman başını tıraş eder ya da güzel koku sürünür ya da tedavisini görür. Bu kimse için fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir." İbrahim şöyle demiştir: "Bunu Saîd b. Cübeyr'e söyledim. O da İbn Abbas'ın benzer şeyleri söylediğini nakletti."[1257] **[3/378]**

[٣٣٢٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} قَالَ: «مَنْ أُحْصِرَ بِمَرَضٍ أَوْ كُسِرَ فَلْيُرْسِلْ بِمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، وَلَا يَحْلِقُ رَأْسَهُ، وَلَا يُحِلَّ حَتَّى يَوْمِ النَّحْرِ. فَمَنْ كَانَ مَرِيضًا، أَوِ اكْتَحَلَ، أَوِ ادَّهَنَ، أَوْ تَدَاوَى، أَوْ كَانَ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ، فَحَلَقَ، فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ.»

3326. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer*

1257 Bu rivayetin baş kısmı Türkî, 3/328'de geçmiştir; Türkî, 3/379.

engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."[1258] kavli hakkında şöyle demiştir: "Kim bir hastalık veya ayağındaki bir kırık sebebiyle engellenirse o zaman kolayına gelen kurbanı göndersin, başını tıraş etmesin; Kurban bayramı gününe kadar ihramdan çıkmasın. Bir kimse hasta olur ya da gözüne bir sürme çeker ya da vücuduna yağ sürer ya da tedavi olmak için ilaç alırsa ya da başında bir sıkıntı olursa, o zaman başını tıraş eder. Bundan dolayı fidye olarak oruç tutması ya da sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir."[1259]

[٣٣٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

3327. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin aynısını dile getirmiştir.

[٣٣٢٨] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} «هَذَا إِذَا كَانَ قَدْ بَعَثَ بِهَدْيِهِ، ثُمَّ احْتَاجَ إِلَى حَلْقِ رَأْسِهِ مِنْ مَرَضٍ، وَإِلَى طِيبٍ، وَإِلَى ثَوْبٍ يَلْبَسُهُ، قَمِيصٍ أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ، فَعَلَيْهِ الْفِدْيَةُ.»

3328. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1260] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu kimse kurbanını gönderir, daha sonra bir hastalıktan dolayı başını tıraş etme ihtiyacı hisseder ya da bir koku sürünmesi gerekirse

1258 Bakara 2/196.

1259 Bu rivayetin kaynağı daha önce Türkî, 3/329'da geçmiştir. Bu rivayetin başka bir kaynağı için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/338 (1780), Haccâc, İbn Hurre -doğrusu İbn Cüreyc'tir- Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/379.

1260 Bakara 2/196.

ya da bir elbise ve gömlek ihtiyacı olursa veya buna benzer bir ihtiyaç gerçekleşirse o zaman fidye vermesi gerekir."

[٣٣٢٩] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، كَاتِبُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: «مَنْ أُحْصِرَ عَنِ الْحَجِّ، فَأَصَابَهُ فِي حَبْسِهِ ذَلِكَ مَرَضٌ أَوِ أَذًى بِرَأْسِهِ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ فِي مَحْبَسِهِ ذَلِكَ، فَعَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ.»

3329. Müsennâ'nın bana, Leys'in kâtibi Ebû Salih, Leys, Akîl tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb şöyle demiştir: "Kim hac vazifesinden engellenir, bu engellemeye sebep olan bir hastalık ya da başında bir sıkıntı zuhur ederse, o zaman engellendiği yerde başını tıraş eder. Fidye olarak oruç tutması veya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir." **[3/379]**

[٣٣٣٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ: «مَنْ أُحْصِرَ بَعْدَ أَنْ يُهِلَّ بِحَجٍّ، فَحَبَسَهُ مَرَضٌ أَوْ خَوْفٌ، فَإِنَّهُ يَتَعَالَجُ فِي حَبْسِهِ ذَلِكَ بِكُلِّ شَيْءٍ لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَحِلُّ لَهُ النِّسَاءُ وَالطِّيبُ، وَيَفْتَدِي بِالْفِدْيَةِ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا: صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ.»

3330. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Leys, Ukayl, İbn Şihâb, Sâlim b. Abdillah tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "Kim, hac için ihrama girer de, haccına devam etmesine bir hastalık veya düşman korkusu engel olursa bu süreçte tedavisi için kendisine gerekli her bir şeyi kullanır. Ne var ki ona hanımına yaklaşmak ve koku sürmek helâl olmaz. O, bu engelden dolayı, Allah'ın, kendisine emrettiği oruç veya sadaka yahut kurban kesme fidyelerinden birini yerine getirir."[1261]

[٣٣٣١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنِي بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ

1261 Bu rivayet Türkî, 3/372'de geçmiştir; Türkî, 3/380.

ثَنَاؤُهُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} قَالَ: «هَذَا قَبْلَ أَنْ يَنْحَرَ الْهَدْيَ، إِنْ أَصَابَهُ شَيْءٌ فَعَلَيْهِ الْكَفَّارَةُ.»

3331. Müsennâ'nın bana, İshâk, Bişr b. Serî, Şu'be, Amr b. Mürre, Abdullah b. Seleme tarikiyle rivayet edildiğine göre Hz. Ali'ye {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1262] âyeti soruldu. O da şöyle cevap verdi:

"Burada kurbanın kesilmesinden önceki bir duruma işaret edilmiştir. Bir kimsenin herhangi bir sıkıntısı baş gösterirse o zaman bunun kefâretini ödemesi gerekir."

3- Diğer müfessirlere göre ise sözü edilen âyetin mânası şöyledir: "Sizden bir kimse hasta olur ya da başında bir rahatsızlık belirirse o zaman fidye olarak oruç tutması ya da sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Bunları tıraş olmak istediği zaman ama tıraş olmadan önce yerine getirmesi gerekir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٣٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: «{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَمَنِ اشْتَدَّ مَرَضُهُ، أَوِ آذَاهُ رَأْسُهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ، فَعَلَيْهِ صِيَامٌ، أَوِ إِطْعَامٌ، أَوْ نُسُكٌ، وَلَا يَحْلِقُ رَأْسَهُ حَتَّى يُقَدِّمَ فِدْيَتَهُ قَبْلَ ذَلِكَ.»

3332. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî)'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır) sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1263] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse ihramda iken has-

1262 Bakara 2/196.
1263 Bakara 2/196.

talığı artar ya da başında bir sıkıntı olursa, bu kimsenin oruç tutması ya da fakirleri doyurması ya da kurban kesmesi gerekir. Bundan önce fidyeyi verinceye kadar başını tıraş edemez."[1264]

Bu görüş sahibinin gerekçesi ise şu rivayete dayanmaktadır:

[٣٣٣٣] حَدَّثَنَا بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَعْقُوبَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً، عَنْ قَوْلِهِ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَقَالَ: إِنَّ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ مَرَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِرَأْسِهِ مِنَ الصِّئْبَانِ، وَالْقَمْلِ كَثِيرٌ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «هَلْ عِنْدَكَ شَاةٌ؟» فَقَالَ كَعْبٌ: مَا أَجِدُهَا. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ شِئْتَ فَأَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، وَإِنْ شِئْتَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، ثُمَّ احْلِقْ رَأْسَكَ.»

3333. Müsennâ'nın bize, Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle rivayet ettiğine göre Yakub şöyle demiştir: "Atâ'ya, {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *'İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.'*[1265] âyetini sordum. O da şöyle cevap verdi:

'Ka'b b. Ucre, Hz. Peygamber'in (sav) yanına uğradı. Başında bit yumurtası ile çok bit vardı. Hz. Peygamber (sav) ona,

'*Senin koyunun var mı?*' diye sordu. Ka'b da,

'Ben koyun bulamam.' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*İstersen altı fakir kimseyi doyur, istersen üç gün oruç tut, istersen saçını tıraş et*' buyurmuştur.'"[1266] **[3/380]**

1264 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/338 (1779), Muhammed b. Sa'd tarikiyle "başını tıraş edemez" lafzı olmadan nakletmiştir; Türkî, 3/380.

1265 Bakara 2/196.

1266 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/157 (349), Muhammed b. Ubeydullah el-Azremî, Atâ tarikiyle benzer lafızlarla nakletmiştir; Türkî, 3/381.

b. İlaç Kullanılması ve Başın Tıraş Edilmesine Müsaade Edilen Hastalık

Koku sürmek suretiyle ilaç kullanması ve başını tıraş etmesine müsaade edilen hastalığa gelince, bu çerçevedeki her türlü rahatsızlığın düzelmesi için başını tıraş etmesi gerekir. Örneğin zâtülcenp denilen (zatürre) hastalığına yakalanan bir kimsenin iyileşmesi için saçını tıraş etmesi gerekir. Buna benzer hastalıkların var olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde insan vücudunda olan yaraların da iyileşebilmesi için, ilaç formunda olan koku (merhem) sürülmesine ihtiyaç vardır. Buna benzer şekilde vücutta olan yaralanmalar, ortaya çıkan başka illetler de bu kapsama dâhil edilebilir.

İnsanın başında hususî olarak gerçekleşen bir rahatsızlık varsa, o zaman da başını tıraş etmesi gerekir. Örneğin baş ağrısı, migren ve buna benzer insan başında olan sıkıntılar da böyle yapılması gerekir. Buna göre bit yumurtasının artması ve insan başında olan her türlü sıkıntının giderilmesi için başın tıraş edilmesi gerekir. Burada başta bulunan bir zararlı durumun ortadan kaldırılması söz konusudur. Öyleyse Allah'ın;

{أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ}

"veya başından rahatsız olur."[1267] kavli, umumî bir ifadedir. Bu konuda Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen haberler açık bir şekilde göstermektedir ki, bu âyet Ka'b b. Ucre'nin başına gelen bir sıkıntı sebebiyle nâzil olmuştur. Zira Ka'b, başında bit yumurtasının artması sebebiyle çok ağrısı olduğunu söyleyip şikayet etmiştir. Bu olay Hudeybiye yılında vâki olmuştur.

c. Nüzûl Sebebi

Bu konuda zikri geçen rivayetler:

[٣٣٣٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي الشَّوَارِبِ، وَحُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَا: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: مَرَّ بِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحُدَيْبِيَةِ وَلِي وَفْرَةٌ فِيهَا هَوَامٌّ مَا بَيْنَ أَصْلِ كُلِّ شَعْرَةٍ إِلَى فَرْعِهَا قَمْلٌ، وَصِبْبَانٌ، فَقَالَ: «إِنَّ هَذَا لَأَذًى» ، قُلْتُ: أَجَلْ يَا رَسُولَ اللهِ شَدِيدٌ، قَالَ: «أَمَعَكَ دَمٌ؟

1267 Bakara 2/196.

قُلْتُ: لَا. قَالَ: فَإِنْ شِئْتَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَإِنْ شِئْتَ فَتَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ آصُعٍ مِنْ تَمْرٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ، عَلَى كُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ.»

3334. Muhammed b. Abdulmelik b. Ebi'ş-Şevârib ve Humeyd b. Mes'ade'nin bize, Yezîd b. Zürey', Dâvûd, Şa'bî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hudeybiye'de iken Hz. Peygamber (sav) yanıma uğradı. O sıra saçlarım çok uzun olduğu için kulak memelerine kadar ulaşıyordu. Ama saçlarımda bitler vardı. Saçımın kökü ile teli arasında bit ve bit yumurtaları vardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav);

'*Bu bir eziyettir.*' dedi. Ben de,

'Evet ey Allah'ın Resûlü! Bu sıkıntı çok şiddetli.' diye cevap verdi. Daha sonra bana,

'*Senin kurbanlığın var mı?*' diye sordu. Ben de olmadığını söyleyince bana,

'*Dilersen üç gün oruç tut, dilersen altı fakire bölüştürmek üzere üç sa' hurma sadaka ver ve her bir fakire yarım sa' gelecek şekilde dağıt!*' buyurdu."[1268] **[3/381]**

[٣٣٣٥] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ شَاهِينَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ بن عبد الله الطَّحَّانُ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ بِنَحْوِهِ.

1268 Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1858), Yezîd b. Zürey' tarikiyle; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/48 (18124); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1858); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/117, 118 (245-249), Ma'mer, İbn Uleyye, İbn Ebî Adî, Abdulvehhâb es-Sekafî, Şu'be'den nakletmiştir. Bu isimlerin dışında Dâvûd b. Ebî Hind'den naklemiştir. Şa'bî, Taberânî'nin eserinde bu rivayeti kimden duyduğunu açıklamıştır. Hammâd b. Seleme ise onlara muhalefet etmiştir. Bu rivayeti Dâvûd, Şa'bî, İbn Ebî Leylâ, Ka'b tarikiyle nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/47 (18122); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1857); Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, 19/117 (244); Beyhakî, *Sünen*, 5/185; Yezîd b. Harun bu rivayeti Dâvûd'dan nakletmiştir. Bu rivayet üzerinde ihtilaf söz konusudur. Dârekutnî, *Sünen*, 2/299. Bu rivayeti Ahmed b. Sinân Yezîd b. Harun, Dâvûd, Âmir, Ka'b tarikiyle nakletmiştir. Dâvûd'dan nakledilen rivayetlerin çoğu bu rivayete muvâfıktır. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/117 (243). Bu rivayeti İdrîs b. Ca'fer, Yezîd, Dâvûd, Şa'bî, İbn Ebî Leylâ, Ka'b tarikiyle rivayet etmiştir. Bu rivayet Hammâd b. Seleme'nin rivayetine muvâfıktır. Bk. İbn Ma'în, *Târîh*, (2561); İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/236; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/13; Türkî, 3/382.

3335. İshâk b. Şâhîn el-Vâsıtî'nin bana, Hâlid b. Abdillah et-Tahhân, Dâvûd, Âmir, Ka'b b. Ucre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) bir önceki rivayette söylediğinin bir benzerini dile getirmiştir.

[٣٣٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: «خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ وَلِي وَفْرَةٌ مِنْ شَعَرٍ، قَدْ قَمِلْتُ، وَأَكَلَنِي الصِّبْبَانُ. فَرَآنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «احْلِقْ» فَفَعَلْتُ، فَقَالَ: «هَلْ لَكَ هَدْيٌ؟» فَقُلْتُ: مَا أَجِدُ. فَقَالَ: «إِنَّهُ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» ، فَقُلْتُ: مَا أَجِدُ. فَقَالَ: «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ كُلُّ مِسْكِينٍ نِصْفَ صَاعٍ» قَالَ: فَفِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

3336. Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî'nin bize, Esed b. Amr, Eş'as, Âmir, Abdullah b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'le (sav) birlikte Hudeybiye zamanında yola çıkmıştım. O sıra saçlarım çok uzun olduğu için kulak memelerine kadar ulaşıyordu. Saçlarım bitlendi ve bitler beni yemeye başladı. Hz. Peygamber (sav) benim bu halimi gördü ve bana,

'*Tıraş ol!*' buyurdu. Bunun akabinde ben de tıraş oldum. Daha sonra bana;

'*Kurbanın var mı?*' diye sordu. Ben de kurban bulamayacağımı söyledim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav);

'*Kolayına geleni kurban olarak gönder!*' buyurdu. Ben bunu da bulamayacağımı söyleyince Hz. Peygamber (sav),

'*Üç gün oruç tut ya da altı fakiri doyur. Her bir fakire yarım sa' ver*' buyurdu. İşte; {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} '*İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi,*

ya da kurban kesmesi gerekir.'[1269] âyeti ve devamı benim hakkımda nâzil olmuştur."[1270] **[3/382]**

Bu rivayet, tıraş olduktan sonra başını tıraş eden kimsenin fidye vermesi gerektiğini savunan görüşün sahih, önce fidye verip sonra tıraş olunması gerektiğini savunanların görüşünün ise yanlış olduğunu haber vermektedir. Nitekim Ka'b'ın haber verdiğine göre Hz. Peygamber (sav) ona tıraş olmasını emredip o da tıraş olduktan sonra fidye vermesi gerektiğini söylemiştir.

[٣٣٣٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: «أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِصِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ فَرْقٍ مِنْ طَعَامٍ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ.»

3337. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Müemmel, Süfyân, Abdurrahman b. Esbehânî, Abdullah b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) bana üç gün oruç tutmamı ya da altı fakir arasında bir yemeği bölüştürmemi emretti."[1271]

[٣٣٣٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، قَالَ: قَعَدْتُ إِلَى كَعْبٍ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَقَالَ كَعْبٌ: «نَزَلَتْ فِيَّ كَانَ بِي أَذًى مِنْ رَأْسِي، فَحُمِلْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ: «مَا كُنْتُ أَرَى أَنَّ الْجَهْدَ بَلَغَ مِنْكَ مَا أَرَى، أَتَجِدُ شَاةً؟» فَقُلْتُ: لَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} قَالَ: فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً، وَهِيَ لَكُمْ عَامَّةً.»

1269 Bakara 2/196.

1270 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/48 (18123); Tirmizî, *Sünen*, 5/197, (2973) nolu hadisten sonra Eş'as tarikiyle. Eş'as ise Muğîre b. Miksem'e muhalefet etmiştir. Çünkü o rivayeti Şa'bî, Ka'b tarikiyle nakletmiştir. İbrahim b. Tahmân da *Meşîha* adlı eserinde sayfa 205'te (167) nolu rivayet olarak nakletmiştir; Türkî, 3/383.

1271 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/45 (18119); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/120, Müemmel tarikiyle; Türkî, 3/383.

3338. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Abdurrahman b. el-Esbehânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ma'kil şöyle demiştir: "Ka'b b. Ucre'nin yanında oturdum ve ona {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1272] âyeti hakkında sordum. O da şöyle dedi:

'Bu âyet benim hakkımda nâzil oldu. Başımdan rahatsızdım. Hz. Peygamber'e (sav) götürüldüğümde başımdan yüzüme bitler dökülüyordu. Hz. Peygamber (sav) beni görünce,

'*Bu kadar rahatsız olacağını düşünmüyordum. Kurban olarak bir koyun bulabilir misin?*' buyurdu. Ben de bulamayacağımı söyleyince {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} '*fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.*'[1273] âyeti indi. İşte bu âyet hususen benim için, umumî olarak da sizin için inmiştir."[1274] **[3/383]**

[٣٣٣٩] حَدَّثَنِي تَمِيمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَعْقِلٍ الْمُزَنِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ يَقُولُ: «حَجَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَمِلَ رَأْسِي وَلِحْيَتِي وَشَارِبِي وَحَاجِبَيَّ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلَ إِلَيَّ فَقَالَ: «مَا كُنْتُ أَرَى هَذَا أَصَابَكَ»، ثُمَّ قَالَ: «ادْعُوا لِي حَلَّاقًا» فَدَعَوهُ، فَحَلَقَنِي. ثُمَّ قَالَ: «أَعِنْدَكَ شَيْءٌ تَنْسُكُهُ عَنْكَ؟» قَالَ: قُلْتُ: لَا. قَالَ: «فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوِ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ كُلَّ مِسْكِينٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ». قَالَ كَعْبٌ: فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِيَّ خَاصَّةً: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} ثُمَّ كَانَتْ لِلنَّاسِ عَامَّةً.»

3339. Temîm b. el-Muntasır'ın bana, İshâk el-Ezrak, Şerîk, Abdurrahman b. el-Esbehanî, Abdullah b. Ma'kil el-Müzenî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'le (sav) birlikte hac

1272 Bakara 2/196.

1273 Bakara 2/196.

1274 Müslim, *Sahîh*, (85/1201); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (4113), Muhammed b. Müsennâ tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/37-39 (18109-18111); Buhârî, *Sahîh*, (1816, 4517); İbn Mâce, *Sünen*, (3079); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11031); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/338 (1781); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 39, Şu'be tarikiyle; bk. Tayâlisî, *Müsned*, (1158); Türkî, 3/383.

için yola çıkmıştım. O esnada saçım, sakalım, bıyığım ve kaşım bitlendi. Bu durum Hz. Peygamber'e (sav) söylendi. Bana haber göndererek,

'*Böyle bir şeyin sende olmasını düşünmüyordum.*' dedi. Daha sonra Hz. Peygamber (sav),

'*Bana berber çağırın.*' dedi. Berberi çağırdılar ve beni tıraş etti. Sonra,

'*Kurban edeceğin bir şeyin var mı?*' diye sordu. Ben de olmadığını söyleyince bana,

'*O zaman üç gün oruç tut ya da altı fakiri doyur ve her bir fakire yemekten yarım sa' ver*' buyurdu."

Ka'b devamında şöyle dedi: "İşte {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} '*İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.*'[1275] âyeti hususen benim için genel olarak diğer insanlar için nâzil olmuştur."[1276]

[٣٣٤٠] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَيُّوبُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: «مَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ: «أَتُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟» قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: «احْلِقْهُ وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوِ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ اذْبَحْ شَاةً.»

3340. Nasr b. Ali el-Cehdamî'nin bana, Yezîd b. Zürey', Eyyûb, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) yanıma uğradı. O sırada ben tencerinin altını yakıyordum. Yüzüme de bitler düşüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Senin başındaki bitler sana sıkıntı veriyor mu?*' diye sordu. Ben de,

---

1275 Bakara 2/196.

1276 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsir-289); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/46 (18120); Müslim, *Sahîh*, (86/1201); Begavî, *Ca'diyyât*, (610); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, 39; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/137 (300-302). Abdurrahman b. el-Esbehânî'den birçok tarikle; Türkî, 3/384.

'Evet.' cevabını verdim. Bana,

'*Başını tıraş et, üç gün oruç tut ya da altı fakiri doyur veya bir koyun kurban kes!*' buyurdu."[1277]

[٣٣٤١] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَيَّ، أَوْ قَالَ: عَلَى حَاجِبَيَّ. وَقَالَ أَيْضًا: «أَوِ انْسُكْ نَسِيكَةً». قَالَ أَيُّوبُ: لَا أَدْرِي بِأَيَّتِهِنَّ بَدَأَ.

3341. Yakub b. İbrahim'in bize, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle yukarıdaki isnadla rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) bir önceki rivayette söylediğinin benzerini dile getirmiştir. Bu tarikle nakledilen rivayette şu ilave lafızlar vardır: "Bit benim üzerimden akıyordu." Ya da "benim kaşıma akıyordu." Bu lafızlara ilave olarak şu da vardır: "*Ya da bir kurban kes!*" Râvi Eyyûb şöyle demiştir: "Ka'b b. Ucre'nin hangi lafızla başladığını bilmiyorum."[1278] **[3/384]**

[٣٣٤٢] حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: «فِيَّ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، قَالَ: فَقَالَ لِي: «ادْنُهْ» فَدَنَوْتُ، فَقَالَ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟» قَالَ: أَظُنُّهُ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَأَمَرَنِي بِصِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ مَا تَيَسَّرَ.»

3342. Humeyd b. Mesa'de'nin bize, Yezîd b. Zürey', Abdullah b. Avn, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b şöyle demiştir: "Bu âyet benim hakkımda nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (sav) bana,

'*Onu yaklaştır.*' demişti. Ben de yaklaştım. Tekrar bana,

1277 İbn Hibbân, *Sahîh*, (3978), Nasr b. Ali tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/54 (18131); Buhârî, *Sahîh*, (4190, 5703); Müslim, *Sahîh*, (80/1201); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/113, 114 (232, 234 235). Beyhakî, *Sünen*, 5/242, Eyyûb tarikiyle; Türkî, 3/384.

1278 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/36 (18107); Müslim, *Sahîh*, (80/1201); Tirmizî, *Sünen*, (2974); Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, (4110); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/114 (234), İsmail b. Eyyûb tarikiyle; Türkî, 3/385.

'Onu yaklaştır.' dedi. Ben de yaklaştım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'Bitin sana sıkıntı veriyor mu?' diye sordu. Ben de,

'Sanırım, evet' diye cevap verdim. Bunun akabinde Hz. Peygamber (sav) bana oruç tutmamı ya da sadaka vermemi veya kolayıma gelen kurbanı kesmemi emretti."[1279]

[٣٣٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى عَلَيْهِ زَمَنُ الْحُدَيْبِيَةِ وَهُوَ يُوقِدُ تَحْتَ قَدْرٍ لَهُ وَهَوَامُّ رَأْسِهِ تَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟» قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: «احْلِقْ رَأْسَكَ وَعَلَيْكَ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ، تَذْبَحُ ذَبِيحَةً أَوْ تَصُومُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ تُطْعِمُ سِتَّةَ مَسَاكِينَ.»

3343. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Bekr, Saîd, Katâde, Sâlih b. Ebu'l-Halîl, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre'nin yanına Hudeybiye zamanında Hz. Peygamber (sav) geldi. O sırada Ka'b, kendisine ait olan tencerenin altını yaktı. Başında ise yüzüne dökülen bitler vardı. Hz. Peygamber (sav) ona;

"Bu bitler sana eziyet vermiyor mu?" diye sordu. O da,

"Evet" cevabını verince Hz. Peygamber (sav),

'Başını tıraş et, fidye olarak ya oruç tut ya sadaka ver ya da kesebileceğin bir kurban varsa kurban kes! Ya da üç gün oruç tut veya altı fakir kimseyi doyur!" buyurdu.

[٣٣٤٤] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى عَلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

1279 Buhârî, *Sahîh*, (6708); Müslim, *Sahîh*, (81/1201); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11030); Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 3/120; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/112, 113 (230, 231). İbn Hibbân, *Sahîh*, (3982); Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 39; Türkî, 3/385.

3344. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd, Katâde, İbn Ebî'l-Halîl tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdurrahman b. Ebî Leylâ şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre Hz. Peygamber (sav) Ka'b b. Ucre'nin yanına Hudeybiye zamanında geldi."

Daha sonra bir önceki rivayette geçen hususların benzerini nakletti.[1280] **[3/385]**

[٣٣٤٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي سَيْفٌ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: «مَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا بِالْحُدَيْبِيَةِ وَرَأْسِي يَتَهَافَتُ قَمْلًا، فَقَالَ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟» قَالَ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: «فَاحْلِقْ» قَالَ: فَفِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}.»

3345. Musa b. Abdurrahman el-Mesrûkî'nin bana, Zeyd b. el-Hübâb, Seyf, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) yanıma uğradı. Ben de Hudeybiye'de idim. O sırada yüzüme de bitler düşüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Senin başındaki bitler sana sıkıntı veriyor mu?*' diye sordu. Ben de

'Evet' cevabını verince bana,

'*Başını tıraş et!*' buyurdu. İşte, {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} '*fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.*'[1281] âyeti benim hakkımda indi."[1282]

[٣٣٤٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَأَيُّوبَ السِّخْتِيَانِيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ

1280 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/115 (238), Yezîd b. Zürey' tarikiyle; Türkî, 3/386.

1281 Bakara 2/196.

1282 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/52 (18128); Buhârî, *Sahîh*, (1815); Müslim, *Sahîh*, (82/1201); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/338 (1783). Dârekutnî, *Sünen*, 2/298, 299, Seyf tarikiyle; Türkî, 3/386.

عُجْرَةَ، قَالَ: مَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ، وَالْقَمْلُ يَتَهَافَتُ عَلَيَّ، فَقَالَ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ»؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: «فَاحْلِقْ، وَانْسُكْ نَسِيكَةً، أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوِ أَطْعِمْ فَرْقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ» قَالَ أَيُّوبُ: انْسُكْ نَسِيكَةً. وَقَالَ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ: اذْبَحْ شَاةً قَالَ سُفْيَانُ: وَالْفَرَقُ ثَلَاثَةُ آصُعٍ.

3346. Ebû Küreyb'in bize, Yahyâ b. Âdem, İbn Uyeyne, İbn Ebî Necîh, Eyyûb es-Sahtiyânî, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) Hudeybiye günü yanıma uğradı. O sırada ben tencerinin altını yakıyordum. Yüzüme de bitler düşüyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*Senin başındaki bitler sana sıkıntı veriyor mu?*' diye sordu. Ben de,

'Evet' cevabını verince bana,

'*Başını tıraş et, bir kurban kes, ya da üç gün oruç tut ya da altı fakir arasında bir şeyler dağıtarak onları doyur!*' buyurdu."

Eyyûb "*Bir kurban kes!*" lafzını zikretmiştir. İbn Ebî Necîh ise "*Bir koyun kes!*" lafzını zikretmiştir. Süfyân ise "*Üç sa' miktarınca ayır!*" lafzını zikretmiştir.[1283]

[٣٣٤٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَآهُ وَقَمْلُهُ يَسْقُطُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟» قَالَ: نَعَمْ. فَأَمَرَهُ أَنْ يَحْلِقَ وَهُوَ بِالْحُدَيْبِيَةِ وَلَمْ يَتَبَيَّنْ لَهُمْ أَنَّهُمْ يُحِلُّونَ بِهَا، وَهُمْ عَلَى طَمَعٍ أَنْ يَدْخُلُوا مَكَّةَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْفِدْيَةَ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُطْعِمَ فَرْقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، أَوْ يُهْدِيَ شَاةً، أَوْ يَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ.»

1283 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-291); Buhârî, *Sahîh*, (5665); Müslim, *Sahîh*, (83/1201); Tirmizî, *Sünen*, (953), Süfyân b. Uyeyne tarikiyle. Rivayette geçen الْفَرَقُ kelimesi (harekeli olarak) yaklaşık 13 rıtl hacmindeki bir ölçüdür. 12 müdde denktir. Hicaz ehline göre ise 3 sa' miktarındadır. الْفَرْقُ şeklinde sükun üzere zikredilirse, 120 rıtl'e tekabül etmektedir. Sa' ise 4 müd ölçüsündedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/60, 437; Türkî, 3/386.

3347. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre'yi Hz. Peygamber (sav) görmüştür. Onun başından yüzüne doğru bitler dökülüyordu. Hz. Peygamber (sav),

'*Senin başındaki bitler sana sıkıntı veriyor mu?*' diye sordu. O da,

'Evet' cevabını verince, Hz. Peygamber (sav) ona Hudeybiye'de iken tıraş olmasını emretti. Orada bulunan ashabın ihramdan çıkmalarını gerektirecek açık bir durum söz konusu değildi. Zira onlar Mekke'ye gitmeyi arzu ediyorlardı. Bunun üzerine Allah, böyle bir durumda kalan kimseler için fidyeyi emreden âyeti indirdi. Bu âyet üzerine Hz. Peygamber (sav) Ka'b'a altı fakir arasında belirli bir miktar vererek onları doyurmasını emretti. Ya da bir koyun kurban etmesi veya üç gün oruç tutmasını emretti."[1284] **[3/386]**

[٣٣٤٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: «كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَنَحْنُ مُحْرِمُونَ، وَقَدْ حَصَرَنَا الْمُشْرِكُونَ. قَالَ: وَكَانَتْ لِي وَفْرَةٌ، فَجَعَلَتِ الْهَوَامُّ تَسَّاقَطُ عَلَى وَجْهِي. فَمَرَّ بِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟» قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ. وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}.»

3348. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Ebû Bişr, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hudeybiye'de ihramlı bir şekilde Hz. Peygamber'le (sav) beraberdik. Müşrikler bizleri muhasara altına almışlar ve Mekke'ye girmemize izin vermemişlerdi. Saçlarım uzundu ve bitlenmiştim. Başımdaki bitler de yüzüme dökülüyordu. Yanıma uğrayan Hz. Peygamber (sav),

'*Başındaki bitler seni rahatsız mı ediyor?*' diye sorunca ben de,

'Evet' dedim. Bunun üzerine {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} '*İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız*

1284 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/112 (228), Ebû Âsım tarikiyle; Türkî, 3/387.

olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.'[1285] âyeti nâzil olmuştur."[1286]

[٣٣٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: «لَفِي نَزَلَتْ وَإِيَّايَ عُنِيَ بِهَا: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَهُوَ عِنْدَ الشَّجَرَةِ، وَأَنَا مُحْرِمٌ: «أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّهُ؟» قُلْتُ: نَعَمْ، أَوْ كَلِمَةً لَا أَحْفَظُهَا عَنَى بِهَا ذَاكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3349. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Muğîre, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *'İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.'*[1287] âyeti benim hakkımda ve beni kastederek nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (sav) Hudeybiye'de iken ağacın altında oturduğu zaman, ben de ihramlı idim ve bana,

'*Başındaki bitler seni rahatsız mı ediyor?*' diye sorunca ben de,

'Evet' ya da bunu kasteden ama tam hatırlamadığım bir kelime söyledim. Bunun üzerine Allah {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *'İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.'*[1288] âyetini indirdi. Âyette kurbandan maksat koyundur." **[3/387]**

1285 Bakara 2/196.

1286 Tayâlisî, *Müsned*, (1161); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-290); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (3/25 /18101); Buhârî, *Sahîh*, (4191); Tirmizî, *Sünen*, 5/197, (2973) nolu rivayetten sonra nakletmiştir; Türkî, 3/387.

1287 Bakara 2/196.

1288 Bakara 2/196.

[٣٣٥٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ: « وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَفِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، وَإِيَّايَ عَنَى بِهَا، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ: وَأَمَرَهُ أَنْ يَحْلِقَ رَأْسَهُ »

3350. Yakub b. İbrahim'in bana Hüşeym ve Muğîre tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun ki bu âyet, benim hakkımda ve beni kastederek nâzil olmuştur." Sonra (rivayetin) benzerini zikretti ve ona başını tıraş etmesini emretti.

[٣٣٥١] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ الْجَزَرِيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ: «أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَآذَاهُ الْقَمْلُ فِي رَأْسِهِ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَنْ يَحْلِقَ رَأْسَهُ وَقَالَ: «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوِ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ لِكُلِّ إِنْسَانٍ أَوِ انْسُكْ بِشَاةٍ، أَيَّ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.»

3351. Yunus b. Abdüla'lâ'nın bana, İbn Vehb, Mâlik b. Enes, Abdulkerîm b. Mâlik el-Cezerî, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre, Hz. Peygamber (sav) ile birlikte idi. Başında olan bit, onun rahatsız ediyordu. Hz. Peygamber ona başını tıraş etmesini emretti ve,

'*Üç gün oruç tut ya da altı fakiri her birine ikişer müd vererek doyur veya kurban kes! Bunlardan hangisini yaparsan, ödemen gereken diyeti yerine getirmiş olursun*' buyurdu."[1289]

1289 İmam Mâlik, *Muvatta'*, (504). Bu rivayet, Şeybânî'nin rivayetidir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/34 (18106), yukarıdaki tarikle; Nesâî, *Sünen*, (2851); Beyhakî, *Sünen*, 5/55; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/120; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/339 (1785), Yunus b. Abdüla'lâ'dan naklederek; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, (450); Beyhakî, *Sünen*, 5/169, İbn Vehb tarikiyle; Müslim, *Sahîh*, (83/1201); Tirmizî, *Sünen*, (953); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/120; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/110, 114 (222, 236), Abdulkerîm el-Cezerî'den birçok tarikle; Türkî, 3/388.

[٣٣٥٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ حَدَّثَهُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: «لَعَلَّهُ آذَاكَ هَوَامُّكَ؟» يَعْنِي الْقَمْلَ، قَالَ: فَقُلْتُ: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «احْلِقْ رَأْسَكَ، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ بِشَاةٍ.»

3352. Yunus'un bana, İbn Vehb, Mâlik b. Enes, Humeyd b. Kays, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine,

'*Senin başında olan bitler sana eziyet veriyor mu?*' dediğini aktardı. Ka'b b. Ucre de bunun üzerine Hz. Peygamber'e (sav),

'Evet, Ey Allah'ın Resûlü!' cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu:

'*Başını tıraş et! Üç gün oruç tut ya da altı fakiri doyur veya bir kurban kes!*'"[1290] **[3/388]**

[٣٣٥٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْخُرَاسَانِيِّ أَنَّهُ قَالَ: أَخْبَرَنِي شَيْخٌ، بِسُوقِ الْبُرْمِ بِالْكُوفَةِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: «جَاءَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَنْفُخُ تَحْتَ قِدْرٍ لِأَصْحَابِي، قَدِ امْتَلَأَ رَأْسِي وَلِحْيَتِي قَمْلًا، فَأَخَذَ بِجَبْهَتِي، ثُمَّ قَالَ: «احْلِقْ هَذَا، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ»، وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُكُ بِهِ.»

1290 İmam Mâlik, *Muvatta'*, (504), Humeyd b. Kays, Mücâhid, İbn Ebî Leylâ, Ka'b tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, (1814), yukarıdaki tarikle; Müslim, *Sahîh*, (83/1201); Tirmizî, *Sünen*, (953); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/114 (236); Beyhakî, *Sünen*, 5/55. Beyhakî ve diğer müellifler bu rivayeti Süfyân b. Uyeyne, Humeyd b. Kays, Mücâhid, İbn Ebî Leylâ tarikiyle; İbn Abdilber şöyle demiştir: "Bu rivayeti İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve İbn Nüfeyr, Mâlik b. Humeyd, Mücâhid, Ka'b b. Ucre tarikiyle nakletmişlerdir. Bu kimseler, sözü edilen rivayette İbn Ebî Leylâ'yı zikretmemişlerdir. Mücâhid'in İbn Ebî Leylâ'dan naklettiği hadis, ilim ehli nezdinde sahihtir ve üzerinde bir şüphe yoktur. Rivayet, Humeyd b. Kays, Abdulkerîm el-Cezerî, Mücâhid, İbn Ebî Leylâ, Ka'b b. Ucre tarikiyle sahih bir rivayettir." Bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 2/233; Türkî, 3/388, 389.

3353. Yunus'un bana, İbn Vehb, Mâlik b. Enes tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Abdillah el-Horasânî şöyle demiştir: "Kûfe'de Burem çarşısından bir adam bana Ka'b b. Ucre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: 'Bir gün Hz. Peygamber (sav) benim yanıma geldi. Ben de arkadaşlarıma hazırladığım yemeğin tenceresini üfleyerek yakmaya çalışıyordum. Başıma ve sakalıma bitler dolmuştu. O, eliyle yüzüme baktı ve,

'Bu saçını tıraş et, üç gün oruç tut ya da altı fakiri doyur.' buyurdu. Zira Hz. Peygamber (sav) benim elimde kurbanımın olmadığını biliyordu.'"[1291]

[٣٣٥٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ نَافِعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ كَعْبٌ: «أَمَرَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ آذَانِي الْقَمْلُ أَنْ أَحْلِقَ رَأْسِي، ثُمَّ أَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ أُطْعِمَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ؛ وَقَدْ عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُكُ بِهِ.»

3354. Yunus'un bana, İbn Nâfi', Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Ka'b el-Kurâzî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), başımdaki bitler beni rahatsız edince, saçımı tıraş etmemi daha sonra üç gün oruç tutmamı ya da altı fakiri doyurmamı bana emretti. Çünkü Hz. Peygamber (sav) kurban edebileceğim herhangi bir şeyimin olmadığını biliyordu."[1292]

[٣٣٥٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعِيدٍ الْجَوْهَرِيُّ، قَالَ: ثَنَا رَوْحٌ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ يَقُولُ: «أَمَرَنِي، يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْ أَحْلِقَ، وَأَفْتَدِي بِشَاةٍ.»

3355. İbrahim b. Saîd el-Cevherî'nin bize, Ravh, Üsâme b. Zeyd, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav), başımdaki bitler beni

---

1291 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/417, 418. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/120 (256), yukarıdaki tarikle; Türkî, 3/389.

1292 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/120, Yunus'tan naklederek; İbn Mâce, *Sünen*, (3080); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/158 (352), Abdullah b. Nâfi' tarikiyle; Türkî, 3/389.

rahatsız edince, saçımı tıraş etmemi daha sonra fidye olarak bir koyun kurban etmemi bana emretti."[1293]

[٣٣٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَدِيٍّ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: لَقِيتُ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ، فِي هَذِهِ السُّوقِ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ حَلْقِ رَأْسِهِ؟ فَقَالَ: أَحْرَمْتُ فَآذَانِي الْقَمْلُ. فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَانِي وَأَنَا أَطْبُخُ قِدْرًا لِأَصْحَابِي، فَحَكَّ بِأُصْبُعِهِ رَأْسِي فَانْتَثَرَ مِنْهُ الْقَمْلُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «احْلِقْهُ وَأَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ.»

3356. İbn Humeyd'in bize, Harun b. el-Muğîre, Anbese, Zübeyr b. Adî tarikiyle rivayet Ebû Vâil Şakîk b. Seleme şöyle demiştir: "Ka'b b. Ucre ile şu çarşıda karşılaşmıştım. Ona, saçını tıraş etmesi hakkında sordum. O da;

'İhrama girmiştim ve o sırada bitler beni rahatsız ediyordu. Bu durum Hz. Peygamber'e (sav) ulaştı. Sonra Hz. Peygamber (sav) benim yanıma geldi. Ben de arkadaşlarım için bir tencerede yemek yapıyordum. Hz. Peygamber (sav) parmaklarıyla başımı ovaladı. Bunun akabinde bitler saçımdan dağıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana,

'*Saçını tıraş et ve altı fakiri doyur.*' buyurdu' diye cevap verdi."[1294]
[3/389]

[٣٣٥٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ بِالْحُدَيْبِيَةِ عَامَ حُبِسُوا بِهَا، وَقَمِلَ رَأْسُ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ يُقَالُ لَهُ كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتُؤْذِيكَ هَذِهِ الْهَوَامُّ؟» قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: «فَاحْلِقْ، وَاجْزِزْ ثُمَّ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ» قَالَ: قُلْتُ: أَسَمَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ؟

1293 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/158 (351), Bu rivayeti Ravh tarikiyle; Türkî, 3/389.

1294 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/106 (213), İbn Humeyd tarikiyle nakletmiştir. Yukarıda zikri geçen rivayetteki "Anbese" râvisi yerine, "Amr b. Ebî Kays" yer almaktadır. Nesâî, *Sünen*, (2852), Amr b. Ebî Kays, Zübeyr b. Adî tarikiyle; Türkî, 3/390.

قَالَ: نَعَمْ، كَذَلِكَ بَلَغَنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمَّى ذَلِكَ لِكَعْبٍ، وَلَمْ يُسَمِّ النُّسُكَ. قَالَ: وَأَخْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَ كَعْبًا، بِذَلِكَ بِالْحُدَيْبِيَةِ قَبْلَ أَنْ يُؤْذَنَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ بِالْحَلْقِ، وَالنَّحْرِ، لَا يَدْرِي عَطَاءَكُمْ بَيْنَ الْحَلْقِ وَالنَّحْرِ.»

3357. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) Hudeybiye'de iken o yıl Müslümanlar Kâbe'ye gitmekten alıkonulmuşlardı. Ka'b b. Ucre isminde olan bir sahabînin başında da bitler oluşmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav);

'*Bu haşerat seni rahatsız ediyor mu?*' diye sordu. O da,

'Evet' cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

'*O zaman başını tıraş et ve kurban kes! Üç gün oruç tut ya da altı fakiri ikişer müd yiyecek vermek suretiyle doyur!*' buyurdu."

İbn Cüreyc, Atâ'ya,

"Hz. Peygamber (sav) ikişer müd olarak mı belirledi?" diye sordu. Bu soruya Atâ,

"Evet" yanıtını verdi. İbn Cüreyc devamında şöyle demiştir: "Aynı şekilde bize ulaşan başka bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) Ka'b'a, rivayette geçen ölçüyü söylemiş ancak kurban kesmeyi zikretmemiştir. Atâ, bana Hz. Peygamber'in (sav) Hudeybiye'de Ka'b'a bu şekilde söylediğini nakletmiştir. Aktardığı bu bilgi, Hz. Peygamber'in (sav) ashabına başlarını tıraş etme ve kurban kesme iznini vermesinden öncesine denk düşmektedir. Atâ, başını tıraş etmek ile kurban kesmek arasında geçen durumu bilmiyordu."

[٣٣٥٨] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عَمِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ مُسَافِرٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيُّ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَمَّنْ لَا يُتَّهَمُ مِنْ قَوْمِهِ: أَنَّ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ «أَصَابَهُ أَذًى فِي رَأْسِهِ، فَحَلَقَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِصِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ.»

3358. Ahmed b. Abdirrahmân b. Vehb'in bana, amcam Abdullah b. Vehb, Leys, İbn Müsâfir, İbn Şihâb, Fedâle b. Muhammed el-Ensârî tarikiyle rivayet ettiğine göre kavmi tarafından herhangi bir ithama maruz kalmayan bir râvi şöyle demiştir: "Ka'b b. Ucre'nin başında bir rahatsızlık oluştu. Kurbanı yerine ulaşmadan önce başını tıraş etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) üç gün oruç tutmayı emretti."[1295] **[3/390]**

[٣٣٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَسْوَدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ مَخْرَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ شُعَيْبٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ شُعَيْبًا، يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، يَقُولُ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِكَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ: «أَيُؤْذِيكَ دَوَابُّ رَأْسِكَ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَاحْلِقْهُ، وَافْتَدِ إِمَّا بِصَوْمِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، وَإِمَّا أَنْ تُطْعِمَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوْ نُسُكِ شَاةٍ» فَفَعَلَ.»

3359. Müsennâ'nın bana, Ebu'l-Esved, İbn Lehî'a, Mahreme, babası, Amr b. Şuayb tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Amr b. el-Âs şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) Ka'b b. Ucre'ye,

'*Başında olan bitler seni rahatsız ediyor mu?*' diye sordu. Ka'b da,

'Evet' cevabını verince Hz. Peygamber (sav),

'*Başını tıraş et ve fidye ver! Bu fidye ya üç gün oruç tutmak ya da altı fakiri doyurmak veya bir koyun kurban etmektir*' buyurdu. Ka'b da bunu yerine getirmiştir."[1296]

Daha önce biz, "fidye" kelimesinin "karşılık, bedel" anlamına geldiğini açıklamıştık.[1297]

1295 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/126; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 7/77, Fedâle b. Muhammed'in biyografisinde nakletmiştir; Türkî, 3/390.

1296 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, 19/104, 105 (211), Mahreme tarikiyle; Türkî, 3/391.

1297 Bu izah daha önce Türkî, 3/180'de geçmiştir; Türkî, 3/391.

d. İhramlı Olup Rahatsızlıktan Dolayı Saçını Tıraş Edenlere Orucun ve Fakiri Doyurmanın Miktarı

İlim ehli, ihramlı olanlardan hastalık ya da başta bir rahatsızlıktan dolayı saçını tıraş edenlere, Allah'ın yapılmasını zorunlu tuttuğu oruç tutma ve fakiri doyurmanın miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazılarına göre böyle bir durumda olan kimse, üç gün oruç tutar ya da üç sa' miktarında olan yiyeceği altı fakire dağıtır ve her bir fakire yarım sa' düşer.

Bu görüşü savunanlar, bizim daha önce zikrettiğimiz rivayetleri gerekçe olarak göstermişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٦٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} قَالَ: «الصِّيَامُ: ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالطَّعَامُ: إِطْعَامُ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3360. Ebû Küreyb'in bize, İbn Yemân, Süfyân, Süddî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Mâlik {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1298] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen, üç gün oruç tutması, altı fakiri doyurması ve bir koyun kurban etmesidir."

[٣٣٦١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

3361. Ebû Küreyb'in bize, İbn Yemân, Abdulmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ bir önceki rivayette söylenilenin benzerini dile getirmiştir.[1299]

1298 Bakara 2/196.

1299 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/317; Türkî, 3/391.

[٣٣٦٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3362. Ebû Küreyb'in bize, İbn Yemân, Osman b. el-Esved tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylenilenin benzerini dile getirmiştir. **[3/391]**

[٣٣٦٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَمُجَاهِدٍ، أَنَّهُمَا قَالَا فِي قَوْلِهِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} قَالَا: «الصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالطَّعَامُ: إِطْعَامُ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، وَالنُّسُكُ: شَاةٌ فَصَاعِدًا.»

3363. Yakub'un bana, Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim ve Mücâhid {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1300] âyeti hakkında şöyle demişlerdir: "Burada kastedilen, üç gün oruç tutması, altı fakiri doyurması, bir koyun ve daha fazlasını kurban etmesidir."[1301]

[٣٣٦٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ فِي قَوْلِهِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} قَالَ: «الصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالطَّعَامُ: إِطْعَامُ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، وَالنُّسُكُ: شَاةٌ فَصَاعِدًا إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِي إِطْعَامِ الْمَسَاكِينِ: ثَلَاثَةُ آصُعٍ مِنْ تَمْرٍ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ.»

3364. Yakub'un bana, Hüşeym, Eş'as, Şa'bî, Abdullah b. Ma'kil tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b b. Ucre {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1302] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen, üç gün oruç tutması, altı fakiri doyurması, bir koyun ve daha fazlasını kurban etmesidir." Ka'b b. Ucre fakirlerin doyrulması hakkında şunu da ilave etmiştir: "Üç sa' miktarı hurma, altı fakir arasında paylaştırılmalıdır."[1303]

1300 Bakara 2/196.

1301 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-294); Hüşeym'den naklederek; Türkî, 3/392.

1302 Bakara 2/196.

1303 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/48 (18123) Hüşeym'den merfû olarak naklederek; Türkî, 3/392.

[٣٣٦٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} «إِنْ صَنَعَ وَاحِدًا فَعَلَيْهِ فِدْيَةٌ، وَإِنْ صَنَعَ اثْنِينِ فَعَلَيْهِ فِدْيَتَانِ، وَهُوَ مُخَيَّرٌ أَنْ يَصْنَعَ أَيَّ الثَّلَاثَةِ شَاءَ. أَمَا الصِّيَامُ فَثَلَاثَةُ أَيَّامٍ. وَأَمَّا الصَّدَقَةُ فَسِتَّةُ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ، وَأَمَّا النُّسُكُ فَشَاةٌ فَمَا فَوْقَهَا» أَنْزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ الْأَنْصَارِيِّ كَانَ أُحْصِرَ فَقَمِلَ رَأْسُهُ، فَحَلَقَهُ.»

3365. Musâ b. Harun'un bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1304] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse başını bir kez tıraş ederse ona fidye gerekir. Şayet başını iki kez tıraş ederse, ona iki fidye gerekir. Bu çerçevede âyette yapılması istenen üç şeyden herhangi birini yapması konusunda muhayyerdir. Ya üç gün oruç tutacak, ya altı fakiri doyurucak ki her bir fakire yarım sa' miktarında yiyecek verecek ya da bir koyun ile bu koyundan daha büyük hayvanlardan birini kurban edecek. Bu âyet Ka'b b. Ucre el-Ensârî hakkında inmiştir. Kendisi Kâbe'ye gitmekten alıkonulmuştu. O sırada başında bitler oluştu ve hemen sonrasında tıraş olmuştu."

[٣٣٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَمَنْ كَانَ مَرِيضًا}: أَوِ اكْتَحَلَ، أَوِ ادَّهَنَ، أَوْ تَدَاوَى، {أَوْ} كَانَ {بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ} مِنْ قَمْلٍ فَحَلَقَ، {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ} ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، {أَوْ صَدَقَةٍ} فَرْقٌ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، {أَوْ نُسُكٍ} وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3366. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Kim hasta olur ya da gözlerine sürme çeker veya bir koku sürünür ya da bir ilaç alır ya da başında oluşan bitten dolayı saçını tıraş ederse, o kimsenin fidye olarak

1304 Bakara 2/196.

üç gün oruç tutması ya da altı fakir arasında sadaka vermesi veya kurban olarak bir koyunu kurban etmesi gerekir."[1305]

[٣٣٦٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} قَالَ: «فَإِنْ عَجَّلَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَحَلَقَ، فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ. قَالَ: فَالصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالصَّدَقَةُ: طَعَامُ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، بَيْنَ كُلِّ مِسْكِينَيْنِ صَاعٌ. وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3367. Ammâr b. Hasan'dan bana, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ} *"Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin."*[1306] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse kurbanı yerine varmadan önce acele eder ve başını tıraş ederse, o zaman oruç tutması ya da sadaka vermesi veya kurban kesmesi gerekir. Oruç tutması üç gündür. Sadaka vermesi, alfı fakiri doyurmasıdır ki her bir fakire bir sa' miktarınca vermesi gerekir. O kimsenin kurban kesmesi, bir koyunu kurban etmesidir." **[3/392]**

[٣٣٦٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «يَصُومُ صَاحِبُ الْفِدْيَةِ مَكَانَ كُلِّ مُدَّيْنِ يَوْمًا، قَالَ: مُدًّا لِطَعَامِهِ، وَمُدًّا لِإِدَامِهِ.»

3368. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm, Anbese, Abdülkerîm tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Fidye vermesi gereken kimse, her iki müd miktarınca bir gün oruç tutması gerekir. Bir müd onun yemeği, bir müd ise onun devam etmesi içindir."

[٣٣٦٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

3369. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese tarikiyle yukarıdaki isnadla aynı rivayetin aynısını nakletmiştir.

1305 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 225, 226. Bu rivayetin Türkî, 3/379'daki geçen kısmına bakılabilir; Türkî, 3/392.

1306 Bakara 2/196.

[٣٣٧٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلِمَةَ، قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، قَالَ: «الصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَالصَّدَقَةُ ثَلَاثَةُ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3370. Müsennâ'nın bana, İshâk, Bişr b. es-Serî, Şu'be, Amr b. Mürre tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Selime şöyle demiştir: "Hz. Ali'ye (ra) Allah'ın {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *'İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.'*[1307] kavli soruldu. O da,

'Burada kastedilen, üç gün oruç tutması, altı fakire üç sa' miktarınca sadaka vermesi, bir koyun kurban etmesidir.' dedi."[1308]

[٣٣٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ , عَنْ حَرْبِ بْنِ قَيْسٍ، مَوْلَى يَحْيَى بْنِ طَلْحَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ وَهُوَ يَذْكُرُ الرَّجُلَ الَّذِي نَزَلَ فِيهِ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ}، قَالَ: فَأَفْتَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَّا الصِّيَامُ فَثَلَاثَةُ أَيَّامٍ, وَأَمَّا الْمَسَاكِينُ فَسِتَّةٌ، وَأَمَّا النُّسُكُ فَشَاةٌ.»

3371. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Sâlih, Leys, Yezîd b. Ebî Habîb, Yahyâ b. Talha'nın mevlâsı Harb b. Kays tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Ka'b {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ} *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır) sa"*[1309] âyetinin indiği kişiyi zikrederek şöyle demiştir: "Hz. Peygamber o kimseye, *'Ya üç gün oruç tut ya da fakirlerden altı kimseye sadaka ver veya bir koyun kurban kes!'* buyurdu." **[3/393]**

1307 Bakara 2/196.

1308 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/214, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/393.

1309 Bakara 2/196.

[٣٣٧٢] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: «إِذَا أَهَلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَأُحْصِرَ بَعَثَ بِمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً فَإِنْ عَجِلَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ حَلَقَ رَأْسَهُ أَوْ مَسَّ طِيبًا أَوْ تَدَاوَى, كَانَ عَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ، وَالصِّيَامُ: ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَالصَّدَقَةُ: ثَلَاثَةُ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ، لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3372. Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî'nin bana, Abdullah b. Nümeyr, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame şöyle demiştir: "Bir kimse hac için ihrama girer ancak gitmekten alıkonulursa kurbandan kolayına geleni -ki bu koyundur- göndersin. Kurban yerine varmadan önce acele eder, başını tıraş eder veya koku sürünür ya da bir ilaç alırsa o zaman fidye olarak oruç tutması ya da sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. Orucu üç gün tutması, sadaka olarak altı fakire üç sa' yiyecek vermesi -ki her bir fakire yarım sa' denk düşecektir- ve kurban olarak da bir koyun kesmesi gerekir."[1310]

[٣٣٧٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ , عَنْ مَنْصُورٍ , عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَمُجَاهِدٍ، قَوْلُهُ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} ، قَالَا: «الصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ , وَالصَّدَقَةُ ثَلَاثَةُ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ , وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3373. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim ve Mücâhid {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1311] âyeti hakkında şöyle demişlerdir: "Oruçtan kasıt üç gün tutulmasıdır. Sadaka verilmesinden maksat altı fakire üç sa' verilmesidir. Kurbandan maskat ise bir koyun kesilmesidir."[1312]

2- Diğer müfessirler ise bu hususla alakalı şöyle demişlerdir: "İhramlı iken saçını bir sıkıntıdan dolayı tıraş eden, bir hastalıktan dolayı koku sürünen ya da sağlık durumuyla alakalı beklenmedik bir fiili ortaya çıkan bir

1310 Bu rivayetin baş kısmı Türkî, 3/328'de geçmiştir; Türkî, 3/394.
1311 Bakara 2/196.
1312 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 249 (Dördüncü cildin ilk kısmı), Cerîr tarikiyle; Türkî, 3/394.

kimsenin yapması gereken şey, on gün oruç tutması, sadaka olarak da on fakiri doyurmasıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٧٤] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، قَالَ: «إِذَا كَانَ بِالْمُحْرِمِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ حَلَقَ، وَافْتَدَى بِأَيِّ هَذِهِ الثَّلَاثَةِ شَاءَ ; فَالصِّيَامُ: عَشَرَةُ أَيَّامٍ , وَالصَّدَقَةُ عَلَى عَشْرَةِ مَسَاكِينَ , كُلُّ مِسْكِينٍ مَكُّوكَيْنِ , مَكُّوكًا مِنْ تَمْرٍ , وَمَكُّوكًا مِنْ بُرٍّ, وَالنُّسُكُ: شَاةٌ.»

3374. İbn Ebî İmrân'ın bize, Ubeydullah b. Muâz, Muâz, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1313] âyeti hakkında şöyle demiştir: "İhramlı bir kimsenin başında bir sıkıntı olur ve başını tıraş ederse âyette geçen şu üç hususlardan herhangi birini fidye olarak yerine getirmesi gerekir. Oruç tutacak ise on gün oruç tutması, sadaka verecek ise on fakire sadaka vermesi ki her bir fakire iki mekûk[1314] miktarı vermesi gerekir. Bir mekûk hurma, bir mekûk buğday olması gerekir. Kurban kesecek ise bir koyun kesmesi gerekir."[1315] **[3/394]**

[٣٣٧٥] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّقَاشِيُّ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعِكْرِمَةَ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، قَالَ: «إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ.»

3375. Abdulmelik b. Muhammed er-Rekâşî'nin bana, Bişr b. Amr, Şu'be, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) ve İkrime {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka*

1313 Bakara 2/196.

1314 Mekûk, Irak ehlinin kullandığı bir ölçü birimidir; Türkî, 3/394.

1315 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-295), Mansûr, Hasan el-Basrî tarikiyle benzer lafızlarla nakledilerek; bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/338; Türkî, 3/395.

vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."[1316] âyetinde "sadaka verilmesi" meselesinden kastedilenin "on fakiri doyurmak" olduğunu söylemişlerdir.[1317]

Bu görüşü zikredenler, ihramlı olan kimseye, ihrama girdiği sırada yaptığı bir eksiklik, yapmaması gereken bir fiili yerine getirmesi ya da kurban edecek bir şey bulamaması ve onun yerine başka bir şeyi koyması sebebiyle zorunlu olan her orucu ya da verilmesi gereken sadakayı, Allah'ın temettu' haccı yapan kimseye kurban bulamadığı zaman oruç tutmayı zorunlu kılmasına kıyas etmişlerdir.

Bunu savunanlar şöyle demişlerdir: "Allah, temettu' haccı yapan kimseye, kurban bulamadığı zaman onun yerine on gün oruç tutmasını emretmiştir. Tutulan her oruç, kesilmeyen kurbanın yerine zorunlu kılınmıştır. Aynı durum, ihramlı iken başka mazereti olanlar için de geçerlidir. Bir kimse eğer oruç tutamaz ise o zaman (sadaka vermek suretiyle) fakir olanı doyuracaktır. Çünkü Allah, Ramazan ayında yaşlılıktan dolayı oruç tutamayan kimselere, tutamadığı her bir orucun yerine bir fakiri doyurmasını zorunlu kılmıştır. Oruç tutamadığı zamanın yerine bir fakiri doyurması zorunlu kılınan her bir kimse için, bunu yapması gerekmektedir. Aynı durumu (tefsiri yapılan) âyette belirtilen hususla benzerlik arz etmektedir." Bundan dolayı sözü edilen görüşü savunanlar, ihramlı iken başın tıraş edilmesi hususunda on fakirin doyurulmasını zorunlu görmüşlerdir.

3- Diğer müfessirler ise bu konuyla alakalı şunu söylemişlerdir: "Bilakis, saçını tıraş eden kimse için yapması zorunlu olan husus, kurban kesmesidir. Eğer kendisinde varsa bu kurban, koyun olabilir. Eğer koyun yoksa, o koyun miktarınca dirhemler verecektir. Dirhemlerin yemek olması gerekir ve bununla tasaddukta bulunması şarttır. Eğer bu da olmaz ise o vakit her bir güne yarım sa' denk düşecek şekilde oruç tutması gerekir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٧٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: ذَكَرَ الْأَعْمَشُ، قَالَ: سَأَلَ إِبْرَاهِيمُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَأَجَابَهُ بِقَوْلِهِ: «يُحْكَمُ عَلَيْهِ إِطْعَامٌ فَإِنْ كَانَ عِنْدَهُ اشْتَرَى شَاةً فَإِنْ لَمْ تَكُنْ قُوِّمَتِ الشَّاةُ دَرَاهِمَ،

1316 Bakara 2/196.

1317 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/317, Bişr b. Amr tarikiyle benzer lafızlarla; Türkî, 3/395.

فَجَعَلَ مَكَانَهُ طَعَامًا فَتَصَدَّقَ وَإِلَّا صَامَ لِكُلِّ نِصْفِ صَاعٍ يَوْمًا» فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: كَذَلِكَ سَمِعْتُ عَلْقَمَةَ يَذْكُرُ. قَالَ: لَمَّا قَالَ لِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: هَذَا مَا أَظْرَفَهُ قَالَ: قُلْتُ: هَذَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ: مَا أَظْرَفَهُ كَانَ يُجَالِسُنَا. قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِإِبْرَاهِيمَ قَالَ: فَلَمَّا قُلْتُ: يُجَالِسُنَا انْتَفَضَ مِنْهَا.

3376. Ebû Küreyb'in bize, Ebûbekir b. Ayyâş'tan rivivâyet ettiğine göre A'meş şöyle demiştir: "İbrahim, Saîd b. Cübeyr'e {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1318] âyeti hakkında sormuştur. Saîd b. Cübeyr de ona şöyle demiştir:

'Böyle bir durumda olan kimsenin yemek yedirmesi gerekir. Eğer kendisinde yeteri kadar parası varsa bir koyun satın alabilir. Eğer yoksa o zaman koyun yerine para verilir. Böylece koyun yerine yemek alır ve onları sadaka olarak verir. Eğer bu da yoksa, her bir güne yarım sa' denk düşecek şekilde oruç tutar."

A'meş devamında şöyle demiştir: "Saîd b. Cübeyr bana,

'Bu adam kimdir? Ne kadar zarif!' dedi. Ben de ona,

'Bu, İbrahim'dir' dedim. Bunun üzerine Saîd b. Cübeyr,

'Ne kadar zarif! dedi. Bizimle sohbet ediyordu. Ben bunu İbrahim'e anlatıp 'Bizimle sohbet ediyordu' deyince hemen ayağa kalktı."[1319] **[3/395]**

[٣٣٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «يُحْكَمُ عَلَى الرَّجُلِ فِي الصَّيْدِ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ جَزَاءَهُ قُوِّمَ طَعَامًا فَإِنْ لَمْ يَكُنْ طَعَامٌ صَامَ مَكَانَ كُلِّ مُدَّيْنِ يَوْمًا وَكَذَلِكَ الْفِدْيَةُ.»

3377. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "İhramlı iken avlanan kimse hakkında bir hüküm verilmiştir. Şayet yerine getirmesi gereken hususu yapamaz ise onun yerine fakirleri yedirmesi gerekir. Şayet yemek de

1318 Bakara 2/196.
1319 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/338, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/396.

bulamaz ise iki müd miktarına denk gelecek şekilde oruç tutması gerekir. Aynı durum fidye için de geçerlidir."[1320]

4- Diğer müfessirlere göre âyette fidye verilmesi konusunda ifade edilen üç hususta birini yapma konusunda bir muhayyerlik söz konusudur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٧٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَيْفِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ) فَهُوَ بِالْخِيَارِ مِثْلُ الْجِرَابِ فِيهِ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ، وَالْأَسْوَدُ فَأَيُّهُمَا خَرَجَ أَخَذْتَهُ.»

3378. İbn Beşşâr'ın bize, Yahyâ b. Saîd, Seyf b. Süleyman tarikiyle rivayet edildiğine göre Mücâhid şöyle demiştir "Kur'ân'da geçen 'ya, ya da' bağlacı her yerde muhayyerlik ifade etmektedir. Bu durum, içerisinde siyah veya beyaz ipliğin bulunduğu bir çuvala benzer. Bu ikisinden hangisi çıkarsa sen onlardan birini alabilirsin."[1321]

[٣٣٧٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ عَنْ لَيْثٍ عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ) فَصَاحِبُهُ بِالْخِيَارِ يَأْخُذُ الْأَوَّلَ فَالْأَوَّلَ.»

3379. İbn Beşşâr'ın bize, İbn Mehdî, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen 'ya, ya da' bağlacı her yerde muhayyerlik ifade etmektedir. Bir kimse birinden birini tercih edebilir." **[3/396]**

[٣٣٨٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ لَيْثًا، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كُلُّ مَا كَانَ فِي الْقُرْآنِ (كَذَا فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَكَذَا) فَالْأَوَّلُ فَالْأَوَّلُ وَمَا كَانَ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ كَذَا أَوْ كَذَا) فَهُوَ فِيهِ بِالْخِيَارِ.»

1320 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1208 (6813, 3815), İbn Ebî Necîh tarikiyle benzer lafızlarla; Türkî, 3/396.

1321 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/339, 1786 nolu rivayetten sonra muallak olarak nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/214, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/396.

3380. Ebû Küreyb'in bize, İbn İdrîs, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen her 'şöyle olur, eğer onu bulmaz ise şu olur' şeklindeki ifadelerde, onlardan birisi tercih edilebilir. Kur'ân'da geçen 'ya şöyle ya da böyle' ifadeleri muhayyerlik belirtmektedir."

[٣٣٨١] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيُّ قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ وَسُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَقَالَ مُجَاهِدٌ: «إِذَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِشَيْءٍ: (أَوْ أَوْ) فَإِنْ شِئْتَ فَخُذْ بِالْأَوَّلِ وَإِنْ شِئْتَ فَخُذْ بِالْآخَرِ.»

3381. Nasr b. Abdirrahmân el-Evdî'nin bana, Muhâribî, Yahyâ b. Ebî Üneyse, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid'e {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1322] âyeti hakkında sorulmuştur. O da şöyle cevap vermiştir:

"Allah Teâlâ 'ya da ya da' şeklinde bir şey buyurduğu zaman sen dilersen ilkini, dilersen diğerini dikkate alabilirsin."

[٣٣٨٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ، وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، قَالَا: لَهُ أَيَّتُهُنَّ شَاءَ.»

3382. İbn Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ ve Amr b. Dînâr bana {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} *"İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."*[1323] âyeti hakkında 'onlardan hangisini isterse olabilir' diye söylemişlerdi."[1324]

1322 Bakara 2/196.

1323 Bakara 2/196.

1324 Süfyân b. Uyeyne, *Tefsîr* eserinde bunu nakletmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/594; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/188; Beyhakî, *Sünen*, 5/185; Beyhakî, *el-Ma'rife*, 4/192,

[٣٣٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ) فَلِصَاحِبِهِ أَنْ يَخْتَارَ أَيَّهُ شَاءَ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ لِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ) فَلِصَاحِبِهِ أَنْ يَأْخُذَ بِمَا شَاءَ.»

3383. İbn Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ bana,

'Kur'ân'da geçen 'ya, ya da' ibaresi, kendisini ilgilendiren kimseye bir muhayyerlik tanımaktadır. Bu noktada dilediğini tercih edebilir' demiştir."

İbn Cüreyc devamında şöyle demiştir: "Amr b. Dînâr bana,

'Kur'ân'da geçen 'ya, ya da' ibaresi, kendisini ilgilendiren kimseye bir muhayyerlik tanımaktadır. Bu noktada dilediğini tercih edebilir' demiştir."[1325] **[3/397]**

[٣٣٨٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا لَيْثٌ، عَنْ عَطَاءٍ، وَمُجَاهِدٍ، أَنَّهُمَا قَالَا: «مَا كَانَ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ كَذَا أَوْ كَذَا) فَصَاحِبُهُ بِالْخِيَارِ أَيَّ ذَلِكَ شَاءَ فَعَلَ.»

3384. Ebû Küreyb'in bize, Hüşeym, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ ve Mücâhid şöyle demişlerdir: "Kur'ân'da geçen 'ya, ya da' ibaresi, kendisini ilgilendiren kimseye bir muhayyerlik tanımaktadır. Bu noktada dilediğini tercih edebilir ve yapabilir."

[٣٣٨٥] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ) فَهُوَ مُخَيَّرٌ فِيهِ فَإِنْ كَانَ (فَمَنْ فَمَنْ) فَالْأَوَّلَ فَالْأَوَّلَ.»

3385. Ali b. Sehl'in bize, Zeyd, Süfyân, Leys, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine İbn Abbas şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen her 'ya, ya

---

193, İbn Cüreyc'den nakletmiştir. Hafız (İbn Hacer) şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedi sahihtir"; Türkî, 3/397.

1325 Süfyân b. Uyeyne, *Tefsîr* eserinde bunu nakletmiştir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/594; Şâfiî, *el-Ümm*, 2/188; Beyhakî, *Sünen*, 5/185; Beyhakî, *el-Ma'rife*, 4/192, 193, İbn Cüreyc'den nakletmiştir. Hafız (İbn Hacer) şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedi sahihtir"; Türkî, 3/397.

da' ibaresi, kendisini ilgilendiren kimseye bir muhayyerlik tanımaktadır. Kur'ân'daki 'Onu bulamazsa bunu' şeklinde ifade edilen hükümlerde ise muhatap olan kişi sıralamayı takip eder."[1326]

[٣٣٨٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ)، فَلْيَتَخَيَّرْ أَيَّ الْكَفَّارَاتِ شَاءَ, فَإِذَا كَانَ (فَمَنْ لَمْ يَجِدْ)، فَالْأَوَّلَ فَالْأَوَّلَ.»

3386. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Esbât b. Muhammed el-Kuraşî, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen her 'ya, ya da' ibaresi gelirse, bir kimse keffâretin karşılığı olacak şeylerden dilediğini seçmede muhayyerdir. Eğer böyle bir ifade yoksa muhatap olan kişi sıralamayı takip eder."[1327]

[٣٣٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ عَارِمٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: حُدِّثْتُ عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ (أَوْ أَوْ) فَهُوَ خِيَارٌ.»

3387. Müsennâ'nın bana, Ebû Numan Ârim, Hammâd b. Zeyd, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen her 'ya, ya da' ibaresi, kendisini ilgilendiren kimseye bir muhayyerlik tanımaktadır."

Bu konuda bize göre doğru olan görüş Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen haberdir. Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hadisler bellidir. Bu hadise göre Hz. Peygamber (sav) Ka'b b. Ucre'ye başındaki sıkıntısından dolayı saçını tıraş etmesini, dilediği hususlardan birini fidye olarak verebileceğini emretmiştir. Fidye olarak yapabileceği hususlar ise bir koyun kurban etmesi, üç gün oruç tutması ya da altı fakirin yiyeceğini belirli bir miktar onlara vermesidir. Burada da her bir fakire yarım sa' düşmesi gerekir. Fidye verecek olan kimse, bunlar arasından dilediğini seçme konusunda

---

1326 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 61; Abdürrezzâk, *Musannef*, (8192), yukarıdaki tarikle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 45 (dördüncü cildin birinci kısmı); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/339 (1786); Beyhakî, *Sünen*, 10/60, Leys tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/214. Bu rivayeti İbnü'l-Münzir ve Ebu'ş-Şeyh'e nispetle; Türkî, 3/398.

1327 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 45 (dördüncü cildin birinci kısmı); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/214, 2/330, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/398.

muhayyerdir. Çünkü Allah, âyette zikrettiği hususlardan herhangi birisini bizatihi fidye verecek kimse için sınırlı tutmamıştır. Bundan dolayı, bu hususlar dışında başka bir hususa gitmesi fidye verecek kimse için caiz değildir. Bilakis âyette zikri geçen bu üç hususta dilediği herhangi birini yapması yeterlidir. **[3/398]**

Bizim bu meseledeki görüşümüze karşı gelen kimseye şöyle cevap verilir: "Yemin keffâreti yapması gereken kimsenin, âyette zikredilen üç keffâretten herhangi birini, hali müsait olduğu zaman yerine getirebilmesi konusundaki muhayyerliği hakkında ne söyledin?" diye sorulsa o kimse de,

"Hayır, muhayyer değildir." derse o zaman bütün ümmetin kabul ettiği görüşün dışına çıkmış olur. Bu soruya "Bilakis muhayyerdir." diye cevap verse, o zaman kendisine yemin keffâretinde fidye verecek olan ile ihramlı iken herhangi bir sıkıntıdan dolayı başını tıraş etmesi sebebiyle fidye verecek olan kimse arasındaki fark kendisine sorulur. Sonra bu cevabı veren kimse, sorulan son soruya her iki durumda da olması gereken şeyi muhakkak söyleyecektir. Bizim bu hususta dile getirdiğimiz görüş üzerinde ümmetin icmâsı vardır ve bu da güçlü bir delildir. Bu hususta, sözü edilen görüşün başka delillerle istişhad edilmek suretiyle ispat edilmesi ihtiyaç yoktur.

Keffâretin, başın tıraş edilmesinden önce olduğunu iddia edenlere gelince, onlara şöyle cevap verilir: "Bize, temettu haccını yapan kimsenin keffâretini temettu haccından önce mi yoksa sonra mı yaptığını söylesinler! Eğer bu kimseler önce olduğunu iddia ederlerse o zaman aynı durum yemin keffâreti için de geçerli olur ve yemin etmeden önce keffâret vermesi gerekir. Şayet böyle bir görüş söylemiş olurlarsa ümmetin ittifak ettiği bir görüşten farklı bir görüşü savunmuş olurlar. Eğer bu görüşü savunanlar, yeminden önce kefareti vermesi caiz değildir derlerse, o zaman kendilerine, 'Sizin bu konudaki dayanağınız nedir? Tıraş olmadan önce tıraş kefaretini vermesi, temettu haccı yapmadan önce kurban kesilmesini zorunlu görüp yeminden önce yemin kefaretinin olamayacağını söylüyorsunuz. Sizinle sizin görüşünüze aykırı düşünenler arasında bu konuda bir fark mı? Öyleyse yeminden önce kefaret verilmesi zorunludur demeniz gerekir. Buna karşılık başını tıraş eden kimse için kefaret, ancak başını tıraş ettikten sonra mümkün olur demeniz gerekir. Buradaki farklılık asıldan yoksa benzerlikten mi kaynaklıdır?' denilir. En sonunda onların da kefaret

olan bir mesele hakkında söylediklerinin diğeri için de geçerli olduğunu söylemekten başka bir seçenekleri kalmaz."

Yeminden önce yemin keffâreti hususunda, yeminden önce mümkün olmadığını ümmetin icmâsı ile olduğunu gerekçe olarak gösteren bir kimseye şöyle denilir: "O zaman bu konudaki görüşü de diğer konuya kıyas etmen gerekir. Zira öyle olmaz ise ihtilaf ortaya çıkacaktır." **[3/399]**

"Başını bir sıkıntıdan dolayı tıraş eden bir kimsenin, on gün oruç tutması ve on fakiri doyurması gerekir." şeklinde görüş belirten kimselere gelince, onlar ortaya koydukları bu görüşle, Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen ve sübutu belli olan bir hadise aykırı davranmış olmaktadırlar. Bundan dolayı onlara şöyle cevap verilmektedir: "Siz, bir av yakalayıp daha soran keffâret için birini yedirme ya da oruç tutmayı gerçekleştiren birini gördünüz mü? Ya da küçük veya büyük fark etmeden avını öldürmesi sebebiyle kendisine birini yedirme ve oruç tutmanın zorunlu olmasını diğer bütün kefaret durumlarına denk mi tutuyorsunuz? Yoksa siz avdan öldürülenin ayrılmasına göre küçük ve büyük olarak mı ayırıyorsunuz? Bunların hepsinin eşit olduğunu iddia ederlerse, o vakit bir insanın vahşi bir ineği öldürmesinden dolayı bir kimseyi yedirmesi ve oruç tutması ile bir insanın yavru bir geyiği öldürmesinden dolayı bir kimseyi yedirmesi ve oruç tutmasını eşitlemiş olurlar. Böyle bir görüş -bunu söylerler ise- ümmetin benimsediği görüşe aykırıdır.

Şayet bu kimseler "Bilakis biz bunların eşit olduğunu kabul etmiyoruz. Bundan dolayı avlanması sebebiyle kendisine kefaret düşen kimsenin, bir fakiri doyurması veya oruç tutmasını, avlanma miktarına göre belirliyoruz" derlerse, onlara şöyle denilir:

Temettu haccı yapan bir kimsenin oruç keffâretini, başını bir sıkıntıdan dolayı tıraş eden kimsenin keffâretine nasıl çevireceksiniz? Siz şunu biliyorsunuz ki, temettu haccı yapan bir kimse, keffâret vermesi bağlamında oruç tutması, bir fakiri doyurması ve kurban kesmesi hususunda muhayyer değildir. Ayrıca bu kimsenin, kendisine zorunlu olan keffâretten herhangi bir şeyi yok etmesi de söz konusu değildir. Çünkü o kimse, temettu haccında yapması gereken ibadetlerden birini terk etmiştir. Siz de bir kimseye, yapması gerekeni bozduğu halde başını tıraş etmesinden dolayı, diğerinin keffâretini vermeyi bıraktınız. Ancak bu kimse, o keffâreti yapmaması noktasında yasaklanmamıştır. Başını tıraş eden o kişi, âyette zikredilen üç

hususta birini yerine getirme noktasında muhayyerdir. Bu durum da hacda avlanan kimseye düşen keffârete benzemektedir. Avlanan bir kimse, avlanmasından dolayı, yapması gerekeni yapamamıştır. O da keffâret verme noktasında zikri geçen üç kefaretten birini yerine getirmede muhayyerdir. Sizinle size muhalefet eden kimse arasında bir fark mı? Onlar, başını tıraş eden kimsenin keffâretini, avlanan kimseye kıyas ederek belirlemişlerdir. Bunun yanında onlar, bizim vasfettiğimiz anlamların ortak olmasından dolayı sözü edilen iki durumdaki hükmü bir araya getirmişlerdir. Ancak zikrettiğimiz üzere, temettu haccını yapan bir kimsenin keffâretine dair verilen hüküm ile başını tıraş eden kimsenin keffâretine dair verilen hüküm arasında mahiyetleri itibariyle farklılık söz konusudur. Bu fark, aslî midir yoksa bir benzerlikten dolayı mı ortaya çıkmaktadır? Bu konuda görüş beyân edenler, diğeri hakkında söylediklerinin haricinde hiçbir şey söyleyemezler. Bu hususta farklı bir görüş beyân eden kimsenin hatalı oluşu da kesin delillerle ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bu görüşün fasid oluşuna dair başka delillendirme yapılmasına ihtiyaç yoktur. Zira Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen rivayetler var iken, yapılan kıyas neticesinde ortaya atılan görüşün fasid olduğu apaçık iken buna rağmen nasıl olur da böyle aykırı bir görüş ortaya çıkabilir? **[3/400]**

e. İhramlı Olan Kimsenin Bir Hastalığa veya Başındaki Bir Rahatsızlığa Binaen Başını Tıraş Etmesinden Dolayı Allah'ın Emrettiği Kurbanı Nerede Keseceği, Fakiri Nerede Doyuracağı

Müfessirler, ihramlı olan kimsenin bir hastalığa veya başındaki bir rahatsızlığa binaen başını tıraş etmesinden dolayı Allah'ın emrettiği kurbanı nerede keseceği, fakiri nerede doyuracağı hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirlere göre bu kimsenin kurbanı kesmesi ve fakiri doyurması Mekke'de olmalıdır. Mekke dışında başka bir yerde bunu yapması mümkün değildir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٨٨] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «مَا كَانَ مِنْ دَمٍ أَوْ صَدَقَةٍ فَبِمَكَّةَ، وَمَا سِوَى ذَلِكَ حَيْثُ شَاءَ.»

3388. Yahyâ b. Talha'nın bana, Fudayl b. İyâd, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) şöyle demiştir: "Bir kimse kurbanı kesecek veya fakire sadaka verecek ise bu Mekke'de olmalıdır. Bunun haricinde olanlar için dilediği başka bir yeri tercih edebilir."

[٣٣٨٩] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، ثَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: «كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْحَجِّ فَبِمَكَّةَ، إِلَّا الصَّوْمَ.»

3389. Yahyâ b. Talha el-Yerbûî'nin bana, Fudayl, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus şöyle demiştir: "Hacda yapılması gereken her şey Mekke'de olur. Bunun istisnası ise oruçtur."[1328]

[٣٣٩٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً، عَنِ النُّسُكِ، قَالَ: «النُّسُكُ بِمَكَّةَ لَا بُدَّ.»

3390. İbn Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, kurbanın kesileceği yer hakkında şöyle demiştir: "Kurban, şüphesiz Mekke'de kesilir."

[٣٣٩١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «الصَّدَقَةُ، وَالنُّسُكُ فِي الْفِدْيَةِ بِمَكَّةَ، وَالصِّيَامُ حَيْثُ شِئْتَ.»

3391. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Fidye bağlamında sadaka vermek ve kurban kesmek Mekke'de olur. Oruç, istenilen yerde tutulabilir."

[٣٣٩٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: ثَنَا لَيْثٌ، عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «مَا كَانَ مِنْ دَمٍ أَوْ طَعَامٍ فَبِمَكَّةَ، وَمَا كَانَ مِنْ صِيَامٍ فَحَيْثُ شَاءَ.»

3392. Yakub'un bana, Hüşeym, Leys, tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus şöyle demiştir: "Bir kurban kesilmesi ya da bir fakirin doyurulması Mekke'de olur. Orucun tutulması ise o kimsenin dilediği yerde gerçekleşebilir."[1329] **[3/401]**

1328 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/319; Türkî, 3/401.
1329 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/319; Türkî, 3/402.

[٣٣٩٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «النُّسُكُ بِمَكَّةَ، أَوْ بِمِنًى.»

3393. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, Şibl, İsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, kurbanın Mekke ya da Mina'da kesilmesi gerektiğini söylemiştir.[1330]

[٣٣٩٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «النُّسُكُ بِمَكَّةَ، أَوْ بِمِنًى, وَالطَّعَامُ بِمَكَّةَ.»

3394. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, kurbanın Mekke ya da Mina'da kesilmesi, fakiri doyurmanın ise Mekke'de olması gerektiğini söylemiştir.

2- Diğer müfessirlere göre, ihramlı iken saçını tıraş eden kimsenin, fidye olarak kurbanını kesmesi, fakiri doyurması ya da oruç tutması dilediği yerde gerçekleşebilir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٣٩٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو أَسْمَاءَ، مَوْلَى ابْنِ جَعْفَرٍ، قَالَ: «حَجَّ عُثْمَانُ، وَمَعَهُ عَلِيٌّ، وَالْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ, فَارْتَحَلَ عُثْمَانُ قَالَ أَبُو أَسْمَاءَ، وكُنْتُ مَعَ ابْنِ جَعْفَرٍ، قَالَ: فَإِذَا نَحْنُ بِرَجُلٍ نَائِمٍ وَنَاقَتُهُ عِنْدَ رَأْسِهِ، قَالَ: فَقُلْنَا لَهُ: أَيُّهَا النَّائِمُ، فَاسْتَيْقَظَ, فَإِذَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ. قَالَ: فَحَمَلَهُ ابْنُ جَعْفَرٍ حَتَّى أَتَى بِهِ السُّقْيَا. قَالَ: فَأَرْسَلَ إِلَى عَلِيٍّ, فَجَاءَ وَمَعَهُ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ. قَالَ: فَمَرَّضْنَاهُ نَحْوًا مِنْ عِشْرِينَ لَيْلَةً. قَالَ: فَقَالَ عَلِيٌّ لِلْحُسَيْنِ: مَا الَّذِي تَجِدُ؟ قَالَ: فَأَوْمَأَ إِلَى رَأْسِهِ. قَالَ: «فَأَمَرَ بِهِ عَلِيٌّ فَحَلَقَ رَأْسَهُ، ثُمَّ دَعَا بِبَدَنَةٍ فَنَحَرَهَا.»

3395. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Yahyâ b. Saîd, Yakub b. Hâlid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ca'fer'in mevlâsı Ebû Esmâ şöyle

1330 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 226; Türkî, 3/402.

demiştir: "Osman b. Affân, yanında Hz. Ali, Hüseyin b. Ali, hac vazifesini yapmışlardır. Bunun hemen akabinde Hz. Osman yola koyulmuştur." Ebû Esmâ devamında şöyle demiştir: "Ben de İbn Ebî Ca'fer ile bilikteydim." Ebû Esmâ, İbn Ca'fer'in o olayı anlatmaya devam ederek şöyle dediğini nakletmiştir: "Biz uyuyan bir adama rastladık. Başında da devesi vardı. Biz o adama,

'Ey uyuyan kimse!' diye seslendik. O da uyanıverdi. O kimse Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin idi." Ebû Esmâ, İbn Ca'fer'in Hz. Hüseyin'i taşıyıp onu Sukyâ denilen bir yere getirdiği anlattı. İbn Ca'fer devamında şöyle demiştir: "Ben Hz. Ali'ye haber gönderdim. Hz. Ali geldi ve yanında Esmâ bint Ümeys vardı. Biz Hz. Hüseyin'e hastalığı süresince yaklaşık yirmi gün baktık. Bu sürecin akabinde Hz. Ali, Hz. Hüseyin'e,

'Senin rahatsızlığın nedir?' diye sordu. O da başını işaret etti. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Hüseyin'e başını tıraş etmesini emretti. Daha sonra bir deve istedi. Onu kurban etti."[1331] **[3/402]**

[٣٣٩٦] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ خَالِدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُسَيَّبِ الْمَخْزُومِيِّ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ، سَمِعَ أَبَا أَسْمَاءَ، مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ يُحَدِّثُ، «أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ يُرِيدُ مَكَّةَ مَعَ عُثْمَانَ حَتَّى إِذَا كُنَّا بَيْنَ السُّقْيَا، وَالْعَرْجِ اشْتَكَى الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، فَأَصْبَحَ فِي مَقِيلِهِ الَّذِي قَالَ فِيهِ بِالْأَمْسِ. قَالَ أَبُو أَسْمَاءَ: فَصَحِبْتُهُ أَنَا وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، فَإِذَا رَاحِلَةُ حُسَيْنٍ قَائِمَةٌ وَحُسَيْنٌ مُضْطَجِعٌ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ: إِنَّ هَذِهِ لَرَاحِلَةُ حُسَيْنٍ. فَلَمَّا دَنَا مِنْهُ قَالَ لَهُ: أَيُّهَا النَّائِمُ، وَهُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ نَائِمٌ، فَلَمَّا دَنَا مِنْهُ وَجَدَهُ يَشْتَكِي، فَحَمَلَهُ إِلَى السُّقْيَا، ثُمَّ كَتَبَ إِلَى عَلِيٍّ، فَقَدِمَ إِلَيْهِ إِلَى السُّقْيَا فَمَرَّضَهُ قَرِيبًا مِنْ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً. ثُمَّ إِنَّ عَلِيًّا قِيلَ لَهُ: هَذَا حُسَيْنٌ يُشِيرُ إِلَى رَأْسِهِ، فَدَعَا عَلِيٌّ بِجَزُورٍ فَنَحَرَهَا فِي الْمَاءِ، ثُمَّ حَلَقَ رَأْسَهُ.»

3396. Mücâhid b. Musa'nın bize, Yezîd, Yahyâ b. Saîd, Yakub b. Hâlid b. Abdillah b. el-Müseyyeb el-Mahzûmî tarikiyle rivayet ettiğine

1331 Bk. İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/388; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/242, 243; Beyhakî, *Sünen*, 5/218; Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, 4/244, 245, Yahyâ b. Saîd tarikiyle. Tahâvî'nin rivayetinde Hz. Hüseyin yerine Hz. Hasan vardır; Türkî, 3/402.

göre Abdullah b. Ca'fer'in mevlâsı Ebû Esmâ'nın haber verdiğine göre Abdullah b. Ca'fer, Hz. Osman'la birlikte (hac yapmak üzere) Mekke'ye doğru yönelmişlerdi. O ikisi Sükyâ ile el-Arc[1332] arasına vardıkları zaman, Hüseyin b. Ali bir rahatsızlığından dolayı şikâyette bulundu. Dün söylediği rahatsızlığının benzerini bir defa daha söylemiş oldu." Ebû Esmâ şöyle demiştir: "Ben ve Abdullah b. Ca'fer, Hz. Hüseyin'e refâkat ediyorduk. Hz. Hüseyin'in bineği ayakta iken Hz. Hüseyin yatarak yolculuğa devam etti. Bu durum üzerine Abdullah b. Ca'fer,

'İşte Hz. Hüseyin'in bineği budur!' demiştir. Abdullah b. Ca'fer daha sonra Hz. Hüseyin'e yaklaştı ve ona,

'Ey uyuyan!' dedi. Abdullah b. Ca'fer onun uyuduğunu sanıyordu. Ona tekrar yaklaştığı zaman onun rahatsız olduğunu gördü. Onu Sükyâ kasabasına doğru taşıdı. Bunun ardından durumu Hz. Ali'ye bir mektupla bildirdi. Hz. Ali, Sükyâ'ya geldi. Hz. Ali, Hz. Hüseyin'e yaklaşık kırk gece rahatsızlığı sebebiyle baktı. Daha sonra Hz. Ali'ye,

'Bu Hüseyin!' denilerek onun başı gösterildi. Bunun üzerine Hz. Ali bir devenin getirilmesini emretti. Getirilen deveyi kurban etti. Sonra başını tıraş etti."

[٣٣٩٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: «أَقْبَلَ حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، مَعَ عُثْمَانَ، حَرَامًا، حَسِبْتُ أَنَّهُ اشْتَكَى بِالسُّقْيَا. فَذُكِرَ ذَلِكَ لِعَلِيٍّ، فَجَاءَ هُوَ وَأَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ، فَمَرَّضُوهُ عِشْرِينَ لَيْلَةً، فَأَشَارَ حُسَيْنٌ إِلَى رَأْسِهِ، فَحَلَقَهُ وَنَحَرَ عَنْهُ جَزُورًا» قُلْتُ: فَرَجَعَ بِهِ؟ قَالَ: لَا أَدْرِي.

3397. İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Bekr, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Yahyâ b. Saîd şöyle demiştir: "Hüseyin b. Ali, Hz. Osman ile birlikte ihrama girmek suretiyle hac niyetine girdi. Zannettiğim odur ki, Sükyâ denilen yerde rahatsızlandı. Bu durum Hz. Ali'ye bildirildi. O ve Esmâ bint Ümeys geldi. Onlar yirmi gece Hz. Hüseyin'in tedavisiyle ilgilendiler. Hz. Hüseyin başını gösteriyordu. Hemen akabinde Hz. Ali, onun başını tıraş etti. Daha sonra Hz. Hüseyin için bir deve kurban kesti.' Ben daha sonra,

---

1332 Bu yer, Tâif'in etrafında bulunan bir vadinin içerisinde olan toplu bir köydür; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/937; Türkî, 3/403.

'Onunla birlikte döndü mü?' diye sordum. İbn Cüreyc,

'Bilmiyorum' diye cevap verdi."

Bu rivayet (haber) ihtimal odur ki, Hz. Ali'nin Hz. Hüseyin'in başını tıraş etmeden önce onun adına bir deveyi kurban etmesinden bahsetmiş olmaktadır. Başın tıraş etmesi, devenin kurban edilmesinden sonrasına tekabül etmektedir ki bu içeriğin benzeri Mücâhid'in Yezîd'den aktardığı rivayette mevcuttur. Bu durum, Hz. Hüseyin başında oluşan bir hastalık sebebiyle hac vazifesine mani olan bir hususu anlatmaktadır. Öyle ki Hz. Hüseyin, böyle bir durumdan dolayı ihramdan çıkmış olmaktadır. Yakub'un Hüşeym tarikiyle Hz. Ali'nin Hz. Hüseyin için onu tıraş ettikten sonra kurban ettiğini nakleden rivayet ise tıraş olduktan sonra verilmesi gereken fidyeyi göstermektedir. Bu rivayete göre Hz. Ali, fidye için kesilen kurbanın Mekke ve Harem-i Şerif dışında kesilmesini uygun görmektedir. **[3/403]**

[٣٣٩٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْفِدْيَةُ حَيْثُ شِئْتَ.»

3398. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, fidyenin dilediği yerde yerine getirileceğini söylemiştir.[1333]

[٣٣٩٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، «فِي الْفِدْيَةِ فِي الصَّدَقَةِ، وَالصَّوْمِ، وَالدَّمِ: حَيْثُ شَاءَ.»

3399. Yakub'un bana, Hüşeym, Haccâc, Hakem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, fidye ile alakalı olarak sadaka verilmesi, oruç tutulması ve kurban kesilmesi amellerini, kişinin dilediği yerde yerine getirebileceğini söylemiştir.[1334]

[٣٤٠٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1333 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/320, Mansûr tarikiyle; Türkî, 3/404.
1334 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/319; Türkî, 3/404.

3400. Yakub'un bana, Hüşeym, Haccâc, Ubeyde tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim fidye ile alakalı olarak bir önceki rivayette söylediğinin bir benzerini dile getirmiştir.

3- Diğer müfessirler ise fidye için kurban kesilmesinin Mekke'de gerçekleşmesi, bunun dışında fidyenin kapsamına giren sadaka verilmesi, oruç tutulması amellerinin fidye verecek kimse tarafından dilediği yerde gerçekleştirilebileceğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٠١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، وَعَبْدُ الْمَلِكِ، وَغَيْرُهُمَا، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «مَا كَانَ مِنْ دَمٍ فَبِمَكَّةَ، وَمَا كَانَ مِنْ طَعَامٍ، وَصِيَامٍ فَحَيْثُ شَاءَ.»

3401. Yakub b. İbrahim'in bana, Haccâc ve Abdulmelik'ten rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Fidye için kurban kesilmesi gerekiyorsa bu Mekke'de gerçekleşmelidir. Bunun dışında fidyenin kapsamına giren sadaka verilmesi, oruç tutulması amellerinin fidye verecek kimse tarafından dilediği yerde yerine getirilebilir."

Bu görüş sahibinin gerekçesi şudur ki; kurban kesilmesi ve bir fakirin doyurulması Mekke'de olmalıdır. Bu hüküm, ihramlı iken avlanan kimsenin kurban cezasına kıyas edilerek verilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, kurbanın Kâbe'ye ulaşmasını şart koşmuştur. İşte;

{يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ}

"İçinizden iki âdil kimsenin hükmedeceği, Kâbe'ye ulaşacak bir kurbanı"[1335] âyeti bunu göstermektedir. Bu görüşü savunanlara göre ihramlı iken yerine getirilmesi gereken kurban, ister ceza ister fidye olsun hepsi aynı kategoride değerlendirilir. Bundan dolayı, fidye için yerine getirilmesi gereken kurbanın şekli, avlanmanın cezası olan kurbanın şekli ile aynıdır. Her iki durumda da kurban Kâbe'ye ulaşmalıdır. Bu görüşte olanlara göre bu hüküm kurbanla ilgilidir. Sadakanın hükmü de buna benzerdir. Çünkü sadaka, kurban kesmesi gereken kimsenin yerine getirmesi gereken

1335 Mâide 5/95.

bir vecibedir. Bu duruma göre bir fakirin doyrulması fidye ve cezadır. Bu husus, kurban kesmeye benzemektedir. Bundan dolayı her ikisinin hükmü de birdir. **[3/404]**

Fidye verecek kimsenin, kurbanı dilediği yerde kesmesi, sadakayı dilediği yerde vermesi orucu dilediği yerde tutmasını mümkün gören kimselerin görüşünün gerekçesine bakılacak olursa, Allah Teâlâ bir sıkıntıdan dolayı başını tıraş eden kimseye kurban kesmeyi şart koşmamıştır. Allah bu kimsenin ya kurban kesme ya fakiri doyurma ya da oruç tutma amellerinden birini zorunlu tutmuştur. Bir kimse ister kurban ister fakiri doyurma isterse oruç tutma amellerinden birisini yaparsa, o kimse kurban kesen ya da fakiri doyuran ya da oruç tutan olur. Bu ismi hak edenlerden birisi olursa o zaman Allah'ın sorumlu tuttuğu ameli yerine getiren kimse olmuştur. Çünkü Allah, avlanan kimsenin cezası olarak şart koştuğu gibi başını tıraş eden kimseye kurbanının Kâbe'ye ulaşmasını dileseydi şart koşabilirdi. Bu çerçevede Allah'ın fidyeyi yerine getirmesi gereken kimseye böyle bir hususu şart koşmaması, o kimsenin fidye olarak kurbanı istediği gibi kesmesi ya da fakiri doyurması konusunda bir muhayyerliğe sahip olduğuna apaçık bir delildir.

"Kurban, Mekke'de kesilmelidir. Oruç ve fakirin doyurulması ise o kimsenin dilediği yerde yapacağı hususlardır." görüşünü dile getirenin gerekçesi şöyledir: Kurban, kan akıtmaktır ve bu da hedy kurbanın kesilmesi gibidir. Bundan dolayı âyette fidye olarak belirtilen kurban kesme işi, avını öldüren kimsenin ceza olarak kurban kesmesiyle aynı durumu ifade etmektedir. Fakirin doyrulması meselesine gelince, Allah Teâlâ fakir olan kimselere sadaka verilip doyurulmasıyla alakalı herhangi bir yeri şart koşmamıştır. Buna karşılık Allah, avlanmanın cezası olarak verilen kurbanın, Kâbe'ye ulaşmasını şart koşmuştur. Bundan dolayı, hiçbir kimse fakir olan kimselere sarf edilecek sadakanın belirli bir yerde verileceğini iddia edemez. Çünkü Allah Teâlâ, bir mekânda bulunan kimselere verilecek olan sadakanın, yine bizatihi o yerde verilmesini şart koşmamıştır. Öyle ki hiçbir kimse, Allah'ın Harem-i Şerif bölgesinde bulunanların kurbanından ötürü, diğer kimseleri de orada doyuracağını şart koştuğunu iddia edemez. Zira Allah Teâlâ, bu durumu kendisine sadaka verilecek olan fakir kimselere hususî olarak belirlemiştir. **[3/405]**

Bu hususta doğru olan görüş şudur ki, Allah ihramlı olup da bir sıkıntıdan dolayı başını tıraş eden kimseye fidye olarak ya oruç tutmasını

ya sadaka vermesini ya da kurban kesmesini zorunlu kılmıştır. Bu noktada o kimseye bu üç fiilinden herhangi birini şurada değil de burada yapılması şeklinde bir şart koşmamıştır. Bilakis bu hususu mübhem bırakıp herhangi bir şeyle kayıtlamamıştır. Bundan dolayı fidyeyi yaptığının bir karşılığı olarak verecek kimse, istediği yerde kurbanı kesebilir ya da fakiri doyurabilir ya da oruç tutabilir. Bu duruma şu hususu delil olarak getirmek mümkündür: Allah kadınlarımızdan anne olanları haram kılmıştır. Onları, kadınların içerisinde anne vasfına dâhil olmalarından dolayı sınırlamamıştır. Öyle ki anneler hakkında varid olan hükümlerin, sınırlı olan bakıcı kadınlara da uygulanmasını, o kadınların da anneler gibi haram kılınan bir kategoriye dâhil edilmesini zorunlu kılmamıştır. Aynı durum Kur'ân'da geçen her mübhem ifade için de böyledir. Anneler hakkında olan bir hükmü, kıyasî olarak açıklanan bir duruma çevirmek caiz değildir. Ancak zorunlu olan husus, Kur'ân vahyinin zâhirinde ortaya çıkan ihtimali göz önünde bulundurarak, iki durumdan her birine bir hükmün verildiğini dikkate almaktır. Bunun istisnası, ilgili âyetin herhangi bir kısmında Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen bir rivayet olmasıdır. Öyle ki bu rivayet, âyetin zâhir olan hükmünü bâtınına çevirebilmektedir. Bundan dolayı o zaman, Hz. Peygamber'in (sav) hükmüne teslim olmak gerekir. Zira Hz. Peygamber (sav) Allah Teâlâ'nın muradını tebyîn eden konumundadır.

Ümmetin icmâsına göre, başını bir sıkıntıdan dolayı ihramlı iken tıraş eden kimse, fidye olarak tutacağı orucu dilediği şehirde tutabilir.

f. Başını Tıraş Etmesinden Dolayı Fidye Olarak Kurban Kesmesi Gereken Bir Kimsenin, Kurbanın Etinden Yiyip Yiyemeyeceği

Müfessirler, başını tıraş etmesinden dolayı fidye olarak kurban kesmesi gereken bir kimsenin, kurbanın etinden yiyip yiyemeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler, fidye olarak kurban kesen bir kimsenin o kurban etinden yiyemeyeceğini, o kurban etinin tamamını sadaka olarak vermesi gerektiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٠٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «ثَلَاثٌ لَا يُؤْكَلُ مِنْهُنَّ: جَزَاءُ الصَّيْدِ، وَجَزَاءُ النُّسُكِ، وَنَذْرُ الْمَسَاكِينِ.»

3402. Ebû Küreyb'in bize, İbn İdrîs, Abdulmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Üç şey vardır ki onlar yenilmez. Avlanan kimsenin ceza olarak kestiği kurban, başını ihramlı iken tıraş edenin fidye olarak kestiği kurban ve fakirlerin adak kurbanı."[1336]

[٣٤٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ وَهَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «لَا تَأْكُلْ مِنْ فِدْيَةٍ، وَلَا مِنْ جَزَاءٍ، وَلَا مِنْ نَذْرٍ، وَكُلْ مِنَ الْمُتْعَةِ، وَمِنَ الْهَدْيِ التَّطَوُّعِ.»

3403. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm ve Harun, Anbese, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Fidye, cezâ ve adak sebebiyle kesilen kurbandan yenilmez. Temettu haccından kesilen kurban ile tatavvu kurbanından yiyebilirsin." **[3/406]**

[٣٤٠٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «جَزَاءُ الصَّيْدِ، وَالْفِدْيَةِ، وَالنَّذْرِ لَا يَأْكُلُ مِنْهَا صَاحِبُهَا، وَيَأْكُلُ مِنَ التَّطَوُّعِ، وَالتَّمَتُّعِ.»

3404. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Avlanmadan dolayı ceza olarak kesilen kurban ile fidye ve adak kurbanının etini, sahibi yiyemez. O kimse tatavvu ve temettu kurbanının etini yiyebilir."

[٣٤٠٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «لَا تَأْكُلْ مِنْ جَزَاءٍ، وَلَا مِنْ فِدْيَةٍ, وَتَصَدَّقْ بِهِ.»

3405. İbn Humeyd'in bize, Harun, Amr, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Sen, ceza ve fidye olarak kesilen kurbandan yiyemezsin. O kurban etini tasadduk edersin."

1336 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 153 (Dördüncü cildin birinci kısmı), İbn İdrîs tarikiyle; Türkî, 3/406.

[٣٤٠٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «لَا يَأْكُلُ مِنْ بَدَنَتِهِ الَّذِي يُصِيبُ أَهْلَهُ حَرَامًا، وَالْكَفَّارَاتُ كَذَلِكَ.»

3406. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Ebû Âsım, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Bir kimse bir haramdan dolayı kesmesi gereken kurbanının etinden yiyemez. Aynı durum keffâret olarak kesilen kurbanlar için de geçerlidir."[1337]

[٣٤٠٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، وَالْحَجَّاجُ، وَغَيْرُهُمَا، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «لَا يُؤْكَلُ مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ، وَلَا مِنَ النَّذْرِ، وَلَا مِنَ الْفِدْيَةِ، وَيُؤْكَلُ مِمَّا سِوَى ذَلِكَ.»

3407. Yakub'un bana, Hüşeym, Abdulmelik, Haccâc ve bu ikisi dışındaki râvilerden rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Avlanmadan dolayı ceza olarak kesilen kurban ile adak ve fidye kurbanının etini, sahibi yiyemez. Bunun dışındakilerden yiyebilir."[1338]

[٣٤٠٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عَطَاءٍ، وَطَاوُسٍ، وَمُجَاهِدٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا: «لَا يُؤْكَلُ مِنَ الْفِدْيَةِ. وَقَالَ مَرَّةً: مِنْ هَدْيِ الْكَفَّارَةِ، وَلَا مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ.»

3408. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Leys'ten rivayet ettiğine göre Atâ, Tâvus ve Mücâhid şöyle demişlerdir: "Fidye olarak kesilen kurbandan yenilmez." Bir defasında ise onlar "Keffâret kurbanından da yenilmez." demişlerdir. Ayrıca onlar "Avlanmadan dolayı ceza olarak kesilen kurbandan da yenilmez." demişlerdir.[1339]

2- Bazı müfessirler ise sözü edilen kurbandan yenilebileceğini söylemişlerdir.

1337 İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 12/284, Abdürrezzâk ve İbn Cüreyc'den uzun bir şekilde benzer ifadelerle; bk. İbn Hacer, *et-Tağlîk*, 3/94; *Fethü'l-Bârî*, 3/558; Türkî, 3/407.

1338 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, Hüşeym, Abdulmelik, Haccâc ve Atâ tarikiyle; bk. İbn Hacer, *Tağlîku'l-Ta'lîk*, 3/94; Türkî, 3/407.

1339 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 153 (Dördüncü cildin birinci kısmı), İbn Uleyye tarikiyle; bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 12/284; Türkî, 3/407.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٠٩] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «لَا يُؤْكَلُ مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ وَالنَّذْرِ، وَيُؤْكَلُ مِمَّا سِوَى ذَلِكَ.»

3409. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Yahyâ, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Avlanma cezası ve adak olarak kesilen kurbanın etinden yenilmez. Bunun dışında olan kurbanların etinden yenilebilir."[1340] **[3/407]**

[٣٤١٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: «مِنَ الْفِدْيَةِ وَجَزَاءِ الصَّيْدِ وَالنَّذْرِ.»

3410. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Leylâ şöyle demiştir: "Fidye ve ceza olarak kesilen ile adak olan kurbandan yiyebilirsin."

[٣٤١١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، قَالَ: «الشَّاةُ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، يَأْكُلُ مِنْهُ إِنْ شَاءَ، وَيَتَصَدَّقُ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ.»

3411. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hammâd şöyle demiştir: "Kurban olarak kestiği koyunu altı fakir arasında dağıtır. Dilerse kestiği kurbandan yiyebilir ve onu altı fakire sadaka olarak dağıtır."

[٣٤١٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ، قَالَ: ثَنِي مَنْ، سَمِعَ الْحَسَنَ، يَقُولُ: «كُلْ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ، يَعْنِي مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ، وَالنَّذْرِ، وَالْفِدْيَةِ.»

3412. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Abdulmelik ve Hasan'ı (el-Basrî) duyan bir râvi tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî)

1340 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/426, Yahyâ el-Kattân tarkiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 153 (Dördüncü cildin birinci kısmı), İbn Numeyr ve Ubeydullah'tan mâna olarak aynı içerikle; bk. İbn Hacer, *Tağlîku'l-Ta'lîk*, 3/93; *Fethü'l-Bârî*, 3/558; Türkî, 3/408.

şöyle demiştir: "Kesilen her kurbandan yiyebilirsin." Burada her kurbandan maksat, avlanmanın cezası, adak ve fidye olarak kesilen kurbandır.

[٣٤١٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: ثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنِ الْحَسَنِ، «أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا بِالْأَكْلِ مِنْ جَزَاءِ الصَّيْدِ، وَنَذْرِ الْمَسَاكِينِ.»

3413. Muhammed b. Abdila'lâ'nın bana, Hâlid b. Hâris, Eş'as tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî), avlanmanın cezası ve fakirlerin adağı olarak kesilen kurbanın yenilmesinde bir sakınca görmemiştir.

Fidye verecek kimsenin, başını tıraş etmesinden ve fidye vermesinin kendisine zorunlu olduğu durumlardan dolayı fidye olarak kestiği kurbanından yemesini yasaklayan kimsenin görüşünün gerekçesi şöyledir: Allah Teâlâ başını tıraş eden, koku sürünen ya da buna benzer hallerde bulunan kimselere fidye olarak oruç tutmayı ya da sadaka vermeyi ya da kurban kesmeyi zorunlu tutmuştur. Bundan dolayı Allah'ın fidye vermesini zorunlu kıldığı kimse, fakiri doyurmak ve kurban kesmek hususlarından herhangi birinden mahrum kalması mümkün değildir. Öyle ki Allah'ın o kimsenin bizatihi kendisine ya da başkasına, ona ya da bir başka birine zorunlu kılması durumuna gelirsek, Allah'ın onu, ondan başkasına zorunlu tutsa bile, o kimse için kestiği kurbanından yemesi caiz değildir. Çünkü başkasına verilmek üzerine kesilen kurban olmasından dolayı, o kimsenin kendisi için yararlanması söz konusu olamaz. Ancak bu durumun haricinde olup kendisi için zorunlu olan kurbanı kesmesi durumunda, o kurbanından yiyebilir ya da sadece kendisi için olsa ve kendisine zorunlu kılınsa, o zaman bu durum ona zorunlu olmaz. Çünkü dilde böyle bir durum anlamı olmayan bir şey olur. Nitekim "falancaya kendisi için dinar ya da dirhem ya da koyun zorunlu oldu" şeklinde bir kullanım söz konusu değildir. Bir kimsenin başka bir kimseye yapması gereken olabilir. Bir kimsenin kendisi için yapması gereken şey anlamsızdır veya onun kendisi ve bir başkasını yapması gereken şey, onun bu hususta kendisine zorunlu kılınan bir nasibidir. Bunun da daha önce açıkladığımız üzere o kimseye zorunlu bir durum olması caiz değildir. İşte durum bu şekilde olunca bir kimsenin yapması gereken, kendisi dışındakilere karşı olan hususlardır. Kurbandan bazıları da, kişinin kendisi dışındaki diğer kimselere olan sorumluluğunu göstermektedir. Durum böyle olunca kurban türlerinden bazıları, o

kimsenin başka kişilere vermesini gerektirmektedir. Burada bütün kurban türleri kastedilmemektedir. **[3/408]**

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: "Allah'ın o kimseye tam bir şekilde kurban kesmeyi zorunlu kılması, bu görüşün fasid olduğunu açıklamaktadır."

"Fidye olarak kestiği kurbanından yiyebilir" görüşüne sahip olanların gerekçesi de şöyledir: Allah Teâlâ fidye verecek olan kimseye kurbanı zorunlu kılmıştır. Bu kurban türü de diğer kurban türleri arasına girmektedir. Bu da sekiz kurban türünden birinin kesilmesine denk düşmektedir. Öyle ki Allah Teâlâ, bu kurbanın fakirlere verilmesini fidye verecek olan kimseye emretmemiştir. O kurbanı kestiği zaman, kurban olarak fidyesini yerine getirmiş olacaktır. Bu kimse Allah'ın emrettiğini yerine getirmiş olmaktadır. O vakit o kimseye ondan yemesi mümkün hale gelir. Dilerse o kurbanından sadaka da verebilir. Dilediği kimseyi dilediği kadar o kurbanından doyurabilir. Aynı durum diğer kestiği kurbanlar için de geçerlidir.

Bizim bu konuyla alakalı görüşümüze gelirsek, Allah fidye verecek kimseye, eğer keffâret olarak kurban kesecek ise kurban kesmeyi zorunlu kılmıştır. Bu durumda o kimse için kurbanın kesilmemesi dışında başka bir şey yapması mümkün değildir veya fidye verecek olan kimse, kurban kesip onu sadaka olarak dağıtabilir. Bu durumda da o kimsenin yine kurbanı kesmesi gerekli olursa, o zaman kurbanı fidye olarak kesmiş olur ki üzerine düşeni yerine getirir. Şayet o kurbanın hepsini yer ve ondan hiçbir şeyi hiçbir fakire vermeyip doyurmaz ise bu durum ilim ehlinden hakkında herhangi bir şey bilmediğimiz bir hususa tekabül eder veya bu kimseye zorunlu olan husus kurban kesmek ve onu sadaka olarak vermek olursa, o kimse böyle bir durumda olduğu vakit o kurbanı sadaka şeklinde vermesi gerektiği için yemesi caiz olmaz. Örneğin kendisine malından zekât vermesi farz olan kimsenin, kendisi için o zekâttan yemesi caiz değildir. Bilakis o kimse zekâtını, zekât ehli olan kimselere verecektir ki Allah zekât verenlere, zekâtı kimlere vereceklerini tayin etmiştir. Öyle ki Allah'ın bu hususta zorunlu kıldığı hususlarla alakalı Müslümanların icmâsı vardır. Allah, zekâtı verecek kimseye, başkasına zekât vermeyi farz kılmıştır. İşte bu durum da müfessirlerin ihtilaf ettiği hususun hükmüne dair açık bir delildir.

g. النُّسُكُ "Nüsük"

النُّسُكُ kelimesinin anlamı Arap dilinde "Allah için kurban kesmek" demektir. نَسَكَ فُلَانٌ لِلَّهِ "falanca Allah için kurban kesti" cümlesi buna işaret etmektedir. النُّسُكُ kelimesinin masdarı نَسِيكَةٌ şeklindedir. Bu kelime "Allah için kurban kesmektir." Muzari ve diğer masdarı يَنْسُكُهَا نَسْكًا şeklinde gelmektedir. **[3/409]**

Bu konuyla ilgili şöyle bir rivayet vardır:

[٣٤١٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: ثَنِي عَمِّي قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «النُّسُكُ: أَنْ يَذْبَحَ، شَاةً.»

3414. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (Hasan b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babasından (Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî) rivayet ettiğine göre İbn Abbas النُّسُكُ kelimesinin "koyun kesmek" anlamına geldiğini söylemiştir.[1341]

5. {فَإِذَا أَمِنتُمْ} "Güvende olduğunuz zaman"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِذَا أَمِنتُمْ} *"Güvende olduğunuz zaman"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bu âyetin mânası hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirlere göre bu âyetin mânası; "Haccınızı veya umrenizi alıkoyan hastalığınızdan uzaklaştığınız zaman" şeklindedir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤١٥] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ: «{فَإِذَا أَمِنتُمْ} فَإِذَا بَرَأْتُمْ.»

3415. Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî'nin bana, Ubeydullah b. Numeyr, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame {فَإِذَا أَمِنتُمْ} *"Güvende*

1341 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/214, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/410.

olduğunuz zaman"[1342] âyetinin "(hastalıktan) uzaklaştığımız zaman" mânasına geldiğini söylemiştir.[1343]

[٣٤١٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ}، يَقُولُ: «فَإِذَا أَمِنْتَ حِينَ تُحْصَرُ، إِذَا أَمِنْتَ مِنْ كَسْرِكَ مِنْ وَجَعِكَ، فَعَلَيْكَ أَنْ تَأْتِيَ الْبَيْتَ فَيَكُونَ لَكَ مُتْعَةً، فَلَا تَحِلُّ حَتَّى تَأْتِيَ الْبَيْتَ.»

3416. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} *"Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse."*[1344] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Sen engellendiğin durumda emin olursan, ayağının kırılması ve acısından güvende olursan o zaman senin Kâbe'ye gitmen gerekir. Böylece bu sana temettu haccı olur. Kâbe'ye gelinceye kadar ihramdan çıkamazsın."[1345]

2- Bazı müfessirler ise söz konusu âyetin "korkudan emin olduğunuz zaman" mânasına geldiğini söylemişlerdir. **[3/410]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤١٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: «{فَإِذَا أَمِنْتُمْ} لِتَعْلَمُوا أَنَّ الْقَوْمَ كَانُوا خَائِفِينَ يَوْمَئِذٍ.»

3417. Bişr'in bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} *"Güvende olduğunuz zaman"*[1346] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bunun anlamı 'o topluluğun o gün korkmuş olduklarını bilmelisiniz' şeklindedir."[1347]

1342 Bakara 2/196.

1343 Bu rivayetin baş tarafı daha önce sayfa 328'de geçmiştir; Türkî, 3/410.

1344 Bakara 2/196.

1345 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/75, 76; Türkî, 3/410.

1346 Bakara 2/196.

1347 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/546; Kurtubî, *Tefsîr*, 2/386; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/335; Türkî, 3/411.

[٣٤١٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} قَالَ: «إِذَا أَمِنَ مِنْ خَوْفِهِ، وَبَرَأَ مِنْ مَرَضِهِ.»

3418. Ammâr b. Hasan'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} *"Güvende olduğunuz zaman"*[1348] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu âyetin anlamı 'Hacca giden kimse, korkudan emin olduğu zaman ve hastalıktan uzaklaştığı zaman' şeklindedir."

Bu görüş, âyetin tefsirine en yakın görüştür. Çünkü âyette geçen "emniyet", korkunun zıddı olup "hastalık" kelimesinin zıddı değildir. Ancak helak olmaya götüren korkulan bir hastalık durumu istisnadır. Bundan dolayı "Hastalığın korkusu ve şiddetinden dolayı helak olmaktan emin olduğunuz zaman" denilmektedir. Fakat bu, âyete dair zikredilen uzak bir anlamdır.

Biz korkunun anlamını "düşmandan korkmak" olarak zikretmiştik. Çünkü bu âyetler Hz. Peygamber'e (sav) Hudeybiye günlerinde nâzil olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) ashabı düşmandan korkar bir vaziyetteydi. Bundan dolayı Allah düşman korkusundan dolayı hacdan engellenen Hz. Peygamber'in (sav) ashabına, böyle bir durumdan uzaklaşıp emniyette oldukları ve korkuları kendilerinden kaybolduğu vakit ne yapmaları gerektiğini tarif etmiştir.

6. {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} "Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Allah bu kısımda şunu kastetmektedir: "Ey iman edenler! Hacdan alıkonulduğunuz vakit, kolayınıza gelen kurbanı kesiniz. Siz emniyette olup düşman korkunuz ya da hastalıktan dolayı helak olma haliniz ortadan

1348 Bakara 2/196.

kalkar ise o zaman umrenizi temettu haccına çeviriniz. Böyle bir durumda kolayınıza gelen kurbanı kesersiniz." **[3/411]**

b. "Temettu" İfadesinin Niteliği

Müfessirler Allah'ın bu âyette belirttiği "temettu" ifadesinin niteliği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirlere göre bir kimse hac için ihrama girdiği halde düşman korkusundan ya da hastalıktan ya da başına gelen başka engellerden dolayı hacdan alıkonulursa ve böyle bir durumda hac vakti geçer de Mekke'ye gelirse umre için gerekli olan amelleri yaparak ihramdan çıkar. Daha sonra ihramdan çıkmış olur ve bir sonraki yıla kadar ihramdan çıkması sebebiyle umre ibadetinden faydalanmış olur. Sonraki yıl hac vazifesini yerine getirir ve kurbanını gönderir. Böylece bu kimse, ilk ihramından çıkmasını gerektirecek bir durumdan dolayı ihramdan çıkınca bir sonraki yıl olacak olan hac ibadetine kadar temettu haccını yerine getirmiş olur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤١٩] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى الْبَصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سُوَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، وَهُوَ يَخْطُبُ وَهُوَ يَقُولُ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ، وَاللَّهِ مَا التَّمَتُّعُ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ كَمَا تَصْنَعُونَ، إِنَّمَا التَّمَتُّعُ أَنْ يُهِلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَيَحْصُرُهُ عَدُوٌّ أَوْ مَرَضٌ أَوْ كَسْرٌ أَوْ يَحْبِسُهُ أَمْرٌ حَتَّى تَذْهَبَ أَيَّامُ الْحَجِّ، فَيَقْدَمُ فَيَجْعَلُهَا عُمْرَةً، فَيَتَمَتَّعُ بِحِلِّهِ إِلَى الْعَامِ الْقَابِلِ ثُمَّ يَحُجُّ، وَيَهْدِي هَدْيًا، فَهَذَا التَّمَتُّعُ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ.»

3419. İmrân b. Musa el-Basrî'nin bize, Abdulvâris b. Saîd, İshâk b. Süveyd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbnü'z-Zübeyr insanlara hitap ederek şöyle demiştir: "Ey insanlar, Allah'a yemin olsun ki hac zamanına kadar umreden faydalanmak sizin yaptığınız gibi değildir. Buradaki faydalanmaktan maksat, kişinin hac için ihrama girmesi, sonra düşman tarafından veya bir hastalık yahut bir kırık ya da hapsedilme yüzünden hac yapmaktan alıkonulması nihayet hac günlerini geçirmesi ve haccını umreye çevirmesidir. Bu kimse gelecek yıl hac yapıncaya kadar ihramdan

çıkıp faydalanır. Ertesi yıl haccını yapar ve bundan dolayı bir kurban keser. İşte hacca kadar umreden faydalanmak budur."[1349]

[٣٤٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: «الْمُتْعَةُ لِمَنْ أُحْصِرَ» قَالَ: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «هِيَ لِمَنْ أُحْصِرَ وَمَنْ خُلِّيَتْ سَبِيلُهُ.»

3420. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, İbnü'z-Zübeyr'in; "Umreden faydalanmak, hac ibadetinden alıkonulan kimse içindir." dediğini nakletmiştir. Atâ devamında İbn Abbas'ın "Umreden faydalanmak, hacdan alıkonulup yolunu bulamayan kimseler içindir." dediğini aktarmıştır.

[٣٤٢١] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: كَانَ ابْنُ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: «إِنَّمَا الْمُتْعَةُ لِلْمُحْصَرِ وَلَيْسَتْ لِمَنْ خُلِّيَ سَبِيلُهُ.»

3421. İbnü'l-Berkî'nin bana, İbn Ebî Meryem, Nâfi' b. Yezîd, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, İbnü'z-Zübeyr'in "Umreden faydalanmak, hac ibadetinden alıkonulan kimse içindir. Yolunu kaybeden kimse için değildir." dediğini nakletmiştir.[1350] **[3/412]**

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu âyetin sözü edilen kısmının anlamı 'Haccınızdan alıkonulduğunuz zaman kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Emniyette olduğunuz zaman ihramdan çıkarsınız. Hac için girdiğiniz ihramdan çıkmanız sebebiyle hiçbir umreyi kaza etmezsiniz. Kurbanı göndermeden dolayı engellendiğiniz vakit ihramdan çıktınız ve umreyi gelecek yıla tehir ettiniz. Bundan dolayı siz hac aylarında umre yaptınız. Daha sonra ihramdan çıktınız. İhramdan çıkmanız sebebiyle umreden faydalanmanızı hacca çevirdiniz. Bundan dolayı size, kolayınıza gelen kurban kesmek vacip olmuştur' şeklindedir."

1349 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 134, 206 (Dördüncü cildin birinci kısmı); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 2/156, İshâk tarikiyle; bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/359, 360; *el-İstizkâr*, 11/211; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/218, 219; Türkî, 3/412.

1350 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/341 (1795), İbn Cüreyc tarikiyle ve İbn Abbas'ın görüşünü de zikrederek; Türkî, 3/413.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٢٢] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}، قَالَ: «إِذَا أَهَلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَأُحْصِرَ. قَالَ: يَبْعَثُ بِمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً. قَالَ: فَإِنْ عَجِلَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، وَحَلَقَ رَأْسَهُ، أَوْ مَسَّ طِيبًا، أَوْ تَدَاوَى، كَانَ عَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ، أَوْ صَدَقَةٍ، أَوْ نُسُكٍ. {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} فَإِذَا بَرَأَ فَمَضَى مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ حَتَّى أَتَى الْبَيْتَ حَلَّ مِنْ حَجِّهِ بِعُمْرَةٍ وَكَانَ عَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ. وَإِنْ هُوَ رَجَعَ وَلَمْ يُتِمَّ إِلَى الْبَيْتِ مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ، فَإِنَّ عَلَيْهِ حَجَّةً، وَعُمْرَةً، وَدَمًا لِتَأْخِيرِهِ الْعُمْرَةَ. فَإِنْ هُوَ رَجَعَ مُتَمَتِّعًا فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، فَإِنَّ عَلَيْهِ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعَ» قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: كَذَلِكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ.

3422. Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî'nin bana, Abdullah b. Nümeyr, A'meş, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre Alkame {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ} *"Eğer engellenmiş olursanız"*[1351] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse hac için ihrama girer ve engellenirse o zaman kolayına gelen kurbanı gönderir. Bu kurban da koyundur. Kurban yerine ulaşmadan önce acele eder ve başını tıraş ederse ya da koku sürünür ya da tedavi olursa, onun fidye olarak ya oruç tutması ya da sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir. {فَإِذَا أَمِنْتُمْ} *"Güvende olduğunuz zaman"*[1352] kısmında ise kastedilen bir kimsenin engellerden uzaklaşıp Kâbe'ye gelinceye kadar hac vazifesinin zamanının geçmesidir. Haccını umreye çevirir. Bir sonraki yıl hac ibadetini yerine getirmesi gerekir. Şayet geri döner ve Kâbe'ye kadar haccın gereklerini tamamlayamaz ise o zaman onun hem hac hem de umre yapması gerekir. Umreyi de ertelediği için kurban kesmesi gerekir. Şayet hac aylarında umreden faydalanması için geri dönerse o zaman kolayına gelen kurban olan koyunu kesmesi gerekir. Eğer koyun da bulamaz ise hacda üç gün oruç tutar. Döndüğü zaman ise yedi gün oruç tutar." İbrahim bu hususta şöyle demiştir: "Bunu Saîd b. Cübeyr'e zikrettim. O da bu hususta aynı şeylerin tamamını İbn Abbas'ın dile getirdiğini söyledi." **[3/413]**

1351 Bakara 2/196.
1352 Bakara 2/196.

[٣٤٢٣] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: «هَذَا رَجُلٌ أَصَابَهُ خَوْفٌ، أَوْ مَرَضٌ، أَوْ حَابِسٌ حَبَسَهُ حَتَّى يَبْعَثَ بِهَدْيِهِ، فَإِذَا بَلَغَتْ مَحِلَّهَا صَارَ حَلَالًا. فَإِنْ أَمِنَ، أَوْ بَرَأَ وَوَصَلَ إِلَى الْبَيْتِ فَهِيَ لَهُ عُمْرَةٌ، وَأَحَلَّ، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ عَامًا قَابِلًا. وَإِنْ هُوَ لَمْ يَصِلْ إِلَى الْبَيْتِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ فَعَلَيْهِ عُمْرَةٌ، وَحَجَّةٌ، وَهَدْيٌ. قَالَ قَتَادَةُ: وَالْمُتْعَةُ الَّتِي لَا يَتَعَاجَمُ النَّاسُ فِيهَا أَنَّ أَصْلَهَا كَانَ هَكَذَا.»

3423. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin."*[1353] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimseye korku, hastalık ya da Kâbe'den alıkoyacak bir mani isabet ederse bu kimse kurbanını gönderir. Kurbanı yerine ulaştığı zaman, o kimse ihramdan çıkmış olur. Bir kimse güvende hisseder, hastalıktan uzak olur ve Kâbe'ye ulaşırsa, bu durum onun için umre olur. Hac ibadetini ise bir sonraki yıl yapması gerekir. Evine dönünceye kadar Kâbe'ye ulaşamaz ise o kimsenin hem hac hem umre hem de kurbanı kesmesi gerekir." Katâde devamında şöyle demiştir: "(Ve bunlar) ile umre yapıp gelecek yıla kadar ihramdan çıkması (temettu'),[1354] insanların ihtilaf etmediği ve aslının böyle olduğunu bildiği şeylerdir."[1355]

[٣٤٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} إِلَى {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ}، قَالَ: «هَذَا الْمُحْصَرُ إِذَا أَمِنَ فَعَلَيْهِ الْمُتْعَةُ فِي الْحَجِّ، وَهَدْيُ الْمُتَمَتِّعِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَالصِّيَامُ، فَإِنْ عَجِلَ الْعُمْرَةَ قَبْلَ أَشْهُرِ الْحَجِّ فَعَلَيْهِ فِيهَا هَدْيٌ.»

3424. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} *"Güvende olduğunuz zaman*

1353 Bakara 2/196.

1354 Bk. 3419. rivayet.

1355 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/75, Ma'mer ve Katâde tarikiyle; bu rivayetin daha önce sayfa 3/343'teki yerine bakılabilir; Türkî, 3/414. [Bunlar] ifadesi Şâkir'in [وَهِيَ] takdirine dayanmaktadır. Şâkir 4/90.

hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"[1356] kavliyle başlayan {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} *"tam on gün oruç tutar"*[1357] kısmına kadar devam eden âyet hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet, hacdan alıkonulan kimse hakkındadır. Kendini güvende hissettiği zaman umreden faydalanması ve hac yapması gerekir. Aynı zamanda temettu haccı için kurban kesmesi gerekir. Şayet bunu bulamaz ise o kimsenin oruç tutması lazım gelir. Bu kimse hac aylarından önce umre için acele ederse o zaman umrede hedy kurbanını kesmesi gerekir."[1358]

[٣٤٢٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيٍّ: {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ}، «فَإِنْ أَخَّرَ الْعُمْرَةَ حَتَّى يَجْمَعَهَا مَعَ الْحَجِّ فَعَلَيْهِ الْهَدْيُ.»

3425. Müsennâ'nın bana, İshâk, Bişr b. es-Serî, Şu'be, Amr b. Mürre, Abdullah b. Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali {فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} *"Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"*[1359] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse hac ile bir araya getirinceye kadar umreyi tehir ederse o zaman onun kurban kesmesi gerekir."[1360] **[3/414]**

3- Diğer müfessirlere göre ise sözü edilen âyetin ilgili kısmında kastedilenler, hacdan alıkonulan ve alıkonulmayan kimselerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٢٦] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، كَانَ يَقُولُ: «الْمُتْعَةُ لِمَنْ أُحْصِرَ، وَلِمَنْ خُلِّيَ سَبِيلُهُ. وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: أَصَابَتْ هَذِهِ الْآيَةُ الْمُحْصَرَ وَمَنْ خُلِّيَتْ سَبِيلُهُ.»

1356 Bakara 2/196.
1357 Bakara 2/196.
1358 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 125 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Muğîre tarikiyle; bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/221; Türkî, 3/414.
1359 Bakara 2/196.
1360 Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/77; Türkî, 3/414.

3426. İbnü'l-Berkî'nin bana, İbn Ebî Meryem, Nâfi' b. Yezîd, İbn Cüreyc, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Umreden faydalanmak (temettu haccı) yapmak alıkonulan kimse ile yolu boşa çıkan kimse içindir." İbn Abbas devamında şöyle diyordu: "Bu âyet, haccdan alıkonulan ve yolu boşa çıkan kimse için gelmiştir."[1361]

4- Diğer müfessirlere göre ise ilgili âyetin mânası şöyledir: "Kim haccını, umre için iptal eder ve haccını umreye çevirirse gelecek yılki hacca kadar umreden faydalanmış olur. İşte bu kimsenin kolayına gelen bir kurbanı kesmesi gerekir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٢٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلُهُ: {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، «أَمَّا الْمُتْعَةُ فَالرَّجُلُ يُحْرِمُ بِحَجَّةٍ، ثُمَّ يَهْدِمُهَا بِعُمْرَةٍ. وَقَدْ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمُسْلِمِينَ حَاجًّا، حَتَّى إِذَا أَتَوْا مَكَّةَ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَحِلَّ فَلْيَحِلَّ»، قَالُوا: فَمَا لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَنَا مَعِي هَدْيٌ.»

3427. Musa b. Harun'un bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî Allah'ın {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser"*[1362] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Umreden faydalanmak meselesine gelirsek, bir kimse hac için ihrama girer daha sonra bunu umreye çevirirse, işte bu umreden faydalanmak olur. Hz. Peygamber (sav) Müslümanlarla birlikte hac yapmak üzere yola çıkmıştı. Mekke'ye geldikleri zaman Hz. Peygamber (sav) Müslümanlara,

'*Sizden kim ihramdan çıkmak istiyor ise çıksın*' buyurdu. Onlar da,

'Ey Allah'ın Resûlü hayırdır neden böyle söyledin?' diye sordular. Hz. Peygamber (sav) de '*Benim yanımda kurbanlığım var*' diye cevap verdi."

5- Diğer müfessirlere göre ise ilgili âyetin mânası şöyledir: "Bilakis bir kimse hac aylarında uzak bölgelerden birinden umre yapmak maksadıyla

1361 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/340 (1789), İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 3/415.
1362 Bakara 2/196.

gelirse daha sonra umresinin kazasını yapar, Mekke'de ihramsız dururs hatta böyle bir durumda iken hac haccını yapmak isteyip o yılın haccını yerine getirme niyeti olursa o zaman o kişi hac için ihrama girene kadar temettu haccı yapmış olur." **[3/415]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٢٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} مِنْ يَوْمِ الْفِطْرِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ فَعَلَيْهِ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ.»

3428. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın{فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} *"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"*[1363] kavli hakkında şöyle demiştir: "Âyette kastedilen kimse, Ramazan bayramından Kurban'ın Arefe gününe kadar umreden faydalanmıştır. Bundan dolayı kendisinin kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir."[1364]

[٣٤٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3429. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin benzerini dile getirmiştir.

[٣٤٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَدِمَ ابْنُ عُمَرَ، مَرَّةً فِي شَوَّالٍ، فَأَقَمْنَا حَتَّى حَجَجْنَا، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ قَدِ اسْتَمْتَعْتُمْ إِلَى حَجِّكُمْ بِعُمْرَةٍ، فَمَنْ وَجَدَ مِنْكُمْ أَنْ يَهْدِيَ فَلْيُهْدِ، وَمَنْ لَا فَلْيَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ.»

3430. İbn Beşşâr'ın bize, Abdulvehhâb, Eyyûb, Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi' şöyle demiştir: "İbn

1363 Bakara 2/196.
1364 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 227; Türkî, 3/416.

Ömer bir seferinde Şevvâl ayında yola çıkmıştı. Haccı yapıncaya kadar konaklamıştık. O sırada İbn Ömer dedi ki:

'Siz haccınızı umreye çevirip ondan faydalandınız. Kim bir kurban bulabiliyorsa onu kurban etsin. Eğer o kimse kurban bulamıyorsa üç gün oruç tutsun. Ailesinin yanına dönecek olursa o zaman yedi gün oruç tutsun."[1365]

[٣٤٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، وَعَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ السَّكَرِي، قَالا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ «أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ ابْنِ عُمَرَ، مُعْتَمِرِينَ فِي شَوَّالٍ، فَأَدْرَكَهُمَا الْحَجُّ وَهُمَا بِمَكَّةَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: «مَنِ اعْتَمَرَ مَعَنَا فِي شَوَّالٍ ثُمَّ حَجَّ فَهُوَ مُتَمَتِّعٌ، عَلَيْهِ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعَ.»

3431. İbn Beşşâr ve Abdulhamîd b. Beyân es-Sükkerî'nin bize, Yezîd, Yahyâ b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Nâfi', İbn Ömer ile birlikte Şevvâl ayında umreye niyetlenerek yola çıkmıştır. Onlar Mekke'de iken hac zamanına denk gelmişlerdir. Bunun üzerine İbn Ömer, "Şevvâl ayında kim bizimle umre sonra hac yaparsa o temettu haccı yapmış olur ve kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir. Eğer kurban bulamaz ise hacda üç gün oruç tutar. Evine dönerse o zaman yedi gün oruç tutar." demiştir.[1366] **[3/416]**

[٣٤٣٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي رَجُلٍ اعْتَمَرَ فِي غَيْرِ أَشْهُرِ الْحَجِّ، فَسَاقَ هَدْيًا تَطَوُّعًا, فَقَدِمَ مَكَّةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، قَالَ: «إِنْ لَمْ يَكُنْ يُرِيدُ الْحَجَّ فَلْيَنْحَرْ هَدْيَهُ ثُمَّ لِيَرْجِعْ إِنْ شَاءَ، فَإِنْ هُوَ نَحَرَ الْهَدْيَ وَحَلَّ ثُمَّ بَدَا لَهُ أَنْ يُقِيمَ حَتَّى يَحُجَّ، فَلْيَنْحَرْ هَدْيًا آخَرَ لِتَمَتُّعِهِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيَصُمْ.»

3432. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ bir adamın hac ayları dışında umre yapmasından

1365 İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/344, Abdullah b. Dînâr ve İbn Ömer'den benzer lafızlarla naklederek; bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/221; Türkî, 3/416.

1366 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 125 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Yahyâ tarikiyle; bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/346; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/220; Türkî, 3/416.

bahsediyordu. Bu adam tatavvu olarak kurbanını sevk etmiş daha sonra hac ayları zamanında Mekke'ye gelmişti. Atâ bu olayın devamında şöyle demiştir: "Bu adamın niyeti hac ise o zaman kurbanını kessin. Daha sonra dilerse dönsün. Şayet bu kimse kurbanını keser ve ihramdan çıkarsa, sonra haccedinceye kadar kendisinin ikâmet etme durumu söz konusu olursa, o zaman temettu haccı için bir kurban daha kessin. Eğer bunu bulamaz ise o zaman oruç tutsun."[1367]

[٣٤٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، مِثْلَ ذَلِكَ.

3433. İbn Humeyd'in bize, Harun, Anbese tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Leylâ bir önceki rivayette geçenin benzerini zikretmiştir.

[٣٤٣٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، بِأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «مَنِ اعْتَمَرَ فِي شَوَّالٍ، أَوْ فِي ذِي الْقَعْدَةِ ثُمَّ أَقَامَ بِمَكَّةَ حَتَّى يَحُجَّ، فَهُوَ مُتَمَتِّعٌ، عَلَيْهِ مَا عَلَى الْمُتَمَتِّعِ.»

3434. Abdulhamîd b. Beyân'ın bize, Yezîd, Yahyâ b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb şöyle diyordu: "Kim Şevvâl ya da Zilkade ayında umre yapar, daha sonra hac vazifesini yapıncaya kadar Mekke'de ikâmet ederse o, temettu haccı yapmış olur ve bu ibadeti yapan kişiye zorunlu olan şeyleri onun yerine getirmesi gerekir."[1368]

[٣٤٣٥] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

3435. Yakub'un bize, Hüşeym, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ bir önceki rivayette geçenin benzerini zikretmiştir.[1369]

1367 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 125 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Leys tarikiyle; bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/346; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/220; Türkî, 3/417.

1368 İmam Mâlik, *Muvatta'*, 1/354; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 124, 125 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Yahyâ tarikiyle; bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/220; Türkî, 3/417.

1369 İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/346; *el-İstizkâr*, 11/220, Hüşeym'den naklederek; Türkî, 3/417.

[٣٤٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ. {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} يَقُولُ: «مَنْ أَحْرَمَ بِالْعُمْرَةِ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ.»

3436. Müsennâ'nın bana, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ} *"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser."*[1370] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir kimse hac aylarında umre için ihrama girerse o zaman kolayına gelen kurbanı göndersin."[1371] **[3/417]**

[٣٤٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: كَانَ عَطَاءٌ، يَقُولُ: «الْمُتْعَةُ لِخَلْقِ اللَّهِ أَجْمَعِينَ: الرَّجُلِ، وَالْمَرْأَةِ، وَالْحُرِّ، وَالْعَبْدِ، هِيَ لِكُلِّ إِنْسَانٍ اعْتَمَرَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ ثُمَّ أَقَامَ، وَلَمْ يَبْرَحْ حَتَّى يَحُجَّ، سَاقَ هَدْيًا مُقَلَّدًا، أَوْ لَمْ يَسُقْ، إِنَّمَا سُمِّيَتِ الْمُتْعَةَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ اعْتَمَرَ فِي شُهُورِ الْحَجِّ فَتَمَتَّعَ بِعُمْرَةٍ إِلَى الْحَجِّ، وَلَمْ تُسَمَّ الْمُتْعَةَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ يَحِلُّ بِتَمَتُّعِ النِّسَاءِ.»

3437. İbnü'l-Berkî'nin bize, İbn Ebî Meryem, Nâfi', İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle diyordu: "Umreden faydalanmak Allah'ın bütün kulları için geçerlidir. İster erkek ister kadın, ister hür ister köle olsun bu durum aynıdır. Her insan hac aylarında umre yapıp daha sonra ikâmet edebilir. Hac ibadetini yerine getirinceye kadar bir yere gitmez. Daha sonra işaretlenmiş olan kurbanını sevk edebilir ya da bunu yapmayabilir. Bu ibadetin temettu haccı olarak isimlendirilmesi, hac aylarında umrenin yapılmasından dolayıdır. Bundan dolayı hac ibadetine kadar umreden faydalanmış olur. Ancak kadınlardan faydalanmak için ihramdan çıkan kimsenin yaptığı işe 'müt'a' ismi verilmemiştir."[1372]

Bu âyetin tefsiriyle alakalı zikredilen görüşler içerisinde doğruya en layık olanı, ilgili âyetten kastedilenin şu anlama geldiğini savunan kimsenin görüşüdür: "Ey müminler! Haccınızdan alıkonulduğunuz zaman,

1370 Bakara 2/196.
1371 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/340 (1790), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 3/417.
1372 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/220, 222; Türkî, 3/418.

size kolay gelen kurbanı gönderin. Eğer emniyet içerisinde olduğunuz bir zaman gelirse, o vakit bir kimse hac için girdiği ihramından çıkar ve engellenmesi sebebiyle umreden faydalanmak isterse... Bu durum o kimsenin hac zamanını geçirmesi ve hac aylarında gerçekleşecek bir sonraki haccı beklemesinden dolayıdır. Bir sonraki yıl, engellenmesi sebebiyle haccın kazasını yerine getirmektedir. Daha sonra bu kimse umre için girdiği ihramdan çıkması durumunda umrenin ihramından çıkıp hacca kadar umreden faydalanmış olacaktır. Böyle bir durumda ise kolayına gelen kurbanı göndermesi gerekir. Hac aylarında bir umreye başlamak ve onu kaza etmek isteyen kimse, daha sonra umre için girdiği ihramdan çıkar ve Mekke'de bir sonraki hac zamanına kadar helâl bir şekilde ikâmet ederse o zaman umreden faydalanmış olur. Şu kadar var ki Allah'ın zikrettiği {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} *'hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse'*[1373] kavli, hususiyetlerini söylediğimiz üzere, bahsi geçen görüşün evlâ olduğunu göstermektedir. Şöyle ki Allah Teâlâ, hac ve umreden alıkonulan kimseye, alıkonulduğu durumda hangi amelleri yerine getireceğini haber vermiştir. Dolayısıyla Allah o kimsenin üzerine düşen sorumlulukları haber vermiştir. O kimse engel durumundan kendisini güvende hissederse, hac yapana kadar umreden faydalanmak isterse o zaman kolayına gelen kurbanı gönderir. Bunu bulamaz ise üç gün oruç tutar. Bu bağlamda malum olan şu ki, burada kastedilen husus o kimsenin yerine getirmesi gereken bir durumdur. O da kendisini alıkonulmaktan güvende hissettiği bir zamanda gerçekleşmektedir. Bu kimsenin yapması zorunlu olan şeyleri yerine getirmesi, engellendiği haccı için girdiği ihramdan çıkması sebebiyledir. Ancak temettu haccı yapan kimse bu durumda değildir. O kişi, hastalık veya korku engeli olmadan umresini ya da haccını yerine getirememiştir." **[3/418]**

7. {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} "Kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"Kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar."* sözünün tefsiri:

1373 Bakara 2/196.

a. Tefsiri

Allah Teâlâ burada şunu kastetmektedir: "O kimsenin, kolayına gelen kurbanı kesmesi gerekir. Bu kimse, engellendiği haccını kaza etmek üzere döndüğü zaman ihramdan çıkmak suretiyle umreden faydalanmak istemiştir. Bundan dolayı da ona bir kurban kesmesi, yaptığına karşılık olarak zorunlu tutulmuştur. Ayrıca bu kimse haccı geçirdiğinden dolayı kendisine zorunlu olan umresini yerine getirmesinden dolayı bu kurbanı kesmesi zorunlu tutulmuştur. Şayet bu kimse kurban bulamaz ise o zaman hac vazifesini yaptığı sırada üç gün oruç tutması gerekir. Eğer ailesine dönecek olursa o zaman yedi gün oruç tutması gerekir."

b. Hacda Zorunlu Tutulan Üç Günlük Orucun Hac Günlerinin Hangisinde Yerine Getirileceği

Müfessirler, Allah'ın hacda zorunlu tuttuğu üç günlük orucun, hac günlerinin hangisinde yerine getirileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler bu üç günlük orucun, hac günlerinin içindeki günlerde tutulmasını, bunun hac günlerinin son günü olan Arefe gününün bitmesiyle gerçekleşmesini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٣٨] حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الذَّارِعُ، قَالَ: ثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ، قَالَ: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، قَالَ «قَبْلَ التَّرْوِيَةِ يَوْمًا، وَيَوْمُ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمُ عَرَفَةَ.»

3438. Hüseyin b. Muhammed ez-Zârî''nin bana, Humeyd b. el-Esved, Ca'fer b. Muhammed, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1374] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak günler, Terviye gününden önceki gün, Terviye günü ve Arefe günüdür."[1375] **[3/419]**

1374 Bakara 2/196.

1375 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/1; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/324 (1800); Beyhakî, *Sünen*, 5/25, Ca'fer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/215, Abdürrezzâk ve Abd b. Humeyd'e nispetle; bu rivayetin geri kalanı Türkî, 3/417'de gelecektir;

[٣٤٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ نَصْرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «الصِّيَامُ لِلْمُتَمَتِّعِ مَا بَيْنَ إِحْرَامِهِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ.»

3439. Ebû Küreyb'in bize, İbrahim b. İsmail b. Nasr, İbn Ebî Habîbe, Dâvûd b. Husayn, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Temettu haccı yapan kimse ihrama girdiği gün ile Arefe günü arasında oruç tutmak zorundadır."[1376]

[٣٤٤٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي قَوْلِهِ: {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، قَالَ: «يَوْمٌ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمُ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمُ عَرَفَةَ، وَإِذَا فَاتَهُ صَامَهَا أَيَّامَ مِنًى.»

3440. İbn Humeyd'in bize, Seleme, İbn İshâk, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar"*[1377] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak günler, Terviye gününden önceki gün, Terviye günü ve Arefe günüdür. Oruç tutacağı günleri kaçıran kimse, Mina'da bulunduğu günlerde orucunu tutar."[1378]

[٣٤٤١] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الذَّارِعُ، قَالَ: ثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، قَالَ: «الْمُتَمَتِّعُ يَصُومُ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ يَوْمًا، وَيَوْمَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ عَرَفَةَ.»

3441. Hüseyin b. Muhammed ez-Zârî''nin bize, Humeyd b. el-Esved, Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre Urve şöyle demiştir: "Temettu haccı yapan kimse, Terviye'den önceki gün, Terviye günü ve Arefe günü oruç tutar."

[٣٤٤٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: آخِرُهُنَّ يَوْمُ عَرَفَةَ.»

1376 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/215, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/420.

1377 Bakara 2/196.

1378 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/3, İbn Ömer'den birçok tarikle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/215, Abdürrezzâk, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/420.

3442. İbn Beşşâr'ın bize, Muhammed b. Ca'fer, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan-ı Basrî {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar"*[1379] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Arefe günü, bu oruçların tutulduğu son gündür."

[٣٤٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَكَمَ، عَنْ صَوْمٍ، ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، قَالَ: «يَصُومُ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ يَوْمًا، وَيَوْمَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ عَرَفَةَ.»

3443. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer'den rivayet ettiğine göre Şu'be şöyle demiştir: "Hakem'e hacda üç gün oruç tutulmasını sordum. O da oruç tutulacak günlerin, Terviye gününden önceki gün, Terviye günü ve Arefe günü olduğunu söyledi."[1380]

[٣٤٤٤] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْهَبَّارِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، أَنَّهُ قَالَ: آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ.»

3444. Ubeyd b. İsmail el-Hebbârî'nin bana, Abdullah b. Nümeyr, A'meş tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ} *"Kurban bulamayan kimse üç gün oruç tutar."*[1381] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Arefe günü, bu oruçların tutulduğu son gündür."[1382] **[3/420]**

[٣٤٤٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمُتَمَتِّعِ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْهَدْيَ: صَامَ يَوْمًا قَبْلَ يَوْمِ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ عَرَفَةَ.»

3445. Ebû Küreyb'in bize, Beşîr, Ebû Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr temettu haccı yapan kimsenin kurban bulamadığı zaman ne yapacağı hakkında şöyle demiştir: "Böyle bir kimse

1379 Bakara 2/196.
1380 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/342, (1800) no'lu rivayetin ardından muallak olarak; Türkî, 3/420.
1381 Bakara 2/196.
1382 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/3, A'meş tarikiyle; bu rivayetin baş kısmı sayfa 328'de gelmiştir; Türkî, 3/420.

Terviye gününden önceki gün, Terviye günü ve Arefe günü olmak üzere (üç gün) oruç tutar."[1383]

[٣٤٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلْمٍ، وَهَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «يَصُومُ الْمُتَمَتِّعُ الثَّلَاثَةَ الْأَيَّامِ لِمُتْعَتِهِ فِي الْعَشْرِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ» قَالَ: وَسَمِعْتُ مُجَاهِدًا وَطَاوُسًا، يَقُولَانِ: «إِذَا صَامَهُنَّ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ أَجْزَأَهُ.»

3446. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm b. Selm ve Harun, Anbese, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Temettu haccını yapan kimse, haccın ilk on gününden Arefe gününe kadar olan süre içerisinde temettu haccı yaptığı için üç gün oruç tutar." Atâ devamında şöyle demiştir: "Mücâhid ve Tâvus'un 'O kimse hac aylarında üç gün oruç tutar ve yerine getirmesi gerekeni yapar' dediklerini işittim."[1384]

[٣٤٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، وَهَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «صَوْمُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ لِلْمُتَمَتِّعِ، إِذَا لَمْ يَجِدْ مَا يَهْدِي يَصُومُ فِي الْعَشْرِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، مَتَى صَامَ أَجْزَأَهُ، فَإِنْ صَامَ الرَّجُلُ فِي شَوَّالٍ أَوْ ذِي الْقَعْدَةِ أَجْزَأَهُ.»

3447. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm, Harun, Anbese, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Temettu haccı yapan kimse şayet kurban bulamaz ise üç gün oruç tutması gerekir. Orucunu Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde Arefe gününe kadar tutması gerekir. Ne zaman oruç tutarsa, temettu haccının gereğini yerine getirmiş olur. Bu kimse Şevvâl ya da Zilkade ayında da tutarsa, yine yapması gerekeni yerine getirmiş olur."[1385]

1383 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-321), Hüşeym'den benzer lafızlarla; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/2, Habîb tarikiyle Saîd'den naklederek; Türkî, 3/421.

1384 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-322); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/343 (1804), Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh, Mücâhid ve Tâvus tarikiyle benzer rivayetlerle; Atâ'nın görüşü için bk. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 8/349; Türkî, 3/421.

1385 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 120 (Dördüncü cildin birinci kısmı), benzer lafızlarla İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet etmiş ve şu ifadeyi eklemiştir: "Tâvus ve Atâ temettu yapan kimsenin orucunu Zilhicce'nin ilk on gününde tutması gerektiğini söylemiştir; Türkî, 3/421.

[٣٤٤٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: ثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ عَطَاءٍ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، كَانَ يَقُولُ: «مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَصُومَهُنَّ فِيمَا بَيْنَ أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ فَلْيَصُمْ.»

3448. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem'in bana, Bişr b. Bekr, Evzâî, Yakub b. Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle diyordu: "Temettu yapan bir kimsenin, üç günlük orucu Zilhicce'nin başından Arefe gününe kadar olan süre içerisinde tutabiliyorsa, tutsun." **[3/421]**

[٣٤٤٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ.»

3449. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Yunus tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1386] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak son gün Arefe günüdür."[1387]

[٣٤٥٠] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: «قَبْلَ يَوْمِ التَّرْوِيَةِ يَوْمًا، وَيَوْمَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ عَرَفَةَ.»

3450. Yakub'un bize, İbn Uleyye, Dâvûd, Muhammed b. Müsennâ, Abdulvehhâb, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1388] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak günler, Terviye gününden önceki gün, Terviye günü ve Arefe günüdür."[1389]

[٣٤٥١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، آخِرُهُنَّ يَوْمُ عَرَفَةَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ.»

1386 Bakara 2/196.
1387 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/3, İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 3/422.
1388 Bakara 2/196.
1389 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/2, Dâvûd tarikiyle; Türkî, 3/422.

3451. Muhammed b. Amr'ın bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar"*[1390] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak son gün Zilhicce'nin içinde olan Arefe günüdür."[1391]

[٣٤٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3452. Müsennâ'nın bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, bir önceki rivayette söylediğinin benzerini dile getirmiştir.

[٣٤٥٣] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: كَانَ يُقَالُ: «عَرَفَةَ وَمَا قَبْلَهَا يَوْمَيْنِ مِنَ الْعَشْرِ.»

3453. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar."*[1392] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Zilhicce ayının ilk on günü içerisinde olup Arefe günü ve öncesi iki gün oruç tutulmalıdır."

[٣٤٥٤] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، قَالَ: فَآخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ.»

3454. Musa b. Harun'un bize, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar."*[1393] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak son gün Arefe günüdür."[1394]

[٣٤٥٥] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، قَالَ: آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ.»

1390 Bakara 2/196.
1391 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 227; Türkî, 3/422.
1392 Bakara 2/196.
1393 Bakara 2/196.
1394 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*,1/339; Türkî, 3/422.

3455. Ahmed b. İshak'ın bana, Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1395] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak son gün Arefe günüdür." **[3/422]**

[٣٤٥٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا فِطْرٌ، عَنْ عَطَاءٍ: «{فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ.»

3456. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Fıtr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1396] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak son gün Arefe günüdür."[1397]

[٣٤٥٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: «عَرَفَةُ وَمَا قَبْلَهَا مِنَ الْعَشْرِ.»

3457. Ammâr'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1398] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Zilhicce ayının ilk on günü içerisinde olup Arefe günü ve öncesi iki gün oruç tutulmalıdır."

[٣٤٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَإِبْرَاهِيمَ، قَالَا: «صِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ فِي الْعَشْرِ، آخِرُهُنَّ عَرَفَةُ.»

3458. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve İbrahim şöyle demişlerdir: "Hacda üç gün oruç tutulması meselesine gelince, oruç tutulacak son gün Arefe günüdür."[1399]

1395 Bakara 2/196.
1396 Bakara 2/196.
1397 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/1, Haccâc tarikiyle Atâ'dan; Türkî, 3/423.
1398 Bakara 2/196.
1399 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/1, Cerîr, İbn Fudayl, Iyâd ve Mansûr'dan; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/2, Kâsım, İbn Nâfi' tarikiyle yalnızca Mücâhid'den; Türkî, 3/423.

[٣٤٥٩] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ خُمَيْرٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ طَاوُسًا، عَنْ صِيَامٍ، ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، قَالَ: آخِرُهُنَّ يَوْمُ عَرَفَةَ.»

3459. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle rivayet ettiğine göre Yezîd b. Humeyr şöyle demiştir: "Tâvus'a hacda üç gün tutulması gereken oruç hakkında sordum. O da oruç tutulacak son günün Arefe günü olduğunu söyledi."[1400]

[٣٤٦٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} إِلَى {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ}: «وَهَذَا عَلَى الْمُتَمَتِّعِ بِالْعُمْرَةِ إِذَا لَمْ يَجِدْ هَدْيًا فَعَلَيْهِ صِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ قَبْلَ يَوْمِ عَرَفَةَ، فَإِنْ كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ الثَّالِثَ فَقَدْ تَمَّ صَوْمُهُ، وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ.»

3460. Muhammed b. Sa'd'ın bana, babası (Sa'd b. Muhammed b. Hasen), onun amcası (el-Hasen b. Atıyye b. Sa'd), onun babası tarikiyle babası Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ} *"Hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse"*[1401] kavliyle başlayıp {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1402] kavliyle devam eden âyet hakkında şöyle demiştir: "Bu âyet, kurban bulamadığı zaman umreden faydalanmak isteyen kimseye yüklenen bir sorumluluktur. Buna göre o kimsenin Arefe gününden önce hacda üç gün oruç tutması gerekir. Arefe günü üçüncü gün olursa, o zaman orucunu tamamlamış olur. Yedi gün tutacağı oruç ise, o kimsenin evine/ailesine döndüğü zaman olacaktır."[1403] **[3/423]**

[٣٤٦١] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا زِيَادُ بْنُ الْمُنْذِرِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ: «{فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ.»

1400 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/3, İbrahim b. Meysere, İbn Tâvus tarikiyle Tâvus'tan; Türkî, 3/423.

1401 Bakara 2/196.

1402 Bakara 2/196.

1403 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/339; Türkî, 3/423.

3461. Ahmed b. İshâk'ın bana, Ebû Ahmed, Ziyâd b. Münzir tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ca'fer {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar"*[1404] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Oruç tutulacak son gün Arefe günüdür."[1405]

2- Diğer müfessirlere göre üç gün tutulması gereken orucun son günü Mina günlerinin bitişinin son günüdür.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٦٢] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَلِيًّا، كَانَ يَقُولُ: «مَنْ فَاتَهُ صِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ صَامَهُنَّ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.»

3462. Ali b. Sehl'in bana, Müemmel, Süfyân, Ca'fer b. Muhammed, Muhammed tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: "Haccın zamanını geçiren kimse hacda üç gün oruç tutar. Bu kimse oruçlarını teşrik günlerinde tutar."[1406]

[٣٤٦٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ابْنُ أَخِي ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنِي عَمِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ: ثَنِي يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: «يَصُومُ الْمُتَمَتِّعُ الَّذِي يَفُوتُهُ الصِّيَامُ أَيَّامَ مِنًى.»

3463. İbn Vehb'in kardeşinin oğlu Ahmed b. Abdurrahman'ın bana, amcam Abdullah b. Vehb, Yunus, Zührî, Urve b. Zübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Haccı geçirdiği için umreden faydalanan kimse Mina günlerinde oruç tutar."[1407]

[٣٤٦٤] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: «مَنْ فَاتَهُ صِيَامُ الثَّلَاثَةِ الْأَيَّامِ فِي الْحَجِّ، فَلْيَصُمْ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ؛ فَإِنَّهُنَّ مِنَ الْحَجِّ.»

1404 Bakara 2/196.

1405 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/1, Haccâc tarikiyle Ebû Ca'fer'den; Türkî, 3/424.

1406 Beyhakî, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, 3/572; Türkî, 3/424.

1407 İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/426; Buhârî, *Sahîh*, (1999), yukarıdaki tarikle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/342 (1801); Beyhakî, *Sünen*, 5/24, Zührî tarikiyle; Türkî, 3/424.

3464. Yakub'un bana, İbn Uleyye, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Haccın zamanını kaçıran kimse, hacda üç gün oruç tutar. Bundan dolayı bu oruçlarını o kimse Teşrik günlerinde tutsun. Teşrik günleri de hacdan sayılır."[1408] **[3/424]**

[٣٤٦٥] حَدَّثَنِي يُونُس قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: «مَنِ اعْتَمَرَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ فَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ وَلَمْ يَصُمِ الثَّلَاثَةَ الْأَيَّامِ قَبْلَ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، فَلْيَصُمْ أَيَّامَ مِنًى.»

3465. Yunus (b. Abdila'lâ)'nın bana, İbn Vehb, Ömer b. Muhammed, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Hac aylarında umre yapan kişinin eğer yanında kurban yoksa, teşrik günlerinden önce üç gün oruç tutamıyorsa o zaman Mina günlerinde oruç tutsun."

[٣٤٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عِيسَى بْنِ أَبِي لَيْلَى، يُحَدِّثُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، وَعَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُمَا قَالَا: «لَمْ يُرَخَّصْ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَنْ يَصُومَ إِلَّا لِمَنْ يَجِدُ هَدْيًا.»

3466. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Abdullah b. İsa b. Ebî Leylâ, Zührî, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe ve Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demişlerdir: "Bir kimsenin teşrik günlerinde oruç tutabilmesinin tek gerekçesi, kurban bulamamasıdır."[1409]

[٣٤٦٧] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى قَالَ: ثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «إِذَا لَمْ يَصُمِ الثَّلَاثَةَ الْأَيَّامِ قَبْلَ النَّحْرِ صَامَ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ؛ فَإِنَّهَا مِنْ أَيَّامِ الْحَجِّ» وَذَكَرَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ.

1408 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 122 (Dördüncü cildin birinci kısmı), İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 3/424.

1409 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 123; Buhârî, *Sahîh*, (1997, 1998); Beyhakî, *Sünen*, 5/25, Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Dârekutnî, *Sünen*, 2/185, Şu'be tarikiyle; Türkî, 3/425.

3467. İbnü'l-Müsennâ'nın bize, Abdüla'lâ, Hişâm, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Bir kimse kurban bayramından önce üç gün oruç tutamaz ise teşrik günlerinde oruç tutsun. Bu günler de haccın içerisindedir." Bu görüşü Hişâm b. Urve, Urve tarikiyle Hz. Âişe'den zikretmiştir.[1410]

[٣٤٦٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} قَالَ: هِيَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.»

3468. Müsennâ'nın bize, Haccâc, Hammâd, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1411] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Âyette tutulması istenen üç günlük oruç, Teşrik günlerinde tutulmalıdır."[1412]

[٣٤٦٩] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ يُونُسَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ وَبَرَةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «يَصُومُ يَوْمًا قَبْلَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ التَّرْوِيَةِ، وَيَوْمَ عَرَفَةَ» قَالَ: وَقَالَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ: «يَصُومُ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.»

3469. İbn Vekî''nin bize, Vekî, Yunus, Ebû İshâk, Vebere tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Oruç tutulacak üç gün, Terviye öncesi, Terviye günü ve Arefe günüdür. Râvi, Ubeyd b. Umeyr'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Üç günlük orucu, Teşrik günlerinde tutar."[1413] **[3/425]**

Umreden faydalanmak isteyenler içerisinde olup kurban bulamayanlara Allah'ın zorunlu kıldığı üç günlük orucun tutulacağı son günün Arafe günü olduğu görüşünü benimseyen kimselerin gerekçesi şöyledir:

1410 İbn Ömer'in bu kavlinin geçtiği yer için bk. Beyhakî, *Sünen*, 5/25, benzer lafızlarla Ubeydullah tarikiyle; Türkî, 3/425.

1411 Bakara 2/196.

1412 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/342 (1803), muallak olarak; Türkî, 3/425.

1413 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/3, Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/425.

Allah Teâlâ hacda;

{فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}

"üç gün hacda oruç tutar"[1414] kavliyle üç gün oruç tutulmasını zorunlu kılmıştır. Arefe günü bittiği zaman hac da bitmiş olur. Çünkü Kurban bayramının ilk günü, ihramdan çıkılan gündür. Herkes şunun üzerinde icmâ etmiştir ki Kurban bayramında oruç tutması bir kimseye caiz değildir. Hac günleri içerisinde olmadığı için bir kimsenin kurban bayramı günü oruç tutmasının caiz olmadığı hususunda Müslümanların icmâsı olmasaydı bile, hacdan sonraki Teşrik günlerinin haccın günleri içerisinde olmaması daha evla olurdu. Çünkü hac günleri, bir sene sona erince, o günlerden sonra gelecek yıla kadar geri gelmeyecektir. Veya bayram günü olması sebebiyle bir kimsenin o günde oruç tutmasının caiz olmadığına dair Müslümanların icmâsı olunca, hacdan sonraki Teşrik günleri de o bayram mânasına gelmektedir. Çünkü Teşrik günleri, bayram gününü ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber (sav) bayram günlerinde oruç tutulmasını yasaklamıştır. Kurban bayramında da oruç tutulması bu kapsama dâhil olmaktadır. Arefe gününün geçmesi sebebiyle oruç zamanı da geçince, hacda zikri geçen oruçları tutmanın artık herhangi bir imkânı kalmamıştır. Çünkü Allah üç günlük orucu hacda şart koşmuştur. Bu orucun tutulması yerine yapılacak olan tek şey Allah'ın umreden faydalanılması için farz kıldığı kurbanın kesilmesidir.

Allah'ın Kitabı'nda zikrettiği hacda tutulması gereken üç günlük orucun son gününün Mina günlerinin sona erdiği gün olarak belirten görüş sahiplerinin gerekçesi de şöyledir: Allah Teâlâ umreden faydalanmak isteyen kimseye kolayına gelen kurbanı kesmesini zorunlu kılmıştır. Ancak kurban bulamadığı zaman ise bir çıkış yolu olarak oruç tutmasını emretmiştir. Oruç tutmadan önce o kimse eğer bulabilirse Allah, temettu kurbanını Kurban bayramı günü kesmesini zorunlu kılmıştır. Durum böyle olduğuna göre, o kimseye oruç konusunda, kurbanın kesilmesi gereken günde oruç tutma ruhsatı verilmiştir. Zira o başka bir yol bulamamıştır. Kurbanın kesilmesi gereken günün zamanı, kurban bayramı günüdür. Kurbanın kesilmesinden sonraki günler de kurban bayramına dâhildir. Bundan önceki günlere gelinirse, o zaman o kimsenin kurban kesme zorunluluğu

1414 Bakara 2/196.

bulunmamaktadır. Kurbanın kesilmesinin, kurban bayramından önce olması mümkün değildir. **[3/426]**

Bundan dolayı da âyette zikredilen orucun da Kurban bayramı olması gerekir. Bu zamanda olması, kurbanın olmadığı ve o kimsenin de kurbanı bulamadığı ana denk gelmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı kurban bulamayan kimsenin orucu da kurbanın kesildiği gün tutması zorunludur. Durum böyle olduğuna göre, orucun tutulması kurban gününü izleyen günün başında olmasını gerektirmektedir. Buna göre kurbanın kesilmesinin başlangıcı, fecrin doğuşundan sonrasına tekabül etmektedir. İşte bu vakitte kurban bulamaz ise oruç tutması gerekir. Kurban gününden önce herhangi bir günün fecri doğarsa da oruç o kimseye gerekmez. Öyle ki zorunlu olan husus içerisinde orucun, günün gündüz vaktinin bir kısmında tutulması mümkün değildir. Buradan anlaşılmaktadır ki, o kimsenin tutması gereken oruç, teşrik günleri içerisinde kurbanın kesildiği günden sonraki günleri izleyen üç gün içerisinde tutulmalıdır. "Mina günleri hac günlerinin içerisinde değildir" şeklinde görüş beyân edenlerin bu görüşünün bir anlamı yoktur. Çünkü Mina günlerinin içerisinde haccın ibadetinde yer alan şeytan taşlamak, ibadet etmek de vardır. Bunlar haccın menâsikinden sayılmaktadır. Nitekim hac günlerinden önce yapılan ve haccın amelleri arasında giren bunun dışında birçok menâsik bulunmaktadır.

İşte bu görüşe şahitlik eden şöyle bir rivayet vardır:

[٣٤٧٠] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ المِصْرِيّ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَلَّامٍ، أَنَّ شُعْبَةَ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الزُّهْرِيّ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْمُتَمَتِّعِ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْهَدْيَ وَلَمْ يَصُمْ حَتَّى فَاتَتْهُ أَيَّامُ الْعَشْرِ، أَنْ يَصُومَ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ مَكَانَهَا.»

3470. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem el-Mısrî'nin bana, Yahyâ b. Sellâm, Şu'be, İbn Ebî Leylâ, Zührî, Sâlim b. Abdillah b. Ömer tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) umreden faydalanan kimseye, Zilhicce'nin ilk onu geçinceye kadar kurban bulamadığı ve oruç tutamadığı zaman, onun yerine Teşrik günlerinde oruç tutmaya ruhsat vermiştir." İşte bu rivayet (yukarıdaki ikinci görüş sahipleri

olarak) bizim bu hususstaki görüşümüzün sahih olduğunu, buna aykırı görüş beyân edenlerin hatalı olduğunu göstermektedir.

[٣٤٧١] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ ، قَالَ: حَدَّثَنِي هُشَيْمٌ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسٍ، فَنَادَى فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَقَالَ: «إِنَّ هَذِهِ أَيَّامُ أَكْلٍ، وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ، إِلَّا مَنْ كَانَ عَلَيْهِ صَوْمٌ مِنْ هَدْيٍ.»

3471. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Süfyân b. Hüseyin tarikiye rivayet ettiğine göre Zührî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) Abdullah b. Huzâfe b. Kays'ı gönderdi. Hemen akabinde Teşrik günlerinde nida ederek; '*Şüphesiz bugünler yeme-içme ve Allah'ı zikretme günleridir. Ancak kurban bulamadığından dolayı oruç tutması gereken birisi varsa onu yerine getirebilir.*' buyurdu."[1415] **[3/427]**

c. Umreden Faydalanan Kimseye Zorunlu Olan Üç Günlük Orucun Başlangıç Vaktinin İlk Zamanı İle Her Ne Kadar Bu Üç Günlük Oruç Kendisine Zorunlu Olmasa da O Kimse İçin Ne Zaman Caiz Olduğu

İlim ehli, Allah Teâlâ'nın {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"Kurban bulamayan kimse üç gün hacda oruç tutar"*[1416] âyetinde buyurduğu umreden faydalanan kimseye zorunlu olan üç günlük orucun başlangıç vaktinin ilk zamanı ile her ne kadar bu üç günlük oruç kendisine zorunlu olmasa da o kimse için ne zaman caiz olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazılarına göre bu üç günlük orucu tutması gereken kimse, bu orucu hac aylarının ilk başında tutabilir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٧٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، وَهَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَطَاوُسٍ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: «إِذَا صَامَهُنَّ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ أَجْزَأَهُ» قَالَ

1415 Dârekutnî, *Sünen*, 2/187, Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Huzâfe'den benzer lafızlarla naklederek; Türkî, 3/428.

1416 Bakara 2/196.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: «إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمُتَمَتِّعُ مَا يَهْدِي فَإِنَّهُ يَصُومُ فِي الْعَشْرِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ, مَتَى مَا صَامَ أَجْزَأَهُ، فَإِنْ صَامَ الرَّجُلُ فِي شَوَّالٍ، أَوْ ذِي الْقَعْدَةِ أَجْزَأَهُ.»

3472. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm, Harun, Anbese, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve Tâvus şöyle demişlerdir: "Bu üç günlük orucu hac aylarının başında tutarsa, yapması gerekeni yerine getirmiş olur." Mücâhid şöyle demiştir: "Umreden faydalanmış kişi, gönderilecek kurbanı bulamaz ise o, Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde Arefe gününe kadar orucunu tutabilir. Ne zaman orucunu tutarsa o vakit yapması gerekeni yerine getirmiş olur. O kimse bu orucu Şevvâl ve Zilkâde ayında tutsa da yine de yapması gerekeni yerine getirmiş olur."[1417]

[٣٤٧٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «مَنْ صَامَ يَوْمًا فِي شَوَّالٍ، وَيَوْمًا فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَيَوْمًا فِي ذِي الْحِجَّةِ، أَجْزَأَهُ عَنْهُ مِنْ صَوْمِ التَّمَتُّعِ.»

3473. Ahmed b. Muğîre'nin bana, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Muhammed b. Müslim et-Tâifî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Bir kimse Şevvâl ayında bir, Zilkâde ayında bir ve Zilhicce ayında bir oruç tutarsa o zaman temettu orucundan kendisi için yerine getirmesi gerekeni yapmış olur."[1418]

[٣٤٧٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «إِنْ شَاءَ صَامَ أَوَّلَ يَوْمٍ مِنْ شَوَّالٍ.»

3474. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Şerîk, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Dilerse o kimse orucunu Şevvâl'in başında tutabilir."

1417 Dârekutnî, *Sünen*, 2/187, Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Huzâfe'den benzer lafızlarla naklederek; Türkî, 3/428.

1418 Dârekutnî, *Sünen*, 2/187, Zührî tarikiyle Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Huzâfe'den benzer lafızlarla naklederek; Türkî, 3/428.

[٣٤٧٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ, عَنْ لَيْثٍ, عَنْ مُجَاهِدٍ, فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ}، قَالَ: «إِنْ شَاءَ صَامَهَا فِي الْعَشْرِ, وَإِنْ شَاءَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ, وَإِنْ شَاءَ فِي شَوَّالٍ.»

3475. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} *"üç gün hacda oruç tutar."*[1419] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu kimse orucunu dilerse Zilhicce'nin ilk on gününde, dilerse Zilkâde, dilerse Şevval ayında tutar."[1420] **[3/428]**

2- Bazılarına göre bu üç günlük orucu diğer aylarda olmayıp Zilhicce ayının ilk on gününde tutması gerekir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٧٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، وَهَارُونُ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ: «يَصُومُ الثَّلَاثَةَ الْأَيَّامِ لِلْمُتْعَةِ فِي الْعَشْرِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ.»

3476. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm ve Harun, Anbese, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Temettu haccını yapan kimse, haccın ilk on gününden Arefe gününe kadar olan süre içerisinde temettu haccı yaptığı için üç gün oruç tutar."[1421]

[٣٤٧٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ، عَطَاءٍ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، كَانَ يَقُولُ: «مَنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَصُومُهُنَّ فِيمَا بَيْنَ أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ فَلْيَصُمْ.»

3477. Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem'in bana, Bişr b. Bekr, Evzâî, Yakub b. Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle diyordu: "Kim Zilhicce'nin başlangıcından Arefe günü arasına kadar olan kısımda orucunu tutabiliyorsa tutsun."

1419 Bakara 2/196.

1420 Bu rivayet daha önce Türkî, 3/421'de geçtiği için oraya bakılabilir; Türkî, 3/428.

1421 Bu rivayet daha önce Türkî, 3/421'de geçtiği için oraya bakılabilir; Türkî, 3/428.

[٣٤٧٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «وَلَا بَأْسَ أَنْ يَصُومَ، الْمُتَمَتِّعُ فِي الْعَشْرِ وَهُوَ حَلَالٌ.»

3478. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Temettu haccı yapan kimsenin orucu Zilhicce ayının ilk on gününde ihramlı olmadan tutmasında bir sakınca yoktur."[1422]

[٣٤٧٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو شِهَابٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، قَالَ: «لَا يُصَامُ إِلَّا فِي الْعَشْرِ.»

3479. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Ebû Şihâb, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Ca'fer şöyle demiştir: "Hacda üç günlük oruç tutması gerken kişi bu orucunu sadece Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde tutabilir."

[٣٤٨٠] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا الرَّبِيعُ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: فِي صِيَامِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ قَالَ: «فِي تِسْعٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ أَيُّهَا شِئْتَ فَمَنْ صَامَ قَبْلَ ذَلِكَ فِي شَوَّالٍ، وَفِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَهُوَ بِمَنْزِلَةِ مَنْ لَمْ يَصُمْ.»

3480. Ahmed b. Hâzim'in bana, Ebû Nuaym, Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ hacda tutulması gereken üç günlük oruç hakkında şöyle demiştir: "Zilhicce'nin ilk dokuz günü içerisinde dilediği bir zaman tutabilir. Eğer bu zamandan önce Şevval ve Zilkâde ayında tutarsa o zaman üç günlük orucu tutmamış kimse gibi olur."

3- Bazılarına göre de sözü edilen üç günlük orucu ihrama girmeden önce hacda tutması gerekir. **[3/429]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٨١] حَدَّثَنِي حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «إِذَا خَشِيَ أَنْ لَا، يُدْرِكَ الصَّوْمَ بِمَكَّةَ صَامَ بِالطَّرِيقِ يَوْمًا، أَوْ يَوْمَيْنِ.»

1422 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 62; Türkî, 3/428.

3481. Yakub b. İbrahim'in bana, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle demiştir: "Bir kimse Mekke'de oruç tutmaya yetişemeyeceğinden korkarsa o zaman yolda bir veya iki gün oruç tutsun."[1423]

[٣٤٨٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «لَا بَأْسَ أَنْ تَصُومَ، الثَّلَاثَةَ الْأَيَّامِ فِي الْمُتْعَةِ وَأَنْتَ حَلَالٌ.»

3482. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Temettu haccında tutulması gereken üç günlük orucun ihramlı olmadan tutulmasında herhangi bir beis yoktur."

4- Bazıları da bu üç günlük orucu ancak hacda ihrama girdikten sonra o kimsenin tutması gerektiğini söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٨٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «لَا يَصُومُهُنَّ إِلَّا وَهُوَ حَرَامٌ.»

3483. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, İbn Cüreyc, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Bu üç günlük orucu tutacak kimse, sadece ihramlı olduğu zaman bunu yapabilir."[1424]

[٣٤٨٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ نَصْرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «الصِّيَامُ لِلْمُتَمَتِّعِ مَا بَيْنَ إِحْرَامِهِ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ.»

3484. Ebû Küreyb'in bize, İbrahim b. İsmail b. Nasr, İbn Ebî Habîbe, Dâvûd b. Husayn, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Temettu haccı yapan kimse ihrama girdiği gün ile Arefe günü arasında oruç tutmak zorundadır."[1425]

1423 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 121 (Dördüncü cildin birinci kısmı), İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 3/430.

1424 Beyhakî, *Sünen*, 5/25, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/430.

1425 Bu rivayetin tahrîci sayfa 320'de geçmişti; Türkî, 3/430.

[٣٤٨٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «لَا يُجْزِيهِ صَوْمُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ وَهُوَ مُتَمَتِّعٌ إِلَّا أَنْ يُحْرِمَ» وَقَالَ مُجَاهِدٌ «يُجْزِيهِ إِذَا صَامَ فِي ذِي الْقَعْدَةِ.»

3485. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Süfyân, İbn Cüreyc, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle demiştir: "Temettu haccı yapan kimsenin üç gün tutacağı orucu sadece ihramlı iken tutar ve yapması gerekeni yerine getirmiş olur." Mücâhid de şöyle demiştir: "Zilkade ayında bu orucu tutabiliyorsa, üzerine düşeni yerine getirmiş olur."[1426] **[3/430]**

Bana göre bu hususta doğru olan görüş şudur: Kolayına gelen kurbanı bulamadığı zaman Allah'ın kendisine umreden faydalandığı için üç gün oruç tutmasını zorunlu kılan kimse, hacca kadar umre kazasını yerine getirip umreden faydalanmak için ihramdan çıktıktan sonra hac için ihrama girdiği vakitten, haccın gerektirdiği amellerin sonuncusunu bitirinceye kadar geçen süre içerisinde orucunu tutabilir. Bu, kurban bayramı dışındaki Mina günlerinin sona ermesine kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu zaman diliminden önce o kimsenin oruca başlaması ya da orucu terk edip tehir etmesi caiz değildir. Bu durum Arefe gününün bitmesine kadar devam eder.

Biz, Teşrik günlerinde o kimsenin oruç tutacağını söyledik ve daha önce bu görüş sahiplerinin hangi gerekçelere dayandığını ifade ettik. Hac için ihrama girmeden önce üç günlük orucu tutarsa, o kimsenin kendisine zorunlu olan orucu yerine getirmiş sayılmaz. Bu oruç, Allah'ın kendisine umreden faydalanmasından dolayı farz kıldığı oruçtur. Çünkü Allah bu orucu kurban bulamadığı için hacca kadar umreden yararlanmak isteyen kimselere farz kılmıştır. Bu bağlamda umre yapan kimse, umre için ihramdan çıkmadan ve hacca girmeden önce, hacca kadar umreden faydalanan kişi niteliğini kazanamaz. İhramdan önce kendisine "umre yapan" kimse ismi söylenir. Öyle ki bu kişinin sözü edilen niteliği hac için ihramdan çıktıktan sonra Mekke'ye varmadan önceki zamana kadar devam eder. Hac aylarında umrenin kazasını yerine getirdikten sonra ihramlı olarak hac için

1426 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 121 (Dördüncü cildin birinci kısmı), İbn Cüreyc tarikiyle; Suyûtî, Abdürrezzâk ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/215. Bu kaynaklarda Mücâhid'in görüşü bulunmamaktadır; Türkî, 3/430.

geldiğinde, kaza umresinden sonra bir sonraki yıl hac etmek üzere Mekke'de ihramlı olmadan ikâmet ettikten sonra kendisine "temettu yapan (umreden faydalanan)" ismi verilmektedir. Temettu yapan kimse niteliğine ulaşınca da kendisinin kurban kesmesi gerekir. O vakit kurban yoksa, kurban olmadığı için kurbanı da bulamamış olursa, oruç tutması zorunludur. Hac niyetinde olsa bile hacca dâhil olmadan önce oruç tutarsa, o kimse niyet ettiği şeyin -ister gerekli olsun ister olmasın- kazası olarak orucunu tutan kimse gibi olur. Bu kimsenin tuttuğu yol, hacda tutması gereken üç günlük orucu tutmaya niyet eden ve bu orucu tutmuş, zor durumda kalmış bir adamın gittiği yoldur. Böyle bir yaklaşım, yemin edip de yeminini bozmak isteyen bir kimsenin kefaret olarak öncesinde tuttuğu oruca benzemektedir. Oruç tuttuktan sonra yemin edip daha sonra yeminini bozarak yemin keffâretinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı hususunda, Müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

Bir kimse, umrenin ihramından çıktıktan sonra ya da bu durumdan ve hacca dâhil olmadan önce umre yapanın oruç tutmasını, her ne kadar o kişi hac için umreden faydalanmak istese dahi Allah'ın o kimseye zorunlu kıldığı orucun yerini alabileceği şeklinde bir düşünceye kapılırsa, onun bu yaklaşımı yemin edip yeminini bozmadan önce keffâret olarak oruç tutmuş yemin eden kimsenin durumuna benzer. **[3/431]**

Böyle bir düşünce hatalı bir yaklaşımı içermektedir. Çünkü Allah, yemin için bir çözüm yolu bulmuştur ki bu da keffâret değildir. Yeminini bozmadan önce böyle yapan kimse, yeminini bozduktan sonra keffâret ödeyen kimsenin yaptığını yaparsa, onun yaptığı keffâret olmayıp bir çözümü yerine getirmiş sayılır. Temettu yapan kimse de temettu yapmadan önce oruç tutarsa, gerekli ve gereksiz her şeyi düşünmesi hasebiyle keffâret olarak oruç tutmuş olur. Bu kimse, ihramlı iken avını öldürmeden önce avını öldürme kastını gözeterek keffâretini ödeyen ile koku sürünmeden önce bunun keffâretini de yerine getiren kimsenin durumuna düşer.

Bizim bu konuda söylediğimizi kabul etmeyen, hac için ihrama girmeden önce umre yapan kimsenin oruç tutabileceğini savunan kimseye şöyle denilir: Sen, ihramlı olanlardan Arefe günü Mina günlerindeki şeytan taşlamayı terk edenlerin üzerine vacip olan keffâret orucundan bahsediyorsun. Böyle yapan bir kimse, şeytan taşlamayı terk etme niyeti içerisindedir. Daha sonra o kimse şeytan taşlamayı bırakma suretiyle o

süreç bitene kadar Mina günlerinde Mina'da ikâmet edecektir. Bu kimsenin Mina'da terk ettiği bu ameli sebebiyle kendisine zorunlu olan şeyi keffâret olarak yerine getirmesi, haccı bırakıp umreden faydalanmak isteyen kimsenin yapması gerekene denk düşer mi? Allah'ın farz kıldığı haccın menâsikinin tamamı ile ihramlı iken haccın menâsikini eksik yapılması ya da keffâret ödemeyi gerektiren fiillerin işlenmesiyle alakalı böyle benzer sorular sorulmuştur. Eğer zikri geçtiği gibi düşünen kimse bu hususların hepsini aynı düzlemde değerlendirirse, o zaman onun görüşü kendisini yönlendirir. Buna benzer bir durum Ramazan ayında cimâ yapma kararında olan bir kimse hakkında da sorulmuştur. Buna göre bir kimse Ramazan ayına girmeden önce keffâretini ödese, Ramazan ayına girdiği zaman azmettiği şeyi fiîlen yapsa, onun daha önce yaptığı keffâreti, cimâdan dolayı Allah'ın yapılmasını keffâret olarak istediği şeyin yerine geçebilir mi? Aynı durum karısına zıhâr uygulama niyetinde olan bir kimse hakkında da sorulsa, böyle düşünen bir kimsenin aynı yaklaşımı kendisini yönlendirecektir. Bu durumda da ümmetin tamamının benimsediği görüşün dışına çıkmış olacaktır. Bu hususta bir şeyi kabul etmese, o vakit sözünü ettiğimiz örneklerdeki keffâret ile temettu olarak umre yapmadan önce ve hac için ihrama girmeden önce oruç tutanın yapması gereken şey arasındaki fark sorulur. Daha sonra bu hususta kendisinin savunduğu görüşün aksine bir yaklaşım ortaya çıkar. İşte böyle bir durumda diğeri hakkında söylediğinin bir benzerini söylemesi dışında hiçbir şey söyleyemez. **[3/432]**

8. {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} "Yedisi de döndüğünüz zaman"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"Yedisi de döndüğünüz zaman"*[1427] sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Bu âyette Allah şunu kastetmektedir: "Kim kolayına gelen kurbanı bulamaz ise hacda üç gün oruç tutması gerekir. Ailesinin yanına ve şehrine döndüğü zaman ise yedi gün oruç tutması gerekir."

1427 Bakara 2/196.

b. Hacda Üç Günlük Oruç Tuttuktan Sonra Şehrine ve Ailesine Döndükten Sonra Yedi Gün Oruç Tutması mı Gerekir?

Bir kimse bize "Hacda üç günlük oruç tuttuktan sonra şehrine ve ailesine döndükten sonra yedi gün oruç tutması mı gerekir?" diye sorsa ona şöyle denilir:

Bilakis tutması gerekir. Zira temettu yaptığı için kolayına gelen kurbanı bulamadığından dolayı on günlük oruç ona zorunlu kılınmıştır. Ancak Allah Teâlâ'nın kullarına olan merhameti sebebiyle, on günlük orucu tutacak olan kimseye ruhsat tanıyarak, bu oruçtan yedi günlük olanı evine dönünceye kadar erteleme imkânı sağlamıştır. İşte bu Allah'ın o kimseye kendi katından bir kolaylık sağlamasıdır. Nitekim Allah Ramazan ayında yolcu ve hastaya oruç tutmamaları ve Ramazan ayı dışındaki diğer günlerde tutamadıkları orucu kaza etme ruhsatını vermiştir. Şayet temettu yapan kimse tahammül edebilseydi o zaman yurduna dönmeden önce yolculuk esnasında ya da Mekke'de bulunduğu sırada yedi gün oruç tutabilirdi. Temettu yapan kimse kendisine farz kılınan bu orucu yerine getirmek durumundadır. Temettu yapan kimsenin yedi günlük orucunu evinde tutması, Ramazan ayında yolculukta ya da hastalık durumuda oruç tutan kimsenin durumuna benzemektedir. Burada zorunluluktan dolayı bir kolaylığın tercih edilmesi söz konusudur. **[3/433]**

Bizim bu konuda söylediğimizi ümmetin âlimleri de söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerin bazılarından gelen rivayetler:

[٣٤٨٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: «هِيَ رُخْصَةٌ إِنْ شَاءَ صَامَهَا فِي الطَّرِيقِ.»

3486. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1428] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada bir ruhsat vardır. Temettu yapan kimse dilerse bu orucunu yolda iken tutabilir."[1429]

1428 Bakara 2/196.

1429 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/343 (1808), Süfyân tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 123 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Mansûr, Leys ve Mücâhid tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/216, Vekî' ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/434.

[٣٤٨٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: «هِيَ رُخْصَةٌ إِنْ شَاءَ صَامَهَا فِي الطَّرِيقِ، وَإِنْ شَاءَ صَامَهَا بَعْدَمَا يَرْجِعُ إِلَى أَهْلِهِ.»

3487. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1430] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada bir ruhsat vardır. Temettu yapan kimse dilerse bu orucunu yolda iken tutabilir. İsterse de evine döndükten sonra tutabilir."

[٣٤٨٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، نَحْوَهُ.

3488. İbn Humeyd'in bize, Hakkâm, Amr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid bir önceki rivayette söylediğinin benzerini dile getirmiştir.

[٣٤٨٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ: {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ}، قَالَ: «إِنْ شَاءَ صَامَهَا فِي الطَّرِيقِ، وَإِنَّمَا هِيَ رُخْصَةٌ.»

3489. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Mansûr {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1431] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Temettu yapan kimse dilerse bu orucunu yolda iken tutabilir. Burada bir ruhsat vardır."

[٣٤٩٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ, عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «إِنْ شِئْتَ صُمِ السَّبْعَةَ فِي الطَّرِيقِ, وَإِنْ شِئْتَ إِذَا رَجَعْتَ إِلَى أَهْلِكَ.»

3490. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Şerîk, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Temettu yapan kimse dilerse bu orucunu yolda iken tutabilir. Dilerse ailesinin yanına döndüğü zaman tutabilir." **[3/434]**

1430 Bakara 2/196.
1431 Bakara 2/196.

[٣٤٩١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ فطرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «يَصُومُ السَّبْعَةَ إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ.»

3491. İbn Vekî''nin bize, Vekî', Fıtr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Temettu yapan kimse dilerse bu yedi günlük orucunu ailesinin yanına döndüğü zaman tutabilir."[1432]

[٣٤٩٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: «إِنْ شِئْتَ فِي الطَّرِيقِ وَإِنْ شِئْتَ بَعْدَمَا تَقْدَمُ.»

3492. İbn Humeyd'in bize, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1433] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Temettu yapan kimse dilerse bu orucunu yolda iken tutabilir. Dilerse (evine) geldikten sonra da tutabilir."

c. Âyetin {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} "yedisi de döndüğünüz zaman" Kısmında Geçen İfadenin 'Evinize ve Şehrinize Döndüğünüz Zaman' Anlamına Geldiğinin, 'Mina'dan Mekke'ye Döndüğünüz Zaman' Anlamına Gelmediğinin Delili Nedir?

Bir kimse "Sözü edilen âyetin {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1434] kısmında geçen ifadenin 'evinize ve şehrinize döndüğünüz zaman' anlamına geldiğini, 'Mina'dan Mekke'ye döndüğünüz zaman' anlamına gelmediğini söylüyorsunuz. Bu hususta kesin deliliniz nedir?" diye sorsa kendisine şöyle cevap verilir:

İlim ehlinin tamamı, başka bir anlamı benimsemeyip bizim söylediğimiz anlam üzerinde icmâ etmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerin bazılarından gelen rivayetler:

[٣٤٩٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: «إِذَا رَجَعْتَ إِلَى أَهْلِكَ.»

1432 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/216, Vekî''ye nispetle; Türkî, 3/435.
1433 Bakara 2/196.
1434 Bakara 2/196.

3493. İbn Beşşâr'ın bize, İbn Mehdî, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1435] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada 'evinize döndüğünüz zaman' mânası bulunmaktadır."

[٣٤٩٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ}: «إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَى أَمْصَارِكُمْ.»[1436]

3495. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1437] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada 'şehrinize döndüğünüz zaman' mânası bulunmaktadır."[1438]

[٣٤٩٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

3496. Ammâr'dan bana İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' de bir önceki rivayette geçen ifadelerin benzerini söylemiştir. **[3/435]**

[٣٤٩٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: إِلَى أَهْلِكَ.»

3497. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} *"yedisi de döndüğünüz zaman"*[1439] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada 'evinize döndüğünüz zaman' mânası bulunmaktadır."[1440]

1435 Bakara 2/196.

1436 Şâkir'de 3494 numarası atlanmıştır. Şâkir, 4/108.

1437 Bakara 2/196.

1438 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/216; Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/435. Şâkir nüshasında rivayetlere numara verilirken sehven aradaki 3494 rakamı atlanmıştır. Şâkir, 4/109.

1439 Bakara 2/196.

1440 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 123 (Dördüncü cildin birinci kısmı), Katâde tarikiyle benzer lafızlara; Türkî, 3/436.

9. {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} "Tam on gün oruç tutar"

Şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} *"tam on gün oruç tutar"* sözünün tefsiri:

a. {كَامِلَةٌ} "Tam"

Müfessirler, {كَامِلَةٌ} *"tam"*[1441] ifadesi hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bu kelimenin mânasından hareketle âyete şöyle anlam vermişlerdir: "Kurban bulamadığından dolayı o kimse, hacda üç gün, evine döndüğü zaman ise yedi gün oruç tutarak tam on günü tamamlar."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٤٩٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَبَّادٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: «{تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} قَالَ: كَامِلَةٌ مِنَ الْهَدْيِ.»

3498. Yakub b. İbrahim'in bana, Hüşeym, Abbâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} *"tam on gün oruç tutar"*[1442] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bu günler kesemediği kurbanın tam karşılığı olacak günlerdir."[1443]

[٣٤٩٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَبَّادٍ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

3499. Ahmed b. İshâk'ın bize, Ebû Ahmed, Hüşeym, Abbâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) bir önceki rivayette söylediğinin bir benzerini dile getirmiştir.

2- Diğer müfessirlere göre ilgili kısımdan hareketle bilakis âyetin mânası şöyledir: "İhramlı olarak görevini yerine getiren kimsenin ecri sizde bu on günlük oruçla tamamlanmış olacaktır. Bundan dolayı sizin hacca kadar umreden faydalanmanız tam olarak yerine gelmez ve tamamlanmış olmaz."

1441 Bakara 2/196.
1442 Bakara 2/196.
1443 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/343 (1809), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 3/436.

3- Diğer müfessirler ise burada emir anlamı olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre âyetin ifadesi, haber formunda gelse de mâna itibariyle emir anlamı taşımaktadır. {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} *"tam on gün oruç tutar."*[1444] âyetiyle Allah şunu kastetmektedir: "Şu on günü dikkate alarak orucunuzu on güne tamamlayınız! Bu on günden hiçbir kısaltma yapmayınız! Çünkü bu on günlük oruç size farz kılınmıştır."

4- Başka müfessirler ise {كَامِلَةٌ} *"tam"*[1445] ifadesinin bilakis kelâmı tekit eden bir anlama sahip olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre bir kimsenin "iki kulağımla duydum" "iki gözümle gördüm" ifadeleri, sözü edilen kelimenin anlamına örnektir.

Nitekim Allah'ın;

{فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ}

"Üstlerindeki tavan da tepelerine çöktü"[1446] kavli de buna örnek verilebilir. Öyle ki âyette geçen {السَّقْفُ} *"tavan"*[1447] zaten üstte olmak zorundadır. Sözün başka bir konumda olması meselesine gelirsek, bu dilin genişliğiyle alakalı olup farklı durumların olması da caizdir. **[3/436]**

5- Başka müfessirlere göre ise {تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ} *"tam on gün oruç tutar."*[1448] âyetinde Allah yedi ve üç ifadelerini zikretmiştir. Çünkü Allah, bu sayılarla kurban bulamayan kimsenin yerine getirmesi gerekeni haber vermiştir. Ancak oruç bağlamında sayıyı söylemiştir. İşte görüldüğü üzere {كَامِلَةٌ} *"tam"*[1449] ifadesi, bu sayının tam olarak karşılığını göstermektedir.

Bana göre bu görüşler içerisinde doğruya en layık olanı, şunu söyleyen kimsenin görüşüdür: "Bu tam on gündür sizin on gün orucu tutup tamamlamanız üzerinize farzdır." Bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır: "Kurban bulamayan o kimsenin, hac zamanında üç gün oruç tutması, evine döndüğü zaman ise yedi gün oruç tutması gerekir."

Daha sonra Allah şöyle buyurdu: "Bu on gün, sizin üzerine farz olup hacca kadar umreden faydalanmanızdan dolayı orucunuzu tamamlamanızı

1444 Bakara 2/196.
1445 Bakara 2/196.
1446 Nahl 16/26.
1447 Nahl 16/26.
1448 Bakara 2/196.
1449 Bakara 2/196.

göstermektedir." Burada zikri geçen ifadeyi Allah, haber formunda zikretmiştir. Ancak, mânası emirdir.

10. {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."* sözünün tefsiri:

a. {ذَلِكَ} "Bu (durum)"

Allah {ذَلِكَ} *"Bu (durum)"*[1450] ifadesiyle ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar için hacca kadar umreden faydalanmayı kastetmektedir.

Nitekim bu hususla alakalı şöyle bir rivayet vardır:

[٣٥٠٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} «يَعْنِي الْمُتْعَةَ أَنَّهَا لِأَهْلِ الْآفَاقِ، وَلَا تَصْلُحُ لِأَهْلِ مَكَّةَ.»

3500. Ammâr'dan bana, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."*[1451] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Burada umreden faydalanmak kastedilmektedir ki bu durum uzakta olan kimseler içindir. Burada Mekke ehli için olan bir durum yoktur."[1452] **[3/437]**

[٣٥٠١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَنَّ هَذَا، لِأَهْلِ الْأَمْصَارِ لِيَكُونَ عَلَيْهِمْ أَيْسَرَ مِنْ أَنْ يَحُجَّ أَحَدُهُمْ مَرَّةً، وَيَعْتَمِرُ أُخْرَى، فَتُجْمَعُ حِجَّتُهُ، وَعُمْرَتُهُ فِي سَنَةٍ وَاحِدَةٍ.»

3501. Musa'nın bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Bu âyet başka şehirlerde olan kimseler içindir. Bunun da

1450 Bakara 2/196.
1451 Bakara 2/196.
1452 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/344, (1811) nolu rivayetin ardından gelmektedir, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 3/438.

sebebi başka şehirlerde olan herhangi bir kimsenin bir defa da olsa haccını ve diğer ibadet olan umreyi kolay yapabilmesine imkân sağlanmasıdır. Bundan dolayı Mekke'den olmayan bir kimse, haccını ve umresini tek bir senede bir araya getirmiş olur."

b. Kimlerin Kastedildiği

Müfessirler;

{لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}

"Ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."[1453] kısmında kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafları, onların burada kastedilenlerin kendileri için temettu yapması mümkün olmayıp Harem bölgesinde olan kimseler olduğu hususunda icmâ etmelerinden sonra ortaya çıkmıştır.

1- Bazı müfessirlere göre burada kastedilenler hususen Harem bölgesinde olanlardır, diğerleri değildir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، وَمُجَاهِدٌ: «أَهْلُ الْحَرَمِ.»

3502. İbn Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas ve Mücâhid şöyle demişlerdir: "Mescid-i Haram'da oturanlardan kasıt, Harem sınırları içinde ikâmet edenlerdir."[1454]

[٣٥٠٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: أَهْلُ الْحَرَمِ.»

3503. Müsennâ'nın bana, Himmânî, Şerîk, Abdulkerîm tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu*

1453 Bakara 2/196.

1454 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/341, Taberî'ye nispetle; İbn Abbas'ın görüşüdür. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/217, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Mücâhid'in görüşünün kaynağı gelecektir; Türkî, 3/438.

(durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir"[1455] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram'da oturanlardan kasıt, Harem sınırları içinde ikâmet edenlerdir."

[٣٥٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: بَلَغَنَا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: «هُمْ أَهْلُ الْحَرَمِ وَالْجَمَاعَةُ عَلَيْهِ.»

3504. Müsennâ'nın bana, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Mescid-i Haram civarında olanlar."*[1456] kavli hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram'da oturanlardan kasıt, Harem sınırları içinde ikâmet edenlerdir. Orada bulunan topluluktur."[1457] **[3/438]**

[٣٥٠٥] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ قَتَادَةُ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، كَانَ يَقُولُ: «يَا أَهْلَ مَكَّةَ، إِنَّهُ لَا مُتْعَةَ لَكُمْ، أُحِلَّتْ لِأَهْلِ الْآفَاقِ وَحُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ، إِنَّمَا يَقْطَعُ أَحَدُكُمْ وَادِيًا، أَوْ قَالَ: يَجْعَلُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْحَرَمِ وَادِيًا ثُمَّ يُهِلُّ بِعُمْرَةٍ.»

3505. Bişr'in bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."*[1458] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bize anlatıldığına göre İbn Abbas; 'Ey Mekke halkı! Size temettu yapmak yoktur. Bu temettu hakkı, başka yerlerde yaşayan kimseler için tanınmıştır. Temettu yapmak size haram kılınmıştır. Sizden biriniz bir vadide -ya da Harem bölgesi ile kendisi arasında bir vadide- olursa size de umre yapma imkânı olabilir.' demiştir."[1459]

1455 Bakara 2/196.
1456 Bakara 2/196.
1457 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/341, İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Türkî, 3/438.
1458 Bakara 2/196.
1459 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/76, Ma'mer ve Katâde tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/217, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/439.

[٣٥٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ، «أَنَّ أَهْلَ مَكَّةَ كَانُوا يَغْزُونَ، وَيَتَّجِرُونَ, فَيَقْدَمُونَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ ثُمَّ يَحُجُّونَ, وَلَا يَكُونُ عَلَيْهِمُ الْهَدْيُ، وَلَا الصِّيَامُ; أُرْخِصَ لَهُمْ فِي ذَلِكَ لِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}.»

3506. Müsennâ'nın bana, Ebû Sâlih, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Yahyâ b. Saîd el-Ensârî şöyle demiştir: "Mekkeliler, savaşa gidiyor ve ticaretle uğraşıyorlardı. Hac aylarında geliyor ve hac vazifesini yerine getiriyorlardı. Onlara kurbanı göndermek, oruç tutmak zorunlu değildi. Onlara bu hususta ruhsat verilmiştir. İşte Allah'ın {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *'Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir.'*[1460] âyeti bu hususa işaret etmektedir."[1461]

[٣٥٠٧] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «أَهْلُ الْحَرَمِ.»

3507. Ahmed b. Hâzim'in bana, Ebû Nuaym, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Mescid-i Haram'da oturanlardan kasıt, Harem sınırları içinde ikâmet edenlerdir."[1462]

[٣٥٠٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «الْمُتْعَةُ لِلنَّاسِ, إِلَّا لِأَهْلِ مَكَّةَ مِمَّنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ مِنَ الْحَرَمِ، وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}» قَالَ: وَبَلَغَنِي عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلُ قَوْلِ طَاوُسٍ.

3508. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus şöyle demiştir: "Temettu yapmak,

---

1460 Bakara 2/196.

1461 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/344 (1814) no'lu rivayetin ardından gelmektedir. Bu rivayeti muallak olarak nakletmiştir; Türkî, 3/439.

1462 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/344 (1814), Süfyân tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/217, Vekî', *Tefsîr*'inde İbn Ebî Şeybe ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/439.

diğer insanlar için geçerlidir. Ancak Mekke ehlinden olanlara gelince, Harem bölgesinde olanlar için bu durum geçerli değildir. Nitekim Allah Teâlâ'nın {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *'Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir.'*[1463] kavli bu duruma işaret etmektedir." İbn Tâvus şöyle demiştir: "Bana İbn Abbas'tan ulaşan görüş, Tâvus'un görüşünün benzeridir."[1464] **[3/439]**

2- Diğer müfessirlere göre bilakis âyette kastedilen Harem bölgesinde olanlar ile Mekke'ye yakın olan mîkât mahallerinin içerisinde olan kimselerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥٠٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، عَنْ مَكْحُولٍ: «{ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: مَنْ كَانَ دُونَ الْمَوَاقِيتِ.»

3509. Muhammed b. Beşşâr'ın bize, Abdurrahman, Abdullah b. Mübârek, Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir tarikiyle rivayet ettiğine göre Mekhûl {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."*[1465] kavli hakkında şöyle demiştir: "Burada mîkât mahallerine yakın olan kimseler de dâhildir."[1466]

[٣٥١٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: مَا كَانَ دُونَ الْمَوَاقِيتِ إِلَى مَكَّةَ.

3510. Müsennâ'nın bize, Süveyd, İbnü'l-Mübârek tarikiyle benzer isnadla naklettiğine göre Mekhûl bir önceki rivayette olanın benzerini söylemiştir. Ancak bu isnadda şöyle bir ifade vardır: "Mekke'ye yakın olan mîkât mahallerindeki kimseler de dâhildir."

1463 Bakara 2/196.
1464 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/76; Türkî, 3/439.
1465 Bakara 2/196.
1466 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/341, İbnü'l-Mübârek tarikiyle; Türkî, 3/440.

[٣٥١١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «مَنْ كَانَ أَهْلُهُ مِنْ دُونِ الْمَوَاقِيتِ، فَهُوَ كَأَهْلِ مَكَّةَ لَا يَتَمَتَّعُ.»

3511. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, bir adam tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Mîkât mahallerine yakın olanlar da Mekke ehli sayılır. Onlar da temettu yapmazlar."

3- Bazı müfessirlere göre bilakis âyette kastedilen kimseler Harem bölgesi ile o bölgeye yakın olan yerlerde yaşayan kimselerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥١٢] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: «عَرَفَةُ، وَمَرُّ، وَعُرَنَةُ، وَضَجَنَانُ، وَالرَّجِيعُ، وَنَخْلَتَانِ.»

3512. İbn Vekî''nin bize, Vekî', Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."*[1467] kavli hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram civarında olan yerler Arafe, Urane, Recî, Dacenân, Nahletân'dır."[1468] **[3/440]**

[٣٥١٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، وَالْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: «عَرَفَةُ، وَمَرُّ، وَعُرَنَةُ، وَضَجَنَانُ، وَالرَّجِيعُ.»

3513. Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî ve Müsennâ'nın bize, Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında*

1467 Bakara 2/196.
1468 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/344 (1813); Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/440-441.

olmayanlar içindir."[1469] kavli hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram civarında olan yerler Arafe, Mer,[1470] Urane, Dacenân ve Recî'dir."[1471]

[٣٥١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ قَالَ: «الْيَوْمُ وَالْيَوْمَيْنِ.»

3514. Müsennâ'nın bana, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî sözü edilen âyet hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram civarında olmayan yerler, oraya bir ve iki günlük mesafede olan yerlerdir."[1472]

[٣٥١٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ: «مَنْ كَانَ أَهْلُهُ عَلَى يَوْمٍ أَوْ نَحْوِهِ تَمَتَّعَ.»

3515. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî şöyle demiştir: "Mescid-i Haram'ın civarında olmayan yerlerde bulunan kimselerin mesafesi bir gün veya buna yakın bir zaman dilimidir. Bu kimseler temettu yapabilirler."

[٣٥١٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ: «أَنَّهُ جَعَلَ أَهْلَ عَرَفَةَ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ فِي قَوْلِهِ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}.»

3516. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Allah, Arafe ehlini Mekke ehlinden saymıştır. {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *'Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir.'*[1473] kavli buna işaret etmektedir."

1469 Bakara 2/196.
1470 Mekke'ye 5 millik mesafededir. Yakut, *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/493.
1471 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/341 (1813), Vekî' tarikiyle; Türkî, 3/440-441.
1472 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/341, Zührî tarikiyle; Türkî, 3/441.
1473 Bakara 2/196.

[٣٥١٧] حَدَّثَنَا يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: «أَهْلُ مَكَّةَ، وَفَجٌّ، وَذِي طَوِيٍّ، وَمَا يَلِي ذَلِكَ فَهُوَ مِنْ مَكَّةَ.»

3517. Yunus'un bize, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir."*[1474] kavli hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram'ın civarında olan yerler Fecc, Zî Tuvâ ve buna yakın yerlerdir. Bunlar Mekke'den sayılır." **[3/441]**

Bize göre bu hususta zikredilen görüşler içerisinde doğruya en layık olanı şunu söyleyen kimsenin görüşüdür: "Mescid-i Haram'ın civarı, onun etrafı olup Mescid-i Haram'a namazı kısaltma durumunun mümkün olmadığı mesafede olan yerlerdir. Arap kelâmında حَاضِرَ الشَّيْءِ 'Bir şeyin hazırı/civarı olması' bizatihi kendisine şahitlik etmektedir. Durum böyle olduğuna göre, o kimse vatanında olmayan değil vatanından ayrı, uzak bir kimse olarak isimlendirilir ve buna da hakkı vardır. Yolcu olan kimse sadece yolcu olmayıp aynı zamanda vatanından uzakta olan kimsedir ve bu durumda olduğu için namazı kısaltabilir. Böyle bir durumda olmayan kimse ise vatanında ve evinde olmayan kimse şeklinde isimlendirilmeye layık değildir. Durum böyle olursa Mescid-i Haram'da olmayan kimsenin kendisine namazı kısaltması bağlamında 'Mescid-i Haram'ın civarında olmayan' ismine layık olmayıp bizim vasıflarını zikrettiğimiz üzere 'Mescid-i Haram'da olmayan' kimse ismi verilir."

c. Umreden Faydalanmanın (Temettu Yapmanın) Mescid-i Haram'ın Civarında Bulunan Kimseler İçin Geçerli Olmamasının Sebebi

Umreden faydalanmak (temettu yapmak) Mescid-i Haram'ın civarında bulunan kimseler için geçerli değildir. Bunun sebebi ise temettu yapmanın hacca kadar ihramdan çıkıp umreden faydalanma mânasına gelmesidir. Öyle ki temettu yapan kimse vatanına ve evine dönmeyi bırakmış bir kimse olup Harem bölgesinde hac için ihrama girmeye niyet ederek kalmaya niyet etmiştir. Umre ziyareti yapan ise ne zaman kaza umresini

1474 Bakara 2/196.

hac aylarında yerine getirir sonra vatanına döner ya da Harem bölgesinde namazı kısaltacak mesafede uzaklaşır sonra o yılın haccını yaparsa, onun yaptığı temettu boşa çıkmış olur. Çünkü bu kişi temettu yapmak isteyen kimseye tanınan gerekçeleri yerine getirmemiştir. Öyle ki temettu yapacak kimse mîkât mahallerine dönmeyi terk etmiş, vatanına dönmeyi terk etmiş Harem bölgesinde kalmaya niyet etmiştir. Mekkeli olan ya da Mescid-i Haram civarında bulunan kimse ise böyle bir özelliği bulunmayan kimsedir. Çünkü umrenin kazasını ne zaman yerine getirirse Harem bölgesi olan vatanında ikâmet edecektir. Mescid-i Haram'ın civarında olmayan kimselerin faydalanmak zorunda olduğu hiçbir şeyden faydalanması söz konusu değildir. Bundan dolayı Mescid-i Haram'ın civarında bulunmayanlar, hacca kadar umreden faydalandığı ve ihramdan çıktığı için onlar temettu yapan kimselerden olurlar.

11. {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} "Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ} *"Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin"* sözünün tefsiri: **[3/442]**

a. Tefsiri

Burada Allah şunu kastetmektedir: "Allah'ın size zorunlu kıldığı farzları ve yasakları hususunda O'na itaat ederek Allah'tan korkun! Bu hususta aşırıya gitme noktasında Allah'tan sakının! Allah'ın size açıkladığı menâsiki aşma hususunda O'ndan sakının. Eğer böyle yaparsanız Allah'ın size haram kıldığını helâl kılmış olursunuz. Biliniz ve iyice anlayınız ki, Allah Teâlâ'nın haramlarını hafife alıp Allah'a isyan edip günaha girenleri cezalandırması O'nun azabının şiddetli olduğunu göstermektedir."

[BAKARA SÛRESİ 197. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ﴾

***"Hac bilinen aylardadır. O aylarda hacca girişen kimse bilmelidir ki, hacda kadına yaklaşmak, ihramlıya yasak günahları işlemek, tartışmak yoktur. Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri, benden korkun."* (Bakara 2/197)**

1. {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} "Hac bilinen aylardadır"

Şanı yüce olan Allah'ın {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *"Hac bilinen aylardadır."* sözünün tefsiri:

a. İ'râbı

Allah Teâlâ'nın,

{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}

"Hac bilinen aylardadır."[1475] sözüyle kastı şudur: "Haccın vakti bilinen aylardır. {أَشْهُرٌ} *'aylar'*[1476] kelimesi {الْحَجُّ} *'hac'*[1477] ile birlikte merfûdur. {أَشْهُرٌ} *'aylar'*[1478] kelimesi hac için vakit ifade eder; sıfat değildir. Aylar kelimesi bir ma'rifeye veya ahde izâfe ile ma'rife olmadığı için merfû olması Arapın الْمُسْلِمُونَ جَانِبٌ، وَالْكُفَّارُ جَانِبٌ 'Müslümanlar bir tarafta, kâfirler bir tarafta' sözündeki gibidir. 'جَانِبٌ/taraf' kelimesi bir ma'rifeye izâfe edilerek ma'rife olmamıştır. Eğer 'جَانِبَ أَرْضِهِمْ أَوْ بِلَادِهِمْ' şeklinde bir ma'rifeye izâfe ile ma'rife olmuş olsaydı o zaman جَانِبٌ kelimesinin nasb okunması mümkün olurdu."[1479]

1475 Bakara 2/197.
1476 Bakara 2/197.
1477 Bakara 2/197.
1478 Bakara 2/197.
1479 Taberî, i'râb açıklamaları ile {أَشْهُرٌ} *"aylar"* kelimesinin zarf-ı zaman olduğunu vurgulamaktadır. Buradan {الْحَجُّ} *"hac"* ve {أَشْهُرٌ} *"aylar"* kelimesi mübtedâ

b. Aylardan Kasıt

Müfessirler;

{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}

"Hac bilinen aylardadır."[1480] sözünde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bir kısmı bu ayların Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'den on gün[1481] olduğunu söylemişlerdir. **[3/443]**

---

ve haber şeklinde olunca "hac nedir?" sorusuna "hac bilinen aylardır" şeklinde verilen cevap gibi haccın ne olduğunu açıklayan bir cümle olmadığını, âyetin anlamının haccın tarifini değil "hac bilinen aylarda yapılır" diye haccın zamanını bildirdiğini anlamalıyız. Aynı şekilde verilen örnekte anlam Müslümanlar bir taraftır değil, Müslümanlar bir taraftadır şeklinde zarf ifade etmektedir. Zarf eğer nekre olarak ma'rifeye haber olursa nasb değil ref' olarak okunuyor. Nasb olarak okunabilmesi için جَانِبَ أَرْضِهِمْ örneğinde olduğu gibi bir ma'rifeye izâfe olması gerekir. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) burada hazfın olduğundan bahsetmektedir. Hazf ya mübtedâdadır, "أَشْهُرُ الْحَجِّ، أَوْ وَقْتُ الْحَجِّ" olur; ya haberdedir, "الْحَجُّ حَجُّ أَشْهُرٍ" olur; ya da harf-i cer ilé فِي أَشْهُرٍ şeklinde zarf olur. Harf-i cer hazfedilir. Bu durumda Basrîlere göre zarf-ı zaman masdara nekre haber olursa haberi nasb ve ref' okumak caizdir. Kûfîlere göre bu konuda iki görüş vardır. Hiç kimse {أَشْهُرٌ} kelimesini nasb okumamıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrût: Daru'l-Fikr, 1420), 2/271-276.

1480 Bakara 2/197.

1481 Hicrî takvim (ay-hicret takvimi, hicrî-kamerî takvim) İslâm âleminin dinî takvimidir ve Kur'ân-ı Kerîm'in Tevbe sûresinin 36-37. âyetleriyle Hz. Peygamber'in hadislerine dayandırılmıştır. Âyetlerde Allah'ın katında ayların sayısının on iki olduğu ve haram ayların yerlerini değiştirmenin (nesî) küfürde aşırılık sayıldığı ifade edilmekte, hadislerde ise bir ayın yirmi dokuz ya da otuz gün olduğu, Ramazan hilâli görüldüğünde oruç tutmaya başlanacağı, bir sonraki hilâl görüldüğünde de bayram yapılacağı; hava kapalı olur da hilâl görülemezse ayın otuz güne tamamlanacağı belirtilerek Ramazan orucunun başlangıç ve bitiş günleri kurala bağlanmaktadır (Buhârî, "Ṣavm", 11; Müslim, "Ṣıyâm", 7-8, 17-20). Hicrî takvimde aylar şunlardır: Muharrem, Safer, Rebîülevvel, Rebîülâhir, Cemâziyelevvel, Cemâziyelâhir, Receb, Şâban, Ramazan, Şevvâl, Zilkâde, Zilhicce; A. Necati Akgür, "Takvim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/takvim (03.12.2022).

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥١٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَوْلِهِ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} قَالَ: «شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ ذِي الْحِجَّةِ.»

3518. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Şerîk, Ebû İshâk, Ebu'l-Ahves tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah, Allah'ın {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} "*Hac bilinen aylardadır.*"[1482] sözünün "Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'den on gün" olduğunu söyledi.[1483]

[٣٥١٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، وَشَرِيكٌ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.»

3519. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed'den, Süfyân, Şerîk, Husayf, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan bu hadisin aynısını rivayet etti.[1484]

[٣٥٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.»

3520. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk'tan Sevrî, Husayf, Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan bu hadisin aynısını rivayet etti.[1485]

1482 Bakara 2/197.

1483 Vekî', *Tefsîr -ed-Dürrü'l-Mensûr*'da olduğu gibi (1/218)- ve ondan İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (218, 4. cüzün 1. kısmı), Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr, 328), İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; Dârekutnî, *Sünen*, (2/226); Beyhakî, *Sünen*, Şerîk tarikiyle aynı lafızla (4/342); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/218, Abdullah b. Hamîd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/444.

1484 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (218, 4. cüzün 1. kısmında) Süfyân tarikiyle, aynı lafızla; Türkî, 3/444.

1485 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 62; Dârekutnî, *Sünen*, 2/226; Beyhakî, *Sünen*, 4/342; Türkî, 3/444.

[٣٥٢١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ نَصْرٍ السُّلَمِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: « أَشْهُرُ الْحَجِّ شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرُ ذِي الْحِجَّةِ»

3521. Bize Ebû Küreyb'in, İbrahim b. İsmail b. Nasr es-Sülemî'den İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe, Dâvûd b. Husayn, İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o, Allah'ın, {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *"Hac bilinen aylardadır."*[1486] sözünün Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce'den on gün[1487] olduğunu söyledi.[1488]

[٣٥٢٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} وَهُنَّ: « شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ، جَعَلَهُنَّ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِلْحَجِّ، وَسَائِرِ الشُّهُورِ لِلْعُمْرَةِ، فَلَا يَصْلُحُ أَنْ يُحْرِمَ أَحَدٌ بِالْحَجِّ إِلَّا فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، وَالْعُمْرَةُ يُحْرِمُ بِهَا فِي كُلِّ شَهْرٍ.»[1489]

3523. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye, Alî b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *'Hac bilinen aylardadır.'*[1490] âyetindeki aylar Şevval, Zilkâde, Zilhicce'den on gündür. Allah Teâlâ bu üç ayı hac ayları diğer ayları ise umre ayları

1486 Bakara 2/197.

1487 Bir nüshada وَعَشْرٌ مِنْ olarak geçmektedir; Türkî, 3/444.

1488 3505, 3506, 3507, 3508 numaları hadisleri İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345, rivayet etmiştir. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/405; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/115. Dâvûd İbnü'l-Husayni'l-Kuraşiyyi'l-Emevî Ebû Süleymâni'l-Medenî Amr b. Osmân b. Affân'ın azatlı kölesidir. İkrime'den yaptığı rivayetler hariç sika bir râvidir. İbrâhim b. İsmâil b. Ebî Habîbeti'l-Ensârî zayıf bir râvidir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin dediği gibi İbrâhim b. İsmâil b. Nasru't-Tebâni'l-Yeşkürî meçhul bir râvidir; Abdülhamîd, 2/265. Meçhul sözlükte "bilmemek, tanımamak" anlamındaki cehl (cehalet) kökünden türeyen bir isimdir. Terim olarak hiç bilinmeyen veya yeterince tanınmayan râviyi ifade eden bir kavram olup ma'rûfun karşıtıdır; Emin Âşıkkutlu, "Meçhul", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mechul (04.12.2022).

1489 3522 Şâkir tarafından atlanmıştır. Şâkir, 4/115.

1490 Bakara 2/197.

kılmıştır. Bir kimse sadece hac aylarında hac için ihrama girebilir. Umre için ise yılın bütün aylarında ihrama girebilir."[1491] **[3/444]**

[٣٥٢٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} قَالَ: « شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ.»

3524. Bana Müsennâ'nın, Himmânî, Şerîk, Ebû İshâk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *'Hac bilinen aylardadır'*[1492] âyetindeki aylar Şevval, Zilkâde, Zilhicce'den on gündür."[1493]

[٣٥٢٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَأَبُو عَامِرٍ قَالَا: ثَنَا سُفْيَانُ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.»

3525. Bize Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahmân, Ebû Âmir, Süfyân, Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Sevrî, Muğîre tarikiyle İbrahim'den aynı hadisi rivayet etti.[1494]

1491 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/115. Hadis zayıftır. Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih, Leys'in kâtibidir. Hadisi yazılır (يُكْتَبُ حَدِيثُهُ); Abdülhamîd, 2/265. "Yüktebü hadîsühü" tabiri râvinin sikadan daha düşük mertebede bir râvi olduğunu ifade eder; bk. Celaleddîn es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Firyâbî (Daru Taybe, ts.), 1/404. Şâkir nüshasında rivayetlere numara verilirken sehven aradaki 3522 rakamı atlanmıştır. Şâkir, 4/115.

1492 Bakara 2/197.

1493 Bu hadisi Dârekutnî, *Sünen*, Şerîk'ten aynı lafızla; Türkî, 3/445. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/115. Dahhâk b. Müzâhim'in İbn Abbas'tan rivayeti mürseldir. Esasında kendisi İbn Abbas'tan hadis işitmemiştir. Buradaki isnadı zayıftır; Abdülhamîd, 2/266. Mürsel hadis, bir tâbiînin sahâbîyi atlayıp Peygamber'e (sav) nisbet ederek rivayet ettiği hadistir; Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, 1/219.

1494 Süfyân, *Tefsîr*'inde (63), aynı tarikle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (219 4. cüzün 1. kısmı), Mücâhid Muğîre tarikiyle aynı lafızla *Tefsîr*'inde (228); Türkî, 3/445. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345, İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/115, 116. Muğîre, İbrahim'den tedlîs ettiği için hadis zayıftır; Abdülhamîd, 2/266. Hadis tedlîsi iki kısımdır:

[٣٥٢٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، مِثْلَهُ.»

3526. Bize İbn Beşşâr, Abdurrahmân, Ebû Avâne, Muğîre tarikiyle İbrahim ve Şa'bî'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1495]

[٣٥٢٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ، مِثْلَهُ.»

3527. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed,[1496] İsrâil, Câbir tarikiyle Âmir'den bu hadisin aynısı rivayet etti.[1497]

[٣٥٢٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، وَإِسْرَائِيلُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.»

3528. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Süfyân, İsrâil, Muğîre tarikiyle İbrahim'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1498]

1- Birincisi bir râvinin kendi zamanında yaşamış fakat görmediği birinden ondan hadis almış izlenimi vererek rivayet etmesidir ki buna isnad tedlîsi denir. Çoğu zaman râvi senedden şeyhini düşürmez ama hadisin güvenilirliğini artırmak için zayıf ve küçük olan râvileri çıkarır.

2- Diğeri bir râvinin, şeyhini, şeyhinin bilinmediği bir şekilde vasıflandırması veya künyelendirmesi veya isimlendirmesi veya nispetlendirmesidir. Buna şeyh tedlîsi denir. Suyûtî tedlîsin birkaç çeşidini daha zikretmektedir; Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvi*, 1/256.

1495 Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde Ebû Avâne ve Hüşeym'den aynı lafızla (Tefsîr 332); Türkî, 3/445. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/405; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/116. Hadis sadece Şa'bî'nin rivayetinde sahihtir çünkü Muğîre, İbrahim'den tedlîs etmiştir; Şâkir, 4/116.

1496 Bazı nüshalarda bu râvinin ismi de bulunmaktadır.

1497 Bu hadisi Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/405; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/116. Önceden geçtiği gibi bu hadis sahih bir hadistir fakat bu sened Câbir el-Cu'fî'den dolayı zayıftır. O metrûk bir râvidir; Abdülhamîd, 2/266. Metrûk, kendisinden hadis alınmayıp terk edilen kişi demektir; Celaleddîn es-Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, 1/404, 409.

1498 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, 1/345, İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/116. 3527 ile 3528. hadisler Türkî ve Şâkir nüshalarında yer değiştirilerek verilmiştir. Burada Türkî nüshasına göre sıraladık.

[٣٥٢٩] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، مِثْلَهُ.»

3529. Bana Musa, Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1499] **[3/445]**

[٣٥٣٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.»

3530. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1500]

[٣٥٣١] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، وَأَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، وَأَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَطَاءٍ، وَمُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.»

3531. Bana Kâsım, Hüseyin, Hüşeym, Haccâc, Hakem, Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan; bize Muğîre, İbrahim ve Şa'bî'den; Yunus, Hasan'dan; Cüveybir, Dahhâk'tan; Haccâc, Atâ ve Mücâhid'den bu hadisin aynısını rivayet ettiler.[1501]

[٣٥٣٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ ذِي الْحِجَّةِ فِي {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}.»

1499 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345 Türkî, 3/445. Ayrıca İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209, zikretmiştir; Şâkir, 4/116.

1500 Mücâhid, *Tefsîr*, 228; Türkî, 3/346. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345, İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/116.

1501 Muğîre'nin İbrahim ve Şa'bî'den rivayetinin durumunu önceden bahsettik. Hasan'ın rivayet ettiği hadisi Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde Hüşeym'den aynı lafızla rivayet etmiştir (Tefsir-333); Türkî, 3/346. Bir önceki dipnotta verdiğimiz bilgiye bakınız; Şâkir, 4/116.

3532. Bize İbn Müsennâ'nın, Ebû Velîd, Hammâd, Ubeydullah, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle dedi: "Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'den on gün Allah'ın {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *'Hac bilinen aylardır.'*[1502] sözü hakkındadır."[1503]

[٣٥٣٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} قَالَ: «شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرُ ذِي الْحِجَّةِ.»

3533. Bana Ahmed b. Hâzim, Ebû Nuaym, Verkâ, Abdullah b. Dînâr tarikiyle naklettiğine göre İbn Ömer {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *"Hac bilinen aylardadır."*[1504] sözü hakkında şöyle dedi: "Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin on günüdür."[1505] **[3/446]**

[٣٥٣٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عُقَيْلٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ.»

3534. Bize Ahmed b. Hâzim, Ebû Nuaym, Hüseyin b. Ukayl tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk şöyle dedi: "(Bu aylar) Şevval, Zilkâde, Zilhicce'den on gündür."[1506]

[٣٥٣٥] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَقِيلٍ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.»

1502 Bakara 2/197.

1503 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/276, Beyhakî, *Sünen*, 4/342, İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*'te Ubeydullah'tan aynı lafızla (3/58-59), Saîd b. Mansûr, Nâfi''den aynı lafızla (Tefsîr 331); Türkî 3/446. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, (1/209); Şâkir, 4/116. Bu hadis sahihtir. Senedindeki bütün râviler sika ve senedi muttasıldır; Abdülhamîd, 2/266.

1504 Bakara 2/197.

1505 Dârekutnî, *Sünen*, 2/226, aynı tarikle; Beyhakî, *Sünen*, 4/342, Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, 1/344, Vekî', *Tefsîr*'inde *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da olduğu gibi (1/218)- İbn Ebî Şeybe tarikiyle (219, 1. kısım 4. bölüm), Dârekutnî, *Sünen*, (2/226); Türkî, 3/446. Buhârî, *Sahîh*, (Hac 33'de); Şâkir, 4/116, 117. Bu hadis sahihtir. Senedindeki bütün râviler sika ve senedi muttasıldır; Abdülhamîd, 2/266.

1506 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209. Hadis sahihtir; Abdülhamîd, 2/267.

3535. Bana Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk'tan Hüseyin b. Akîl el-Horasânî'nin bu hadisin aynısını Dahhâk b. Müzâhim'den işittiğini rivayet etti.[1507]

2- Diğerlerinin görüşü:

{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}

"*Hac bilinen aylardadır.*"[1508] âyeti hakkında diğer âlimlerin görüşü bu ayların Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin tamamı olduğudur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِنَافِعٍ، «أَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ، يُسَمِّي أَشْهُرَ الْحَجِّ؟ قَالَ: نَعَمْ، شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.»

3536. Bize İbn Beşşâr'ın, Yahya b. Saîd, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Nâfi''e, Abdullah'ın hac aylarının hangileri olduğunu söyleyip söylemediğini sorudum. Nâfi' de,

'Evet. Söyledi. Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'dir.' dedi."[1509]

[٣٥٣٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِنَافِعٍ: أَسَمِعْتَ ابْنَ عُمَرَ يُسَمِّي أَشْهُرَ الْحَجِّ؟ قَالَ: نَعَمْ، كَانَ يُسَمِّي شَوَّالًا، وَذَا الْقَعْدَةِ، وَذَا الْحِجَّةِ.»

3537. Bize İbn Beşşâr'ın Muhammed b. Bekr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: "Nâfi''e,

'İbn Ömer'in hac aylarının hangileri olduğunu söylediğini duydun mu?' diye sordum. O,

'Evet, hac ayları Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'dir.' dedi."

1507 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/321; Şâkir, 4/117.

1508 Bakara 2/197.

1509 Şâfiî, *Müsned*, 1/491; Türkî, 3/447. Bu hadis bütün râvileri sika, sahih bir hadistir; Abdülhamîd, 2/267.

[٣٥٣٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.»

3538. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Şerîk, İbrahim b. Muhâcir, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer hac aylarının Şevval, Zilkâde ve Zilhicce olduğunu söyledi.[1510] **[3/447]**

[٣٥٣٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} قَالَ عَطَاءٌ: «فَهِيَ شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.»

3539. Bize Beşşâr'ın, Muhammed b. Bekr, Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *"Hac bilinen aylardadır."*[1511] âyetini okudu ve, "O aylar Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'dir." dedi.[1512]

[٣٥٤٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.»

3540. Bana Ammâr b. Hasan'dan İbn Ebî Ca'fer tarikiyle İbn Ebî Ca'fer'in babasından bu hadisin aynısı rivayet edildi.[1513]

[٣٥٤١] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} أَشْهُرُ الْحَجِّ: «شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ. وَرُبَّمَا قَالَ: وَعَشْرُ ذِي الْحِجَّةِ.»

3541. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *"Hac bilinen aylardadır."* âyetinde hac aylarının

---

1510 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr 329); İbn Ebî Şeybe, Şerîk tarikiyle, aynı lafızla (218, 1. kısım 4. bölüm); Türkî, 3/447.

1511 Bakara 2/197.

1512 İbn Ebî Şeybe, İbn Cüreyc'den aynı lafızla (218, 1. kısım 4. bölüm); Türkî, 3/448. 3522, 3523, 3524, 3525 no'lu hadisler için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/405; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/117. Bu hadis bütün râvileri sika olup sahih bir hadistir; Abdülhamîd, 2/267.

1513 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/405; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/117.

"Şevval, Zilkâde ve Zilhicce" olduğunu söyledi. Belki de "Zilhicce'den on gündür" dedi.[1514]

[٣٥٤٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} قَالَ: شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.»

3542. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} *"Hac bilinen aylardadır."*[1515] âyetinde bilinen aylar "Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'dir" dedi.[1516]

[٣٥٤٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، مِثْلَهُ.»

3543. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle İbn Tâvus'un babasından aynı hadisi rivayet etti.[1517]

[٣٥٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: «أَشْهُرُ الْحَجِّ: شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.»

3544. Bana Müsennâ'nın Ebû Sâlih, Leys, Ukayl, İbn Şihâb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Şihâb "Hac ayları Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'dir." dedi.[1518]

Ebû Ca'fer et-Taberî der ki:

Eğer biri bize "Mina'dan sonra hac yapılmadığını biliyorsun. O halde hac ayları Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin tümüdür, diyenlerin sözünün anlamı nedir?" derse…

1514 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345, Zilhicce rivayeti ve Zilhicce'den on gün rivayetiyle zikretmiştir; Türkî, 3/448. Hadis için bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; Şâkir, 4/117, 118.

1515 Bakara 2/197.

1516 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/77; Türkî, 3/448; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/209; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/271; Şâkir, 4/117.

1517 Şâfiî, *el-Ümm*, 2/155, İbn Cüreyc tarikiyle Tâvus'tan; Türkî, 3/448. Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/321; Şâkir, 4/117.

1518 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/345; Türkî, 3/448; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/258; Şâkir, 4/117.

"Onların bu sözünden kastı senin zannettiğin gibi değil. Onların 'hac ayları tam üç aydır.' sözünden kasıtları bu ayların hac ayı olup umre ayları olmadığıdır. Umre ayları bu ayların dışında kalan senenin diğer aylarıdır." denilmiştir. **[3/448]**

Onların bu sözüyle ne demek istedikleri şu rivayette anlatılandır:

[٣٥٤٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: «أَنْ تَفْصِلُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ فَتَجْعَلُوا الْعُمْرَةَ فِي غَيْرِ أَشْهُرِ الْحَجِّ، أَتَمُّ لِحَجِّ أَحَدِكُمْ، وَأَتَمُّ لِعُمْرَتِهِ.»

3545. Bana Yakub b. İbrahim'in İbn Uleyye, Eyyûb, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle dedi: "Sizin hac aylarını ve umre (aylarını) birbirinden ayırmanız ve umreyi hac ayları dışında kalan aylarda yapmanız haccınızı ve umrenizi tam yapmanızdır."[1519]

[٣٥٤٦] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: مَا لَقِيَنِي أَيُّوبُ أَوْ قَالَ: مَا لَقِيتُ أَيُّوبَ إِلَّا سَأَلَنِي عَنْ حَدِيثِ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ: امْرَأَةٌ مِنَّا قَدْ حَجَّتْ، وَهِيَ تُرِيدُ أَنْ تَحُجَّ، أَفَتَجْعَلُ مَعَ حَجِّهَا عُمْرَةً؟ فَقَالَ: «مَا أَرَى هَؤُلَاءِ الأَشْهُرَ إِلَّا هِيَ أَشْهُرَ الْحَجِّ قَالَ: فَيَقُولُ لِي أَيُّوبُ وَمَنْ عِنْدَهُ: مِثْلُ هَذَا الْحَدِيثِ حَدَّثَكَ قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ أَنَّهُ سَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ.»

3546. Bana Nasr b. Alî el-Cehdamî'nin, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Şu'be şöyle dedi: "Eyyûb benimle karşılaştığında veya ben Eyyûb ile karşılaştığımda Kays b. Müslim'in Târık b. Şihâb'dan rivayet ettiği hadisi sordu. Şihâb dedi ki:

'Abdullah'a,

'Bizden bir kadın haccetti ve haccetmeye niyet etti. Hac ile birlikte umre de yapsın mı?' diye sordum. Abdullah,

---

1519 Bu hadisi Mâlik (1/347) Nâfi''den aynı lafızla ve "umreyi hac aylarının dışında yapmanız" sözünü ekleyerek; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (129, 4. cüzün 1. kısmında) Nâfi''den muhtasar olarak; Türkî, 3/449. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/525, İbn Ebî Şeybe'ye nispetle; Şâkir, 4/118.

‘Ben bu ayları sadece hac ayları olarak görüyorum.’ dedi. Şu‘be, Eyyûb’un ve yanındakinin kendisine;

‘Kays b. Müslim’in sana rivayet ettiği Târık b. Şihâb’ın Abdullah’a soru sorduğu bu hadis midir?’ dediğini söyledi.”[1520] **[3/449]**

[٣٥٤٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: «إِنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ لَيْسَتْ بِتَامَّةٍ. قَالَ: فَقِيلَ لَهُ: الْعُمْرَةُ فِي الْمُحَرَّمِ؟ فَقَالَ: كَانُوا يَرَوْنَهَا تَامَّةً.»

3547. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Avn şöyle dedi: “Kâsım b. Muhammed’i şöyle derken işittim:

‘Muhakkak ki hac aylarında yapılan umre tam değildir.’ Ona,

‘Muharrem ayında yapılan umre nasıldır?’ diye soruldu.

‘(Ashab) Tam bir umre olarak görüyorlardı.’ dedi.”[1521]

[٣٥٤٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْعُمْرَةِ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، قَالَ: كَانُوا لَا يَرَوْنَهَا تَامَّةً.»

3548. Bize Abdülhamîd b. Beyân’ın, İshâk b. Yusuf’tan rivayet ettiğine göre İbn Avn şöyle dedi: “Kâsım b. Muhammed’e hac aylarında yapılan umreyi sordum. ‘Onu tam olarak görmüyorlardı.’ dedi.”[1522]

[٣٥٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَيَانٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، «أَنَّهُ كَانَ يَسْتَحِبُّ الْعُمْرَةَ فِي الْمُحَرَّمِ، قَالَ: تَكُونُ فِي غَيْرِ أَشْهُرِ الْحَجِّ.»

1520 Beyhakî, *Sünen*, 5/23; Türkî, 3/449; Taberânî, *el-Kebîr*, 9/342; Şâkir, 4/118, 119. Hadisin son kısmında müphemlik olmalıdır. Çünkü Türkî nüshası hadisin sonuna “!” işareti koymuş. Biz de mukadder bir soru kabul ederek “Şu‘be, Eyyûb’un ve yanındakinin kendisine ‘Kays b. Müslim’in sana rivayet ettiği Târık b. Şihâb’ın Abdullah’a soru sorduğu bu hadis midir?’ dediğini söyledi” şeklinde tercüme ettik.

1521 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*’te (129, 4. cüzün 1. kısmı) İbn Avn tarikiyle; Türkî, 3/450.

1522 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/234; Şâkir, 4/119.

3549. Bize İbn Beyân el-Vâsıtî'nin, İshâk, Abdullah b. Avn tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Sîrîn -Muharrem ayında umreyi mübah görüyordu- "Umre hac ayları dışında olur." dedi.

[٣٥٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ، لِلْحَكَمِ بْنِ الْأَعْرَجِ، أَوْ غَيْرِهِ: «إِنْ أَطَعْتَنِي انْتَظَرْتَ حَتَّى إِذَا أَهَلَّ الْمُحَرَّمُ خَرَجْتَ إِلَى ذَاتِ عِرْقٍ فَأَهْلَلْتَ مِنْهَا بِعُمْرَةٍ.»

3550. Bize İbn Beyân'ın, İshâk, İbn Avn, Muhammed b. Sîrîn tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, Hakem b. A'rac veya başka birine; "Eğer beni dinlersen Muharrem ayı girene kadar bekle. Sonra Zâtüırk'a[1523] git ve orada umreye niyet et." dedi.[1524]

1523 Zâtüırk, Necid ile Tihâme arasında mîkât sınırıdır. Irak ehlinin ihrama niyet ettiği yerdir. Irk, Mekke yolunda bir dağdır da denilmiştir; Türkî, 3/350. Sözlükte "belli bir zaman tespit etmek" anlamındaki vakt kökünden türeyen mîkât (çoğulu mevâkît), "vakit" karşılığı yanında "bir iş yapmak için belirlenen zaman veya yer" mânasına da gelir. Fıkıh terimi olarak hac ve umre ibadeti için ihram giyilecek günleri (el-mîkâtü'z-zamânî) ve yerleri (el-mîkâtü'l-mekânî) ifade eder. Zamanla ilgili mîkât hac için Şevval, Zilkâde aylarıyla Zilhicce'nin ilk on günü, umre için yılın tamamıdır. Mekânla ilgili mîkât Mekke'ye gidenlerin veya hac ve umre yapacakların ihrama girecekleri noktalardır (mevâkîtü'l-ihrâm). Kelime bu son anlamında daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Âfâkîlerin (Mekke'ye dışarıdan gelenlerin) ihrama gireceği yerler Hz. Peygamber tarafından beş nokta halinde belirlenmiştir:

1. Zülhuleyfe: Günümüzde "âbâr-ı Alî" (ebyâr-ı Alî) diye bilinen bu yerin Mescid-i Nebevî'den uzaklığı yaklaşık 11 km. olup Medine'nin güneybatı sınırı buraya kadar ulaşmıştır.

2. Cuhfe: Kızıldeniz sahiline 9 km., Mekke'ye 187 km. mesafede bir köydür. Eski devirlerde Şam bölgesinden gelenlerin mîkâtı olan bu yer günümüzde harap durumda olup uğrak yeri değildir ve yerini Râbiğ şehri almıştır.

3. Zâtüırk: Karnülmenâzil hizasında bulunan bu mevki Irak yönünden gelenlerin mîkâtı olup günümüzdeki adı Darîbe'dir.

4. Karnülmenâzil: Mekke'ye 94 km. uzaklıktaki bu yer günümüzde Seylülkebîr adıyla tanınan büyük bir köydür.

5. Yelemlem: Mekke'ye 54 km. mesafede bulunan bu noktada Yemen'den ve Suudi Arabistan'ın güneyinden gelen hacılar ihrama girer. Salim Öğüt, "Mîkât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mikat (08.12.2022).

1524 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/234; Şâkir, 4/119.

[٣٥٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي يَعْفُورَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: «لِأَنْ أَعْتَمِرَ فِي عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَعْتَمِرَ فِي الْعِشْرِينَ.»

3551. Bize İbn Müsennâ'nın, Vehb b. Cerîr, Şu'be, Ebû Ya'fûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Yakub şöyle dedi: "İbn Ömer'i şöyle derken işittim:

'Zilhicce'nin (ilk) on gününde umre yapmam bana Zilhicce'nin (son) yirmi gününde umre yapmaktan daha sevimlidir." **[3/450]**

[٣٥٥٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ، عَنِ امْرَأَةٍ، مِنَّا أَرَادَتْ أَنْ تَجْمَعَ، مَعَ حَجِّهَا عُمْرَةً، فَقَالَ: أَسْمَعُ اللَّهَ يَقُولُ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} مَا أُرَاهَا إِلَّا أَشْهُرَ الْحَجِّ.»

3552. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, Süfyân, Kays b. Müslim, Târık b. Şihâb tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "İbn Mes'ûd'a bizden hac ile umreyi birleştirmek isteyen bir kadının yapacağı iş hakkında sordum. Şöyle dedi:

'Allah şöyle buyuruyor: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} '*Hac bilinen aylardadır.*'[1525] Ben bu ayları sadece hac ayları olarak görüyorum.'"[1526]

[٣٥٥٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ، قَالَ: ثَنَا حِزَامٌ الْقُطَعِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ سِيرِينَ، يَقُولُ: «مَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ شَكَّ أَنَّ عَمْرَةً فِي غَيْرِ أَشْهُرِ الْحَجِّ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرَةٍ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ.»

3553. Bana Ahmed b. Mikdâm'ın, Hazm el-Kutaî tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Sîrîn şöyle dedi: "İlim ehlinden hiç kimse

---

1525 Bakara 2/197.

1526 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (129, 4. cüzün 1. kısmında); Türkî, 3/451; Beyhakî, *Sünen*, 5/23; Taberânî, *el-Kebîr*, 9/342, Şâkir, 4/115.

hac ayları dışında yapılan umrenin hac aylarında yapılan umreden daha faziletli olduğundan şüphe etmemiştir."[1527]

Bu kitapta uzunca zikretmeye gerek görmediğimiz bunlara benzer rivayet sahiplerinin, hac ayları tam üç aydır diyenlerin kastı şudur: "Hac ayları tam üç aydır, bu aylar umre ayları dışındadır; her ne kadar hac ibadeti bu ayların hepsinde değil sadece bir kısmında yapılsa bile bu aylar hac aylarıdır, umre ayları değil."

"Bu aylar Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'den on gündür." diyenler;

{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}

"*Hac bilinen aylardadır.*"[1528] sözünden Allah'ın kastı, kullarına hac mîkâtını (mîkât zamanlarını) öğretmesidir; umre aylarından haber vermek değildir, demektedir.

Umre hakkında ise; "Tüm sene umrenin vaktidir. Çünkü Resûlullah'ın (sav) hac aylarının bazılarında umre yaptığı rivayet edilmiştir. Bunun zıddına bir haber de rivayet edilmemiştir." dediler.

"Durum böyle olunca hac ibadeti Zilhicce'nin onuncu günü biter. Artık

{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}

'*Hac bilinen aylardadır.*'[1529] sözünün haccın mîkâtının iki ay ve üçüncü ayın bir kısmı olduğu anlamına geldiği bilinir." dediler. **[3/451]**

Bize göre bu görüşlerden en doğru olanı "Hac ayları iki ay ve üçüncü ayın on günüdür." diyenlerin görüşüdür. Çünkü bu âyet, Allah'tan hac mîkâtının haberidir. Mina günlerinden sonra hac ibadeti bitmektedir. Allah'ın üç ayın tamamını kastetmediği bilinen bir şeydir. Bu âyette üç ayın tümü açık bir şekilde belli olmayınca Zilhicce'den on gündür, diyenlerin sözü sahih olur.

1527 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (129, 4. cüzün 1. kısmında); Türkî, 3/451; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/525; Şâkir, 4/119.

1528 Bakara 2/197.

1529 Bakara 2/197.

c. {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ} 'Hac bilinen aylardadır.' Sözünde Aylar Kelimesi Çoğul Olduğu[1530] Halde Nasıl Olur da Üç Ay Tam Olarak Kastedilmeyip İki Ay ve Üçüncü Ayın Bir Kısmı Kastedilir?

«{الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}»

'*Hac bilinen aylardadır.*'[1531] sözünde aylar kelimesi çoğul olduğu[1532] halde nasıl olur da üç ay tam olarak kastedilmeyip iki ay ve üçüncü ayın bir kısmının kastedilmesi nasıl olur?" diyene cevap olarak şöyle denilir:

Araplar özellikle vakitlerde böyle kullanımlardan kaçınmazlar. Sen şöyle dersin: الْيَوْمُ يَوْمَانِ مُنْذُ لَمْ أَرَهُ "Bugün onu görmeyeli iki gün oldu." Bu sözünle tam bir gün ve diğer günün bir kısmını kastedersin. Allah Teâlâ'nın şu sözü de böyledir:

{فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ}

"*Günahtan sakınan kimseye, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günah yoktur.*"[1533]

Mina'da[1534] hacı tam bir gün ve diğer günün yarısında acele eder. Bazen bir kişi bir işi kısa bir zamanda yapar. Sonra onu seneye ve aya genelleyerek şöyle der: "Onu bu sene ziyaret ettim ve ona bugün gittim." Bu sözü söyleyen, zikrettiği zamanın başından sonunu kastetmez. O, işi

1530 Burada kastedilen Arapçada çoğulun üç ile başlamasıdır. Araplar çoğulu iki değil üç ile başlatırlar.

1531 Bakara 2/197.

1532 Burada kastedilen Arapçada çoğulun üç ile başlamasıdır. Araplar çoğulu iki değil üç ile başlatırlar.

1533 Bakara 2/286.

1534 Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Harâm'ın yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda ve Harem sınırları içinde bulunan Mina şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin (menâsik) yapıldığı yerdir. Mina'daki hac menâsiki şu şekilde icra edilir: Terviye günü (8 Zilhicce) sabah namazı Mekke'de kılındıktan sonra Mina'ya gelerek orada öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılıp gecelemek ve arefe günü sabah namazının ardından Arafat'a çıkmak sünnettir. Mehmet Şener, "Mina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mina (08.12.2022).

o zamanda, bu vakitte yaptığını kasteder.[1535] Bu yüzden hac aylarından murad iki ay ve üçüncü ayın bir kısmıdır denmiştir.

Öyleyse âyetin anlamı şudur: "Ey insanlar sizin hac mîkâtınız iki ay ve üçüncü ayın bir kısmıdır. Onlar da Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin on günüdür." **[3/452]**

2. {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} "O aylarda hacca girişen kimse"

Şanı yüce olan Allah'ın; {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce Allah'ın;

{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ}

"O aylarda hacca girişen kimse"[1536] sözünün anlamı, açıkladığımız, bilinen aylarda kendisine hac yapmayı vacip kılan kimselerdir. Bir kişinin haccı kendine vacip kılması, Allah'ın hac için vacip kıldıklarının hepsini yerine getirmeye ve Allah'ın terk edilmesini emrettiği her şeyi terk etmeye azmetmesidir.

b. Bir Kişiye Haccın Ne İle Farz Olduğu

Müfessirler farzın mânasının îcab ve ilzâm (vâcip kılma ve yükümlü tutma) olduğunda hemfikirlerdir. Bir kişiye hac ne ile farz olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bir kısmı "Haccın farzı; niyettir." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥٥٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ الْمَدَائِنِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَوْلِهِ: «{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: مَنْ أَهَلَّ بِحَجٍّ.»

1535 Yaptığı işi senenin bir vaktinde veya günün bir vaktinde yaptığı halde ziyaretini bir yılla ifade eder veya birine gitmesini bir gün ile ifade eder.

1536 Bakara 2/197.

3554. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Verkâ el-Medâinî, Abdullah b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} "*O aylarda hacca girişen kimse*"[1537] sözünden kastın hacca niyet eden kimse olduğunu söyledi.[1538]

[٣٥٥٥] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «التَّلْبِيَةُ.»

3555. Bize Süfyân b. Vekî''nin, babası, Süfyân ve Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Sevrî, A'lâ b. Müseyyeb tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ "telbiyedir"[1539] dedi.[1540] **[3/453]**

[٣٥٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا مِهْرَانُ، وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بن سهل، قَالَ: ثَنَا زَيْدٌ جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: «فَالْفَرِيضَةُ الْإِحْرَامُ، وَالْإِحْرَامُ: التَّلْبِيَةُ.»

3556. Bize İbn Humeyd'in, Mihrân, Ali b. Sehl, Zeyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Süfyân es-Sevrî şöyle dedi: "{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} '*O aylarda hacca girişen kimse* '[1541] sözünde farz; ihram, ihram da telbiyedir."[1542]

1537 Bakara 2/197.

1538 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346, 1820; Dârekutnî, *Sünen*, 2/227; Beyhakî, *Sünen*, 4/343, Verkâ'dan bir benzeriyle; Türkî, 3/453.

1539 Sözlükte "çağrıda bulunana cevap vermek, bir davete icabet etmek" anlamındaki telbiye fıkıh terimi olarak hac veya umre niyetiyle ihrama giren kimsenin aşağıdaki sözleri söylemesini ifade eder: "Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk. Lebbeyk, lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek" (Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığımla sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur). Salim Öğüt, "Telbiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/telbiye (08.12.2022).

1540 Süfyân, *Tefsîr*, s. 63, Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-335), İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (219, 4. cüzün 1. kısmı); A'lâ tarikiyle; Türkî, 3/354.

1541 Bakara 2/197.

1542 İbn Abdilberr, *İstizkâr*, 11/94; Türkî, 3/454; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Şâkir, 4/122.

[٣٥٥٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: «{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: أَهَلَّ.»

3557. Bize Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym, Verkâ, Abdullah b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1543] sözünde farz "Niyet etmektir." dedi.[1544]

[٣٥٥٨] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْفَرْضُ التَّلْبِيَةُ، وَيَرْجِعُ إِنْ شَاءَ مَا لَمْ يُحْرِمْ.»

3558. Bana Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym, Şerîk, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "Farz; telbiyedir. İhrama girmedikçe vazgeçebilir."[1545]

[٣٥٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ يَعْنِي ابْنَ مُهَاجِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: «الْفَرِيضَةُ: التَّلْبِيَةُ.»

3559. Bana Müsennâ'nın Himmânî, Şerîk, İbrahim yani İbn Muhâcir tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1546] sözünde "Farz; telbiyedir" dedi.[1547]

[٣٥٦٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: «الْفَرْضُ: الْإِهْلَالُ.»

1543 Bakara 2/197.

1544 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346. Bu rivayet Şâkir nüshasında 3558 olarak numaralıdır ancak burada Türkî'deki sırayı esas alarak numaralandırdık; Şâkir, 4/122.

1545 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/218, İbn Ebî Şeybe'ye nispetle; Türkî, 3/354. Bu rivayet Şâkir nüshasında 3559 olarak numaralıdır ancak burada Türkî'deki sırayı esas alarak numaralandırdık; Şâkir, 4/122.

1546 Bakara 2/197.

1547 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346. Bu rivayet Şâkir nüshasında 3557 olarak numaralıdır ancak burada Türkî'deki sırayı esas alarak numaralandırdık; Şâkir, 4/122.

3560. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1548] sözünde "Farz; niyettir." dedi[1549]

[٣٥٦١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ: «{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: التَّلْبِيَةُ.»

3561. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus'un babası {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1550] sözünde farz "telbiyedir" dedi.[1551]

[٣٥٦٢] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَمْرٍ الضَّرِيرُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ جَبْرِ بْنِ حَبِيبٍ، قَالَ: «سَأَلْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، عَمَّنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ، قَالَ: « إِذَا اغْتَسَلْتَ، وَلَبِسْتَ ثَوْبَيكَ، وَلَبَّيْتَ، فَقَدْ فَرَضْتَ الْحَجَّ.»

3562. Bize İbrahim b. Abdillah b. Müslim'in, Ebû Ömer[1552] ed-Darîr, Hammâd b. Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Cebr b. Habîb şöyle dedi: "Kâsım b. Muhammed'e hac aylarında haccı kendine farz kılandan sordum. O, "guslettiğin zaman, iki elbiseni giydiğin zaman ve telbiye getirdiğin zaman haccı farz kılmış olursun" dedi.[1553] **[3/454]**

2- Diğer görüş sahipleri "Haccın farzı ihramdır." demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} يَقُولُ: «مَنْ أَحْرَمَ بِحَجٍّ، أَوْ عُمْرَةٍ.»

1548 Bakara 2/197.
1549 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/77; Türkî, 3/454.
1550 Bakara 2/197.
1551 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/218, İbn Ebî Şeybe'ye nispetle; Türkî, 3/454; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/258; Şâkir, 4/122.
1552 Bazı nüshalarda Amr; Türkî, 3/354.
1553 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Türkî, 3/455.

3563. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1554] sözü hakkında "Hac veya umre için ihrama giren kişi" dedi.[1555]

[٣٥٦٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالُوا جَمِيعًا: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: فَمَنْ أَحْرَمَ» وَاللَّفْظُ لِحَدِيثِ ابْنِ بَشَّارٍ.

3564. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman ve bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed tarikiyle ve bana Müsennâ'nın Ebû Nuaym tarikiyle, bu tarik Süfyân, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1556] sözü hakkında "İhrama giren kişidir." dedi. Hadisin bu metinde verilen lafzı İbn Beşşâr'dan gelen rivayettir.[1557]

[٣٥٦٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، وَالْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «الْفَرْضُ: الْإِحْرَامُ.»

3565. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Şerîk, Hasan b. Sâlih, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ "Farz; ihramdır." dedi.[1558]

[٣٥٦٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ، وَبَعْضُ أَشْيَاخِنَا، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَا: «فَرْضُ الْحَجِّ: الْإِحْرَامُ.»

3566. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Hüşeym, Haccâc, Atâ tarikiyle ve şeyhlerimizden biri, Hasan tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ ve Hasan

---

1554 Bakara 2/197.

1555 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/344; Ali b. Ebî Talha tarikiyle, İbn Abbas'tan; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/217; Türkî, 3/455.

1556 Bakara 2/197.

1557 Süfyân, *Tefsîr*, 63; Türkî, 3/455.

1558 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/344, Ata'dan gelen rivayetle; Türkî, 3/455; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259.

{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1559] sözü hakkında "Haccın farzı ihramdır." dediler.[1560] **[3/455]**

[٣٥٦٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} فَهَذَا عِنْدَ الْإِحْرَامِ.»

3567. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1561] sözü hakkında "Bu, ihrama girildiği zamandır." dedi.[1562]

[٣٥٦٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عُقَيلٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْفَرْضُ: الْإِحْرَامُ.»

3568. Bize Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym, Hüseyin b. Ukayl, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas[1563] "Farz ihramdır." dedi.[1564]

[٣٥٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُسَيْنُ بْنُ عُقَيلٍ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.»

3569. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Hüseyin b. Horasanî tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Dahhâk b. Müzâhim'i şöyle derken işittim" dedi ve aynı hadisi zikretti.[1565]

[٣٥٧٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} قَالَ: مَنْ أَحْرَمَ.»

1559 Bakara 2/197.
1560 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1561 Bakara 2/197.
1562 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259.
1563 Türkî nüshasında İbn Abbas bulunmamaktadır. Diğer nüshalarda olduğu için ve bu haliyle eksik olduğundan metne ekledik.
1564 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'inde (219, 4. cüzün 1. kısmı), Hüseyin b. Ukayl tarikiyle; Türkî, 3/456; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259.
1565 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/303; Şâkir, 4/123, 124.

3570. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ} *"O aylarda hacca girişen kimse"*[1566] sözü için "İhrama giren kişidir." dedi.[1567]

Bu ikinci görüş söylemiş olduğumuz "İhram azm ile îcabdır"[1568] diyenlerin görüşünü ifade edebileceği gibi, birinci görüşte olanların dediği gibi "Azm ile îcab ve telbiyedir"i de ifade edebilir.

Biz herkes bu konuda icmâ ettiği için "Haccın farzı ihramdır." deriz. Az önce vasfettiğimiz üzere "İhram, haccı kendisine farz kılmasıyla ihramlıya gerekli olan şeyleri kişinin kendisine farz kılmasıdır." deriz.

Burada söz şu üç vecihten birini içerir:

1. Kişi ancak, telbiye ve kendisine ihramı vacip kılan kişinin yapması gereken işlerin hepsini yapmasıyla ihrama girer. Böyle olunca bir kişinin ihrama girmesi için elbiselerini çıkarması şart olur ve kişi elbisesini çıkarmamış ise ihrama girmiş olmaz. Herkesin icmâsı ile kişi elbiselerini çıkarmamış olsa bile ihramı kendisine vacip kıldığı için ihrama girmiştir. Bir kimse haccın şiarlarından[1569] olan elbise çıkarmak gibi haccın şiarlarından olan telbiyeyi getirmemiş olsa bile ihrama girmiştir. Herkesin icmâsı ile haccın şiarlarından bir kısmını terk eden yine ihramdadır. Telbiyenin hükmü de haccın diğer şiarlarının hükmüyle aynıdır.[1570] **[3/456]**

1566 Bakara 2/197.

1567 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1568 Haccı kendine farz kılma ve Allah'ın hac için vacip kıldıklarının hepsini yerine getirmeye ve Allah'ın terk edilmesini emrettiği her şeyi terk etmeye azmetmesi anlamındadır.

1569 Sözlükte "bilmek, hissetmek" anlamındaki şi'r (şa'r) kökünden türeyen şiâr (şaîre, çoğulu şeâir) "ayırıcı özellik, nişan, alâmet" mânasına gelir. Şiâre ve meş'ar kelimeleri de aynı anlamdadır. Bu çerçevede bayrak ve sancak gibi temsil özelliği taşıyan şeylere veya askerlikte kullanılan parolalara da şiâr adı verilmiştir. Dinî terminolojide Allah tarafından vazedilen, O'na kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller şiar kabul edilmiştir. Şeâir kelimesi naslarda daha çok hac ibadetinin rükün ve unsurlarıyla ilişkili iken daha sonra tefsir kaynaklarında ve dinî literatürde muhtevası genişletilerek ibadete, saygı ve ta'zime konu olan davranış ve sembollerin bütününü kuşatan bir terim şeklinde kullanılmaya başlanmış, hacda somut formlar halinde öne çıkan mekân, nesne ve uygulamaları tasvir için kullanılan terim dinin temelini oluşturan esasları da içine almıştır. M. Sait Özervarlı, "Şiâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/siar (10.12.2022).

1570 Müellif, "Nasıl ki haccın şiarı olan elbiseyi çıkarmayan kişi ihramlı olur ise telbiye getirmeyen kişi de ihramlı olur" demektedir.

2. Kişi -çünkü ilk vecih fâsit oldu- telbiye getirmese, elbiselerini çıkarmasa ve azmetmese bile ihrama girmiş olur.[1571] Herkesin icmâsıyla ihrama azmetmeyen ve onu kendine vacip kılmayan mükellef[1572] kişi ihrama girmiş olmaz. İcmâ ile gelen bilgi bu vechi de feshetti.

3. Bu iki vecih fasit olunca üçüncü vechin sahih olduğu ortaya çıkar. Üçüncü vecih de, açıkladığımız üzere "Kişinin ihramı kendine vacip kılması ve azmdir." Bu vecihte elbiseyi çıkarma, telbiye ve hac menâsikinden yapılması gereken bazı fiillerin yapılması yoktur. Bu sahih olunca haccın farzının "Kişinin, önceden açıkladığımız şeye azmetmekle haccı kendisine vacip kılması" şeklindeki tarifimiz sahih olur.

3. {فَلَا رَفَثَ} "Kadına yaklaşmak yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın; {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur"* sözünün tefsiri:

a.الرَّفَثُ Kelimesi

Müfessirler رَفَثٌ kelimesinin anlamı hakkında ihtilaf ettiler:

1- Bir kısmı "Kadına açık saçık sözler söylemektir." dedi. Kişi şöyle der: "İhramdan çıkınca sana şöyle yapacağım."[1573] Bu tür bir sözü (açıkça söyleyemediği gibi) kinayeli bir şekilde de söyleyemez. Buna benzer bir söz de söyleyemez. **[3/457]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٥٧١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَمَّادٍ الدُّولَابِيُّ، وَيُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ الرَّفَثِ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: {فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ}: «هُوَ التَّعْرِيضُ بِذِكْرِ الْجِمَاعِ، وَهِيَ الْعَرَابَةُ مِنْ كَلَامِ الْعَرَبِ، وَهُوَ أَدْنَى الرَّفَثِ.»

1571 Birinci vecihte ihrama girmek için niyet ve diğer yapılması gereken işlerin hepsini yapmak vardı. Bu vecihte ihrama girmek için niyet dâhil hiçbir şart yoktur.

1572 Şer'î hitapla yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer'î sonuçlar bağlanan âkıl ve bâliğ insana mükellef denir. Usul âlimleri mükellef için el-mahkûm aleyh (hakkında hüküm verilen) tabirini de kullanır. Kişinin teklife ehil sayılabilmesi için kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve gereğini yerine getirebilecek güçte bulunması gerekir; Mustafa Sinanoğlu, "Teklif", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/teklif (10.12.2022).

1573 Yahut "ihramdan çıkınca seninle ilişkiye gireceğim ve buna benzer söz söyler."

3571. Bize Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî ve Yunus b. Abdila'lâ'nın, Süfyân, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus'un babası şöyle dedi: "İbn Abbas'a {فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ} *'kadına yaklaşmak, ihramlıya yasak günahları işlemek yoktur.'*[1574] sözündeki 'rafes' kelimesini sordum. O,

'İlişkiye girmeyi îmâ edecek söz söylemektir. O, Arap kelâmında arâbedir.[1575] Rafesin en düşüğüdür.' dedi."[1576]

[٣٥٧٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ عن أَبِيهِ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: الْعَرَابَةُ، وَالتَّعْرِيضُ لِلنِّسَاءِ بِالْجِمَاعِ.»

3572. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye, Ravh b. Kâsım, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur."*[1577] sözü hakkında "Rafes arâbedir.[1578] Kadına cinsî münasebete dair söz söylemektir." dedi.[1579]

[٣٥٧٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ عَوْنٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ حُصَيْنٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي حُصَيْنُ بْنُ قَيْسٍ، قَالَ: «أُصْعِدْتُ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الْحَاجِّ، وَكُنْتُ لَهُ خَلِيلًا، فَلَمَّا كَانَ بَعْدَمَا أَحْرَمْنَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، فَأَخَذَ بِذَنَبِ بَعِيرِهِ، فَجَعَلَ يَلْوِيهِ، وَهُوَ يَرْتَجِزُ وَيَقُولُ:

1574 Bakara 2/197.

1575 Çirkin, ahlâksız söz söylemek.

1576 Bu hadisi Süfyân b. Uyeyne, *Sünen*, 3/338, *-ed-Dürrü'l-Mensûr'*da olduğu gibi, 2/219- Saîd b. Mansûr tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346, 1823, Yûnus b. Abdila'lâ ve Ahmed b. Şeybân er-Remlî, Süfyân tarikiyle; Beyhakî, *Sünen*, 5/67, İbn Tâvus tarikiyle benzerini; Suyûtî, Abdürrezzâk, Firyâbî, Abd b. Humeyd'e nispet ederek; Taberânî, *el-Kebîr*'inde (10914) Ravh b. Kâsım tarikiyle, İbn Tâvus'tan merfû olarak (merfûluğu sahih değildir); Türkî, 3/458; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/243.

1577 Bakara 2/197.

1578 Arâbe nikâhtır. Nikâhı ifade eden sözlerdir de denilmiştir; Şâkir, 2/199. Bu anlamda kullanılışı ileride gelecektir.

1579 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/226; Türkî, 3/458; Ukaylî, *Du'afâ*, 2/169; Şâkir, 4/125, 126.

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

قَالَ: فَقُلْتُ: أَتَرْفُثُ وَأَنْتَ مُحْرِمٌ؟ قَالَ: «إِنَّمَا الرَّفَثُ مَا قِيلَ عِنْدَ النِّسَاءِ.»

3573. Bize İbn Beşşâr'ın, İbn Ebî Adî, Avn, Ziyâd b. Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Husayn b. Kays şöyle dedi: "İbn Abbas ile hac yolculuğu yapıyorduk. Ben onun arkadaşıydım. İhrama girdikten sonra İbn Abbas devesinin kuyruğunu eline almış bükerek recez[1580] şiir okuyor ve şöyle diyordu:

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

O develer mırıldanarak[1581] yürüyorlar bizimle beraber

Eğer bu kuş[1582] doğru söylüyorsa olacağız Lemîs'le[1583] beraber[1584]

İbn Abbas'a,

'İhramdayken kadınlara yaklaşmakla ilgili söz (rafes) mü söylüyorsun?' diye sordum. O da,

'Rafes kadınların yanında söylendiği zaman olur.' dedi."[1585] **[3/458]**

[٣٥٧٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ الرِّيَاحِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَحْدُو وَهُوَ مُحْرِمٌ، وَيَقُولُ:

1580 Aruz sisteminde bir bahir adıdır. Bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/recez (11.12.2022).

1581 الْهَمِيسُ deveden gelen hafif sestir; Türkî, 3/459.

1582 **Zecr:** Gelecek hakkında bilgi edinmek amacıyla, uçurulan bir kuşun sağa yönelmesinin uğurlu, sola yönelmesinin uğursuz sayılması anlamındaki terimdir. Bk. İlyas Çelebi, "Uğursuzluk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ugursuzluk#1 (11.12.2022).

1583 اللَّمِيسُ yumuşak kadındır. Kadınlara ait özel isimdir; Türkî, 3/459. İbn Abbas'ın cariyesinin ismidir; Şâkir, 4/126.

1584 نَاكَ fiili kadınlarla cinsî münasebete girmek demektir.

1585 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-345); Beyhakî, *Sünen*, 5/67; Buhârî, *el-Kebîr*, 3/3; Türkî, 3/459.

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

قَالَ: قُلْتُ: تَتَكَلَّمُ بِالرَّفَثِ وَأَنْتَ مُحْرِمٌ؟ قَالَ: «إِنَّمَا الرَّفَثُ مَا قِيلَ عِنْدَ النِّسَاءِ.»

3574. Bize İbn Beşşâr'ın, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Katâde, bir adam, Ebu'l-Âliye er-Riyâhî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas ihramdayken devesiyle birlikte yürüyordu ve şu şiiri okuyordu:

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

O develer mırıldanarak yürüyorlar bizimle beraber
Eğer bu kuş doğru söylüyorsa olacağız Lemîs'le beraber

İbn Abbas'a,

'İhramdayken kadınlara yaklaşmakla ilgili söz (rafes) mü söylüyorsun?' diye sordum. O da,

'Rafes kadınların yanında söylendiği zaman olur.' dedi."[1586]

[٣٥٧٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، أَنَّ نَافِعًا، أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: «الرَّفَثُ: إِتْيَانُ النِّسَاءِ، وَالتَّكَلُّمُ بِذَلِكَ لِلرِّجَالِ، وَالنِّسَاءِ إِذَا ذَكَرُوا ذَلِكَ بِأَفْوَاهِهِمْ.»

3575. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Yunus, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer "Rafes kadınlara yaklaşmaktır ve erkeklerin kadınlarla bunu konuşmasıdır." dedi.[1587] **[3/459]**

[٣٥٧٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو صَخْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، مِثْلَهُ.»

3576. Bana Yunus, İbn Vehb, Ebû Sahr, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti.[1588]

1586 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/344, Taberî'den naklederek; Türkî, 3/459.

1587 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/346, 1822, Yûnus b. Abdila'lâ tarikiyle; İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/344; Türkî, 3/459-460.

1588 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/344; Türkî, 3/460.

[٣٥٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: «أَيَحِلُّ لِلْمُحْرِمِ أَنْ يَقُولَ لِامْرَأَتِهِ: «إِذَا حَلَلْتُ أَصَبْتُكِ؟ قَالَ: لَا، ذَاكَ الرَّفَثُ» قَالَ: وَقَالَ عَطَاءٌ: «الرَّفَثُ مَا دُونَ الْجِمَاعِ.»

3577. Bize İbn Beşşâr'ın, Ebû Âsım, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Atâ'ya,

"Sen ihramlı bir kimsenin karısına 'İhramdan çıkınca seninle ilişkiye gireceğim.' demesine helâldir diyor musun?" diye sordu. O da,

"Hayır. Bunu söylemek rafestir; rafes cinsî münasebet dışındaki şeylerdir." dedi.[1589]

[٣٥٧٨] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ وَمَا دُونَهُ مِنْ قَوْلِ الْفُحْشِ.»

3578. Bize İbn Beşşâr'ın, Muhammed b. Bekr, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ "Rafes cinsî münasebet ve bunun dışındaki açık saçık sözlerdir." dedi.[1590]

[٣٥٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: قَوْلُ الرَّجُلِ لِامْرَأَتِهِ: «إِذَا حَلَلْتُ أَصَبْتُكِ، قَالَ: ذَاكَ الرَّفَثُ.»

3579. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Ebî Zâide, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Atâ'ya, bir adamın, hanımına;

"İhramdan çıkınca seninle ilişkiye gireceğim." sözünü söyledi. Atâ,

"Bu söz rafestir." dedi.[1591]

[٣٥٨٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ زِيَادَةَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «كُنْتُ أَمْشِي مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَهُوَ مُحْرِمٌ، وَهُوَ يَرْتَجِزُ وَيَقُولُ:

1589 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1590 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/345; Türkî, 3/460.
1591 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/226; Türkî, 3/460.

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

قَالَ: قُلْتُ: أَتَرْفُثُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَنْتَ مُحْرِمٌ؟ قَالَ: «إِنَّمَا الرَّفَثُ مَا رُوجِعَ بِهِ النِّسَاءُ.»

3580. Bize İbn Humeyd'in, Cerîr, A'meş, Ziyâde b. Husayn, Ebu'l-Âliye tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "İbn Abbas ihramlı olduğu halde onunla beraber yürüyordum. O şöyle diyordu:

وَهُنَّ يَمْشِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

O develer mırıldanarak yürüyorlar bizimle beraber
Eğer bu kuş doğru söylüyorsa olacağız Lemîs'le beraber

Ona,

'Ey İbn Abbas, ihramlı olduğun halde kadınlara yaklaşmakla ilgili söz (rafes) mü söylüyorsun?' diye sordum. O da,

'Rafes kadınlara söylendiği zaman olur.' dedi."[1592] **[3/460]**

[٣٥٨١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ السَّبَائِيُّ، وَعَطَاءٌ، أَنَّهُ سَمِعَ طَاوُسًا، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: «لَا يَحِلُّ لِلْمُحْرِمِ الْإِعْرَابَةُ «فَذَكَرْتُهُ لِابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ: صَدَقَ. قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: وَمَا الْإِعْرَابُ؟ قَالَ: التَّعْرِيضُ.»

3581. Bize Amr b. Ali'nin, Süfyân, Yahya b. Saîd, İbn Cüreyc, İbn Zübeyr es-Sebâî, Atâ, Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre o "Ebû Zübeyr'i şöyle derken işittim." dedi: "İhramlı bir kimse için i'rabe helâl değildir." Bu sözü İbn Abbas'a söyledim. O,

"Doğru" dedi.

"İ'rabe nedir?" diye sordu. O,

1592 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/276; Beyhakî, *Sünen*, 5/67; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'te (343, 4. cüzün 1. kısmı); İbn Abdilberr, *Temhîd*, 19/54; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/219, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/460-461.

"Ta'rizdir"[1593] dedi.[1594]

[٣٥٨٢] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «لَا يَحِلُّ لِلْمُحْرِمِ الْإِعْرَابَةُ. قَالَ طَاوُسٌ: وَالْإِعْرَابَةُ: أَنْ يَقُولَ وَهُوَ مُحْرِمٌ: إِذَا حَلَلْتُ أَصَبْتُكِ.»

3582. Bize Amr b. Ali'nin, Yahyâ, İbn Cüreyc, Hasan b. Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus şöyle dedi: "İhramlı kişi için i'rabe helâl değildir. İ'rabe ihramlı bir kimsenin karısına ihramdan çıkınca 'Seninle beraber olacağım.' demesidir."[1595]

[٣٥٨٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا فِطْرٌ، عَنْ زِيَادِ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: «لَا يَكُونُ رَفَثٌ إِلَّا مَا وَاجَهْتَ بِهِ النِّسَاءَ.»

3583. Bana Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Fıtr, Ziyâd b. Husayn, Ebu'l-Âliye tarikiyle rivayet ettiğine göre o; "Rafes ancak kadınlara söylediğin sözlerdir." dedi.[1596]

[٣٥٨٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «كَانُوا يَكْرَهُونَ الْإِعْرَابَةَ؛ يَعْنِي التَّعْرِيضَ بِذِكْرِ الْجِمَاعِ وَهُوَ مُحْرِمٌ.»

3584. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, Süfyân, Alkame b. Mersed tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ "(Ashab) i'rabeyi yani ihramlı iken cinsî münasebetin îmâ edilmesini (ta'rîz) kerih görürlerdi." dedi.[1597]

1593 Cinsî münasebeti ifade eden sözler. Cinsî münasebeti îmâ etmek.

1594 Beyhakî, *Sünen*, 5/67, İbn Cüreyc, Ebû Zübeyr, Tâvus tarikiyle; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (343, 4. cüzün 1. kısmı), Hammâd b. Seleme, Ebû Zübeyr, Atâ, Tâvus tarikiyle; Türkî, 3/461.

1595 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'inde Yahyâ b. Saîd tarikiyle; Türkî, 3/461; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/172; Şâkir, 4/127, 128.

1596 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1597 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/345; Türkî, 3/461; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/172; Şâkir, 4/128.

[٣٥٨٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «لَا تَحِلُّ الْإِعْرَابَةُ، وَالْإِعْرَابَةُ: التَّعْرِيضُ.»

3585. Bize Amr b. Ali'nin, Ebû Âsım, İbn Cüreyc, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre Tâvus, "Babamı şöyle derken işittim." dedi: "İ'rabe helâl değildir. İ'rabe ta'rîzdir." **[3/461]**

[٣٥٨٦] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ، تَعَالَى: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ الَّذِي ذُكِرَ هَاهُنَا لَيْسَ بِالرَّفَثِ الَّذِي ذُكِرَ فِي: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} وَمِنَ الرَّفَثِ: التَّعْرِيضُ بِذِكْرِ الْجِمَاعِ، وَهِيَ الْإِعْرَابُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ.»

3586. Bize Amr b. Ali'nin, Süfyân b. Uyeyne, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus'un babası şöyle dedi: "İbn Abbas'a {فَلَا رَفَثَ} *'kadına yaklaşmak yoktur.'*[1598] sözünü sordum. O,

'Burada zikredilen rafes, {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *'Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı.'*[1599] âyetindeki rafesle aynı anlamda değildir. Buradaki rafes cinsî münasebeti îmâ etmektir. Buna Arap kelâmında i'rab denir' dedi."[1600]

[٣٥٨٧] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ: «أَنَّهُ كَرِهَ التَّعْرِيبَ لِلْمُحْرِمِ.»

3587. Bize Amr b. Ali'nin, Ebû Muâviye, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ ta'rib'i[1601] ihramlı kişi için kerih görürdü.[1602]

1598 Bakara 2/197.
1599 Bakara 2/187.
1600 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-338); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1601 İ'rabe ile aynı anlamdadır.
1602 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (343, 4. cüzün 1. kısmı) Ebû Muâviye tarikiyle; Türkî, 3/462; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/407.

[٣٥٨٨] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، أَنَّ أَبَاهُ، كَانَ يَقُولُ: «الرَّفَثُ: الْإِعْرَابَةُ فما وَرَّاهُ مِنْ شَأْنِ النِّسَاءِ، وَالْإِعْرَابَةُ: الْإِيضَاحُ بِالْجِمَاعِ.»

3588. Bize Amr'ın, Ebû Âsım, İbn Cüreyc, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus'un babası "Rafes, i'rabe ve kadınlar hakkında konuşmaktır. İ'rabe, cinsî münasebeti açıkça söylemektir" dedi.[1603]

[٣٥٨٩] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ، أَنَّهُ سَمِعَ طَاوُسًا، يَقُولُ: «لَا يَحِلُّ لِلْمُحْرِمِ الْإِعْرَابَةُ.»

3589. Bize Amr'ın, Ebû Âsım, İbn Cüreyc, Hasan b. Müslim tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan b. Müslim, Tâvus'un "İhramlı kişi için i'rabe helâl değildir." dediğini işitti.[1604]

[٣٥٩٠] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: غَشَيَانُ النِّسَاءِ، وَالْقَبْلُ، وَالْغَمْزُ، وَأَنْ يَعْرِضَ لَهَا بِالْفُحْشِ مِنَ الْكَلَامِ وَنَحْوِ ذَلِكَ.»

3590. Bana Ali b. Dâvûd'un, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {فَلَا رَفَثَ} "*kadına yaklaşmak yoktur.*"[1605] sözü hakkında "Rafes, kadınlarla ilişkiye girmek, öpmek, elle dokunmak, kadına açık saçık sözler söylemek ve bunun gibi şeylerdir." dedi.[1606] **[3/462]**

[٣٥٩١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَ ابْنُ عُمَرَ، يَقُولُ لِلْحَادِي: «لَا تُعَرِّضْ بِذِكْرِ النِّسَاءِ.»

1603 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1604 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1605 Bakara 2/197.
1606 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/219, Taberî ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/226; Türkî, 3/463.

3591. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "İbn Ömer, Hâdî'ye,

'Kadınlardan bahseden açık saçık sözler söyleme' dedi."[1607]

[٣٥٩٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، وَابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ فِي الصِّيَامِ: الْجِمَاعُ، وَالرَّفَثُ فِي الْحَجِّ: الْإِعْرَابَةُ، وَكَانَ يَقُولُ: الدُّخُولُ، وَالْمَسِيسُ: الْجِمَاعُ.»

3592. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer ve İbn Cüreyc, İbn Tâvus, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes oruçta cinsî münasebet, hacda i'rabedir. Dühûl ve mesîs kelimeleri cinsî münasebet demektir" dedi.[1608]

2- Müfessirlerin diğer kısmı ise "Rafes cinsî münasebetin kendisidir." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler::

[٣٥٩٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3593. Bize Ebû Küreyb'in, Süfyân b. Uyeyne, Husayf, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1609]

[٣٥٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

1607 Beyhakî, *Sünen*, 5/67, Sevrî tarikiyle; Türkî, 3/463; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da sadece Taberî'ye nispetle; Şâkir, 4/129.

1608 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1609 Süfyân b. Uyeyne, *Sünen*'inde -*ed-Dürrü'l-Mensûr*'da olduğu gibi 1/219- Saîd b. Mansûr tarikiyle (Tefsîr-339); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (157, 4. cüzün 1. kısmı), Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (382); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Vekî', Firyâbî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/463.

3594. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Sevrî, Husayn, Miksem tarikiyle İbn Abbas'tan bu hadisin aynısını rivayet etti.[1610] **[3/463]**

[٣٥٩٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: إِتْيَانُ النِّسَاءِ.»

3595. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın İshâk, Şerîk, Husayn, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes kadınlarla beraber olmaktır" dedi.[1611]

[٣٥٩٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، قَالَ: «سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ الرَّفَثِ، فَقَالَ: الْجِمَاعُ.»

3596. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, Şerîk, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Temîmî şöyle dedi: "İbn Abbas'a;

'Rafes nedir?' diye sordum. O,

'Cinsî münasebettir.' dedi."[1612]

[٣٥٩٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: هُوَ الْجِمَاعُ، وَلَكِنَّ اللَّهَ كَرِيمٌ يُكَنِّي عَمَّا شَاءَ.»

3597. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, Süfyân, Âsım el-Ahvel, Bekr b. Abdillah tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes cinsî münasebettir. Kerîm olan Allah istediğinden kinaye[1613] yapar." dedi.[1614]

1610 Bu hadisi ve 3579 no'lu hadisi Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (1/322); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-339).

1611 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-339); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1612 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-339); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1613 Sözlükte "bir şeyi bir şeyle örtmek" anlamına gelen kinaye kelimesi edebî sanat olarak "örtülü anlatım" demektir. Beyân âlimlerine göre kinaye, söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terkiptir; İsmail Durmuş, "Kinaye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kinaye#1 (15.12.2022).

1614 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-339); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

[٣٥٩٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ زِيَادِ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَرْتَجِزُ وَهُوَ مُحْرِمٌ، يَقُولُ:

خَرَجْنَ يَسْرِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ (نَنِكْ) لَمِيسَا

قَالَ شَرِيكٌ: إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يُكَنِّ عَنِ الْجِمَاعِ لَمِيسَا. فَقُلْتُ: أَلَيْسَ هَذَا الرَّفَثَ؟ قَالَ: «لَا إِنَّمَا الرَّفَثُ: إِتْيَانُ النِّسَاءِ، وَالْمُجَامَعَةُ.»

3598. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, Şerîk, A'meş, Ziyâd b. Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebu'l-Âliye şöyle dedi: "İbn Abbas'ı ihramlı iken şu şiiri okurken duydum:

خَرَجْنَ يَسْرِينَ بِنَا هَمِيسَا ... إِنْ تَصْدُقِ الطَّيْرُ نَنِكْ لَمِيسَا

O develer mırıldanarak yürüyorlar bizimle beraber
Eğer bu kuş doğru söylüyorsa olacağız Lemîs'le beraber

Şerîk,

'Lemîs ile cinsî münasebet kinaye ile anlatılmamış' dedi.[1615] Ben de,

'Bu rafes değil mi?' diye sordum.

'Hayır. Rafes kadınlarla beraber olmak, cinsî münasebette bulunmaktır.' dedi."[1616]

[٣٥٩٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّ عَوْفًا صَرَّحَ بِهِ.»

3599. Bize Abdülhamîd b. Beyân, İshâk, Avf,[1617] Ziyâd b. Husayn, Ebü'l-Âliye tarikiyle bu hadisin benzerini rivayet etti. Avf, cinsî münasebeti açıkça söyledi.[1618]

1615 نَاكَ fiili kadınlarla cinsî münasebete girmek demektir.
1616 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; Beyhakî, *Sünen*, 5/67; Şâkir, 4/130.
1617 Diğer rivayette Avf yerine Avn geçmektedir; bk. Şâkir, 4/130.
1618 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

[٣٦٠٠] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ بَكْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3600. Bize İbn Beşşâr'ın, Ebû Âsım, Süfyân, Âsım, Bekir tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Rafes cinsî münasebette bulunmaktır." dedi. **[3/464]**

[٣٦٠١] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: إِتْيَانُ النِّسَاءِ.»

3601. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, Şerîk, Ebû İshâk, Ebü'l-Ahves tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah {فَلَا رَفَثَ} "*kadına yaklaşmak yoktur.*"[1619] sözü hakkında "Rafes, kadınlarla birlikte olmaktır." dedi.[1620]

[٣٦٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: غَشَيَانُ النِّسَاءِ.»

3602. Bize Beşşâr'ın, Hammâd b. Mes'ade, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {فَلَا رَفَثَ} "*kadına yaklaşmak yoktur.*[1621] sözü hakkında "Rafes, kadınlarla cinsî münasebette bulunmaktır." dedi.[1622]

[٣٦٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ فَمَا دُونَهُ مِنْ شَأْنِ النِّسَاءِ.»

3603. Bize İbn Beşşâr'ın, Muhammed b. Bekr, İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre o "Rafes cinsî münasebet ve kadınlara bunun dışındaki davranışlardır."[1623] dedi.[1624]

1619 Bakara 2/197.
1620 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/465.
1621 Bakara 2/197.
1622 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1623 Öpme, sıkma gibi kadına yönelik davranışlar.
1624 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/226; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/345; Türkî, 3/465.

[٣٦٠٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، بِنَحْوِهِ.

3604. Bize Abdülhamîd, İshâk, İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr tarikiyle bu hadisin benzerini rivayet etti.[1625]

[٣٦٠٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3605. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Ebî Zâide, Abdülmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ; {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur."*[1626] sözü hakkında "Rafes, kadınlarla cinsî münasebette bulunmaktır." dedi.[1627]

[٣٦٠٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3606. Bize İbn Humeyd'in, Hakkâm, Amr, Abdülazîz b. Rüfey' tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur."*[1628] sözü hakkında "Rafes kadınlarla cinsî münasebette bulunmaktır." dedi.[1629]

[٣٦٠٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: كَانَ قَتَادَةُ يَقُولُ: «الرَّفَثُ: غَشَيَانُ النِّسَاءِ.»

3607. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur"*[1630] sözü hakkında "Rafes kadınlarla cinsî münasebette bulunmaktır" dedi.[1631]

1625 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Şâkir, 4/131.

1626 Bakara 2/197.

1627 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272; Şâkir, 4/131.

1628 Bakara 2/197.

1629 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (159, 4. cüzün 1. kısmı), Abdülazîz tarikiyle; Türkî, 3/465; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.

1630 Bakara 2/197.

1631 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.

[٣٦٠٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، مِثْلَهُ.

3608. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd, Katâde tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti.[1632]

[٣٦٠٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3609. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed, İsrâil, Ebû İshâk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1633] **[3/465]**

[٣٦١٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3610. Bize Ahmed, Ebû Ahmed, İsrâil, Hasan b. Ubeydullah, Ebû Duha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1634]

[٣٦١١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3611. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1635]

[٣٦١٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْمُجَامَعَةُ.»

3612. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr "Rafes cinsî münasebette bulunmaktır" dedi.[1636]

1632 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.
1633 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255; Şâkir, 4/131.
1634 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/407.
1635 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/407.
1636 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/407.

[٣٦١٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَلَا رَفَثَ} فَلَا جِمَاعَ.»

3613. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur."*[1637] sözü "Kadınla cinsî münasebet yoktur demektir" dedi.[1638]

[٣٦١٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3614. Bana Ammâr b. Hasan'dan İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur*[1639] sözü hakkında Rebî' "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1640]

[٣٦١٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَلَا رَفَثَ} قَالَ: جِمَاعُ النِّسَاءِ.»

3615. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, Îsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur."*[1641] sözü hakkında "Kadınlarla cinsî münasebettir." dedi.[1642]

[٣٦١٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3616. Bize Müsennâ'nın, İshâk, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Muğîre, İbrahim tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur.*[1643] sözü hakkında "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1644] **[3/466]**

1637 Bakara 2/197.
1638 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/407.
1639 Bakara 2/197.
1640 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/407.
1641 Bakara 2/197.
1642 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/407; Mücâhid, *Tefsîr*, 229; Türkî, 3/466.
1643 Bakara 2/197.
1644 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

[٣٦١٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3617. Bana Müsennâ'nın, Haccâc b. Minhâl, Hammâd, Haccâc, Atâ b. Ebî Rebâh tarikiyle rivayet ettiğine göre o "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1645]

[٣٦١٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3618. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Muhammed b. İshâk, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1646]

[٣٦١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ بِشْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3619. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime; "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1647]

[٣٦٢٠] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3620. Bize İbn Vekî''in, Nadr b. Arabî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1648]

[٣٦٢١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ عُقَيْلَ، وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَا: أَخْبَرَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَقِيلٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

1645 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1646 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/256, Saîd b. Mansûr, *Sünen*.
1647 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (157, 4. cüzün 1. kısmı), Vekî''den rivayetle; Türkî, 3/467.
1648 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

3621. Bize İbn Vekî''in, babası, Hüseyin b. Ukayl tarikiyle; bana Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym tarikiyle; bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle ve bu ikisinin Hüseyin b. Akîl tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre Dahhâk "Rafes cinsî münasebettir" dedi.[1649]

[٣٦٢٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ. قَالَ وَأَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.»

3622. Bize Kâsım, Hüseyin, Hüşeym, Haccâc, Atâ, İbn Abbas tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti. Abdülmelik, Atâ tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti.[1650]

[٣٦٢٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: مِثْلَ ذَلِكَ.»

3623. Bize Kâsım, Hüseyin, Hüşeym; Yunus, Hasan tarikiyle ve Muğîre, İbrahim tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti.[1651] **[3/467]**

[٣٦٢٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، وَأَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3624. Bize Kâsım, Hüseyin, Muğîre, Haccâc, İbn Cüreyc, Mücâhid tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti.[1652]

[٣٦٢٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: النِّكَاحُ.»

1649 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255; Şâkir, 4/132.

1650 Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde Hüşeym tarikiyle (Tefsîr 340-341); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (158, 4. cüzün 1. kısmı), Abdülmelik, Atâ tarikiyle rafes kelimesinin tefsiri olmaksızın; Türkî, 3/467; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1651 Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde Hüşeym tarikiyle (Tefsîr 342-343); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (157-158, 4. cüzün 1. kısmı), Yûnus ve Muğîre tarikiyle; Türkî, 3/467; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

1652 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.

3625. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Rafes; nikâhtır." dedi."[1653]

[٣٦٢٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، « قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ثُوَيْرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.»

3626. Bize Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym ve İsrâil tarikiyle rivayet ettiğine göre Süveyr, İbn Ömer'i "'Rafes; cinsî münasebettir' derken işittim." dedi.[1654]

[٣٦٢٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الرَّفَثُ: غَشَيَانُ النِّسَاءِ « قَالَ مَعْمَرٌ، وقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ الزُّهْرِيُّ، عَنْ قَتَادَةَ.»

3627. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Rafes; kadınlarla cinsî münasebettir." dedi. Ma'mer şöyle dedi: "Zührî, Katâde tarikiyle bu hadisin aynısını rivayet etti."

[٣٦٢٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «الرَّفَثُ: إِتْيَانُ النِّسَاءِ، وَقَرَأَ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ}.»

3628. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd "Rafes; kadınlarla cinsî münasebettir." dedi ve {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} *"Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı."*[1655] âyetini okudu.[1656]

[٣٦٢٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَا رَفَثَ} قَالَ: «الرَّفَثُ: الْجِمَاعُ.

1653 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1654 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/256.
1655 Bakara 2/187.
1656 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/179, âyeti zikretmeden rivayet etmiştir.

3629. Bize İbn Humeyd'in, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {فَلَا رَفَثَ} *"kadına yaklaşmak yoktur."*[1657] sözü hakkında "Rafes cinsî münasebettir." dedi.[1658]

[٣٦٣٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

3630. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Mansûr tarikiyle İbrahim'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1659]

Bana göre bu âyetin yorumu şöyledir: Şanı yüce Allah hac aylarında kendisine haccı farz kılan kişiyi rafesten men ederek şöyle buyurdu:

{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ}

"O aylarda hacca girişen kimse bilmelidir ki, (hacda) kadına yaklaşmak yoktur."[1660]

Arapların sözünde rafesin aslı çirkin şeyler konuşmaktır. Bunu önceden açıklamıştık.[1661] Sonra Araplar rafes kelimesini cinsî münasebetten kinaye olarak kullandılar. Durum böyle olunca müfessirler bu kelime ile Allah'ın rafesin bir kısmından mı nehyettiği yoksa bu kelimeden anlaşılanların tamamından mı nehyettiği konusunda ihtilafa düştüler. "Bu âyette Allah, rafes kelimesinden anlaşılanların hepsinden nehyetti." denilmesi gerekir. Çünkü rafesin mânalarından biri olup sadece onu anlayacağımız bir şekilde rafesin kadınların yanında konuşmak olduğuna dair sınırlayıcı bir haber gelmemiştir. Sabit bir delil olmadan âyetin zâhir mânasını bâtın bir mânaya te'vil etmek caiz değildir. **[3/468]**

b. "Âyet, Rafesin Tüm Mânalarını Değil Bir Kısım Mânalarını İfade Eder" İddiası

Eğer biri "Bu kelimenin hükmü tüm zâhir mânalarından bâtın mânaya icmâ ile te'vil edilmiştir. Bu icmâ da kadınların olmadığı yerde açık saçık

1657 Bakara 2/197.
1658 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.
1659 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/346.
1660 Bakara 2/197.
1661 Bakara 2/187. âyetin tefsirinde.

konuşmanın ihramlı için yasak olmadığıdır. Bu bilindiği zaman âyet, rafesin tüm mânalarını değil bir kısım mânalarını ifade eder. Böyle olduğu zaman ihramlı kişiye rafesin mânalarından ancak ihramlı kişiye haram olduğuna icmâ edilen veya haramlığına dair kendisine teslim olabileceğimiz bir delil olan şey haramdır denilmesi gerekir." derse...

Ona şöyle cevap verilebilir: Âyette tahsîs[1662] edilip mübah[1663] kılınan anlam (zaten) haramın dışındadır (denilir). Âyette rafesin mânalarından delilin tahsis etmediği (herhangi bir tahsis olmadığı için) tüm mânaların ihramlı için yasak olduğu sabittir; hükmünden hiçbir şeyin tahsis edilmemişin hükmü gibi. Çünkü hükümden tahsis edilen umumdan çıkarılır. Böylece bize, emrinin aksi yapılamayanın emriyle[1664] haram hükmünden tahsis edileni çıkarmak düşerdi. Âyetin anlamının -tahsis yapıldıktan sonra- kapsadığı hüküm, kula farz olan tahsis yapılmamışın hükmü üzerine oldu. Çünkü tahsis edilmeyendeki hükmün tahsis edildikten sonraki illeti ile ondan bir şeyi tahsis etmeden önceki hükmün illeti[1665] aynıdır. **[3/469]**

4. {وَلَا فُسُوقَ} "(İhramlıya yasak) günahları işlemek yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَلَا فُسُوقَ} *"(İhramlıya yasak) günahları işlemek yoktur."* sözünün tefsiri:

a. اَلْفُسُوقُ "Füsûk" ile kastedilen

Burada Allah'ın füsûk kelimesiyle neyi yasakladığı konusunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir:

1662 Sözlükte "belirlemek, bir şeyi kendisiyle ortak olmayan diğer şeylerden temyiz etmek, özgülemek" anlamındaki tahsîs kelimesi fıkıh usulü terimi olarak âm bir lafzın anlamının bu lafız kapsamına giren fertlerden bir kısmıyla sınırlandırılmasını ifade eder; Ferhat Koca, "Tahsis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tahsis (18.12.2022).

1663 Sözlükte "açık olmak; açığa çıkarmak" anlamlarındaki bevh kökünden türetilmiş ibâhanın ism-i mef'ûlü olan mubâh (mübâh) "serbest bırakılmış, müsaade edilmiş, yasaklığı kaldırılmış" demektir; İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, ب و ح. Fıkıh usulü terimi olarak "şâriin, mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiil" mânasına gelir; İbrahim Kâfi Dönmez, "Mubah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mubah (18.12.2022).

1664 Şanı yüce Allah'ı kastediyor.

1665 Buradaki hükmün illeti umum yani kapsayıcılıktır.

1- Bir kısmı Allah'ın yasakladığı şeylerin "tüm günahlar" olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٣١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3631. Bize Ebû Küreyb'in, Süfyân b. Uyeyne, Husayf, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Füsûk, günahlardır." dedi.[1666]

[٣٦٣٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3632. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Ebî Zâide, Abdülmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {وَلَا فُسُوقَ} "*Günah işlemek yoktur.*"[1667] sözünde "Füsûk, günahlardır." dedi.[1668]

[٣٦٣٣] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي كُلُّهَا، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ}.»

3633. Bize İbn Beşşâr'ın, Muhammed b. Bekr, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ "Füsûk bütün günahlardır,{وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ} '*Eğer zarar verirseniz, o zaman doğru yoldan çıkmış olursunuz.*'[1669] âyetinde olduğu gibi" dedi.[1670]

[٣٦٣٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

1666 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347 (1827); Beyhakî, *Sünen*, 5/67, Sevrî ve Husayn tarikiyle; Türkî, 3/470; Saîd b. Mansûr, *Sünen*.

1667 Bakara 2/197.

1668 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347, Saîd b. Mansûr, *Sünen*.

1669 Bakara 2/282.

1670 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/211; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.

3634. Bize Abdülhamîd b. Beyân, İshâk, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'dan bu hadisin aynısını rivayet etti.[1671]

[٣٦٣٥] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3635. Bize İbn Beşşâr'ın, Hammâd b. Mes'ade, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1672] sözünde "Füsûk, günahlardır" dedi.[1673]

[٣٦٣٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعْصِيَةُ.»

3636. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İshâk, İbn Cüreyc, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus'un babası "Füsûk, günahtır." dedi.[1674]

[٣٦٣٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي كُلُّهَا.»

3637. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, Ebû Bişr, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Füsûk, bütün günahlardır" dedi.[1675] **[3/470]**

[٣٦٣٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3638. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye, Ravh b. Kâsım, İbn Tâvus tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Tâvus'un babası {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1676] sözünde "Füsûk günahlardır." dedi.[1677]

1671 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/211; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.

1672 Bakara 2/197.

1673 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.

1674 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; Şâkir, 4/135.

1675 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.

1676 Bakara 2/197.

1677 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; Şâkir, 4/135, 136.

[٣٦٣٩] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو صَخْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ: فِي قَوْلِهِ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3639. "Bana Yunus'un, İbn Vehb, Ebû Sahr, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ka'b el-Kurazî {وَلَا فُسُوقَ} "*Günah işlemek yoktur.*"[1678] sözünde "Füsûk; günahlardır." dedi.[1679]

[٣٦٤٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بن إبراهيم، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، جَمِيعًا، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3640. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye tarikiyle ve bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd tarikiyle, bu ikisi Saîd b. Ebî Arûbe'den rivayetine göre Katâde {وَلَا فُسُوقَ} "*Günah işlemek yoktur.*"[1680] sözünde "Füsûk, günahlardır." dedi.[1681]

[٣٦٤١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: الْمَعَاصِي.»

3641. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا فُسُوقَ} "*Günah işlemek yoktur.*"[1682] sözünde "Füsûk, günahlardır." dedi.[1683]

[٣٦٤٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3642. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1684]

1678 Bakara 2/197.
1679 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1680 Bakara 2/197.
1681 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1682 Bakara 2/197.
1683 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1684 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.

[٣٦٤٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي» قَالَ: وَقَالَ مُجَاهِدٌ، مِثْلَ قَوْلِ سَعِيدٍ.»

3643. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr "Füsûk, günahlardır." dedi. Mücâhid'in Saîd ile aynı sözü söylediğini söyledi.[1685]

[٣٦٤٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3644. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "Füsûk, günahlardır." dedi.[1686] **[3/471]**

[٣٦٤٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: عِصْيَانُ اللَّهِ.»

3645. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1687] sözünde "Füsûk, Allah'a isyandır." dedi.[1688]

[٣٦٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3646. Bize İbn Müsennâ'nın, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1689] sözünde "Füsûk, günahlardır." dedi.[1690]

1685 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1686 Süfyân, *Tefsîr*, s. 63, "füsûk, sövmektir" lafzıyla; Türkî, 3/471.
1687 Bakara 2/197.
1688 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1689 Bakara 2/197.
1690 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr 343); Türkî, 3/472; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.

[٣٦٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي.»

3647. Bana Müsennâ'nın, Haccâc b. el-Minhâl, Hammâd, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh "Füsûk, günahlardır." dedi.[1691]

[٣٦٤٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَتَادَةَ وَابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

3648. Bana Müsennâ, İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Katâde, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1692]

[٣٦٤٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: الْمَعَاصِي «قَالَ: وَأَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.»

3649. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Hüşeym, Haccâc, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1693] sözünde "Füsûk, günahlardır." dedi.[1694] "Bize Abdülmelik, Atâ'dan aynısını rivayet etti" dedi.[1695]

[٣٦٥٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

3650. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, o babası, Rebî' tarikiyle aynısı rivayet edildi.[1696]

[٣٦٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مِثْلَهُ.

3651. Bize İbn Vekî', babası, Nadr b. Arabî, İkrime tarikiyle aynısını rivayet etti.[1697]

1691 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1692 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322.
1693 Bakara 2/197.
1694 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1695 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1696 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.
1697 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.

[٣٦٥٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ بِشْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: مَعْصِيَةُ اللَّهِ، لَا صَغِيرَ مِنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ.»

3652. Bana Müsennâ'nın, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime; "Füsûk Allah'a isyandır. Küçük günahlar değil." dedi.[1698] **[3/472]**

[٣٦٥٣] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ ابْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: مَعَاصِي اللَّهِ كُلُّهَا.»

3653. Bana Ali b. Dâvûd'un, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا فُسُوقَ} "*Günah işlemek yoktur.*"[1699] sözünde "Füsûk; bütün günahlardır." dedi.

[٣٦٥٤] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: الْفُسُوقُ: الْمَعَاصِي «وَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ الزُّهْرِيُّ، وَقَتَادَةُ.»

3654. Bana Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus, babası, İbn Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Füsûk, günahlardır." dedi. Zührî tarikiyle Katâde'den de böyle rivayet etti.[1700]

2- Bir kısım müfessir bu âyette füsûk "Allah'ın ihrama özel kıldığı ve ihramlı iken yapılmasından kaçınılmasını istediği, ihramlıya yasak olan av, kıl koparma, tırnak kesme ve bunlara benzeyen ihramda iken Allah'a âsi olunan günahlardır." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٥٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، أَنَّ نَافِعًا أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: «الْفُسُوقُ: إِتْيَانُ مَعَاصِي اللَّهِ فِي الْحَرَمِ.»

1698 Bu hadis için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/243; Şâkir, 4/137.
1699 Bakara 2/197.
1700 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.

3655. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Yunus, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer "Füsûk; ihramlı iken Allah'a isyan etmektir." dedi.[1701]

[٣٦٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: مَا أُصِيبَ مِنْ مَعَاصِي اللَّهِ بِهِ، صَيْدٍ أَوْ غَيْرِهِ.»

3656. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Muhammed b. İshâk, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer "Füsûk av veya diğer yasaklar gibi ihramda Allah'a isyan edilen günahlardır." dedi.[1702]

3- Bir kısım müfessir bu âyette füsûk, "sövmektir" dedi. **[3/473]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٥٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3657. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İshâk, Şerîk, İbrahim b. Muhâcir, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer; "Füsûk, sövmektir." dedi."[1703]

[٣٦٥٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3658. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, İsrâil, Ebû İshâk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Füsûk, sövmektir" dedi.[1704]

1701 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347.

1702 Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/407; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272; Şâkir, 4/138.

1703 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (159, 4. cüzün 1. kısmı); Taberânî, *Evsat*'ta (7060) Şerîk tarikiyle; Türkî, 3/474.

1704 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/384; Şâkir, 4/138.

[٣٦٥٩] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: ثَنَا ثُوَيْرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: «الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3659. Bana Ahmed b. Hâzim'in, Ebû Nuaym, İsrâil, Süveyr tarikiyle rivayet ettiğine göre o; "İbn Ömer'i, 'Füsûk, sövmektir' derken işittim." dedi.[1705]

[٣٦٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3660. Bize Humeyd'in, Hakkâm, Amr, Abdülazîz b. Rüfey' tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1706] sözünde "Füsûk, sövmektir." dedi.[1707]

[٣٦٦١] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: أَمَا الْفُسُوقُ: فَهُوَ السِّبَابُ.»

3661. Bize Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1708] sözünde "Füsûk ise sövmektir." dedi.[1709]

[٣٦٦٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3662. Bana Müsennâ'nın, Muallâ b. Esed, Hâlid, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim "Füsûk, sövmektir." dedi.[1710]

1705 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/384; Şâkir, 4/138.

1706 Bakara 2/197.

1707 Bu hadisi İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (159, 4. cüzün 1. kısmı), Abdülazîz'den "füsûk günahlardır" lafzıyla; Türkî, 3/474; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273.

1708 Bakara 2/197.

1709 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259.

1710 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273.

[٣٦٦٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُعَلَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ، يُحَدِّثُ نَحْوَهُ.

3663. Bana Müsennâ'nın, Muallâ, Abdülazîz, Musa b. Ukbe tarikiyle rivayet ettiğine göre o; "Atâ b. Yesâr'ı bunun benzerini söylerken işittim." dedi.[1711] **[3/474]**

[٣٦٦٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: وَأَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: «الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3664. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Hüşeym, Yunus, Hasan ve bize Muğîre'nin, İbrahim tarikiyle rivayet ettiklerine göre Hasan ve İbrahim "Füsûk, sövmektir." dediler.[1712]

[٣٦٦٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3665. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî, Husayf, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Füsûk, sövmektir." dedi.[1713]

[٣٦٦٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: الْفُسُوقُ: السِّبَابُ.»

3666. Bize İbn Humeyd'in, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1714] sözünde "Füsûk, sövmektir." dedi.[1715]

1711 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259.

1712 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

1713 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

1714 Bakara 2/197.

1715 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

[٣٦٦٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

3667. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Mansûr, İbrahim tarikiyle aynısını rivayet etti.[1716]

4- Bir kısım müfessir; "Füsûk; putlar için kurban kesmektir." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٦٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، «فِي الْفُسُوقُ: الذَّبْحُ لِلْأَنْصَابِ، وَقَرَأَ: {أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ} فَقَطَعَ ذَلِكَ أَيْضًا قَطْعَ الذَّبْحِ لِلْأَنْصَابِ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ حَجَّ فَعَلَّمَ أُمَّتَهُ الْمَنَاسِكَ.»

3668. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd "Füsûk putlar için kurban kesmektir." dedi ve {أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ} *"Veya günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan"*[1717] âyetini okudu. "Peygamber (as) haccettiği zaman heykellere kurban kesmeye son verdiği gibi putlara kurban kesmeye de son verdi ve ümmetine haccın menâsikini öğretti." dedi.[1718] **[3/475]**

5- Bir kısım müfessir "Füsûk; lakap takmaktır." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٦٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا وَكِيعٍ عَنْ حُسَيْنُ بْنُ عُقَيْلٍ عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا فُسُوقَ} قَالَ: «الْفُسُوقُ: التَّنَابُزُ بِالْأَلْقَابِ.»

3668. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Hüseyin b. Ukayl, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre o {وَلَا فُسُوقَ} *"Günah işlemek yoktur."*[1719] sözünde "Füsûk; lakap takmaktır." dedi.[1720]

1716 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/272.

1717 En'âm 6/145.

1718 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; bk. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/408; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 1/272.

1719 Bakara 2/197.

1720 Bu rivayet Türkî nüshasında bulunmasına rağmen Şâkir nüshasında kaydedilmediğinden bir önceki rivayetle aynı numara verildi; Türkî, 3/476; Şâkir 4/139;

[٣٦٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُسَيْنُ بْنُ عُقَيْلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

3669. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Hüseyin b. Ukayl tarikiyle rivayet ettiğine göre o; "Dahhâk b. Müzâhim'i şöyle söylerken işittim." dedi ve aynısını zikretti.[1721]

Bu âyetin tefsiri için zikretmiş olduğumuz görüşlerden en doğru olanı;

{وَلَا فُسُوقَ}"

'Günah işlemek yoktur.'[1722] sözünde 'Füsûk av yapmakta ve ihramlı iken ihramlının yapmasını Allah'ın yasakladığı fiillerde Allah'a karşı günah işlenmesinin yasaklanmasıdır." diyenlerin sözüdür.

Bu yüzden Allah Teâlâ;

{فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ}

"O aylarda hacca girişen kimse bilmelidir ki, (hacda) kadına yaklaşmak, ihramlıya yasak günahları işlemek yoktur."[1723] sözüyle "Kadına yaklaşmasın ve günah işlemesin; yani Allah'ın yasakladığı fiilleri ihramlı iken yapmasın ve ihramlı iken Allah'a itaatten çıkmasın" demek istedi. Biz biliyoruz ki şanı yüce Allah bütün günahları ister ihramda olsun ister ihramda olmasın her bir kişiye haram kılmıştır.

{وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ}

"Kendi kendinizi ayıplamayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın."[1724] sözüyle ister ihramda olsun ister ihramda olmasın herkese kötü lakaplarla çağırmayı yasaklamıştır. Yine ister hacca niyet etsin ister etmesin her Müslüman kişiye kardeşine sövmeyi haram kılmıştır.

1721 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/408; Şâkir, 4/138.

1722 Bakara 2/197.

1723 Bakara 2/197.

1724 Hucurât 49/11.

Öyleyse şüphesiz ki Allah kuluna ihramlı iken ve hacca niyet etmişken, hacca niyet etmeden ve ihrama girmeden önce helâl olan günahları yasaklamıştır. İhrama girmeden önce ona helâl olan ve hacca niyet ettikten sonra ona haram olan rafeste (kadına yaklaşmakta) olduğu gibi. -Zaten Allah'ın her durumda kullarına haram kıldığı şeylerde- "Burada âyetin anlamı 'Her durumda yapmanızın haram olduğu fiilleri ihramlı iken de yapmayın' demektir" denilemez. Böyle denilirse ister ihramda olsun ister ihramda olmasın bütün hallerde yasak olan haramların ihramlı olana has kılınmasının bir anlamı olmaz. **[3/476]**

Durum böyle olunca ihramlıya yasaklanan (hacca niyet ettiğinde yapma denilerek ihramlı olduğu zamanda ihramlıya has kılınan) günahlar hacca niyet etmeden önce ona helâl olan işlerdir. Bunlar da bizim açıklayıp bahsettiğimiz fiillerdir. Allah koku sürmeyi, elbise giymeyi, tıraş olmayı, tırnak kesmeyi, av yapmayı ve diğer ihramlıya has olarak ihram süresince yasakladığı şeyleri, özel olarak ihramlı kişiye ihramlı olduğu sürece yasaklamıştır.

b. Tefsiri

Öyleyse âyetin tefsiri şöyle olur: "Kim hac aylarında hacca niyet eder ve ihrama girerse kadınların yanında açık saçık konuşmasın. Onlarla cinsî münasebete girmeyi açıkça söylemesin ve onlarla cinsî münasebete girmesin. Av yaparak, kıl koparak, tırnak keserek ve ihramlı iken Allah'ın ona yapmasını yasakladığı diğer fiilleri hacda ihramlı iken yaparak günaha girmesin."

5. {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "Hacda tartışmak yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak yoktur.*" sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Müfessirler bu sözün tefsirinde ihtilafa düştüler:

1- Bir kısmı "İhramlı kimsenin bir kişi ile çekişmesidir." dediler. Bu görüşte olanlar da ihtilaf ettiler:

a) Bir kısmı "Kişi, arkadaşıyla onu kızdırıncaya kadar çekişmekten men edildi." dediler. **[3/477]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٧٠] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3670. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İshâk, Şerîk, Ebû İshak, Ebu'l-Ahvas tarikiyle rivayet etiğine göre Abdullah {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak yoktur.*"[1725] sözü hakkında "Arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar çekişmendir." dedi. [1726]

[٣٦٧١] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ الْجِدَالِ، فَقَالَ: «الْمِرَاءُ تُمَارِيَ، صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3671. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İshâk, Şerîk, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Temîmî şöyle dedi: "İbn Abbas'a cidâlin anlamını sordum. O,

'Arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır.' dedi."[1727]

[٣٦٧٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3672. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Uyeyne, Husayf, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Cidâl arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır." dedi.[1728]

1725 Bakara 2/197.

1726 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255; bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

1727 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

1728 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/211.

[٣٦٧٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ يُمَارِيَ الرَّجُلُ، أَخَاهُ حَتَّى يُغْضِبَهُ.»

3673. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Ebî Zâide, Abdülmelik b. Ebî Süleyman tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "Cidâl kişinin kardeşiyle onu kızdırıncaya kadar tartışmasıdır." dedi.[1729]

[٣٦٧٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ سَالِمٍ الْأَفْطَسِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: أَنْ تَمْحَكَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3674. Bize İbn Humeyd'in, Hakkâm, Anbese, Sâlim el-Eftas tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr; {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak yoktur.*"[1730] sözü hakkında "Arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar çekişmendir." dedi.[1731] **[3/478]**

[٣٦٧٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، قَالَ: سَأَلْتُ مُجَاهِدًا، عَنْ قَوْلِهِ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3675. Bize İbn Humeyd'in, Harun, Amr, Şuayb b. Hâlid, Seleme b. Küheyl tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle dedi: "Mücâhid'e {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} '*Hacda tartışmak yoktur.*'[1732] sözü hakkında sordum. O,

'Arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır.' dedi."[1733]

[٣٦٧٦] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: هُوَ أَنْ تُمَارِيَ، صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

1729 Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273; Şâkir, 4/141.

1730 Bakara 2/197.

1731 Bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/251; Şâkir, 4/142.

1732 Bakara 2/197.

1733 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/259; Şâkir, 4/142.

3676. Bize Abdülhamîd'in, İshâk, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Amr b. Dînâr "Cidâl; arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır." dedi.[1734]

[٣٦٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، قَالَ: ثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «الْجِدَالُ: الْمِرَاءُ.»

3677. Bize İbn Beşşâr'ın, Hammâd b. Mes'ade, Avf tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan, "Cidâl; tartışmaktır." dedi.[1735]

[٣٦٧٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ تُجَادِلَ، صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3678. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, İsrâil, Ebû İshâk, Dahhâk tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Cidâl; arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır." dedi.[1736]

[٣٦٧٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ تَصْخَبَ، عَلَى صَاحِبِكَ.»

3679. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim tarikiyle rivayet etiğine göre Saîd b. Cübeyr, "Cidâl; arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar bağırıp çağırmandır." dedi.[1737]

[٣٦٨٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: الْمِرَاءُ.»

1734 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/347; Türkî, 3/479; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/251.
1735 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr 342); Türkî, 3/479; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348.
1736 Bk. Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348.
1737 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246.

3680. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1738] sözü hakkında "tartışmaktır" dedi.[1739] **[3/479]**

[٣٦٨١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَا: ثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَقِيلٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ تُمَارِيَ، صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3681. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle ve bize Ahmed b. Hâzim'in Ebû Nuaym tarikiyle Hüseyin b. Akîl'den rivayet ettiklerine göre Dahhâk, "Cidâl; arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar bağırıp çağırmandır." dedi.[1740]

[٣٦٨٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا وَاقِدٌ الْخُلْقَانِيُّ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «أَمَّا الْجِدَالُ: فَتُمَارِي صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3682. Bize Ahmed b. Hâzım'ın, Ebû Nuaym, Vâkıd el-Hulkânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "Cidâl ise arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır." dedi.[1741]

[٣٦٨٣] حُدِّثْنَا عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «الْجِدَالُ: الْمِرَاءُ، أَنْ تُمَارِيَ، صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3683. Bize Ammâr'ın, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', "Cidâl; tartışmaktır. Arkadaşını kızdırıncaya kadar tartışmandır." dedi.[1742]

[٣٦٨٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْجِدَالُ: الْمِرَاءُ.»

1738 Bakara 2/197.
1739 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr 346); Türkî, 3/479; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348.
1740 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246.
1741 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410.
1742 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348.

3684. Bana Müsennâ'nın, Muallâ b. Esed, Hâlid, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, "Cidâl; tartışmadır." dedi.[1743]

[٣٦٨٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْمُعَلَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ، يُحَدِّثُ نَحْوَهُ.

3685. Bana Müsennâ'nın, Muallâ, Abdülazîz, Musa b. Ukbe tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Atâ b. Yesar'ı bunun benzerini söylerken işittim." dedi.[1744]

[٣٦٨٦] حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، بِمِثْلِهِ.

3686. Bana İbn Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Muğîre, İbrahim tarikiyle İbrahim'den bu hadisi rivayet etti.[1745]

[٣٦٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ يُمَارِيَ، بَعْضُهُمْ بَعْضًا حَتَّى يَغْضَبُوا.»

3687. Bana Müsennâ'nın, Haccâc b. Minhâl, Hammâd, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "Cidâl; birbirinizi kızdırıncaya kadar birbirinizle tartışmanızdır." dedi.[1746] **[3/480]**

[٣٦٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ بِشْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} الْجِدَالُ: الْغَضَبُ، أَنْ تُغْضِبَ عَلَيْكَ مُسْلِمًا، إِلَّا أَنْ تَسْتَعْتِبَ مَمْلُوكًا فَتَعِظَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ تَضْرِبَهُ، فَلَا بَأْسَ عَلَيْكَ فِي ذَلِكَ إِنْ شَاءَ اللهُ.»

3688. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Bişr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak*

1743 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/89.
1744 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/256; Şâkir, 4/143.
1745 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255; Şâkir, 4/143.
1746 Saîd b. Mansûr, *Sünen*; Şâkir, 4/143.

yoktur."[1747] sözünde "Cidâl; öfkedir. Bir Müslümanı öfkelendirmendir. Fakat köleyi hafifçe azarlayabilir, dövmeden onu uyarabilirsin. Bunu yapmanda inşallah senin için bir vebal yoktur." dedi.[1748]

[٣٦٨٩] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنِ النَّضْرِ بْنِ عَرَبِيٍّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ تُمَارِيَ، صَاحِبَكَ حَتَّى يُغْضِبَكَ أَوْ تُغْضِبَهُ.»

3689. Bize İbn Vekî''nin, babası, Nadr b. Arabî tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, "Cidâl, o seni kızdırıncaya veya sen onu kızdırıncaya kadar arkadaşınla tartışmandır." dedi.[1749]

[٣٦٩٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَتَادَةَ، قَالَا: «الْجِدَالُ: هُوَ الصَّخَبُ، وَالْمِرَاءُ وَأَنْتَ مُحْرِمٌ.»

3690. Bize Müsennâ'nın, İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî ve Katâde, "Cidâl; ihramlı iken bağırıp çağırman ve tartışmandır." dedi.[1750]

[٣٦٩١] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «الْجِدَالُ: مَا أَغْضَبْتَ صَاحِبَكَ مِنَ الْجَدَالِ.»

3691. Bize İbn Beşşâr'ın, Muhammed b. Bekr, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, "Cidâl; çekişerek arkadaşını kızdırmandır." dedi.[1751]

[٣٦٩٢] حَدَّثَنِي عَلِيٌّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ: ثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: الْجِدَالُ: الْمِرَاءُ، وَالْمُلَاحَاةُ حَتَّى تُغْضِبَ أَخَاكَ، وَصَاحِبَكَ، فَنَهَى اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ.»

1747 Bakara 2/197.
1748 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246; Şâkir, 4/143, 144.
1749 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/411; Şâkir, 4/144.
1750 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322; Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348.
1751 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/411.

3692. Bana Ali'nin, Abdullah, Muâviye, Ali tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1752] sözünde "Cidâl, kardeşini ve arkadaşını kızdırıncaya kadar tartışmak ve kaba sözler söylemektir. Allah bunu yasaklamıştır." dedi.[1753]

[٣٦٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغْضِبَهُ.»

3693. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî, Husayf, Miksem tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, "Cidâl; arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır." dedi. [1754]**[3/481]**

[٣٦٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: «الْجِدَالُ: الْمِرَاءُ.»

3694. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Sevrî, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim, "Cidâl; tartışmaktır." dedi.[1755]

[٣٦٩٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَتَادَةَ، قَالَا: «هُوَ الصَّخَبُ، وَالْمِرَاءُ وَأَنْتَ مُحْرِمٌ.»

3695. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Zührî ve Katâde, "İhramlı iken bağırıp çağırman ve tartışmandır." dediler.[1756]

[٣٦٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} كَانُوا يَكْرَهُونَ الْجِدَالَ.»

1752 Bakara 2/197.

1753 Bu hadisin benzerini İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/411; Şâkir, 4/144.

1754 Bu hadisin benzerini İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/411; Şâkir, 4/144.

1755 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*; 1/348; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/411.

1756 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322; Şâkir, 4/144.

3696. Bize İbn Humeyd'in, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak yoktur.*"[1757] sözü hakkında "(Ashab) tartışmayı çirkin buluyorlardı." dedi.[1758]

b) Bir kısım müfessir bu âyette "Cidâl; sövmek demektir." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٦٩٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، أَنَّ نَافِعًا أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: «الْجِدَالَ فِي الْحَجِّ: السِّبَابُ، وَالْمِرَاءُ، وَالْخُصُومَاتُ.»

3697. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Yunus, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Ömer, "Hacda cidâl; sövmek, tartışmak ve kindarlıktır." dedi.[1759]

[٣٦٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «الْجِدَالُ: السِّبَابُ، وَالْمُنَازَعَةُ.»

3698. Bana Müsennâ'nın, Süveyd, İbnü'l-Mübârek, Muhammed b. İshâk, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer, "Cidâl; sövmek ve karşılıklı atışmalardır." dedi.[1760]

[٣٦٩٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْجِدَالُ: السِّبَابُ.»

3699. Bana Muhammed b. Sa'd'in, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas "Cidâl; sövmektir." dedi. **[3/482]**

[٣٧٠٠] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ ابْراهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، جَمِيعًا، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «الْجِدَالُ: السِّبَابُ.»

1757 Bakara 2/197.
1758 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246; Şâkir, 4/145.
1759 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246; Şâkir, 4/145.
1760 Hâkim, *Müstedrek*, 2/303; Beyhakî, *Sünen*, 5/67; Şâkir, 4/145.

3700. Bize Bişr'in, Yezîd, Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde "Cidâl; sövmektir." dedi.[1761]

2- Bir kısım müfessir bu âyette "Cidâl genel bir tartışma değil, hacılardan hangilerinin haccının tam olduğu ihtilafı üzerine çekişip tartışmaktır." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٠١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو صَخْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، قَالَ: «الْجِدَالُ: كَانَتْ قُرَيْشٌ إِذَا اجْتَمَعَتْ بِمِنًى قَالَ هَؤُلَاءِ: حَجُّنَا أَتَمُّ مِنْ حَجِّكُمْ.»

3701. Bana Yunus'un, İbn Vehb, Ebû Sahr tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, "Cidâl; Kureyş halkının Mina'da[1762] toplanıp diğerlerine 'bizim haccımız sizinkinden daha tam' demeleridir." dedi.[1763]

3- Bir kısım müfessir bu âyette cidâl "Haccın yapılacağı gün hakkında hacıların arasında ihtilaf etmesidir. Onlar bundan nehyedildiler." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٠٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَبِيبٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، أَنَّهُ قَالَ: «الْجِدَالُ فِي الْحَجِّ أَنْ يَقُولَ بَعْضُهُمْ: الْحَجُّ الْيَوْمَ، وَيَقُولُ بَعْضُهُمْ: الْحَجُّ غَدًا.»

1761 İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410; Şâkir, 4/145.

1762 Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Harâm'ın yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda ve Harem sınırları içinde bulunan Mina, şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin (menâsik) yapıldığı yerdir. Mina'daki hac menâsiki şu şekilde icra edilir: Terviye günü (8 Zilhicce) sabah namazı Mekke'de kılındıktan sonra Mina'ya gelerek orada öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılıp gecelemek ve Arefe günü sabah namazının ardından Arafat'a çıkmak sünnettir; Mehmet Şener, "Mina", *TDV İslâm Ansiklopedisi*.

1763 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/346; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/220, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/483; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/251; İbn Hacer, *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb* 1/495; Şâkir, 4/144, 146.

3702. Bana Müsennâ'nın, Haccâc, Hammâd, Cübeyr b. Habîb tarikiyle rivayet ettiğine göre Kâsım b. Muhammed, "Hacda cidâl hacıların bir kısmının diğerine,

'Hac bugündür', diğerlerinin onlara,

'Hac yarındır.' demeleridir." dedi.[1764] **[3/483]**

4- Bir kısım müfessir bu âyette cidâl "Hacıların, hacılardan kimin İbrahim'in (as) vakfe[1765] yaptığı yere isabet ettiği hakkında ihtilaf etmeleridir." dedi.

1764 Bu hadisi İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/246; Türkî, 3/483; Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410.

1765 Sözlükte "durmak, ayakta durmak, bir yerde beklemek" anlamındaki vakfe (vukūf) terim olarak hac ibadetini yerine getiren kişinin belirli bir zaman diliminde belirli yerlerde bir süre durmasını ifade eder. Vakfenin yapıldığı Arafat ve Müzdelife bölgelerine mevkıf denilir (Müslim, "Ḥac", 149). Hacda gerçekleştirildiği mekâna nisbetle anılan iki vakfe vardır: **a)** Arafat, **b)** Müzdelife vakfeleri. Câhiliye Araplarında bu iki vakfe, hac ibadetinin bir parçası olarak bilinmekle beraber Kureyş ve bu konuda Kureyş'e tâbi Kinâne ve Huzâa kabileleri, Harem ehlinin ayrıcalığını ve sosyal statülerini göstermek amacıyla Hz. İbrahim'den beri süregelen Arafat vakfesini terk edip Harem sınırları içerisinde kalan Müzdelife'de durmakla yetinmişlerdi. Hz. Peygamber Kureyş kabilesine mensup olmakla birlikte peygamberlikten önce de onların bu farklı uygulamalarına itibar etmemiş, Arafat'ta vakfe yapmayı sürdürmüştür (İbn İshâk, s. 76, 100). Ayrıca Câhiliyye Arapları, Arafat ve Müzdelife vakfelerine kendi atalarını övme gibi bazı kavmiyetçi asabiyet unsurları ve pagan âdetleri sokmuşlardı. Hacla ilgili âyetlerde yer alan,

{فَإِذَآ أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}

"Arafat'tan akın edince Meş'ar-i Harâm'da (Müzdelife'de) Allah'ı anın." (Bakara 2/198)

{ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}

"Sonra insanların akın akın döndüğü yerden (Arafat'tan) siz de akın edip dönün." (Bakara 2/199)

{فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا}

"Atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha coşkulu ve güçlü şekilde Allah'ı anın." (Bakara 2/200)

ifadeleri Câhiliye'deki yanlış vakfe uygulamalarının düzeltilmesi uyarısını da yapmaktadır (Buhârî, "Ḥac", 91); Mendere Gürkan, "Vakfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vakfe (24.12.2022).

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٠٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: كَانُوا يَقِفُونَ مَوَاقِفَ مُخْتَلِفَةً يَتَجَادَلُونَ، كُلُّهُمْ يَدَّعِي أَنَّ مَوْقِفَهُ مَوْقِفُ إِبْرَاهِيمَ، فَقَطَعَهُ اللَّهُ حِينَ أَعْلَمَ نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَنَاسِكِهِمْ.»

3703. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1766] sözü hakkında "Hacılar muhtelif yerlerde vakfe yapıyorlardı. Onlardan her biri kendi durdukları yerin İbrahim'in (as) durduğu yer olduğunu iddia ediyorlardı. Allah, Peygamberi'ne (sav) haccın menâsikini öğretince bu tartışmaya son verdi." dedi. [1767]

5- Bir kısım müfessir;

{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}

"Hacda tartışmak yoktur."[1768] sözünün "Haccın vaktinin tek bir vakitte sabit olduğu, bu vaktin geriye ve ileriye çekilemeyeceği ve nesînin[1769] bâtıl olduğu hakkında Yüce Allah'tan bir bildiridir." dedi.

1766 Bakara 2/197.

1767 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/245; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/173; Şâkir, 2/214; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/220, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/484.

1768 Bakara 2/197.

1769 "Nesî" Câhiliyye döneminde kamerî takvimin şemsî takvime uyarlanması suretiyle takvime yapılan müdahale anlamında bir terimdir. Kelime genel olarak haram aylarda savaşa izin verebilmek ve hac mevsimini sabitlemek için "kamerî takvimi şemsî takvime dönüştürüp ikisini eşitlemek" ve "bu işlem sırasında eklenen ay veya gün sayısı" anlamlarında kullanılmıştır. Araplar Hz. İbrahim'den sonra uzun müddet kamerî takvim kullanmışlar, umre için Receb, hac için Zilhicce ayını esas almışlar, ayrıca umrenin yapıldığı Receb ayı ile haccın yapıldığı Zilhicce ve onun bir öncesiyle (Zilkâde) bir sonrasını (Muharrem) haram aylar olarak kabul etmişlerdir. İslâm kaynaklarında, Arapların zamanla haram ayların yerlerini değiştirmek veya haccın sabit bir mevsimde yapılmasını sağlamak amacıyla nesîe başvurdukları belirtilmektedir; Mustaf Fayda, "Nesî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nesi (24.12.2022).

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٧٠٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: قَدِ اسْتَقَامَ الْحَجُّ، وَلَا جِدَالَ فِيهِ.»

3704. Bize İbn Beşşâr'ın, Abdurrahman, Süfyân, Abdülazîz b. Rüfey' tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak yoktur.*"[1770] sözü hakkında "Hac sabit olmuştur, haccın zamanı hakkında tartışma yoktur." dedi.[1771]

[٣٧٠٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: لَا شَهْرَ يُنْسَأُ، وَلَا شَكَّ فِي الْحَجِّ قَدْ بَيَّنَ، كَانُوا يُسْقِطُونَ الْمُحَرَّمَ ثُمَّ يَقُولُونَ صَفَرَانِ لِصَفَرٍ، وَشَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ يَقُولُونَ شَهْرَا رَبِيعٍ لِشَهْرِ رَبِيعٍ الْآخَرَ وَجُمَادَى الْأُولَى، ثُمَّ يَقُولُونَ جُمَادِيَانِ لِجُمَادَى الْآخِرَةِ، وَلِرَجَبٍ، ثُمَّ يَقُولُونَ لِشَعْبَانَ رَجَبٌ، ثُمَّ يَقُولُونَ لِرَمَضَانَ شَعْبَانُ، ثُمَّ يَقُولُونَ لِشَوَّالٍ رَمَضَانُ، وَيَقُولُونَ لِذِي الْقَعْدَةِ شَوَّالٌ، ثُمَّ يَقُولُونَ لِذِي الْحِجَّةِ ذَا الْقَعْدَةِ، ثُمَّ يَقُولُونَ لِلْمُحَرَّمِ ذَا الْحِجَّةِ، فَيَحُجُّونَ فِي الْمُحَرَّمِ ثُمَّ يَأْتَنِفُونَ فَيَحْسِبُونَ عَلَى ذَلِكَ عِدَّةً مُسْتَقْبَلَةً عَلَى وَجْهِ مَا ابْتَدَءُوا، فَيَقُولُونَ: الْمُحَرَّمُ، وَصَفَرٌ، وَشَهْرَا رَبِيعٍ، فَيَحُجُّونَ فِي الْمُحَرَّمِ لِيَحُجُّوا فِي كُلِّ سَنَةٍ مَرَّتَيْنِ، فَيُسْقِطُونَ شَهْرًا آخَرَ، فَيَعُدُّونَ عَلَى الْعِدَّةِ الْأُولَى، فَيَقُولُونَ صَفَرَانِ، وَشَهْرَا رَبِيعٍ نَحْوَ عِدَّتِهِمْ فِي أَوَّلِ مَا أَسْقَطُوا.» [٣/٤٨٤]

3705. Bana Muhammed b. Ömer'in, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} "*Hacda tartışmak yoktur.*"[1772] sözü hakkında şöyle dedi: "Hiçbir ay yerinden oynatılamaz (nesî yapılamaz). Haccın zamanında şüphe yoktur. Haccın zamanı

1770 Bakara 2/197.

1771 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'inde İbn Mehdî tarikiyle (158, 4. cüzün 1. kısmı); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/346, Süfyân tarikiyle; Türkî, 3/484; bk. Mücâhid, *Tefsîr*, s. 229; Şâkir, 4/146.

1772 Bakara 2/197.

açıklanmıştır. (Araplar) Muharrem'i düşürüyor ve Safer ve Rebî'ülevvel için 'Saferan' diyorlardı. Sonra Rebî'ülâhir ve Cemâziyelevvel için 'şehrâ Rebî' diyorlardı. Sonra Cemâziyelâhir ve Recep için Cümadân diyorlardı. Sonra Şaban için Recep diyorlardı. Sonra Ramazan için Şaban diyorlardı. Sonra Şevval için Ramazan diyorlardı. Zilkâde için Şevval diyorlardı. Sonra Zilhicce için Zilkâde diyorlardı. Sonra Muharrem için Zilhicce diyorlardı. Muharrem ayında hac yapıyorlardı. Sonra başa dönüyorlardı ve gelecek ayları başladıkları yöntem üzerine düzenliyorlardı. (Yeni sıralamayı başlatıyorlar) Muharrem, Safer, 'şehrâ Rebî' diyorlardı. Her sene iki defa hac yapmak için Muharrem ayında hac yapıyorlardı. Sonra başka bir ayı düşürüyorlar ayları ilk sıralama üzerine tekrar sıralıyorlardı ve ilk düşürdükleri aya kadar sayarak Saferan ve 'şehrâ Rebî' diyorlardı."[1773]

[٣٧٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

3706. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bu hadisin benzerini rivayet etti.[1774]

[٣٧٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «صَاحِبُ النَّسِيءِ الَّذِي يُنْسَأُ لَهُمْ أَبُو ثُمَامَةَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي كِنَانَةَ.»

3707. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, "Araplara nesî yapan kişi Benî Kinâne kabilesinden Ebû Sümâme isimli kişidir." dedi.[1775]

[٣٧٠٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: لَا شُبْهَةَ فِي الْحَجِّ قَدْ بَيَّنَ اللَّهُ أَمْرَ الْحَجِّ.»

1773 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; Mücâhid, *Tefsîr*, 229; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273.

1774 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/348; Mücâhid, *Tefsîr*, 229; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273.

1775 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273; Şâkir, 4/147.

3708. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İbn İshâk, Ebû Bişr, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1776] sözü hakkında "Hac hakkında şüphe yoktur. Allah haccın durumunu açıkladı." dedi.[1777] **[3/485]**

[٣٧٠٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: قَدِ اسْتَقَامَ أَمْرَ الْحَجِّ فَلَا تُجَادِلُوا فِيهِ.»

3709. Bana Musa b. Harun'un, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1778] sözü hakkında "Haccın durumu sabit oldu. Hac hakkında tartışmayın." dedi.[1779]

[٣٧١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: لَا شَهْرَ يُنْسَأُ، وَلَا شَكَّ فِي الْحَجِّ قَدْ بُيِّنَ.»

3710. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1780] sözü hakkında "Hiçbir ay yerinden oynatılmaz (nesî yapılmaz), haccın durumu açıklanmıştır, hacda şüphe yoktur." dedi.[1781]

[٣٧١١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: قَدْ عُلِمَ وَقْتُ الْحَجِّ فَلَا جِدَالَ فِيهِ، وَلَا شَكَّ.»

3711. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Ebî Zâide, Alâ' b. Abdilkerîm tarikiyle rivayet ettiğine göre; Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak*

1776 Bakara 2/197.

1777 Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 4/255, Mücâhid, *Tefsîr*, 229; Şâkir, 4/147.

1778 Bakara 2/197.

1779 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/212; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/179; Şâkir, 4/147. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/346; Türkî, 3/486.

1780 Bakara 2/197.

1781 Bu hadisi İbn Uyeyne, *-ed-Dürrü'l-Mensûr'*da (1/220) olduğu gibi- ve onun tarikiyle İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (157, 4. cüzün 1. kısmı) İbn Necîh tarikiyle benzerini zikretti; Türkî, 3/486.

yoktur."[1782] sözü hakkında "Haccın vakti bilindi. Haccın vakti hakkında tartışma ve şüphe yoktur." dedi.[1783]

[٣٧١٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَالْعَلَاءِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «هُوَ شَهْرٌ مَعْلُومٌ لَا تَنَازُعَ فِيهِ.»

3712. Bize Ahmed b. İshâk'ın, Ebû Ahmed, Süfyân, Abdülazîz, Alâ' tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid "O bilinen bir aydır, onda tartışma yoktur." dedi.[1784]

[٣٧١٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: لَا شَكَّ فِي الْحَجِّ.»

3713. Bize Ahmed'in, Ebû Ahmed, İsrâil, Sâlim tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1785] sözü hakkında "Hacda şüphe yoktur." dedi.[1786]

[٣٧١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: الْمِرَاءُ بِالْحَجِّ.»

3714. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Hüşeym, Haccâc, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1787] sözü hakkında "Hac hakkında tartışmaktır." dedi.[1788]

[٣٧١٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} فَقَدْ تَبَيَّنَ الْحَجُّ. قَالَ: كَانُوا يَحُجُّونَ فِي ذِي الْحِجَّةِ عَامَيْنِ، وَفِي الْمُحَرَّمِ عَامَيْنِ، ثُمَّ حَجُّوا فِي صَفَرٍ عَامَيْنِ، وَكَانُوا يَحُجُّونَ

1782 Bakara 2/197.
1783 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/349, 1835; Türkî, 3/486; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 229.
1784 Hadisi bu mânayla İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/178'de zikretti; Şâkir, 4/148.
1785 Bakara 2/197.
1786 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/178; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/435; Şâkir, 4/148.
1787 Bakara 2/197.
1788 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/346, Hüşeym tarikiyle; Türkî, 3/486.

فِي كُلِّ سَنَةٍ فِي كُلِّ شَهْرٍ عَامَيْنِ، ثُمَّ وَافَقَتْ حَجَّةُ أَبِي بَكْرٍ مِنَ الْعَامَيْنِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ قَبْلَ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَنَةٍ، ثُمَّ حَجَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ قَابِلٍ فِي ذِي الْحَجَّةِ؛ فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ.»

3715. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1789] sözü hakkında şöyle dedi: "Haccın zamanı kesinleşmiştir. (Araplar) iki yıl Zilhicce ayında, iki yıl Muharrem ayında haccederlerdi. Sonra Safer ayında iki yıl haccederlerdi. (Böylece) senenin her ayında iki sene haccederlerdi. Hz. Ebûbekir'in Peygamberimizin (sav) haccından bir sene önce yapmış olduğu hac iki senelik Zilkâde haccına denk gelmişti. Sonra Peygamberimiz (sav) Zilhicce ayında haccetti. İşte o zaman Peygamberimiz (sav) (Zilhicce ayında yapılan haccın zamanını doğrulamak için) şöyle dedi: 'Muhakkak zaman Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde olduğu haline geri döndü.'"[1790] **[3/486]**

[٣٧١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} قَالَ: بَيَّنَ اللَّهُ أَمْرَ الْحَجِّ وَمَعَالِمَهُ فَلَيْسَ فِيهِ كَلَامٌ.»

3716. Bize İbn Humeyd'in, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ} *"Hacda tartışmak yoktur."*[1791] sözü hakkında "Allah haccın zamanını ve yerlerini açıkladı. Bu konuda tartışma yoktur." dedi.[1792]

{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}

"Hacda tartışmak yoktur."[1793] sözünde doğru görüş şöyle diyenlerinkidir: "Bu âyetin mânası; "Hac ve vakti konusunda tartışma yoktur. Onun menâsiki ihtilaf edilen değil ittifak edilen bir duruma ve vakti tek bir vakte sabit oldu. Bu konuda tartışma ve münakaşa yoktur. Allah Teâlâ âyette

1789 Bakara 2/197.
1790 Beyhakî, *Sünen*, 5/166; Şâkir, 4/148.
1791 Bakara 2/197.
1792 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/349; Şâkir, 4/148.
1793 Bakara 2/197.

önce haccın vaktini bilinen aylar olarak haber verdi sonra Câhiliyye'nin ihtilaf edip şirke düştüğü haccın vaktinde ihtilafı reddetti."

Bizim bu görüşü seçmemizin ve onu bizim dışımızdakilerin dediklerinden daha doğru bulmamızın nedeni;

{وَلَا فُسُوقَ}

"Günah işlemek yoktur."[1794] âyetinde yaptığımız yorumdur. Allah'ın ihramlıya ve kendine haccı farz kılmış hacıya yasakladığı davranışların ihramın zıddı olan ihramsız durumda mübah olan (tırnak kesmek, koku sürmek gibi) davranışlardan başkasıdır (sövmek, gıybet etmek gibi) demek caiz olmaz. Eğer (yasaklanan günah) ihramlı ve ihramsız hallerde eşitse (iki halde de haramsa) ihramlıya has olarak yasak olan davranışların hükmünün, bütün hallerde haramken bir halde haram olup diğer halde haram olmamasının bir sebebi olmaz. **[3/487]**

İhramda yasak olan günah hakkında durum bu olunca,

{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}

"Hacda tartışmak yoktur."[1795] sözünden maksat; "Arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar tartışmandır." diyenlerin sözünün bir mânası yoktur. Bunu söyleyen iki mânadan birini kastetmiştir. Ya arkadaşınla onu kızdırıncaya kadar bâtıl yere tartışma demek istemiştir. Bu sözün bir anlamı yoktur. Çünkü Allah, tartışan kişi ister ihramlı ister ihramsız olsun bütün hallerde bâtıl yere tartışmayı yasaklamıştır. İster ihramlı ister ihramsız olsun Allah bütün hallerde bâtıl yere tartışmayı nehyettiği için bu yasağı ihramlıya has kılmanın bir sebebi yoktur. Ya da arkadaşınla haklı olarak tartışma demek istemiştir. Aynı şekilde bunu söylemenin de bir sebebi yoktur. Çünkü ihramlı bir kimse günaha rağbet eden bir kişiyi görürse onu günahtan geri çevirmek için onunla tartışması ihramlıya vaciptir veya onun kendisine zulmettiğini görürse ona kızarak uzaklaşması hakkıdır. Ondan kurtuluncaya kadar tartışması ve çekişmesi gerekir.

1794 Bakara 2/197.
1795 Bakara 2/197.

b. Tartışma ve Çekişme Nedenleri

İnsanlar arasında tartışmak ve çekişmek iki nedenden biriyle olur:

a) Ya bir zulüm nedeniyledir.

b) Ya da bir hak nedeniyledir.

İki nedenden birini (zulmü) her halde yapmak caiz değilken ve diğerini (hakkı) her halde terk etmek caiz değilken bunlardan hangisi ihram haline has olarak ihramlıya yasaklanacak?

Bu sözü "sövmek" olarak açıklayanın da sözünün bir sebebi yoktur. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberi'nin (sav) dili ile müminlere birbirine sövmeyi her halde yasaklamıştır. Peygamberimiz (sav) şöyle buyurdu:

[٣٧١٧] «سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ.»

3717. *"Müslümana sövmek günah, onu öldürmek küfürdür."*[1796]

İster ihramlı halde olsun ister ihramsız halde olsun her halde Müslümana sövmek yasaksa hac yapacak kişiye "ihrama girdiğin zaman arkadaşına sövme" demenin bir anlamı yok. **[3/488]**

c. Rivayetlere Göre Tartışma/Cidâl

Peygamberimizden (sav) gelen aşağıdaki rivayetler;

{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}

"Hacda tartışmak yoktur."[1797] sözünde tartışmanın; hac ve haccın vakti olduğuna açık bir delildir:

[٣٧١٨] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنِي وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَيَّارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ مِثْلَ يَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

1796 Buhârî, *Sahîh*, (6044, 7076); Müslim, *Sahîh*, (64); Tayâlisî, *Müsned*, (245, 256, 304); Türkî, 3/488.

1797 Bakara 2/197.

3718. Bize Muhammed b. Müsennâ'nın, Vehb b. Cerîr, Şu'be, Seyyâr, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Kim bu Kâbe'yi hacceder, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu gün gibi günahsız hale döner."*[1798]

[٣٧١٩] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَيَّارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3719. Bana Ali b. Sehl'in, Haccâc, Şu'be, Seyyâr, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurdu: *"Kim bu Kâbe'yi hacceder, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınır."*[1799]

[٣٧٢٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَيَّارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَ حَدِيثِ ابْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ وَهْبِ بْنِ جَرِيرٍ.

3720. Bize Ahmed b. Velîd'in, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Seyyâr, Ebû Hâzim tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre, Peygamber'den (sav) Vehb b. Cerîr tarikiyle Müsennâ'nın hadisinin aynısını rivayet etti.[1800]

[٣٧٢١] حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ أَيْضًا.

1798 Tayâlisî, *Müsned*, (2641); İbn Râhûye, *Müsned*, (224); Buhârî, *Sahîh*, (1521); Begavî, *Ca'diyyât*, (900, 1757, 1758); Ebû Nuaym, *Hilye*, (8/316); Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 13/25; Begavî, *Ca'diyyât*, (1841) Şu'be tarikiyle; Türkî, 3/489; İbn Mâce, *Sünen*, (1462), Abdürrezzâk, *Musannef*, 3/404, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/176; Şâkir, 4/150.

1799 Buhârî, *Sahîh*, (Hac-1521); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/410; Şâkir, 4/150.

1800 Buhârî, *Sahîh*, (Hac-520); Şâkir, 4/151; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/179 (9312); Türkî, 3/489.

3721. Bana İbn Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Mansûr, İbn Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle Peygamber'den (sav) bu hadisin aynısını rivayet etti.[1801]

[٣٧٢٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ، يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

3722. Bize İbn Müsennâ, Ebû Velîd, Şu'be, Mansûr, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle Resûlullah'tan (sav) bu hadisin benzerini rivayet etti.[1802]

[٣٧٢٣] حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ الْمُنْتَصِرِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ، فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3723. Bize Temîm b. el-Muntasır'ın, İshâk, Muhammed b. Ubeydullah, A'meş, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Kim bu Kâbe'yi hacceder, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu gibi günahlarından arınır."*[1803] **[3/489]**

[٣٧٢٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3724. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Ebû Üsâme, Süfyân, Mansûr, İbn Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre o; "Resûlullah (sav)

1801 Müslim *Sahîh*, Muhammed b. Müsennâ tarikiyle (1350); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/179 (9311), Muhammed b. Ca'fer tarikiyle; Tayâlisî, *Müsned*, (2641); Buhârî, *Sahîh*, (1819); Begavî, *Ca'diyyât*, (900, 1757, 1758); Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/316; Dârimî, *Sünen*, 1803; Türkî, 3/489.

1802 Dârimî, *Sünen*, 2/49; Şâkir, 4/151.

1803 Bu hadisi Dârekutnî, *Sünen*, 2/274, Haccâc b. Ertât, A'meş tarikiyle *"Kim hacceder veya umre yapar, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu hale döner."* lafzıyla rivayet etti; Şâkir, 4/151.

şöyle buyurdu." dedi ve bu hadisi söyledi. Fakat o *"Annesinden doğduğu gibi olur."* dedi.[1804]

[٣٧٢٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سَيَّارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ مِثْلَ يَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3725. Bize Ebû Küreyb'in, Ebû Üsâme, Şu'be, Seyyâr, İbn Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre o "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu." dedi ve bu hadisin benzerini söyledi. Fakat o *"Annesinden doğduğu gün gibi ailesine döner."* dedi.[1805]

[٣٧٢٦] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ طَهْمَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ مِثْلَ يَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3726. Bana Yakub b. İbrahim'in, Yahyâ b. Ebî Bükeyr, İbrahim b. Tahmân, Mansûr, Hilâl b. Yesâr, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre o "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu." dedi ve bu hadisin benzerini söyledi. Fakat o *"Annesinden doğduğu gün gibi ailesine döner."* dedi.[1806]

[٣٧٢٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ طَهْمَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ

1804 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, (195); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16/192 (10274); Müslim, *Sahîh*, (1350); İbn Mâce, *Sünen*, (2889); İbn Hibbân, *Sahîh*, (3694), Vekî' tarikiyle; Buhârî, *Sahîh*, (1820); Beyhakî, *Sünen*, 5/261, Süfyân tarikiyle; Abdürrezzâk, *Musannef*, Sevrî, Mansûr, Câbir, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle (8800); Humeydî, *Müsned*, (1004), İshâk b. Râhûye, *Müsned*, (194); Tirmizî, *Sünen*, (811); Nesâî, *Sünen*, (2626); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (6198); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2514); Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/264; Türkî, 3/490.

1805 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 1, 257; Şâkir, 2/217.

1806 Beyhakî, *Sünen*, 5/262; Şâkir, 2/217. Bu hadis Türkî nüshasında metinde bulunmamakla beraber diğer nüshalarda mevcuttur. Türkî ise bu hadisi dipnotta vermektedir.

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ «يَعْنِي الْكَعْبَةَ «فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3727. Bana Yakub b. İbrahim'in, Yahyâ b. Ebî Kesîr, İbrahim b. Tahmân, Mansûr, Hilâl b. Yesâr, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Kim bu beyti hacceder, yani Kâbe'yi, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu gün gibi günahlarından arınır."*[1807] **[3/490]**

[٣٧٢٨] حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ سَيَّارٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَهَيْئَةِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.»

3728. Bize Fadl b. Sabbâh'ın, Hüşeym b. Beşîr, Seyyâr, Ebû Hâzim, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *"Kim Allah için hacceder, kadına yaklaşmaz, günah işlemezse annesinden doğduğu hal gibi günahlarından arınır."*[1808]

Bu hadisler;

{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}

"Hacda tartışmak yoktur.[1809] sözünde yasaklananın hac ve haccın zamanı olduğuna, insanların onları ilgilendiren veya ilgilendirmeyen işlerde kendi aralarında tartışmaları olmadığına açık delildir. Çünkü Peygamber (sav) kadına yaklaşmadan ve günah işlemeden hacceden kişinin Allah tarafından bir şerefe nail olduğunu haber vermektedir. Allah bu şerefi ise üçüncü bir yasağı yani tartışmayı eklemeden sadece haccını kadına yaklaşmadan ve günah işlemeden yapan kişi diye vasfettiği kimseye vermiştir. Eğer;

1807 Beyhakî, *Sünen*, 5/262, Yahyâ b. Ebî Bükeyr tarikiyle; Türkî, 3/490; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/20; Şâkir, 4/152.

1808 Müslim, *Sahîh*, Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Hac, 438), Hişâm tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Hüşeym tarikiyle Taberî'nin isnadının aynısıyla fakat 'Allah için' sözü olmaksızın; Şâkir, 4/152; Begavî, *Ca'diyyât*, (1757), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 3/491.

1809 Bakara 2/197.

{وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ}

"*Hacda tartışmak yoktur.*"[1810] sözünde Allah'ın nehyettiğinden kasıt, "Allah kavgayı, düşmanlığı, sövmeyi ve buna benzer şeyleri yasak etmiştir." diyenlerin söyledikleri gibi olsaydı muhakkak Peygamber (sav) bu ikisiyle ilgili üçüncü bir özellik olmadan haccında iki özellikten kaçınan hacının bu şerefi hak etmesini bu iki özellik ile sınırlamazdı.

Üçüncü mâna, vasfettiğimiz üzere diğer iki mânayla aynı anlamda olmayınca, üçüncü mâna haber, diğer iki mâna nehiy yani yasaklama olunca Resûlullah (sav) haccında ilk iki mânadan (rafes ve füsûk) kaçınanın Allah'ın ona vereceği ikramını kazanmayı hak ettiğini haber verdi. Çünkü ilk iki mâna nehiydir. Bu yasaklardan Allah için kaçınan onlardan uzak durmakla Allah'a itaat etmiş olur. Üçüncü mânanın (tartışma) onlarla birlikte zikredilmeme nedeni o ikisi ile aynı anlamda olmamasıdır. Onun anlamıyla diğer ikisinin anlamı farklıdır.[1811] **[3/491]**

d. Kıraat

Durum böyle olunca kıraatler içerisinde en doğru kıraat الْجِدَالُ (tartışma) kelimesi ile الرَّفَثُ وَالْفُسُوقُ (rafes ve füsûk) kelimelerinin i'râbının aynı olmamasıdır.[1812] Bu sayede Arapçayı bilen bir kişi; bu âyeti duyunca ilk

---

1810 Bakara 2/197.

1811 Müfessirin burada kastettiği meânî ilminde cümlenin ikiye ayrılmasıdır. Meânî ilminde cümle ikiye ayrılır: **a)** Haberî, **b)** İnşâî cümle.

a) Haberî cümle muhataba bilgi verilen cümledir. Haberî cümle sözü söyleyene doğrudur veya yalandır diyebileceğimiz cümlelerdir. Mesela "bugün günlerden cumartesi" sözü bir bilgi vermeyi amaçlar. Bu cümle haberî cümledir.

b) İnşâî cümle ise doğrulanma ya da yalanlanma ihtimali olmayan cümledir. İnşâî cümle emir, nehiy ve soru cümleleridir. "Bugün günlerden cumartesi mi?", "cumartesi gününde çok yatma", "cumartesi günü Kur'ân oku" cümleleri ise inşâî cümledir. Buna binaen müfessir rafes ve füsûk kelimelerinin geçtiği cümlelerin inşâî cümle yani nehiy (yasaklama) cümlesi olduğunu söyledi. Cidâl kelimesinin geçtiği cümlenin ise bir yasaklama ifade etmeyip bir durumdan haber verme cümlesi olduğunu söyledi. Böylece anlam şöyle oldu: "Ey Müslümanlar, hacda size kadına yaklaşmayı ve günah işlemeyi yasaklıyorum (rafes ve füsûk, inşâî cümle). Ayrıca size haccın ayları hakkında tartışmanın bittiğini haber veriyorum (cidâl, haberî cümle)."

1812 İbn Kesîr ve Ebû Amr فَلَا رَفْثٌ وَلَا فُسُوقٌ şeklinde ref' ve tenvînli okudu. Yedi kıraatten diğerleri ise nasb üzere tenvînsiz okudu. وَلَا جِدَالَ'yi hepsi nasb ve tenvînsiz okudu. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, 68; Şâkir, 4/153.

iki kelime ile üçüncü kelimenin i'râbı farklı olunca mânasının da farklı olduğunu bilir. Mânanın ayrı olmasına rağmen i'râbın aynı olması üzerine okunan kıraat de ittifakla doğrudur. Çünkü Arap, anlamları farklı olsa bile özellikle böyle (edebî, belîğ) kelâm türlerinde bazı kelimeleri bazı kelimelerin i'râbına uygun hale getirir.

Verdiğim mânalara göre kıraatler arasında en hoşuma giden kıraat şöyle okuyanın kıraatidir: (فَلَا رَفَثٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ). Rafes ve füsûk kelimelerinin ref' ve tenvinli, cidâl kelimesinin fethalı ve tenvinsiz okunmasıdır. Bu Basrîlerin ve Mekke ehlinin birçoğunun kıraatidir. Abdullah b. Kesîr ve Ebû Amr b. Alâ da böyle okumuştur.[1813]

Allah'ın burada nehyettiği "Arapların kimin haccının tam olduğuna dair tartışmalarını yasaklamasıdır." diyenin sözüne ve "Arapların bir kısmının 'Hac bu gündür, bir kısmının da hac yarındadır' diye tartışmalarını yasaklamasıdır" diyenin sözüne gelince... Zaten bu görüşü söylemek bile bu görüşün zayıf olduğuna delil olarak yeter. Çünkü bir sözün sıhhati ya meşhur olmuş bir bilgiyle ya da bir işin öyle olduğuna dair ilmi gerektiren sadık bir haberle (hadis gibi) bilinir ki o zaman ancak âyet bunu yasaklamak için inmiştir denilsin. Aynı şekilde "Allah burada bir kısım tartışmayı yasaklamış bir kısım tartışmayı yasaklamamıştır." diyenin sözü de aynıdır. Çünkü bu kişilerin iddia ettikleri hakkında sahih bir bilgi yoktur. **[3/492]**

Bizim söylediğimiz "Burada yasaklanan haccın ayları ile ilgili tartışmadır" görüşünün delili ise anlattığımız gibi önceden Câhiliyye'nin kendi aralarında hac ayları hakkında tartışmalarıdır.

Câhiliyye'nin böyle bir tartışma yaptığına delilimiz ise işin ehli kişilerce böyle bir tartışmanın bilinen meşhur bir şey olması ve Allah Teâlâ'nın,

{إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا}

"*Sapıtmak için hürmetli ayların yerlerini değiştirip geciktirmek, küfürde gerçekten ileri gitmektir. İnkâr edenler (Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uydurmak için) onu bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyorlardı*"[1814] âyetidir.

1813 Bk. Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kırâ'âti's-Seb'*, s. 68, Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/120; Şâkir, 4/154.

1814 Tevbe 9/37.

6. {وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ} "Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ} *"Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Şanı yüce Allah bu sözüyle şöyle buyurdu: "Ey iman edenler, benden size bol bol sevabı hak etmeniz için haccın menâsikini tamamlamakta ve ihramda size farz kıldıklarımı yerine getirmekte size emrettiklerimi yapın. Haccınızda kaçınmanızı emrettiğim rafes ve füsûktan (kadına yaklaşmak ve günahtan) kaçının. Siz ne zaman rızamı ve sevabımı isteyerek bu hayırları ve bunun dışındaki hayırları ve sâlih amelleri yaparsanız ben onları bilirim. Size mükâfatını ve karşılığını verinceye kadar hepsini gözetirim. Çünkü hiçbir gizli şey bana gizli kalmaz. Amellerinizle arzuladıklarınız bana saklı kalmaz. Çünkü ben sırlarınıza vâkıfım. İçinizde gizlediklerinizi bilirim." **[3/493]**

7. {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} "Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur"

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."* sözünün tefsiri:

a. Nüzûl Sebebi

Bu âyet azıksız hacceden bir topluluk hakkında indi. Bazı kişiler ihrama girince yanında bulunan azıkları atıyorlardı. Sonra yeniden azık edinmeye başlıyorlardı. Bundan dolayı Allah sefere çıktığında azık almayana azık alması için, yanında azığı olanın da azığını koruması, atmaması için bu âyeti indirdi.

b. Bu Konuda Gelen Rivayetler

Bu konuda gelen rivayetler şöyledir:

[٣٧٢٩] حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الصُّدَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ الْغَفَّارِ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُوقَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: «كَانُوا إِذَا أَحْرَمُوا وَمَعَهُمْ أَزْوِدَةٌ رَمَوْا

بِهَا وَاسْتَأْنَفُوا زَادًا آخَرَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} فَنُهُوا عَنْ ذَلِكَ وَأُمِرُوا أَنْ يَتَزَوَّدُوا الْكَعْكَ، وَالدَّقِيقَ، وَالسَّوِيقَ.»

3729. Bana Hüseyin b. Ali es-Sudâî'nin, Amr b. Abdülgaffâr, Muhammed b. Sûkâ, Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ömer şöyle dedi: "İhrama girdikleri zaman yanında bulunan azığı atıyorlar, yeniden başka bir azık ediniyorlardı. Bunun üzerine Allah; {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1815] âyetini indirdi. Bunu yapmaktan yasaklandılar; çörek, un ve un helvasından azık edinmekle emrolundular."[1816]

[٣٧٣٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَخْزُومِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «كَانُوا يَحُجُّونَ وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَنَزَلَتْ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3730. Bize Muhammed b. Abdillah el-Mahzûmî'nin, Şebâbe b. Sevvâr, Verkâ, Amr b. Dînâr, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle dedi: "Azık edinmeden haccediyorlardı. {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1817] âyeti indi."[1818]

[٣٧٣١] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}، قَالَ: الْكَعْكُ، وَالزَّيْتُ.»

1815 Bakara 2/197

1816 İbn Hacer, *el-Ucab fî Beyâni'l-Esbâb*, 1/498. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273; Şâkir, 4/156; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 2/248; Türkî, 3/494.

1817 Bakara 2/197.

1818 Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1730; İbn Hibbân, *Sahîh*, (2691), Muhammed b. Abdillah tarikiyle; Abd b. Humeyd, *Müsned*; -İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/348'de olduğu gibi-; Buhârî, *Sahîh*, (1523); Beyhakî, *Sünen*, 4/332, Şebâbe tarikiyle; Nesâî, *Kitâbü't-Tefsîr*, (53); İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk*, 3/45, Saîd b. Abdirrahman, Süfyân b. Uyeyne, Amr tarikiyle; Hâkim, *Târîh -Fethu'l-Bârî*'de geçtiği gibi (3/384)- Sevrî, Verkâ tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/220, İbnü'l-Münzir'e nispetle. Bu rivayet İbn Abbas zikredilmeksizin İbn Uyeyne tarikiyle ileride gelecektir; Türkî, 3/494.

3731. Bize Ömer b. Ali'nin Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1819] sözünde "Azık, çörek ve zeytinyağıdır." dedi.[1820] **[3/494]**

[٣٧٣٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ:هُوَ الْكَعْكُ وَالسَّوِيقُ.

3732. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, İbn Uyeyne, Abdürrezzâk, İbn Sûka tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, "Çörek ve un helvasıdır." dedi.[1821]

[٣٧٣٣] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «كَانَ أُنَاسٌ يَحُجُّونَ، وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3733. Bize Amr'ın, Süfyân, Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle dedi: "İnsanlar hacceediyor ve azık almıyorlardı. Bunun üzerine Allah; {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1822] âyetini indirdi."[1823]

[٣٧٣٤] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَطَاءٍ كُوفِيٌّ لَنَا.

3734. Bize Amr'ın, Süfyân b. Uyeyne, Abdülmelik b. Atâ Kûfî tarikiyle nakletmiştir.[1824]

[٣٧٣٥] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: التَّمْرُ، وَالسَّوِيقُ.»

1819 Bakara 2/197.

1820 Süfyân b. Uyeyne, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da olduğu gibi (1/221), aynı tarikle Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde, (Tefsîr-349); Türkî, 3/495.

1821 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/78; Türkî, 3/495.

1822 Bakara 2/197.

1823 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/77; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-347), Süfyân b. Uyeyne tarikiyle; Türkî, 3/495; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/349, 350; Şâkir, 4/157.

1824 Şâkir, كُوفِيٌّ لَنَا ifadesinin anlaşılmasının güç olduğunu, İbn Uyeyne'nin Kûfeli olması dolayısıyla "Bizim Kûfe'den komuşumuz" demek istemiş olabileceğini söyler. Şâkir, 4/157.

3735. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî, {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1825] sözü hakkında "hurma ve un helvasıdır" dedi.[1826]

[٣٧٣٦] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا حَنْظَلَةُ، قَالَ: «سُئِلَ سَالِمٌ، عَنْ زَادِ الْحَاجِّ، فَقَالَ: الْخُبْزُ، وَاللَّحْمُ، وَالتَّمْرُ» قَالَ عَمْرٌو: وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ، مَرَّةً يَقُولُ: ثَنَا حَنْظَلَةُ، «سُئِلَ سَالِمٌ عَنْ زَادِ الْحَاجِّ، فَقَالَ: الْخُبْزُ، وَالتَّمْرُ.»

3736. Bize Amr'ın, Ebû Âsım, Hanzala tarikiyle rivayet ettiğine göre Sâlim'e hacının azığından soruldu. O,

"Ekmek, et ve hurmadır." dedi. Amr dedi ki:

"Ebû Âsım'ı şöyle derken tekrar işittim: 'Bize Hanzala'nın naklettiğine göre Sâlim'e hacının azığından soruldu.' O,

'Ekmek ve hurmadır' dedi."[1827] **[3/495]**

[٣٧٣٧] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: « كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَعْرَابِ يَحُجُّونَ بِغَيْرِ زَادٍ وَيَقُولُونَ: نَتَوَكَّلُ عَلَى اللَّهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3737. Bize Amr'ın, İbn Ebî Adî, Hüşeym, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim şöyle dedi: "Araplardan bazı insanlar azıksız bir şekilde haccediyorlardı ve,

'Biz Allah'a tevekkül ettik.' diyorlardı. Bunun üzerine şanı yüce Allah,

---

1825 Bakara 2/197.

1826 Süfyân b. Uyeyne, *-ed-Dürrü'l-Mensûr'*da olduğu gibi (1/221)-; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/78; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-348);, Suyûtî, Abd b. Humeyd'e nispetle; Saîd, çörek ve un helvası lafzıyla; Türkî, 3/495; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/411; Şâkir, 4/157.

1827 Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/353; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/117; Şâkir, 4/157; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/348; Türkî, 3/495.

{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1828] âyetini indirdi."[1829]

[٣٧٣٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَ الْحَاجُّ مِنْهُمْ لَا يَتَزَوَّدُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3738. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İshâk, Ömer b. Zer tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Onlardan bazıları azıksız hac-cediyordu. Bunun üzerine Allah, {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1830] âyetini indirdi."[1831]

[٣٧٣٩] حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانُوا يُسَافِرُونَ وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَنَزَلَتْ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}» وَقَالَ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى فِي حَدِيثِهِ: كَانُوا يَحُجُّونَ، وَلَا يَتَزَوَّدُونَ.»

3739. Bize Amr'ın, Yahyâ, Ömer b. Zer tarikiyle ve bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ömer b. Zer tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Onlar yolculuğa çıkıyorlardı ve azık edinmiyorlardı. Bunun üzerine, {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1832] âyeti indi." Hasan b. Yahyâ hadisinde şöyle dedi: "Haccediyorlardı ve azık edinmiyorlardı."[1833]

[٣٧٤٠] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، نَحْوَهُ.

1828 Bakara 2/197.

1829 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-346), Hüşeym tarikiyle; Türkî, 3/496; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/531, İbn Cerîr'e nispetle; Şâkir, 4/157, 158.

1830 Bakara 2/197.

1831 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273.

1832 Bakara 2/197.

1833 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/77; İbn Şeybe, *Musannef*, (248, 4. cüzün 1. kısmı), Vekî', Amr, İbn Zer tarikiyle; Süfyân, *Tefsîr*, 64, Amr, Mücâhid tarikiyle; Türkî, 3/496.

3740. Bana Nasr b. Abdirrahmân el-Evdî, Muhâribî, Ömer b. Zer tarikiyle Mücâhid'den bu hadisin benzerini rivayet etti.[1834]

[٣٧٤١] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا، يُحَدِّثُ فَذَكَرَ نَحْوَه.

3741. Bize Yakub b. İbrahim'in, Hüşeym tarikiyle rivayet ettiğine göre Ömer b. Zer, Mücâhid'i konuşurken işittim dedi ve bu hadisin benzerini zikretti.[1835]

[٣٧٤٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَ أَهْلُ الْآفَاقِ يَخْرُجُونَ إِلَى الْحَجِّ يَتَوَصَّلُونَ بِالنَّاسِ بِغَيْرِ زَادٍ، يَقُولُونَ: نَحْنُ مُتَّكِلُونَ؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3742. Bize Abdülhamîd b. Beyân'ın, İshâk, Ebû Bişr, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle dedi: "Âfâkîler hac için yola çıkıyorlar, azıksız olarak insanların arasına katılıyorlar ve,

'Biz tevekkül etmiş kişileriz.' diyorlardı. Bunun üzerine Allah;

{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur'*[1836] âyetini indirdi."[1837] **[3/496]**

[٣٧٤٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{وَتَزَوَّدُوا} قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْآفَاقِ يَخْرُجُونَ إِلَى الْحَجِّ يَتَوَصَّلُونَ بِالنَّاسِ بِغَيْرِ زَادٍ، فَأُمِرُوا أَنْ يَتَزَوَّدُو.»

1834 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz,* 1/273.

1835 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz,* 1/273.

1836 Bakara 2/197.

1837 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz,* 1/273.

3743. Bize Muhammed b. Amr'ın, Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَتَزَوَّدُوا} *"Azık edinin"*[1838] sözü hakkında şöyle dedi: "Âfâkîler hac için yola çıkıyorlar, azıksız olarak insanların arasına katılıyorlardı. Azık edinmekle emrolundular."[1839]

[٣٧٤٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْيَمَنِ يَقُولُونَ لَا نَتَزَوَّدُ. فَيَتَوَكَّلُونَ يَتَوَصَّلُونَ بِالنَّاسِ، فَأُمِرُوا أَنْ يَتَزَوَّدُوا، وَلَا يَسْتَمْتِعُوا؛ قَالَ: وَخَيْرُ الزَّادِ التَّقْوَى.»

3744. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1840] sözü hakkında şöyle dedi: "Yemen halkı;

'Biz azık edinmeyiz.' diyorlar ve tevekkül ediyorlar, insanların arasına katılıyorlardı. Azık edinmekle, insanlardan azık istememekle emrolundular ve (Allah Teâlâ),

'Azığın en hayırlısı takvâdır' buyurdu."[1841]

[٣٧٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: كَانُوا لَا يَتَزَوَّدُونَ، فَأُمِرُوا بِالزَّادِ، وَخَيْرُ الزَّادِ التَّقْوَى.»

3745. Bize İbn Humeyd'in, Hakkâm, Anbese, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1842] sözü hakkında şöyle dedi: "Azık edinmiyorlardı. Azık edinmekle emrolundular ve azıkların en hayırlısı takvâdır."[1843]

1838 Bakara 2/197.

1839 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz,* 1/273; Mücâhid, *Tefsîr,* 229; Türkî, 3/497.

1840 Bakara 2/197.

1841 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz,* 1/273.

1842 Bakara 2/197.

1843 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* 2/411; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz,* 1/273.

[٣٧٤٦] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} فَكَانَ الْحَسَنُ، يَقُولُ: إِنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ كَانُوا يَحُجُّونَ، وَيُسَافِرُونَ، وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ بِالنَّفَقَةِ، وَالزَّادِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، ثُمَّ أَنْبَأَهُمْ أَنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى.»

3746. Bize Bişr'in, Yezîd, Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1844] sözü hakkında şöyle dedi: "Yemen halkından bazı insanlar azıksız olarak haccediyorlar ve yolculuk yapıyorlardı. Allah onlara Allah yolunda nafaka ve azık edinmelerini emretti. Sonra onlara azığın en hayırlısının takvâ olduğunu haber etti."[1845]

[٣٧٤٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: قَالَ قَتَادَةُ: كَانَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ يَحُجُّونَ وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ بِشْرٍ عَنْ يَزِيدَ.»

3747. Bana Yakub'un, İbn Uleyye, Saîd b. Ebî Arûbe tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1846] sözü hakkında "Yemen halkından bazı insanlar azık edinmeden haccediyorlardı." dedi ve Bişr'in Zeyd'den rivayet ettiği hadisi zikretti.[1847] **[3/497]**

[٣٧٤٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} كَانَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ يَخْرُجُونَ بِغَيْرِ زَادٍ إِلَى مَكَّةَ، فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يَتَزَوَّدُوا، وَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى.»

3748. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde; {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1848] sözü hakkında şöyle

1844 Bakara 2/197.
1845 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322.
1846 Bakara 2/197.
1847 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350, Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/322; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/273.
1848 Bakara 2/197.

dedi: "Yemen halkından bazı insanlar azıksız olarak Mekke'ye yolculuk yapıyorlardı. Allah onlara azık edinmelerini emretti ve onlara azığın en hayırlısının takvâ olduğunu haber verdi."[1849]

[٣٧٤٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: ثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنِي عَمِّي، قَالَ: ثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: كَانَ نَاسٌ يَخْرُجُونَ مِنْ أَهْلِيهِمْ لَيْسَتْ مَعَهُمْ أَزْوِدَةٌ يَقُولُونَ: نَحُجُّ بَيْتَ اللَّهِ وَلَا يُطْعِمُنَا؟ فَقَالَ اللَّهُ: تَزَوَّدُوا مَا يَكُفُّ وُجُوهَكُمْ عَنِ النَّاسِ.»

3749. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o babası, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1850] sözü hakkında şöyle dedi: "İnsanlar yanlarında azık olmadan ailelerinden ayrılıyorlardı ve,

'Allah'ın evini haccediyoruz, Allah bizi doyurmuyor.' diyorlardı. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu:

'İnsanlardan istemenizden sizi uzak tutacak azıklar edinin.'"[1851]

[٣٧٥٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} فَكَانَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ يَحُجُّونَ، وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يَتَزَوَّدُوا، وَأَنْبَأَ أَنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى.»

3750. Bana Amr, İbn Ebî Ca'fer, onun babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî' {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1852] sözü hakkında şöyle dedi: "Yemen halkından bazı insanlar azıksız haccediyorlardı. Allah onlara azık edinmelerini emretti ve onlara en hayırlı azığın takvâ olduğunu haber verdi."[1853]

1849 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/77; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/221, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/498; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/410.

1850 Bakara 2/197.

1851 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/349.

1852 Bakara 2/197.

1853 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/349.

[٣٧٥١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{وَتَزَوَّدُوا} قَالَ: السَّوِيقُ، وَالدَّقِيقُ، وَالْكَعْكُ.»

3751. Bana Müsennâ'nın, Ebû Nuaym, Süfyân, Muhammed b. Sûka tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {وَتَزَوَّدُوا} *"Azık edinin"*[1854] sözü hakkında "un helvası, un ve çörek" dedi.[1855]

[٣٧٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: الْخُشْكَنَانِجُ، وَالسَّوِيقُ.»

3752. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Süfyân, Muhammed b. Sûka tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1856] sözü hakkında "huşkenânic[1857] ve un helvası" dedi.[1858] **[3/498]**

[٣٧٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَطَاءٍ الْبِكَالِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: هُوَ الطَّعَامُ، وَكَانَ يَوْمَئِذٍ الطَّعَامُ قَلِيلًا. قَالَ: قُلْتُ: وَمَا الطَّعَامُ؟ قَالَ: التَّمْرُ، وَالسَّوِيقُ.»

3753. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdülmelik b. Atâ el-Bikâlî, "Şa'bî'yi {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1859] sözü hakkında şöyle derken işittim." dedi:

"O yemektir." O zaman yemek azdı.

"Hangi yemektir?" diye sordum. O,

1854 Bakara 2/197.

1855 Süfyân, *Tefsîr*, s. 64; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350; Türkî, 3/498.

1856 Bakara 2/197.

1857 Huşkenânic, huşkenân denilen Farsça bir kelimedir. Saf buğday unundan yapılan bir ekmektir. İçerisine şeker, badem, fıstık katılır ve kavrulur; *el-Mu'cemü'l-Vasît*, خ ش ك, bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, 3/510; Türkî, 3/499.

1858 Bu hadisi Vekî', *Tefsîr*'inde -İbn Kesîr, *Tefsîr*'de olduğu gibi (1/348)- ondan İbn Ebî Şeybe, *Musannef*'inde (248, 4. cüzün 1. kısmı); Türkî, 3/499; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350.

1859 Bakara 2/197.

"Hurma ve un helvasıdır" dedi."[1860]

[٣٧٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} وَخَيْرُ زَادِ الدُّنْيَا الْمَنْفَعَةُ مِنَ اللِّبَاسِ، وَالطَّعَامِ، وَالشَّرَابِ.»

3754. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1861] sözü hakkında Dahhâk şöyle dedi: "Dünyanın en hayırlı azığı elbise giyme, yeme ve içme menfaatleridir."

[٣٧٥٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: كَانَ نَاسٌ يَتَزَوَّدُونَ إِلَى عَقَبَةٍ فَإِذَا انْتَهَوْا إِلَى تِلْكَ الْعَقَبَةِ تَوَكَّلُوا وَلَمْ يَتَزَوَّدُوا طَعَامًا فَأُمِرُوا أَنْ يَتَزَوَّدُوا.»

3755. Bize Humeyd'in, Cerîr, Muğîre tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim; {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1862] sözü hakkında şöyle dedi: "İnsanlar yanlarına erzak olarak tatlı alıyorlardı. Bu tatlı bitince tevekkül ediyorlar, yemek almıyorlardı. Bunun üzerine erzak almakla emrolundular."[1863]

[٣٧٥٦] حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: قَالَ سُفْيَانُ، فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا} قَالَ: أُمِرُوا بِالسَّوِيقِ، وَالْكَعْكِ.»

3756. Bana Nasr b. Abdirrahman el-Evdî'nin, Muhâribî tarikiyle rivayet ettiğine göre Süfyân {وَتَزَوَّدُوا} *"Azık edinin"*[1864] sözü hakkında "Un helvası ve çörekle emrolundular" dedi.[1865]

1860 Bu hadisi Vekî' *Tefsîr*'inde *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/221) olduğu gibi- ondan İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (248, 4. cüzün 1. kısmı); Türkî, 3/499; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350.

1861 Bakara 2/197.

1862 Bakara 2/197.

1863 Bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 64; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350.

1864 Bakara 2/197.

1865 Bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 64; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350.

[٣٧٥٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، أَنَّهُ سَمِعَ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا} قَالَ: هُوَ السَّوِيقُ، وَالدَّقِيقُ.»

3757. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdürrezzâk'ın babası İkrime'yi {وَتَزَوَّدُوا} *"Azık edinin"*[1866] sözü hakkında "O, un helvası ve undur" derken işitti.[1867] **[3/499]**

[٣٧٥٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: كَانَتْ قَبَائِلُ مِنَ الْعَرَبِ يُحَرِّمُونَ الزَّادَ إِذَا خَرَجُوا حُجَّاجًا، وَعُمَّارًا لِأَنْ يَتَضَيَّفُوا النَّاسَ، فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ تَعَالَى لَهُمْ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3758. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur."*[1868] sözü hakkında şöyle dedi: "Araplardan bazı kabileler hacı veya umreci olarak yola çıktıkları zaman insanların azığına ortak olmak için azık almayı kendilerine yasaklıyorlardı. Allah Teâlâ onlara şöyle dedi: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1869]"[1870]

[٣٧٥٩] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْآمُلِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: «كَانَ النَّاسُ يَقْدَمُونَ مَكَّةَ بِغَيْرِ زَادٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.»

3759. Bize Amr b. Abdülhamîd el-Âmülî'nin, Süfyân, Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime şöyle dedi: "İnsanlar Mekke'ye azıksız olarak

---

1866 Bakara 2/197.
1867 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/77; Türkî, 3/500.
1868 Bakara 2/197.
1869 Bakara 2/197.
1870 Bk. İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, 1/557; Türkî, 3/500; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/411; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 1/260, bu mânada ve isnatsız olarak.

geliyorlardı. Allah {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *'Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur.'*[1871] âyetini indirdi."[1872]

c. Tefsiri

O halde âyetin mânası şudur: "(Sizden) Kim hac aylarında haccı kendine farz kılar ve ihrama girerse, kadına yaklaşmaz ve günah işlemezse muhakkak haccı(nız) dosdoğru olmuş olur. Allah size haccın mîkâtını ve sınırlarını öğretti. Allah'ın size öğrettiği haccın menâsik ve durumlarından O'nun emrettiği şeyleri yerine getirmede ve yasakladığı şeylerden kaçınmada Allah'tan korkun. Allah'ın size emrettiği veya sizi görevlendirdiği hayırlardan ne yaparsanız Allah onu bilir. Haccınızda ve menâsikinizde Allah'ın size farz kıldıklarını edâ etmenize yardım edecek yiyeceklerinizden yanınıza azık alın. Kendiniz için azık almayı terk etmeniz, insanlardan azık dilenmeniz, vaktinizi boşa harcamanız Allah için sevap kazanacağınız bir iş değildir. Fakat Allah için doğru olan, hac yolculuğunuzda Allah'ın size yasakladığı şeylerden kaçınmanızda, size emrettiklerini yapmanızda Rabbinizden korkmanızdır. Çünkü takvâ en hayırlı azıktır. Siz takvâdan azık edinin." **[3/500]**

Bu konuda bizim söylediğimiz mâna Dahhâk b. Müzâhim'den rivayet edilmiştir:

[٣٧٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} قَالَ: وَالتَّقْوَى عَمَلٌ بِطَاعَةِ اللَّهِ.»

3760. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Ebû Züheyr, Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى} *"Kendinize azık edinin, şüphe yok ki azığın en iyisi Allah korkusudur"*[1873] sözü hakkında "Takvâ; Allah'a itaat edilerek yapılan amellerdir." dedi.

Takvânın anlamı önceden açıklandığı için burada tekrar zikretmeye gerek görmüyorum.[1874]

1871 Bakara 2/197.

1872 Bu hadisi Süfyân b. Uyeyne, -Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/221) olduğu gibi- aynı tarikle İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (247, 4. cüzün 1. kısmı); Türkî, 3/500; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/350; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/411.

1873 Bakara 2/197.

1874 Bk. Şâkir, 3/230, 231, 383; 4/162.

8. {وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} "Ey akıl sahipleri! Benden korkun"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} *"Ey akıl sahipleri! Benden korkun."* sözünün tefsiri:

a. Tefsiri

Bu sözüyle şanı yüce Allah şunu kastetti: "Ey akıl ve anlayış sahipleri! Hac ibadetinde ve menâsikinizde size zorunlu kıldığım farzları ve dinimden ve size koyduğum kurallardan diğer görevleri yerine getirerek benden sakının. Size haram kıldığım yasaklardan sakınarak azabımdan korkun. Böyle yaparak korkmuş olduğunuz öfkemden ve azabımdan kurtulun. Cennetlerimle kurtuluş arzunuza erişin. Ümit ettiğiniz rızama ve size vereceğim bol bol sevaplara ulaşın."

Yüce Allah böyle diyerek hitabı akıl sahiplerine has kıldı. Çünkü onlar hak ile bâtılı birbirinden ayıran kişilerdir. Akılla idrak edilecek ve zekâ ile anlaşılabilecek şeylerin hakikatini bilen ve doğru düşünce sahibi kişilerdir. Onların dışındaki cahil kimselere bu hitabında bir pay vermedi. Çünkü onlar hayvanlar gibidirler. Hayır, onlar hayvanlardan daha akılsızdırlar.

b. الْأَلْبَابُ "el-Elbâb"

الْأَلْبَابُ kelimesi لُبٌّ kelimesinin çoğuludur. O da akıl demektir.

DİZİN

İSİMLER

A

Abd b. Humeyd 60, 96, 172, 178, 200, 202, 211, 217, 231, 246, 255, 268, 274, 279, 280, 284, 297, 301, 302, 308, 319, 321, 334, 336, 338, 344, 347, 351, 357, 359, 361, 362, 367, 368, 371, 372, 382, 393, 403, 438, 471, 505, 506, 526, 529, 534, 535, 566, 574, 623, 625, 630, 636

Abdülhamîd 208, 544, 545, 546, 548, 549, 550, 553, 575, 576, 577, 578, 587, 592, 598, 600, 611, 626, 627, 633, 636

Abdürrezzâk 20, 22, 23, 24, 33, 38, 39, 40, 43, 48, 53, 62, 69, 74, 81, 93, 95, 98, 99, 101, 103, 108, 119, 130, 132, 133, 171, 172, 182, 183, 201, 203, 214, 217, 227, 231, 233, 234, 243, 257, 258, 269, 270, 275, 283, 298, 305, 308, 321, 338, 349, 368, 369, 372, 373, 378, 428, 445, 474, 487, 492, 495, 497, 505, 506, 523, 534, 535, 536, 537, 538, 543, 545, 549, 551, 559, 561, 563, 564, 566, 574, 575, 582, 583, 588, 590, 591, 594, 596, 601, 603, 604, 613, 616, 618, 624, 625, 626, 629, 630, 633, 636

Âdem b. Ebî İyâs 290, 636

Ahmed b. Hanbel 73, 79, 96, 180, 195, 197, 216, 223, 228, 236, 237, 239, 243, 247, 248, 249, 260, 261, 345, 377, 378, 379, 414, 415, 428, 431, 435, 445, 447, 448, 449, 450, 452, 455, 456, 463, 616, 617, 618, 619, 636

Ahmed Şâkir 25, 636

Âişe 38, 98, 101, 133, 134, 149, 158, 246, 260, 261, 262, 403, 416, 427, 513, 514, 515, 636

Âsım 31, 34, 42, 47, 60, 83, 84, 88, 99, 102, 105, 107, 112, 113, 115, 120, 122, 146, 151, 182, 183, 200, 208, 209, 214, 235, 236, 237, 243, 256, 268, 281, 292, 297, 300, 308, 315, 319, 334, 337, 361, 367, 377, 381, 386, 388, 408, 413, 422, 438, 439, 454, 460, 464, 472, 473, 478, 479, 487, 500, 510, 569, 572, 573, 575, 577, 580, 588, 609, 625, 628, 636, 638

Atâ 27, 36, 44, 45, 51, 59, 60, 72, 85, 98, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 115, 117, 146, 152, 153, 172, 173, 205, 209, 210, 211, 217, 227, 253, 254, 258, 288, 326, 335, 340, 342, 369, 382, 386, 388, 395, 398, 400, 413, 422, 423, 424, 438, 443, 458, 460, 462, 472, 473, 474, 478, 483, 486, 487, 495, 499, 501, 502, 503, 508, 509, 511, 520, 521, 522, 528, 529, 537, 538,

547, 550, 559, 562, 563, 569, 570, 571, 572, 578, 581, 582, 586, 587, 590, 594, 599, 601, 602, 603, 612, 624, 631, 636

B

Begavî 212, 244, 290, 362, 364, 365, 449, 566, 569, 571, 573, 577, 599, 600, 606, 608, 616, 617, 619, 636
Bekrî 25, 266, 636
Beyhakî 22, 25, 29, 30, 38, 73, 75, 79, 83, 88, 91, 98, 101, 103, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 133, 151, 152, 174, 180, 210, 227, 228, 237, 244, 256, 310, 329, 334, 337, 338, 344, 346, 350, 362, 367, 371, 379, 392, 397, 398, 399, 401, 403, 420, 427, 428, 431, 432, 433, 435, 445, 450, 456, 457, 472, 473, 474, 480, 505, 513, 514, 515, 522, 543, 548, 553, 555, 559, 566, 567, 570, 571, 574, 576, 586, 605, 613, 618, 619, 623, 636
Bezzâr 243, 636
Buhârî 25, 72, 83, 87, 88, 91, 97, 103, 109, 151, 158, 161, 190, 195, 222, 224, 225, 233, 244, 245, 248, 249, 260, 261, 279, 312, 334, 397, 411, 414, 415, 416, 428, 431, 448, 450, 451, 452, 453, 455, 457, 461, 513, 514, 542, 548, 567, 607, 615, 616, 617, 618, 623, 636

C

Cessâs 592, 593, 625, 636

D

Dârekutnî 95, 96, 99, 102, 103, 171, 227, 237, 260, 261, 445, 452, 514, 518, 519, 543, 545, 548, 559, 617, 636
Dârimî 23, 37, 38, 243, 261, 435, 617, 636

E

Ebû Amr 57, 101, 112, 113, 122, 300, 334, 408, 620, 621, 636
Ebû Amr'a 122, 636
Ebû Amr ed-Dânî 620, 621, 636
Ebû Âsım 31, 34, 42, 47, 60, 99, 102, 115, 120, 183, 200, 208, 214, 256, 268, 281, 292, 297, 308, 315, 319, 337, 361, 367, 381, 386, 388, 422, 438, 439, 454, 460, 464, 472, 473, 478, 479, 487, 500, 510, 569, 572, 573, 577, 580, 588, 609, 625, 636
Ebû Avâne 367, 373, 546, 636
Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî 25, 636
Ebû Bekir Şu'be 57, 636
Ebû Dâvûd 25, 30, 73, 75, 79, 80, 87, 91, 155, 195, 212, 237, 243, 244, 260, 301, 302, 329, 350, 378, 435, 445, 623, 636
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî 25, 636
Ebû Hâtim 237, 544, 545, 546, 637
Ebû Hayyân 98, 122, 182, 217, 272, 304, 408, 498, 542, 637
Ebû Nuaym 122, 180, 243, 249, 315, 371, 382, 521, 535, 537, 548, 560, 562, 563, 582, 583, 593, 601, 616, 617, 618, 631, 637
Ebu'ş-Şeyh 171, 474, 637
Ebû Ubeyd 81, 86, 95, 99, 100, 105, 125, 197, 359, 387, 637
Ebû Ubeyde 64, 244, 367, 408, 637
Ebû Ya'lâ 238, 243, 261, 351, 574, 618, 637
Ebû Zür'a el-Irâkî 132, 637
Ebû Zür'a İbn Zencele 112, 637
Elbânî 228, 637
Eyyûb es-Sahtiyânî 98, 453, 637

F

Ferrâ 66, 166, 272, 621, 637
Fesevî 109, 433, 637
Firyâbî 190, 231, 335, 344, 545, 566, 574, 637

H

Hafs 57, 82, 83, 105, 122, 142, 222, 246, 357, 637
Hâkim 29, 38, 73, 79, 103, 123, 125, 126, 152, 190, 228, 237, 269, 280, 346, 350, 362, 435, 436, 548, 570, 605, 623, 637
Hamza 57, 112, 158, 159, 163, 303, 304, 637
Hasan el-Basrî 180, 214, 217, 338, 468, 637
Hatîb 109, 193, 201, 616, 637
Hattâbî 247, 637
Heysemî 232, 239, 637
Humeydî 243, 618, 637
Hüşeym 18, 22, 59, 60, 126, 130, 141, 210, 282, 336, 337, 340, 348, 349, 365, 373, 392, 393, 394, 397, 402, 417, 420, 432, 454, 456, 463, 473, 478, 479, 482, 483, 487, 488, 502, 507, 508, 518, 530, 546, 547, 553, 562, 582, 590, 594, 612, 619, 625, 626, 627, 637
Hüzelî 187, 637

I

Irâkî 132, 280, 637

İ

İbn Abbas 24, 26, 27, 29, 34, 36, 43, 48, 58, 62, 72, 77, 86, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 139, 140, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 163, 164, 169, 182, 183, 184, 190, 196, 199, 201, 208, 209, 210, 214, 216, 217, 221, 227, 253, 256, 257, 268, 271, 276, 277, 286, 293, 309, 310, 318, 324, 325, 328, 335, 337, 341, 342, 355, 359, 360, 380, 384, 386, 387, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 420, 421, 424, 427, 428, 432, 435, 436, 439, 442, 473, 491, 495, 496, 499, 503, 506, 512, 522, 533, 534, 536, 543, 544, 545, 547, 562, 563, 566, 567, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 582, 583, 586, 589, 590, 591, 593, 594, 598, 600, 604, 605, 612, 623, 630, 637
İbn Abdilber 292, 367, 368, 369, 372, 373, 401, 445, 457, 487, 495, 501, 502, 508, 637
İbn Abdilhakem 260, 350, 637
İbn Âmir 57, 112, 113, 300, 638
İbn Asâkir 246, 638
İbn Âsım 377, 638
İbn Atiyye 638
İbn Beşküvâl 280, 638
İbn Cinnî 98, 638
İbn Dureys 123, 124, 638
İbn Ebî Dâvûd 100, 360, 371, 638
İbn Ebî Hâtim 25, 27, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 48, 49, 50, 54, 59, 60, 61, 68, 70, 72, 73, 79, 82, 83, 87, 88, 91, 96, 102, 109, 115, 117, 120, 122, 124, 128, 129, 130, 131, 163, 168, 171, 172, 174, 177, 178, 182, 184, 188, 189, 190, 197, 200, 208, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 221, 224, 253, 256, 258, 263, 264, 268, 275, 276, 277, 279, 280, 286, 290, 292, 293, 298, 299, 301, 307, 309, 310, 312, 315, 316, 324, 326, 329, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 346, 347, 350, 355, 357, 359, 362, 367, 370, 392, 393, 398, 399, 403, 404, 438, 440, 443, 448, 452, 456, 461, 471, 474, 495, 499, 503, 505, 507, 508, 513, 515, 526, 530, 532, 535, 537, 538, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 566, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577,

578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 610, 612, 613, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 634, 638
İbn Ebî Şeybe 19, 20, 22, 23, 28, 33, 37, 38, 66, 82, 83, 93, 123, 125, 130, 132, 133, 135, 151, 152, 153, 154, 155, 163, 180, 182, 222, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 243, 245, 246, 248, 254, 258, 292, 301, 302, 359, 362, 365, 367, 368, 369, 372, 383, 387, 393, 397, 398, 399, 403, 413, 414, 419, 432, 467, 474, 486, 487, 488, 495, 498, 501, 502, 505, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 514, 515, 522, 523, 526, 529, 535, 543, 545, 548, 550, 552, 553, 554, 555, 556, 559, 560, 561, 563, 570, 571, 572, 574, 578, 579, 581, 582, 583, 592, 593, 598, 602, 609, 611, 612, 631, 632, 634, 638
İbn Hacer 80, 83, 87, 88, 122, 193, 208, 231, 261, 280, 281, 282, 284, 288, 345, 377, 382, 387, 400, 403, 426, 445, 472, 473, 487, 488, 548, 606, 612, 619, 623, 638
İbn Hazm 19, 98, 105, 132, 136, 149, 231, 233, 237, 367, 368, 397, 462, 469, 478, 482, 488, 495, 498, 501, 502, 503, 638
İbn Hibbân 82, 243, 279, 350, 450, 451, 618, 623, 638
İbn Huzeyme 75, 79, 87, 109, 224, 243, 260, 280, 378, 379, 618, 638
İbn Kânî 193, 337, 638
İbn Kesîr 57, 95, 112, 113, 171, 227, 247, 254, 269, 270, 271, 281, 291, 300, 319, 321, 322, 323, 324, 345, 360, 468, 470, 492, 510, 512, 533, 534, 536, 538, 562, 566, 568, 569, 571, 577, 591, 600, 601, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 611, 612, 620, 623, 625, 631, 638
İbn Kuteybe 58, 186, 266, 638
İbn Mâce 82, 180, 235, 261, 378, 435, 448, 458, 616, 618, 638
İbn Manzûr 134, 150, 185, 585, 638
İbn Mende 426, 638
İbn Merdûye 171, 345, 351, 638
İbn Mücâhid 113, 300, 303, 638
İbn Sa'd 20, 73, 97, 638
İbnü'l-Cârûd 244, 456, 638
İbnü'l-Cevzî 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 82, 84, 89, 92, 97, 98, 99, 106, 122, 238, 292, 302, 303, 306, 324, 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 578, 581, 584, 587, 594, 595, 596, 598, 603, 604, 611, 638
İbnü'l-Esîr 125, 150, 377, 453, 638
İbnü'l-Mübârek 25, 88, 107, 108, 116, 127, 129, 164, 165, 168, 180, 197, 211, 253, 254, 378, 383, 416, 433, 443, 534, 536, 538, 581, 591, 592, 602, 605, 638
İbnü'l-Münzir 83, 172, 178, 180, 182, 196, 197, 208, 216, 231, 255, 268, 270, 279, 280, 293, 329, 334, 335, 344, 351, 355, 359, 360, 362, 378, 404, 474, 506, 523, 533, 534, 543, 570, 573, 623, 638
İbrahim b. Tahmân 447, 618, 619, 639
İkrime 24, 30, 36, 81, 92, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 125, 126, 201, 206, 207, 213, 270, 271, 315, 318, 321, 325, 336, 339, 357, 397, 435, 436, 468, 474, 506, 522, 543, 544, 581, 590, 591, 602, 603, 623, 624, 633, 639
İmam Mâlik 87, 258, 260, 398, 399, 401,

413, 431, 433, 456, 457, 458, 480, 501, 502, 513, 639
İshâk b. Râhûye 351, 618, 639

K

Kalkaşendî 631, 639
Kisâî 57, 112, 113, 303, 639
Kurtubî 98, 492, 544, 546, 550, 572, 579, 580, 592, 595, 596, 598, 599, 601, 623, 625, 626, 627, 628, 630, 633, 634, 639

M

Mâmer b. Müsennâ 58, 639
Mâverdî 551, 561, 562, 563, 593, 594, 595, 599, 633, 639
Mervezî 222, 223, 264, 639
Mizzî 25, 109, 132, 243, 261, 639
Muâviye b. Kurrâ 217, 639
Mücâhid 31, 34, 42, 47, 60, 68, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 113, 115, 119, 120, 122, 139, 154, 155, 164, 175, 176, 183, 188, 189, 200, 201, 206, 207, 211, 212, 214, 256, 257, 268, 281, 282, 288, 292, 297, 298, 299, 300, 303, 307, 308, 309, 315, 316, 319, 329, 335, 338, 347, 361, 381, 382, 386, 387, 388, 392, 394, 402, 404, 422, 424, 427, 439, 440, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 463, 464, 465, 467, 470, 471, 472, 473, 479, 480, 482, 486, 487, 500, 508, 510, 511, 519, 520, 523, 526, 527, 533, 535, 545, 547, 550, 551, 560, 561, 574, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 599, 601, 609, 610, 611, 612, 613, 626, 627, 628, 638, 639
Mücâhid b. Cebr 31, 34, 42, 47, 639
Müslim 19, 27, 82, 87, 88, 102, 132, 141, 145, 152, 158, 159, 161, 190, 216, 222, 225, 226, 227, 228, 243, 245, 248, 260, 261, 279, 281, 312, 395, 411, 415, 416, 431, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 456, 457, 519, 542, 552, 553, 555, 561, 571, 573, 607, 615, 617, 618, 619, 639

N

Nâfi' 57, 82, 83, 96, 112, 113, 248, 300, 318, 401, 402, 404, 405, 411, 429, 431, 432, 458, 488, 495, 499, 500, 501, 503, 506, 511, 514, 515, 522, 523, 548, 549, 552, 568, 581, 592, 605, 623, 639
Nehhâs 95, 301, 303, 304, 326, 362, 365, 625, 639
Nesâî 87, 103, 109, 123, 125, 151, 154, 158, 180, 224, 228, 236, 243, 248, 261, 350, 378, 416, 426, 428, 431, 435, 436, 448, 450, 451, 456, 459, 618, 623, 639

S

Saîd b Cübeyr 98, 639
Saîd b. Mansûr 18, 19, 20, 22, 25, 29, 38, 59, 72, 83, 98, 100, 180, 201, 212, 217, 268, 282, 333, 334, 338, 359, 367, 392, 394, 395, 397, 398, 399, 402, 403, 449, 453, 455, 463, 468, 487, 508, 543, 546, 547, 548, 550, 559, 566, 567, 572, 574, 575, 576, 581, 582, 586, 587, 589, 600, 601, 602, 619, 624, 625, 626, 639
Saîd b. Müseyyeb 98, 137, 502, 518, 519, 639
Sa'lebî 350, 639
Suyûtî 20, 21, 24, 26, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 43, 47, 49, 61, 62, 66, 67, 68, 69, 74, 83, 84, 85, 91, 96, 101, 104, 105, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 151, 154, 155, 165, 168, 169, 172, 178, 180, 182, 190, 196, 197,

198, 200, 202, 208, 209, 211, 216, 217, 227, 231, 246, 255, 268, 270, 274, 279, 280, 285, 290, 292, 293, 297, 301, 302, 308, 312, 319, 321, 324, 329, 334, 335, 336, 338, 344, 345, 347, 348, 351, 355, 357, 359, 360, 361, 362, 367, 368, 371, 372, 378, 382, 393, 399, 403, 404, 408, 421, 438, 466, 471, 474, 491, 505, 506, 523, 526, 528, 529, 533, 534, 535, 543, 545, 546, 552, 556, 560, 561, 562, 566, 570, 573, 574, 577, 606, 608, 623, 625, 626, 630, 634, 639

Süfyân b. Uyeyne 60, 334, 344, 403, 453, 457, 472, 473, 566, 572, 574, 586, 623, 624, 625, 634, 639

Süfyân es-Sevrî 38, 98, 99, 345, 474, 521, 543, 559, 632, 639

Ş

Şâfiî 142, 379, 413, 433, 472, 473, 549, 551, 639

T

Taberânî 103, 123, 124, 128, 152, 172, 180, 232, 238, 239, 312, 315, 337, 352, 377, 435, 443, 445, 449, 450, 451, 452, 454, 456, 457, 458, 459, 461, 553, 555, 566, 592, 639

Tahâvî 151, 153, 155, 159, 237, 359, 417, 419, 426, 435, 447, 451, 456, 458, 480, 495, 639

Tâvus 23, 24, 52, 53, 62, 98, 108, 116, 117, 118, 139, 164, 363, 387, 404, 427, 428, 478, 487, 508, 512, 519, 535, 536, 551, 561, 566, 570, 571, 572, 573, 574, 587, 591, 640

Tirmizî 82, 87, 158, 180, 195, 223, 228, 243, 244, 350, 378, 379, 428, 435, 447, 450, 453, 455, 456, 457, 618, 640

Tûsî 239, 290, 300, 310, 640

Türkî 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 109, 116, 117, 134, 150, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 319, 321, 322, 323, 324, 326, 329, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 355, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 377, 378, 379, 382, 383, 384, 387, 389, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 408, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 424, 426, 427, 428, 431, 432, 433, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 443, 445, 447, 448, 449, 450, 451,

452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 478, 479, 480, 481, 482, 486, 487, 488, 491, 492, 495, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 526, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 563, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 580, 581, 582, 586, 589, 592, 593, 595, 600, 601, 606, 607, 608, 609, 611, 612, 615, 616, 617, 618, 619, 623, 624, 625, 626, 628, 630, 631, 632, 633, 634, 640

U

Ukaylî 377, 566, 640

V

Vâhidî 336, 337, 448, 449, 451, 640

Vekî‘ 20, 22, 28, 44, 83, 85, 89, 99, 100, 115, 132, 135, 136, 139, 151, 152, 153, 158, 172, 182, 194, 227, 228, 243, 254, 261, 279, 292, 334, 345, 348, 362, 363, 393, 398, 403, 438, 515, 526, 528, 535, 537, 543, 548, 559, 574, 581, 582, 590, 595, 603, 617, 618, 626, 631, 632, 640

Y

Yakut el-Hamevî 150, 481, 640

Z

Zeylaî 351, 379, 640

ŞAİRLER

A

Accâc 184, 185, 251
Âmir el-Hafsî 58
Amr b. Şe's el-Esedî 313
A'şâ 311

E

Ebû Duâd el-İyâlî 239
Ebû Züeyb 187

F

Ferezdâk 252

H

Hansâ 187

İ

İbn Abbas 24, 26, 27, 29, 34, 36, 43, 48, 58, 62, 72, 77, 86, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 139, 140, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 163, 164, 169, 182, 183, 184, 190, 196, 199, 201, 208, 209, 210, 214, 216, 217, 221, 227, 253, 256, 257, 268, 271, 276, 277, 286, 293, 309, 310, 318, 324, 325, 328, 335, 337, 341, 342, 355, 359, 360, 380, 384, 386, 387, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 420, 421, 424, 427, 428, 432, 435, 436, 439, 442, 473, 491, 495, 496, 499, 503, 506, 512, 522, 533, 534, 536, 543, 544, 545, 547, 562, 563, 566, 567, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 582, 583, 586, 589, 590, 591, 593, 594, 598, 600, 604, 605, 612, 623, 630

K

Ka'b b. Sa'd el-Ganevî 176

L

Leylâ el-Ahyeliyye 186, 187

N

Nâbiğa Benî Zübyân 64
Nabiğa el-Ca'dî 186

S

Sa'lebe b. Amr 266

T

Tevbe b. Humeyyir el-Hafâcî 186
Tırımmâh b. Hakîm 251

Z

Züheyr b. Ebî Sülmâ 409

RÂVİLER

A

Abbâd 101, 530, 637, 655
Abde b. Abdillâh es-Saffâr el-Basrî 212, 637
Abde b. Ebî Lübâbe 211, 637
Abde es-Sicistânî 171, 637
Abdulhamîd b. Beyân el-Kannâd 392, 424, 637
Abdulhamîd b. Beyân es-Sükkerî 501, 637
Abdulkerîm b. Mâlik el-Cezerî 456, 637
Abdulkerîm el-Basrî 184, 637
Abdullah b. Abbas 334, 399, 433, 637
Abdullah b. Amr b. el-Âs 461, 637
Abdullah b. Avn 374, 450, 554, 637
Abdullah b. Ayyâş 343, 358, 637
Abdullah b. Bedr 29, 637
Abdullah b. Ca'fer'in mevlâsı Ebû Esmâ 481, 637
Abdullah b. Dînâr 501, 548, 559, 560, 637
Abdullah b. Ebî Ca'fer 287, 302, 465, 637
Abdullah b. Ebî Evfâ 244, 637
Abdullah b. Ebî Necîh 519, 637
Abdullah b. Ebî Ziyâd 351, 637
Abdullah b. Habbâb 249, 637
Abdullah b. İsa b. Ebî Leylâ 514, 637
Abdullah b. Ka'b b. Mâlik 197, 637
Abdullah b. Kesîr 210, 288, 299, 340, 621, 637
Abdullah b. Ma'kil el-Müzenî 448, 637
Abdullah b. Mes'ûd 182, 371, 372, 375, 418, 419, 638
Abdullah b. Musa 148, 638
Abdullah b. Mübârek 25, 36, 91, 107, 177, 180, 378, 415, 536, 638
Abdullah b. Numeyr 359, 431, 638
Abdullah b. Ömer 83, 411, 412, 428, 430, 431, 433, 441, 568, 592, 605, 638
Abdullah b. Recâ el-Basrî 195, 638
Abdullah b. Sâlih 26, 27, 34, 174, 209, 253, 310, 328, 396, 404, 466, 503, 545, 591, 638
Abdullah b. Seleme 362, 422, 442, 498, 638
Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr 400, 638
Abdullah b. Utbe 38, 139, 638, 661
Abdullah b. Vehb 87, 461, 513, 638
Abdullah b. Zübeyr 187, 246, 247, 412, 638, 640
Abdulmelik b. Ebî Süleyman 462, 638
Abdulmelik b. Muhammed er-Rekâşî 468, 638
Abdulvâhid b. Ziyâd 341, 638
Abdulvâris b. Saîd 494, 638
Abdulvehhâb es-Sekafî 83, 325, 445, 638
Abdurrahîm b. Süleymân 223, 638
Abdurrahman b. Abdillah b. Utbe 73, 78, 638
Abdurrahmân b. Avf 148, 638
Abdurrahman b. Ebî Hammâd 304, 638
Abdurrahman b. Ebî Leylâ 73, 78, 192, 194, 449, 450, 452, 453, 454, 456, 638
Abdurrahman b. el-Esbehanî 448, 638
Abdurrahman b. Esved 420, 638
Abdurrahman b. Harmele 98, 638
Abdurrahman b. Kâsım 427, 638
Abdurrahman b. Mehdî 29, 38, 233, 248, 360, 377, 521, 522, 526, 638
Abdurrahman b. Sa'd 49, 61, 290, 639
Abdurrahmân b. Utbe 136, 639

Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir 536, 639
Abdurrahmân b. Zeyd 190, 639
Abdüla'lâ 21, 83, 126, 226, 245, 280, 515, 639, 656
Abdülazîz b. Rüfey' 578, 593, 609, 639
Abdülhamîd b. Beyân 208, 553, 575, 576, 587, 592, 598, 611, 626, 627, 639
Abdülkerîm el-Cezerî 164, 639
Abdülmelik b. Atâ el-Bikâlî 631, 639
Abdülmelik b. Atâ Kûfî 624, 639
Abdülmelik b. Humeyd 145, 639
Abdülmelik b. Sabbâh 21, 639
Abdülmelik b. Süleyman 369, 639
Abdülmelik b. Ya'lâ 22, 639
Abdülvehhâb 82, 83, 125, 133, 149, 639
Abdürrezzâk 20, 22, 23, 24, 33, 38, 39, 40, 43, 48, 53, 62, 69, 74, 81, 93, 95, 98, 99, 101, 103, 108, 119, 130, 132, 133, 171, 172, 182, 183, 201, 203, 214, 217, 227, 231, 233, 234, 243, 257, 258, 269, 270, 275, 283, 298, 305, 308, 321, 338, 349, 368, 369, 372, 373, 378, 428, 445, 474, 487, 492, 495, 497, 505, 506, 523, 534, 535, 536, 537, 538, 543, 545, 549, 551, 559, 561, 563, 564, 566, 574, 575, 582, 583, 588, 590, 591, 594, 596, 601, 603, 604, 613, 616, 618, 624, 625, 626, 629, 630, 633, 639
Abdüssamed 146, 152, 639
Abîde b. Humeyd 229, 639
Abîde es-Selmânî 131, 132, 349, 639
Âdem el-Askalânî 396, 400, 639
Adî b. Ertâ 293, 639
Adî b. Hâtim 222, 223, 224, 639
Ahmed b. Abdurrahîm el-Berkî 225, 639
Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb 87, 639
Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî 566, 639
Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî 537, 639
Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî 60, 173, 190, 237, 639
Ahmed b. Mansûr 124, 640
Ahmed b. Mikdâm 30, 31, 555, 640
Ahmed b. Muğîre 519, 640
Ahmed b. Velîd 616, 640
Âişe'nin (ra) kölesi Ebû Amr 101, 640
Akîl 441, 549, 582, 601, 640, 650
Alâ' b. Abdilkerîm 611, 640
A'lâ b. Müseyyeb 559, 637
Alâ b. Ziyâd 27, 640
Ali b. Dâvûd 27, 293, 310, 573, 591, 640
Ali b. Ebî Talha 26, 27, 34, 43, 48, 103, 163, 196, 209, 253, 310, 355, 380, 396, 404, 562, 573, 591, 640
Ali b. Ebî Tâlib 37, 38, 39, 234, 398, 399, 402, 640
Ali b. Hasan 238, 640, 656
Ali b. Hasen el-Ezdî 156, 640
Ali b. Hüseyin 368, 640
Ali b. Ma'bed 146, 640
Ali b. Müshir 84, 89, 99, 640
Ali b. Saîd el-Kindî 105, 640
Ali b. Sehl 33, 213, 473, 513, 559, 616, 640
Ali b. Şuayb 260, 640
Alkame b. Mersed 254, 571, 640
A'meş 19, 82, 83, 89, 123, 124, 179, 180, 226, 229, 230, 261, 304, 333, 334, 359, 360, 396, 417, 418, 419, 439, 467, 470, 491, 496, 507, 570, 576, 617, 637
Âmir b. Abdullah b. Zübeyr 247, 640
Âmir b. Matar 231, 640
Ammâr b. Ebî Ammâr 237, 640
Ammâr b. Hasan 27, 35, 93, 287, 298, 302, 310, 311, 361, 465, 493, 550, 580, 640
Amra 260, 641
Amr b. Abdülgaffâr 623, 640

Amr b. Abdülhamîd el-Âmülî 633, 640
Amr b. Ali 50, 59, 61, 570, 571, 572, 640
Amr b. Avn 340, 349, 641
Amr b. Dînâr 103, 106, 115, 146, 190, 201, 217, 398, 472, 473, 577, 578, 600, 623, 641
Amr b. Ebî Seleme 211, 293, 641
Amr b. Ebû Kays 335, 641
Amr b. Evs 377, 641
Amr b. Hammâd 32, 60, 94, 120, 124, 184, 190, 204, 210, 213, 220, 255, 263, 270, 276, 285, 309, 322, 339, 370, 396, 423, 510, 580, 641
Amr b. Hâris 87, 88, 641
Amr b. Kays 236, 641
Amr b. Mâlik 216, 641
Amr b. Meymûn 155, 248, 641
Amr b. Mürre 73, 74, 75, 78, 79, 80, 133, 192, 194, 362, 422, 442, 466, 498, 641
Amr b. Şuayb 461, 641
Anbese 362, 459, 465, 470, 478, 486, 488, 501, 502, 508, 519, 520, 599, 628, 641
A'rec 408, 637
Âsım b. Amr 243, 641
Âsım b. Behdele 236, 641
Âsım el-Ahvel 88, 575, 641
Assâm 227, 641
Atâ b. Abdillah el-Horasânî 458, 641
Atâ b. Ebî Meymûne 27, 641
Atâ b. Ebî Rebâh 36, 44, 173, 217, 398, 400, 413, 509, 520, 581, 590, 641
Atâ b. Yesar 602, 641
Atiyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî 641
Avf 148, 171, 576, 577, 587, 600, 638, 641
Avn 132, 340, 348, 349, 365, 367, 374, 376, 377, 450, 553, 554, 567, 576, 637, 641, 650
Avvâm b. Havşeb 154, 641
Azre 95, 96, 97, 641

B

Bahr b. Nasr 24, 88, 642
Bekir b. Abdillah el-Müzenî 182, 209, 642
Bekr b. Abdillah 87, 88, 575, 642
Benî Seleme'nin mevlâsı Musa b. Cübeyr 197, 642
Benî Temîm'den bir adam 146, 642
Berâ b. el-Âzib 344, 642
Beşîr 151, 179, 236, 373, 507, 619, 642, 647, 650, 658, 659
Beşşâr 22, 29, 30, 38, 45, 92, 100, 113, 116, 117, 133, 136, 140, 144, 149, 208, 210, 234, 235, 248, 325, 334, 335, 360, 364, 368, 373, 374, 382, 392, 394, 395, 396, 397, 400, 401, 403, 408, 413, 418, 427, 438, 447, 451, 460, 471, 472, 473, 478, 481, 482, 487, 500, 501, 507, 521, 522, 526, 527, 529, 533, 536, 545, 546, 549, 550, 555, 562, 567, 568, 569, 571, 577, 586, 587, 600, 603, 609, 642, 650, 656
Bilal 228, 238, 239, 642
Bistâm b. Müslim 152, 642
Bişr b. Amr 468, 469, 642
Bişr b. Bekr 509, 520, 642
Bişr b. es-Serî 466, 498, 642
Bişr b. Muâz 35, 69, 91, 97, 164, 175, 189, 216, 221, 255, 274, 284, 298, 301, 308, 312, 320, 338, 394, 563, 579, 588, 642
Bişr b. Mufaddal 101, 642
Bişr b. Serî 422, 442, 642

C

Câbir b. Abdillah 161, 378, 642
Câbir b. Nûh 59, 642
Câbir b. Zeyd 22, 144, 642
Ca'fer b. Muhammed 398, 399, 505, 513, 642
Ca'fer b. Süleyman 171, 642
Cebele b. Süheym 231, 642
Cebr b. Habîb 561, 642
Cehdam 29, 30, 642
Cerîr 19, 20, 80, 81, 135, 139, 145, 171, 179, 182, 209, 234, 282, 341, 342, 361, 373, 379, 455, 467, 488, 497, 511, 520, 528,

555, 570, 584, 594, 595, 605, 613, 616, 626, 632, 642, 662
Cerrâh 345, 346, 642, 662
Cübeyr b. Habîb 607, 642
Cüreyc 24, 36, 51, 52, 62, 99, 101, 107, 108, 117, 118, 119, 123, 127, 172, 173, 175, 176, 205, 206, 209, 211, 227, 253, 257, 258, 275, 276, 288, 299, 326, 329, 340, 368, 369, 382, 387, 395, 438, 440, 460, 472, 473, 478, 481, 482, 487, 495, 499, 503, 521, 522, 523, 529, 535, 537, 538, 549, 550, 551, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 582, 586, 587, 600, 603, 643, 650
Cüveybir 18, 59, 60, 165, 254, 299, 322, 341, 547, 632, 643

D

Dahhâk b. Müzâhim 165, 215, 545, 549, 563, 596, 634, 643
Dahhâk b. Osman 184, 643
Dâvûd b. Ebî Âsım 413, 643
Dâvûd b. Ebî Hind 245, 270, 337, 445, 643
Dâvûd b. Husayn 506, 522, 544, 643
Dâvûd b. Kays 168, 643
Delhem b. Sâlih 398, 643

E

Ebân 39, 66, 357, 420, 643, 647, 656
Ebî Necîh 31, 34, 42, 47, 60, 68, 72, 102, 103, 115, 164, 183, 189, 200, 201, 211, 214, 256, 268, 281, 292, 297, 298, 303, 307, 308, 309, 315, 316, 319, 337, 338, 361, 381, 382, 386, 387, 388, 422, 423, 424, 439, 440, 453, 454, 464, 470, 471, 472, 478, 479, 495, 500, 508, 510, 519, 520, 527, 547, 551, 561, 580, 583, 587, 588, 590, 609, 610, 611, 613, 627, 628, 637, 643
Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd 351, 643
Ebû Ahmed 50, 61, 173, 190, 277, 334, 345, 511, 513, 519, 521, 522, 523, 527, 529, 530, 543, 546, 550, 559, 562, 571, 579, 589, 592, 600, 601, 612, 643
Ebû Ahmed el-Ahvâzî 173, 643
Ebû Âmir 545, 643
Ebû Amr b. el-Alâ 408, 643
Ebû Âsım 31, 34, 42, 47, 60, 99, 102, 115, 120, 183, 200, 208, 214, 256, 268, 281, 292, 297, 308, 315, 319, 337, 361, 367, 381, 386, 388, 422, 438, 439, 454, 460, 464, 472, 473, 478, 479, 487, 500, 510, 569, 572, 573, 577, 580, 588, 609, 625, 643
Ebû Avâne 367, 373, 546, 643
Ebûbekir b. Ayyâş 470, 646
Ebû Bekir b. Ayyâş 123, 222, 232, 244, 643
Ebû Bişr 100, 210, 424, 432, 454, 587, 611, 627, 643
Ebû Bürde 366, 643
Ebû Ca'fer er-Râzî 50, 61, 334, 643
Ebû Cemre 395, 396, 397, 643
Ebû Dâvûd 25, 30, 73, 75, 79, 80, 87, 91, 155, 195, 212, 237, 243, 244, 260, 301, 302, 329, 350, 378, 435, 445, 623, 643
Ebû Duha 579, 643
Ebû Gâlib 238, 643
Ebû Gassân 225, 643
Ebû Hammâd 304, 644
Ebû Hamza 163, 644
Ebû Hâzim 225, 616, 617, 618, 619, 644
Ebû Hemmâm 84, 644
Ebû Hilâl 186, 228, 644
Ebû Hişâm er-Rifâî 82, 216, 408, 644
Ebû Husayn b. Kays 567, 644
Ebû Huzeyfe 31, 34, 42, 47, 68, 72, 103, 115, 183, 189, 201, 211, 214, 232, 256, 268, 281, 292, 298, 303, 307, 309, 316, 319,

337, 342, 361, 382, 388, 423, 440, 479, 500, 510, 547, 588, 610, 611, 628, 644
Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim 232, 644
Ebû Hüreyre 122, 237, 379, 435, 436, 616, 617, 618, 619, 644
Ebû Hüşeym 507, 644
Ebû İshak 598, 644
Ebû İshâk eş-Şeybânî 244, 644
Ebû İsrâil el-Absî 249, 644
Ebû Kılâbe 378, 644
Ebû Küreyb 59, 73, 78, 83, 102, 117, 123, 139, 140, 147, 150, 152, 158, 192, 194, 222, 223, 224, 227, 228, 230, 231, 235, 249, 344, 363, 372, 393, 395, 398, 402, 414, 453, 462, 463, 470, 472, 473, 486, 506, 507, 522, 544, 569, 574, 578, 586, 595, 598, 599, 611, 617, 618, 631, 644
Ebu'l-Ahvas 344, 368, 598, 645
Ebu'l-Alâ' b. Şihhîr 432, 645
Ebu'l-Âliye er-Riyâhî 568, 645
Ebu'l-Bahterî 133, 646
Ebu'l-Cevzâ 216, 646
Ebu'l-Esved 461, 646
Ebu'l-Feyd 152, 646
Ebu'l-Müntefik 376, 646
Ebu'l-Velîd 137, 646
Ebû Mâlik 462, 644
Ebû Ma'şer 372, 373, 404, 644
Ebû Merdûd Bahr b. Musa 213, 644
Ebû Miclez 226, 401, 644
Ebû Muâviye 19, 105, 151, 153, 226, 229, 230, 231, 243, 244, 333, 334, 383, 419, 572, 644
Ebû Muâz Fadl b. Hâlid 258, 644
Ebû Murâvih 159, 644
Ebû Nadra 140, 644
Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn 537, 644
Ebû Numan Ârim 474, 644
Ebû Ömer ed-Darîr 644
Ebû Recâ el-Horasânî 177, 178, 645
Ebû Rezîn el-Ukaylî 377, 645
Ebû Sahr 336, 568, 588, 606, 645
Ebû Sâib 151, 645
Ebû Saîd el-Hudrî 140, 249, 645
Ebû Sâlih 43, 48, 86, 103, 118, 120, 163, 184, 196, 268, 293, 329, 334, 335, 337, 341, 342, 355, 360, 379, 384, 404, 420, 430, 441, 535, 544, 545, 551, 562, 573, 645, 662
Ebû Sâlih el-Hanefî 379, 645
Ebû Sâlih Mevlâ Ümmü Hâni 342, 645
Ebû Seleme b. Abdurrahman 148, 645
Ebu's-Sâib 229, 244, 246, 333, 368, 372, 419, 646
Ebu's-Sefer 234, 646
Ebû Şihâb 521, 645
Ebû Tümeyle Yahyâ b. Vâdıh 81, 645
Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ 408, 645
Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm 387, 645
Ebû Umeyye et-Tanâfisî 66, 645
Ebû Ümâme 238, 645
Ebû Üsâme 152, 154, 227, 228, 617, 618, 645
Ebû Vâil Şakîk b. Seleme 459, 645
Ebû Velîd 548, 617, 645
Ebû Ya'fûr 555, 645
Ebû Yakub 555, 645
Ebû Yezîd 133, 645
Ebû Zübeyr 570, 571, 645
Ebû Zür'a Vehbullah b. Râşid 159, 645
Ebü'l-Ahves 577, 646
Ebü'l-Âliye 19, 20, 245, 290, 324, 576, 646
Eflah 134, 646
el-Hasen b. Atiyye b. Sa'd 646
Enes 50, 61, 109, 151, 180, 207, 258, 261, 388, 398, 399, 411, 431, 456, 457, 458, 548, 646, 654, 659, 660
er-Râzî 50, 61, 334, 387, 544, 643, 646, 659
Esbât 32, 35, 43, 53, 60, 67, 70, 94, 117, 120, 124, 129, 131, 174, 184, 190, 204, 210, 213, 220, 255, 263, 270, 276, 285, 309, 316, 322, 339, 370, 396, 423, 464, 474,

499, 510, 532, 547, 580, 593, 611, 646
Esbât b. Muhammed el-Kuraşî 474, 646
Esed b. Amr 446, 646
Eslem b. İmrân 350, 646
Esved b. el-Yezîd 155, 646
Eş'as b. Abdilmelik 152, 646
Eş'as b. Süleym 155, 646
Eşheb 400, 646
Eşhel b. Hâtim el-Ertabâî 376, 646
Evzâî 211, 509, 520, 646
Eyyûb 20, 32, 98, 109, 130, 133, 149, 182, 208, 325, 326, 348, 349, 350, 352, 378, 395, 401, 402, 403, 413, 432, 433, 449, 450, 453, 474, 500, 514, 522, 552, 553, 646, 647
Eyyûb b. Ebî Temîme es-Sıhtiyânî 433, 646
Eyyûb b. Musa 413, 647
Eyyûb b. Süveyd 182, 208, 647
Eyyûb es-Sahtiyânî 98, 453, 647

F

Fadl b. Hâlid 63, 90, 215, 258, 276, 299, 644, 647
Fadl b. Sabbâh 619, 647
Fedâle b. Muhammed el-Ensârî 461, 647
Fervî 247, 647
Fıtr 511, 528, 571, 647
Fudayl b. Hâlid 165, 647
Fudayl b. İyâd 478, 647
Fudayl b. Merzûk 61, 647

G

Ganiyye 38, 647
Gülsüm 145, 147, 647, 659

H

Habbân b. Musa 177, 647
Habîb 154, 350, 351, 392, 436, 466, 508, 561, 607, 642, 647, 660, 663
Haccâc b. Amr 436, 647
Haccâc b. Ebî Osman 435, 647
Haccâc b. Ertât 378, 617, 647
Haccâc b. Minhâl 27, 28, 37, 44, 93, 302, 367, 581, 602, 647
Haccâc b. Ömer el-Ensârî 435, 647
Haccâc es-Savvâf 436, 647
Hafs b. Gıyâs 142, 222, 647
Hafs b. Ömer 357, 647
Hakem b. A'rac 554, 647
Hakem b. Beşîr 151, 236, 647
Hakem b. Ebân 357, 647
Hakîm b. Cübeyr 126, 647
Hakkâm b. Selm 508, 648
Hâlid b. Abdillah et-Tahhân 446, 648
Hâlid b. Hâris 59, 489, 648
Hâlid b. Yezîd Sâhibu'l-Lü'lü'i 50, 61, 648
Hâlid el-Hazzâî 397, 648
Hâlid el-Vâsıtî 270, 648
Hallâd b. Eslem 232, 648
Hallâd es-Saffâr 236, 648
Hammâd b. Mes'ade 261, 577, 587, 600, 648
Hammâd b. Seleme 27, 28, 37, 96, 198, 237, 337, 445, 561, 571, 648
Hammâd b. Zeyd 96, 474, 648
Hammâd, Muhammed b. İshâk 207, 648
Hamza el-Eslemî 159, 648
Hamza ez-Zeyyât 304, 648
Hanzala 116, 228, 625, 648, 660
Hâris b. Abdurrahman 227, 648
Harun b. el-Muğîre 362, 459, 648
Harun b. İshâk el-Hemedânî 231, 648
Hasan b. Abdillah 33, 648
Hasan b. Arafe 220, 227, 333, 345, 648
Hasan b. Atiyye b. Sa'd 648
Hasan b. Ebî Ca'fer 216, 648
Hasan b. Ebî Hasan 213, 648
Hasan b. Hâlid Rabeî 142, 648
Hasan b. Müslim 571, 573, 648
Hasan b. Sa'd 136, 649
Hasan b. Sâlih 562, 649
Hasan b. Ubeydullah 579, 649
Hasan b. Yahyâ 23, 24, 33, 36, 39, 40, 43, 48, 53, 69, 74, 101, 108, 129, 171, 183, 201, 203, 214, 217, 257, 269, 275, 283, 298, 305, 308, 321, 338, 349, 369, 428, 492, 495, 535, 537, 538, 543, 545, 549, 551, 559, 561, 563, 564, 574, 575, 582, 583,

591, 594, 596, 601, 604, 613, 624, 625, 626, 629, 633, 649
Hasan b. Ziberkân en-Nehaî 227, 649
Hasan (el-Basrî) 22, 137, 171, 220, 340, 341, 439, 468, 478, 488, 489, 509, 530, 648
Hassan b. Ebi'l-Eşres 123, 649
Hâtıb b. Ebî Belta'a 249, 649
Hâtim b. Bekr ed-Dabbî 376, 649
Hâtim b. İsmail 98, 649
Hayve b. Şurayh 159, 649
Hayve ve İbn Lehî'a 351, 352, 649
Hazm el-Kutaî 555, 649
Hemmâm b. Yahyâ 37, 93, 649
Hennâd b. Serî 84, 109, 115, 132, 134, 229, 244, 649
Hibbân b. el-Hâris 234, 649
Hilâl b. Yesâr 618, 619, 649
Himmânî 533, 545, 560, 649
Hişâm b. Urve 37, 38, 39, 158, 243, 261, 383, 404, 492, 506, 515, 649
Hişâm el-Kurdûsî 130, 649
Hubeyre 231, 649
Humeyd 19, 20, 21, 22, 30, 61, 80, 81, 96, 101, 129, 139, 145, 146, 151, 154, 171, 172, 178, 179, 182, 200, 202, 209, 210, 211, 213, 217, 229, 231, 234, 236, 238, 246, 255, 268, 274, 279, 280, 282, 284, 297, 301, 302, 308, 319, 321, 334, 335, 336, 338, 341, 342, 344, 346, 347, 351, 357, 359, 361, 362, 367, 368, 371, 372, 373, 378, 379, 382, 393, 394, 400, 404, 436, 438, 445, 450, 455, 457, 459, 465, 467, 470, 471, 478, 486, 488, 497, 501, 502, 505, 506, 508, 511, 519, 520, 526, 527, 528, 529, 534, 535, 559, 566, 570, 574, 578, 584, 593, 594, 595, 599, 605, 613, 623, 625, 628, 630, 632, 639, 649, 651, 654, 656
Humeyd b. el-Esved 505, 506, 649
Humeyd b. Kays 457, 649
Humeyd b. Mes'ade 101, 154, 210, 436, 445, 649
Husayf 115, 339, 392, 402, 543, 574, 586, 594, 598, 604, 649
Husayn b. Abdurrahman 192, 649
Huzeyfe 31, 34, 42, 47, 68, 72, 87, 103, 115, 183, 189, 201, 211, 214, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 239, 240, 256, 268, 281, 292, 298, 303, 307, 309, 316, 319, 333, 334, 337, 342, 361, 382, 388, 423, 440, 479, 500, 510, 547, 588, 610, 611, 628, 644, 649, 653
Hüseyin 24, 29, 36, 51, 52, 58, 62, 63, 72, 81, 86, 90, 97, 108, 113, 118, 119, 160, 165, 173, 175, 176, 177, 178, 180, 206, 209, 215, 238, 257, 258, 264, 270, 275, 276, 288, 299, 326, 329, 340, 342, 346, 365, 368, 480, 481, 482, 505, 506, 518, 547, 548, 549, 562, 563, 582, 590, 594, 595, 596, 601, 612, 623, 640, 650, 660
Hüseyin b. Akîl el-Horasânî 549, 650
Hüseyin b. Ali es-Sudâî 623, 650
Hüseyin b. Ferec el-Mervezî 264, 650
Hüseyin b. Hasan b. el-Eşkar 342, 650
Hüseyin b. Horasanî 563, 650
Hüseyin b. Muhammed ez-Zârî' 505, 506, 650
Hüseyin b. Ukayl 548, 563, 582, 595, 596, 650
Hüseyin b. Vâkıd 238, 650
Hüseyin b. Yezîd es-Sebî'î 160, 650
Hüşeym b. Beşîr 619, 650
Hz. Âişe 133, 134, 149, 158, 246, 260, 261, 262, 403, 416, 427, 513, 514, 515, 650
Hz. Ali 132, 136, 152, 231, 233, 234, 252, 277, 313, 362, 371, 399, 422, 442, 466,

480, 481, 482, 498, 505, 513, 650
Hz. Ömer 145, 147, 150, 187, 192, 193, 197, 198, 199, 204, 207, 238, 243, 247, 650

İ

İbn Abbas 24, 26, 27, 29, 34, 36, 43, 48, 58, 62, 72, 77, 86, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 139, 140, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 160, 163, 164, 169, 182, 183, 184, 190, 196, 199, 201, 208, 209, 210, 214, 216, 217, 221, 227, 253, 256, 257, 268, 271, 276, 277, 286, 293, 309, 310, 318, 324, 325, 328, 335, 337, 341, 342, 355, 359, 360, 380, 384, 386, 387, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 420, 421, 424, 427, 428, 432, 435, 436, 439, 442, 473, 491, 495, 496, 499, 503, 506, 512, 522, 533, 534, 536, 543, 544, 545, 547, 562, 563, 566, 567, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 582, 583, 586, 589, 590, 591, 593, 594, 598, 600, 604, 605, 612, 623, 630, 650
İbn Abbas'ın mevlâsı İkrime 201, 435, 650
İbn Abbas'ın mevlâsı Şu'be 400, 650
İbn Abdila'lâ es-San'ânî 337, 650
İbn Abdu'l-a'lâ 394, 650
İbn Asme 373, 650
İbn Avn 132, 348, 365, 367, 376, 377, 553, 554, 650
İbn Beşşâr 22, 30, 45, 100, 117, 136, 140, 149, 210, 234, 235, 248, 325, 335, 360, 364, 368, 373, 374, 392, 395, 396, 397, 400, 401, 403, 413, 418, 427, 438, 471, 472, 473, 478, 481, 482, 500, 501, 507, 521, 522, 526, 527, 529, 533, 546, 549, 555, 562, 567, 568, 569, 571, 577, 586, 587, 600, 603, 609, 650
İbn Beyân el-Vâsıtî 554, 650
İbn Ca'fer'in mevlâsı Ebû Esmâ 479, 650
İbn Cüreyc 24, 36, 51, 52, 62, 99, 101, 107, 108, 117, 118, 119, 127, 172, 173, 175, 176, 205, 206, 209, 211, 227, 253, 257, 258, 275, 276, 288, 299, 326, 329, 340, 368, 369, 382, 387, 395, 438, 440, 460, 472, 473, 478, 481, 482, 487, 495, 499, 503, 521, 522, 523, 529, 535, 537, 538, 549, 550, 551, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 577, 578, 582, 586, 587, 600, 603, 650
İbn Dükeyn 246, 650
İbn Ebî Adî 125, 144, 334, 335, 445, 567, 625, 650
İbn Ebî Arûbe 373, 651
İbn Ebî Bekir el-Mukaddemî 247, 651
İbn Ebî Ca'fer 27, 35, 49, 61, 68, 93, 215, 233, 255, 274, 275, 290, 298, 310, 311, 314, 323, 361, 480, 493, 511, 529, 532, 550, 580, 590, 601, 630, 651
İbn Ebî Habîbe 506, 522, 651
İbn Ebî Hind 337, 651
İbn Ebî İmrân 468, 651
İbn Ebî Leylâ 73, 75, 79, 80, 85, 192, 445, 457, 488, 502, 517, 651
İbn Ebî'l-Halîl 452, 651
İbn Ebî Melih 124, 651
İbn Ebî Meryem 225, 495, 499, 503, 651
İbn Ebi Necîh 115, 651
İbn Ebî Nu'm 248, 651
İbn Ebî Ya'mer 246, 651
İbn Ebî Zâide 569, 578, 586, 599, 611, 651
İbn Ebî Zi'b 228, 400, 651
İbn Ebî Zinâd 38, 651
İbn Fudayl 261, 511, 651

İbn Hâlid es-Semtî 318, 651
İbn Hâzim 617, 618, 651
İbn Hemmâm el-Ahvâzî 340, 651
İbn Humeyd el-Hımsî 146, 651
İbn Huzâbe 412, 429, 651
İbn İdrîs eş-Şeybânî 244, 651
İbn İshâk 139, 150, 155, 506, 607, 611, 651
İbn Lehî'a 197, 350, 351, 352, 400, 461, 649, 651
İbn Mehdî 136, 471, 529, 609, 651
İbn Mes'ûd 231, 359, 373, 417, 419, 420, 555, 652
İbn Muhâcir 560, 652
İbn Müsâfir 461, 652
İbn Müsennâ 45, 80, 125, 126, 137, 146, 155, 161, 362, 392, 548, 555, 589, 602, 617, 652
İbn Nâfi' 458, 511, 652
İbn Necîh 120, 591, 611, 652
İbn Numeyr 223, 396, 488, 652
İbn Ömer 29, 32, 82, 83, 96, 109, 145, 149, 248, 312, 401, 402, 403, 404, 405, 411, 414, 429, 431, 432, 488, 501, 506, 514, 515, 517, 522, 523, 548, 549, 550, 552, 554, 555, 559, 560, 574, 581, 583, 592, 593, 605, 623, 652
İbn Sinân el-Kazzâz 342, 652
İbn Sîrîn 29, 89, 132, 142, 348, 349, 554, 652
İbn Subeyh 147, 652
İbn Sûka 624, 652
İbn Şihâb 86, 118, 120, 260, 428, 430, 431, 433, 441, 461, 551, 651, 652
İbn Tâvus 23, 24, 52, 53, 62, 108, 116, 118, 387, 428, 512, 535, 536, 551, 561, 566, 572, 573, 574, 587, 591, 652
İbn Uleyye 20, 29, 32, 126, 130, 133, 144, 149, 150, 224, 245, 347, 348, 373, 378, 402, 403, 404, 427, 432, 435, 445, 450, 487, 500, 509, 514, 522, 552, 566, 578, 587, 588, 606, 629, 652
İbnu's-Salt 231, 652
İbn Uyeyne 53, 62, 164, 217, 268, 338, 453, 598, 611, 623, 624, 625, 652
İbnü'l-Berkî 211, 293, 495, 499, 503, 652
İbnü'l-Mübârek 25, 88, 107, 108, 116, 127, 129, 164, 165, 168, 180, 197, 211, 253, 254, 378, 383, 416, 433, 443, 534, 536, 538, 581, 591, 592, 602, 605, 652
İbnü'l-Müsennâ 233, 244, 248, 334, 335, 366, 393, 402, 429, 488, 512, 514, 515, 652
İbnü'z-Zübeyr 494, 495, 652
İbn Vehb 28, 36, 38, 54, 62, 87, 88, 166, 169, 190, 215, 240, 241, 250, 258, 259, 260, 271, 291, 300, 305, 310, 325, 336, 343, 350, 357, 358, 366, 388, 398, 399, 405, 411, 412, 413, 428, 431, 433, 456, 457, 458, 513, 514, 539, 568, 583, 588, 592, 595, 605, 606, 608, 633, 652
İbn Vekî' 348, 515, 528, 537, 581, 582, 590, 603, 652
İbn Yemân 395, 462, 463, 652
İbn Zeyd 28, 54, 62, 166, 169, 215, 240, 241, 250, 259, 271, 291, 300, 305, 310, 325, 343, 357, 366, 539, 583, 595, 608, 633, 652
İbn Zübeyr es-Sebâî 570, 652
İbrahim b. Abdillah b. Müslim 561, 652
İbrahim b. el-Muhacir 383, 653
İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe 544, 653
İbrahim b. İsmail b. Nasr 506, 522, 544, 653
İbrahim b. İsmail b. Nasr es-Sülemî 544, 653
İbrahim b. Muhâcir 550, 592, 653
İbrahim b. Saîd el-Cevherî 458, 653

İbrahim b. Tahmân 447, 618, 619, 653
İbrahim b. Talha 134, 653
İbrahim en-Nehaî 418, 653
İbrahim et-Teymî 229, 230, 653
İbrahim Nehaî 39, 653
İkrime 24, 30, 36, 81, 92, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 125, 126, 201, 206, 207, 213, 270, 271, 315, 318, 321, 325, 336, 339, 357, 397, 435, 436, 468, 474, 506, 522, 543, 544, 581, 590, 591, 602, 603, 623, 624, 633, 650, 653
İmrân b. Hudayr 21, 100, 106, 226, 653
İmrân b. Musa el-Basrî 494, 653
İmrân el-Kettân 96, 124, 653
İsa b. Ebî Azze 136, 653
İsa b. Osman 124, 653
İshâk b. Huzeyfe el-Attâr 231, 653
İshâk b. İsa 134, 653
İshâk b. Süveyd 494, 653
İshâk b. Şâhîn el-Vâsıtî 446, 653
İshâk b. Yusuf 553, 653
İshâk el-Ezrak 392, 424, 448, 653
İshâk es-Sebî'î 345, 392, 653, 664
İsmail b. Ebî Hâlid 336, 653
İsmail b. Musa 101, 653
İsmail b. Müslim 132, 141, 653
İsmail b. Sabîh 228, 654
İsmail b. Şerûs 201, 654
İsmail b. Ziyâd el-Kâtib 212, 654
İsmâil el-Mekkî 25, 654
İsrâil 50, 127, 135, 194, 195, 231, 239, 249, 279, 345, 346, 368, 371, 426, 511, 529, 546, 579, 583, 589, 592, 593, 600, 612, 644, 654
İyâs b. Muâviye 28, 654

K

Ka'b b. Mâlik 197, 637, 654
Ka'b b. Ucre 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 474, 654
Ka'b el-Kurazî 336, 458, 568, 588, 606, 654, 657
Kabîsa 50, 61, 100, 360, 654
Kâsım b. Muhammed 156, 365, 397, 401, 403, 553, 561, 607, 654
Katâde 22, 23, 24, 30, 31, 35, 37, 39, 43, 44, 45, 48, 49, 69, 74, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 124, 131, 132, 137, 140, 144, 164, 175, 183, 189, 202, 203, 216, 217, 221, 246, 255, 257, 269, 274, 275, 284, 298, 301, 302, 305, 308, 312, 314, 320, 321, 338, 364, 369, 373, 382, 383, 394, 395, 401, 440, 451, 452, 468, 492, 497, 507, 510, 529, 534, 550, 563, 568, 578, 579, 583, 588, 590, 591, 603, 604, 606, 629, 654
Kays b. Cübeyr 280, 654
Kays b. Müslim 552, 553, 555, 654
Kays b. Sa'd 398, 654
Kazzâz 260, 342, 652, 654
Kehmes 153, 654
Kelbî 335, 654
Kubeyse 109, 654
Kuraybe'nin mevlâsı Âsım 146, 654

L

Lâhık b. Humeyd 21, 654
Leys b. Sa'd 48, 174, 654
Leys'in kâtibi Ebû Salih 441, 654

M

Mahreme 415, 461, 654, 655
Mâlik b. Enes 258, 261, 388, 398, 399, 411, 431, 456, 457, 458, 548, 654
Mâlik b. İsmail 224, 655
Ma'mer 20, 23, 24, 39, 40, 43, 45, 48, 69, 74, 116, 132, 183, 201, 203, 214, 217, 257, 269, 275, 283, 298, 305, 308, 321, 338, 349, 369, 408, 415, 428, 433, 445, 492, 495, 497, 534, 535, 537, 538, 551, 561, 574, 583, 590,

591, 603, 604, 613, 629, 645, 654, 662
Ma'n b. İsa 260, 654
Mansûr b. el-Mu'temir 337, 655
Mansûr b. Harun 177, 178, 180, 655
Mansûr b. Safiyye 38, 655
Mekhûl 536, 655
Mersed 135, 254, 571, 640, 655
Mervân b. el-Hakem 412, 415, 655
Mervân b. Muâviye 104, 655
Mesrûk 19, 50, 368, 655, 659
Mes'ûdî 73, 136, 655
Mihrân 417, 559, 655, 660
Miksem 127, 321, 447, 543, 547, 574, 575, 586, 594, 598, 604, 655
Mis'ar 246, 655
Misver b. Mahreme 415, 655
Muâfa b. İmrân 156, 655
Muallâ b. Esed 593, 602, 655
Muâviye b. Hişâm el-Esedî 228, 655
Muâviye b. İshâk 379, 655
Muâviye b. Salih 26, 34, 655
Muâz b. Cebel 73, 78, 108, 194, 655
Muâz b. Hişâm 22, 45, 92, 216, 655
Muâz b. Şu'be el-Basrî 141, 655
Muğîre 19, 20, 135, 141, 233, 282, 362, 367, 373, 374, 377, 397, 447, 455, 456, 459, 463, 488, 497, 498, 519, 545, 546, 547, 560, 562, 564, 580, 582, 589, 593, 594, 602, 625, 632, 640, 648, 655
Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer 101, 655
Muhammed b. Abdila'lâ 489, 655
Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem el-Mısrî 182, 517, 655
Muhammed b. Abdillah b. Bezî' 318, 656
Muhammed b. Abdillah el-Mahzûmî 623, 656
Muhammed b. Abdirrahman 160, 656
Muhammed b. Abdirrahmân b. Sa'd b. Zürâre el-Ensârî 161, 656
Muhammed b. Abdula'lâ 401, 656
Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem el-Mısrî 159, 656
Muhammed b. Abdullah b. Saîd 148, 156, 656
Muhammed b. Abdullah b. Saîd el-Vâsitî 148, 156, 656
Muhammed b. Abdulmelik b. Ebi'ş-Şevârib 445, 656
Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân 227, 656
Muhammed b. Abdüla'lâ es-San'ânî 21, 226, 656
Muhammed b. Ahmed b. et-Tûsî 239, 656
Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk 238, 656
Muhammed b. Amr b. Hasan b. Ali 161, 656
Muhammed b. Amr el-Yâfi'î 36, 656
Muhammed b. Bekr 368, 401, 451, 481, 549, 550, 569, 577, 586, 603, 656
Muhammed b. Beşşâr 29, 38, 92, 100, 116, 133, 144, 208, 334, 382, 394, 447, 451, 460, 487, 536, 545, 656
Muhammed b. Ca'fer 74, 79, 100, 133, 137, 155, 161, 163, 192, 210, 233, 279, 315, 334, 362, 364, 368, 382, 392, 394, 396, 402, 418, 448, 507, 512, 514, 568, 580, 589, 602, 616, 617, 656
Muhammed b. Cuhâde 376, 377, 656
Muhammed b. Ebân 66, 656
Muhammed b. Ebî Adî 146, 377, 656
Muhammed b. Ebi'l-Mücâlid 127, 656
Muhammed b. Ebî Zi'b 227, 656
Muhammed b. Halef el-Askalânî 32, 334, 337, 656
Muhammed b. Humeyd 129, 378, 656

Muhammed b. İsa ed-Dâmiğânî 129, 378, 656
Muhammed b. İshâk 140, 150, 207, 581, 592, 605, 648, 656
Muhammed b. Ka'b el-Kurazî 336, 458, 568, 588, 606, 657
Muhammed b. Münkedir 378, 657
Muhammed b. Müsennâ 74, 75, 79, 80, 82, 142, 145, 146, 163, 192, 212, 245, 279, 368, 392, 418, 429, 448, 474, 507, 509, 616, 617, 657
Muhammed b. Müslim et-Tâifî 519, 657
Muhammed b. Nüfey' 395, 657
Muhammed b. Osman b. Ebi'l-Âs 152, 657
Muhammed b. Ömer 609, 657
Muhammed b. Sa'd 29, 58, 72, 86, 97, 183, 199, 200, 209, 213, 221, 277, 286, 309, 324, 341, 399, 421, 442, 443, 491, 512, 583, 589, 605, 630, 657
Muhammed b. Sâlih 156, 657, 659
Muhammed b. Sîrîn 130, 131, 132, 554, 555, 657
Muhammed b. Sûka 363, 631, 657
Muhammed b. Süleyman 89, 657
Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî 344, 446, 657
Muhammed b. Ubeydullah 443, 617, 657
Muhammed b. Umâre el-Esedî 351, 414, 657
Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân 207, 657
Muhammed b. Yusuf 32, 657
Muhâribî 145, 344, 446, 472, 627, 632, 657
Muharrer b. Ebî Hüreyre 146, 657
Musa b. Abdurrahman el-Mesrûkî 452, 657
Musab b. Mikdâm 231, 657
Musa b. Ubeyde 414, 657
Musa b. Ukbe 397, 594, 602, 657
Mutarrif b. Abdillâh 399, 657
Mu'temir b. Süleyman 226, 280, 655
Mübârek b. Fedâla 25, 657
Mücâhid 31, 34, 42, 47, 60, 68, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 113, 115, 119, 120, 122, 139, 154, 155, 164, 175, 176, 183, 188, 189, 200, 201, 206, 207, 211, 212, 214, 256, 257, 268, 281, 282, 288, 292, 297, 298, 299, 300, 303, 307, 308, 309, 315, 316, 319, 329, 335, 338, 347, 361, 381, 382, 386, 387, 388, 392, 394, 402, 404, 422, 424, 427, 439, 440, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 463, 464, 465, 467, 470, 471, 472, 473, 479, 480, 482, 486, 487, 500, 508, 510, 511, 519, 520, 523, 526, 527, 533, 535, 545, 547, 550, 551, 560, 561, 574, 578, 579, 580, 582, 583, 584, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 599, 601, 609, 610, 611, 612, 613, 626, 627, 628, 657
Mücâhid b. Musa 347, 480, 657
Mücâlid b. Saîd 222, 223, 658
Müemmel 213, 234, 235, 236, 418, 447, 513, 658
Müsennâ b. İbrahim 107, 268, 658
Müslim b. İbrahim 145, 216, 395, 658
Müslim b. Seleme 27, 658
Müslim el-Mulâî 102, 658

N

Nadr b. Arabî 581, 590, 603, 658
Nâfi' b. Mâlik 318, 658
Nâfi' b. Yezîd 495, 499, 658
Nasr b. Abdirrahmân el-Evdî 472, 627, 658
Nasr b. Abdurrahmân el-Ezdî 658
Nasr b. Ali el-Cehdamî 145, 449, 658
Nehaî 39, 82, 132, 227, 373, 417, 418, 420, 649, 653, 658, 662
Nesîr b. Zü'lûk 32, 658
Numan b. Beşîr 179, 658
Numan b. Mâlik 393, 658

Numan b. Sâlim 377, 658

O

Osman b. el-Esved 338, 463, 658
Osman b. Gıyâs 315, 658
Osman b. Hakem el-Hizâmî 38, 658

Ö

Ömer b. Abdilaziz 292, 658
Ömer b. Abdilazîz 149, 658
Ömer b. Ali 624, 658
Ömer b. Âmir 140, 658
Ömer b. Harun 117, 658
Ömer b. Muhammed 514, 658
Ömer b. Zer 626, 627, 658

R

Ravh b. Kâsım 566, 587, 659
Ravh b. Ubâde 220, 227, 237, 659
Rebî'a b. Gülsüm 145, 147, 659
Rebî' b. Enes 50, 61, 180, 659
Rebî' b. Huseym 32, 659
Rüfey' 245, 578, 593, 609, 639, 659

S

Sâbit 32, 96, 97, 198, 659, 662
Sadaka ed-Dımaşkî 292, 659
Sa'd b. Muhammed 29, 58, 72, 86, 97, 183, 199, 209, 213, 221, 277, 286, 309, 324, 341, 399, 421, 442, 491, 512, 659
Sa'd b. Muhammed b. Hasan 659
Saîd b. Abdilazîz 293, 659
Saîd b. Beşîr 373, 659
Saîd b. Cübeyr 91, 95, 96, 100, 101, 124, 126, 153, 155, 156, 210, 335, 359, 363, 368, 369, 373, 392, 396, 439, 465, 470, 496, 507, 511, 529, 579, 589, 599, 600, 624, 631, 659
Saîd b. Ebî Arûbe 95, 96, 132, 372, 588, 629, 659
Saîd b. Ebî Bürde 366, 659
Saîd b. Ebî Hind 405, 659
Saîd b. Mesrûk 50, 659
Saîd b. Müseyyeb 98, 137, 502, 518, 519, 659
Saîd b. Rebî' er-Râzî 387, 659
Sâlih b. Ebu'l-Halîl 451, 659
Sâlih b. Muhammed b. Sâlih 156, 659
Sâlim b. Abdillah 45, 150, 153, 184, 430, 431, 441, 517, 659
Sâlim b. Abdillah b. Ömer 517, 659
Sâlim b. Nûh 140, 659
Sâlim el-Eftas 599, 659
Sehl b. Sa'd 225, 659
Sehl b. Yusuf 212, 400, 659
Seleme b. Küheyl 599, 660
Selm b. Cünâde es-Süvâî 19, 226, 660
Semure b. Cündüb 228, 660
Sevâde b. Hanzala 228, 660
Sevr b. Yezîd 363, 660
Sevrî 33, 38, 98, 99, 345, 368, 369, 373, 474, 521, 543, 545, 559, 564, 574, 575, 586, 594, 604, 618, 623, 632, 660
Sevvâr b. Abdillah 21, 369, 660
Seyf b. Süleyman 471, 660
Seyyâr 616, 618, 619, 660
Sırma b. Enes 207, 660
Simâk 373, 660
Sulb b. Hakîm 171, 660
Süddî 32, 35, 43, 53, 54, 60, 67, 70, 94, 101, 117, 120, 123, 124, 127, 129, 131, 174, 184, 190, 204, 210, 213, 220, 255, 263, 270, 276, 285, 309, 316, 322, 339, 370, 396, 423, 462, 464, 499, 510, 532, 547, 580, 593, 611, 660
Süfyân b. Habîb 154, 436, 660
Süfyân b. Hüseyin 518, 660
Süfyân b. Uyeyne 60, 334, 344, 403, 453, 457, 472, 473, 566, 572, 574, 586, 623, 624, 625, 634, 660
Süfyân b. Vekî' 44, 139, 172, 194, 254, 261, 279, 292, 559, 660
Süfyân es-Sevrî 38, 98, 99, 345, 474, 521, 543, 559, 632, 660
Süleyman b. Dâvûd 146, 660
Süleyman b. Mihrân 417, 660

Süleyman b. Musa 363, 660
Süleyman b. Yesâr 45, 412, 660
Süveyd b. Nasr 25, 36, 88, 91, 107, 108, 127, 164, 165, 168, 534, 591, 660
Süveyr 371, 583, 593, 660

Ş

Şa'bî 20, 66, 84, 88, 126, 136, 222, 224, 337, 366, 367, 369, 374, 445, 447, 463, 546, 547, 625, 631, 660
Şakîk 238, 333, 334, 459, 645, 656, 660
Şebâbe b. Sevvâr 623, 661
Şebîb 233, 234, 661
Şebîb b. Ğarkade 233, 661
Şerîk 101, 134, 141, 277, 379, 383, 393, 417, 448, 519, 527, 533, 543, 545, 550, 560, 562, 575, 576, 577, 592, 598, 661
Şeybânî 231, 244, 245, 456, 644, 651, 661
Şibl 31, 34, 42, 47, 68, 72, 103, 115, 164, 183, 189, 201, 211, 214, 256, 268, 281, 292, 298, 303, 307, 309, 316, 319, 337, 361, 382, 388, 423, 440, 479, 500, 510, 547, 588, 610, 611, 628, 661
Şuayb b. Hâlid 599, 661
Şu'be 57, 74, 75, 79, 80, 100, 137, 141, 146, 152, 155, 160, 161, 163, 210, 212, 228, 233, 251, 279, 334, 335, 344, 362, 366, 367, 368, 377, 378, 392, 396, 397, 400, 402, 418, 419, 422, 442, 445, 448, 466, 468, 498, 507, 512, 514, 517, 552, 553, 555, 568, 580, 589, 602, 616, 617, 618, 650, 655, 661
Şüreyh 30, 661

T

Talha b. Amr 153, 661
Tarîf b. Şihâb el-Utâridî 142, 661
Tâvus 23, 24, 52, 53, 62, 98, 108, 116, 117, 118, 139, 164, 363, 387, 404, 427, 428, 478, 487, 508, 512, 519, 535, 536, 551, 561, 566, 570, 571, 572, 573, 574, 587, 591, 652, 661
Temîm b. el-Muntasır 417, 431, 448, 617, 661
Temîm b. Seleme 261, 661
Temîmî 575, 598, 661

U

Ubeyd b. İsmâil el-Habbârî 359, 661
Ubeyd b. Selmân 215, 661
Ubeyd b. Süleyman 63, 90, 165, 258, 276, 299, 661
Ubeyd b. Umeyr 400, 515, 638, 661
Ubeyde ed-Dabbî 132, 661
Ubeydullah b. Abdullah 139, 140, 661
Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe 139, 661
Ubeydullah b Amr 146, 661
Ubeydullah b. Cübeyr 403, 661
Ubeydullah b. Ebî Yezîd 108, 661
Ubeydullah b. Muâz 439, 468, 661
Ubeydullah b. Numeyr 491, 661
Ubeydullah b. Ömer 83, 429, 662
Ubeydullah b. Ubeydullah b. Ma'mer 20, 662
Ukayl 430, 441, 548, 551, 563, 582, 595, 596, 650, 662
Umâre b. Umeyr 417, 418, 419, 662
Umeyr b. Saîd en-Nehaî 417, 420, 662
Urve b. Sâbit 32, 662
Urve b. Zübeyr 159, 260, 513, 662

Ü

Ümmü Hâni'nin mevlası Ebû Mürre 414, 662
Ümmü Hâni'nin mevlâsı Ebû Sâlih 337, 662
Ümmü Zerre 133, 662
Üsâme b. Zeyd 148, 405, 458, 662

V

Vâkıd el-Hulkânî 601, 662
Vâsile 124, 152, 662
Vebere 515, 662
Vehb b. Cerîr 145, 555, 616, 662
Vekî' b. Cerrâh 345, 662

Velîd b. Ebî Hişâm 403, 662
Velîd b. Şücâ' 84, 662
Verkâ el-Medâinî 559, 662

Y

Yahyâ b. Âdem 453, 662
Yahyâ b. Bişr 581, 591, 602, 662
Yahyâ b. Ebî Kesîr 435, 436, 619, 662
Yahyâ b. Ebî Üneyse 472, 662
Yahya b. Hassân 24, 662
Yahyâ b. İsa 124, 662
Yahyâ b. Saîd el-Ensârî 535, 662
Yahyâ b. Saîd el-Kattân 369, 519, 663
Yahyâ b. Sellâm 517, 663
Yahyâ b. Talha 379, 466, 478, 663
Yahyâ b. Talha el-Yerbûî 379, 478, 663
Yahyâ b. Talha'nın mevlâsı Harb b. Kays 466, 663
Yahyâ b. Vâdıh 30, 81, 145, 238, 346, 394, 645, 663
Yahyâ b. Yahyâ el-Gassânî 292, 663
Yahyâ b. Ziyâd 66, 663
Yakub b. Atâ 509, 520, 663
Yakub b. Hâlid 479, 480, 663
Yakub b. Hâlid b. Abdillah b. el-Müseyyeb el-Mahzûmî 480, 663
Yakub b. İbrahim 18, 20, 22, 29, 59, 130, 133, 144, 149, 210, 336, 348, 373, 377, 393, 397, 415, 417, 420, 427, 432, 436, 450, 454, 456, 479, 483, 488, 500, 518, 522, 530, 552, 553, 566, 578, 587, 588, 606, 618, 619, 627, 663
Yakub b. Muhammed ez-Zührî 148, 663
Yakub b. Zührî 156, 663
Ya'lâ b. Ubeyd 261, 662
Yezîd b. Abdillâh b. Şihhîr 432, 663
Yezîd b. Ebî Habîb 351, 466, 663
Yezîd b. Ebî Ziyâd 392, 402, 663
Yezîd b. el-Hâd 249, 663
Yezîd b. Habîb 350, 663
Yezîd b. Harun 59, 228, 445, 663
Yezîd b. Humeyr 512, 663
Yezîd b. İbrahim 44, 663
Yezîd b. İyâd 148, 663
Yezîd b. Zürey 23, 35, 49, 69, 91, 97, 210, 216, 308, 314, 394, 445, 449, 450, 452, 492, 663
Yezîd b. Zürey' 23, 35, 49, 69, 91, 97, 210, 308, 314, 394, 445, 449, 450, 452, 492, 663
Yezîd en-Nahvî 30, 81, 663
Yezîd Mevlâ Seleme b. el-Ekva' 87, 88, 664
Yunus b. Abdila'lâ 38, 336, 566, 664
Yunus b. Bükeyr 73, 78, 139, 194, 664
Yunus b. Ebî İshâk es-Sebî'î 392, 664
Yusey' el-Hadremî 179, 664
Yusuf b. Hakem 145, 664

Z

Zer 179, 626, 627, 658, 664
Zeyd b. el-Hübâb 357, 452, 664
Zeyd b. Eslem 168, 343, 358, 664
Zir b. Hubeyş 236, 664
Ziyâd b. Cübeyr 403, 664
Ziyâd b. Husayn 567, 571, 576, 664
Ziyâd b. Münzir 513, 664
Zübeyr b. Adî 459, 664
Zübeyrî 60, 664
Züheyr 299, 322, 339, 341, 409, 632, 634, 645, 664
Zührî 40, 139, 140, 148, 150, 156, 260, 261, 281, 283, 393, 402, 415, 428, 513, 514, 517, 518, 519, 538, 583, 590, 591, 603, 604, 663, 664
Zürâre 161, 395, 656, 664

KAVRAMLAR

A

Adak 636
Adam öldürmek 636
Ahmak 636
Ahmes 282, 287, 636
Akabe 360, 636
Allah 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 86, 87, 88, 90, 93, 102, 103, 105, 109, 110, 111, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 188, 191, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 232, 238, 240, 241, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 273, 274, 275, 277, 278, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 384, 385, 387, 389, 390, 400, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 414, 415, 421, 425, 426, 428, 430, 431, 434, 437, 441, 444, 445, 454, 455, 456, 457, 462, 466, 469, 472, 475, 477, 483, 484, 485, 489, 490, 491, 493, 494, 499, 500, 503, 504, 505, 515, 516, 518, 523, 524, 525, 526, 530, 531, 532, 535, 536, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 548, 555, 556, 557, 558, 564, 565, 575, 584, 585, 586, 589, 591, 592, 595, 596, 597, 604, 607, 608, 611, 613, 614, 615, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636
Allah'ın Kitabı 33, 368, 400, 516, 636
Allah'ın koyduğu sınırlar 8, 263, 636
Allah yolunda sarf 10, 332, 333, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 347, 350, 352, 636
Arafat 361, 374, 377, 430, 557, 606, 607, 636
Arafe 220, 227, 333, 345, 515, 537, 538, 636
Arap 58, 110, 121, 166, 167, 186, 208, 239, 316, 331, 355, 384, 385, 491, 539, 566, 572, 621, 636
Arefe 389, 426, 500, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 519, 520, 522, 523, 524, 606, 636
Avlanma 488, 636

Âyet 13, 99, 107, 584, 636
Azık 623, 624, 628, 631, 632, 633, 636

B

Basra 97, 252, 433, 636
Basrî 22, 25, 30, 44, 81, 96, 137, 141, 171, 180, 184, 195, 212, 214, 217, 220, 338, 340, 341, 394, 439, 468, 478, 488, 489, 494, 507, 509, 530, 636
Bâtıl 636
Belîğ 636
Beyaz iplik 219, 225, 226, 228, 239, 240, 250, 636
Beyt-i Ma'mûr 125, 636
Beyyinât 636
Bit 450, 636
Burem çarşısı 636

C

Cebrâil 127, 636
Cemâziyelâhir 542, 610, 636
Cemâziyelevvel 542, 610, 637
Cemre 395, 396, 397, 637
Cenef 5, 58, 637
Ceylan 637
Cidâl 13, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 615, 620, 637
Cihad 637
Cimâ 259, 637
Cizye 637
Cuhfe 554, 637

Ç

Çörek 624, 637

D

Dacenân 537, 538, 637
Davet 637
Deve 637
Din 10, 301, 308, 311, 312, 637
Dirhem 637
Dua 174, 415, 637
Düşman 412, 637

E

Edat 637
Edebî 637
Ekmek 625, 637
Ensar 171, 192, 193, 194, 201, 204, 206, 257, 279, 280, 281, 283, 284, 287, 288, 337, 637
Et 637
Ezan 239, 637

F

Farz 5, 7, 12, 17, 141, 142, 148, 558, 560, 561, 562, 563, 637
Fecr 8, 228, 229, 237, 240, 241, 242, 637
Fidye 6, 11, 111, 118, 441, 465, 474, 478, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 637
Fitne 9, 10, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 305, 307, 637
Furkân 188, 638
Füsûk 13, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 638

G

Gaza 638
Günah 586, 587, 588, 589, 590, 591, 593, 594, 595, 596, 614, 638

H

Haberî 620, 638
Hac 9, 12, 278, 360, 361, 365, 366, 367, 372, 375, 377, 379, 380, 384, 387, 396, 399, 412, 422, 425, 426, 429, 431, 437, 495, 497, 503, 504, 505, 514, 516, 523, 524, 535, 541, 542, 543, 544, 545, 548, 549, 550, 551, 552, 555, 556, 557, 562, 607, 609, 611, 612, 613, 616, 619, 621, 635, 638
Hak 6, 128, 638
Hâkim 29, 38, 73, 79, 103, 123, 125, 126, 152, 190, 228, 237, 269, 280, 346, 350, 362, 435, 436, 548, 570, 605, 623, 638
Haram ay 10, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 638
Harem 319, 330, 425, 426, 434, 482, 484, 533, 534, 535, 536, 537, 539, 540, 557, 606, 607, 638

Hasta 39, 47, 77, 86, 141, 142, 144, 147, 389, 638
Hayır 5, 16, 39, 197, 201, 207, 224, 346, 347, 379, 475, 569, 576, 635, 638
Hedy 638
Helâl 129, 638
Hıristiyan 638
Hıyânet 7, 191, 638
Hiciv 252, 638
Hicret 638
Hicrî takvim 542, 638
Hidâyet 638
Hilal 638
Horoz 638
Hudeybiye 283, 313, 317, 319, 320, 321, 323, 326, 380, 388, 411, 414, 415, 416, 425, 426, 434, 436, 444, 445, 446, 451, 452, 453, 454, 455, 460, 493, 638
Hulf 638
Hurma 204, 632, 638
Huşkenânic 631, 638
Hürmetler 10, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 638
Hüsn-ü zan 639

İ

İbadet 639
İbrahim'e inen sahifeler 124, 639
İcmâ 122, 565, 639
İdlâ 9, 271, 639
İftar 194, 639
İhram 564, 639
İhsan 639
İhtilaf 639
İlah 639
İman 639
İncil 124, 639
İnfak 339, 639
İnşâî 620, 639
İ'râb 639
İ'rabe 570, 571, 572, 573, 639
İrtidat 639
İslâm 109, 111, 185, 186, 187, 223, 252, 313, 350, 352, 377, 388, 409, 412, 420, 542, 544, 554, 557, 559, 564, 565, 567, 575, 585, 606, 607, 608, 639
İstişhad 639
İtikâf 256, 379, 639
İyilik 9, 161, 273, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 344, 358, 639
İzmâr 639

K

Kâbe 317, 318, 321, 322, 324, 359, 360, 361, 368, 372, 374, 375, 380, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 396, 410, 411, 412, 416, 420, 421, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 460, 464, 483, 484, 492, 496, 497, 616, 617, 619, 639
Kadir gecesi 125, 128, 215, 216, 639
Kâdisiye Savaşı 639
Kâfir 639
Karnülmenâzil 554, 639
Kavut çorbası 640
Kaza 7, 141, 640
Keçi 640
Keffâret 487, 640
Kesre 640
Kıraat 6, 8, 9, 11, 13, 77, 82, 217, 300, 408, 620, 640
Kısâs 640
Kinaye 575, 640
Koyun 393, 405, 640
Kûfî 624, 640
Kulluk 640
Kur'ân 2, 3, 6, 34, 58, 66, 75, 93, 99, 100, 111, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 157, 158, 166, 206, 210, 252, 266, 272, 306, 324, 359, 367, 407, 408, 471, 472, 473, 474, 485, 542, 544, 546, 550, 572, 579, 580, 592, 593, 595, 596, 598, 599, 601, 606, 607, 620, 621, 623, 625, 626, 627, 628, 630, 633, 634, 640
Kurban 11, 358, 360, 382, 386, 406, 407, 410, 421, 422, 423, 424, 437, 438, 440, 448, 449, 467, 468, 478, 484, 485, 488, 496, 500, 504, 507, 510, 516, 517, 518, 530, 531, 640
Kurtuluş 640

L

Levh-i Mahfûz 123, 125, 218, 640
Lirik şiir 640

M

Mansûb 640
Ma'ruf 640
Medine 73, 74, 78, 79, 83, 111, 136, 138, 139, 149, 150, 187, 204, 286, 290, 300, 318, 328, 329, 554, 640
Mekke 9, 12, 139, 155, 295, 296, 300, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 326, 328, 330, 365, 386, 411, 424, 430, 433, 454, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 494, 499, 500, 501, 502, 504, 522, 523, 524, 526, 528, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 554, 557, 606, 621, 630, 633, 640
Mekûk 468, 640
Merfû 640
Merhamet 640
Mersiye 640
Merve 360, 361, 374, 375, 410, 413, 426, 427, 428, 430, 431, 433, 434, 437, 640
Mescid-i Haram 9, 12, 295, 300, 301, 302, 304, 305, 318, 323, 324, 358, 430, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 640
Mescid-i Nebevî 313, 554, 640
Mescit 641
Mevlâ 87, 88, 342, 641
Mevle'l-muvâlât 641
Mîkât 537, 554, 641
Mina 12, 479, 506, 513, 514, 516, 517, 523, 524, 525, 528, 551, 556, 557, 606, 641
Minas 641
Miras 5, 18, 21, 24, 27, 30, 31, 641
Misilleme 641
Muallak 641
Muhacir 383, 641
Muhadram 186, 641
Muharrem 365, 542, 553, 554, 608, 610, 613, 641
Muhayyer 641
Muhsar 641
Muhsin 641
Mukîm 78, 131, 132, 146, 157, 641
Muttakîî 641
Mübâşeret 8, 258, 641
Müdd 641
Müezzin 641
Müferrak 641
Müfessir 641
Mükellef 641
Müslüman 49, 169, 284, 285, 297, 310, 596, 641
Müşrik 641
Müzdelife 361, 374, 557, 606, 607, 641

N

Nafile 641
Nahletân 537, 642
Namaz 642
Nesh 6, 9, 10, 78, 290, 301, 324, 330, 642
Nesî 608, 642
Nüsük 11, 491, 642
Nüzûl Sebebi 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 78, 170, 191, 225, 253, 274, 278, 328, 335, 444, 622, 642

O

Oruç 6, 7, 12, 64, 68, 69, 71, 73, 74, 78, 79, 85, 86, 90, 91, 105, 108, 110, 113, 114, 115, 120, 122, 134, 140, 141, 142, 144, 147, 148, 150, 152, 153, 157, 181, 183, 184, 192, 194, 196, 198, 199, 200, 203, 205, 206, 219, 229, 230, 250, 377, 439, 465, 468, 469, 478, 484, 505, 506, 509, 510, 511, 513, 515, 516, 518, 524, 526, 572, 583, 642

P

Platonik 642
Put 642

R

Rab 642
Rafes 566, 567, 568, 569, 570, 571, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 621, 642
Ramazan 6, 7, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 85, 86, 93, 94, 95, 98,

104, 105, 108, 109, 110, 113, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 181, 191, 192, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 223, 229, 230, 231, 232, 247, 253, 262, 469, 500, 525, 526, 542, 610, 642
Ravha 150, 642
Rebîülâhir 122, 542, 642
Rebîülevvel 122, 542, 642
Receb 542, 608, 642
Recî 537, 538, 642
Refes 642
Rıtl 642
Rum 642
Rüşvet 642

S

Sa' 642
Sadaka 292, 465, 467, 642
Safa 360, 361, 374, 375, 410, 413, 426, 427, 428, 430, 431, 433, 434, 437, 642
Safer 542, 610, 613, 642
Sahabe 109, 642
Sahabî 642
Sahur 233, 643
Sâibe 643
Saldırı 643
Sarf 643
Savaş 315, 431, 643
Sayılı günler 6, 71, 76, 643
Sefer 234, 643
Seniyye vadisi 643
Sığır 643
Siyah iplik 219, 228, 239, 240, 643
Sükûn 643
Sükyâ 429, 481, 643

Ş

Şâban 66, 542, 643
Şafak 643
Şedde 643
Şehr 6, 122, 643
Şer'î hitap 643
Şevvâl 501, 502, 508, 519, 542, 544, 643
Şiar 643
Şirk 298, 299, 643
Şükür 643

T

Tâbiûn 643
Tahsîs 643
Taif 413, 643
Takdir 643
Takvâ 634, 643
Tan yeri 644
Ta'riz 643
Tasadduk 644
Tavaf 644
Tavuk 644
Tedlîs 644
Tehlike 345, 644
Tehlîl 644
Tekbir 644
Teklif 565, 644
Telbiye 559, 644
Temettu 11, 12, 393, 476, 486, 494, 506, 508, 509, 520, 521, 522, 523, 524, 526, 527, 528, 534, 535, 539, 644
Terviye 505, 506, 507, 508, 509, 515, 557, 606, 644
Teşrik 514, 515, 516, 517, 518, 523, 644
Tevfik 567, 644
Tevrat 124, 644
Tıraş 11, 415, 444, 446, 462, 475, 477, 485, 644
Tövbe 644

U

Ukûf 8, 251, 644
Umre 10, 359, 360, 361, 363, 364, 366, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 380, 426, 427, 432, 433, 539, 545, 552, 554, 556, 644
Un helvası 632, 644
Urane 537, 538, 644
Urcûze 644

Ü

Ümmet 644

V

Vahşi 644
Vakfe 607, 644
Vakit ölçüleri 644
Varis 27, 644
Vasiyet 5, 17, 19, 21, 23, 24, 27, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 645
Vebal 645

Vecih 645
Velâyet 20, 645
Visal orucu 645
Vitir 233, 645

Y

Yahudi 645
Yelemlem 554, 645
Yemen 313, 405, 554,
628, 629, 630, 645
Yemin 475, 645
Yoksul 338, 645

Z

Zalim 10, 269, 313, 645
Zâtüırk 554, 645
Zâtülcenp 645
Zatürre 645
Zatüşşükûk 417, 418,
419, 420, 645
Zecr 567, 645
Zekât 645
Zeytinyağı 645
Zilhicce 508, 509, 510,
511, 517, 519, 520,
521, 542, 543, 544,
545, 548, 549, 550,
551, 554, 555, 556,
557, 558, 606, 608,
610, 613, 645
Zilkâde 128, 317, 318,
319, 320, 322, 323,
324, 326, 519, 520,
521, 542, 543, 544,
545, 548, 549, 550,
551, 554, 556, 558,
608, 610, 613, 645
Zülhuleyfe 554, 645